

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Володимир Горин

**ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО
ДОБРОБУТУ:**

*теоретична концептуалізація
та проблеми функціонування*

МОНОГРАФІЯ

**Тернопіль
ТНЕУ
2020**

УДК 336:658.15:330.5

Г-69

Рецензенти: **І. С. Волохова**, д-р екон. наук, доцент, завідувач кафедри фінансів Одеського національного економічного університету;

Л. П. Сідельникова, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Херсонського національного технічного університету;

В. Б. Тропіна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 8 від 29.04.2020 р.)

Г-69 Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 516 с.

ISBN 978-966-654-589-6

У монографії досліджено концептуально-теоретичні, методологічні та практичні аспекти фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в контексті реалізації положень парадигми інклюзивного розвитку. Проаналізовано сучасний стан, проблемні моменти формування суспільного добробуту за рахунок ресурсів недержавного сектору економіки, у світлі критеріїв інклюзивного розвитку оцінено реалії бюджетного фінансування, страхування, кредитування суспільного добробуту. Значна увага присвячена розкриттю теоретичних засад та практичних проблем фінансового регулювання суспільного добробуту, зокрема фіскальних інструментів оподаткування споживання, доходів та майна, бюджетних трансфертів. Монографія містить авторський погляд на перспективи трансформації фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту у відповідності до провідної ідеї повноцінної реалізації принципів інклюзивного розвитку.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей, фахівців-практиків, усіх, хто прагне поглибити свої знання з фінансової теорії та практики.

УДК 336:658.15:330.5

ISBN 978-966-654-589-6

© Горин В. П., 2020

© ТНЕУ, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ	13
1.1. Суспільний добробут як соціальне явище та об'єкт економічної науки	13
1.2. Концептуальні засади фінансового механізму у контексті забезпечення суспільного добробуту	49
1.3. Теоретичні домінанти фінансового забезпечення суспільного добробуту	75
1.4. Суть, іманентні ознаки та інструментарій фінансового регулювання суспільного добробуту	111
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ	135
2.1. Методологія дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту	135
2.2. Економічний зміст та ознаки фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту: діалектичний, системний, інституційний та інформаційний підходи	154
2.3. Концептуальні підходи до розробки методики оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту	189
РОЗДІЛ 3. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В УКРАЇНІ	201
3.1. Фінансові ресурси недержавного сектору економіки як джерело фінансування суспільного добробуту	201
3.2. Бюджетне фінансування суспільного добробуту: сучасні тенденції, проблеми та пріоритети	228

3.3. Страхування як форма фінансування суспільного добробуту: сучасні тенденції та проблеми функціонування	284
3.4. Сучасні реалії кредитування в контексті підвищення суспільного добробуту	326
РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В УКРАЇНІ.....	351
4.1. Прямі податки в підсистемі фінансового регулювання суспільного добробуту	351
4.2. Соціальні виміри оподаткування споживання	382
4.3. Роль бюджетних трансфертів у фінансовому регулюванні суспільного добробуту	398
ПІСЛЯМОВА.....	445
ДОДАТКИ	453
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	481

ПЕРЕДМОВА

Визначальною ознакою розвитку України на зламі тисячоліть стали глибокі економічні та політичні зрушення у всіх сферах суспільного життя. Пов'язана з трансформаційними процесами масштабна соціально-економічна криза, супроводжувалась різким зниженням рівня життя населення, вибуховим його розшаруванням за соціальним статусом і рівнем доходів, зростанням масштабів бідності та соціальної напруги, руйнацією системи медичного, освітнього, соціально-культурного обслуговування, зниженням кількісних і якісних параметрів надання суспільних послуг. Новітні економічні труднощі ще більшою мірою поглибили соціальні диспропорції економічного розвитку, призвели до загострення соціальних конфліктів.

Вирішення цих та багатьох інших економічних і соціальних проблем супроводжується кардинальним переглядом наукових поглядів на суть та суспільне призначення фінансів у контексті стратегічних завдань розбудови держави. Фінансова наука в сучасних умовах трансформується із суто позитивістського, орієнтованого на пояснення дійсності знання у нормативне, базоване на антропоцентричних ідеях вчення, що синтезує в собі як власне фінансові, так і політологічні й соціологічні питання. Фактично можемо спостерігати становлення новітньої фінансової парадигми, в основі якої – ідея реалізації «людського виміру» в усіх сферах суспільного життя, усвідомлення людини як найвищої цінності, визначального суб'єкта економічного розвитку суспільства, визнання реалізації її прав та інтересів головною метою існування держави.

Реалізація політики суспільного добробуту невіддільно переплітається із проблематикою функціонування фінансів. Наукові дослідження

останніх років переконливо доводять, що проблеми низьких стандартів життя населення, поглиблення майнової нерівності, відсутності зрушень у питанні підвищення якості суспільних послуг, вирішення екологічних питань значною мірою пов'язані із прорахунками у фінансовій політиці, відсутності комплексності та стратегічної виваженості у застосуванні фінансового інструментарію впливу на соціально-економічні процеси.

Аналіз сучасних тенденцій соціально-економічного розвитку переконливо свідчить, що використовуваний державою фінансовий інструментарій не дає можливості їй належним чином виконувати взяті на себе зобов'язання. Так при щорічному зростанні обсягів фінансування соціальних трансфертів рівень бідності в Україні не тільки не знижується, але й має тенденцію до зростання. Попри збільшення обсягів фінансування освітньої галузі досі існує дисбаланс між підготовкою фахівців і потребами ринку праці, а «девальвація» праці фахівців з вищою освітою є безпрецедентною та не має аналогів у світі. Через відсутність реформ і збереження існуючих механізмів фінансування охорони здоров'я наша держава залишається світовим лідером за темпами зменшення чисельності населення, спостерігається зростання захворюваності та смертності населення. Декларовані державою соціальні зобов'язання перед суспільством різко дисонують з її економічними можливостями, що породжує в населення відчуття невдоволення діяльністю органів влади на усіх рівнях, рівнем її ефективності. Водночас, використання застарілих підходів до використання фінансового інструментарію для вирішення соціальних проблем ускладнює проведення фіскальних реформ, спрямованих на зниження тиску на бізнес, перекреслює можливості для прискорення в Україні економічного зростання.

Очевидно, що проблема вдосконалення теоретичних і практичних аспектів впливу фінансів на рівень суспільного добробуту визріла давно. Україна вичерпала можливості вирішення соціальних проблем через проведення патерналістської соціальної політики, перманентне

розширення соціальних програм, нарощування обсягів бюджетного фінансування соціальної сфери. У країнах з розвинутою економікою в сучасних умовах посилюється пріоритет у використанні інструментів непрямого впливу на соціально-економічні процеси, що визначають рівень суспільного добробуту. Ідеологічним підґрунтям цього є новітня парадигма інклюзивного розвитку, що пропагує досягнення суспільного добробуту через максимізацію включення кожного члена суспільства до економічного життя, активну політику зайнятості, врахування інтересів усіх сторін економічних відносин при їх регулюванні. Тенденцією сучасності є посилення ролі приватного сегменту економіки у вирішенні соціальних проблем, реалізації соціальних проектів в рамках корпоративної соціальної відповідальності. Крім цього, впровадження ринкових елементів у діяльність суспільного сектору економіки дає можливість за наявних обсягів бюджетних «вливань» досягти помітного прогресу у питанні підвищення якісних характеристик суспільних послуг, які визначають рівень життя в країні. Однак, наукові дослідження з проблематики вдосконалення підходів та інструментарію впливу фінансів на суспільний добробут в багатьох аспектах відстають від реалій. Це посилює значущість наукових досліджень, покликаних поглибити теоретичній вдосконалити практичні аспекти функціонування фінансового механізму в контексті підвищення його впливу на суспільний добробут.

Питання сутності суспільного добробуту та підходів до його забезпечення ставали предметом наукових досліджень з часів зародження наукової діяльності у її сучасному розумінні, вони відображені у працях представників філософії, соціології та інших наук гуманітарного профілю. Проблеми суспільного добробуту отримали відображення у працях зачинателів економічної науки, представників класичної економічної теорії А. Сміта, Д. Рікардо, Й. фон Юсті, І. Бентама, вони також широко представлені у науковому доробку А. Вагнера, К. Вікселя, Ф. фон Гайєка, Л. Ерхарда, Н. Калдора, Е. Ліндаля, А. Маршалла, Дж. С. Мілля, В. Паретто, А. Пігу, Дж. Б'юкенена, перебувають у полі

зору представників сучасної зарубіжної фінансової думки – А. Дітона, Р. Масгрейва, Дж. Сакса, А. Сена, Г. Роузена, Дж. Стігліца, Г. Таллока, М. Фрідмена.

Серед представників вітчизняної економічної науки питання суспільного добробуту і ролі фінансів у його забезпеченні досліджують В. Андрущенко, А. Баланда, В. Геєць, І. Гнибіденко, А. Даниленко, О. Кириленко, В. Кравченко, Н. Коленда, В. Лагутін, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Новікова, С. Осадець, К. Павлюк, А. Пересада, О. Пищуліна, Д. Полозенко, О. Тулай та багато інших. Теоретичні та практичні аспекти функціонування фінансового механізму відображені у працях І. Луніної, В. Дем'янишина, В. Опаріна, А. Поддєрьогіна, В. Толуб'яка, В. Федосова, З. Лободіної, С. Юрія та інших.

Науковий доробок згадуваних вчених має важливе значення для розвитку сучасної економічної науки та практики. Однак, в умовах мінливого зовнішнього середовища, посилення нестабільності економічного розвитку, вибухового розвитку технологій, що змінюють фундаментальні засади життєдіяльності людини, поняття добробуту зазнає радикальної трансформації, відповідної зміни мають зазнавати і підходи та інструментарій його забезпечення. Між тим, на сьогодні практично відсутні комплексні наукові роботи, присвячені дослідженню багатоаспектного впливу фінансів на суспільний добробут через застосування інструментарію фінансового механізму. Метою написання монографії є розкриття концептуально-теоретичних та практичних засад функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту; розробка методології пізнання його сутності та оцінювання ефективності функціонування; аналіз практичних аспектів та ідентифікація проблем фінансового забезпечення і фінансового регулювання суспільного добробуту в розрізі окремих складових, що дасть змогу визначити вектори їх вдосконалення в контексті реалізації положень концепції інклюзивного розвитку.

Послідовність та логіка пізнавального процесу дали змогу сформулювати структуру монографії, яку утворюють чотири розділи. Пер-

ший розділ – «Ідейно-теоретичні домінанти та фундаментальні основи фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту» – висвітлює питання, пов'язані із дискусійним характером трактування суспільного добробуту, фінансового механізму та його архітекτονіки. Особливу увагу приділено ґрунтовному розкриттю іманентних ознак ключових складових фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, а саме функціональної та забезпечувальної підсистем. Всебічне дослідження концептуальних засад фінансового забезпечення суспільного добробуту дало можливість виробити власний підхід до його формулювання та вказати на сучасні тенденції до зміни його внутрішньої побудови під впливом процесів демократизації суспільних відносин та становлення людиноцентризму в діяльності суб'єктів економіки. Критичний аналіз наукових поглядів на суть та специфіку фінансового регулювання дав можливість сформулювати власну дефініцію – поняття «фінансове регулювання суспільного добробуту» та визначити його іманентні характеристики. Особливу увагу приділено інструментам фінансового регулювання, які охарактеризовано у розрізі кількох таксономічних ознак, зокрема за характером впливу на соціально-економічні процеси, а також за сферами регулювання матеріального добробуту, соціального розвитку та екологічної безпеки.

Другий розділ – «Методологічні засади фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту» – присвячений розкриттю методології дослідження фінансового механізму, що передбачає обґрунтування його концептуально-теоретичних і методологічних засад відповідно до ключових ідей парадигми інклюзивного розвитку. Застосування ієрархічного та плюралістичного підходів до вироблення методології наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту дало змогу виробити чіткий алгоритм досягнення поставленої у монографії головної мети дослідження. Застосування діалектичного методу наукового пізнання, а також системного, інституційного й інформаційного підходів до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту сприяло всебічному

розкриттю його теоретичних засад та ідентифікації внутрішньо при-
таманних характеристик, що створює підґрунтя для більш предметного
дослідження практики його функціонування. Значну увагу приділено
розкриттю дискусійного характеру розуміння ефективності функціо-
нування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту і
виробленню обґрунтованих підходів до її об'єктивного оцінювання.

Третій розділ – «Фінансове забезпечення суспільного добробу-
ту» – має на меті оцінити тенденції та вказати на проблеми засто-
сування різних джерел та форм фінансового забезпечення суспільного
добробуту. Охарактеризовано роль приватного сектору економіки у
забезпеченні матеріальної складової добробуту суспільства, вказано на
сформовані диспропорції у царині оплати праці та їх причини, чинники
формування співвідношення темпів приросту заробітної плати та
продуктивності праці, а також формальні та неформальні бар'єри для
становлення суспільної групи громадян-власників та розширення
середнього класу. Оцінено тенденції бюджетного фінансування суспільного
добробуту в контексті організації надання суспільно важли-
вих благ спільного споживання. Це дало можливість вказати на те, що
причини недостатньої ефективності надання суспільних послуг, їх
низьких кількісно-якісних характеристик лежать не лише у площині
недостатнього фінансування, але й зумовлені збереженням застарілих
підходів до розподілу і використання коштів. Проаналізований досвід
функціонування соціального страхування з точки зору його ефектив-
ності та справедливості у контексті впливу на суспільний добробут. Це
дало змогу обґрунтувати доцільність перерозподілу фіскальної відпові-
дальності зі сплати страхових внесків на користь бенефіціарів соціа-
льних виплат, а також казати на раціональність переходу до системи
індивідуально-накопичувальних пенсійних рахунків, що забезпечують
суттєво вищі показники пенсійного забезпечення при наявності в
застрахованої особи значного страхового стажу навіть за умови низь-
ких значень інвестиційного доходу. Значну увагу приділено досліджен-
ню кредитування як форми фінансового забезпечення суспільного

добробуту. Впорядкування термінологічного апарату кредитування, виокремлення у його складі «соціально-орієнтованих» підвидів дало можливість більш предметно розкрити роль кредитування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту та вказати на перспективи його вдосконалення.

У четвертому розділі «Фінансове регулювання суспільного добробуту» висвітлюються особливості застосування фіскальних інструментів для впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів, що визначають рівень суспільного добробуту. Здійснено аналіз практики функціонування прямих податків у контексті її відповідності засадам інклюзивного розвитку. Це дало можливість чітко вказати на дискримінаційний характер оподаткування доходів і майна населення, що орієнтоване на захист інтересів заможних верств суспільства і не вирівнює, а поглиблює показники майнового розшарування. У розділі також проаналізовані соціальні аспекти оподаткування споживання, обґрунтовані вектори його вдосконалення у контексті коригування ставок непрямих податків, розширення бази оподаткування та протидії нелегальному обігу підакцизних товарів. Обґрунтовано, що при удосконаленні оподаткування процесів споживання важливо враховувати тенденції у міжнародній податковій конкуренції, оскільки їх ігнорування може значно знизити ефект від прийнятих управлінських регуляторних рішень, або взагалі мати негативні наслідки для економіки та рівня суспільного добробуту. Окрему увагу приділено також бюджетним трансфертам як інструментові фінансового регулювання, який має вагомий потенціал впливу на суспільний добробут. Охарактеризовано суть та ключові ознаки соціальних бюджетних трансфертів, що дало змогу оцінити їх роль у забезпеченні суспільного добробуту. Вказано на недоліки найважливішої складової соціальних бюджетних трансфертів – програми житлових субсидій, на підставі чого визначено перспективи її реформування.

Загалом, дослідження заявлених у монографії проблемно-теоретичних, методологічних та практичних питань функціонування фінан-

сового механізму забезпечення суспільного добробуту дало можливість аргументовано довести, що перспективи підвищення його ефективності у контексті посилення впливу на кількісно-якісні параметри життєдіяльності суспільства, лежать у площині врахування положень концепції інклюзивного розвитку при виробленні цілей та завдань фінансової політики. Це дасть можливість не тільки позбавитись від неефективних рецептів вирішення проблем добробуту, успадкованих з часів директивної економіки, але й задіяти внутрішній потенціал кожного суб'єкта економіки для створення передумов для стійкого, збалансованого підвищення рівня суспільного добробуту.

РОЗДІЛ 1

ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

1.1. Суспільний добробут як соціальне явище та об'єкт економічної науки

Впродовж усього періоду після проголошення державної незалежності України не втрачає актуальності завдання розробки стратегії розвитку держави у XXI столітті. Вагомого значення за цих умов набуває формування нової парадигми національного буття, використання закономірностей та тенденцій розвитку світової цивілізації. Однією із позицій, що можуть бути покладені в основу формулювання національної ідеї країни, є стійкий розвиток. Однак, будь-який аспект такого розвитку держави має сенс лише у тому випадку, коли він направлений на поліпшення життя кожного члена суспільства.

Політичні та економічні трансформації останніх десятиліть в Україні та супутня їм економічна криза призвели до різкого зниження рівня життя людей, загострення існуючих та виникнення нових суспільних проблем, наслідки чого не подолані й дотепер. Деформації економічних та політичних реформ, що супроводжувались концентрацією власності та впливу у вузьких еліт, призвели до утвердження в Україні такого суспільного суспільно-економічного ладу, коли основна частина населення відчуває свою відчуженість від держави, живе, так би мовити, «в автономному режимі» від неї, а цілі прошарки суспільства перебувають за межами гідного існування, не бачачи можливості покинути «пастку» бідності.

Добробут є одним із найскладніших наукових понять, у якому яскраво переплітається увесь спектр цінностей та уявлень людини про

гідне існування. Він являє собою інтегральну оцінку усіх аспектів життєдіяльності індивіда, яка вказує, наскільки «добре» людина відчуває себе у конкретний період свого життя¹. В основу змістовного наповнення поняття «добробут» покладений певний етичний ідеал того, що означає жити, почуватись «добре». Очевидно, що це питання є риторичним, і навіть в рамках одного суспільства кожен індивід може дати на нього різну відповідь. Зважаючи на це, наукову проблему трактування змісту поняття «добробут» вирішують у рамках двох різних підходів – індивідуалістського та інституціонального.

Індивідуалістський підхід передбачає, що відповідальність за оцінювання особистого добробуту покладена на самого індивіда, оскільки лише кожна людина особисто може визначити, що для неї добре (в розумінні рівня, способу життя), а що погано, а отже, визначити рівень свого добробуту на кожному етапі свого життя. Суспільний добробут, за індивідуалістським підходом, складається з суми добробуту кожного окремого члена суспільства.

Натомість, інституційний підхід передбачає визначення певного базового етичного критерію, узагальненого стандарту того, що можна вважати станом добробуту. Формування цього стандарту відбувається на підставі узагальнення тривалого історичного періоду розвитку суспільних інститутів та трансформації усталених в суспільстві уявлень, етичних норм та поглядів на те, який рівень життя має гарантувати держава своїм громадянам.

З етимологічних позицій поняття добробут можна визначити як «добре буття», тобто такий спосіб життєдіяльності людини, при якому вона відчуває задоволення від власного життя. Сучасні енциклопедичні джерела трактують поняття добробут як «достаток, гаразди, статки»².

У сучасній науковій літературі поняття добробуту нерідко пов'язують із рівнем задоволення визначеного набору потреб індивіда, характеризуючи його з економічних позицій. На думку О. Мельниченка, він є необхідним обсягом благ, який здатний задовольнити зростаючі

---

¹Мельник А. Ф., Васіна А. Ю., Желюк Т. Л., Попович Т. М. Національна економіка: навч. посіб.; за ред. А. Ф. Мельник. К.: Знання, 2011. 463 с.

²Новий тлумачний словник української мови / Упор. В. Яременко, О. Сліпущко. У 4-х т. Т. 1. К.: Аконт, 1999. С. 783.

потреби¹. Разом з тим, більшість вчених не обмежують поняття добробуту виключно матеріальною його складовою, зараховуючи до його проявів також наявність можливостей для самореалізації, комфортне середовище життєдіяльності. Так І. Поляков характеризує добробут як оцінку рівня реалізованих потреб та можливостей людини в процесі матеріального відтворення². Як сукупність умов для життєдіяльності людини, створених на різних етапах суспільного відтворення, які формують ієрархію потреб та визначають їх задоволення, характеризує поняття добробуту О. Длугопольський³.

Добробут окремої людини й суспільства в цілому є продуктом існування соціальних відносин, що виникають із взаємодій, спрямованих на досягнення різного роду цінностей. В основі поняття «соціальні відносини» лежить вихідне поняття «соціальне», яке автори підручника «Соціологія» за ред. М. Требіна визначають як певну сукупність ознак суспільних відносин, що виникають у процесі взаємодії людей та базисом мають відмінності їх місця та ролі в конкретних суспільних структурах⁴. Власне соціальні відносини спрямовані на досягнення двох груп цінностей, з яких превалюють цінності добробуту. Цінності добробуту, на думку представників соціологічної науки, об'єднують такі, що є необхідною умовою підтримання фізичної та розумової активності індивідів. До таких цінностей належать благополуччя (здоров'я, безпека людини), освіченість (інтелектуальний, культурний потенціал людини), майстерність (професійні навички в певній сфері діяльності)⁵. Соціальні відносини є результатом повторюваних соціальних взаємодій, підґрунтям для виникнення яких є, з одного боку, потреба в цінностях і бажання контролю над ними, та з іншого боку, наявність ресурсів для бажаних цінностей. Не менш вагомий вплив на процеси формування суспільного добробуту справ-

---

¹ Мельниченко О. А. Генеза поглядів науковців на роль держави в підвищенні рівня добробуту населення. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2. С. 14–21.

² Поляков И. В. Экономическое поведение человека. Саратов: Приволжское кн. изд., 1999. С. 35.

³ Длугопольський О. В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політекономічний підхід. *Наука й економіка*. 2007. № 3. С. 6.

⁴ Соціологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2010. С. 10.

⁵ Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 33.

ляє інша група соціальних цінностей, а саме цінності морального плану – благодійність, справедливість, доброта. В сучасному суспільстві, де найвищим пріоритетом є людина, її честь, гідність та безпека, роль моральних цінностей у забезпеченні добробуту вразливих верств суспільства, маргінальних груп непомірно зростає.

В рамках формування суспільного добробуту можна прослідкувати два основні різновиди соціальної взаємодії – співпрацю та суперництво. З одного боку, для формування матеріального базису суспільного добробуту суспільні групи змушені взаємодіяти одна з одною, об'єднані спільною метою. Однак, в рамках розподілу національного доходу можна спостерігати інший різновид соціальної взаємодії, а саме суперництво (конкуренцію) за володіння бажаними ресурсами, наслідком чого є формування певної стратифікації суспільства, поява майнової та соціальної нерівності. Одна когорта науковців при поясненні причин соціальної стратифікації відштовхується від принципу дистрибутивної справедливості, за яким винагорода кожного індивіда чи суспільної групи при розподілі національного доходу пропорційна їх внеску в створення цього доходу, а отже існування нерівності цілком справедливе. Інші ж науковці визначають майнову та соціальну нерівність результатом експлуатації одної суспільної групи іншою, наслідком непослідовності й упередженості державної політики щодо регулювання суспільного добробуту.

Однак, чи можливо об'єктивно відповісти на питання, який набір благ та умов життєдіяльності характеризує стан добробуту? Очевидно, що він залежить від того, на якому рівні економічного, соціального та політичного розвитку перебуває конкретне суспільство. Зрозуміло, що у країнах з високим рівнем економічного розвитку та усталеними традиціями демократії й захисту прав людини суспільне уявлення про стан добробуту значно відрізняється від того, як уявляють собі його мешканці відсталих країн так званого «третього» світу. Таким чином, при формулюванні змісту поняття добробуту необхідно виділяти об'єктивну та суб'єктивну його складові.

На думку О. Євтушевської, об'єктивна складова добробуту характеризує певний базовий набір благ (їжа, одяг, житло, побутові зручності, найважливіші нематеріальні потреби та ін.), суб'єктивна скла-

дова – певний набір благ та послуг, які в конкретному суспільстві є атрибутами комфортного життєвого середовища (транспортне обслуговування, зв'язок, наявність побутових зручностей та техніки, ін.). До складових добробуту вона також зараховує надумані блага, або примхи (товари розкошів, косметичні послуги для тварин та ін.)¹, які у заможних країнах нерідко також розглядаються суспільством як ознаки добробуту. Причинами трансформації суспільних уявлень про добробут в розвинутих країнах О. Євтушевська визначає: «легкість» отримання благ, урбанізацію, неприйняття соціальної системи. В розвинутих країнах із значним економічним потенціалом та високими соціальними гарантіями мінімальний стандарт добробуту може передбачати значно більш широкий набір потреб, ніж у державах зі слабкою економікою. Одним із відомих наслідків урбанізації є посилення тенденції до порівняння кожним індивідом свого рівня життя із рівнем життя оточуючих, внаслідок чого загальне уявлення про те, який набір благ та умов життя можна визначити як стандарт добробуту, підвищується. Нарешті, в розвинутих суспільствах з високими соціальними стандартами життя люди все більш схильні пов'язувати особисті невдачі з недоліками соціальної системи та відводити інституту держави все більш значну роль у забезпеченні їх добробуту.

Також вказує на суб'єктивний характер трактування поняття добробут І. Потапов. На його думку, добробут, як і такі поняття, як багатство, бідність є відносними та залежать від суб'єктивних уявлень, а почасти і стереотипів, які панують у відповідному суспільстві². Як засвідчують періодичні дослідження самооцінки населенням рівня свого добробуту, розрахунки «індексу щастя» та інших змістовно подібних індикаторів на національному та міжнародному рівні, єдиного розуміння того, яким чином трактувати добробут та як його визначити параметрично, немає, а схожі підсумки оцінювання населенням рівня

---

¹ Євтушевська О. В. Особливості сприйняття добробуту у секулярному суспільстві. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4046>.

² Потапов І. Соціальний добробут: сутність поняття у контексті сучасних теоретичних підходів. Теоретичні та прикладні питання державотворення: / Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. Вип. 8. С. 430–447. URL: <http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/E-8.pdf>.

добробуту можуть спостерігатись у країнах з радикально різними показниками економічного розвитку.

Розуміння того, який зміст необхідно вкладати у поняття індивідуального добробуту, дає підґрунтя для наукових досліджень щодо теоретичних основ та механізмів забезпечення суспільного добробуту. Примітно, що проблематика сутності, умов та інструментарію забезпечення суспільного добробуту зайняла вагоме місце у наукових розвідках з перших етапів після виокремлення економічної науки в самостійну складову наукового пізнання. Перші спроби визначити сутність поняття суспільного добробуту та способів його досягнення здійснені представниками класичної економічної теорії А. Смітом, Д. Рікардо, Й. фон Юсті та ін.

Будучи апологетом трудової теорії вартості, за якою вартість будь-якого блага визначається обсягом праці, прикладеної для його продукування, А. Сміт вказував на тісну кореляцію суспільного добробуту з обсягами «річної праці» суспільства, а також кількістю споживачів благ¹. На його думку, суспільний добробут залежить від того, наскільки продуктивно працює зайняте населення, а також співвідношення між працюючою та незайнятою частиною суспільства. Чим більше мешканців країни заняті продуктивною працею і чим інтенсивніше вони працюють, тим вищим є рівень добробуту суспільства в розрахунку на одного жителя країни. У впливі на ці чинники А. Сміт вбачав відповідь на питання про шляхи забезпечення суспільного добробуту. Екстраполюючи наукові погляди А. Сміта на сучасність, можна стверджувати, що позиція щодо максимального охоплення населення країни продуктивною діяльністю як чинника нарощування суспільного добробуту тісно перегукується із основами концепції інклюзивного розвитку, що також пропагує максимально широке залучення членів суспільства до господарських відносин.

Апелюючи до положень трудової теорії вартості, А. Сміт характеризував індивідуальний добробут обсягом праці інших людей, який конкретна особа може придбати в обмін на власні трудові зусилля. Але,

---

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов; пер. с англ. В. С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2007. С. 654.

поняття індивідуального добробуту, на думку А. Сміта, крім матеріального багатства включає також такі складові, як становище (престиж) у суспільстві, задоволення від праці¹. Будучи одним із засновників трудової теорії вартості, А. Сміт визнавав вагомість нематеріальної складової людських потреб (задоволення від життя, комфорт життєвого простору) у формуванні відчуття добробуту.

Інший представник класичної економічної теорії Д. Рікардо вбачав шлях до нарощування суспільного добробуту у прискоренні темпів нагромадження капіталу. Він вказував на негативний вплив на суспільний добробут швидкого зростання чисельності населення, що посилює конкуренцію на ринку праці та веде до зниження рівня заробітної плати. Усуваючи перешкоди для швидкого нагромадження капіталу через поліпшення системи управління, налагодження відносин власності та вирішення проблем освіти, уряд може впливати на ріст суспільного добробуту².

Основоположником теорії утилітаризму, ідеї якої в теперішній час лежать в основі сучасних концепцій суспільного добробуту, став англійський філософ Є. Бентам. На його думку, головною метою будь-якої діяльності людини має бути досягнення максимального добробуту. Його вчений пропонував визначати для кожного індивіда як різницю між обсягом задоволення та страждань, а суспільний добробут – як максимізацію рівня добробуту якомога більшої кількості людей. На думку Є. Бентама, людина є раціональним споживачем, який здатний самостійно кількісно виміряти рівень задоволення та страждань, що, в свою чергу, залежить від їх тривалості та інтенсивності. Сприяючи максимізації задоволення та уникаючи прикростей, людина може збільшити власний добробут, а отже й добробут всього суспільства³.

Узагальнюючи наведені погляди, можемо помітити, що спільним для багатьох представників класичної економічної теорії було те, що вони вбачали шлях до суспільного добробуту через максимізацію

---

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов; пер. с англ. В. С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2007. С. 697.

² Рікардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. М.: Эксмо, 2007. С. 256.

³ Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. СПб., 1876. С. 184.

індивідуального добробуту якомога більшої кількості людей, при цьому повністю ігноруючи можливість редистрибуції (перерозподілу). Ідеї Є. Бентама про суспільний добробут як суму індивідуального добробуту кожного члена суспільства в подальшому були розвинуті у наукових поглядах представників неокласичного напрямку економічної думки. Вони також лягли в основу соціальної політики держав з ліберальною моделлю економіки, де на фоні мінімального втручання держави в ринкові процеси та обмежених масштабів соціального забезпечення основний акцент роблять на захисті особистих прав та свобод індивіда, рівності можливостей.

З одного боку, якщо знехтувати індивідуальним підходом кожної людини до відчуття стану добробуту, то суспільний добробут можливо визначити як сукупність індивідуальних добробутів усіх членів суспільства. На підставі цього в суспільстві формується консенсусне уявлення про те, що слід розуміти під поняттям добробуту та якими критеріями оцінювати його досягнення. Однак, як зазначає О. Прохорова, добробут обумовлюється не тільки біологічною та соціальною природою людини, але й об'єктивністю нерівності у розподілі доходів та багатства в умовах приватної власності. Жорстка конкуренція між людьми за ресурси, робочі місця, товари та послуги, в цілому за більш гідне життя в суспільстві породжує необхідність у виробленні певного механізму створення, розподілу та споживання благ. З погляду утопічного соціалізму максимізувати добробут суспільства можливо тільки через повне знищення приватної власності, зрівняльний розподіл економічних благ та регламентацію суспільного життя. Тільки за цих умов зникнуть підстави для заздрощів однієї людини успіхам іншої, що породжує відчуття нещастя та є причиною зниження суспільного добробуту. Зважаючи на крах спроб побудови соціалістичного суспільства, в умовах сучасної ринкової економіки механізм ефективного продукування, розподілу та споживання благ передбачає застосування дієвих інструментів та методів для інтенсивного продукування благ, їх справедливого розподілу та бережливого споживання¹.

---

¹ Прохорова О. В. Факторы роста общественного благосостояния. Вопросы экономики и управления. 2016. № 5.1 (7.1). С. 133–136. URL: <https://moluch.ru/th/5/archive/44/1587>.

Маржинальна теорія пропонує трактування суспільного добробуту у його гедоністичній інтерпретації. На думку К. Менгера, людина діє як максимізатор власної корисності, ця ідея – прагнення якомога повніше задовольнити свої потреби, – визначає зміст її діяльності. Вона закладена в людині природою та не потребує сприяння з боку жодного закону чи сили примусу. З огляду на ці переконання, маржиналісти відкидали значимість будь-яких інших цілей, окрім досягнення особистого добробуту¹. Ще далі у міркуваннях пішов Г. Госсен, який зводив зміст економічної науки до вчення про задоволення (корисність), де його максимізація розглядається як найважливіший принцип суспільного господарювання². На думку Дж. Кларка, економіка добробуту являє собою обґрунтування шляхів, за допомогою яких економічна система обслуговує чи не обслуговує добробут людей³. В рамках економіки добробуту предметом дослідження, на думку маржиналістів, є дослідження того, наскільки економічна система забезпечує максимізацію добробуту людини, а також оцінювання заходів, які спрямовані на досягнення цього завдання⁴. При цьому, умовами максимізації суспільного добробуту маржиналісти визначали максимізацію національного доходу, а також забезпечення його справедливого розподілу. Вирішити ці два завдання може забезпечення ринкової рівноваги, що є свідченням оптимальної алокації чинників виробництва та забезпечення відповідності доходів їх власників граничному внеску кожного чинника у граничний суспільний продукт⁵.

Ліберальну концепцію забезпечення суспільного добробуту в другій половині ХХ ст. підтримав Р. Ноузик. На його думку дохід кожного індивіда як власника чинника виробництва, відповідає граничному продукту, який цей чинник забезпечує. На підставі цього Р. Ноузик виправдовує значну нерівність у розподілі доходів як таку, що відповідає соціальній справедливості. Вибір принципів соціальної справедливості

---

¹ Борщенко Т. І. Генеза теорії суспільного добробуту. *Інтелект XXI*. 2016. № 5. С. 48.

² Семюелсон П. А., Нордгауз В. Д. Макроекономіка; пер. з англ. С. Панчишин. К.: Основи, 1995. С. 456.

³ Clark J. *Economic Institutions and Human Welfare*. N.Y.: Knopi, 1957. P. 20.

⁴ Sloan H., Zurcher A. *Dictionary of Economics*. N.Y.: Barnes and Noble, 1970. P. 352.

⁵ Козак Ю. Г. Критика маржиналистских трактовок социализма. Одесса: Вища школа. Главное изд-во, 1988. С. 62–63.

в перерозподілі доходів відбувається у кожній країні індивідуально, зважаючи на історичний досвід її розвитку. На думку Р. Ноузіка, сформований на конкурентному ринку розподіл доходів, є найбільш справедливим, адже досягнутий з урахуванням особистих стартових можливостей та здібностей людини. З огляду на це, вчений переконує, що люди володіють непорушним правом вільно розпоряджатись результатами своєї діяльності та мають право бути максимально звільненими від необхідності поступатись своїми доходами на користь реципієнтів державної підтримки за посередництва державного бюджету. Сповідуючи ідею мінімізації функцій держави, їх обмеження виключно обороною та внутрішнім правопорядком, Р. Ноузік обґрунтовує необхідність з погляду справедливості мінімізації публічного сектора, зниження податкового тиску та фінансових зобов'язань держави. Максимальне зняття бар'єрів для господарської діяльності, створення умов для вільного підприємництва є, на переконання Р. Ноузіка, шляхом до забезпечення суспільного добробуту¹.

Отож, представники ліберальних напрямків економічної теорії вбачають можливості забезпечення суспільного добробуту із досягненням рівноваги ринку за мінімального втручання з боку держави. Однак, більшість наукових концепцій перспективи досягнення суспільного добробуту пов'язують із редистрибуцією, лише дискутуючи про масштаби та сфери її застосування. Будучи послідовником наукових поглядів А. Сміта, С. Сісмонді пов'язував досягнення суспільного добробуту не лише із зростанням доходу, але й з його рівномірним перерозподілом. Таким чином, С. Сісмонді був одним із перших науковців, хто порушив питання необхідності перерозподілу для забезпечення добробуту суспільства. На думку вченого, досягнення певного рівня доходу, який формує матеріальну основу для щастя людини, зовсім не означає власне досягнення загального добробуту та щастя, зважаючи на дію негативних явищ, таких як нерівномірний розподіл доходу (багатства). З огляду на це С. Сісмонді наполягає на тому, що держава має стати

---

¹ Mabe Alan R. Anarchy? State and utopia. By R. Nozick. New York: Basic Books, Inc. 1974. Book reviews. Florida State University Law Review. 2014. Vol. 3. URL: <https://ir.law.fsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1799&context=lr>.

захисником того, хто не може сам захистити свої інтереси, бути представником інтересів усього суспільства на противагу тимчасовим, однак, гаряче відстоюваним інтересам окремих осіб¹.

Критикуючи принципи «laissez faire», Г. Сіджвік зазначав, що система «природної свободи» не здатна без державного втручання забезпечити приросту загального добробуту, тому державне регулювання розподільчих процесів є об'єктивною потребою. Однак, межі державного втручання не повинні поширюватись на виробництво, оскільки це негативно впливатиме на стимули до праці. Вказуючи на конфлікт між індивідуальними та суспільними інтересами, Г. Сіджвік визначав, що більш рівномірний розподіл суспільних благ сприяє підвищенню загального рівня добробуту нації². Варто зазначити вкрай актуальну на теперішній час думку Г. Сіджвіка, що вільний ринок породжує також конфлікт між інтересами теперішнього та майбутніх поколінь. Інтерпретуючи її для реалій сьогодення, можна зауважити, що економічне зростання та добробут сучасного покоління багато в чому досягнутий за рахунок хижацького ставлення до навколишнього середовища, неконтрольованого споживання ресурсів, що загрожує підірвати матеріальне й екологічне підґрунтя для добробуту майбутніх поколінь.

Відповіддю на «арифметику щастя» Є. Бентама стала теорія суспільного добробуту В. Парето. У своїй головній праці «Економічна теорія добробуту» вчений зазначає, що суспільний добробут досягає максимуму, а розподіл ресурсів оптимуму тоді, коли будь-які зміни такого розподілу погіршують добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи. Правильними з погляду підвищення суспільного добробуту В. Парето визнавав такі дії, коли розподіл ресурсів поліпшує рівень добробуту хоча б однієї людини, не завдаючи шкоди нікому іншому. Критерієм оптимальності для нього є не загальна максимізація корисності, а її максимізація для кожного окремого індивіда, що досягається в умовах Парето-оптимального стану ринку. Під цим станом

---

¹ Сисмонди Ж. Новые начала политической экономии, или О богатстве и его отношении к народонаселению; пер. с франц. М.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1936. Т. 1 386 с.; Т. 2. С. 168.

² Майбурд Е. От пророков до профессоров: Погружение в мир экономических идей. Выпуск II. Ганновер: Семь искусств, 2017. С. 560.

учений розумів рівновагу економічної системи, коли усі учасники ринку, намагаючись досягти максимізації особистої вигоди, досягають таким чином рівноваги вигод та інтересів, максимізуючи загальний рівень корисності. Таким чином, шлях до максимізації суспільного добробуту В. Парето вбачав у забезпеченні ринкової рівноваги, коли усі учасники економічних відносин максимізуватимуть власні вигоди¹.

В іншій праці В. Парето виводить закон розподілу доходів, що виражає залежність рівня життя населення від обсягу суспільного доходу та кількістю його реципієнтів. На підставі аналізу статистичних даних В. Парето заявляв, що підґрунтям для економічної та соціальної нерівності є нерівність, яка властива людині. Виявивши, що у різні історичні періоди розподіл доходів після досягнення певної величини зберігав значну стійкість, В. Парето робить висновок про нечутливість суспільства до нерівності у доходах. На думку вченого, оскільки гетерогенне суспільство складається з сукупності фізично, морально, інтелектуально нерівних людей, нерівність у розподілі доходів є цілком зрозумілою, адже є наслідком нерівномірного розподілу природних людських здібностей. Ґрунтуючись на цій позиції, В. Парето критично ставився до ідей щодо соціальної перебудови суспільства та редистрибуції як способу зниження нерівності й сприяння росту суспільного добробуту².

З позиції оцінки інституційного середовища забезпечення суспільного добробуту заслуговує на увагу праця В. Парето «Трансформація демократії», де вчений відобразив причини ерозії влади центрального уряду, коли демократія трансформується у плутократію. На думку В. Парето, в умовах плутократії зацікавлені групи розглядають уряд як інструмент отримання власних вигод, а державні видатки та податки є фінансовими інструментами, які органи влади використовують у відповідності з власною волею та у власних інтересах. Причини ерозії демократії В. Парето вбачав у нездатності уряду задовольнити зростаючі зобов'язання перед суспільством. Уряд, з одного боку, не може

---

¹ Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Монографія. Львів: Каменяр, 2000. С. 56–58.

² Парето В. Учебник политической экономии, 1906. 25 ключевых книг по экономике / А. Бейтон, А. Казорла, К. Долло и др. Челябинск: Урал ЛТД, 1999. С. 273.

задовольнити усі інтереси суспільства, а з іншого боку, не має політичної волі заявити про необґрунтованість вимог населення до держави. За цих обставин, влада свідомо йде на обман суспільства, роблячи вигляд, що забезпечує те, чого насправді забезпечити не може, приховує за пустослів'ям правду, яку не може або не хоче оприлюднити. На думку В. Парето, вирішити цю проблему, а отже забезпечити суспільний розвиток, може «циркуляція еліт», що полягає у своєчасному оновленні владних кіл¹. Продовженням концепції «циркуляції еліт», яка передбачає періодичну змінюваність влади, на наш погляд, може бути принцип інклюзивності управління, що передбачає максимальне залучення суспільства до вироблення управлінських рішень, загальну демократизацію публічного управління. Завдяки цьому руйнуються умови для обману з боку влади, коли суспільство не отримує об'єктивної інформації про можливості та заходи щодо задоволення його інтересів. З іншого боку, залучення широких верств суспільства до публічного управління сприяє формуванню в суспільстві більш реалістичного уявлення про можливості та ресурси для забезпечення його інтересів.

Ідеї В. Парето щодо виключно позитивних наслідків дій при забезпеченні суспільного добробуту (коли жоден індивід не зазнає втрат від прийнятого рішення) до певної міри є утопічними. Очевидно, важко відшукати у сучасній практиці приклади рішень, які б не передбачали обмеження економічних вигод для одних суб'єктів на користь інших. Як зазначає Дж. Е. Стігліц, найбільшим недоліком принципу Парето є те, що він не забезпечує жодного керівництва (рекомендацій) у питаннях розподілу доходів. Більшість урядових програм передбачають збільшення добробуту одних індивідів за рахунок інших². Разом з тим, з погляду соціальної справедливості, неможливо вважати прийнятними дії щодо задоволення інтересів більшості за рахунок ущемлення інтересів меншості, оскільки це формує передумови для соціального конфлікту, що може мати довгострокові негативні наслідки для держави.

---

¹ Парето В. Трансформація демократії. М.: Территория будущего, 2011. 207 с. URL: <https://ru.b-ok2.org/book/2979712/e52dfb>.

² Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора. Пер. з англ. А. Олійник та Р. Скільський. К.: Основи, 1998. С. 129.

Проблему утопічності ідей В. Парето вирішує вдосконалений критерій оптимальності перерозподілу Н. Калдора і Дж. Гікса. У ситуації, коли вплив урядових рішень на добробут різних суспільних груп різнонаправлений, варіантом забезпечення оптимізації є застосування механізму компенсації, коли втрати одних членів суспільства будуть покриті за рахунок тих, хто отримав додаткову вигоду від урядових дій. За критерієм Калдора-Гікса, зростання суспільного добробуту буде спостерігатись тоді, коли індивіди, які отримали додаткову вигоду від зміни економічних умов, матимуть змогу компенсувати економічні втрати постраждалим і при цьому залишитись у вигазі. Якщо збільшення корисності для одних перевищує втрати для інших, то сумарна корисність зростає.

На думку О. Длугопольського, критерій Калдора-Гікса має практичне використання для аналізу алокаційних рішень уряду, оскільки враховує цінність процесу загального нарощування добробуту в суспільстві. Однак, як слушно зазначає вчений, керування критерієм Калдора-Гікса перетворює процес вибору альтернативних рішень з економічного на політичний, адже враховує суспільні уявлення про справедливість. Рішення, що матиме позитивні наслідки для загального добробуту, однак, передбачатиме поглиблення рівня майнової диференціації, може бути по різному сприйняте у суспільстві, де домінують ліберальні цінності свободи та рівності, а також в суспільстві егалітарного типу¹. Дослідження проблем застосування критерію Калдора-Гікса спонукало Т. Скитовські запропонувати удосконалений подвійний критерій перевірки оптимальності: по-перше, необхідно переконатись, що прийняте рішення щодо зміни економічних умов дійсно покращує становище згідно із критерієм компенсації; по-друге, слід перевірити, чи зворотні дії не покращать становища за критерієм Калдора-Гікса. Тільки у випадку, якщо ці дві умови виконуються, суспільний добробуту буде зростати.

Представники неокласичної кембриджської економічної школи, будучи ідейними послідовниками поглядів А. Сміта, все ж не відки-

---

¹ Длугопольський О. В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політекономічний підхід. *Наука й економіка*. 2007. Вип. 3 (7). С. 5–20.

дали необхідності редистрибуції та державного втручання для досягнення суспільного добробуту. Однак, вони пов'язували зростання суспільного добробуту із конкурентним ринком. Зокрема, А. Маршалл пов'язував суспільний добробут із механізмом розподілу ресурсів, оскільки, на його переконання, встановлення рівноваги на ринку означає максимізацію вигоди для обох сторін – покупця та продавця. Економічний добробут А. Маршалл пов'язував з так званою рентою споживача, або споживчим надлишком. Під ним вчений розумів вигоду для споживача, що вимірюється різницею між ціною, яку він готовий сплатити за купівлю товару, та ціною, яку він реально сплачує¹. А. Маршалл був прихильником помірної редистрибуції, стверджуючи, що немає жодної реальної необхідності, а отже й морального виправдання існуванню крайніх злиднів поруч із значним багатством. Нерівномірність багатства є серйозним дефектом економічної організації суспільства. Будь-яке зменшення нерівності за допомогою засобів, що не підтримають мотивів вільної ініціативи і сили характеру, було б наочним суспільним досягненням. Втім, він застерігав, що перерозподіл повинен мати обмежений характер, оскільки рівний розподіл багатства, хоча й збільшить дохід широких мас населення, але матиме руйнівні наслідки для виробництва². Окрему увагу А. Маршалл приділяв проблемі нерівномірності розподілу податкового навантаження. Використання заможними верствами населення схем для уникнення від оподаткування веде до того, що податковий тягар для фінансування допомоги найбіднішим прошаркам суспільства перекладається на працюючий клас.

Послідовник А. Маршалла А. Пігу підійшов до розгляду проблеми добробуту з позиції суспільства загалом, а не окремого індивіда. Основною мірою суспільного добробуту вчений визначає національний дохід (дивіденд) як сукупність матеріальних благ та послуг, які мають грошовий вимір. Однак, А. Пігу зазначає, що параметри національного дивіденду не повною мірою характеризують рівень суспільного добро-

---

¹ Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю. Є. Петруні. К.: «Центр учбової літератури», 2013. С. 145.

² Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х томах. М.: Прогресс, 1993. 594 с. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Marshall.pdf>.

буту, оскільки такі елементи якості життя, які не мають грошового вимірника (безпека, умови відпочинку, умови життя, характер роботи, взаємовідносини між людьми та ін.) і корисність яких складно оцінити, також є чинниками добробуту. Зважаючи на це, А. Пігу виокремлює поняття економічного добробуту як частини загального добробуту, що може бути виміряна за допомогою грошей. Вчений поділяв думку про необхідність перерозподілу національного дивіденду, обґрунтовуючи це дією закону спадної граничної корисності. Трансферт доходу від багатих до бідних, на думку А. Пігу, збільшує сукупний добробут, адже приріст задоволення бідних значно більший, ніж зменшення рівня задоволення заможних.

Окрему увагу А. Пігу приділяв взаємозв'язку суспільного добробуту та публічних фінансів, що отримала вираження у його теорії оподаткування та дотацій. За позицією А. Пігу, основним принципом оподаткування є найменша сукупна жертва, тобто рівність граничних жертв усіх членів суспільства, що покладене в основу прогресивного оподаткування. Досліджуючи взаємодію приватних і суспільних інтересів, А. Пігу робить висновок про дивергенцію (розрив) між особистими та суспільними вигодами і витратами. Продуктом діяльності щодо захисту особистих інтересів є виникнення зовнішніх ефектів, які можуть бути позитивними і негативними. У випадку, коли суспільні втрати від зростання виробництва перевищують особисті вигоди виробника, то має місце негативний зовнішній ефект, на що держава має реагувати підвищенням рівня податкового тиску. Якщо ж суспільна вигода від залучення в економічний обіг додаткової одиниці ресурсу перевищує особисту вигоду виробника, то уряд має субсидувати продукування відповідного блага, оскільки це сприяє зростанню суспільного добробуту.

Не втрачають актуальності висновки А. Пігу щодо антагонізму інтересів всередині самого суспільства, а саме – між сучасниками та майбутніми поколіннями. Марнотратне використання природних ресурсів, на думку вченого, загрожує інтересам майбутніх поколінь. З огляду на це, уряд має забезпечувати не тільки максимізацію суспільного добробуту через механізм редистрибуції доходів та реагування на зовнішні ефекти, але й забезпечувати розвиток фундаментальної науки,

освіти, реалізувати природоохоронні проекти, захищаючи інтереси майбутніх поколінь¹.

Окремий напрям наукових досліджень суспільного добробуту складає ординалістська теорія суспільної функції добробуту, розроблена А. Бергсоном та розвинута П. Самуельсоном. В її основу покладене припущення, що при побудові функції суспільного добробуту необхідно враховувати індивідуальні переваги, які мають бути належним чином агреговані для їх трансформації в суспільні. Функцію суспільного добробуту науковці визначають як етичне переконання усіх індивідів, адже кожна функція індивідуального добробуту, покладена в основу агрегованої загальної функції, залежить від особистого споживання індивіда і пропозиції йому послуг. Як зазначає О. Длугопольський, суспільна функція добробуту Бергсона-Самуельсона була покликана віднайти, яким чином ввести етичні норми в оцінку умов соціального оптимуму, що реалізувати доволі складно². Критикуючи основи суспільної функції добробуту, К. Ерроу зазначав, що агрегування індивідуальних переваг не дасть оптимального рішення, оскільки суспільні переваги не володіють властивістю транзитивності, що є необхідною умовою знаходження оптимуму. Наукові ідеї К. Ерроу стали підґрунтям для розвитку теорії суспільного вибору, що серед іншого, приділяє увагу дослідженню, яким чином формуються і реалізуються різні суспільні переваги³.

Тривалий час у науковому середовищі побутувала думка, що будь-які дії органів влади чи окремих політиків направлені на максимальну користь для суспільства. Вперше достовірність цієї аксіоми поставили під сумнів К. Віксель та Е. Ліндаль, які розглядали політику як процес взаємовигідного обміну між суспільством та владою, що здійснюється в рамках суспільного вибору. На політичному ринку політики продають певні ідеї, оформлені у програми, а виборці виступають їх покупцями, розплачуючись власними голосами. На переко-

---

¹ Pigou A. C. *The Economics of Welfare*. 4-th ed. London: Macmillan and Co., 1932. 551 p. URL: http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf.

² Длугопольський О. В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політ економічний підхід. *Наука й економіка*. 2007. Вип. 3 (7). С. 15.

³ Галушка З. І. Розвиток теорії добробуту: суперечності чи неможливість прийняття ефективних рішень? *Економічна теорія*. 2008. № 1. С. 27.

нання найбільш видатного представника теорії суспільного вибору Дж. Б'юкенена, конкуренція між політичними силами за прихильність виборця веде до посилення масштабів державного втручання в економіку, коли через державні програми відбувається все глибший перерозподіл доходів на користь більш активних суспільних груп. Відмінності у мотивах поведінки, інтересах різних суспільних груп обумовлюють те, що результати суспільного вибору не завжди оптимальні з точки зору корисності для суспільства. Нераціональність суспільного вибору пояснюється тим, що податки частіше сплачують одні суспільні верстви, а одержувачами суспільних благ є інші. Орієнтуючись на інтереси більшості, політики можуть приймати популярні, але не раціональні з точки зору забезпечення суспільного добробуту рішення¹.

Ідеологічним підґрунтям політики суспільного добробуту в повоєнні роки стала концепція соціальної ринкової економіки Л. Ерхарда, що поєднувала високий рівень економічної ефективності з розвинутою системою соціального захисту населення від різного роду соціальних ризиків. В основу концепції соціальної ринкової економіки були покладені три вихідні принципи: свободи споживання, свободи виробництва й торгівлі, свободи вибору місця роботи, володіння та розпорядження приватною власністю. Визнаючи важливість ринкової конкуренції як основи ефективної взаємодії попиту та пропозиції, концепція соціальної ринкової економіки передбачала контроль за ринковим механізмом тоді, коли його вплив стає неприйнятним у соціальному контексті. Найбільш прийнятним шляхом забезпечення суспільного добробуту Л. Ерхард визначав розбудову системи соціальних гарантій, які, однак, мають передбачати насамперед створення умов для того, щоб кожен індивід мав можливість та обов'язок сам подбати про свій добробут. За цих обставин, на переконання Л. Ерхарда, люди будуть виявляти винахідливість, ініціативу та працьовитість для підвищення рівня власного добробуту. Натомість, якщо держава від самого народження буде оберігати людину від усіх ризиків, то «...не можна вимагати від людей,

---

¹ Бьюкенен Дж. М. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчёт согласия. Границы свободы / Нобелевские лауреаты по экономике. Т. 1 / Фонд экономической инициативы; Гл. ред. кол.: Нуреев Р. М. и др. М.: Таурис Альфа, 1997. 560 с. URL: <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/143.pdf>.

які виховані у таких умовах, щоб вони проявили у необхідній мірі такі якості як життєва сила, ініціатива, прагнення до досягнень у виробництві та інші кращі якості, які є вирішальними у житті та майбутності нації»¹. Більш того, надмірна опіка з боку держави може спричинити, на думку Л. Ерхарда, відмирання справжніх людських чеснот – любові до ближнього, готовності нести відповідальність та піклуватись про інших, прагнення до самореалізації та випробування своїх сил.

Ідейний однодумець Л. Ерхарда, творець шведської моделі соціалізму Г. Мюрдаль відзначав, що основу держави добробуту складає розвинута система соціального захисту населення, фінансована за рахунок складної системи прямих та непрямих податків. Однак, в інтерпретації Г. Мюрдаля, соціальний захист населення охоплює широке коло економічних, соціальних, соціально-психологічних та політичних гарантій, що забезпечують рівні умови для кожного працездатного громадянина забезпечити собі особистий добробут за рахунок трудових зусиль, підприємництва, а для непрацездатних осіб – певний рівень життєзабезпечення. Таким чином, під соціальним захистом Г. Мюрдаль розумів, окрім високого рівня прожиткового мінімуму й надання допомоги при реалізації соціальних ризиків, забезпечення політичних прав та свобод, захист від ідеологічного тиску; екологічну безпеку життєдіяльності; створення умов для доступу громадян до послуг освіти, медичного обслуговування та ін.².

Окремий погляд на питання забезпечення суспільного добробуту, що отримав оформлення у вигляді відповідної концепції, запропонував Дж. Роулз. На його переконання, загальний добробут суспільства залежить від добробуту найбільш вразливого його представника. Суспільство виграє тоді, коли покращується рівень життя найменш заможного члена суспільства, натомість підвищення добробуту інших не має жодного впливу на загальний добробут. Зважаючи на цю позицію, Дж. Роулз вважав справедливим такий перерозподіл доходів, коли він сприяє більш високому рівню життя найбільш вразливих членів суспільства.

---

¹ Эрхард Л. Благосостояние для всех. М.: Начало Пресс, 1991. 261 с. URL: http://www.vixri.com/d/Erhard%20Ljudvig%20_Blagosostojanie%20dlja%20vsex..pdf.

² Мюрдаль Г. Мировая экономика: Проблемы и перспективы / Пер. с англ. А. В. Еврейскова, О. Г. Клесмет; ред. Ю. Я. Ольсевич. М.: Изд-во иностр. лит., 1958. С. 26.

Будучи прихильником теорії суспільного договору Т. Гоббса і Дж. Локка, Дж. Роулз вводить при обґрунтуванні своєї концепції теоретичну абстракцію – «початкову позицію», у якій кожен індивід визначає принципи справедливості, не знаючи свого соціального статусу, можливостей та здібностей, частки у розподілі суспільних благ, освіти, професії та ін. Сформовані таким чином принципи справедливості, на думку Дж. Роулза, найбільш об'єктивні.

Виступаючи проти будь-яких форм дискримінації, Дж. Роулз стверджує, що люди при народженні отримують не тільки випадковим чином розподілені соціальні ознаки, але й природні якості та здібності. Тому несправедливо, коли хтось досягає успіху завдяки своїм здібностям, або ж навпаки, через фізичні чи інші вади, не може його досягти. У справедливому суспільстві, на думку Дж. Роулза, ці характеристики мають нівелюватись. Для цього вчений вводить стратегію максиміну, за якою суспільство намагається максимізувати рівень добробуту найменш заможних громадян, щоб забезпечити максимальний захист людини від випадкового розподілу соціальних та природних вигод).

Ключовим моментом у концепції справедливого розподілу Дж. Роулза є два принципи справедливості: принцип рівних свобод (який має пріоритет та передбачає рівність прав і свобод кожного індивіда) та дуальний принцип диференціації і рівності можливостей. Зміст другого принципу передбачає, що соціально-економічні нерівності виправдані (справедливі) тоді, коли вони забезпечують найбільшу вигоду для найменш забезпечених, а також роблять відкритими для усіх посади та становища в умовах рівних можливостей¹.

Важливим моментом концепції справедливості Дж. Роулза є алгоритм (пріоритет) принципів справедливості. Пріоритет принципу рівності свободи передбачає, що усі члени суспільства мають бути наділені рівними політичними та громадянськими правами (їх вчений визначає як базові блага), при цьому розширення свободи одних індивідів за рахунок звуження свобод інших неприйнятне. Дуальний

---

¹ Рікер П. Право і справедливість. Пер. з фр. О. Сирцова, В. Каденко. К.: Дух і літера, 2002. С. 105–107.

принцип можливостей та диференціації, за Дж. Роулзом, передбачає пріоритет рівності можливостей для досягнення соціального успіху. Тільки за цих умов прийнятною є нерівність у суспільстві, і тільки у тому випадку, якщо вона сприятиме покращенню становища найбільш знедолених¹.

Незважаючи на прогресивність, ідеї Дж. Роулза стали об'єктом критики з боку багатьох науковців. На думку М. Нуссбаум, деструктивною є позиція Дж. Роулза щодо вироблення принципів справедливості у вихідному становищі. Їх, на думку вченого, ухвалюють вільні та раціональні індивіди, що керуються власними інтересами та не зацікавлені в інтересах інших людей. Однак, як справедливо зазначає М. Нуссбаум, такий підхід до вироблення принципів справедливості містить деструктивне начало й не враховує інтереси значного прошарку суспільства. Чи діють раціонально жінки, які відмовляються від побудови власної кар'єри заради догляду за дітьми чи особами літнього віку? Чи можуть принципи справедливості та базові блага, визначені за Дж. Роулзом, самодостатніми та цілеспрямованими індивідами, що переслідують власні інтереси, відповідати потребам та інтересам таких категорій населення, як особи з обмеженими можливостями, біженці, діти? Виняткова негомогенність суспільства, на думку М. Нуссбаум, спричиняє відмінності у потребах та ресурсах, які також змінюються на різних етапах життя людини. Це суттєво змінює уявлення про справедливість та суб'єктів її забезпечення. Побудована на ідеях Дж. Роулза модель соціальної кооперації та уявлень про базові блага (що в багатьох країнах були покладені в основу соціальної політики), на думку М. Нуссбаум, не враховують таких важливих благ, як соціальне включення, повага до гідності, зрештою самої справедливості стосовно багатьох верств суспільства². Практичним наслідком цього стало ігнорування інтересів цілих груп населення в рамках вироблення суспільного договору (організації взаємин між владою та суспільством), формування в суспільстві стійкого уявлення про таких людей (дітей, осіб з інвалідністю та ін.) виключно як об'єкта жалості (а почасти і зневаги),

---

¹ Длугопольський О. В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політ економічний підхід. *Наука й економіка*. 2007. Вип. 3 (7). С. 17.

² Nussbaum M. *Frontiers of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. 512 p.

а не як повноцінних членів суспільства. Відтак створення умов для включення представників найрізноманітніших груп суспільства для участі у виробленні суспільного договору, визнання права на гідне життя та відчуття власної гідності як невід'ємної складової базових прав та свобод людини є необхідними умовами забезпечення справедливості, а отже, й суспільного добробуту.

Отож, зростання суспільної підтримки ідеології соціальної держави отримало відображення у політиці країн з ринковою економікою, в тому числі й щодо вибору підходів та інструментів забезпечення суспільного добробуту. Кошти держави, акумульовані у бюджетах усіх рівнів, а також позабюджетних цільових фондах, розглядали як провідне джерело фінансування програм і заходів, спрямованих на забезпечення усіх верств суспільства гарантованими благами колективного використання, а також функціонування соціальних трансфертів. Однак, уже наприкінці 70-х рр. ХХ ст. чітко проявились негативні наслідки надмірної «соціалізації» економічної політики з опорою на форсоване використання бюджетного фінансування суспільних благ: сповільнення темпів економічного розвитку; швидке нарощування бюджетного дефіциту, а отже, державного боргу; поширення так званого «соціального утриманства» та проявів девіантної поведінки серед молоді; зростання масштабів нелегальної міграції та ін. Криза ідеології соціальної держави зумовила перегляд наукових поглядів на питання підходів й інструментів державного втручання у соціально-економічні процеси та повернення до ідей неоконсерватизму, що пропагує відмову від надмірної опіки держави над людиною, посилення індивідуальної відповідальності особи за рівень власного добробуту. Натомість, роль держави полягає у гарантуванні рівності умов та можливостей для кожного індивіда у його прагненні реалізувати свої зусилля для забезпечення добробуту, введенні ринкових елементів у процес надання суспільних благ¹.

З кінця 80-х рр. ХХ ст. у політиці суспільного добробуту утверджуються ідеї концепції людського розвитку, запропонованої Г. Беккером та розвинутої у працях М. Блауга, А. Сена, Т. Шульца та

---

¹ Севрюков Д. Соціальна функція держави. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 300.

інших вчених. Вона продовжила відхід від вартісної концепції трактування суспільного добробуту. В основу ідеології людського розвитку покладені ідеї, що рівень життя людини визначає не кількість грошей, які вона має, а їх достатність для задоволення потреб. Збільшення доходів індивіда веде до розширення його можливостей щодо задоволення власних потреб, підвищення доступності індивідуальних благ. На думку А. Сена, матеріальні та фінансові ресурси необхідно розглядати не як кінцеву мету, а як засіб для досягнення людського розвитку. Використовуючи наявні ресурси, індивід може забезпечувати підвищення свого духовного, культурного та інтелектуального рівня, всебічно реалізувати свої потреби та можливості¹.

Формування інструментарію соціальної політики, на думку апологетів концепції людського розвитку, має враховувати неоконсервативні рецепти. Не відкидаючи соціально-статусні трансфери як інструмент соціальної політики, концепція людського розвитку визнає провідну роль інвестування у соціальний капітал (вкладання ресурсів в освіту, здобуття трудових навичок, збереження та відтворення здоров'я) у забезпеченні довгострокового зростання добробуту суспільства. Г. Еспін-Андерсен підкреслював, що через фінансування програм освіти, охорони здоров'я, перенавчання, підтримку працюючих жінок, держава виконує важливу функцію соціального інвестування².

До інноваційних концептуальних підходів до трактування добробуту належить його часова концепція, базована на постулаті про абсолютну цінність життя людини. Відповідно до концепції, добробут визначають не вартісними величинами, а природними одиницями життя, тобто часом. Однак, часова концепція добробуту розмежовує час людського життя на такий, що пов'язаний із людською діяльністю нижчого порядку (сон, фізична праця, лінощі та ін.), а також з діяльністю вищого порядку, або творчою, креативною діяльністю. Тому апологети часової концепції вживають поняття «креативного

---

¹ Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) Е. М. Лібанова та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. С. 42–43.

² The Welfare State and Redistribution. Gosta Esping-Andersen and John Myles. URL: https://www.researchgate.net/profile/Gosta_Esping-Andersen/publication/255583959_The_Welfare_State_and_Redistribution/links/0a85e53760297d82c4000000.pdf?origin=publication_detail

добробуту», який визначається тривалістю творчої діяльності індивіда, або ж показником інтенсивності людського життя. Відтак параметри креативного добробуту залежать від екстенсивної детермінанти (середня тривалість життя людини), а також інтенсивної детермінанти (насиченості життя людини вищою, творчою діяльністю). Філософським підґрунтям креативної концепції добробуту є вчення А. Бергсона, який ототожнював час людського життя тільки з тими моментами, коли людина зайнята творчо: «Час є винаходом, або він є ніщо»¹. Інший відомий вчений, Й. Шумпетер, вказував, що підприємницький хист та творчі рішення підприємців є найважливішим джерелом суспільного розвитку². Відтак концепцію креативного добробуту в науковій літературі нерідко визначають як концепцію Бергсона-Шумпетера.

Незважаючи на те, що концепція креативного добробуту Бергсона-Шумпетера багато в чому має теоретичний характер, а її практична реалізація для визначення рівня добробуту суспільства ускладнюється неможливістю об'єктивно виміряти важливі показники для цих розрахунків, її принципова відмінність від вартісної концепції добробуту в тому, що вона не ототожнює його із певним обсягом матеріальних благ чи коштів. Очевидно, що із ростом доходів людина має більше можливостей для творчого розвитку, змістовного відпочинку, спілкування з іншими людьми; вона також має більш широкий доступ до якісної освіти чи медичних послуг. Таким чином, часова концепція розглядає матеріальне становище індивіда не як кінцеву мету, а як інструмент для підвищення добробуту.

Як зазначають окремі науковці³, залежність між рівнем доходів та добробутом не абсолютна, вона має певну межу. До певного рівня зростання доходів дійсно розширює можливості людини збільшувати тривалість творчого життя, всесторонньо розвиватись. Однак, за досягнення цього порогового рівня зростання доходів індивіда уже не позначатиметься на показниках креативного добробуту. Ці міркування підтверджують емпіричні дослідження, які провели американські

---

¹ Бергсон А. Творческая эволюция. М.: Канон-пресс, 1998. С. 324.

² Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры). М.: Мысль, 1982. 455 с.

³ Корнейчук Б. В. Информационная экономика. Учебное пособие. СПб.: Питер, 2006. 400 с.

психологи Е. Т. Джебб, Л. Тай, Е. Дінер та Ш. Оіші¹. За їх результатами, найвищого рівня задоволеність життям досягає тоді, коли рівень доходів людини досягає 60–75 тис дол у рік, після цього зростання доходів не позначається на рівні емоційного задоволення людини життям та відчутті щастя. «Перехідною точкою» загального рівня добробуту, за результатами цього дослідження, є особистий дохід на рівні 95 тис дол у рік, після якого зростання доходів людини може спричинити навіть зниження рівня емоційного добробуту (задоволення життям), а також викликати в індивіда розвиток негативних якостей.

Отримані науковцями цифрові показники доходів, які максимізують рівень добробуту, за визнанням самих вчених, демонструють тільки усереднені параметри в цілому по усій сукупності дослідження. Вони суттєво варіюють залежно від статі, рівня освіти респондентів, а також у розрізі частин світу та окремих країн. Це додатково підтверджує обґрунтованість поглядів, що добробут визначає не стільки рівень доходу індивіда, як можливості, які дають ці доходи. Власне добробут визначає не тільки рівень задоволення потреб людини, але й відчуття сенсу життя, можливість досягнення важливих для індивіда особистих цілей, участі у суспільному житті. Невід’ємними умовами добробуту людини, на думку Н. Штейер і Н. Маркса, є гарне здоров’я людини, фінансова забезпеченість, наявність оплачуваної роботи, можливість суспільної взаємодопомоги, інтегрованість у суспільне життя, здорове та комфортне довкілля².

Ці результати є продовженням поглядів нобелівських лауреатів А. Дітона та Д. Канемана, які у спільній праці роблять висновок про обмежену залежність між рівнем доходів та освіти людини та її самооцінкою якості власного життя. До досягнення рівня річного доходу в 75 тис дол цей зв’язок існує, однак, надалі вплив зростання доходів на відчуття щастя зникає. Високі доходи, на думку вчених, приносять задоволення життям, однак, не дають відчуття щастя. Втім,

---

¹ Jebb A. T., Tay L., Diener E., Oishi Sh. Happiness, income satiation and turning points around the world. *Nature Human Behaviour*. 2018. V. 2, P. 33–38. URL: <https://www.nature.com/articles/s41562-017-0277-0>.

² Steuer N., Marcs N. Local Wellbeing: Can we Measure it? Nef. September 2008. URL: <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2013/02/Local-Wellbeing-Can-we-Measure-it-September-2008.pdf>.

низькі доходи асоціюються з низьким рівнем життя та пригніченим емоційним станом людини¹.

Поділяючи наукові погляди А. Сена, А. Дітон критикує вартісний підхід до оцінювання суспільного добробуту та бідності на підставі усереднених показників. На думку А. Дітона, використання агрегованих показників без заглиблення в деталі може дати неправдиві результати щодо оцінювання рівня суспільного добробуту. Середній дохід є доволі узагальненим показником рівня соціально-економічного розвитку, він ігнорує такі аспекти, як рівномірність розподілу доходів в суспільстві, розмах відхилення доходів окремих груп від середнього рівня. Відтак за достатньо високих показників доходу, більшість населення може виявитись за межею бідності. Іншим аргументом на користь необ'єктивності виключно вартісного підходу до оцінювання суспільного добробуту, на думку А. Дітона, є негомогенність держав, які відрізняються за рівнем розвитку, структурою населення, вартістю життя та іншими ознаками. Зважаючи на це, визначення універсального рівня бідності чи добробуту в грошових одиницях є необґрунтованим. Поділяючи думку А. Сена, що рівень добробуту визначається не обсягом доходу, а можливостями, які він дає, А. Дітон пропонує власну методичку, що передбачає оцінювання мікроданих про реальні споживчі витрати на рівні домогосподарств та їхніх груп². Таким чином, вчений фактично реанімує утилітаристський підхід до розуміння суспільного добробуту як сукупності індивідуальних добробутів, однак, у новій його інтерпретації, що враховує позаекономічну складову життєдіяльності людини.

Парадоксальними у контексті вимірювання добробуту є результати розрахунку Індексу щастя, який з 2012 року періодично відслідковує ООН. Він переконливо доводить, що в сучасних умовах виключно вартісний підхід до оцінювання особистого добробуту як сукупності економічних благ і послуг, необхідних для життєдіяльності людини не може вважатись об'єктивним. Як свідчить методологія складання рейтингу, відчуття щастя залежить не тільки від рівня матеріальної

---

¹ Довбенко М. Видатний дослідник економічної нерівності. *Економічна теорія*. 2016. № 2. С. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_2_9.

² Там само.

забезпеченості людини (слід визнати, що до числа лідерів рейтингу все ж належать більшість розвинутих країн світу), але й від рівня задоволення нематеріальних складових щасливого життя – свободи вибору, відчуття соціальної підтримки, готовності до благодійності. Тому значна частина слабших в економічному відношенні країн, зокрема держав центральної Африки перебувають в рейтингу щастя значно вище за Україну.

Чільне місце оцінювання свободи вибору людиною власної моделі поведінки займає у програмі «Основи добробуту», розробленій у 2004 році Казначейством Австралії. Оціночна матриця Програми передбачає визначення показників за п'ятьма критеріями, які напряду чи опосередковано впливають на добробут: різноманітність можливостей (можливість купувати різні товари та послуги, сприятливе середовище проживання та рівень здоров'я, політичні права і свободи та ін.); розподіл цих можливостей серед населення (якою мірою все населення країни має можливості повноцінного життя та активної участі в суспільних процесах); стійкість можливостей (чи матимуть такі ж можливості як нинішні, так і майбутні покоління); рівень і локалізація ризиків для окремих індивідів та громадськості (спроможність управління рівнем ризику, з яким людина зіштовхується в щоденному житті); складність вибору окремого індивіда та суспільства (в тому числі рівень прозорості публічного управління, здатність людей зробити вибір у відповідності до їх переваг та ін.)¹.

На рубежі ХХІ ст. уряди країн з ринковою економікою зіштовхнулись з необхідністю реагувати на велику кількість нових ризиків і викликів соціально-економічного характеру. До їх числа доцільно зарахувати, в першу чергу, біотехнологічну та інформаційну революції, поглиблення проблеми безробіття та «виштовхування» з ринку праці значного числа працездатного населення, зростаючу соціальну та майнову диференціацію суспільства та інші. Новітні тренди суспільного розвитку, такі як інтелектуалізація та креативізація праці, тотальне проникнення інформаційних технологій, метрополізація справляють

---

¹ Абуцакра Р., Хури М. Эффективное правительство для нового века. Реформирование государственного управления в современном мире. М.: Олимп-Бизнес, 2017. 257 с. URL: http://optimacenter.org/userfiles/Эффективное_управление.pdf.

вагомий вплив на усі аспекти суспільного життя, вимагаючи нових підходів до забезпечення суспільного добробуту. Стрімке поширення робототехніки та інформаційних технологій ставить під сумнів перспективи зайнятості значної частини сучасного суспільства, ставить нові виклики перед системою освіти, що не встигає реагувати на стрімкі зміни ринку праці. Більш того, поширення каналів розповсюдження знань, пришвидшення процесів старіння інформації потребує докорінної перебудови освітньої системи для її відповідності вимогам часу. Негативним наслідком інтелектуалізації праці, технологічної революції є різке зростання майнової нерівності, що все частіше стає причиною зростання соціальної напруги та масових протестів навіть у розвинених державах світу. Поглиблення майнової нерівності відбувається на фоні безпрецедентних темпів руйнування екології та винищення біологічних ресурсів, що ставить під сумнів перспективи благополуччя майбутніх поколінь.

Метрополізація (набуття окремими містами наднаціональних функцій, концентрація трудових, економічних та інших ресурсів у найбільших міських агломераціях) генерує різноманітні явища конструктивного та деструктивного плану, що ведуть до глибокої трансформації суспільних уявлень про суспільний добробут та підходи до його забезпечення. Наслідком метрополізації стає найперше поглиблення регіональної нерівності, посилення ризику деградації периферійних районів через «вимивання» з них ресурсного потенціалу, що ставить перед державою нові виклики протидії регіональній бідності та загрозі сепаратизму. Збільшення розриву між метрополійними центрами та периферією ставить під сумнів можливість вироблення єдиних для держави стандартів надання суспільних послуг, що покладені в основу стандарту добробуту. Уже сьогодні можна помітити різницю між можливостями щодо доступу до різноманітних благ та послуг у різних сферах суспільного життя (освіта, медицина, культурне життя, дозвілля та ін.) між мешканцями міст та сільських територій. За відсутності реакції з боку держави на ці явища диференціація тільки посилюватиметься. З іншого боку, в умовах концентрації населення у найбільших містах все більш затребуваним атрибутом добробуту інди-

віда є наявність комфортного середовища проживання, що передбачає екологічну безпеку життєдіяльності, зменшення проявів крайніх злиднів, антисоціальної поведінки тощо. Відтак в суспільстві зростає інтерес до екологічно безпечних технологій, ресурсощадного способу життя, залученості до проектів допомоги маргінальним групам суспільства.

Все більшої глибини в сучасному світі набуває проблема зростання соціально-майнової «прірви» у міждержавному контексті з формуванням так званого «золотого мільярду» (найбільш розвинуті та благополучні країни) та периферії (країни, що впродовж десятиліть не можуть досягти помітного прогресу в своєму розвитку). Наслідком цього став неконтрольований ріст міграційних процесів, що на теперішній час трансформується в одну із найбільш складних проблем глобального розвитку. Більш того, міграційні процеси, а точніше їх активізація чи стримування, в сучасних умовах стають дієвим інструментом досягнення геополітичних цілей в рамках боротьби за впливовість у формуванні світового порядку, і можуть стати чинником дестабілізації суспільно-політичної та економічної ситуації навіть у розвинутих державах. Так активізація військових конфліктів на Близькому Сході та спричинена ними масова міграція біженців до Європейського Союзу призвели в низці країн до зміни владних еліт, посилення впливу правих, антиемігрантських політичних сил, а також мали відповідні економічні наслідки (зростання державних витрат на матеріальне забезпечення біженців, збільшення видатків на забезпечення правопорядку та протидію злочинності, підвищення рівня податкового тиску).

Відповіддю на новітні виклики глобального розвитку стала концепція інклюзивного розвитку, що є продуктом конвергенції різних наукових теорій та концепцій суспільного розвитку. В концепції інклюзивного розвитку можемо прослідкувати переплетіння наукових поглядів представників утилітаризму (через добробут індивіда до добробуту суспільства), роулзіанства (добробут для найменш забезпечених), і неокласиків (добробут за рахунок залученості до економічних відносин, зрівняння можливостей, продуктивної зайнятості, а не соціальних трансфертів). У наукових колах інклюзивний розвиток розгляда-

ють у двох аспектах: як стійке економічне зростання, покликане знизити рівень та гостроту бідності, а також соціальної нерівності; як розвиток, що передбачає розширення масштабів залучення усіх верств суспільства до створення ВВП, формування умов для реалізації кожним індивідом свого людського потенціалу незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання та інших ознак¹.

В центр інклюзивного розвитку поставлена людина, тому пріоритетними напрямками такого розвитку є усі аспекти людської життєдіяльності, в тому числі культура, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, зайнятість, творчість. В основу економічного зростання за концепцією інклюзивного розвитку покладені технічний прогрес, підвищення культурного та освітнього рівня людини, управлінські інновації, а наслідком є забезпечення соціальної гармонії та стабільності в суспільстві. В узагальненому розумінні, інклюзивний розвиток полягає у посиленні залучення до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, залученості до розвитку усіх територій країни². На думку О. Прогнімак, базою для інклюзивного розвитку є такий тип економічного зростання, що дає змогу відчутти його результати кожному члену суспільства, охоплюючи всі сфери його життя³.

Таким чином, концепція інклюзивного розвитку передбачає досягнення суспільного добробуту за рахунок принципово інших підходів до вирішення проблеми майнового розшарування та нерівності в доходах. На відміну від соціальної держави, де основу інструментарію майнового вирівнювання та вирішення проблеми бідності формує система соціальних трансфертів, згідно концепції інклюзивного розвитку добробут є результатом економічного росту, розширення доступу вразливих верств населення до економічних ресурсів, активізації господар-

---

¹ Котова І. М., Павлова Т. В. Інклюзивний розвиток національної економіки: глобальні тенденції. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 4–5 жовтня 2018 р. Одеса: «Принт бистро», 2018. С. 59–64.

² Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>.

³ Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1. С. 187.

ської діяльності. Г. Ран'яр та Р. Канбур чітко вказують на різницю між інклюзивним розвитком та розвитком в інтересах бідних. Якщо економічне зростання супроводжується зниженням бідності, але показники нерівності в розподілі доходів зростають, тоді воно позбавлене інклюзивної ознаки. Якщо ж на фоні економічного зростання спостерігається зниження нерівності в розподілі ресурсів та доходів, то такий розвиток має ознаки інклюзивного¹.

Як зазначають Дж. Гупта, Н. Поу, М. Рос-Тонен, інклюзивний розвиток являє собою контрстратегію до такої моделі економічного розвитку, який досягнутий за рахунок погіршення життя суспільства, екологічних втрат та перманентно зростаючої нерівності у розподілі доходів та благ. На їх думку, особливість інклюзивного розвитку полягає в тому, що він передбачає залучення представників маргінальних соціальних груп, маргінальних секторів економіки та цілих держав в соціальні, політичні та економічні процеси для підвищення добробуту людей, забезпечення соціальної та екологічної стійкості, розширення можливостей².

Винятковою перевагою інклюзивного розвитку є те, що він дає змогу знижувати гостроту проблем бідності та економічної нерівності на тривалій основі. Соціальні трансферти приводять рівень добробуту вразливих верств населення до суспільно визначених стандартів лише на певний строк, після чого проблема знову постає з попередньою гостротою. Критикуючи надання фінансової допомоги відсталим країнам з високим рівнем бідності, А. Дітон доводить, що вона не сприяє зростанню, натомість «розбещує» інституційні системи, дозволяючи керівникам держав правити без підтримки населення³. Більш ефективним є підвищення інституційної спроможності держав, розширення доступу незаможних до економічних ресурсів, що дасть змогу вирішити проблему злиднів за рахунок розширення прошарку економічно активного населення.

---

¹ Rauniar G., Kanbur R. Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective. Manila: Asian Development Bank, 2010. P. 7.

² Gupta J., Pouw N. R. M., Ros-Tonen M. A. F. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. *European Journal of Development Research*. 2015. Vol. 27. No. 4. P. 544–546.

³ Довбенко М. Видатний дослідник економічної нерівності. *Економічна теорія*. 2016. № 2. С. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_2_9.

Отже, можна відзначити виняткове різноманіття наукових поглядів на суспільний добробут і підходи до його забезпечення. Узагальнюючи наукові напрацювання багатьох поколінь вчених вважаємо за доречне долучитись до когорти апологетів кількісної концепції розуміння суспільного добробуту, що передбачає його визначення як сумарного показника індивідуального добробуту усіх членів суспільства. Разом з тим, поняття індивідуального та суспільного добробуту, необхідно розглядати у їх модерній інтерпретації. На наш погляд, індивідуальний добробут доцільно розглядати як складне багатоаспектне явище, стан життєдіяльності людини, що визначається наступними характеристиками:

– споживанням індивідом матеріальних благ та послуг на рівні, що дає змогу забезпечити збереження, відтворення і всебічний розвиток фізичних, розумових та емоційних сил індивіда та відповідає сформованому в певному суспільстві стандарту гідного життя. Незважаючи на неодноразові спроби визначити універсальний рівень доходу, який би слугував мірилом для оцінювання рівня індивідуального споживання, що відповідає поняттю добробуту, ми скептично ставимось до таких ініціатив. У цьому контексті слід чітко розрізнити поняття добробуту та нормального рівня життя. Варто погодитись із думкою Е. Лібанової та О. Палій, що нормальний рівень життя визначається раціональним споживанням економічних благ у відповідності до науково обґрунтованих нормативів¹. Ці нормативи можуть мати універсальний характер, оскільки незалежно від країни проживання, людині потрібен достатньо стандартизований набір товарів та послуг, щоб відновити її фізичні, розумові та емоційні сили. Натомість, рівень індивідуального споживання, що відповідає уявленню про стан добробуту, не може мати універсальної інтерпретації та формується в кожному суспільстві окремо, зважаючи на рівень розвитку країни, менталітет та традиції населення, особливості економічної політики, інші чинники;

– можливостями участі індивіда у суспільних процесах. Зауважимо, що поняття «можливості» у цьому контексті має доволі широку інтерпретацію та об'єднує як політичні права та свободи людини, так і

---

¹ Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посібник із соціальної політики. К.: Основи, 2004. С. 109.

можливості для її участі у суспільно-політичних процесах, впливу на прийняття рішень щодо різних аспектів суспільного життя; можливості реалізації економічного, творчого та організаційно-управлінського потенціалу індивіда, в тому числі через розширення доступу до економічних ресурсів; наявність механізмів для відстоювання власних прав та інтересів індивіда та ін.;

– середовищем проживання, що об'єднує такі характеристики, як рівень особистої безпеки індивіда, загроз його життю, здоров'ю та власності; рівень екологічної безпеки середовища його проживання, поширеність соціальних конфліктів. Вагомим елементом формування відчуття задоволеності життям, добробуту людини є наявність толерантних взаємин між людьми, відсутність конфліктних ситуацій в щоденному житті, загального відчуття того, що все навколо розвивається у невірному напрямку. Підтвердженням цих міркувань є результати соціологічних опитувань, які свідчать, що попри те, що Україна не належить до відвертих економічних аутсайдерів, українці належать до числа найбільш нещасливих націй у світі¹. Причини цього криються у психологічних особливостях людини, яка схильна інтерпретувати загальні проблеми через особисті, навіть якщо вони не торкаються її безпосередньо. Відчуття тотальної несправедливості, хибності обраних пріоритетів розвитку, поширення деструктивних соціальних явищ, стресів і соціальної напруги на фоні доволі агресивного інформаційного середовища спричиняють відчуття невдоволення життям та низького рівня особистого добробуту.

Середовище проживання, будучи ознакою індивідуального добробуту, водночас задіє у визначенні змісту поняття суспільний добробут. Процеси формування особистого добробуту усіх членів суспільства супроводжуються цілим спектром соціальних відносин, в рамках яких визначаються пропорції розподілу економічних благ, можливості доступу до них різних суспільних верств. Тому, суспільний добробут можна охарактеризувати як комплексне соціально-економічне поняття, що, з одного боку, визначається усередненими показниками добробуту усіх членів суспільства, а з іншого боку – кількісно-якісними пропорці-

---

¹ Зінченко О. Українці. Найнещасливіша нація чотирьох континентів. Історична правда. 2019. 22 серпня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/22/156102>.

ями розподілу доходів, споживання та можливостей між різними суспільними групами. Очевидно, що навіть за високих показників економічного розвитку, якщо для суспільства характерні надмірні масштаби нерівності, обмеження прав, свобод і можливостей індивідів, ексклюзія цілих суспільних верств з активного суспільного життя, його складно розглядати як суспільство з високим рівнем добробуту. Означення параметрів такого розподілу, на наш погляд, може передбачати використання окремого терміну, який ми б визначили як колективний добробут. Під цим поняттям ми схильні розуміти такий стан соціально-економічної системи, який характеризується показниками нерівності населення з наступними тісно взаємопов'язаними між собою критеріями:

– нерівність у розподілі ресурсів та доходів, що визначається низкою індикаторів, широко використовуваних сучасною економічною наукою для порівняння майнової нерівності у міжнародному вимірі. На наш погляд, серед індикаторів, що непрямым чином характеризують нерівномірність у розподілі ресурсів в економічній системі є структура доходів населення за джерелами їх походження. Вона також вказує на відповідність формування суспільного добробуту принципам інклюзивного розвитку. Високі показники соціальних трансфертів за одночасного зниження питомої ваги заробітної плати й доходів у формі прибутку та змішаного доходу свідчать про превалювання пасивних форм соціальної політики, значні масштаби майнової нерівності. Структура доходів населення, у якій переважають соціальні трансферти, є результатом політики заниження вартості робочої сили, перерозподілу ресурсів на користь власників капіталу. Зважаючи на схильність представників великого бізнесу до використання схем виведення прибутку та специфіку статистичних даних, що не повною мірою враховують доходи населення, низькі параметри доходів населення у формі прибутку та змішаного доходу вказують на несприятливі умови для розвитку дрібного бізнесу, а отже – на відсутність умов для становлення середнього класу, що негативно позначається на показниках нерівності;

– нерівність у споживанні, що значною мірою є наслідком нерівності у доходах. На відміну від часів планової економіки, коли інструментом для розмежування влади і суспільства у царині споживання

була мережа закладів спеціального обслуговування, в умовах фактично некерованого ринку таким інструментом виступає загальний рівень цін. Як зазначає О. Соскін, нині країна все більше перетворюється на «карнавальну» державу, характерними рисами якої є задоволення гедоністичних потреб суспільства, його деградація та ентропія. Немає продуктивного накопичення та позитивного використання національного капіталу. У держави і суспільства відсутня повага до громадян, які демонструють приклади ефективного управління й економічної поведінки, ведуть поміркований спосіб життя, а заощаджені ресурси витрачають на розширення бізнесу¹. Продовжуючи цю думку, О. Глущенко зазначає, що у вітчизняному соціумі переважає принцип гедонізму і пауперо-люмпенської свідомості. Заможні верстви населення здебільшого є гедоністами і прагнуть задовольняти розбещені паразитичні потреби, натомість незаможні прошарки суспільства живуть за примітивними біологічними інстинктами, споживаючи сурогати та ерзац-продукти в усіх соціально-економічних та фізичних формах². Нерівність у споживанні виявляється також в інших сферах – в освіті, медичному обслуговуванні, задоволенні культурних потреб. Особливо чітко ця нерівність виявляється у територіальному зрізі (село/місто). Основною причиною такої нерівності є загальна деградація інфраструктури, зумовлена багаторічним дефіцитом коштів на її розвиток та залишковим підходом до фінансування;

– нерівність у можливостях, що водночас є причиною та наслідком надмірних масштабів нерівності у розподілі ресурсів, доходів та споживання. Політика дешевої робочої сили, високий ступінь монополізації економіки, превалювання інтересів фінансово-промислових груп стали причиною того, що за даними окремих науковців, понад 2/3 населення країни на теперішній час складають маргінали або люмпени, що стають об'єктом маніпуляцій та зовнішнього управління. Сила інтересів керівної еліти набагато перевищує сукупну силу інтересів мар-

---

¹ Соскін О. І. Народний капіталізм: економічна модель для України: монографія. К.: Видво «ІСТ», 2014. 396 с. URL: http://soskin.info/userfiles/file/2017/082017/0308/chapter3_O_Soskin_monograph.pdf.

² Глущенко О. В. Формування фінансової архітектоники забезпечення національного добробуту: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. С. 143.

гіналізованого та люмпенізованого населення¹. Певною мірою гіперболізовано, але сучасну Україну можна охарактеризувати як правовий симулякр, оскільки при конституційно декларованому статусі соціальної правової держави для більшості населення можливості дієвого захисту своїх прав та інтересів практично відсутні. Фікцією залишаються можливості для участі суспільства в управлінні різними сферами суспільного життя, в тому числі щодо управління публічними фінансами. Більш того, наслідком бідності та майнової нерівності є апатія суспільства та зниження громадської активності. На думку В. Полохала, рушійною силою громадської активності є середній клас, який швидше організується у партії, громадські організації та рухи, через які захищає свої права – економічні, соціальні та політичні. Середній клас є основою громадянського суспільства, тоді як представники маргінальних та люмпенських прошарків населення зазвичай розпорошені та атомізовані². Слабкість громадянського суспільства стає причиною поширення інших форм нерівності у можливостях, що виявляються у дискримінації в різних формах (гендерної, осіб з інвалідністю та ін.) та стають підґрунтям для поглиблення нерівності у доходах та споживанні.

Наведені критерії тісно пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками, що вимагає їх комплексного розгляду. Наприклад, превалювання у економічній політиці інтересів фінансово-промислових груп, що є наслідком їх впливу на вітчизняний політикум, зумовлює поглиблення нерівності у доступі до ресурсів між представниками великого капіталу та малого бізнесу. Одним із поширених механізмів мобілізації фінансових ресурсів для потреб розвитку фінансово-промислових груп є кредитування пов'язаних компаній, що нерідко завершується неповерненням кредитних коштів та їх віднесенням на безнадійну заборгованість. Водночас, до головних чинників, що стримують розвиток малого бізнесу в Україні зараховують так званий «кредитний голод», зумовлений непомірно високою вартістю кредитних ресурсів та складними умовами їх залучення. Нерівність у доступі до джерел фінансування є причиною подальшого зміцнення впливу

---

¹ Полохало В. Режим, який склався, є найбільшим ворогом середнього класу. Svoboda.Fm. 2007. 25 липня. URL: <http://www.newv.v.net/politics/ukraine/187164.html?language=ru>.

² Там само.

фінансово-промислових груп та деградацію середнього класу, що підриває перспективи становлення в Україні економічної системи, базованої на принципах інклюзивного розвитку.

Таким чином, суспільний добробут в сучасних умовах являє собою складне багатоаспектне соціально-економічне явище, що перебуває на стику різних галузей знань: економіки, філософії, політики, тощо. Впродовж багатьох поколінь дослідження, покликані виробити ефективні підходи та механізми забезпечення суспільного добробуту, перебували на вістрі наукового інтересу. В сучасний період суспільний добробут у його інноваційній інтерпретації та різноманітні форм вияву потребує застосування нового інструментарію його забезпечення, зокрема розбудови відповідного фінансового механізму.

1.2. Концептуальні засади фінансового механізму у контексті забезпечення суспільного добробуту

Сучасний етап державотворення країни характеризується ускладненням ендо- та екзогенного середовища проведення реформ у всіх сферах суспільного життя. Непослідовність та низька результативність структурних трансформацій в економіці, низька ефективність державного управління, неспроможність влади вирішити проблеми бідності, низького рівня життя основної частини населення, високих масштабів майнової та соціальної диференціації, деградації системи надання суспільних послуг в останні роки доповнились новітніми викликами та загрозами національній безпеці, що здатні катастрофічним чином вплинути на траєкторію розвитку України та навіть перспективи її існування як держави. Тривала іноземна агресія, втрата значної частини економічного потенціалу, зростання масштабів вимушеної внутрішньої міграції, скорочення працездатного населення через активізацію зовнішньоміграційних процесів, посилення податкової конкуренції і тенденція до протекціонізму в міжнародних економічних відносинах ставлять перед органами влади на усіх рівнях публічного управління безпрецедентно складні завдання, покликані зменшити їх негативний вплив на розвиток економіки та рівень життя населення.

Зважаючи на специфіку середовища, геополітичні, економічні й соціальні умови, в яких перебуває Україна на теперішній час, безпосереднє копіювання підходів та методів вирішення актуальних проблем соціально-економічного розвитку суспільства, апробованих у країнах зі стабільною політичною системою та ринковою економікою, неприйнятне. Як свідчить досвід, негативні наслідки частини новацій у різних сферах суспільного життя значною мірою були спричинені їх несвоєчасністю, поспішним запозиченням із зарубіжної практики без належного теоретичного обґрунтування цих кроків і попередніх розрахунків. Зважаючи на це, серед вітчизняних науковців та практиків є розуміння необхідності вироблення власних рецептів побудови дієвого механізму забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни і високих стандартів життя. Більш того, згідно із позицією вітчизняної науки, розробці практичного інструментарію впливу держави на соціально-економічні процеси мають передувати ґрунтовні теоретичні напрацювання, адже саме такий підхід дає можливість зменшити вірогідність помилок при прийнятті управлінських рішень. Об'єктом досліджень мають стати не тільки пропоновані сучасною світовою наукою інновації, але й уже напрацьовані десятиліттями традиційні підходи та інструменти до вирішення складних проблем суспільного розвитку.

Основою реалізації дієвої політики підвищення суспільного добробуту є формування ефективного фінансового механізму, що враховує специфічні цілі й завдання забезпечення усебічного задоволення потреб та інтересів кожного члена суспільства на підставі включення до економічних відносин усіх верств суспільства. У науковій літературі теоретична база побудови фінансового механізму характеризується високим ступенем розробленості. В контексті цього, поглиблення теоретичних засад фінансового механізму передбачає як уточнення його сутності, принципів побудови, так і часових параметрів його дії, архітектури, підходів поєднання окремих елементів. Продумане і своєчасне застосування елементів фінансового механізму має бути направлене на досягнення обраної мети й виконання завдань, які ведуть до її здійснення.

Розвиток теоретичних підходів до трактування сутності, призначення й структури фінансового механізму започаткований із усвідомленням науковими колами у 30–40-х рр. ХХ ст. важливості впливу держави на економічні та соціальні процеси для забезпечення їх розвитку в бажаному для суспільства напрямку. Однак, способи та прийоми впливу фінансів на економічні явища та процеси тогочасна економічна наука розглядала невід’ємно від економічного механізму, тому відшукати власне дефініцію фінансового механізму в наукових працях того часу складно.

Поняття «механізм» запозичене суспільними науками з галузі техніки. У довідковій літературі під ним розуміють спосіб взаємозв’язку між різнорідними елементами, внутрішню будову, сукупність етапів, з яких складається певне явище¹. У подібному ракурсі характеризують суть економічного механізму зарубіжні дослідники. Вказуючи на множинність економічних механізмів, А. Кульман характеризує їх як необхідні зв’язки, що природно виникають між різними економічними явищами². На думку І. Бернара та Ж. К. Коллі, кількість економічних механізмів визначається тим, скільки може бути можливих комбінацій між парами економічних явищ, або скільки існує імпульсів в кожній системі взаємопов’язаних явищ за певних умов³. Формою взаємодії економічних агентів та держави в процесі продукування благ для задоволення потреб суспільства визначає економічний механізм Л. Гурвіц, засновник концепції економічного механізму. На думку вченого, економічний механізм передбачає множинність можливих дій економічних агентів, а також пов’язані з цими діями результати⁴.

Апологети кейнсіанської теорії регульованого капіталізму розглядали економічний механізм як інструмент економічної політики уряду,

---

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ Перун. 2001. С. 523.

² Кульман А. Экономические механизмы: Пер с фр. Е. П. Островской; общ. ред Н. И. Хрусталёвой. М.: Прогресс, 1993. С. 15.

³ Бернар И., Колли Ж. К. Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2-х т. Т. II: Пер. с фр. М.: Международные отношения, 1994. С. 205.

⁴ Измалков С., Сотен К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов. *Вопросы экономики*. 2008. № 1. С. 4–26.

за допомогою якого він може впливати на одну або кілька макроекономічних цілей. На думку послідовників неокейнсіанської теорії, вмiле застосування економічного механізму дає змогу досягати цілей не тільки щодо регулювання економічного розвитку, але й сприяти вирішенню соціальних проблем, зокрема зменшенню соціальної нерівності.

Радянська наукова спільнота розглядала фінансовий механізм виключно як складову господарського механізму, такий підхід був успадкований і після краху соціалістичної економічної системи й започаткування переходу до ринку. Так на думку колективу науковців під керівництвом В. Федосова, складовими господарського механізму є: фінансовий механізм, індикативне планування, ціни та правознавство¹, з яких центральне місце належить саме фінансовому механізму. У дефініціях господарського механізму, представлених у наукових працях перших років незалежності, можна також прослідкувати позицію щодо соціального його призначення. У визначенні С. Мочерного господарський механізм являє собою «систему основних форм, методів та важелів використання економічних законів ... всебічного розвитку людини, формування її потреб, створення системи стимулів та узгодження економічних інтересів основних класів, соціальних груп»².

З розвитком ринкової економічної системи та відмовою від перевалювання адміністративних прийомів у регулюванні економічних процесів, змінювались погляди на призначення та структурну побудову господарського механізму, все частіше у науковій літературі з'являються поняття фінансово-економічного, фінансового механізму. На теперішній час у наукових джерелах наявний значний спектр підходів до трактування фінансового механізму, а пропоновані вченими дефініції розкривають різні аспекти сутності цього багатостороннього економічного поняття. Опрацьовані нами підходи до трактування фінансового механізму – для забезпечення компактності викладення матеріалу – представлені у табл. А.1 додатку А.

---

¹ Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями. Монографія / за наук. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2002. С. 67.

² Мочерний С. В. Економічна теорія. К.: ВЦ Академія 1999. 656 с.

Узагальнення теоретичних поглядів на сутність фінансового механізму дає можливість виокремити наступні ключові аспекти, які розкривають суть цього поняття:

– об'єкт, на який спрямована дія елементів фінансового механізму. У відповідності до традицій пострадянської фінансової науки, частина науковців визначає об'єктом впливу за допомогою фінансового механізму сукупність фінансових відносин. Досліджуючи положення зарубіжної фінансової думки, В. Андрущенко критикує поширення концепції відносин у вітчизняній науці. На його переконання, поняття відносин не піддається рахунку, не передбачає критеріїв виміру ефективності, в тому його можна потрактувати як теоретичне запрошення до марнотратства. Трактування фінансів як відносин не відображає фундаментальних економічних характеристик фінансових явищ: кількісної вимірності, обмеженості фінансових ресурсів, порівняності якісного стану фінансів, ризику й невизначеності¹. Відтак в теперішній час науковці відійшли від визначення фінансових відносин як об'єкта впливу фінансового механізму та вбачають у цій ролі фінансові ресурси, а саме – процеси їх формування та використання. Таку позицію поділяють, зокрема, І. Балабанов, О. Василик, А. Загородній, Г. Вознюк, С. Юрій, В. Федосов та інші вчені.

Окремі науковці визначають як об'єкт впливу фінансового механізму фінансову діяльність держави², що, на наш погляд, не повною мірою обґрунтоване. Сфера застосування фінансового механізму не обмежується лише формуванням і використанням фінансових ресурсів публічного сектору, вона також охоплює рух фінансових ресурсів на рівні суб'єктів господарювання та домогосподарств. Однак, у відповідності до НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»³, фінансовою є діяльність, яка призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталів підприємства. Таким чином, фінансова

---

¹ Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Монографія. Львів: Каменяр, 2000. 305 с.

² Государственные финансы: учебное пособие для студентов экон. вузов и фак. / В. М. Федосов и др.; под ред. В. М. Федосова. К.: Лыбидь, 1991. С. 68.

³ Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 28.02.2013 р. № 336/22868. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

діяльність підприємства охоплює не увесь спектр відносин суб'єкта господарювання, опосередкованих рухом фінансових ресурсів, а тільки його частину, пов'язану зі змінами в обсягах чи структурі капіталу. Натомість, серед науковців, які предметно досліджують питання фінансової діяльності суб'єктів господарювання, вона охоплює також відносини, пов'язані з використанням фінансових ресурсів¹. Щодо фінансової діяльності домогосподарств, то вона у правовому сенсі практично не регульована, держава може тільки за допомогою елементів фінансового механізму впливати на її окремі аспекти. Така суперечність у підходах до трактування сутності фінансової діяльності суб'єктів фінансових відносин дає підстави стверджувати, що більш вдалим є визначення у якості об'єкта впливу фінансового механізму процесів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів у централізованій та децентралізованій фірмі. У контексті розкриття концептуальних засад фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту можливо виокремити об'єкти першого та другого порядку. Безпосередніми об'єктами впливу (I-го порядку) інструментарію фінансового механізму є процеси формування та використання фінансових ресурсів. Однак, перегрупування фінансових ресурсів, коригування їх кількісно-якісних параметрів і направленості не є самоціллю, воно покликане забезпечити зміни в показниках споживання економічних та інших благ, умовах життєдіяльності людини, що матимуть наслідком підвищення рівня добробуту суспільства. Тому об'єктом впливу II-го порядку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту виступають явища та процеси, які визначають зміст поняття суспільного добробуту – доходи населення, нематеріальні послуги індивідуального та колективного споживання, середовище життєдіяльності людини, її права та можливості;

– внутрішня структура фінансового механізму. Якщо звернути увагу на трактування фінансового механізму фінансовою наукою радянського періоду (підхід В. Сенчагова), то поряд із фінансовими важелями та організаційно-правовим забезпеченням рівновелике місце у його складі посідало фінансове планування. На думку Т. Бурденюка

---

¹ Нескорородева І. І., Коцегуб Ю. О. Дослідження сутності економічної категорії «фінансова діяльність підприємства». *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 41. С. 201.

та В. Свірського, таке домінування однієї складової фінансового механізму було закономірним, адже було відображенням тогочасної планової адміністративно-командної системи управління народним господарством¹. Незважаючи на те, що в теперішній час фінансова наука значною мірою відійшла від наукових традицій радянської доби, частина науковців фінансового профілю продовжує оперувати підходами до пояснення економічних явищ та процесів, усталеними з радянських часів. Як зазначає С. Львовчкін, одним із поширених у фінансовій науці підходів до трактування фінансового механізму є його розуміння як механізму функціонування самих фінансових відносин, матеріальним втіленням яких є рух фінансових ресурсів. Такий підхід, на думку С. Львовчкіна, відображений у понятті «організації фінансів»², тобто сукупності певних правил, порядку здійснення фінансових потоків. В сучасний період такий підхід превалює у пострадянській фінансовій науці сусідніх держав, його поділяють і частина вітчизняних вчених (О. Близнюк, Л. Лачкова, В. Оспіщев, Л. Василенко та ін.).

Натомість, інший глобальний підхід до трактування сутності фінансового механізму, за словами С. Львовчкіна, характеризує його зовнішню дію щодо об'єкта впливу та визначає його як сукупність методів, форм, інструментів, прийомів та важелів впливу фінансів на соціально-економічний розвиток. Примітно, що на думку С. Львовчкіна, до складу фінансового механізму не належать такі обов'язкові з погляду радянської фінансової науки елементи, як організаційно-правове забезпечення, фінансове планування, оскільки вони не розкривають суті впливу фінансів на об'єкт управління, а тільки забезпечують відповідні умови для його вияву. Таким чином, вчений виділяє у складі фінансового механізму дві підсистеми: фінансово-кредитне забезпечення та фінансово-кредитне регулювання.

Визнаючи раціональність аргументів С. Львовчкіна, все ж вважаємо, що з ними можна погодитись лише частково. Незважаючи на те, що з утвердженням ринкових відносин значення фінансового плану-

---

¹ Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 202.

² Львовчкін С. В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання: монографія. К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2003. С. 78–109.

вання дещо знизилось, воно залишається важливою складовою частиною фінансового механізму, а саме – одним із фінансових методів. Елементом фінансового механізму фінансове планування розглядають такі визнані фахівці вітчизняної фінансової науки, як О. Василик, В. Базилевич, О. Кириленко, В. Оспіщев, О. Романенко, С. Юрій та ін. Звісно, в умовах ринку перед фінансовим плануванням постають інші завдання як в публічному секторі економіки, так і в приватних структурах. Але завдяки фінансовому плануванню використання інструментів фінансового механізму набуває більшої осмисленості, послідовності, стає частиною цілісної фінансової політики. У секторі публічних фінансів фінансове планування, а саме його різновид – бюджетне планування – є невід’ємним елементом бюджетного процесу на усіх рівнях бюджетної системи. Завдяки йому бюджет реалізує свій потенціал як інструмент втілення завдань і цілей стратегічних та поточних програм соціально-економічного розвитку. У контексті забезпечення суспільного добробуту без бюджетного планування складно оцінити обсяг фінансових ресурсів, якими можуть оперувати органи влади при реалізації політики, спрямованої на його підвищення, а отже й масштаби фінансування тих чи інших цільових програм з фінансування соціальних трансфертів, надання важливих суспільних послуг, забезпечення екологічного благополуччя, розвитку соціальної інфраструктури.

Важливим моментом бюджетного планування є застосування обґрунтованих норм та нормативів, що, з одного боку, мають враховувати можливості держави щодо їх забезпечення, а, з іншого боку, забезпечувати ефективність управлінських дій у контексті досягнення поставлених цілей. Визнаною проблемою сучасної бюджетної практики в Україні є необ’єктивність соціальних стандартів, динаміка зміни яких кореспондує із можливостями бюджетної системи та відірвана від реальності. Застосування цих стандартів та також розроблених на їх основі бюджетних нормативів видатків зумовлює низьку дієвість заходів соціальної політики, спрямованих на зниження показників майнової нерівності, забезпечення належних кількісно-якісних показників та доступності важливих суспільних благ.

Не меншої ваги в умовах ринку набуває фінансове планування й на рівні суб'єктів господарювання і домогосподарств. Належне фінансове планування усіх аспектів фінансово-господарської діяльності дає можливість забезпечити безперебійність процесу виробництва, своєчасність та повноту розрахунків за внутрішніми та зовнішніми зобов'язаннями. Більш того, ефективне фінансове планування є запорукою реалізації проектів розвитку суб'єкта господарювання, оскільки започаткування інвестиційних проектів, розширення виробництва чи експансія у нові напрями діяльності без попередніх розрахунків може бути пов'язана із високим ступенем ризику.

Зважаючи на критику надмірної концентрації уваги у вітчизняній науці на дослідженні сутнісних аспектів фінансів та її відірваність від практичних проблем їх функціонування, в сучасний період серед вчених превалує другий – управлінський – підхід до трактування фінансового механізму, згідно з яким до його складу зараховують сукупність певних елементів для впливу на перебіг фінансових процесів. Однак, серед науковців немає єдності щодо того, які саме складові формують фінансовий механізм. За найбільш поширеним підходом, який поділяють В. Оспіщев, О. Василик, О. Кириленко, О. Ляшенко, С. Юрій, В. Федосов та інші вчені, до них належать лише фінансові форми і методи, використання яких забезпечує вплив на об'єкт управління. О. Романенко доповнює їх фінансовими важелями, а на думку В. Опаріна, крім фінансових форм, методів та важелів, окремою складовою фінансового механізму є також фінансові інструменти.

Формування цілісної теоретичної концепції трактування сутності та структури фінансового механізму вимагає чіткого розмежування таких понять, як фінансовий метод, форма, важіль, інструмент. Як зазначають Т. Бурденюк та В. Свірський¹, у вітчизняній фінансовій науці були непоодинокі спроби теоретичного впорядкування сутності та співвідношення між цими поняттями, однак, і дотепер консенсусу з цього питання немає.

---

¹ Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 203.

В економічній літературі фінансовий метод характеризують, як спосіб впливу фінансових відносин на господарський процес¹, на економічні процеси з метою досягнення поставленої мети². При цьому спектр представлених у наукових працях фінансових методів вельми широкий. Так найбільш поширеним є зарахування до складу фінансових методів фінансових планування, прогнозування, регулювання, забезпечення, контролю, а також оперативного управління, оподаткування, страхування, ціноутворення, аналізу та обліку, інвестування тощо³; ⁴; ⁵; ⁶. Спробу впорядкування усієї сукупності фінансових методів зробили Т. Бурденюк та В. Свірський. Науковці пропонують розрізнити методи прямої дії, до яких належать фінансове забезпечення та фінансове регулювання, натомість фінансове планування та прогнозування, фінансовий контроль, на їх думку, є фінансовими методами, які таку дію забезпечують⁷.

Критично аналізуючи наявні у сучасній науковій літературі підходи до виокремлення фінансових методів та визнаючи право вчених на свою наукову позицію, все ж вважаємо зарахування фінансового планування, прогнозування, фінансового контролю, оперативного управління до складу фінансових методів недостатньо обґрунтованим. На наш погляд, фінансове планування недоцільно характеризувати як спосіб, в який суб'єкт управління впливає на процеси формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, адже фінансовий план сам по собі не є інструментом впливу, а лише засвідчує (передбачає) можливий результат від втручання у перебіг фінансових відносин. Елементи планування присутні як в рамках фінансового забезпечення (планування обсягів видатків на ті чи інші напрями соціально-еконо-

---

¹ Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. С. 86.

² Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? М.: Финансы и статистика, 1994. С. 27.

³ Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. С. 86.

⁴ Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки. *Фінанси України*. 2005. № 5. С. 57.

⁵ Фінансовий менеджмент: підручник / ред. А. М. Поддєрьогін. К.: КНЕУ, 2005. С. 11.

⁶ Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: ЦУЛ, 2002. С. 35.

⁷ Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 203.

мічного розвитку, обсягів залучення чи повернення ресурсів тощо), так і при фінансовому регулюванні (передбачення наслідків застосування регуляторних інструментів). Подібні аргументи можливо сформулювати і щодо оперативного управління, фінансового контролю. Вважаємо, що у складі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту слід виокремлювати тільки два методи, а саме фінансове забезпечення та фінансове регулювання. Вони вказують на спосіб, у який можливо вплинути на пропорції формування і використання суб'єктами економіки фінансових ресурсів, які вони спрямовують на цілі, що визначають параметри суспільного добробуту. Щодо фінансового планування, прогнозування, контролю, то вони, на нашу думку, є елементами забезпечувальної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, які дають можливість виявити дію фінансових методів.

Підтвердження власної наукової позиції знаходимо у поглядах Н. Кравчук, В. Опаріна та інших вчених. Н. Кравчук у складі фінансового механізму також виділяє лише два методи, а саме – фінансове забезпечення та фінансове регулювання. Складовими методу фінансового забезпечення Н. Кравчук визначає методи нижчого рівня: самофінансування, кредитування, зовнішнє / бюджетне фінансування та інвестування. Видами методу фінансового регулювання, на її думку, є нормативний та сальдовий методи. Натомість фінансове планування, оперативне управління та фінансовий контроль, на думку Н. Кравчук, являють собою організаційні форми фінансового механізму¹.

З точки зору аргументації, заслуговує на увагу підхід до виокремлення фінансових методів, наведений В. Опаріним. В основу їх визначення вчений пропонує покласти характер впливу фінансового механізму на різні сторони соціально-економічного розвитку суспільства. Кількісна визначеність такого впливу характеризується обсягами фінансових ресурсів, які спрямовуються з різних джерел на реалізацію тих чи інших цілей розвитку. Кількісний бік впливу фінансового механізму характеризує метод фінансового забезпечення. Однак, як зазна-

---

¹ Кравчук Н. Я., Горин В. П., Ясеновська Т. Б. Фінанси: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2008. С. 55.

чає В. Опарін, винятково важливе значення має не тільки обсяг фінансових ресурсів, які виділені на виконання конкретного завдання, але й джерела їх формування, канали та форми надходження, умови та напрями використання. Усе зазначене характеризує якісну визначеність дії фінансового механізму, що відповідає методу фінансового регулювання¹.

Поділяючи наукову позицію Н. Кравчук та В. Опаріна щодо виділення фінансових методів, вважаємо визначення у їх складі так званих «часткових фінансових методів» достатньо обґрунтованим, але не повним. Зважаючи на багатоваріантність підходів до залучення й використання фінансових ресурсів в ринковій економіці, поряд із виокремленням часткових фінансових методів у складі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в частині фінансового забезпечення доцільно вирізняти його форми. В основу ідентифікації часткових фінансових методів доцільно покласти те, у який спосіб мобілізують фінансові ресурси в рамках фінансового забезпечення, або ж яким чином коригують пропорції їх розподілу в межах фінансового регулювання. У фінансовому забезпеченні можливо виокремити такі часткові фінансові методи, як внутрішнє, зовнішнє та змішане фінансування, у складі яких – форми фінансування. Частковими методами фінансового регулювання є нормативне та сальдове регулювання.

Дія фінансових методів виявляється через фінансові інструменти. Однак, серед науковців фінансового профілю немає єдності у розумінні сутності та місця фінансових інструментів в складі фінансового механізму. Зазвичай, фінансові інструменти пов'язують виключно із фінансовим регулюванням, зараховуючи до їх складу найперше податки, субсидії, дотації тощо. Варто погодитись з позицією Н. Метленко та О. Шульги, які вважають такий підхід недостатньо обґрунтованим, адже фінансування є лише одним із різновидів фінансових відносин, які регулюють через фінансовий механізм. Фінансове забезпечення, на їх думку, не обмежене виключно процесами формування фінансових ресурсів, а охоплює також їх розподіл та використання, що є зовнішнім

---

¹ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 55–56.

проявом таких видів фінансових відносин, як оподаткування, ціноутворення, тезаврація прибутку та ін. Відтак у практиці фінансового забезпечення також знаходять застосування фінансові інструменти¹.

Окремі науковці у спробах розкрити сутність фінансових інструментів звертаються до бухгалтерської термінології. О. Метленко та О. Шульга формулюють зміст дефініції фінансових інструментів на підставі редакції цього поняття у міжнародному стандарті бухгалтерського обліку IAS 32: «Фінансовий інструмент – це будь-який контракт, який веде до виникнення фінансового активу в одного суб'єкта господарювання та фінансового зобов'язання або інструмента капіталу в іншого суб'єкта господарювання. Науковці трактують фінансовий інструмент, як алгоритм, що має форму договору, за яким між бюджетами економіки виникають фінансові відносини, а їх зовнішнім проявом є мобілізація, розподіл, використання, формування фінансових ресурсів². Подібного підходу дотримується В. Баранова³. У дослідженні фінансового механізму функціонування страхової системи вона розмежовує фінансові інструменти на первинні та вторинні, а їх використання, на думку В. Баранової, пов'язане із багатьма ризиками. Щодо призначення фінансових інструментів, то воно полягає у встановленні певних пропорцій розподілу доходів, які впливають на забезпеченість фінансовими ресурсами.

На наш погляд, ототожнювати фінансові інструменти, які засвідчують майнові права чи зобов'язання на фінансовому ринку, та фінансові інструменти як складову фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту недоречно, адже, незважаючи на ідентичну редакцію, вони мають відмінне змістовне наповнення. В довідковій літературі під терміном «інструмент» розуміють знаряддя, прилад для певних дій⁴; ⁵. З погляду управління, інструмент являє собою тактич-

---

¹ Метленко О., Шульга О. Концептуалізація поняття «фінансовий механізм». *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 10. С. 175.

² Там само, С. 176.

³ Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи: монографія. Одеса: вид-во «ВМВ», 2009. С. 84.

⁴ Етимологічно-семантичний словник української мови / за ред. Ю. Мулика – Луцика. У 4-х т. Т. 2. Вінніпег: Товариство «Волинь», 1982. С. 142.

⁵ Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 4 / ред. А. Бурячок, П. Доценко. К.: Наукова думка, 1973. С. 34.

ний засіб, який застосовують для методів впливу на виконання певних завдань. При цьому інструмент має конкретне навантаження та чітко визначену сферу застосування¹. Відтак фінансові інструменти у складі фінансового механізму являють собою знаряддя, яке використовує суб'єкт управління для впливу на процеси формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. Найчастіше до їх складу зараховують податки, збори, внески та відрахування, видатки, субсидії та інше. На думку Л. Дідик, усі фінансові інструменти можна розмежувати на дві функціональні групи: інструменти первинного впливу, які діють в процесі вилучення частини доходу (податки, внески, відрахування) та інструменти вторинного впливу, які діють шляхом збільшення доходів (банківські позики, субсидії)².

Кількісний склад фінансових інструментів характеризується постійними змінами, оскільки він залежить від завдань фінансової політики на певному етапі соціально-економічного розвитку. Очевидно, що масштаби застосування фінансових інструментів напряду залежать від рівня втручання держави у фінансову діяльність суб'єктів господарювання та населення. З утвердженням ринкової економіки фінансові інструменти зазнали трансформації – у зв'язку зі звуженням масштабів державного втручання в економіку зменшилась їх кількість та урізноманітнівся склад. У фінансовому забезпеченні суспільного добробуту з розвитком ринкових відносин все більше застосування знаходять такі фінансові інструменти, як аутсорсинг, факторинг, венчурне та проектне фінансування та ін. Вони покликані підвищити ефективність використання коштів, які спрямовує держава та інші суб'єкти економіки на надання суспільних послуг, реалізацію соціально важливих ініціатив, розвиток соціальної інфраструктури. У фінансовому регулюванні суспільного добробуту найважливішу роль відіграють фіскальні платежі (податки, внески, плата та ін.) та трансферти (цільові та безцільові). Характерною тенденцією сучасного періоду розвитку фіскальної практики є посилення соціального характеру оподаткування без втрати його

---

¹ Терехух А. А. Господарські рішення на машинобудівних підприємствах: прийняття, оцінювання та моделювання: монографія. Львів: Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола, 2010. С. 34.

² Дідик Л. М. Фінансовий механізм управління діяльністю сучасного підприємства. *Економічний вісник НГУ*. 2011. № 2. С. 97.

фіскального призначення. Коригування елементів фіскальних платежів часто обумовлене посиленням справедливості оподаткування, перерозподілом ресурсів на користь вразливих верств населення, захистом їх економічних інтересів. При цьому соціальна складова впроваджується у такі різновиди фіскальних інструментів, які традиційно наділені виключно фіскальним призначенням (диференціація ставок податку на додану вартість, соціально мотивоване коригування переліку акцизних товарів, пільги соціального характеру при оподаткуванні майна та ін.).

У складі фінансового механізму також виділяють фінансові важелі, призначені привести в дію фінансові інструменти, а також визначати параметри застосування того чи іншого інструмента. У словниковій літературі важелем визначають засіб, за допомогою якого можна надати дії, сприяти розвитку чого-небудь, або пожвавити, підсилити дію кого-, чого-небудь¹. Хоча у фінансовій практиці застосовують широкий перелік фінансових важелів, однак, за характером дії їх прийнято розподіляти на дві групи – стимули та санкції. Стимули матеріалізують фінансове заохочення, натомість санкції – покарання.

З точки зору семантики, стимул – це причина, що викликає зацікавленість до здійснення чи поліпшення чого-небудь, спонукає об'єкт впливу діяти або змінюватись в очікуваному / бажаному напрямку. Отже, фінансовими стимулами є такі зміни в застосуванні елементів фінансових інструментів, які ведуть до збільшення економічних вигод суб'єкта, на користь якого введено стимул. Найчастіше до фінансових стимулів належать податкові та інші пільги, преференції у кредитуванні та залученні інших ресурсів, участі у публічних закупівлях тощо. У зарубіжній практиці фінансові стимули отримують широке використання для підтримки економічного розвитку депресивних територій та вирішення на цій основі проблем зайнятості, бідності та майнового розшарування. Іншими поширеними фінансовими стимулами в рамках забезпечення суспільного добробуту є програми надання грантової підтримки на здобуття освіти, відкриття власної справи, будівництво чи придбання доступного житла, надання першого робочого місця та ін.

---

¹ Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 1 / ред. тому Г. Горещький, А. Бурячок, Г. Гнатюк, Н. Швидка. К.: Наукова думка, 1973. С. 227.

Натомість фінансова санкція, за визначенням довідкової літератури, являє собою засіб впливу до порушників законодавства чи інших визначених норм¹. До фінансових санкцій зазвичай зараховують штрафи та пеню. Штраф являє собою міру матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, положень угод чи встановлених правил. Пеня характеризує фінансове покарання за несвоєчасне виконання фінансових зобов'язань.

Використання поняття «фінансові санкції» у контексті означення однієї із груп фінансових важелів, на наш погляд, має дискусійний характер. За логікою, якщо фінансові стимули являють собою такі зміни параметрів застосування фінансових інструментів, що ведуть до отримання суб'єктами, щодо яких вони застосовані, додаткових економічних вигод, або мотивують їх до здійснення певних дій, то напрямок впливу фінансових важелів другої групи має бути протилежним. Однак, доцільність зменшення економічних вигод суб'єкта, щодо якого застосовані важелі другої групи, може бути пов'язана не тільки із покаранням за порушення норм та правил, але й бути продиктованою цілями державної політики у відповідній сфері. Наприклад, підвищення ставок фіскальних платежів для видів діяльності зі значними негативними наслідками для екології чи соціальної безпеки, скасування преференцій в податковій чи іншій сферах, зменшення масштабів субсидування певних видів діяльності цілком обгрунтовано можна зарахувати до складу другої групи фінансових важелів. Однак, за своїм економічним змістом вони не є санкціями, адже не пов'язані з порушенням норм або правил. Враховуючи ці міркування, при структуризації фінансових важелів, на наш погляд, більш прийнятним є виокремлення поряд із фінансовими стимулами «антистимулів», одним із різновидів яких є фінансові санкції.

Розглядаючи питання місця фінансових методів, важелів та інструментів у складі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, ми схильні вважати, що вони в сукупності утворюють найважливішу його складову – функціональну підсистему. При цьому

---

¹ Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 9 / ред. тому І. Назарова, О. Петровська, Л. Скрипник, Л. Юрчук. К.: Наукова думка, 1973. С. 54.

схема взаємодії цих елементів має наступний вигляд: методи, важелі та інструменти мають ієрархічну структуру та підпорядковуються одне одному у відповідному порядку.

Оригінальністю відзначається позиція С. Львовочкіна щодо визначення складу елементів фінансового механізму. Вчений відводить важливе місце у складі фінансового механізму фінансовим індикаторам та вказує на їх тісний взаємозв'язок з фінансовими інструментами. Як стверджує С. Львовочкін, фінансові індикатори мають вимірювати певні фінансові процеси та, водночас, бути підґрунтям для вибору відповідних ситуації фінансових інструментів. За допомогою фінансових індикаторів стає можливим оцінити результативність застосування тих чи інших фінансових інструментів¹. Ми погоджуємось із Т. Бурденюком та В. Свірським², що використання фінансових індикаторів вимагає проведення значної підготовчої роботи щодо визначення характеристичних величин фінансових індикаторів, формування системи моніторингу за їх виконанням та оперативного реагування на ймовірні відхилення з використанням відповідних фінансових інструментів, тобто за наявності відповідної управлінської складової із необхідними системами її забезпечення.

Дієвість функціональної підсистеми забезпечення суспільного добробуту значною мірою залежить від наявності відповідного нормативно-правового, інформаційного, організаційного забезпечення. Як слушно зазначає В. Опарін, ефективність фінансового механізму залежить від цілеспрямованого вибору фінансових інструментів та дієвості їх впливу на окремі сторони соціально-економічного розвитку³. Дійсно, самі по собі фінансові методи, інструменти та важелі не мають імперативної ознаки ефективності, вони нічого не визначають та не вирішують. Ефективними ці складові фінансового механізму стають у випадку їх своєчасного, комплексного та обґрунтованого використання у відповідності до цілей та завдань фінансової політики підвищення суспільного добробуту.

---

¹ Львовочкін С. В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання: монографія. К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2003. С. 96.

² Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 203.

³ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 62.

Нормативно-правове, інформаційне, організаційне забезпечення можна охарактеризувати як забезпечувальну підсистему фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Управлінські рішення щодо застосування тих чи інших фінансових методів, важелів та інструментів для досягнення поставлених завдань щодо підвищення різних аспектів суспільного добробуту невіддільні від їх носіїв – суб'єктів управління. На загальнодержавному рівні такими суб'єктами виступають органи законодавчої та виконавчої влади, на мікроекономічному рівні – менеджмент суб'єктів господарювання та окремі домогосподарства. Отже, від побудови ефективно функціонуючої організаційної структури, розробки та впровадження управлінських рішень щодо застосування елементів фінансового механізму у фінансову практику значною мірою залежить дієвість впливу на соціально-економічний розвиток та досягнення завдань щодо підвищення суспільного добробуту.

Управлінські рішення із застосування елементів функціональної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту отримують своє вираження у правових нормах. Використання фінансових інструментів, важелів на загальнодержавному рівні закріплюється у фінансовому законодавстві, що дає змогу визначити єдині правила організації фінансових відносин, врахувати інтереси держави, суб'єктів господарювання та населення.

Не менш важливу роль в забезпечувальній підсистемі має інформаційне забезпечення, яке формує різнопланова економічна, соціологічна та інша інформація. Важливість інформаційної бази для ефективного функціонування фінансового механізму пояснюється двома причинами: по-перше, вона є основою для вироблення обґрунтованих управлінських рішень з впровадження тих чи інших фінансових інструментів та важелів, їх коригування; по-друге, завдяки об'єктивним даним стає можливим оцінювання ефективності роботи самого фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту та визначення необхідності у його коригуванні;

– характер зв'язку між складовими елементами. У відповідності до цього аспекту можливо виділити два ключових підходи до трак-

тування фінансового механізму. У відповідності до першого підходу, його визначають як сукупність відокремлених складових елементів (фінансових методів, важелів, форм та ін.), які застосовують з певною метою. При цьому відсутні згадки щодо наявності певного взаємозв'язку між його елементами, або необхідності їх системного застосування. Такий підхід представлений у дефініціях фінансового механізму В. Базилевича, Л. Баластрик, Л. Бабич, Л. Васечко, В. Опаріна, О. Романенка, С. Юрія, В. Федосова, Л. Алексеєнко та інших вчених. Апологети другого підходу характеризують фінансовий механізм як систему, набір не випадкових складових, які в сукупності дають змогу досягти позитивного впливу на об'єкт управління. З позицій системи розглядають фінансовий механізм М. Артус, І. Балабанов, Л. Дробозіна, О. Ковалюк, Л. Худолій та інші вчені.

На наш погляд, стосовно фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту можна розглядати системність побудови та системність використання. З одного боку, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту як об'єктивне економічне явище окреслює собою набір, сукупність певних технік та підходів, які можуть бути використані суб'єктом управління для впливу на фінансові відносини в процесі формування та розподілу доходів населення, визначення параметрів його споживання, забезпечення доступності та якості суспільних послуг тощо. При цьому, економічні процеси характеризуються складністю, а тому непослідовне застосування фінансового інструментарію для впливу на пропорції соціально-економічного розвитку може не тільки не дати очікуваних результатів, але й мати негативні наслідки. Як слушно зазначає О. Василик, ефект функціонування фінансового механізму значною мірою залежить від того, як владні структури зуміють використати його для досягнення поставлених цілей¹. Для прикладу, виправдане з точки зору детінізації економіки та стимулювання господарської діяльності зниження податкового навантаження може спричинити дефіцит ресурсів на забезпечення найважливіших суспільних послуг, реалізацію програм вирівнювання доходів та матеріальної підтримки незаможних. Отже, з огляду на необхідність узгодження в рамках застосування фінансового механізму

---

¹ Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник. 4-ге вид., доп. К.: НІОС, 2003. С. 109.

різних складових фінансової політики, говорити про потребу дотримання системності таких дій цілком виправдано.

Системність побудови фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту передбачає розгляд його структури з позиції складної системи. Як зазначає М. Артус, набір методів, інструментів та важелів фінансового впливу на соціально-економічні відносини у суспільстві доречно розглядати не як просту сукупність, а як цілісну систему. Внаслідок взаємодії елементів, які утворюють цю систему, виявляються нові її якості, які неможливо отримати простою сукупністю окремих його елементів¹. Така взаємодія має передбачати вертикальну та горизонтальну координацію елементів фінансового механізму. Вертикальна координація передбачає тісний зв'язок між фінансовими методами та відповідними їм фінансовими інструментами і важелями. Горизонтальна координація, яка досягається саморегульованою налаштованістю кожного елемента на здійснення властивого лише йому навантаження, узгоджує дії безпосередньо не пов'язаних між собою елементів фінансового механізму за вертикальним рівнем та елементів, що належать до різних вертикальних рівнів²;

– призначення фінансового механізму. У радянський період, а також, як зазначає М. Нетяжук³, у вітчизняній фінансовій науці до середини 90-х років домінував підхід до вживання терміну «механізм» лише з прикметною характеристикою (господарський, правовий, кредитний, фінансовий та ін.), без процесної прив'язки. У такому розумінні дефініція механізму характеризувала його як статичну єдність відокремлених елементів, які можуть бути застосовані для впливу на певні явища чи процеси, а також вказувала, у який спосіб цей вплив може здійснюватись (через правові норми, кредитні чи фінансові важелі чи інструменти). Разом з тим, формулювання сутності фінансового механізму за таким підходом не розкривали кінцевої мети застосування його складових.

---

¹ Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки. *Фінанси України*. 2005. № 5. С. 57.

² Івашко О. А. Фінансовий механізм реалізації спеціальних режимів інвестиційної діяльності в Україні: моногр. Луцьк: Волин. мистецька агенція «Терен», 2011. С. 52.

³ Нетяжук М. В. Економічні механізми в ринкових умовах. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2004. № 3. С. 20

В теперішній час термін «фінансовий механізм» зазвичай вживають у поєднанні з означенням певних процесів, на які спрямована дія елементів механізму: активізація, забезпечення, стимулювання, розвиток, фінансування, управління тощо. Такий підхід до розкриття сутності фінансового механізму цілком виправданий, адже найбільш ефективного застосування його елементів, на наше переконання, можна досягти за умови дотримання при їх впровадженні певних умов, а також чіткого визначення мети втручання у перебіг фінансових процесів.

Ефективність застосування елементів фінансового механізму у контексті досягнення очікуваних результатів фінансового впливу на перебіг економічних явищ та процесів, на думку М. Артуса, вимагає дотримання певних вимог:

- налаштованості кожного елемента фінансового механізму на виконання властивого йому навантаження;
- дія елементів фінансового механізму має враховувати інтереси усіх суб'єктів фінансових відносин;
- застосування елементів фінансового механізму має мати комплексний характер, тобто необхідно забезпечувати тісний взаємозв'язок між елементами механізму в горизонтальному та вертикальному вимірі;
- своєчасності реагування елементів фінансового механізму вищого рівня на зміни, які відбуваються під впливом елементів нижчого рівня¹.

В дещо іншому ракурсі ставить питання про призначення фінансового механізму В. Опарін: на те, щоб вирішувати за його допомогою ті чи інші проблеми, які періодично виникають в суспільстві, чи на те, що не допускати їхнього виникнення? На думку вченого, фінансовий механізм, очевидно, має реагувати на існуючі в суспільстві проблеми та сприяти їх вирішенню, Однак, його головна мета полягає саме у недопущенні зародження цих проблем, а тим більше їх загострення².

Об'єднуючи наведені підходи та екстраполюючи їх для концептуального обґрунтування фінансового механізму забезпечення суспіль-

---

¹ Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки. *Фінанси України*. 2005. № 5. С. 57.

² Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 64.

ного добробуту, на наш погляд, доцільно розглядати його змістовне призначення та призначення більш високого порядку. Змістовне призначення цього фінансового механізму полягає у тому, щоб за допомогою його елементів впливати на перебіг фінансових явищ та процесів, а саме на об'ємно-структурні параметри, пропорції формування та використання фінансових ресурсів у всіх суб'єктів фінансових відносин.

Коригування пропорцій формування і використання фінансових ресурсів не здійснюється саме по собі, воно підпорядковане певній меті, яку ставить перед собою суб'єкт управління та якої прагне досягти, в тому числі за рахунок перегрупування фінансових ресурсів. У загальному, мету побудови фінансового механізму визначають як сприяння соціальному і економічному розвитку (В. Коюда, Т. Лепейко, К. Заславська, Г. Кірейцев, О. Близнюк, В. Оспіщев та ін.), забезпечення потреб державних структур, господарюючих суб'єктів і населення (В. Базилевич, Л. Баластрик, О. Василик, Ю. Ляшенко, С. Юрій, В. Федосов) та в інших редакціях. У випадку, коли об'єктом наукових розвідок є механізм з чітко визначеною процесною прив'язкою, то його мету формулюють у відповідності до конкретно обраної сфери (сприяння сталому економічному зростанню¹, підтримка достатнього рівня ліквідності й максимізації доходності банку², реалізація державної екологічної політики³ тощо).

У контексті нашого наукового дослідження головна мета функціонування фінансового механізму полягає у забезпеченні суспільного добробуту. Однак, це трактування мети функціонування фінансового механізму є надміру загальним та потребує декомпонування. У відповідності до авторського підходу до трактування сутності суспільного добробуту як складного багатоаспектного поняття, мета функціонування відповідного фінансового механізму його забезпечення може бути визначена у єдності комплексу завдань, зокрема:

– забезпечення формування доходів населення та параметрів споживання ним матеріальних і нематеріальних благ у відповідності до

---

¹ Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 201–205.

² Серпенінова Ю., Бурденко І., Дмитрієв Є., Ребрик Ю. Фінансовий механізм управління ліквідністю банку: монографія; за заг. ред. Ю. Серпенінової. Суми: Університетська книга, 2011. 136 с.

³ Мацієвич Т. Теоретичні засади фінансового механізму та його роль у забезпеченні екологічної політики. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 1. С. 128–139.

визначених норм, які відповідають стандарту гідного життя, утримання або приведення показників нерівності у розподілі доходів до безпечних меж, що не загрожують суспільній стабільності; створення умов для самостійного забезпечення кожним членом суспільства власного добробуту, зокрема через розширення доступу до ресурсів, зайнятість та активізацію підприємницької діяльності;

– забезпечення можливостей для повноцінної реалізації прав та свобод усіх членів суспільства, зокрема на гідний рівень життя, залученість до суспільно-політичних процесів, участь у прийнятті рішень щодо різних аспектів суспільного життя; реалізації кожним індивідом свого економічного, творчого, організаційно-управлінського потенціалу тощо;

– формування сприятливого середовища для життєдіяльності людини, що передбачає забезпечення особистої безпеки індивіда, мінімізацію загроз його життю, здоров'ю та власності; екологічне благополуччя, зниження соціальної напруги та мінімізація соціальних конфліктів.

В основі ефективного функціонування будь-якого механізму закладене узгоджене та цілеспрямоване застосування усіх його складових у відповідності до певних принципів. Незважаючи на значну увагу до проблематики фінансового механізму, питання визначення принципів його побудови та функціонування залишається слабо висвітленим. У науковій літературі широко представлені принципи функціонування окремих складових фінансового механізму, зокрема фінансового забезпечення, бюджетного фінансування, фінансового контролю тощо. Натомість наукова полеміка щодо виокремлення універсальних принципів функціонування фінансового механізму практично не ведеться. У монографії Л. Костирко та Е. Чернодубової принципи фінансового механізму розмежовані на фундаментальні та специфічні. До перших із них науковці зараховують принципи системності (цілісності), комплексності, орієнтованості, збалансованості інтересів, безперервності функціонування, гнучкості та ефективності¹. На думку Ю. Серпенінової,

---

¹ Костирко Л. А., Чернодубова Е. В. Адаптивний фінансовий механізм забезпечення прибутковості підприємств: монографія. 2 вид., перероб. та доп. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2015. С. 56–57.

І. Бурденко, Є. Дмитрієва, Ю. Ребрик, до цього переліку, за винятком принципу збалансованості інтересів, слід долучити принципи науковості, законності, єдності планів, оперативності, альтернативності (вчені також виділяють інші принципи, які розкривають специфіку досліджуваного фінансового механізму – *авт.*)¹.

Оригінальною щодо виокремлення принципів фінансового механізму є позиція Л. Худолій. Поряд з деякими уже згадуваними, вона виділяє принципи: термінологічної визначеності (чіткого визначення терміну, на який розроблений механізм), уникнення дискретності (універсальний підхід до усіх груп суб'єктів), прозорості, несуперечливості застосування інструментів і методів, узгодженості на рівні країни в цілому та регіонів².

Підхід, що передбачає розмежування принципів фінансового механізму на загальні та часткові, поділяє також Ю. Путятинська. Часткові принципи, на її думку, визначають зміст та методіку функціонування фінансового механізму з урахування специфіки організації фінансових відносин в певній галузі. Натомість загальні принципи розкривають методіку функціонування фінансового механізму загалом. До них вона зараховує: принцип цілісності, об'єктивної обґрунтованості (урахування закономірностей економічного розвитку), суспільно-державного управління, зворотного зв'язку, гнучкості³. Натомість Б. Шулюк пропонує застосувати до розмежування принципів фінансового механізму хронологічний підхід, виділяючи принципи побудови та принципи функціонування. До перших вона пропонує зараховувати принципи наукової обґрунтованості, комплексності, фінансової достатності, пропорційності та збалансованості, цілеспрямованості та альтернативності. Друга група, на думку Б. Шулюк, представлена принципами

---

¹ Серпенінова Ю., Бурденко І., Дмитрієв Є., Ребрик Ю. Фінансовий механізм управління ліквідністю банку: монографія; за заг. ред. Ю. Серпенінової. Суми: Університетська книга, 2011. С. 36–37.

² Фінансово-економічний механізм ефективного функціонування аграрних підприємств України. Монографія / За ред. д.е.н., проф. Л. Худолій. К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 266 с.

³ Путятинская Ю. В. Принципы и подходы к совершенствованию финансового механизма регулирования воспроизводства в лесопользовании (на материалах Республики Башкортостан). *Наукоедение*. 2015. Т. 7. № 5. URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/28EVN515.pdf>.

нейтралізації економічних ризиків, оперативності, гіпотетичності, ефективності, інформаційності та публічної відкритості, синергетичності¹.

Узагальнюючи підходи до виокремлення принципів фінансового механізму, можемо констатувати їх певну хаотичність і суперечливість. Поважаючи право науковців на власну позицію, вважаємо пропоновані підходи до розмежування принципів фінансового механізму дискусійними. Так доволі умовним є поділ принципів за хронологічним підходом, оскільки складно виділити період, коли фінансовий механізм тільки формується, і періоди його подальшого застосування. На наш погляд, функціонування фінансового механізму є безперервним процесом його трансформації, спрямованої на перебудову його архітекtonіки (складу та зв'язків між елементами) для адаптації до мінливого зовнішнього середовища і підвищення ефективності впливу на об'єкт управління. Дискусійними є також пропоновані науковцями часткові принципи фінансового механізму, які з огляду на їх змістовне наповнення є швидше принципами політики у відповідній сфері господарської діяльності.

Зважаючи на наведені міркування та опираючись на положення концепції інклюзивного розвитку, вважаємо за доцільне виокремлення наступних принципів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту:

– наукової обґрунтованості, за яким застосування елементів фінансового механізму для впливу на формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту має враховувати реалії та закономірності розвитку економіки і здійснюватись на підставі попередніх наукових розрахунків. Наукове обґрунтування вибору елементів фінансового механізму, серед іншого, передбачає оцінку альтернативних варіантів їх застосування. Зважаючи на це, виокремлення додатково принципу альтернативності вважаємо недоцільним;

– цілеорієнтованості, згідно якого застосування елементів фінансового механізму має підпорядковуватись досягненню стратегічної мети та завдань при забезпеченні суспільного добробуту;

---

¹ Шулюк Б. С. Принципи формування та функціонування фінансового механізму державно-приватного партнерства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. № 14 (42). С. 122.

– системності застосування, що передбачає урахування усіх наслідків від впровадження елементів фінансового механізму, комплексного їх використання для посилення ефективності впливу на забезпечення суспільного добробуту;

– збалансованості, що реалізує принцип справедливості інклюзивного розвитку та передбачає урахування інтересів усіх суб'єктів економіки при виборі і застосуванні методів, важелів та інструментів фінансового механізму для впливу на процеси забезпечення суспільного добробуту. Вищою формою цього принципу є інклюзивність, що передбачає максимальне залучення зацікавлених сторін до вироблення рішень щодо застосування чи коригування елементів фінансового механізму в рамках забезпечення суспільного добробуту;

– гнучкості, що полягає у постійному реагуванні на зміни в зовнішньому середовищі функціонування фінансового механізму, коригуванні його елементів для збереження та підсилення ефективності впливу на фінансові відносини для забезпечення суспільного добробуту;

– синергетичної ефективності, за яким застосування елементів фінансового механізму для забезпечення суспільного добробуту передбачатиме досягнення комплексного ефекту в економічному, соціальному, політичному та безпековому вимірах;

– інноваційності, що передбачає безперервну модернізацію фінансового механізму в контексті впровадження інноваційних підходів та інструментарію для впливу на фінансові відносини в рамках забезпечення суспільного добробуту;

– мотивації, згідно якого застосування чи коригування елементів фінансового механізму має спонукати суб'єктів економіки до прийняття таких рішень, що матимуть в кінцевому підсумку підвищення ефективності використання ресурсів, що спрямовуються на забезпечення суспільного добробуту, а отже й підвищення самого добробуту;

– транспарентності, що передбачає максимальну відкритість при прийнятті рішень щодо застосування чи коригування елементів фінансового механізму в рамках забезпечення суспільного добробуту, ефективність його функціонування.

Запропонований перелік принципів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту відображає нашу наукову позицію та

не може вважатись остаточно завершеним. Зважаючи на мінливість зовнішнього середовища його функціонування, еволюцію наукових поглядів на суть і підходи до забезпечення суспільного добробуту, принципи фінансового механізму також можуть зазнавати змін. Більш важливим, на наш погляд є те, щоб окреслені принципи фінансового механізму не залишались лише позбавленою втілення теоретичною конструкцією, а отримали своє повноцінне застосування при реалізації політики, покликаної забезпечити зростання добробуту кожного індивіда та суспільства загалом.

1.3. Теоретичні доміанти фінансового забезпечення суспільного добробуту

В умовах ринкових відносин економічну основу суспільного добробуту закладає ефективне функціонування економічної системи. Ринкова економіка функціонує на засадах поєднання її саморегулюючої дії, що характеризує її суть, в поєднанні з цілеспрямованим державним регулюванням у різних сферах господарської діяльності. Завдяки дії економічних законів ринку через механізм ринкового ціноутворення, встановлення балансу між попитом та пропозицією, ринок регулює розвиток різних галузей економіки, масштаби виробництва економічних благ та послуг, формує первинні пропорції доходів населення. Однак, економіка вільного ринку неспроможна задовольнити увесь спектр потреб людини, забезпечити продукування благ колективного споживання, які значною мірою визначають параметри якості життя, а отже – рівень суспільного добробуту. Тому ринкове саморегулювання економіки не скасовує необхідності її державного регулювання. Питання співвідношення між саморегулюванням ринкової економіки та втручанням держави у її функціонування займають чи не найважливіше місце в основних наукових течіях світової економічної науки. В теперішній час, після фактичного «банкрутства» концепції соціальної держави, все більшої прихильності набувають ідеї повернення до неокласичних рецептів регулювання економіки, що пропагують обмеження масштабів втручання держави у ринкові про-

цеси та посилення особистої відповідальності кожного індивіда за рівень власного добробуту.

На відміну від моделі планової державної економіки, за якої превалюють командно-адміністративні підходи до державного регулювання економічних процесів, в умовах ринкових відносин провідну роль відіграють економічні методи управління, зокрема фінансові. Нам імпонує позиція В. Опаріна, який у впливі фінансового механізму на різні аспекти соціально-економічного розвитку виділяє кількісний і якісний виміри¹. Кількісний вимір характеризується обсягами фінансових ресурсів, які надходять для реалізації тих чи інших цілей, адже без цього неможливо забезпечити вирішення будь-якого завдання соціально-економічного розвитку. Очевидно, що у контексті забезпечення суспільного добробуту обсяг фінансових ресурсів, які надходять на матеріальне забезпечення різних категорій громадян, надання суспільних послуг та інші цілі, значною мірою визначає параметри забезпечення потреб населення і, зрештою, параметри якості життя.

Разом з тим, сама наявність фінансових ресурсів, на думку В. Опаріна, не гарантує вирішення поставленого завдання. Більш того, за невдалого вибору фінансових інструментів нарощування обсягу фінансових ресурсів у певні напрями соціальної політики може не тільки не мати позитивних наслідків, але й спричиняти формування нових негативних соціальних явищ. Так зростання обсягів фінансування заходів соціального захисту населення, превалювання категоріальних принципів до його надання спричиняє посилення утриманських настроїв та патерналізму у суспільстві та, водночас, негативно позначається на економіці (зростання інфляції, гальмування росту економіки, поглиблення негативного сальдо платіжного балансу та ін.). Тому важливо також те, у який спосіб відбувається формування фінансових ресурсів, якими каналами та у яких формах вони рухаються, як використовуються. Це характеризує якісний вимір функціонування фінансового механізму². Підтвердження важливості другого виміру впливу фінансового механізму на соціально-економічний розвиток також мож-

---

¹ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 55.

² Там само.

ливо простежити у фінансовій практиці. Для прикладу, зі зміною підходів до розподілу фінансових ресурсів в рамках медичної реформи без радикальної зміни обсягів фінансування первинної ланки охорони здоров'я було досягнуто помітних зрушень у питанні якості медичного обслуговування та рівня задоволення споживачів якістю первинної медичної допомоги.

Фінансове забезпечення та фінансове регулювання, як два глобальні методи фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства, в сукупності утворюють функціональну підсистему фінансового механізму, яка характеризує його головне призначення. В сучасних умовах обидва фінансові методи знаходять своє широке застосування, однак, превалювання того чи іншого методу та його інструментарію у фінансовій практиці залежить від специфіки завдань фінансової політики на конкретному етапі розвитку. В економіці адміністративно-командного типу провідну роль відіграє фінансове забезпечення, основу якого складають фінансові ресурси, акумульовані у публічному секторі (бюджетна система, позабюджетні цільові фонди, фінансові ресурси державних підприємств). За цих умов фінансове регулювання відіграє допоміжну роль, концентруючись на питаннях формування централізованих фондів фінансових ресурсів. Однак, з переходом до конкурентної ринкової економіки значення фінансового регулювання помітно підвищується, оскільки завдяки йому можливо забезпечити виправлення так званих «провалів» ринку без радикального втручання в основи ринкових відносин.

Фінансове забезпечення є одним із найбільш уживаних понять в сучасній фінансовій науці. У наукових дослідженнях його розглядають, в загальному, як елемент фінансового механізму та у зв'язку з конкретним об'єктом наукового інтересу; на макро- та мікроекономічному рівні. Незважаючи на це, в науковій економічній літературі обмаль чітких обґрунтованих підходів до трактування його змісту.

З точки зору семантики, поняття «фінансове забезпечення» сформоване двома вихідними термінами «забезпечення» та «фінанси». У редакції довідкової літератури, термін «забезпечення» визначають як дію в напрямку постачання чогось у достатній кількості, задоволення кого-, що-небудь у якихось потребах; створення надійних умов для

здійснення чого-небудь, гарантування чогось¹. Зважаючи на те, що матеріальну основу фінансів складає рух фінансових ресурсів, у загальному фінансове забезпечення можливо охарактеризувати як процес постачання фінансових ресурсів у достатній кількості, створення таким чином надійних умов для функціонування об'єкта постачання ресурсів.

У сучасній економічній літературі фінансове забезпечення розглядають з багатьох позицій, що тільки підтверджує багатоаспектність цього явища. За результатами теоретичного узагальнення представлених у науковій літературі дефініцій (табл. А.2 додатку А), вважаємо за можливе виокремити наступні підходи до трактування цього поняття:

– організаційно-управлінський підхід, за яким фінансове забезпечення визначають як складову фінансового механізму, сукупність певних заходів. На думку Я. Буздуган, фінансове забезпечення являє собою метод фінансового механізму, із допомогою якого формують та використовують фонди грошових коштів і який характеризує зміст впливу фінансів на різні аспекти суспільних правовідносин². Як метод фінансового впливу фінансового механізму на соціально-економічний розвиток трактують фінансове забезпечення В. Опарін³, В. Оспіщев, О. Близнюк, Л. Лачкова⁴, І. Петровська, Д. Клиновий⁵ та інші вчені. Низка науковців характеризують це поняття як сукупність цілеспрямованих заходів. Зокрема, О. Міщук визначає його як комплекс заходів із забезпечення економічного зростання фінансових ресурсів через методи і форми, способи фінансування⁶. О. Василик тлумачить фінансове забезпечення як визначену законодавством сукупність заходів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення певних цілей⁷. Д. Олійник визначає фінансове забезпечення як організаційну

---

¹ Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 3 / ред. тому Г. Гнатюк, Т. Черноризька. К.: Наукова думка, 1972. С. 18.

² Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. *Віче*. 2008. № 10. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/960>.

³ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 56.

⁴ Фінанси: навч. посіб. / О. П. Близнюк та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2006. С. 59.

⁵ Петровська І. О., Клиновий Д. В. Фінанси (з елементами статистики фінансів): навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2002. С. 23.

⁶ Міщук О. В. Фінансове забезпечення економічного зростання: теоретичний аспект. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2011. № 2. С. 9–12.

⁷ Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. К.: НІОС, 2000. С. 102–103.

діяльність з визначення обсягу фінансових ресурсів, науково обґрунтованого їх прогнозування, створення фінансових резервів і нормативно-правового забезпечення¹. Автори підручника «Теорія фінансів» (за редакцією С. Юрія та В. Федосова², Н. Кравчук³) визначають фінансове забезпечення як процес формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання з виділенням основних складових елементів: самофінансування, кредитування, інвестування, оренди, бюджетного фінансування. В цілому ми погоджуємось із такою версією трактування фінансового забезпечення, однак, її дискусійним моментом є обмеження його призначення формуванням і використанням тільки цільових централізованих фондів грошових коштів. На наш погляд, фінансове забезпечення обумовлює цей процес також щодо коштів, які не мають фондової форми або цільового призначення;

– ресурсний, відповідно до якого фінансове забезпечення характеризується як сукупність фінансових ресурсів, забезпечення фінансовими ресурсами певних потреб або ж покриття ними певних витрат. У такому методологічному ракурсі визначає фінансове забезпечення О. Романенко – як покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання та державою⁴. Аналогічну дефініцію пропонує В. Родіонова⁵, а Я. Пилип'юк деталізує її, визначаючи фінансове забезпечення як процес покриття виробничих, інноваційних та інших витрат суб'єктів економіки за рахунок централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів⁶. В. Оспіщев деталізує склад цих ресурсів, зараховуючи до них власні та залучені кошти⁷.

---

¹ Олійник Д. С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. К., 2003. С. 5.

² Теорія фінансів: підручник / П. І. Юхименко та ін.; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 94.

³ Кравчук Н. Я., Горин В. П., Ясеновська Т. Б. Фінанси: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2008. С. 56.

⁴ Романенко О. Фінанси: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. С. 18.

⁵ Финансы / В. М. Родионова и др.; под ред. В. М. Родионовой. М.: Финансы и статистика, 1993. С. 35.

⁶ Пилип'юк Я. В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку економіки: дис.. канд. екон. наук: 08.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. С. 50.

⁷ Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібн. / В. І. Оспіщев та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2008. С. 14.

А. Загородний, Г. Вознюк, Т. Смовженко¹ у пропонованій дефініції фінансового забезпечення вказують напрями спрямування фінансових ресурсів, зараховуючи до них загалом економіку держави, соціальні потреби і програми, виробництво продукції, науково-технічні дослідження, будівництво і переобладнання підприємств, а також утримання бюджетних організацій тощо. Ми визнаємо, що головне призначення фінансового забезпечення полягає у тому, щоб покрити потребу в фінансових ресурсах на здійснення заходів, які визначені політикою відповідного суб'єкта фінансових відносин. Однак, у розглянутих дефініціях науковці пов'язують фінансове забезпечення виключно із процесами використання фінансових ресурсів, що на наш погляд, не достовірно. Вважаємо, що це економічне явище характеризує не тільки порядок використання фінансових ресурсів, але й їх формування й розподіл. Спірним, на наш погляд, є також трактування фінансового забезпечення як сукупності фінансових ресурсів, яке пропонують М. Диба, О. Юркевич, Т. Майорова². У такій редакції дефініція фінансового забезпечення недосконала з точки зору семантики, а також не розкриває сутності цього економічного явища;

– категоріальний підхід, за яким фінансове забезпечення характеризують як сукупність або систему відносин. Так С. Фролов та О. Чоботар визначають фінансове забезпечення як систему фінансових відносин, які здійснюються за допомогою залучення і використання фінансових ресурсів³. М. Забедюк пропонує більш прикметну дефініцію, наголошуючи на обґрунтованості обсягу фінансових ресурсів і необхідності їх ефективного використання⁴. О. Москаль⁵, І. Осьмірко⁶

---

¹ Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. Львів: Центр Європи, 1997. 471 с.

² Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / М. І. Диба та ін.; за ред. д.е.н., проф. М. І. Диби, к.е.н., доц. О. М. Юркевич. К.: КНЕУ, 2013. С. 85.

³ Фролов С., Чоботар О. Сутність фінансового забезпечення та його місце у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. *Економіка та держава*. 2014. № 9. С. 8.

⁴ Забедюк М. Теоретичні засади фінансового забезпечення діяльності підприємства. *Економічний форум*. 2016. № 3. С. 198.

⁵ Москаль О. І. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону (на матеріалах Чернівецької області): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Ін-т аграр. економіки УААН. К., 2001. С. 6.

⁶ Осьмірко І. В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку: поняття, структура та принципи функціонування. *Бізнес Інформ*. 2012. № 7. С. 48.

зазначають, що в основу цих відносин мають бути покладені певні організаційно-управлінські принципи, методи та форми впливу на соціально-економічну діяльність. В. Мунтян форми та методи, на яких мають базуватись фінансові відносини в рамках фінансового забезпечення, доповнює також інструментами реалізації, а призначення цих відносин визначає як створення належних умов з метою ефективного функціонування і соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання, територій, держави та суспільства у цілому¹. Погоджуючись із цим підходом до трактування поняття фінансового забезпечення, зазначимо, що він розкриває один із аспектів цього багатогранного економічного явища. В основу руху фінансових ресурсів при фінансовому забезпеченні покладені відповідні відносини, пов'язані з їх мобілізацією, розподілом та використанням. Важливо також, щоб процес фінансового забезпечення базувався на певних принципах, а також передбачав обґрунтоване та комплексне використання інструментарію;

– системний підхід, за яким фінансове забезпечення характеризується як системну сукупність елементів, об'єднаних єдиною метою. Прихильники цього підходу наголошують на структурній складності фінансового забезпечення і наявності тісних організаційно-ієрархічних зв'язків між його елементами. Так В. Опарін², В. Федосов³ трактують фінансове забезпечення як систему джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства. І. Зятковський доповнює дефініцію визначенням форм фінансового забезпечення, до яких зараховує самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування⁴. Поділяючи системний підхід, Н. Карпишин наголошує на комплексності використання елементів фінансового забезпечення, на основі яких кожен суб'єкт господарювання вибудовує власну модель

---

¹ Мунтян В. Теоретичні підходи до визначення поняття «фінансове забезпечення молодіжної політики». *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 574.

² Опарін В. М. *Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб.* К.: КНЕУ, 2002. С. 56.

³ *Бюджетний менеджмент: підручник / В. М. Федосов та ін.; за заг. ред. В. М. Федосова.* К.: КНЕУ, 2004. С. 49.

⁴ Зятковський І. В. *Фінансове забезпечення діяльності підприємств: монографія.* Тернопіль: Економічна думка, 2000. С. 44.

формування та використання фінансових ресурсів¹. Такі міркування мають цілком раціональну основу, оскільки на рівні конкретного суб'єкта господарювання практично відсутня практика використання виключного одного джерела чи форми фінансового забезпечення, в більшості випадків спостерігається певне їх поєднання у відповідності до особливостей фінансової політики цього суб'єкта. У фінансовій діяльності держави багатоваріантність джерел і форм фінансового забезпечення суспільних потреб взагалі є об'єктивною реальністю.

Розглядаючи фінансове забезпечення як складову механізму фінансового управління, О. Кнейслер наголошує, що воно, серед іншого, має передбачати своєчасне реагування на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, оцінку якості та ефективності². Визнаючи раціональність позиції О. Кнейслер стосовно необхідності забезпечення обґрунтованості формування обсягу фінансових ресурсів та високої ефективності їх використання, все ж зауважимо, що подібні критерії (обґрунтованості та ефективності) доцільно розглядати і щодо практики фінансового регулювання. Обґрунтованість обсягів фінансових ресурсів є наслідком їх планування, а оцінка ефективності – одним із видів фінансового контролю. За нашою методологічною позицією щодо визначення архітекtonіки фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту їх слід розглядати елементами його забезпечувальної підсистеми.

Узагальнюючи розглянуті наукові підходи до трактування фінансового забезпечення, можемо підсумувати, що між ними немає протиріччя, оскільки вони характеризують різні аспекти цього економічного поняття. Отже, при розкритті теоретичних засад фінансового забезпечення суспільного добробуту необхідно дотримуватись вимог комплексного і системного підходів наукового пізнання. Комплексність передбачає урахування усіх аспектів досліджуваного явища у їх взаємозв'язку та залежності, а системність – урахування взаємодії між окремими складовими елементами, вироблення цілей та шляхів їхнього

---

¹ Карпишин Н. І. Сутність, джерела та форми фінансового забезпечення охорони здоров'я. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 2 (11). С. 64.

² Фінанси: підручник / С. І. Юрій та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид, перероб. і доповн. К.: Знання, 2012. С. 472–473.

досягнення. Зважаючи на складну природу поняття «суспільний добробут», його фінансове забезпечення характеризується винятковою організаційною складністю та охоплює цілий спектр фінансових відносин на різних стадіях розподілу валового внутрішнього продукту:

– на стадії первинного розподілу ВВП, коли відбувається формування первинних доходів населення, зайнятого у матеріальному виробництві, а також доходів громадян від використання майна, господарської діяльності. На цьому ж етапі формуються первинні доходи держави, які в подальшому значною мірою будуть трансформовані у видатки, що мають соціальне призначення;

– на етапах перерозподілу та вторинного розподілу, коли централизовані фінансові ресурси надходять на формування вторинних доходів населення, продукування благ колективного споживання та інші цілі, що впливають на параметри суспільного добробуту.

Розглядаючи фінансові відносини в рамках фінансового забезпечення суспільного добробуту, можемо зауважити, що вони мають не хаотичний, а системно впорядкований характер: по-перше, вони об'єднані єдиною метою, яка полягає у забезпеченні добробуту; по-друге, спостерігається наявність чітких причинно-наслідкових зв'язків між різними видами фінансових відносин. Так наслідком фінансових відносин на етапі первинного розподілу ВВП є формування доходів лише частини населення, а саме – зайнятих у матеріальному виробництві, а також фізичних осіб – ратньє і суб'єктів підприємницької діяльності. Відстороненість від формування доходів вагомої частини населення, деформовані первинні параметри доходів домогосподарств є причиною для застосування механізму їх перерозподілу за допомогою інструментарію фінансового регулювання. Обмеженість фінансового ресурсу, що надходить у розпорядження держави на етапі первинного розподілу ВВП, незадоволеність попиту суспільства на блага колективного споживання є причиною запуску трансмісійного механізму, що передбачає централізацію частини первинних доходів суб'єктів економіки у централизованних фондах та їх подальше спрямування на продукування благ та послуг колективного споживання.

Узагальнюючи наведені аргументи, за сутністю фінансове забезпечення суспільного добробуту доцільно визначати як систему фінансових відносин, що опосередковують процеси формування і використання фінансових ресурсів на цілі, що визначають параметри суспільного добробуту. Матеріального виразу ці фінансові відносини набувають у русі розподіленої вартості через відповідні грошові потоки. Величина цих грошових потоків, а також їх спрямованість залежать від цілого комплексу чинників, зокрема рівня розвитку економіки, масштабів фінансових ресурсів економіки у централізованих фондах, моделі соціальної політики, рівня соціальних гарантій тощо.

З системних позицій фінансове забезпечення суспільного добробуту є цілісною системою джерел, форм та інструментів формування і використання фінансових ресурсів на задоволення матеріальних та нематеріальних потреб населення, створення комфортних умов його життєдіяльності та можливостей для усебічного розвитку і самореалізації кожного члена суспільства.

Побудова моделі фінансового забезпечення суспільного добробуту в кожній країні відбувається під впливом цілого спектру екзо- та ендогенних чинників економічного, політичного, морально-етичного та іншого плану. Втім, вихідним принципом її побудови має бути принцип, закріплений Загальною декларацією прав людини ООН, відповідно до якого «кожна людина має право на життєвий рівень... необхідний для підтримки здоров'я і благополуччя її особисто та її сім'ї, і право на забезпечення у випадку... втрати засобів до існування із незалежних від неї обставин»¹. Таким чином, через фінансове забезпечення суспільного добробуту держава має гарантувати кожному члену суспільства гідний рівень життя не лише в звичних умовах, але й у випадку реалізації соціальних ризиків.

Вихідний принцип Загальної декларації прав людини має бути покладений в основу Стратегії соціально-економічного розвитку країни, розробленої на її базі політики реалізації соціальної функції держави, одним із головних елементів якої є відповідна фінансова полі-

---

¹ Загальна декларація прав людини Організації об'єднаних націй № 995-015 від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk.

тика. Реалізація фінансової політики у царині реалізації соціальної функції держави відбувається за допомогою фінансового забезпечення і фінансово регулювання. Зважаючи на це, передумовою розбудови моделі фінансового забезпечення суспільного добробуту є постановка мети і завдань, яких держава внаслідок цього хоче досягти. Мета політики фінансового забезпечення суспільного добробуту, очевидно, полягає у забезпеченні такого добробуту за рахунок оптимізації формування й використання фінансових ресурсів усіх суб'єктів економіки. Проміжними завданнями в рамках цієї мети є: оптимізація джерел фінансового забезпечення в поточному та перспективному періодах; визначення найбільш пріоритетних напрямів фінансування суспільних потреб; відбір оптимальних методів, форм, інструментів фінансування суспільних потреб; досягнення відповідності об'ємно-структурних параметрів фінансового забезпечення суспільного добробуту очікуванням суспільства та рівню соціально-економічного розвитку держави (рис. 1.1).

Питання про композицію джерел фінансового забезпечення суспільного добробуту доволі складне, що пояснюється складністю і комплексністю самого поняття «суспільний добробут». У наукових працях, присвячених фінансовому забезпеченню суб'єкта господарювання чи домогосподарства, його джерела та форми, як правило, розглядають з точки зору права власності на фінансові ресурси: самофінансування відповідає ресурсам, які належать самому суб'єкту господарювання чи домогосподарству; фінансові ресурси, отримані з бюджету, цільових фондів чи з інших джерел характеризує зовнішнє фінансування; кредитування розглядають формою, що відповідає фінансовим ресурсам, які мобілізують з банківського сектору і за програмами державного кредитування. Однак, у ситуації, коли йде мова про суспільний добробут, така методологія декомпозиції фінансового забезпечення недієздатна, оскільки усі фінансові ресурси, які мобілізуються, розподіляються і використовуються в економіці країни (за винятком зовнішніх надходжень) створені суспільством і належать йому. Такі фінансові ресурси можуть бути визначені як внутрішній фінансовий базис суспільного добробуту. В сучасний період значна частина коштів, які спрямовують на реалізацію освітніх, культурних проєктів,

проектів у сфері соціального захисту населення, екологічної безпеки надходить за програмами зовнішньої допомоги від міжнародних доно-рів. Такі фінансові ресурси не створені в економічній системі, а отри-манні з-за її меж для фінансування цілей, які впливають на параметри добробуту суспільства. Відтак вони можуть бути охарактеризовані як зовнішній фінансовий ресурс суспільного добробуту.

Рис. 1.1. Концептуальна модель фінансового забезпечення суспільного добробуту.

Джерело: складено автором самостійно

При розгляді джерел фінансового забезпечення суспільного добробуту, на наш погляд, найбільш об'єктивно застосувати критерій, за яким вони будуть розмежовані відповідно до суб'єктів, які забезпечують спрямування фінансових ресурсів на цілі, що визначають параметри суспільного добробуту. За цим критерієм, у складі джерел фінансового забезпечення суспільного добробуту можна виділити такі складові елементи: фінансові ресурси населення; фінансові ресурси підприємств, установ та організацій різних форм власності; фінансові ресурси держави, сконцентровані у бюджетах усіх рівнів і цільових соціальних фондах; фінансові ресурси неурядових об'єднань; ресурси приватного сегменту ринку страхування; фінансові ресурси, що надійшли від зарубіжних урядів та зарубіжних неурядових структур, міжнародних фондів.

Однозначно оцінити внесок суб'єктів господарювання у формування фінансового базису суспільного добробуту складно, його можна трактувати у широкому та вузькому розумінні. На перший погляд, можна стверджувати, що ресурси суб'єктів господарювання складають основну частину фінансових ресурсів, які надходять з різних джерел на забезпечення суспільного добробуту. Очевидно, що підприємства, установи та організації різних форм власності забезпечують працевлаштування основної частини працездатного населення країни, а отже, формування його доходів від трудової зайнятості; суб'єкти господарювання відіграють провідну роль у формуванні централізованих фондів держави (бюджетів усіх рівнів, позабюджетних соціальних фондів), які, як свідчить практика країн з соціально орієнтованою ринковою економікою, на більш, ніж 2/3 трансформуються у видатки соціальної направленості. Такий висновок, на наш погляд, є дещо передчасним, оскільки не враховує того, яка мотивація закладена у грошових потоках, що опосередковують описані явища. Розподіл валових доходів, які отримані суб'єктом господарювання від господарської діяльності і спрямування їх частини на оплату праці найманих працівників є процесами, пов'язаними із відшкодуванням вартості одного із факторів суспільного виробництва – праці, однак, зарахувати їх до царини фінансування суспільного добробуту складно. В основу виді-

лення частини доходів підприємства на оплату праці найманих працівників покладений мотив аж ніяк не забезпечення їх добробуту, а бажання утримати (не втратити) один із визначальних виробничих факторів – працю. Таким чином, оплата праці в комерційному секторі є частиною логічної послідовності дій, в основу яких покладений комерційний розрахунок, бажання власника факторів виробництва отримати прибуток – головну мету підприємницької діяльності.

Подібні мотиви закладені в основу відносин, пов'язаних із сплатою податків. Сплачуючи податки, суб'єкти господарювання керуються аж ніяк не альтруїстичними мотивами, а саме бажанням забезпечити фінансове підґрунтя для підвищення суспільного добробуту. Якщо б даний висновок був вірним, то таких явищ, як тіньова економіка, ухилення від сплати податків просто не мало б існувати. Насправді, сплачуючи податки, суб'єкти господарювання виконують вимоги чинного податкового законодавства і уникають фінансових санкцій, що невідворотно застосовують до його порушників. У випадку, якщо економічні втрати від можливих санкцій за ухилення від податків нижчі, ніж ймовірна вигода, то для більшості платників це є достатнім мотивом, щоб скористатися можливістю невиконання фіскальних зобов'язань.

Зважаючи на наведені міркування, внесок суб'єктів господарювання у формування фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту також можна охарактеризувати у вузькому трактуванні. Згідно нього, до цих ресурсів належать тільки кошти, спрямовані суб'єктами господарювання на реалізацію соціальних, гуманітарних, медичних, екологічних проектів в рамках соціальної відповідальності бізнесу.

Особливого поштовху до розвитку благодійності в Україні надали події 2014 року, пов'язані з початком іноземної агресії на сході країни. Зі зниженням гостроти бойових дій залученість бізнесу та населення до благодійництва дещо знизилась, однак, залишається вищою, ніж у період до 2014 року. Проведене у 2018 році в рамках Проекту «Розбудова потенціалу Національного контактного пункту з відповідальної бізнес-поведінки» дослідження розвитку корпоративної соціальної

відповідальності в Україні засвідчило значний інтерес до такої діяльності з боку бізнес-структур. За даними дослідження, понад 83% компаній впроваджують політику корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), але однозначного розуміння того, який зміст слід вкладати у це поняття немає. Понад 3/4 охоплених дослідженням компаній пов'язують КСВ із розвитком та поліпшенням умов праці для власного персоналу, понад 1/2 сприймають її як надання благодійної допомоги, близько третини – як допомогу воїнам АТО та постраждалим від військових дій. Помітна частина охоплених дослідженням компаній трактує КСВ як інвестиційну участь у розвитку регіону, захист та підтримку споживачів власної продукції/послуг та ін.¹

Показовими є також результати опитування компаній щодо мотивації при здійсненні заходів корпоративної соціальної відповідальності. Понад 55% усіх охоплених дослідженнями компаній займаються КСВ з моральних міркувань, майже 1/2 – з мотивів підвищення іміджу чи лояльності персоналу, і лише 1/10 – суто з економічних мотивів нарощування обсягів продажів. Також примітно, що лише п'ята частина компаній категорично відкидає КСВ як діяльність, що не входить до компетенції бізнесу, є марнотратством чи діями, що не стимулюють розвитку. Натомість більшість бізнес-структур пов'язують свою неучасть у КСВ відсутністю фінансових можливостей чи стимулів з боку держави, а також достатньою увагою до цієї тематики. Відтак за певних умов понад 4/5 бізнес-структур, які не практикують КСВ, припускають можливість її впровадження².

На виконання Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, в останні роки було впроваджено низку ініціатив, спрямованих на активізацію благодійництва, в тому числі через впровадження фіскальних стимулів. Зокрема до неоподаткованого доходу було віднесено благодійну допомогу учасникам бойових дій, постраждалим підчас Революції Гідності, внутрішньо-переміщеним особам та деяким іншим категоріям

---

¹ Розвиток КСВ в Україні: 2010–2018 / уклад.: А. Зінченко, М. Саприкіна. К.: Вид-во «Юстон», 2017. 52 с. URL: http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2018/10/CSR_2017_research-1.pdf.

² Там само.

осіб. Поряд з цим, посилено фіскальні стимули для бізнес-структур у формі податкових знижок при оподаткуванні прибутку для компаній, які практикують благодійницьку діяльність¹.

Окреме місце серед бізнес-структур, які залучені до процесів фінансового забезпечення суспільного добробуту належить соціальним підприємствам. В загальному, соціальне підприємництво – це господарська діяльність, мета якої полягає у досягненні соціальних змін і вирішенні соціальних проблем. Діяльність соціальних підприємств базується на традиційних для суб'єктів господарювання принципах організації та управління бізнесом, однак, прибуток від їх функціонування спрямовується головним чином на розвиток бізнесу, громадські справи чи соціальні цілі. Автор ідеї соціального підприємництва, М. Юнус визначає його як прибутковий бізнес, що дотримується принципів корпоративної соціальної відповідальності, має соціальні цілі та прибутки від якого спрямовуються головню на розвиток самого підприємства, а також на підтримку громади та втілення соціальних проектів². Однак, на думку багатьох науковців, ототожнювати соціальне підприємництво із корпоративною соціальною відповідальністю чи благодійністю недоречно, оскільки у них різні цілі. Якщо значна частина суб'єктів господарювання, які реалізують програми корпоративної соціальної відповідальності ставляють за мету такої діяльності отримання економічних вигод, то соціальні підприємства в основу діяльності кладуть досягнення соціального ефекту.

Благодійницька діяльність, на відміну від соціального підприємництва, має періодичний, а не сталий характер. Більш того, якщо благодійництво має за мету допомогти у реалізації певного соціального проекту, надати матеріальну підтримку певному колу осіб, які потрапили у складні життєві обставини, то соціальне підприємництво – це інструмент активної соціальної політики, який призначений для остаточного, а не тимчасового вирішення соціальних проблем. Так надання соціальних трансфертів дає можливість підвищити рівень

---

¹ Пеліванова Н. І. Розвиток благодійності в Україні: Аналітична записка. К.: НІСД, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynosti-v-ukraini>.

² Yunus M., Weber K. Creating a world without poverty: social business and the future of capitalism. New York: Public Affairs, 2007. С. 32.

життя реципієнта лише на певний період часу, після чого він знову потребуватиме допомоги. Натомість зайнятість такої особи на соціальному підприємстві дає змогу вирішити проблему відсутності у неї доходів на довгостроковій основі.

Отож, соціальне підприємництво є бізнес-способом вирішення соціальної проблеми, саме це є відправною точкою бізнесу соціального підприємця. Для соціального підприємництва притаманні низка ознак, які відрізняють його від традиційного бізнесу. По-перше, воно покликане задовольнити ті потреби суспільства, які не спроможний належно задовольнити державний сектор, а приватному бізнесу вони не цікаві. По-друге, соціальні підприємства у пошуку робочої сили зорієнтовані на першочергове працевлаштування громадян тих категорій населення, яких зазвичай ігнорує приватний бізнес. Таким чином, соціальне підприємництво дає можливість вирішити проблему соціальної ізоляції таких громадян (людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями, внутрішньо-переміщених осіб, безробітних, представників груп ризику). По-третє, важливим завданням соціальних підприємств є подолання пасивності громадян, які можуть самостійно вирішувати свої матеріальні чи інші проблеми та брати особисту відповідальність за своє життя, а також залучення широких кіл громадськості до участі у соціальних ініціативах на волонтерських засадах, об'єднання громад навколо соціальних проблем¹. Як зазначає Н. Богатир, розвиток соціального підприємництва є альтернативою збільшенню обсягів бюджетного фінансування соціальних проблем, тобто дає можливість знизити навантаження на бюджет².

Вагому роль з точки зору забезпечення суспільного добробуту відіграє також мале підприємництво. Розвиток малого бізнесу справляє багатоаспектний вплив на рівень суспільного добробуту, «запускаючи» інклюзивні механізми його зростання. На думку Є. Сірого, в період реструктуризації неефективних національних економік підприєм-

---

¹ Арапетян А., Архипчук О. Чисті прибутки соціального підприємництва. *Практика управління*. 2008. № 7. URL: http://svb.ua/sites/default/files/Social_enterprises.pdf.

² Богатир Н. Соціальне підприємництво як неочікувана необхідність для України. VoxUkraine: аналітична платформа. 2016. 15 лютого URL: <https://voxukraine.org/2016/02/15/sotsialne-pidpryemnytstvo-yak-neotsinenna-neobhidnist-dlya-ukrainy-ua>.

ництво засвідчило свою важливу соціальну роль, ставши джерелом зайнятості для вивільненої робочої сили¹. Поділяючи цю думку, І. Єпіфанова, О. Маковецька зазначають, що завдяки своїй мобільності та гнучкості малий бізнес має високу здатність генерувати нові робочі місця та зменшувати таким чином наслідки структурних зрушень в економіці. Якщо в період криз 70–80-х рр. на великих підприємствах відбувався процес скорочення робочих місць, то дрібні фірми не тільки їх зберегли, але й навіть створили нові².

Тенденції розвитку сектору малого підприємництва доволі суперечливі. Як стверджують С. Жуков, О. Дюгованець, О. Балко³, впродовж останнього десятиліття практично не спостерігається зростання кількості малих підприємств, при цьому кількість виробничих підприємств в розрахунку на 1 тис осіб складає менше одиниці, що в 5–10 разів нижче, ніж у розвинених країнах. Разом з тим, у контексті реалізації соціального потенціалу малий бізнес на теперішній час досяг помітного прогресу. Якщо на середину 90-х років рівень працевлаштування у секторі малого бізнесу оцінювався в 5–10% від загальної чисельності зайнятих в економіці, що давало підстави визначати малий бізнес як «бізнес виживання» для самих підприємців та їх родин⁴, то на теперішній час малі підприємства забезпечують працевлаштування понад 35,2% зайнятого населення, а в сукупності із підприємствами середнього розміру – майже 80%⁵. Таким чином, розвиток малого та середнього бізнесу можна визначити одним з найбільш дієвих інклюзивних механізмів підвищення суспільного добробуту, що досягається

---

¹ Сірій Є. Становлення малого підприємництва в аспектах показників державно-інституціональних чинників та суб'єктивно-ціннісних наслідків: вітчизняний досвід. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 16. С. 21.

² Єпіфанова І., Маковецька О. Основні аспекти розвитку малого бізнесу в Україні. *Труди Одеського політехнічного університета*. 2009. Вип. 1 (31). С. 213.

³ Жуков С., Дюгованець О., Балко О. Мале підприємництво в Україні: роль, стан і перспективи розвитку в період соціально-економічних потрясінь. *Вісник економічної науки*. 2019. № 1. С. 41.

⁴ Сірій Є. Становлення малого підприємництва в аспектах показників державно-інституціональних чинників та суб'єктивно-ціннісних наслідків: вітчизняний досвід. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 16. С. 26.

⁵ Малий і середній бізнес в Україні забезпечує майже 80% робочих місць – Мінекономрозвитку. URL: <https://www.unian.ua/business/1728091-maliy-i-seredniy-biznes-v-ukrajini-zabezpechue-mayje-80-robochih-mists-minekonomrozvitku.html>.

не за рахунок розширення соціальних трансфертів, а через максимальне охоплення населення трудовою зайнятістю.

Однак, зводити внесок малого підприємництва у забезпеченні добробуту суспільства виключно до вирішення проблеми зайнятості, а отже формування трудових доходів значної частини населення, на наш погляд, не доречно. Він виявляється у значно ширшому спектрі позитивних наслідків економічного та соціального характеру, а саме:

– завдяки малому підприємству досягають еластичності структури ринків. Малий бізнес здатен швидше реагувати на потреби споживачів, а отже, більш оперативно змінювати характеристики продуктованих ним економічних благ, підлаштовувати їх під запити населення. Розширення можливостей для задоволення диверсифікованих потреб споживачів свідчить про поліпшення якості життя, що є важливим аспектом суспільного добробуту;

– функціонуючи в умовах жорсткої конкурентної боротьби, малий бізнес формує запит на підвищення кваліфікації робочої сили, її постійний розвиток; у розвинутих країнах малий бізнес відіграє вагомую роль у формуванні запиту на інновації, особливо у царині людського капіталу. В умовах, коли революція у біо- та інформаційних технологіях є об'єктивною реальністю, а потреба в простій стандартизованій праці неухильно зменшуватиметься, зростає запит бізнесу на фахівців нової генерації, що володіють креативним мисленням, вмінням знаходити відповіді на нестандартні питання, продукувати інновації. Ці тенденції найбільш чітко виявлятимуться у секторах економіки з високим рівнем конкуренції, зокрема у малому бізнесі. Функціонування малих підприємств формує потужний запит на підвищення освітнього рівня зайнятих, поширення практики безперервної самоосвіти впродовж трудового життя;

– незважаючи на те, що основним мотивом підприємницької діяльності є забезпечення високого рівня особистого добробуту, соціологічні дослідження свідчать, що серед спонукальних причин займатись нею, підприємці все більшу вагу відводять таким, як фінансова та управлінська незалежність, прагнення мати пристойний імідж та

статус в суспільстві, реалізація власних здібностей тощо¹. Таким чином, підтримку розвитку малого бізнесу необхідно також розглядати як дієвий спосіб стимулювання інтелектуального розвитку суспільства, підвищення його морально-етичних та культурних характеристик; формування в суспільстві середовища вільнодумства, вільного вибору напрямів діяльності та ін.

На думку І. Когород, соціальна орієнтованість належить до принципів функціонування малого бізнесу, а її зміст полягає в тому, що задоволення потреб людини та врахування її інтересів визначені метою діяльності малих підприємств. Рівень розвитку малого бізнесу І. Когород пов'язує із рівнем матеріального достатку населення, соціальною захищеністю, рівнем освіти та іншими характеристиками суспільного розвитку². На наш погляд, приписування малому бізнесу невластивих йому ознак, зокрема соціальної орієнтованості є помилковим. Як підтверджують соціологічні дослідження, спонукальним мотивом для заняття підприємницькою діяльністю є прагнення забезпечити особистий добробут підприємця, а альтруїстичні мотиви вказують менше, ніж 5% охоплених соціологією респондентів.

Фінансові ресурси держави відіграють виняткову роль у забезпеченні різних аспектів суспільного добробуту. Об'єктивні передумови для державного втручання у функціонування ринкової економіки пов'язані, в першу чергу, із наявністю так званих «провалів» ринку, коли він не спроможний забезпечити прийнятних в наявних соціально-економічних реаліях умов життєдіяльності для усіх верств населення, а також задоволення усього спектру потреб людини. В умовах ринку без втручання держави формуються доходи власників факторів виробництва (підприємців, найманих працівників, власників ресурсів) через діючі закони попиту та пропозиції, тобто гарантується добробут обмеженої частини населення. Натомість при відсутності державного втручання значна частина суспільства, не залучена до матеріального

---

¹ Спіфанова І., Маковецька О. Основні аспекти розвитку малого бізнесу в Україні. *Труди Одеського політехнічного університета*. 2009. Вип. 1 (31). С. 214.

² Когород І. В. Роль малого бізнесу в структурних трансформаціях регіональних господарських систем: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05 / Чернігівський національний технічний університет. Чернігів, 2016. С. 53.

виробництва, залишається без засобів до існування. Відтак необхідність матеріального забезпечення цих категорій населення у відповідності до визначених стандартів зумовлює запуск різноманітних інструментів перерозподілу доходів в суспільстві та програм соціально-статусних трансфертів.

Окрім цього, причиною втручання держави в економічні процеси є слабка спроможність ринку забезпечити продукування суспільних благ. Як зазначають Р. А. Масгрейв та П. Б. Масгрейв, конкурентний ринок може забезпечити ефективне використання ресурсів при виробництві приватних (ринкових) благ, однак, він безсильний у випадку із суспільними благами¹. Причини цього полягають у притаманним суспільним благам особливостям, які роблять їх комерційно непривабливими. Р. Грінберг та О. Рубінштейн визначають такими ознаками властивість невиятковості (nonexcludability) у споживанні суспільних благ, а також властивість несуперництва (nonrivalness)². Пояснюючи суть принципу невиятковості, П. Самуельсон та В. Нордгауз зазначають, що суспільними є блага, витрати на отримання послуг (користі) від яких для ще однієї людини дорівнюють нулю і заборонити користуватися ними неможливо³. Очевидно, що якщо немає дієвих способів обмеження можливості споживання відповідного блага, то забезпечити його платність для відшкодування витрат й отримання прибутку неможливо. Відтак неможливо реалізувати ключове завдання комерційної діяльності – її прибутковість. Все це демотивує комерційний сектор економіки інвестувати власні фінансові ресурси у продукування суспільних благ.

В сучасній науковій літературі поняття суспільних благ розглядають доволі широко. В загальному, під ними розуміють ті блага, які задовольняють потреби як окремих індивідів, так і соціальних груп та суспільства в цілому. Для декомпозиції суспільних благ застосовують

---

¹ Масгрейв Р. А., Масгрейв П. Б. Государственные финансы: теория и практика / Пер. с англ. М.: Бизнес Атлас, 2009. С. 79.

² Гринберг Р. С., Рубинштейн А. Я. Индивидуум&Государство: экономическая дилемма. М.: Весь Мир, 2013. С. 112.

³ Самуельсон П. А., Нордхаус В. Д. Экономика / Пер. с англ. М.: «Издательство БИНОМ», 1997. С. 76.

досить різноманітний перелік таксономічних ознак, їх прийнято розмежовувати за матеріальним вираженням, мірою необхідності, повнотою вияву ключових ознак тощо. Поряд із чистими суспільними благами, які повністю відповідають усім їх ключовим ознакам, вирізняють так звані змішані, або проміжні суспільні блага, для яких ці ознаки характерні частково. Для прикладу, на ринку освітніх чи медичних послуг паралельно із публічними закладами існують приватні заклади освіти чи медичного обслуговування, які функціонують як звичайні ринкові суб'єкти. Через обмеженість ресурсної бази держава неспроможна гарантувати загальну доступність окремих видів суспільних благ для усіх членів суспільства, що є підставою для встановлення адміністративних бар'єрів для їх споживання.

Окрему групу в складі суспільних благ складають соціальні блага, які втілюють реалізацію соціальної функції держави. Поняття соціальних благ у науковій літературі є предметом дискусій як щодо трактування їх змісту, так і щодо співвідношення із суспільними благами. Окрема частина науковців не розділяють ці поняття, вважаючи соціальні блага синонімом суспільних; інші – ототожнюють соціальні блага із послугами соціальної сфери, або ж виключно із заходами в рамках соціального захисту населення. Останні в економічній науці іноді визначають як блага Гіффена – фінансовані з бюджету блага, призначені для забезпечення потреб вразливих верств населення. Теоретичну дискусію посилює також законодавче закріплення поняття «соціальні послуги», до яких зараховують послуги із соціальної профілактики, соціальної підтримки та соціального обслуговування окремих категорій населення¹.

На думку Л. Баранник, при теоретичному впорядкуванні співвідношення понять «суспільні» та «соціальні блага» необхідно відштовхуватись від вихідних понять суспільних та соціальних відносин. Їх ототожнення Л. Баранник вважає недоречним, оскільки це означатиме ототожнення їх складових, що нелогічно. Соціальні відносини Л. Баранник розглядає як відносини між індивідом та соціальними

---

¹ Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.

спільнотами та між самими соціальними спільнотами, що виникли внаслідок їх взаємозв'язків та стосунків. Відтак соціальні блага – це різновид суспільних благ, які цінні для соціальних відносин, сприяють їх зміцненню; блага, що відповідають потребам усіх людей та мають позитивне нетимчасове значення. У практичному плані соціальні блага – це умови життєдіяльності людини, які дають їй можливість відчувати себе комфортно, мати матеріальний достаток на рівні, що дає змогу не відчувати нестачі у життєво необхідних речах, мати можливості для відпочинку та доступних медичних послуг¹.

Поділяючи наукову позицію Л. Баранник щодо недоречності отожднення суспільних та соціальних благ, вважаємо, що в основу інтерпретації останніх має бути покладений критерій їх наближеності до індивіда та вагомості їх впливу на рівень життя людини. З точки зору кінцевого бенефіціара, усі блага, продуковані державою (в тому числі управління, зовнішні відносини та ін.) можуть бути визначені як соціальні, оскільки вони спрямовані на задоволення потреб та інтересів суспільства. Разом з тим, їх вплив безпосередньо на умови життєдіяльності індивіда другорядний. Натомість безпосередніми ознаками рівня життя людини є доступність освітніх, медичних послуг, захист у випадку погіршення матеріального становища, можливість задовольнити свої культурні потреби, комфортні умови та середовище проживання та ін. Саме ці блага, які розкривають зміст поняття «добробут», на наш погляд, можуть бути визначені як соціальні. Соціальними їх доцільно визначати ще з того погляду, що для них характерне превалювання соціальної корисності над індивідуальною. Вигода для суспільства від загальнодоступності цих благ є вищою, ніж користь для конкретного індивіда. Вкладення коштів у надання соціальних благ визначають як суспільно необхідні видатки, інвестиції у соціальний капітал, що в сучасних умовах є одним із визначальних чинників економічної ефективності та росту суспільного добробуту.

Отже, незважаючи на комерційну непривабливість соціальних благ, їх отримання для суспільства є винятково важливим, оскільки

---

¹ Баранник Л. «Соціальне благо» як ключова категорія соціального захисту населення: теорія та реальність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 16. С. 249–255. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7037/1/36.pdf>.

вони визначають параметри «якості життя», спроможності задовольнити не лише фізіологічні, але й інтелектуальні та духовно-культурні інтереси. За цих обставин держава змушена брати на себе відповідальність щодо їх надання для широких верств населення і направляти для цього власні фінансові ресурси. Навіть у країнах з ліберальною моделлю економіки, де галузі соціальної сфери функціонують на комерційних принципах, паралельно до приватних закладів освіти чи медицини функціонують відповідні заклади державної форми власності, призначення яких – надавати послуги для осіб, які в силу різних обставин не спроможні самотійно забезпечити їхнє придбання.

Однак, надмірне зростання державних витрат на забезпечення добробуту суспільства може справляти деструктивний вплив на державні фінанси, а також породжувати негативні наслідки соціального плану. Швидке нарощування дефіциту системи державних фінансів, зниження ефективності функціонування суспільного сектору, зростання патерналістських настроїв серед населення та психології утриманства є, на наш погляд, основними причинами банкрутства концепції соціальної держави. В останнє десятиліття поглибленню негативних тенденцій у функціонуванні моделей соціальної держави у розвинутих країнах Європи сприяло наростання гостроти міграційної кризи через активізацію військових конфліктів на Близькому Сході. Зважаючи на утворення високих стандартів соціальної підтримки маргінальних соціальних груп, основний потік нелегальних мігрантів із зон військових конфліктів припав на країни ЄС, що стало додатковим чинником дестабілізації ситуації у державних фінансах та неконтрольованого зростання державних витрат.

Активна участь держави у забезпеченні продукування суспільних благ, перерозподілі доходів та гарантуванні певного стандарту життя продиктована також питаннями суспільної безпеки та стабільності. Для сучасного суспільства характерні тенденції до посилення урбанізації та концентрації населення у великих містах, максимальної відкритості інформації про усі аспекти життя індивіда та ін. Внаслідок цього люди підсвідомо починають порівнювати свій рівень життя з рівнем життя інших індивідів – зазвичай більш успішних та заможних. Наслідком

цього є посилення рівня невдоволення значної частини суспільства рівнем доходів, ступенем задоволення все зростаючих потреб. Те, що десятиліття тому було атрибутом розкоші, на сьогодні вважається ознакою середнього рівня достатку. Відбувається трансформація суспільних уявлень про стандарт добробуту людини, розширення та диверсифікація суспільних потреб, а отже, й вимог суспільства до держави щодо їх забезпечення. Неспроможність держави належним чином відповісти на запит суспільства через організацію надання суспільних благ веде до зростання рівня невдоволення діями влади, втрати її легітимності. Таким чином, успішність політики щодо забезпечення доступності суспільних благ для максимально широкого кола споживачів є, значною мірою, питанням політичного виживання влади, уникнення суспільних протестів.

Співвідношення масштабів відповідальності держави та суб'єктів ринку за продукування необхідних суспільству благ, модель їхньої взаємодії є одним із актуальних напрямів наукових досліджень у галузі публічних фінансів. Як зазначає О. Длугопольський, у європейських країнах функціонують різні моделі продукування та фінансового забезпечення суспільних благ, які передбачають відмінні модифікації приватних та державних механізмів:

– ринкова модель, що не передбачає прямої участі держави у процесах виробництва й фінансування суспільних благ. Ці блага надаються приватними медичними установами, закладами освіти, організаціями культури та мистецтва на умовах прямої оплати послуг. Участь держави обмежується встановлення стандарту відповідних послуг;

– державна модель, що передбачає монопольне право держави на надання і фінансування суспільних благ. На думку О. Длугопольського, ця модель виробництва та фінансування суспільних благ повністю себе виправдовує у випадку із чистими суспільними благами¹. За використання державної схеми надання населенню суспільних благ забезпечує спеціально створена з цією метою мережа установ, фінансованих за

---

¹ Длугопольський О. В. Особливості фінансування суспільних благ в епоху глобальних трансформацій: теоретичні та прикладні аспекти. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 2. С. 120.

рахунок державних коштів. Повне одержавлення надання суспільних благ було характерною ознакою планової економіки, і навіть після десятиліть ринкових реформ ця схема фінансування суспільних благ в Україні домінує у всіх галузях соціальної сфери;

– змішані моделі, що передбачають комбінацію сфер відповідальності держави та ринку за продукування та фінансування суспільних благ. Перша із цих моделей передбачає розробку базового переліку загальнодоступних благ, надання яких забезпечує мережа фінансованих державою публічних установ. В доповнення до цього базового переліку благ державні установи запроваджують додаткові послуги, що надаються споживачам на платній основі. Незважаючи на концептуальну обґрунтованість цієї моделі, в практичному її використанні простежується низка проблем, які дають підстави сумніватись у доцільності її широкого впровадження. Так дискусійним питанням є обґрунтованість тарифів на платні послуги державних установ та високі корупційні ризики процедур їх визначення. На теперішній час непоодинокими є випадки неправомірного завищення/заниження витрат на надання платних послуг, що лежать в основі встановлення їх ціни. Крім цього процедура адміністративного визначення вартості платних послуг не задіює ринкових механізмів встановлення ціни та конкуренції за надання відповідних послуг. Відкритим також залишається питання спроможності мережі державних закладів забезпечити ефективність та якість надання платних послуг, зважаючи на високий рівень зношеності їх матеріальної бази.

Іншим різновидом змішаної моделі продукування й фінансування благ колективного споживання є модель, що передбачає впровадження контрактної схеми взаємодії між органами влади (замовниками послуг) та суб'єктами ринку (продуцентами послуг). В основі цієї моделі співпраці держави та ринку лежить концепція ваучерного плану, запропонована М. Фрідменом у праці «Роль уряду в освіті» та деталізована в наступних дослідженнях вченого¹. Її основними перевагами М. Фрідмен визначав розширення свободи вибору при реалізації права на отри-

---

¹ Фрідман М., Фрідман Р. Свобода вибирать: Наша позиція / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. С. 185–186.

мання фінансованих державою суспільних благ, а також впровадження елементів конкуренції у діяльність установ, що їх продукують. Впровадження ваучерного плану, за розрахунками М. Фрідмена, стимулює поступовий перехід до прямого фінансування суспільних благ їх споживачами, адже ніхто не забороняє отримувати блага в більшому обсязі чи вищій якості за рахунок збільшення суми витрат понад встановлений ваучером розмір.

Впровадження контрактної моделі забезпечення надання суспільних благ володіє низкою безперечних переваг порівняно з іншими описаними моделями: по-перше, розмежування функцій замовника та постачальника благ створює передумови для підвищення ефективності використання коштів на їх надання (виступаючи замовниками благ, органи влади мають можливість посилювати вимоги до благ, що є предметом закупівлі, а також жорстко контролювати їх якість та обсяги постачання); по-друге, розширення кола ймовірних виробників благ, щоб стимулювати підвищення їх якості та зниження вартості (контрактна схема усуває дискримінацію приватних суб'єктів ринку в їх можливості брати участь у постачанні суспільних благ за рахунок державних коштів); по-третє, посилення свободи вибору для споживачів суспільних благ, усунення проявів дискримінації при їх споживанні. За державної моделі фінансування суспільних благ споживачі, які з різних причин обрали для себе приватного їх продуцента, перебували у дискримінованому становищі порівняно із тими споживачами, які користувались благами державних установ. Ваучерний план усуває цей аспект дискримінації, адже характеризує перехід від фінансування закладів, які надають суспільні послуги до фінансування самих послуг без урахування форми власності їх надавача. Однак, важливою передумовою ефективності використання контрактної моделі фінансування суспільних благ є забезпечення максимальної прозорості процедур вибору їх постачальника, усунення будь-яких можливостей для лобізму та корупції. В протилежному випадку, потенціал контрактної моделі як способу підвищення якості надання суспільних благ та забезпечення ефективності їх фінансування залишиться не реалізованим, більше того, наслідками її впровадження буде невиправданий ріст бюджетних витрат та сумнівна якість суспільних послуг.

Незважаючи на диверсифікованість фінансового базису забезпечення суспільного добробуту, його основу формують кошти домогосподарств. Внесок самого населення у забезпечення власного добробуту виявляється у кількох аспектах: по-перше, через сплату фіскальних платежів та інших зобов'язань домогосподарства беруть участь у формуванні бюджетів різного рівня і фондів соціального страхування, які в подальшому спрямовуються на соціальні цілі; по-друге, виявом перерозподільчих процесів між домогосподарствами виступає цілий спектр неформальних соціальних трансфертів, які в сучасних умовах відіграють все більш помітну роль у матеріальному забезпеченні тих верств суспільства, які потрапили під дію соціальних ризиків; по-третє, спрямовуючи наявні фінансові ресурси на задоволення особистих потреб, домогосподарства визначають параметри споживання економічних благ та послуг, формуючи прийнятний у даних соціально-економічних умовах стандарт добробуту.

Примітно, що у економічній літературі розкриттю сутності фінансових ресурсів домогосподарств приділяють доволі обмежену увагу. Значна частина дослідників цієї тематики обмежується констатацією, що основу цих ресурсів формують доходи населення у формі заробітної плати, соціальних виплат та інших надходжень. Відтак у літературних джерелах відсутній єдиний підхід до розуміння цього економічного поняття. О. Янін подає лаконічну дефініцію, розуміючи під фінансовими ресурсами домогосподарств сукупний фонд грошових коштів, який знаходиться у розпорядженні сім'ї¹. Більш широку дефініцію пропонує Н. Геронін, який ототожнює фінансові ресурси домогосподарств з сумарним результатом поточного руху доходів і накопичень, отриманих в процесі створення та перерозподілу ВВП за певний період (елемент обігу) та раніше накопичених доходів як грошової частини статку на певну дату (елемент запасу)². Таким чином, до фінансових ресурсів, окрім поточних надходжень, зараховані також раніше накопичені доходи.

---

¹ Янін О. Е. Финансы, денежное обращение и кредит: учеб. 3-е изд. стер. М.: Издат. Центр «Академия», 2006. С. 100.

² Геронин Н. Н. Финансы домашних хозяйств в развитии инвестиционного процесса в России: дисс... канд. экон. наук: 08.00.10; Москва, 2004. С. 40.

На думку С. Юрія та В. Федосова, фінансові ресурси домогосподарств – це грошові кошти (власні та залучені), які перебувають у розпорядженні домогосподарства та призначені для виконання фінансових зобов'язань та здійснення різного роду витрат¹. Таким чином, науковці наголошують, що фінансові ресурси домогосподарств охоплюють не тільки їх власні доходи, але й залучені ззовні надходження коштів. Натомість призначення фінансових ресурсів визначене достатньо поверхово. Цей аспект деталізує Г. Коцюрубенко, яка розуміє під фінансовими ресурсами домогосподарств сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні домогосподарств та призначені для забезпечення потреб у відтворенні кожного учасника домогосподарства та реалізації можливостей щодо здійснення накопичень². Однак, недоліком цієї дефініції, як і підходів попередньо згадуваних є те, що вони обмежують склад фінансових ресурсів домогосподарства виключно грошовими коштами, тоді як у фінансові відносини домогосподарств можуть бути залучені також грошові документи, права власності та інші цінності, що мають грошовий вимір.

Це упущення враховує дефініція Ю. Воробйова та В. Ворошило. На їх думку, фінансові ресурси домогосподарств – це сукупність коштів у грошовій та іншій формі, які поступають в його розпорядження за рахунок власних джерел шляхом розподілу і перерозподілу ВВП, а також за рахунок позикових джерел і використовуються для задоволення потреб домогосподарств, виконання фінансових зобов'язань та формування заощаджень (накопичень)³. Разом з тим, з точки зору розкриття призначення фінансових ресурсів домогосподарства, їх важливості у забезпеченні добробуту людини, вдалою вважаємо позицію Т. Гуржій, яка визначає їх як акумульовані грошові кошти та інші ресурси, які перебувають у власності, розпорядженні домогосподарства та забезпечують матеріальну базу для життєдіяльності, відтворення та реалізації особистісного потенціалу його членів⁴. Отож, фінансові

---

¹ Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. С. 22.

² Коцюрубенко Г. М. Фінансові ресурси домогосподарств України: формування, розподіл та використання. автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ОНЕУ. Одеса, 2014. С. 6.

³ Воробйов Ю. М., Ворошило В. В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. С. 30.

⁴ Гуржій Т. Динаміка джерел і структури фінансових ресурсів домогосподарств. *Інтелект XXI*. 2018. № 4. С. 60.

ресурси домогосподарства є не тільки джерелом задоволення потреб його членів, але й забезпечують можливості для їх усебічного розвитку та самореалізації. При цьому до складу фінансових ресурсів, які спрямовуються домогосподарствами на власний добробут, справедливо зараховувати також кредитні ресурси. В сучасних умовах кредитування освіти, іпотечне, споживче та інші різновиди кредитування відіграють важливу роль у розширенні можливостей населення задовольняти власні потреби у благах та послугах, які суттєво впливають на формування суспільного уявлення про стан добробуту. При цьому в багатьох розвинутих країнах кредитування «соціально важливих» благ отримує значне сприяння від держави у формі співфінансування, часткового погашення тіла кредиту чи відсоткових зобов'язань та ін.

Однак, чи в повному обсязі фінансові ресурси домогосподарств можна визначити як такі, що спрямовуються на забезпечення добробуту суспільства? У пошуку відповіді на це питання слушною є думка О. Глущенко, яка зазначає, що фінансові ресурси, які спрямовуються на алкогольні напої та тютюнові вироби не можуть належати до складу фінансового забезпечення суспільного добробуту, оскільки є людиноруйнівними та не сприяють розвитку особистості¹. Позицію О. Глущенко щодо виключення при розрахунку фонду національного добробуту фінансових ресурсів найбільш вразливих членів суспільства (бо вони спрямовуються на виживання людини) та найбагатших верств населення (бо вони йдуть на придбання предметів розкошів та ніяким чином не сприяють добробуту) вважаємо недостатньо аргументованою. На наш погляд, витрати населення на придбання економічних благ, які визначають необхідний для виживання людини фізіологічний мінімум, слід розглядати невіддільно від витрат, які надходять на задоволення інших потреб індивіда більш високого порядку. Адже не можливо перейти до задоволення вторинних потреб людини, якщо не задоволені первинні. Витрати на потреби фізіологічного мінімуму слід розглядати як перший етап у процесі забезпечення добробуту індивіда.

Предметом дискусії може бути також зарахування до джерел фінансового забезпечення суспільного добробуту тієї частини фінансових

---

¹ Глущенко О. В. Формування фінансової архітекτονіки забезпечення національного добробуту: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. С. 164.

ресурсів домогосподарств, яка спрямовується на формування заощаджень. З одного боку, спрямовуючи частину наявних ресурсів на заощадження, населення тим самим зменшує поточні фінансові можливості для задоволення власних потреб у товарах і послугах, тобто обмежує власний добробут. Однак, з іншого боку, у випадку трансформації заощаджень в інвестиційні активи, населення може очікувати приращення власних фінансових можливостей у майбутньому. Заощадження правомірно розглядати як спосіб перерозподілу добробуту в часі, його відтермінування. У подібному ракурсі доцільно розглядати частину фінансових ресурсів населення, яка спрямовується на програми медичного чи іншого соціального страхування.

При розкритті теоретичних засад фінансового забезпечення невіддільно від джерел фінансування розглядають його форми. У відповідності до нашої наукової позиції, ми вважаємо за доцільне виокремлювати у складі методу фінансового забезпечення його часткові методи, а саме – внутрішнє, зовнішнє та змішане фінансування. Такий підхід вважаємо обґрунтованим з тієї позиції, що кінцевим бенефіціаром мобілізації та використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту є, власне, населення країни як сукупність окремих індивідів та їх спільнот, що характеризуються наявністю особистих та колективних потреб, мають інтерес до самореалізації та саморозвитку. Відтак внутрішньому фінансуванню суспільного добробуту відповідає спрямування домогосподарствами власних фінансових ресурсів на задоволення особистих та колективних потреб, саморозвиток та реалізацію власних амбіцій. Формами такого фінансування можуть розглядатись спрямування на ці потреби поточних доходів домогосподарств, спеціально сформованих цільових фондів (поточні накопичення на придбання товарів тривалого користування, відпустку чи інші цілі), а також довгострокових заощаджень. З погляду сектору домогосподарств, окремою формою внутрішнього або самофінансування суспільного добробуту є використання коштів, отриманих від інших домогосподарств як допомоги чи іншого трансферту, а також коштів, об'єднаних кількома домогосподарствами для вирішення спільних питань (рис. 1.1).

Різні форми внутрішнього фінансування відіграють провідну роль у забезпеченні добробуту суспільства. Через трудову і підприємницьку діяльність фізичних осіб, зайнятість в особистих підсобних господарствах та інші види активності відбувається формування первинних доходів населення, рівень яких визначає можливості для задоволення матеріальних та нематеріальних потреб. Втручання держави у цьому випадку обмежується регулюванням умов праці та мінімальних стандартів її оплати, а також визначенням особливостей ведення підприємницької діяльності. В основу встановлення мінімальних стандартів оплати праці покладений показник прожиткового мінімуму, який характеризує величину набору товарів та послуг, достатнього для забезпечення фізичного та гуманітарного розвитку особи на мінімально прийнятному для відповідного суспільства та існуючих соціально-економічних умов рівні.

Форми зовнішнього фінансування у представленій системі координат фінансового забезпечення суспільного добробуту можуть бути об'єднані у дві групи – поворотне та безповоротне фінансування. Безповоротне фінансування представлене такими формами, як: бюджетне фінансування, фінансування за рахунок коштів суб'єктів господарювання, фінансування за рахунок іноземних донорів та міжнародних інституцій. Поворотне фінансування об'єднує такі форми, як бюджетне кредитування та кредитування за рахунок коштів суб'єктів господарювання. За критерієм платності кредитування також можна поділити на комерційне та пільгове. Основну роль серед форм зовнішнього фінансування суспільного добробуту відіграє бюджетне фінансування, яке виявляється у спрямуванні коштів з бюджетів різного рівня на матеріальне забезпечення різних верств населення, а також фінансування суспільних послуг. За обсягом спрямування фінансових ресурсів та рівнем охоплення населення, інші форми зовнішнього фінансування суспільного добробуту відіграють другорядну роль. Однак, у багатьох зарубіжних країнах з ринковою економікою кредитування як форма зовнішнього фінансування суспільного добробуту активно розвивається у таких царинах, як надання освітніх послуг (кредитування здобуття освіти), забезпечення населення житлом (пільгове іпотечне кредитуван-

ня). В Україні розвиток кредитування здобуття освіти стримується низкою чинників, зокрема нестабільністю економічної ситуації, вітчизняного законодавства, відсутністю реальних інструментів забезпечення виконання позичальниками зобов'язань та ін. Пільгове іпотечне кредитування в Україні представлене роботою Державної іпотечної установи, що використовує кілька видів інструментів фінансової підтримки будівництва / придбання житла для осіб, що потребують поліпшення житлових умов. Але непослідовність державної політики у цій сфері призвела до вкрай низької довіри потенційних позичальників до участі у програмах державного пільгового іпотечного кредитування та мізерних результатів їх виконання. Іншим напрямом державного кредитування є надання пільгових кредитів для населення в рамках реалізації програм енергозбереження. Це дає можливість підвищити комфортність умов проживання громадян, забезпечити зменшення витрат на оплату комунальних послуг, що є додатковим чинником підвищення добробуту конкретного домогосподарства і суспільства в цілому.

Змішане фінансування суспільного добробуту представлене формами, які поєднують ознаки само- та зовнішнього фінансування. До таких форм, на нашу думку, належать страхування та партнерське фінансування. Незважаючи на те, що страховий захист здійснюють спеціалізовані фінансові установи – страхові компанії, основу їх фінансових ресурсів формують страхові внески юридичних та фізичних осіб. Накопичені таким способом ресурси спрямовують на виплату матеріального забезпечення застрахованим особам у разі настання страхових випадків. Відтак предметом купівлі-продажу в страхових відносинах є відчуття безпеки, захищеності від наслідків непередбачуваних подій, визначених в угоді страхування. У відповідності до піраміди потреб А. Маслоу¹, потреба в безпеці належить до найважливіших базових потреб будь-якої людини. Однак, зважаючи на особливості формування фінансових ресурсів, страхування можна охарактеризувати як форму розподіленого у часі самофінансування добробуту. У випадку із

---

¹ Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы: Пер. с англ. Г. Балл (общ.ред.). М.: Смысл, 1999. 425 с. URL: <http://psyberia.ru/book/maslow01.pdf>.

пенсійним страхуванням, така характеристика є беззаперечною, оскільки як солідарна, так і накопичувальна модель пенсійного страхування передбачають сплату страхових внесків впродовж трудового життя (відмову від певних можливостей для задоволення поточних потреб) для матеріального забезпечення після завершення трудової активності (отримання можливостей для задоволення власних потреб індивіда в майбутньому).

В теперішній час все більшої актуальності набуває інша форма змішаного фінансування суспільного добробуту, а саме партнерське фінансування, що передбачає об'єднання фінансових ресурсів різних суб'єктів економіки для реалізації соціально важливих проектів чи вирішення соціальних проблем. На практиці діяльності партнерське фінансування отримує вираження у державно-приватному партнерстві, у реалізації проектів при впровадженні інноваційних технологій бюджетного менеджменту, у фінансуванні освітніх послуг. Зокрема, у низці територіальних громад України впроваджено механізм відбору та реалізації соціально важливих проектів з умовою обов'язкової співучасті з боку ініціаторів проектів. Таким чином, фінансовий ресурс для реалізації проекту передбачає об'єднання бюджетних коштів та власних коштів зацікавлених у проекті громадян. Подібна модель співфінансування також впроваджена у низці територіальних громад для реалізації проектів у сфері енергозбереження та ін.

У наукових дослідженнях, присвячених тематиці теоретичного базису фінансового механізму, в складі фінансового забезпечення зазвичай виділяють такі компоненти, як джерела та форми фінансування. На наш погляд, такий підхід є неповним, оскільки не повністю розкриває усі аспекти фінансового забезпечення, а саме: по-перше, спрямування фінансових ресурсів з різних джерел фінансового забезпечення неможливе без застосування фінансових інструментів, причому ці інструменти є відмінними від тих, що застосовують у фінансовому регулюванні; по-друге, коли об'єктом наукового дослідження є фінансовий механізм з процесною ознакою, то логічним є виокремлення у складових фінансового забезпечення завершального елемента, а саме цілей для спрямування коштів.

Розглядаючи фінансове забезпечення суспільного добробуту, визначення цілей фінансування, на наш погляд, має здійснюватись з урахуванням того, що є головною метою його функціонування, а саме покращення якості життя кожного члена суспільства. Ключовим орієнтиром у розробці цих цілей має стати тріада стратегічних векторів сталого розвитку – економічний, соціальний та екологічний, в контексті яких науковою спільнотою розроблені стратегічні цілі Стратегії сталого розвитку України до 2030 року¹. Поряд з цим, теоретичним базисом виокремлення цілей фінансування суспільного добробуту є ідеї автора ієрархії людських потреб А. Маслоу, що з розвитком суспільства в умовах ускладнення та розширення людських потреб, поняття «добробут» доцільно розглядати з точки зору нормальних умов життєдіяльності людини, в яких вона відтворюється не тільки як біологічна істота, але й активний член суспільства. Таким чином, А. Маслоу виділив шаблі існуючих потреб людини та базові умови досягнення людиною добробуту.

Відштовхуючись від наведених міркувань, цілі фінансування суспільного добробуту можливо консолідувати у такі групи:

– економічний добробут, що передбачає наступні цілі фінансування: забезпечення високих стандартів матеріального благополуччя, базованого на стійкому інклюзивному зростанні та продуктивній зайнятості; гарантування гідного матеріального забезпечення непрацездатних, зниження рівня бідності та соціальної, майнової і гендерної нерівності; комфортні умови життєдіяльності, що передбачають забезпеченість житлом, доступ до якісних комунальних та інших послуг;

– соціальний розвиток, що об'єднує наступні цілі фінансування: якісна інклюзивна та справедлива освіта впродовж усього життя людини; охорона громадського здоров'я; інклюзивний духовно-культурний і фізичний розвиток; ефективні соціальні послуги, базовані на інклюзивному й адресному принципах до соціального захисту населення;

---

¹ Проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та Національний план дій до 2020 року по впровадженню Стратегії / Л. Г. Руденко та ін. К.: Програма розвитку ООН в Україні; Глобальний екологічний фонд, 2017. 112 с. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.

– екологічна безпека, що передбачає наступні цілі фінансування: безпечне інклюзивне середовище проживання, що передбачає благоустрій та розвиток населених пунктів у відповідності з потребами усіх суспільних верств; сприяння ощадному використанню енергетичних, водних та інших ресурсів; збереження та відтворення екосистеми (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Цілі (напрями) фінансового забезпечення суспільного добробуту

Джерело: складено автором самостійно

Побудова моделі фінансового забезпечення суспільного добробуту передбачає поєднання не лише різних джерел, форм фінансового забезпечення, але й використання різноманітних інструментів фінансування. Примітно, що в сучасних умовах спостерігається тенденція до диверсифікації інструментів фінансування та розвитку таких їх видів, що містять елементи конкуренції та стимулювання до ефективності при виділенні фінансування. Для прикладу, якщо в Україні в основі бюд-

жетного фінансування суспільних благ, які надають заклади соціальної сфери є повне покриття поточних та капітальних витрат, то у зарубіжних країнах з ринковою економікою все більш активно впроваджують такі інструменти фінансування, як цільові трансферти на реалізацію певних завдань, гранти (односторонні, які передбачають одноособову участь держави у фінансуванні проектів розвитку, а також зустрічні гранти, згідно яких бюджетні кошти надаються за наявності відповідного забезпечення з боку зацікавленої сторони). В рамках реформ в галузі освіти та охорони здоров'я в Україні відбувається впровадження нових підходів до бюджетного фінансування, таких як фінансування за схемою «гроші ходять за споживачем», глобальний бюджет та ін. Використання інноваційних інструментів фінансування має важливий мотиваційний ефект для процесу продукування благ та послуг, які впливають на параметри суспільного добробуту, оскільки стимулює виробників більш ґрунтовно оцінювати потреби суспільства у цих благах, а також ефективніше їх задовольняти задля отримання переваг у конкурентній боротьбі за отримання фінансування. Додаткові переваги мають такі інструменти фінансування, що передбачають порядок із виділенням коштів з бюджету також фінансову участь зацікавленої сторони – вони дають можливість сконцентрувати кошти на дійсно важливих для суспільства проектах, при цьому мотивуючи ініціаторів до більш виваженого ставлення щодо їх відбору.

1.4. Суть, іманентні ознаки та інструментарій фінансового регулювання суспільного добробуту

В умовах економіки ринкового типу фінансовий механізм зазнає якісних трансформацій. В доповнення до методів вирішення соціально-економічних проблем, які полягають у безпосередньому спрямуванні фінансових ресурсів держави та інших суб'єктів економіки на здійснення соціальних виплат, оплату праці в публічному секторі, продукування суспільних послуг, реалізацію екологічних ініціатив, все ширшого застосування отримує інструментарій, який передбачає непряме

втручання у перебіг соціально-економічних процесів за допомогою фіскально-монетарних важелів регулювання. Звуження масштабів публічного сектору, обмеження сфери державного втручання в економіку посилює роль фінансового регулювання як методу фінансового впливу на усі аспекти розвитку держави, зокрема на забезпечення суспільного добробуту.

Термін «регулювання» має достатньо широке змістовне наповнення. Регулювання (лат. «regula» – норма, правило; грец. «regulare» – направляти, впорядковувати) – це підтримання стійкості регульованої величини або її зміна відповідно до певного вимірного зовнішнього процесу, який здійснюється шляхом застосування керуючого впливу. В економічній літературі немає єдиного підходу до розуміння суті цього поняття. Труднощі у його трактуванні, на думку М. Крупки, обумовлені тим, що воно зазвичай супроводжується додатковим словом: державне, фінансове та ін.¹ У науковій літературі під регулюванням розуміють процес цілеспрямованого впливу на об'єкт з метою його упорядкування; функцію управлінської діяльності, яка забезпечує функціонування та розвиток керованого об'єкта у наперед заданих параметрах². Як зазначає Т. Рибаківа, в управлінській науці регулювання є однією із загальних функцій та полягає у підтриманні заданих параметрів керованої системи шляхом усунення відхилень та недоліків з боку керуючої системи через вжиття відповідних заходів. Перебуваючи у зовнішньому середовищі, організація як відкрита система може ефективно функціонувати тільки тоді, коли матиме властивість швидкої адаптації до мінливого середовища. Оскільки процес трансформації зовнішнього середовища безперервний, то і функція регулювання має забезпечувати постійну своєчасну реакцію системи та її адаптацію до зовнішнього середовища³. Отож, регулювання – це процес підпорядкування певному правилу, вплив на об'єкт управління для досягнення стану його

---

¹ Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів: Вид-чий центр Львівського ун-ту ім. Івана Франка, 2001. С. 84.

² Андрусенко Г. О., Мостовий Г. І. Державне регулювання макроекономічними процесами: Опорний конспект лекцій. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2003. С. 171.

³ Рибаківа Т. Теоретичне дослідження поняття «фінансове регулювання». *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 34/1. С. 295.

стійкості при наявності відхилень від планових завдань, встановлених норм і нормативів.

У науковій літературі поняття «фінансове регулювання» розглядають в універсальному та предметному трактуванні. Універсальний підхід передбачає його визначення як одного із методів фінансового впливу на перебіг соціально-економічних процесів шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між різними суб'єктами економіки для запобігання ймовірним і усунення існуючих диспропорцій та забезпечення макроекономічної рівноваги. Такий підхід має право на існування, оскільки характеризує фінансове регулювання у його, так би мовити, «чистому» вигляді, без прив'язування до певного конкретного об'єкту регулювання. У відповідності до предметного підходу, фінансове регулювання розглядають у взаємозв'язку з певним об'єктом регулювання (доходів чи витрат населення, окремих галузей економіки, інвестиційного розвитку, екологічної безпеки, освіти та ін.). Хоча у пропонованих прихильниками другого підходу дефініціях фінансового регулювання виражені особливості його застосування до конкретного об'єкту регуляторного впливу, загальні ознаки, що розкривають суть цього поняття економічної науки, залишаються незмінними.

Множинність наукових дефініцій фінансового регулювання в економічній літературі дає підстави стверджувати про відсутність єдиних методологічних підходів до його розуміння. Узагальнення поглядів науковців дає підстави виокремити кілька ключових підходів до трактування цього поняття:

– категоріальний, що характеризує фінансове регулювання як сукупність або систему економічних відносин. На думку Л. Кравченко, воно являє собою систему економічних відносин в рамках діяльності, спрямованої на зміну кількісних і якісних показників фінансових процесів в економіці через механізм формування грошових фондів, їх перерозподілу, використання при узгодженні інтересів суб'єктів господарювання для забезпечення стійкості функціонування економічної системи¹;

---

¹ Кравченко Л. А. Державне фінансове регулювання економіки в умовах ринкової трансформації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2002. С. 5.

– організаційно-управлінський підхід, який передбачає трактування фінансового регулювання як складового елемента фінансового механізму, а також як сукупності певних управлінських дій. Автори підручника «Фінанси» (за редакцією С. Юрія і Ф. Федосова) характеризують це поняття як метод фінансового впливу, пов'язаний із регулюванням економічних процесів, що здійснюється через систему норм та нормативів, лімітів та фінансових резервів¹. У подібному ракурсі розглядає фінансове регулювання Н. Кравчук². Розкриваючи інструментарій фінансового впливу на економічні процеси (система норм і нормативів, лімітів та фінансових резервів), пропонувані дефініції фінансового регулювання жодним чином не визначають його кінцевої мети³. В іншій дефініції В. Федосов разом з В. Опаріним та С. Львовичкіном трактує фінансове регулювання як сукупність розподільчих і перерозподільчих заходів, що їх здійснює держава через фінансову систему щодо використання фінансових відносин для забезпечення зростання ВВП та підвищення рівня суспільного добробуту⁴. За визначенням В. Опаріна, фінансове регулювання передбачає регламентування розподільчих відносин у суспільстві та на підприємствах за допомогою нормативного та сальдового методів розподілу⁵. О. Василик характеризує його як метод здійснення державою функцій управління економічними та соціальними процесами при застосуванні фінансів⁶. Натомість І. Чугунов фактично ототожнює фінансове регулювання із фінансовою політикою, вказуючи його змістом розроблення основних напрямів формування і використання фінансових ресурсів, виходячи з необхідності виконання завдань, які стоять перед суспільством на певному етапі його розвитку⁷. Наведені дефініції фінансового регулюван-

---

¹ Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. С. 98.

² Кравчук Н. Я., Горин В. П., Ясеновська Т. Б. Фінанси: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2008. С. 56.

³ Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.

⁴ Федосов В., Опарін В., Львовичкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями. Монографія / за наук. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2002. 387 с.

⁵ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 61.

⁶ Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. К.: НІОС, 2000. С. 103.

⁷ Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: монографія / І. Я. Чугунов та ін.; за ред. І. Я. Чугунова. Київ: ДННУ АФУ, 2009. 848 с.

ня хоча й розкривають його зміст, але не дають відповіді на питання про його внутрішню структуру та мету проведення;

– прикладний підхід, за яким фінансове регулювання розглядають як сукупність або систему певних прикладних інструментів для впливу на об'єкт регулювання. Так В. Базилевич та Л. Баластрик трактують його як законодавчо визначену систему впливу держави на фінансові процеси в суспільстві¹. Наведене визначення, на наш погляд, є надміру загальним, вказуючи на правовий характер застосування елементів фінансового регулювання, воно практично не розкриває його сутності та специфіки. У подібному ракурсі (як сукупність важелів фінансового впливу) розглядає фінансове регулювання А. Зеленський². На його думку, головне призначення фінансового регулювання полягає у встановленні певних пропорцій розподілу доходів за допомогою стимулювання концентрації фінансових ресурсів у одних суб'єктів та обмеження доступу і приросту фінансових ресурсів у інших з використанням відповідних форм, методів та інструментів³. Такий підхід, на наш погляд, дещо дискусійний, адже має місце звуження сфери застосування фінансового регулювання лише коригуванням пропорцій розподілу доходів у суспільстві, тоді як процес їхнього формування залишається поза увагою.

С. Лондар, О. Тимошенко крім фінансових важелів зараховують до складу фінансового регулювання фінансові методи та фінансові інструменти⁴, однак, також не розкривають характеру їх дії та мети застосування. Пропонуючи власний погляд на суть фінансового регулювання, О. Попівняк та О. Ковенська також поверхово розкривають його призначення як вплив на економічні, соціальні та екологічні процеси, що здійснюється за допомогою формування і реалізації системи фінансових інструментів⁵. Ці недоліки враховує О. Бречко та визначає

---

¹ Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси: навч. посіб.; за заг. ред. В. Д. Базилевича. К.: Атіка, 2004. С. 20.

² Зеленський А. В. Фінансове регулювання аграрного сектору економіки України: дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «КНЕУ імені В. Гетьмана. К., 2016. С. 23.

³ Там само, С. 26.

⁴ Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Фінанси: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2009. 384 с.

⁵ Попівняк О., Ковенська О. Фінансове регулювання розвитку територіальних утворень: методи та інструменти. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Т. 28. № 9. С. 82.

фінансове регулювання як сукупність фінансових інструментів, за допомогою яких створюються фінансові передумови та стимули розвитку (об'єкта регулювання – *авт.*) відповідно до цілей і завдань¹. Більш ґрунтовно викладає призначення фінансового регулювання А. Грязнова, розуміючи під ним запобігання можливим та усунення наявних диспропорцій, забезпечення розвитку та соціальної стабільності за допомогою концентрації фінансових ресурсів в одних сегментах ринку та їх обмеження – в інших². Подібну позицію поділяють М. Абрамова, Л. Гончаренко та К. Маркіна³.

Критикуючи підхід, за яким фінансове регулювання характеризується як сукупність важелів фінансового характеру щодо впливу на діяльність об'єкта управління, В. Мацьків стверджує, що таке надміру узагальнене розуміння цього поняття пов'язане з тим, що його розглядають як підсистему фінансового механізму, де створюється цілий набір фінансових інструментів для здійснення впливу на усі сфери суспільного життя⁴. При цьому конкретний набір інструментів регулювання формується залежно від ситуації та завдань, поставлених перед собою керуючим суб'єктом.

Наголошуючи на існуванні взаємозв'язку між елементами фінансового регулювання, В. Мацьків характеризує його як цілісну діалектичну сукупність взаємообумовлених та взаємопов'язаних форм, методів та інструментів впливу на об'єкт управління з певною метою⁵. Такий підхід вартий уваги, адже, наприклад, регулювання доходів населення передбачає застосування багатьох фінансових інструментів: податків на особисті доходи, трансфертних виплат, коригування мінімальних соціальних стандартів у сфері доходів, регулювання цін та ін.

---

¹ Бречко О. В. Фінансовий механізм державного регулювання економіки регіону (на прикладі Тернопільської області): дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Київський національний економічний ун-т. К., 2004. С. 30.

² Финансы: учебник / А. Г. Грязнова и др.; под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2012. С. 120.

³ Финансовые и денежно-кредитные методы регулирования экономики. Теория и практика / под. ред. М. А. Абрамовой, Л. И. Гончаренко, Е. В. Маркиной. М.: Издательство Юрайт, 2014. С. 23.

⁴ Мацьків В. Теоретичні основи регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2012. Вип. 8(1). URL: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2012-1/Мацьків.pdf>.

⁵ Там само.

Лише вмiле компонування цих iнструментiв є заporукою успiшностi фiнансового регулювання доходiв населення, забезпечення iхнього стабiльного зростання та оптимальних пропорцiй розподiлу. Рiвень оптимальностi такого розподiлу доходiв має визначатись з урахуванням досвiду iнших країн зi схожою моделлю економiки, а також усталених в суспiльствi уявлень про соцiальну справедливiсть.

Поняття фiнансового регулювання суспiльного добробуту має складний багатоаспектний характер, а тому при його трактуванні необхідно дотримуватись вимог системного пiдходу до пiзнання. З огляду на приналежнiсть фiнансового регулювання до понять фiнансової науки, його цiлком аргументовано можна визначити сукупнiстю фiнансових вiдносин з приводу впливу на кiлькiсні та якiсні параметри формування i використання фiнансових ресурсiв суб'єктiв економiки на задоволення суспiльних потреб та створення умов для повноцiнного усебiчного розвитку i самореалiзацiї кожного iндивiда.

Матерiальне вираження фiнансового регулювання суспiльного добробуту отримує у змiнах в об'ємно-структурних параметрах грошових потокiв, якi вiдбуваються в процесi забезпечення суспiльного добробуту, при цьому цi змiни є наслiдком застосування iнструментарiю фiнансового регулювання. З системних позицiй фiнансове регулювання правомiрно розглядати як сукупнiсть методiв, форм та iнструментiв впливу на кiлькiсні та якiсні параметри формування та використання фiнансових ресурсiв суб'єктiв економiки на цiлi, що визначають рiвень суспiльного добробуту.

Зважаючи на складну природу поняття суспiльного добробуту, вiдповiдно до нашої наукової позицiї можна видiлити три ключових сфери фiнансового регулювання – матерiального добробуту населення (в iншiй iнтерпретацiї – доходiв населення); соцiального розвитку; екологiчної безпеки. Головною метою фiнансового регулювання матерiального добробуту населення є забезпечення стабiльностi джерел утворення доходiв домогосподарств, iхньої достатностi для повноцiнної реалiзацiї iнтересiв кожного члена суспiльства на економiчного обгрунтованому й суспiльно прийнятному рiвнi. Однак, недоречно зводити сенс фiнансового регулювання матерiального добробуту суспiльного добробуту.

пільства виключно до перерозподілу доходів між різними верствами населення (від багатих до бідних). У відповідності до ідеалів концепції інклюзивного розвитку місією фінансового регулювання матеріального добробуту є приведення рівня доходів найменш заможних верств населення до певного стандарту, визначеного на базі суспільного консенсусу з урахуванням рівня розвитку національної економіки. Шлях до досягнення цієї мети пролягає не лише через регулювання параметрів соціальних трансфертів, але також через максимальне включення (інклюзію) таких суспільних верств до активної економічної діяльності, регулювання соціальних стандартів доходу для економічно активного населення.

Фінансове регулювання соціального розвитку відіграє доповнюючу роль до відповідного вектору фінансового забезпечення суспільного добробуту. Воно спрямоване на коригування параметрів формування і використання фінансових ресурсів, які спрямовуються суб'єктами господарювання, домогосподарствами та іншими суб'єктами економіки на задоволення потреб суспільства у послугах освіти, культурного розвитку, медичного обслуговування тощо із застосуванням фіскально-бюджетних та грошово-кредитних інструментів регулювання.

Подібну мету передбачає фінансове регулювання екологічної безпеки. Воно покликане через вплив на розподільчо-перерозподільчі процеси сприяти мобілізації з різних джерел фінансових ресурсів для забезпечення благоустрою населених пунктів, збереження та відновлення екосистеми проживання людини, а також стимулювати економне використання природних ресурсів.

Окрім декомпозиції у розрізі ключових сфер суспільного життя, фінансове регулювання суспільного добробуту можна розглядати також в інших аспектах: за часовою ознакою, за суспільними верствами, формами регулювання тощо. За часовою ознакою можна виокремити оперативне і стратегічне регулювання. Оперативне регулювання матеріального добробуту передбачає застосування фінансового інструментарію для поточного коригування доходів населення та пропорцій їхнього розподілу через щорічне встановлення параметрів основних соціальних гарантій. Стратегічне регулювання покликане упередити

загрози формуванню доходів різних верств населення у довгостроковому періоді й передбачає, на наш погляд, вдосконалення пенсійної системи, стимулювання підприємницької діяльності тощо, – тобто реалізацію заходів, які дадуть змогу забезпечити відповідний рівень життя людини не лише в поточному періоді, а й у майбутньому.

Оперативне регулювання суспільного добробуту у векторі соціального розвитку, на наш погляд, передбачає коригування параметрів уже впроваджених інструментів регулювання (ставки податку, податкових пільг, норм цільових трансфертів та ін.), які використовують для сприяння направленню фінансових ресурсів на продукування освітніх, медичних, духовно-культурних та інших видів суспільних благ. Натомість стратегічне фінансове регулювання у цьому векторі суспільного добробуту передбачає не стільки коригування існуючих фінансових інструментів, скільки пошук більше дієвих інструментів, що дадуть можливість посилити вироблення оптимальної моделі фінансового впливу на тенденції у різних напрямках соціального розвитку. Прикладами стратегічного підходу у фінансовому регулюванні соціального розвитку, на наш погляд, може бути поступове переведення закладів культури на ринкові умови діяльності із поступальним згортанням прямого фінансування з бюджету та впровадженням інструментів непрямої фінансової підтримки (через регулювання норм податків, податкові пільги, цільові трансферти та ін.); перехід до страхової медицини із поступальним перерозподілом фінансової відповідальності між роботодавцем та працівником за сплату страхових внесків та зміною підходів до фінансової підтримки медичних закладів та інше.

Згідно із організаційним підходом, фінансове регулювання суспільного добробуту являє собою складну систему управлінських рішень, здійснюваних апаратом управління з дотриманням певних принципів. Очевидно, що головне місце у цій системі належить державному регулюванню, оскільки питання законодавчого закріплення використання певного регуляторного інструменту чи коригування його елементів є прерогативою органів державної влади. Однак, в теперішній час суб'єкти господарювання також практикують впровадження власної корпоративної моделі регулювання доходів своїх працівників через

систему стимулів та санкцій, інших фінансових важелів. Непоодинокими є випадки запровадження суб'єктами господарювання корпоративних схем недержавного пенсійного чи медичного страхування, стимулів для підвищення кваліфікації та безперервного навчання та ін. Таким чином, можна говорити також про існування ринкової складової фінансового регулювання суспільного добробуту.

Найважливішою складовою фінансового регулювання є інструментарій, за допомогою якого суб'єкт управління впливає на кількісно-якісні параметри формування й використання фінансових ресурсів. У науковій літературі наявні багато підходів до розмежування інструментів регулювання за різними ознаками. Зокрема, за характером впливу на фінансові процеси їх прийнято розмежовувати на інструменти прямого та непрямого регулювання; за напрямками регулювання – на інструменти регулювання матеріального добробуту суспільства (інструменти регулювання оплати праці, індексація доходів, податкові інструменти, а також інструменти регулювання сфери соціального страхування і соціальної допомоги¹), інструменти регулювання соціального розвитку (регулювання у сферах освіти, культури, охорони здоров'я, надання соціальних послуг); інструменти екологічної безпеки (регулювання шкідливих викидів у довкілля, регулювання використання природних ресурсів, регулювання впливу на стан екосистеми).

Частина інструментів фінансового регулювання на перший погляд дуже подібні на інструменти фінансового забезпечення. Зокрема, дотації чи субсидії з бюджету, як і різні інструменти бюджетного фінансування, передбачають спрямування бюджетних коштів на визначені суб'єктом управління цілі. Однак, попри зовнішню схожість, між цими інструментами є принципова відмінність, яка характеризує їхнє призначення. Інструменти фінансового регулювання містять обов'язкову мотиваційну компоненту, тоді як інструменти фінансового забезпечення її не мають. Так бюджетне фінансування втілює у собі факт виконання державою взятих зобов'язань щодо матеріального забезпечення певних категорій громадян, продукування певних суспільних послуг тощо. Звісно, інші

---

¹ Гончарова С., Семенченко А. Інструментарій державного регулювання доходів найманих працівників. URL: [http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11797/1/Тези%202015%20Інструментарій\(3\).pdf](http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11797/1/Тези%202015%20Інструментарій(3).pdf).

суб'єкти економіки можуть бути залученими до продукування цих благ, а також спрямовувати власні ресурси на їх надання, однак, така їх участь має необов'язковий характер.

Натомість головне призначення інструментів фінансового регулювання, таких як дотації, субсидії тощо полягає у тому, щоб спонукати їх одержувача до певних дій, стимулювати його до перерозподілу власних фінансових ресурсів на користь певного виду чи напряму діяльності, що є предметом регулювання. Для прикладу, в окремих зарубіжних країнах для стимулювання сімей до накопичення коштів на оплату вищої освіти для їх дітей впроваджено модель персональних освітніх рахунків (Individual Learning Accounts). Вона передбачає співучасть держави у формі податкових пільг та субсидій для домогосподарств, які відкривають такі рахунки. В Бельгії при відкритті індивідуального рахунку для освіти та розвитку держава здійснює одноразовий внесок у розмірі 1 тис євро, у Канаді на кожен накопичений долар на освітньому рахунку за програмою LearnSave держава дофінансовує ці накопичення в розмірі 2–3 долари¹. Таким чином, фінансова допомога з боку держави покликана мотивувати громадян перерозподілити власні ресурси на користь участі у цій програмі, яка має важливе соціальне призначення.

Розглянемо інструменти фінансового регулювання у розрізі основних векторів забезпечення суспільного добробуту. Щодо фінансового регулювання матеріального добробуту провідну роль відіграють фіскальні інструменти, такі як інструменти оподаткування (елементи податків) та бюджетні інструменти (дотації, субсидії, субвенції та ін.). Відповідно до характеру фінансового впливу на рівень матеріального добробуту населення можна виокремити інструменти прямого і непрямого фінансового регулювання. Пряме регулювання передбачає безпосередній вплив на чинники, які визначають обсяги і структурні параметри фінансових ресурсів фізичних осіб. До інструментів такого регулювання можна зарахувати коригування мінімальної заробітної плати, соціальних виплат і пільг, вдосконалення оподаткування доходів населення, фінансову допомогу на започаткування власної справи. Натомість

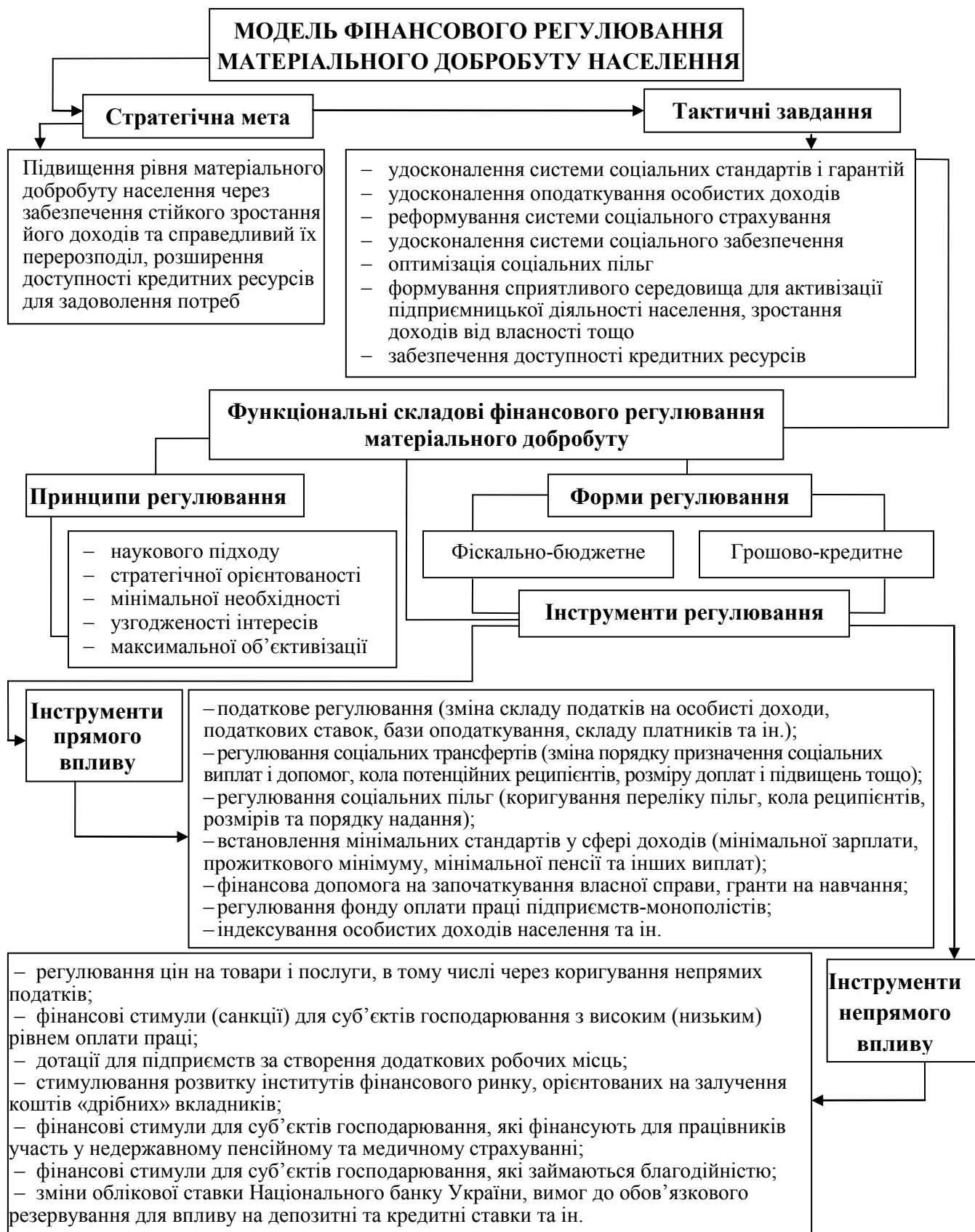
---

¹ Салми Дж. Сценарии устойчивого финансирования высшего образования. *Вестник международных организаций*. 2010. № 1 (27). С. 93.

мість непряме регулювання матеріального добробуту передбачає вплив на нього через стимулювання суб'єктів економіки, задіяних у формуванні доходів населення до певних дій у заданому напрямку. До проявів такого регулювання можна зарахувати, наприклад, стимулювання росту заробітної плати шляхом надання фінансових преференцій для суб'єктів господарювання; стимулювання розвитку фінансових установ, які орієнтовані в першу чергу на залучення депозитів; фінансові стимули для підприємств, які надають працівникам широкий соціальний «пакет», займаються благодійністю та ін. (рис. 1.3).

Поряд з фіскально-бюджетними інструментами, фінансове регулювання матеріального добробуту населення може передбачати задіяння інструментів грошово-кредитної політики. Коригування облікової ставки Національного банку України, зміни в нормах обов'язкового резервування впливають на рівень ставок за депозитними вкладеннями і процентних ставках кредитування, що прямим чином позначається на обсягах доходів населення від фінансового інвестування, а також його можливостях щодо залучення кредитних ресурсів для задоволення власних потреб. У цьому ж ракурсі можуть впливати на доходи населення дії Національного банку України, спрямовані на розширення можливостей для інвестування у цінні папери, проведення валютних операцій тощо. Значні можливості для регулювання доходів населення від фінансового інвестування закладені в інструментах, покликаних забезпечити надійний захист вкладів від втрати та знецінення. Відсутність ефективних механізмів захисту депозитів є одним із головних чинників, які стримують перетворення неорганізованих заощаджень населення у фінансові інвестиції, що обумовлює їх низьку питому вагу в структурі сукупних доходів домогосподарств.

Найбільші можливості щодо регулювання матеріального добробуту населення серед усього фінансового інструментарію закладені у податках на особисті доходи та соціальних трансфертах. Завдяки своїй справедливості й ефективності, податку на доходи фізичних осіб в Україні серед інструментів регулювання доходів населення належить безумовна першість, що також пояснюється відсутністю інших фіскальних платежів з доходів, практикованих у країнах Заходу: податку на приріст капіталу, податку на спадщину, місцевих прибуткових податків.

Рис. 1.3. Концептуальна модель фінансового регулювання матеріального добробуту

Джерело: складено автором самостійно

До ключових переваг податку на особисті доходи науковці зараховують такі: узгодженість з принципом платоспроможності; гнучкість надходження; нейтральність щодо впливу на рівень цін; вагомий стабілізаційний потенціал як макроекономічного регулятора; простота розрахунку та ін.¹ З метою упередження надмірного майнового розшарування населення у більшості країн світу функціонує прогресивна система оподаткування доходів з використанням неоподаткованого мінімуму. При цьому, якщо на початку ХХІ ст. мала місце тенденція до зменшення кількості ставок податку і зниження прогресії, то в останні роки у низці країн було введено додаткові ставки на надвисокі доходи.

Поряд з прогресією ставок податку можливості для регулювання доходів закладені й у використанні неоподаткованого мінімуму, пільг та визначенні бази оподаткування. Зазвичай розміри неоподаткованого мінімуму співмірні з показником прожиткового мінімуму на одну особу, однак, у деяких державах цей елемент податку може варіюватися для різних типів платників (сім'ї з дітьми, непрацевдатні та ін.). В Україні показник неоподаткованого мінімуму використовується виключно як інструмент для розрахунку адміністративних платежів та санкцій, реально цю функцію виконує податкова соціальна пільга. Втім, зважаючи на умови її призначення (розміри пільги – 50% прожиткового мінімуму (ПМ) для осіб з доходом, який не перевищує 1,4 ПМ), податкова соціальна пільга в Україні має дискримінаційний характер відносно платників з середнім рівнем доходів, а її розміри не мають наукового обґрунтування. Більше того, з 2017 року існування податкової соціальної пільги взагалі позбавлене логіки, оскільки право на неї мають особи, заробітна плата яких не перевищує 1,4-кратного розміру прожиткового мінімуму (у 2020 році – 2,94 тис грн). Зважаючи на те, що рівень мінімальної зарплати в Україні у 2020 році визначений у розмірі 4,72 тис грн, коло потенційних реципієнтів такої пільги зводиться до абсолютного мінімуму, воно тільки частково охоплює осіб, які працюють на умовах неповної зайнятості.

В податкове законодавство щодо справляння податку на доходи фізичних осіб також інкорпоровано норми, покликані стимулювати населення до участі у недержавному пенсійному забезпеченні та стра-

---

¹ Державні фінанси: теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі / За ред. Ю. Немеца, Г. Райта. К.: Основи, 1998. С. 210.

хуванні життя. Так ст. 166 Податкового кодексу України передбачає можливість включення до податкової знижки при розрахунку зобов'язань з ПДФО витрат платника на сплату страхових платежів та пенсійних внесків за договорами довгострокового страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, внесків на пенсійні вклади, пенсійний депозитний рахунок, відкриті на користь самого платника та членів його сім'ї першого рівня спорідненості¹.

На наш погляд, векторами вдосконалення податку на доходи фізичних осіб мають стати посилення його вертикальної і горизонтальної справедливості за рахунок таких заходів: зняття обмеження на застосування податкової соціальної пільги для усіх платників; розширення бази оподаткування за рахунок доходів від фінансового інвестування та дивідендів; встановлення податкової соціальної пільги на рівні, який враховує розміри прожиткового мінімуму та коефіцієнт сімейного навантаження; диференціація розміру податкової соціальної пільги у розрізі соціальних груп населення; посилення прогресії ставок податку. Також в перспективі варто розглянути можливість введення спільного оподаткування доходів домогосподарства, практиковане у європейських країнах. Головна перевага такого підходу до оподаткування особистих доходів у тому, що він сприяє досягненню його горизонтальної справедливості².

Поряд з податком на доходи фізичних осіб, система оподаткування в Україні налічує також низку інших фіскальних інструментів, які належать до сфери фінансового регулювання матеріального добробуту. До їхнього числа доцільно зараховувати єдиний соціальний внесок, плату за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та інші фіскальні платежі. Зокрема, розміри єдиного соціального внеску суттєво впливають на параметри доходу фізичних осіб-підприємців і осіб, які провадять належну професійну діяльність. Примітно, що з 2017 року зобов'язання зі сплати цього внеску поширюються на суб'єктів підприємницької діяльності навіть за відсутності у них доходів за певний період. Введення цієї норми виявилось однією із найбільш дискусійних

---

¹ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

² Холод Н. Фінансові інструменти державного регулювання доходів населення. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2009. Вип. 19. С. 484.

новацій податкового законодавства, наслідком якої стало масове закриття так званих «сплячих» підприємців. Незважаючи на галасливу кампанію про репресії з боку влади відносно дрібного бізнесу, слід визнати, що скорочення кількості непрацюючих підприємців не мало відчутних наслідків для доходів державної казни, рівня безробіття, натомість значно зменшило можливості для великих компаній щодо їхнього використання з метою мінімізації податкових зобов'язань.

Формально вагомий вплив на обсяги доходів населення від власності має податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Зауважимо, що у випадку використання об'єкта нерухомого майна для отримання доходів (здачі в оренду, лізинг, позику чи для ведення підприємницької діяльності) пільги, встановлені по сплаті цього податку для фізичних осіб не застосовуються. Втім, зважаючи на високий рівень тінізації відносин оренди житла, на наш погляд, ця норма несуттєво позначається на рівні доходів населення від використання нерухомості. Водночас результатом впровадження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, стало підвищення рівня орендної плати за найм житла, що пояснюється бажанням власників нерухомості перекласти додаткове податкове навантаження на орендарів.

Серед найпотужніших інструментів впливу на рівень матеріального добробуту населення є соціальні трансферти та програми соціального захисту населення. На думку Н. Холода, соціальні трансферти можна розподілити на дві групи: виплати за соціальним страхуванням, призначені для послаблення впливу соціальних ризиків; соціальні допомоги, направлені здебільшого на боротьбу з наслідками соціальних негараздів¹. На наш погляд, індикаторами ефективності фінансового регулювання доходів фізичних осіб за допомогою соціальних трансфертів можна визначити такі: рівень охоплення незаможного населення трансфертами; рівень «витікання» трансфертів (помилка включення) – частка трансфертів, які отримують домогосподарства, що фактично не мають на них права; адекватність трансфертів (їхня частка у доходах домогосподарств або рівень бідності без соціальних трансфертів)².

---

¹ Холод Н. Фінансові інструменти державного регулювання доходів населення. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2009. Вип. 19. С. 485.

² Fox L. (2003). Safetynets in transit on economies: a primer. Social Protection Discussion Paper, № 3060, World bank, Washington, DC. P. 11.

Одним із ключових питань практики надання соціальних трансфертів є забезпечення їхньої адресності. Як зазначає О. Макарова, термін адресність (від англ. target assistant) використовується у значенні «перевірки доходів або потреби», а на практиці під нею розуміють надання допомоги виключно тим реципієнтам, які змогли підтвердити, що їхні доходи нижчі певного рівня¹. Посилення адресності соціальних трансфертів дає змогу спрямувати основну частину допомоги тим домогосподарствам, які її дійсно потребують, а також знизити ймовірність нецільових виплат. Але адресні допомоги мають низку суттєвих недоліків: високий ризик непокриття бідного населення; явище стигматизації (відчуття морального приниження при отриманні допомоги); ріст адміністративних витрат на перевірку нужденності реципієнтів трансфертів. Крім цього, проблемним моментом використання адресних трансфертів є вибір об'єктивної методики оцінювання нужденності заявників. Хоча у науковій літературі представлений широкий спектр таких методів: пряме оцінювання, бальний метод, індикативне таргетування, самотаргетування, експертна оцінка, залучення до громадських робіт та ін.², застосування кожного із них має певні недоліки, що не дає можливості досягти високого рівня адресності соціальних трансфертів.

Поряд із забезпеченням адресності, дилемою фінансового регулювання соціальних трансфертів є вибір між наданням безкоштовних або пільгованих послуг (соціальних пільг) та грошовими виплатами. В теоретичному плані грошова форма надання пільг є більш виправданою, оскільки дає можливість вибору цілей використання отриманих коштів, більшою мірою відповідає принципам ринкової економіки. Іншими вагомими перевагами надання пільг у грошовій формі є мінімізація явища стигматизації, позитивний вплив на фінансовий стан їхніх продуцентів (надавачі послуг отримують реальні кошти, а не очікують на відшкодування з бюджету), а також створення дієвого стимулу для ощадного користування субсидованими благами. Разом з тим, перехід до грошових виплат замість пільг в сучасних умовах проб-

---

¹ Макарова О. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методики розробки та оцінки: Моногр. К.: Ліра-К, 2004. С. 44.

² Сініцина І. Забезпечення адресності соціальної допомоги за допомогою бального методу з'ясування ступеню нужденності заявників: огляд літератури. К.: CASE-Україна: ЦСЕД, 2011. С. 4–6.

лемний з економічних причин, адже орієнтовний обсяг коштів, необхідних для виконання соціальних зобов'язань на декларованому рівні (за різними оцінками, від 140 до 500 млрд грн) значно перевищує можливості бюджетної системи щодо їх забезпечення.

Зважаючи на ці обставини, в сучасних умовах доцільне збереження цілісної системи пільг за умови радикального скорочення їх переліку та в поєднанні з адресуванням за рахунок введення до порядку призначення норми про обов'язкове урахування рівня добробуту заявника. Рівень доходу, який спричиняє втрату права на користування пільгою, може бути визначений у розмірі прожиткового мінімуму або його кратному відношенні. Адресування пільг за допомогою перевірки доходу дасть змогу вивести з кола реципієнтів трансфертів заможні верстви населення, сприятиме підвищенню ефективності витрачання коштів на їх надання. Необхідною умовою дієвості такого варіанту адресування пільг є розробка чітких критеріїв набуття права на пільги без можливості їх надання за спеціальними рішеннями органів влади, що унеможливить прояви корупції. В іншому випадку ефект від проведення реформи буде мінімальний.

Серед перспективних інструментів фінансового регулювання рівня матеріального добробуту населення слід також згадати фінансові стимули для суб'єктів господарювання, які практикують благодійницьку діяльність. У країнах з ліберальною ідеологією (США, Японія) соціальна активність бізнесу сприймається суспільством більш позитивно, ніж існування державної системи соціального забезпечення. Втім в Україні благодійницька діяльність не має належного розвитку, що пояснюється наявністю стримуючих обставин, а саме: недостатній контроль з боку державних органів до фінансових результатів роботи благодійних організацій; ускладнені процедури митного оформлення гуманітарної допомоги, зумовлені відсутністю чітких критеріїв зарахування до її складу певних товарів; відсутність законодавчого регулювання масових заходів із залучення коштів; відсутність для благодійних організацій можливості одержання податкового кредиту з податку на додану вартість, що значно збільшує їх витрати і є головним стримуючим чинником благодійництва; обмеження для фізичних осіб можливості отримати податкових кредит у зв'язку з благодійністю; встановлення

мінімального та максимального розміру благодійного внеску, який дає право на податковий кредит; безальтернативна прив'язка підтримки благодійності до наявності прибутку в конкретному році. Вирішення цих питань створить передумови для активізації благодійницької діяльності в нашій державі та розв'язання багатьох соціальних проблем.

Одним із відомих регуляторних фінансових інструментів, покликаних сприяти розширенню зайнятості серед осіб з інвалідністю є податкові пільги зі сплати податку на прибуток. Згідно ст. 142 Податкового кодексу України прибуток підприємств та організацій, заснованих громадськими організаціями осіб з інвалідністю, звільняється від обкладання податком на прибуток. Однак, з метою упередження необґрунтованого використання цього інструменту для мінімізації податкових зобов'язань особи з інвалідністю мають складати не менше 50% штату працівників – користувачів цієї пільги, а їх фонд оплати праці має складати не менше 25% загальних витрат на оплату праці¹.

У 2020 році в Україні започатковано використання нового інструменту непрямого фінансового регулювання матеріального добробуту – Державну програму «Доступні кредити 5–7–9%» для фінансової підтримки суб'єктів мікропідприємництва та малого підприємництва. Вона передбачає дві схеми фінансової підтримки: часткову компенсацію державою (в особі спеціальної установи – Фонду розвитку підприємництва) процентних ставок за кредитами, які надаються для реалізації інвестиційних проектів суб'єктів підприємництва; надання державою гарантій уповноваженим банкам на забезпечення виконання зобов'язань за кредитами, наданими суб'єктам підприємництва². При цьому умови кредитування передбачають вимоги до позичальників щодо створення ними робочих місць. Зокрема, для суб'єктів малого бізнесу процентна ставка кредиту знижується на 0,5% за кожне нове створене робоче місце, а умовою отримання кредиту для мікропідприємств є працевлаштування додаткового впродовж наступного кварталу після отримання кредиту не менше 2-х осіб³.

---

¹ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

² Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. URL: <https://5-7-9.gov.ua/umovu.pdf>.

³ Доступні кредити 5–7–9%: Державна програма. URL: <https://5-7-9.gov.ua/#prog>.

Хоча формально програма «Доступні кредити 5–7–9%» покликана стимулювати розвиток малого підприємництва та впровадження інновацій у його діяльності, однак, серед ключових її завдань також визначено зниження рівня безробіття і зменшення масштабів трудової міграції населення. Важливою позитивною рисою цієї програми є те, що вона покликана сприяти підвищенню рівня добробуту населення не за рахунок розширення масштабів надання соціальних трансфертів, а через стимулювання підприємницької ініціативи та зайнятості, що повною мірою відповідає принципам інклюзивного розвитку. За умови успішної реалізації, державна програма «Доступні кредити 5–7–9%» може стати ефективним інструментом сприяння росту матеріального добробуту населення.

З огляду на історичні традиції планової економіки, менталітет населення та інші чинники продукування суспільних послуг соціального призначення в Україні передбачає превалювання бюджетного фінансування. Успадкована з радянських часів мережа закладів освіти, культури, охорони здоров'я та соціального захисту населення, фінансову основу діяльності яких складають бюджетні кошти, відіграє провідну роль у задоволенні потреб населення, покликаних забезпечити його гуманітарний, фізичний та культурний розвиток, а також підтримку тих членів суспільства, що потрапили під дію соціальних ризиків. Тому застосування інструментарію фінансового регулювання при продукуванні суспільних послуг соціального призначення має обмежений характер.

В теперішній час отримали своє застосування наступні інструменти фінансового регулювання соціального розвитку:

– застосування пільгових ставок податку для окремих видів діяльності чи окремих видів доходів / витрат при їх оподаткуванні. Найвідомішим прикладом застосування такого регуляторного інструменту є впровадження пільгових ставок податку на додану вартість для окремих товарних груп. Зокрема, у багатьох зарубіжних країнах встановлені кілька рівнів пільгової ставки податку для товарів першої необхідності, таких як продукти харчування, медикаменти, важливі для населення послуги (електропостачання, поштові послуги та ін.). В окремих випадках для посилення справедливості в оподаткуванні споживання щодо товарів розкошів можуть встановлюватись підвищені ставки податку. В Україні пільгову ставку податку на додану вартість

на рівні 7% застосовують до операцій з постачання та ввезення лікарських засобів, медичних виробів та медичного обладнання;

– коригування бази оподаткування за рахунок вилучень з неї, які мають на меті стимулювати/винагородити суб'єкта економіки за певні дії. Так норми податкового законодавства щодо справляння податку на доходи фізичних осіб передбачають, що до оподатковуваного доходу платника не включаються низка доходів, а саме: кошти або вартість майна (послуг), що надаються як допомога на лікування та медичне обслуговування платника податку або члена сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення за рахунок коштів благодійної організації або його роботодавця; суми, сплачені фізичними та юридичними особами на користь вітчизняних вищих та професійно-технічних навчальних закладів за здобуття освіти, підготовку чи перепідготовку платника податку (в певних межах); витрати роботодавців на підвищення кваліфікації працівників. Крім цього платники податку в рамках процедури річного декларування та перерахунку податкових зобов'язань мають право на податкову знижку – зменшення оподатковуваного доходу на суми: частини відсотків, сплачених платником за користування іпотечним кредитом; плати на користь вітчизняних закладів освіти (усіх видів) для компенсації вартості навчання себе або членів своєї сім'ї першого ступеня спорідненості; сплачених платником на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування самого платника чи членів його сім'ї першого ступеня спорідненості¹;

– коригування об'єкта оподаткування. Для забезпечення доступності найважливіших суспільних послуг, при оподаткуванні доданої вартості не є об'єктом оподаткування надання платних послуг поза-шкільними закладами освіти, а звільнені від обкладання податком операції: з постачання продуктів дитячого харчування; надання послуг усіх видів освіти; послуги охорони здоров'я (за певними винятками); постачання засобів реабілітації; послуги з реабілітації особам з інвалідністю, постачання путівок на санаторно-курортне лікування та оздоровлення для осіб з інвалідністю, з надання платних послуг бібліотеками та інше.

---

¹ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

Фінансове регулювання екологічної безпеки в теперішній час найменш розвинута складова фінансового регулювання суспільного добробуту. Воно представлене кількома видами фінансових інструментів:

– фіскальні платежі за забруднення навколишнього середовища. На теперішній час в Україні у складі податкової системи функціонує екологічний податок, який сплачують суб'єкти господарювання, що здійснюють викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря, скиди у водні ресурси, продукують та розміщують відходи, в тому числі радіоактивні. У відповідності до чинного податкового законодавства, податкове зобов'язання з екологічного податку залежить від виду шкідливих викидів та обсягів їх продукування суб'єктом господарювання, рівня небезпеки цих речовин для довкілля. Варто зауважити, що в сучасний період екологічний податок не виконує свого призначення, а саме стимулювання суб'єктів господарювання до зменшення обсягів викидів шкідливих речовин. У 2018 році Україна була зарахована до переліку держав, які здійснюють найбільший внесок у погіршення екологічної ситуації у світі, а Київ, Харків та Львів потрапили до списку найбрудніших міст світу¹. Серед головних причин такої неефективності є занижені ставки екологічного податку, що є наслідком недостатньої уваги до питань екології та наслідками впливу промислового лобі. Навіть після радикального підвищення ставок екологічного податку за викиди двоокису вуглецю CO₂ стаціонарними джерелами з 2019 року до 10 грн/тонну проти 0,41 грн/тонну наприкінці 2018 року, ставки цього платежу залишаються втричі нижчими за європейські показники, а уніфікувати їх Україна зобов'язалась лише до 2023 року. Крім цього, всупереч досвіду інших країн, в Україні платниками екологічного податку за викиди двоокису вуглецю є суб'єкти господарювання, які спалюють біомасу для виробництва біогазу (в світовій практиці біомаса вважається CO₂-нейтральним паливом²). Тому в сучасних умовах платежі й фінансові санкції за порушення екологічних норм в Україні не виправдано низькі, щоб мотивувати суб'єктів господарювання впроваджувати безпечні для довкілля технології та зменшувати масштаби продукування шкідливих речовин, а

---

¹ Київ, Харків і Львів потрапили у рейтинг найбрудніших міст світу. Новини Полтавщини. 2018. 19 листопада. URL: <https://np.pl.ua/2018/11/kyiv-kharkiv-i-l-viv-potrapiyu-u-reytnyh-naybrudnishykh-mist-svitu>.

² Гелетуха Г. Унікальний податок на «зелені» котельні. Економічна правда. 2019. 7 червня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/06/7/648539>.

дискримінаційні норми оподаткування додатково стримують перехід до екологічно безпечних технологій;

– фінансові санкції у вигляді штрафів за забруднення навколишнього середовища та порушення вимог нормативно-правових актів щодо благоустрою населених пунктів. За висновками науковців та практиків діюча в Україні система штрафних санкцій за забруднення навколишнього середовища надто ліберальна та фінансово необтяжлива як для суб'єктів господарювання, так і для населення. Внаслідок цього суб'єктам господарювання більш вигідно сплачувати штрафні санкції за забруднення довкілля, ніж вкладати кошти у модернізацію обладнання та удосконалення очисних механізмів. Незважаючи на періодичні спроби ініціювати радикальне підвищення розмірів штрафних санкцій за промислове забруднення та посилення екологічного контролю^{1; 2}, вони поки не отримали практичного втілення. На думку фахівців, головними ризиками посилення контролю за забрудненням навколишнього середовища може стати посилення адміністративного тиску на бізнес та можлива корупція.

Окремим проблемним напрямком є надмірна ліберальність фінансових санкцій за порушення вимог поводження з відходами. Наслідком цього є щорічне розширення площ несанкціонованих сміттєзвалищ, забруднення лісів та лісосмуг, земель, населених пунктів побутовими відходами. Крім цього чинне законодавство не передбачає окремого покарання за засмічення території населених пунктів, хоча відповідні норми є в більшості європейських країн. Розміри штрафних санкцій за різні види засмічення довкілля та порушення вимог щодо поводження з відходами варіюють від 8,5 грн до 1,7 тис грн, що, очевидно, слабо спонукає порушників до припинення практики забруднення довкілля. Винятком з цієї практики є розміри штрафних санкцій за утилізацію чи видалення побічних продуктів тваринного походження у спосіб, що суперечить вимогам законодавства, вони становлять від 85,6 до 111,69 тис грн³.

---

¹ Штрафи за забруднення природи планують суттєво збільшити. URL: <https://news.dtkct.ua/law/liability/51209>.

² Серйозні штрафи та контроль за забрудненням: у Раді ініціюють новий закон про державний екологічний нагляд. URL: <https://rubryka.com/2020/02/07/u-radi-initsiyuyut-zakon-pro-derzhavnyj-ekologichnyj-naglyad>.

³ Тимошук Л. Штрафи «за сміття»: в очікуванні суттєвих змін. До чого варто готуватися українцям? К.: МБО «Екологія – Право – Людина»; ГО «Екологічні ініціативи», 2019. 5 с. URL: <http://epi.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/SHtrafy-za-smittya.pdf>.

Крім цього, перешкодою для застосування фінансових санкцій за засмічення території населених пунктів може бути відсутність затверджених місцевими радами правил благоустрою, де мають бути прописані усі види обмежень на використання земельних ділянок в межах населеного пункту і відповідальність за засмічення території. Для порівняння: у європейських країнах та окремих державах Азії розміри фінансових санкцій за протиправне викидання сміття та інші правопорушення щодо поводження з відходами в рази вищі за вітчизняні, що є ефективним інструментом боротьби із забрудненням довкілля та підвищення екологічної свідомості населення;

– фіскально-бюджетні стимули для ощадного використання природних ресурсів та переходу на відновлювальні джерела енергії. В рамках цього напряму фінансового регулювання отримали застосування низка фінансових інструментів: фінансова підтримка впровадження проектів енергозбереження для населення за рахунок бюджетних коштів; стимулювання розвитку джерел альтернативної енергетики за рахунок встановлення підвищених тарифів на «зелену» електроенергію; податкові пільги для суб'єктів господарювання, які впроваджують проекти енергоефективності та енергозбереження (зменшення оподаткованого доходу платника податку на доходи фізичних осіб на суму коштів, отриманих від міжнародних організацій на здійснення заходів щодо енергоефективності та енергозбереження¹).

Таким чином, фінансове регулювання як складова фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в умовах ринкових відносин розкриває значні можливості для непрямого впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів, що спрямовуються усіма суб'єктами економіки на задоволення потреб населення у матеріальних та нематеріальних благах, створення умов та можливостей для всебічного розвитку кожного члена суспільства. Однак, ефективність регуляторних інструментів значною мірою залежить від того, наскільки продуманим, послідовним та комплексним буде їх застосування у відповідності до стратегічних і тактичних завдань політики, спрямованої на підвищення суспільного добробуту.

---

¹ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

2.1. Методологія дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Сучасний етап цивілізаційного розвитку характеризується глобальними трансформаціями у різних аферах суспільного життя. Революційні новації в інформаційних та біотехнологіях, посилення відкритості та взаємозалежності економічних систем, прискорення інтеграційних процесів, зростання масштабів міграції капіталів, трудових ресурсів ведуть до перегляду місця людини в економічній системі, зміни уявлень про суспільний добробут та підходи до його забезпечення. Новітні соціально-економічні реалії вимагають зміни усталених наукових поглядів на місце фінансів у забезпеченні суспільного добробуту.

Наукове вчення про місце фінансів у забезпеченні суспільного добробуту вивчає особливості фінансових відносин щодо формування та використання фінансових ресурсів, які надходять на задоволення потреб суспільства в благах ринкового та неринкового характеру, створення умов та можливостей для усебічного розвитку кожного члена суспільства. Перманентний розвиток вчення про вплив фінансів на суспільний добробут пояснюється постійною еволюційною зміною суспільних уявлень про сутність суспільного добробуту, способи та інструментарій його забезпечення. Потреба усебічного науково-теоретичного дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту пояснюється наступними причинами:

– зумовленою сучасними тенденціями цивілізаційного розвитку зміною уявлень суспільства про те, що являє собою суспільний добробут. Втрата актуальності теорії держави суспільного добробуту, яка вбачала в останньому досягнення певного рівня задоволення потреб

людини, призвела до становлення сучасної концепції інклюзивного розвитку. Відповідно до неї задоволення потреб індивіда розглядають не як кінцеву мету політики суспільного добробуту, а як спосіб її досягнення. За сучасними уявленнями суспільний добробут характеризується не стільки рівнем задоволення потреб людини, скільки її можливостями для розвитку та самореалізації. Зі зміною поглядів на суть суспільного добробуту виникає необхідність у перегляді науково-методологічних підходів до місця фінансів у його забезпеченні;

– необхідністю формалізації консенсусу між суспільними очікуваннями та можливостями економічної системи щодо гарантованого рівня задоволення потреб населення, створення можливостей для його розвитку та розмежування сфер відповідальності суб'єктів економіки за фінансову участь у забезпеченні суспільного добробуту;

– недостатньою ефективністю використовуваних підходів та інструментів фінансового впливу на формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту, необхідністю реагування на нові чинники екзо- та ендогенного характеру, які обумовлюють необхідність адаптації до них елементів фінансового механізму.

Означені чинники зумовлюють недостатню ефективність функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, а отже, ведуть до консервації існуючих стандартів життя населення, унеможливають усунення або мінімізацію негативних соціальних явищ, таких як високий рівень бідності та соціально-майнової нерівності, ізоляваність значної частини населення від суспільного життя, обмеження можливостей окремих суспільних груп щодо задоволення потреб у благах ринкового та неринкового характеру, реалізації власного потенціалу та ін. У випадку їх ігнорування ці деструктивні явища можуть негативним чином впливати на рівень національної безпеки країни у соціальному вимірі, сприяти посиленню соціальної нестабільності й конфліктів, нетерпимості та відцентрових тенденцій. Це підвищує актуальність наукових досліджень з теоретичних і практичних аспектів функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з використанням прогресивної методології наукового пізнання.

Проблеми застосування елементів фінансового механізму для підвищення рівня суспільного добробуту достатньо широко представлені у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків. Однак, теоретичний дискурс наукових поглядів засвідчив, що наукові розвідки з проблематики теорії та практики функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту не мають системного характеру, серед них превалюють наукові роботи, присвячені розкриттю окремих аспектів впливу фінансів на добробут, питанням функціонування окремих елементів фінансового механізму. Серед науковців домінує звужене трактування добробуту як ступеня задоволення потреб людини у матеріальних благах, натомість компонента розвитку часто ігнорується. Наслідком цього є недостатня об'єктивність висновків про сфери та інструментарій впливу фінансів на суспільний добробут. Практично поза увагою наукової спільноти залишаються питання комплексності застосування елементів фінансового механізму для забезпечення суспільного добробуту, закономірностей їх поєднання, методології оцінювання ефективності побудови та функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в світлі прогресивних наукових концепцій сталого інклюзивного розвитку.

Вироблення методології дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є складним науковим завданням. Складність обумовлена неможливістю розробки універсального методу пізнання будь-якого явища, зважаючи на наявність у нього особливих іманентних ознак та мінливості середовища, у якому таке явище функціонує. Кожен застосований метод пізнання має бути адаптованим до виду й глибини досліджуваної проблеми. Однак, пізнання теоретичних і практичних аспектів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має передбачати дотримання його базових гносеологічних принципів:

– об'єктивності, тобто визначення об'єктивності існування дійсності як об'єкта пізнання незалежно від свідомості та волі дослідника. Існування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту обумовлюється: по-перше, об'єктивною необхідністю задоволення людських потреб як умови життєдіяльності людини. Незважаючи на те,

що в процесі еволюційного розвитку суспільства потреби людини під впливом різних чинників зазнають кількісних та якісних трансформацій, їх існування є об'єктивним; по-друге, об'єктивністю впливу фінансів на процеси задоволення людських потреб та забезпечення суспільного добробуту. Хоча організація фінансових відносин, рух фінансових ресурсів відбуваються самостійно, їх забезпечують конкретні суб'єкти, однак, об'єктивність фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту обумовлюється неможливістю задовольнити увесь спектр людських потреб відокремлено від фінансових відносин;

– пізнаваності, тобто визнання того, що наукові дослідження спроможні забезпечити адекватне відображення дійсності, її об'єктивну сутність. Попри те, що сприйняття суспільного добробуту в процесі цивілізаційного розвитку перманентно видозмінюється, в певних соціально-економічних реаліях він може бути відображений показниками, які підлягають вимірюванню та оцінці. Процес наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту також дає можливість адекватно відобразити реалії та проблемні моменти його функціонування, що стане підґрунтям для вироблення векторів його трансформації;

– активного творчого відображення як визнання, що процес пізнання втілює цілеспрямоване творче відображення дійсності у свідомості дослідника. Його результатом є не створення «ідеальної» форми наявного стану речей, а їх об'єктивне відображення у діалектичній єдності дійсності та можливостей. Дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має на меті формування об'єктивної картини його функціонування у сукупності всіх його позитивних та негативних характеристик, а також передбачення на цій основі можливостей для його розвитку в умовах мінливого зовнішнього середовища;

– історизму, що передбачає відображення усіх явищ та процесів у їх історичному виникненні та становленні через призму історичних перспектив їх розвитку та у єдності взаємозв'язку з іншими явищами об'єктивної дійсності. Дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в його еволюційному розвитку дає мож-

ливість виявити стійкі закономірності функціонування його складових та їхнього впливу на рівень задоволення усієї різноманітності людських потреб та створення умов для усебічного розвитку кожного індивіда, а отже, врахувати історичний досвід в процесі вдосконалення практики застосування інструментарію фінансового механізму для впливу на рівень суспільного добробуту;

– діалектики, як визнання необхідності застосування в процесі наукового пізнання базових принципів, законів, категорій діалектики, що є відображенням всезагальних законів розвитку об'єктивного світу. Це забезпечує дотримання логіки наукового пізнання.

Методологія наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту підпорядкована також принципам вчення про підходи та методи пізнання об'єктивної дійсності: взаємодії зовнішнього та внутрішнього, детермінізму, єдності теорії та практики.

Фінансовому механізму забезпечення суспільного добробуту притаманна взаємодія внутрішнього і зовнішнього. Його формування відбувається в умовах складного мінливого зовнішнього середовища, що поєднує в собі широкий спектр економічних, політичних, ментальних, соціальних чинників, що постійно змінюються та, значною мірою, визначають структуру фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. В контексті внутрішньої взаємодії вона виявляється в особливостях формування складу елементів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, взаємозв'язків між окремими елементами. Взаємозв'язок між внутрішнім та зовнішнім у функціонуванні та розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має два виміри та характеризується циклічністю: з одного боку, формування структури фінансового механізму значною мірою визначається специфікою зовнішнього середовища (рівнем економічного розвитку, історичним досвідом, менталітетом населення, рівнем розвитку демократії та ін.); з іншого боку, функціонування фінансового механізму справляє зворотній вплив на чинники зовнішнього середовища (оскільки від ефективності взаємодії компонентів фінансового механізму та дієвості їх впливу на рівень суспільного добробуту значною мірою залежить стійкість економічного розвитку, рівень соціальної безпеки та

глибина соціальних конфліктів тощо). Тому діалектичний зв'язок внутрішнього та зовнішнього слід розглядати як невід'ємну характеристику функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що визначає зміст його наукового пізнання.

До ключових методологічних принципів пізнання належить детермінізм (від лат. *determine* – визначаю), як обов'язкова обумовленість усіх речей і явищ у світі іншими речами та явищами. Основною формою детермінації є казуальна (причинно-наслідкова) детермінація, яка відіграє винятково важливу роль для об'єктивного орієнтування у пізнавальній діяльності. Детермінізм у пізнанні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту передбачає його розгляд як складної динамічної системи, що перебуває у стані перманентної трансформації під дією різноманітних чинників зовнішнього середовища. Архітектоніка фінансового механізму як єдність його складових елементів та взаємозв'язків між ними визначається у кожному історичному періоді впливом таких чинників, як рівень розвитку економіки, суспільні очікування, що через процедури суспільного вибору трансформуються у програмні завдання органів державної влади, рівень розвитку демократії та громадського суспільства тощо. Іншим виміром детермінізму фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є існування тісного зв'язку між кількісно-якісними параметрами застосування його елементів та показниками рівня і якості життя населення, що в комплексі формують поняття суспільного добробуту.

Невід'ємним методологічним принципом пізнання є забезпечення єдності теорії та практики. За крилатим висловом П. Чебишева, «теорія без практики мертва та безплідна, а практика без теорії даремна та згубна»¹. Як влучно стверджують А. Бхаттачарджи та Н. Ситник, логіка (теорія) і практичні докази (спостереження) є тими двома стовпами, на яких базується наукове пізнання². Між теорією та практикою є тісна взаємозалежність, вони не можуть існувати одне без одного. Теорія

---

¹ Чебышев П. Л. Полное собрание сочинений П. Л. Чебышева: в 5 томах; АН СССР. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1944–1951. Т. 5. Прочие сочинения. Биографические материалы, 1951. 474 с.

² Бхаттачарджи А., Ситник Н. І. Методологія і організація наукових досліджень: дослідження в соціально-економічних науках. Навчальний посібник. 2016. 159 с.

надає сенсу та значення тому, що є об'єктом пізнання; без теоретичного підґрунтя практика має стихійний характер, вона не підпорядкована чітко визначеній цілі, а отже, малоефективна. Натомість практика є критерієм істинності для теоретичних напрацювань, дає змогу їх підтвердити або спростувати, стати основою для вироблення нової теорії. У дослідженні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту практика передбачає розробку такої моделі комплексного застосування його елементів, що дасть можливість максимізувати рівень суспільного добробуту в існуючих соціально-економічних реаліях. Теорія за цих умов має забезпечити не тільки об'єктивне відображення впливу компонентів фінансового механізму на рівень суспільного добробуту, але й вказати на усталені закономірності функціонування та можливі вектори трансформації архітекtonіки фінансового механізму, зважаючи на траєкторії зміни зовнішнього середовища. Таким чином, принципи, підходи та чинники формування архітекtonіки фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як діалектичної єдності його компонент та ієрархічно-функціональних зв'язків між ними, вироблення об'єктивної методології оцінювання ефективності його функціонування, синтез знань про перспективи його вдосконалення складають теорію фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Практика у методології наукового пізнання цього механізму полягає у проведенні експерименту, що отримує своє вираження у впровадженні теоретичних напрацювань у практику функціонування суб'єктів економіки (держави, суб'єктів господарювання та домогосподарств) з метою забезпечення стійкого зростання добробуту кожного члена суспільства.

Невід'ємною компонентою процесу наукового пізнання є вироблення концептуального підходу до синтезу знань в межах визначеної методології. Разом з тим, процес розробки методології дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має опиратись на наступні правила: по-перше, послідовність методології пізнання, що не може відкидати попередніх напрацювань наукової спільноти, оскільки використовувані у цьому науковому дослідженні підходи, принципи та методи пізнання слід розглядати як складову єдиної

методологічної науки; по-друге, поєднання загального та конкретного, що передбачає використання в рамках наукового дослідження як загальних методів пізнання, так і тих методів дослідження, які дадуть змогу розкрити унікальні характеристики об'єкта наукового інтересу.

Питання методології доволі складне, що пояснюється багатоманітністю підходів до його трактування. В буквальному розумінні методологія – наука про методи пізнання (від грец. *μεθοδολογία*) – вчення про методи, методики і засоби пізнання¹. Як зазначає О. Конверський, розуміння методології в процесі її розвитку зазнало значних змін: вузький формально-логічний підхід змінився змістовним збагаченням проблематики. Внаслідок цього необхідно розрізняти конкретно-наукову методологію, що формулює принципи, методи, прийоми конкретно-наукової діяльності, описує та обґрунтовує їх, а також загальнонаукову методологію як вчення про принципи, методи та форми значення, які функціонують у багатьох науках². Відтак методологію доцільно характеризувати у вузькому та широкому розумінні: з одного боку – як систему певних правил, принципів та операцій, що застосовують у тій чи іншій сфері діяльності; з іншого боку – як вчення про цю систему, загальну теорію методу. Примітно, що вузький, прикладний підхід до трактування методології превалує у зарубіжній науковій літературі.

Певним компромісом між широким та вузьким підходами до розуміння методології є ієрархічний підхід, коли у її складі виділяють кілька рівнів наукового пізнання:

– фундаментальну (філософську) методологію, що оперує найбільш загальними (діалектичними, логічними) принципами та методами наукового пізнання;

– загальнонаукову методологію, що дотримується міждисциплінарних принципів та методів наукового пізнання, застосовуваних у дослідженнях з технічних, природничих та гуманітарних наук – системний та організаційний аналіз, синергетичний, кібернетичний підхід та ін.;

---

¹ Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 71.

² Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / А. Є. Конверський та ін.; за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 23–24.

– конкретно(частково)наукову методологію, що оперує притаманними для даної галузі науки принципами та методами наукового пізнання¹; ².

Адаптуючи ієрархічний підхід до розуміння методології, у контексті наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту її доцільно розглядати як діалектичну сукупність згрупованих принципів, методів наукового пізнання на усіх рівнях методології, а також сфер їх застосування у відповідності до предмету наукового інтересу (рис. 2.1). Логіка наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту полягає у тому, щоб за допомогою уже сформованих фінансовою наукою методологічних підходів до пізнання економічних явищ та процесів сформулювати основні елементи наукового дослідження, провести постановку його завдань, а в подальшому, в рамках наукової роботи запропонувати нові способи вирішення наукової проблеми, що забезпечить нарощування нових концептуальних знань.

Застосування методології наукового пізнання підпорядковане завданню вирішення поставленої наукової проблеми. Логіка проведення дослідницького процесу передбачає, насамперед, визначення об'єкта та предмета наукового дослідження, робочої гіпотези, а також декомпозиції етапів дослідницької роботи, кожен із яких передбачатиме застосування певного набору загально- та частковонаукових методів пізнання. Об'єктом нашого наукового дослідження виступає фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту. Предмет даного дослідження – концептуально-теоретичні, методологічні та прикладні аспекти побудови та функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в умовах утвердження нової парадигми інклюзивного розвитку.

---

¹ Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / А. Є. Конверський та ін.; за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 23–35.

² Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 71–85.

Рис. 2.1. Концепція методології дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (за ієрархічним підходом)

Джерело: побудовано автором за¹; ².

¹ Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / А. Є. Конверський та ін.; за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 23–35.

² Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 71–85.

У контексті даного наукового дослідження робочою гіпотезою є така, що обґрунтування концептуально-теоретичних і методологічних засад фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту у відповідності до ключових ідей парадигми інклюзивного розвитку сприятиме розвитку наукової бази щодо його побудови та функціонування з метою забезпечення стійкого зростання суспільного добробуту.

Логічним продовженням дослідницького процесу є проведення наукових розвідок у розрізі ключових етапів. Першим етапом наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є розкриття ідейно-теоретичних та фундаментальних засад цього механізму. В рамках цього етапу наукової роботи необхідним є розкриття теоретичних основ суспільного добробуту як соціального явища та об'єкта дослідження фінансової науки. Етап наукової концептуалізації об'єкта наукового інтересу невід'ємно пов'язаний із критичним аналізом основних підходів фінансової науки до його трактування, розвитку термінологічного апарату та поглиблення розуміння сутності та змісту основних понять («фінансовий механізм», «суспільний добробут», «фінансове забезпечення», «фінансове регулювання» та ін.). Необхідною складовою першого етапу наукового дослідження є ґрунтовне висвітлення структурних складових функціональної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, а саме фінансового забезпечення та фінансового регулювання, характеристика їх часткових методів та інструментів впливу на процес формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту. Окрему увагу в рамках етапу концептуалізації варто приділити розкриттю забезпечувальної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Необхідним є також обґрунтування авторської позиції щодо необхідності урахування при побудові фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту ключових положень парадигми інклюзивного розвитку.

Другий етап наукового дослідження передбачає розкриття методології дослідницького процесу. На цьому етапі необхідно розробити методологічний базис дослідницького процесу, що передбачатиме

ідентифікацію наукових методів на усіх рівнях методології пізнання, що можуть бути застосовані в рамках даного наукового дослідження. Це сприятиме поглибленню науково-методологічної бази побудови та функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з урахуванням ключових положень парадигми інклюзивного розвитку. Формування методології дослідження стане підґрунтям для застосування діалектичного, функціонального та інституційного підходів до розкриття економічного змісту та іманентних ознак фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, а також ідентифікації чинників формування та принципів функціонування такого механізму. Обов'язковим елементом другого етапу наукової роботи є розкриття методології оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що дасть можливість вказати її проблемні моменти та визначити підходи до їх вирішення.

Третій етап дослідницької роботи передбачає проведення ґрунтовного аналізу практики фінансового забезпечення суспільного добробуту у розрізі форм та джерел мобілізації фінансових ресурсів для цих цілей. На цьому етапі передбачається оцінювання реалій та проблемних моментів застосування фінансових інструментів самофінансування, зокрема реалій самофінансування домогосподарствами власного добробуту та в контексті відповідності ідеям парадигми інклюзивного розвитку; тенденцій бюджетного фінансування суспільного добробуту в розрізі його трьох аспектів – матеріального добробуту, соціального розвитку та екологічної безпеки; практики і проблем кредитування та страхування, як, відповідно, форм зовнішнього та змішаного фінансування суспільного добробуту. Виявлені у процесі аналізу проблемні моменти стануть підґрунтям для визначення векторів вдосконалення фінансового забезпечення як підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

Четвертим етапом дослідницької роботи є оцінювання практики та ідентифікація проблемних моментів функціонування підсистеми фінансового регулювання фінансового механізму забезпечення суспіль-

ного добробуту. В рамках його проведення необхідно проаналізувати місце прямих та непрямих податків у підсистемі фінансового регулювання суспільного добробуту, а також оцінити вплив на нього бюджетних трансфертів та квазіфіскальних операцій. В рамках цього аналізу доцільно виявити стійкі причинно-наслідкові зв'язки між зміною елементів фіскально-бюджетних та монетарних інструментів і показниками, які характеризують рівень суспільного добробуту, оцінити відповідність цих змін положенням парадигми інклюзивного розвитку. Це дасть підстави розробляти сценарії та проектувати заходи щодо підвищення ефективності фінансового регулювання суспільного добробуту.

П'ятий етап дослідження передбачає розкриття питань домінант розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Він передбачає вироблення напрямів оптимізації об'ємно-структурних параметрів фінансового забезпечення суспільного добробуту у розрізі його основних векторів та джерел, а також визначення векторів модернізації інструментів фінансового регулювання суспільного добробуту. Окрему увагу необхідно приділити застосуванню економіко-математичного моделювання в процесі оптимізації вітчизняної моделі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту та виробленню об'єктивної методики оцінювання ефективності застосування його інструментів.

Альтернативою ієрархічного підходу до структуризації методології наукового пізнання є плюралістичний підхід, який визначає її горизонтальну однорівневу структуру, за якої принципи та методи пізнання рівнозначні та однопорядні. У праці щодо методології юридичної науки, М. Костицький стверджує, «необхідно відмовитись від ієрархії методологій, розташовувати їх по горизонталі, а кожен дослідник може на власний розсуд їх конструювати та використовувати відповідно до специфіки свого наукового дослідження. Це може бути позитивістська, діалектична, синергетична та інші методології. Методика конкретного наукового дослідження, зазначає М. Костицький, може виглядати як до певної міри еkleктична «мозаїка» методів, однак, головне, щоб така «палітра» методів дала конкретний теоретичний та

практичний результат¹». На наш погляд, аргументація М. Костицького виглядає достатньо переконливою, плюралістичний підхід до структуризації методології наукового пізнання можливо застосувати і в рамках нашого дослідження.

Заважаючи на багатоаспектність фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту та з огляду на положення плюралістичного підходу до побудови методології наукового дослідження, розкриття теоретичних та практичних питань у рамках даної наукової роботи має, на наше переконання, базуватись на комплексному використанні різних методологічних підходів до наукового дослідження. Фундаментальну основу цієї методології складає діалектичний метод філософської науки, що передбачає розкриття змістовного, а не формального розвитку об'єктів дослідження у всій багатогранності їх розвитку. На думку О. Тулай, діалектичний метод наукового пізнання є тим базисом, на якому розвивається фінансова наука. Пізнання економічних явищ відбувається за правилом тріоди: теза, антитеза, синтез. Початковим етапом є формування судження про явище (теза), після чого виділяють наукові підходи, що його спростовують (анти-теза), що стає підґрунтям для рішення, що виходить поза межі як тези, так і антитези та об'єднує їх переваги й недоліки².

Діалектика як спосіб наукового пізнання, передбачає використання цілого спектру категорій, у яких відкинута те, що є конкретним та відображається, фіксується загальне в речах. Категорії діалектики є продуктом найвищого рівня абстрагування, у них знаходять відображення найбільш загальні суттєві ознаки, зв'язки та властивості, що спостерігаються в об'єктивній дійсності. Загальні ознаки є продуктом предметно-практичної діяльності людини, результатом процесу пізнання. Так емпіричне дослідження усієї різноманітності фінансових відносин стало підґрунтям для виокремлення ключових ознак фінансів як фундаментальної категорії фінансової науки. Діалектичний підхід став також основою для визначення іманентних ознак інших ключових

---

¹ Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 12.

² Тулай О. І. Методологічні аспекти дослідження державних фінансів. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 160.

категорій фінансів, таких як бюджет, доходи, видатки, податок та ін. В теперішній час діалектичний метод наукового пізнання домінує у наукових розвідках фінансового напрямку.

Основними категоріями діалектики, що використовуються у фінансовій науці, є рух, розвиток, кількість, якість, забезпечення, причина та наслідок, форма, зміст, можливість та дійсність, система, частина і ціле тощо. Категорії діалектики відображають об'єктивну дійсність у певних конкретно-історичних умовах. Зміна умов у процесі розвитку суспільної практики спричиняє відповідні зміни в уявленні про зміст категорій діалектики. На різних етапах цивілізаційного розвитку змінювались уявлення про причини та наслідки впливу фінансових відносин на процеси суспільного відтворення, рівень добробуту населення. Зміна суспільного сприйняття змісту добробуту неодмінно отримувала відображення у трансформації уявлень про форми і методи його забезпечення за допомогою фінансів.

Невід'ємним елементом діалектичного методу наукового пізнання є його принципи, найбільш істотними з яких є принципи розвитку та загального зв'язку¹. Принцип розвитку полягає у дослідженні об'єкта наукового інтересу в його розвитку з ідентифікацією кількісних та якісних змін. Він характеризує рух від меншого до більшого, від простішого до складного. Застосування принципу розвитку в науковому пізнанні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту вимагає з'ясування відповідей на питання про причини існування цього механізму, ключові етапи його еволюції у їх взаємозв'язку і послідовності, особливості функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в сучасних умовах, прогноз його розвитку в майбутньому в умовах мінливого зовнішнього середовища.

Принцип загального зв'язку передбачає дослідження об'єкта пізнання у його зв'язку з іншими об'єктами. В процесі такої взаємодії розкриваються істотні ознаки об'єкта дослідження. В об'єктивній реальності немає об'єктів, що існували б поза будь-якими зв'язками та взаємодією. Принцип загального зв'язку передбачає дослідження усього різноманіття зовнішніх та внутрішніх зв'язків об'єкта пізнання,

---

¹ Саух П. Ю. Філософія: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2003. С. 182.

виділення серед них найбільш суттєвих, повторюваних, тобто закономірних зв'язків. З виявлення закономірних зв'язків об'єкта наукового інтересу, згідно принципу загального зв'язку, починається його наукове пізнання. Наукове дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту неможливо відокремити від ґрунтового дослідження його зв'язків з іншими явищами та процесами об'єктивної дійсності.

Обґрунтованість застосування діалектики як методу наукового пізнання фінансових явищ і процесів пояснюється неспроможністю її альтернативи – метафізики – забезпечити об'єктивне відображення їх сутності та тенденцій розвитку. З точки зору метафізики як методу наукового пізнання, що відкидає можливість осягнення сутності речей за допомогою емпіричних досліджень, розвиток полягає у відкиданні всього старого й утвердженні абсолютно нового, оскільки вони є протилежностями, що виключають одна одну. Однак, ознакою розвитку фінансових явищ є еволюційна трансформація, коли через відкидання неефективного та збереження ефективного відбувається становлення нових підходів та форм впливу фінансів на суспільний розвиток. Наслідком еволюції вчення про способи та прийоми фіскального впливу на суспільний розвиток стало виникнення таких звичних на теперішній час фіскальних інструментів, як універсальні акцизи, прогресія в оподаткуванні особистих доходів; намагання усунути негативні властивості прямого бюджетного фінансування, забезпечити урахування інтересів усіх сторін стало підґрунтям виникнення нових підходів до розподілу бюджетних коштів, таких як партнерське фінансування, грантове фінансування, ваучерне фінансування тощо.

Метафізика як метод наукового пізнання базується також на поглядах про прямолінійність розвитку. Це нехарактерне для фінансових явищ та процесів, які розвиваються за аналогією зі спіраллю, оскільки у їх розвитку є повтори, повернення назад, відтворення минулого, Однак, на якісно іншій основі, а також поява та залучення до процесу розвитку нових елементів, що є свідченням розвитку, якісної трансформації, становлення нового. Циклічність розвитку фінансових явищ обумовлена тим, що між теоретичним та емпіричним рівнями їх

пізнання існує тісний діалектичний зв'язок, що дає можливість перейти від чуттєвого, конкретного до раціонального, загального, розкривши суть речей.

Наукове пізнання фінансових явищ та процесів як багатоступеневий процес досягнення істини у вирішенні складної наукової проблеми об'єднує два виміри: раціональний та чуттєвий. Чуттєве пізнання базується на безпосередній взаємодії людини з навколишньою дійсністю. На думку А. Конверського, раціональне пізнання є доповненням і відображенням чуттєвого у мисленнєвій діяльності, воно сприяє усвідомленню сутності явищ і процесів, розкриває глибинні закономірності їх існування та розвитку, повертаючи нове знання на рівень чуттєвого у вигляді можливості практичної трансформації та подальшого чуттєвого пізнання¹. Емпіричне знання – це знання, отримане з практичного досвіду, шляхом спостереження та проведення експерименту. Результати такого знання вимірні за допомогою приладів, вони стають підґрунтям для теоретичного знання. Теоретичне знання характеризує внутрішню сутність об'єкта, найбільш загальних зв'язків, закономірностей його існування та розвитку. На теоретичному рівні пізнання узагальнює емпіричні дані, встановлює цінність та значущість зв'язків між ними та існуючими теоріями. Накопичення емпіричних даних веде до посилення суперечностей із розробленими раніше теоріями, що дає підґрунтя для вироблення нових висновків та узагальнень, руйнування існуючих теорії та розробки нових.

Діалектичний метод філософської науки є стратегічним орієнтиром для застосування в методології наукового дослідження існуючих методичних підходів. На наш погляд, в рамках обраного наукового дослідження можуть бути застосовані такі методичні підходи, як системний, функціональний, інституційний, інформаційний (рис. 2.2).

---

¹ Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / А. Є. Конверський та ін.; за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 17.

Рис. 2.2. Методичні підходи до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (за плюралістичним підходом)

Джерело: побудовано автором за¹; ²; ³.

Методологія наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту об'єднує методи наукового пізнання, які отримують застосування в рамках розкриття його теоретичних та прикладних аспектів. В основу їхнього розмежування можуть бути покладені як рівні методології, так і виміри наукового пізнання. Системне застосування методів теоретичного та емпіричного пізнання, на наш погляд, дасть можливість не тільки сформулювати фактологічний матеріал про фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту, але

¹ Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 56–62.

² Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень: Навч. посіб. Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2015. С. 25, 62–70.

³ Конспект лекцій з дисципліни «Методологія наукових досліджень» для студентів спеціальності 8.03050801 «Фінанси і кредит», 8.1810012 «Управління інноваційною діяльністю» укл.: Каламбет С. В. Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2015. С. 15–38.

й отримати нові знання про сутність його складових частин, закономірності його побудови та передумови ефективного функціонування.

В рамках теоретичного пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту отримують застосування наступні наукові методи:

– аналізу, синтезу, індукції та дедукції, інтерпретації та аргументації – при розвитку теоретичних засад фінансового механізму суспільного добробуту в частині поглиблення інтерпретації ключових понять термінології, визначенні його іманентних ознак, чинників побудови та принципів функціонування;

– системно-структурного аналізу, аналогії, систематизації – при розкритті методології пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, його ключових підсистем;

– формалізації, моделювання, вимірювання – при виробленні об'єктивної методики оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту;

Емпіричне пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту базується на застосуванні наступних наукових методів:

– оцінювання, статистичного аналізу, індукції, табличного та графічного аналізу, групування, кількісно-якісного та факторного аналізу, статистичних методів, математичного моделювання – при оцінюванні практики фінансового забезпечення та фінансового регулювання суспільного добробуту;

– узагальнення, порівняння, оптимізації, аргументації – при виробленні підходів до оптимізації архітекtonіки фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, розробці практичних пропозицій з удосконалення фінансового забезпечення та фінансового регулювання суспільного добробуту, вдосконаленні його забезпечувальної підсистеми.

Таким чином, розробка методології наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту на підставі плюралістичного підходу до її структуризації, базованої на діалектичному методі наукового пізнання і комплексному застосуванні системного, інформаційного, структурно-функціонального та інститу-

ційного методичних підходів сприятиме глибокому розумінню його сутності, принципів і закономірностей існування, ідентифікації проблемних аспектів його застосування для підвищення суспільного добробуту. Вважаємо, що обрана методологія дасть можливість вирішити питання вироблення об'єктивної методики оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму та векторів його розвитку в контексті посилення його впливу на рівень суспільного добробуту.

2.2. Економічний зміст та ознаки фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту: діалектичний, системний, інституційний та інформаційний підходи

Теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до трактування поняття «фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту» вказав на його багатовимірність та структурну складність. Основні характеристики логічної структури цього поняття – зміст та обсяг визначаються поєднанням вихідних категорій та понять «фінанси», «механізм», «суспільний добробут», «фінансові ресурси» та ін. Різноманіття поглядів на сутність, призначення, структуру фінансового механізму обумовлюють необхідність зосередження зусиль на більш ґрунтовному дослідженні процесів побудови і функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що дасть змогу глибше розкрити його іманентні ознаки як об'єктивного економічного поняття, а також форми його матеріального вираження і функціонування у об'єктивній дійсності.

У відповідності до сформованої методології наукового дослідження, для багатоаспектного розкриття сутності фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту найперше застосуємо діалектичний метод пізнання, що його широко використовує фінансова наука. Будучи поняттям фінансової науки, фінансовий механізм поєднує всі ознаки, властиві фінансам. Однак, будучи самостійним науковим поняттям, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту характеризується також іманентними ознаками, які властиві тільки цьому об'єкту фінансової науки.

Основу діалектичного методу як провідного на теперішній час методу філософської методології наукового пізнання складає застосування базових діалектичних категорій, принципів та законів. Як зазначає у Філософському енциклопедичному словнику М. Булатов, діалектичний метод визначається особливим характером співвідношення філософських категорій – їх парністю та полярністю, він являє собою «спосіб та мистецтво розв’язання таких проблем – визначення протилежностей, аналіз та розмежування, їх синтез в деяке ціле, розкриття руху і розвитку відповідних структур, напрям, тенденції їх генезису»¹. Таким чином, використання діалектичного методу дає можливість вирішення амбівалентності результатів теоретичного та емпіричного пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, їх синтез у цілісне вчення про теоретичні та практичні аспекти його функціонування. Яскраві приклади застосування діалектичного методу наукового пізнання представлені у фундаментальному підручнику «Фінанси» за науковою редакцією С. Юрія та В. Федосова², монографіях В. Дем’янишина «Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини»³, З. Лободіної «Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації»⁴.

Процес дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту за діалектичним методом передбачає застосування відповідного інструментарію, що об’єднує принципи, методи та закони діалектики. До основних законів діалектики належать закон переходу кількісних змін у якісні; закон єдності та боротьби протилежностей; закон заперечення заперечень.

Зміст закону переходу кількісних змін у якісні полягає у в тому, що поступове нагромадження кількісних змін на певних етапах процесу спричиняє стрибкоподібний перехід до істотних якісних змін,

---

¹ Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук; наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. К.: Абрис, 2002. С. 161.

² Фінанси: підручник / С. І. Юрій та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид, перероб. і доповн. К.: Знання, 2012. 687 с.

³ Дем’янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: моногр. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2008. 496 с.

⁴ Лободіна З. М. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 411 с.

трансформації попередньої якості у нову. Закон розкриває найбільш загальний алгоритм розвитку, його знання слугує засобом осмислення й перетворення дійсності¹.

В основу цього діалектичного закону покладене застосування тріоди філософських понять «кількість», «якість», «міра», які дають змогу відобразити логіку розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Якість є сукупністю іманентних ознак явища, втрата яких призведе до зміни його сутності. Ці ознаки відрізняють явище з поміж інших. Кількість є зовнішньою ознакою явища, що вимірює зміни його властивостей. Динамічна тотожність кількості та якості визначає міру, що має об'єктивний характер та загальне значення.

Відносно фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, філософська категорія якості визначає таку його модель, що в умовах наявного рівня економічного розвитку та суспільного консенсусу щодо міри задоволення потреб суспільства та необхідних умов для його розвитку дає можливість максимізувати рівень суспільного добробуту. Категорія якості, з одного боку, характеризує сукупність найбільш суттєвих, іманентних ознак цього механізму, що вирізняють його з поміж інших економічних механізмів, з іншого боку, вона вказує на оптимальну в наявних умовах модель фінансового забезпечення та регулювання процесу мобілізації та спрямування фінансових ресурсів на задоволення різноманітних потреб суспільства та створення умов для його розвитку, що в сукупності формують уявлення про рівень суспільного добробуту. У застосуванні до фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту кількістю відображенням реально діючої моделі фінансового механізму, кількісних параметрів застосування методів, форм, важелів та інструментів для формування і використання фінансових ресурсів з метою підвищення суспільного добробуту.

У відповідності до основного принципу діалектичної логіки «тотожності мислення і буття», між кількісною і якісною сторонами фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є тісний

---

¹ Лободіна З. Діалектичний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *European journal of economics and management*. 2018. Vol. 4. Issue 5. P. 6.

динамічний взаємозв'язок, адже вони хоча й відмінні між собою, однак, здатні трансформуватись одна в одну. Якість переходить у кількість тому, що в силу дії різних чинників зовнішнього та внутрішнього характеру реальна модель фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту відхиляється від її теоретичної моделі, хоча зберігає її істотні ознаки. Водночас кількісні зміни спричиняють трансформацію якості, оскільки накопичені у реальному фінансовому механізмі стійкі відмінності від його теоретичної моделі, нові ознаки, характеристики, проблемні моменти зрештою обумовлюють необхідність трансформації самої теоретичної моделі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, тобто становлення нової якості. Єдність кількісного та якісного боків фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту постає, як міра, певне співвідношення його кількісних та якісних характеристик (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Взаємозв'язок між категоріями кількості та якості у трактуванні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: складено автором за¹.

Оригінальне трактування законів діалектики та бачення їх застосування у наукових дослідженнях з проблематики фінансів запропоноване Ю. Мискіним². На його думку, амбівалентність діалектичних законів справляє відповідний вплив на самі досліджувані за їх допомогою явища. Термін «амбівалентність» (від лат. *ambo* – обидва, *valentia* – сила) увійшов у науковий обіг психології на початку ХХ ст. у

¹ Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: моногр. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2008. С. 35.

² Мискін Ю. Діалектика фіскальної соціології: від амбівалентності до синергетики. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 89–95.

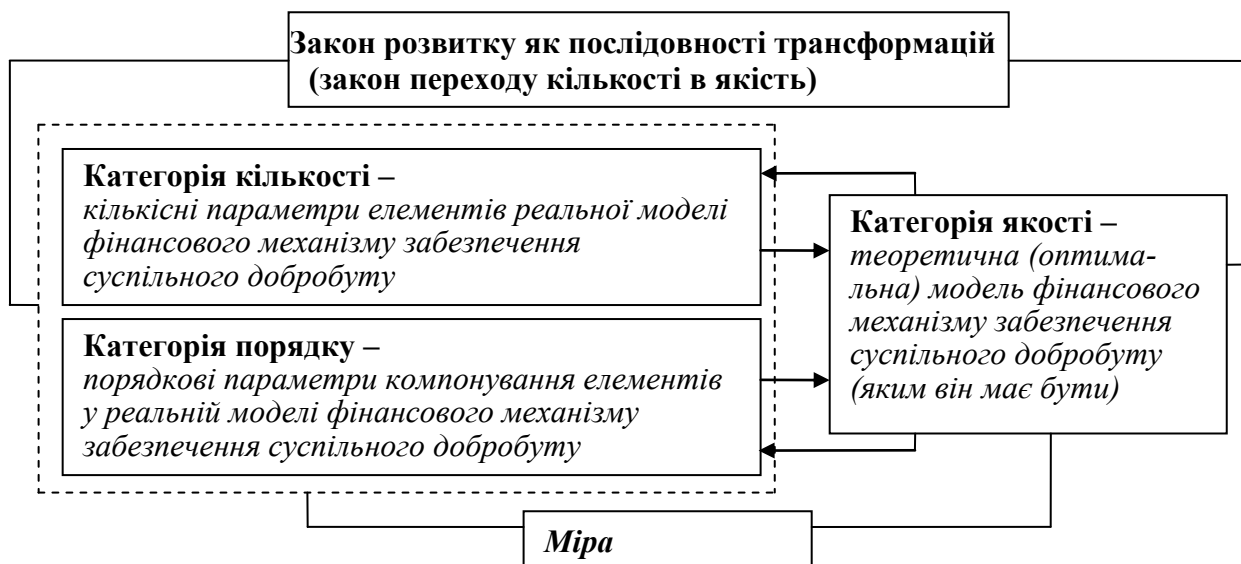
зв'язку із вивченням соціальних установок, в подальшому він знайшов застосування в інших науках гуманітарного циклу. За визначенням довідкової літератури, амбівалентність – це суперечливе, взаємовиключне ставлення до об'єкта, переживання відносно нього водночас негативних та позитивних оцінок¹. На думку Ю. Мискіна, поширене формулювання діалектичного закону «взаємного переходу кількісних та якісних змін» звужує логіку наукового мислення до амбівалентного підходу, за яким розвиток характеризують тільки дві ознаки – якість та кількість. У такій філософській системі координат повністю ігнорується категорія порядку. Між тим, на думку Ю. Мискіна, якість є, по суті, похідною від кількості та порядку, адже кількісні та порядкові зміни спричиняють якісні трансформації об'єкта, в свою чергу якісні характеристики отримують своє відображення у кількісних і порядкових трансформаціях. Розвиток трактується ним як результат логічної послідовності причинно-наслідкової взаємодії якісних, кількісних та порядкових параметрів².

Нове формулювання діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні як послідовності причинно-наслідкової взаємодії якісних, кількісних та порядкових параметрів отримує підтвердження у дослідженні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. На наш погляд, розкриття його потенціалу та ефективності щодо впливу на рівень суспільного добробуту визначається не лише кількісними змінами параметрів його складових (обсягів фінансування, кредитування, ставок фіскальних платежів, бази оподаткування та ін.), але й структурною композицією їх застосування (поєднання різних методів, форм, важелів, інструментів фінансового механізму у відповідності до існуючих соціально-економічних реалій). Відтак цілком справедливо, що в основу трансформації теоретичної моделі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (категорія якості) лягають зміни у реальних параметрах елементів самого механізму (категорія кількості) і підходах до їх комплексного застосування (категорія порядку) (рис. 2.4).

---

¹ Блейхер В. М., Крук И. В. Толковый словарь психиатрических терминов: в 2 т. Ростов н/Д.: Феникс, 1996. Т. 1. С. 34.

² Мискін Ю. Діалектика фіскальної соціології: від амбівалентності до синергетики. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 94.

Рис. 2.4. Взаємозв'язок між категоріями кількості, порядку та якості у трактуванні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: складено автором за¹.

В рамках застосування діалектичного методу наукового пізнання важливе значення має закон єдності та боротьби протилежностей, за яким кожне явище характеризується внутрішньо притаманними йому суперечностями. Внутрішня боротьба цих суперечностей є джерелом саморозвитку явища. Суперечності являють собою такі характеристики, ознаки, тенденції у трансформації об'єкта, які є водночас взаємопроникними, взаємопов'язаними та взаємовиключними. Традиційно приклади реалізації закону єдності та боротьби протилежностей у фінансовій практиці пов'язують із антагонізмом інтересів держави, приватного сектору економіки у царині сплати фіскальних платежів, що лежать в основі розвитку публічних фінансів². Інтерпретуючи дію закону єдності та боротьби протилежностей у рамках дослідження державних фінансів, О. Тулай зазначає, що: по-перше, державні фінанси та приватний сектор взаємопов'язані між собою; по-друге, вони взаємовиключають одне одного; по-третє, вони є взаємопроникними³.

¹ Мискін Ю. Діалектика фіскальної соціології: від амбівалентності до синергетики. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 93.

² Лободіна З. Діалектичний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *European journal of economics and management*. 2018. Vol. 4. Issue 5. P. 6.

³ Тулай О. І. Методологічні аспекти дослідження державних фінансів. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 161.

У єдності цих протилежностей, у гармонізації інтересів, цілей та дій лежить шлях до розвитку.

Але наскільки об'єктивними є ключові тези діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей у реальній дійсності, чи завжди об'єкт пізнання характеризується наявністю діаметрально протилежних ознак чи тенденцій? Розкриваючи амбівалентність трактування діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей, А. Мискін стверджує, що у випадку, якщо певна система чи процес визначається двома та більше характеристиками, вони не обов'язково мають бути парними протилежностями, а можуть розглядатись як різні якості об'єкта. Недоцільно абсолютизувати і боротьбу протилежностей, адже вона може передбачати повне знищення системи чи процесу, на протигагу якісним змінам та розвитку¹.

Екстраполюючи ці умовиводи на сучасну дійсність, переконуємось у їх об'єктивності. Чи настільки в сучасному світі є антагоністичними інтереси сторін в рамках фінансових відносин? Для прикладу, відповідно до положень теорії фіскального обміну між платниками податків і державою існує взаємовигідний обмін за схемою податки блага. Тобто, можна говорити не про боротьбу, а про взаємодію інтересів сторін у рамках процесів фіску. В сучасній соціально орієнтованій економіці ринкова вартість суб'єкта господарювання, перспективи його зростання залежать не лише від фінансових результатів господарської діяльності (втілення особистих інтересів), але й від того, чи відчуває компанія суспільну відповідальність у взаєминах із державою і суспільством, чи реалізує програму корпоративної соціальної відповідальності, підтримки соціальних проектів (втілення суспільних інтересів). На наш погляд, умовою стабільного розвитку суб'єкта господарювання (реалізація власних інтересів) в сучасних умовах є сприятливе середовище, що передбачає відповідне ставлення з боку держави, відсутність соціальних конфліктів, відповідальний імідж в населення. Таким чином, теза про боротьбу протилежностей як причину та умову розвитку явищ та процесів об'єктивної дійсності значною мірою

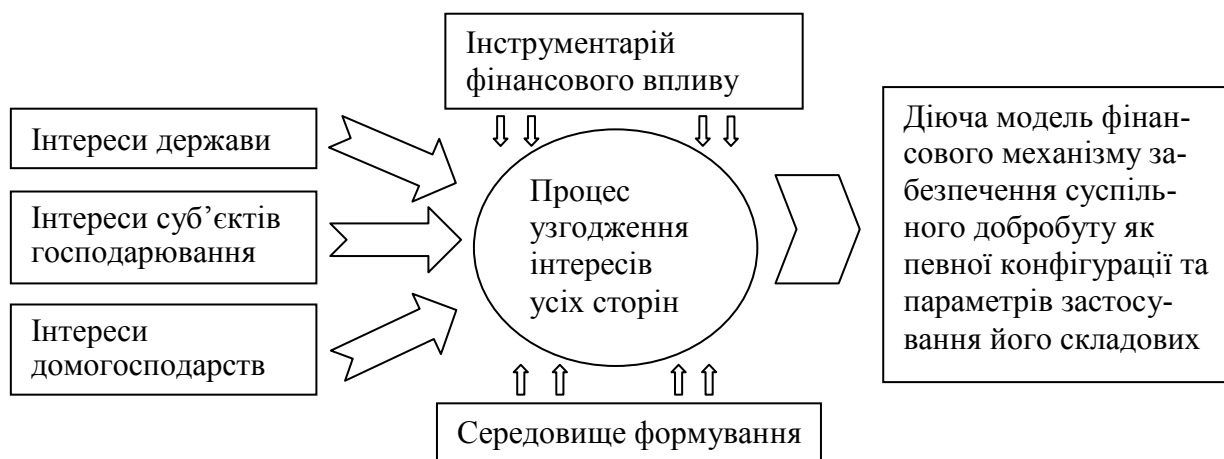
---

¹ Мискін Ю. Діалектика фіскальної соціології: від амбівалентності до синергетики. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 92.

втратила об'єктивність. Більш прийнятно розглядати зміст цього діалектичного закону як розвиток об'єкта, що реалізується на основі постійного вдосконалення взаємодії його різних якостей.

Стосовно фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту його реально існуючу модель – відповідно до нової інтерпретації закону єдності та боротьби протилежностей – доцільно розглядати як результат взаємодії інтересів усіх суб'єктів економіки, задіяних у процесі формування параметрів суспільного добробуту. Через узгодження інтересів держави, відповідальної перед суспільством за задоволення його потреб, приватного сектору економіки, який прагне комфортних умов діяльності та фінансового результату, а також домогосподарств, що безпосередньо зацікавлені у всебічному задоволенні своїх потреб, а також з урахуванням чинників середовища формування відбувається визначення конфігурації і параметрів застосування усіх складових фінансового механізму – поєднання його ключових методів, форм, важелів та інструментів впливу фінансів на процеси формування суспільного добробуту (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Логіка формування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту за законом єдності та боротьби протилежностей

Джерело: складено автором самостійно

У законі заперечення заперечень, що є одним із тріади найважливіших законів діалектичного методу, відображене наступництво, спадковість, зв'язок старого із новим, повторюваність окремих рис консеквентних стадій розвитку, принципові особливості процесу руху. Ос-

новна ідея цього закону діалектики полягає у послідовності, спіральності розвитку, коли на кожному витку спіралі розвитку спостерігається повторення відомих, але оновлених характерних рис об'єкта, із застосування нових елементів, розвиток від нижчого до вищого, від старого до нового, від одного заперечення до іншого. Спрощено його суть можна окреслити висловом «нове – це давно забуте старе». Базуючись на такому ідейному підґрунті, діалектичний закон заперечення заперечень дає змогу прослідкувати розвиток у часі, визначити його напрями та траєкторії для можливості впливати на нього¹.

На думку Ю. Мискіна, інтерпретуючи суть заперечення заперечень як поступовий та спадковий розвиток, відповідний закон діалектичного методу упускає важливі моменти: по-перше, перехід від одного заперечення до іншого засвідчує не лише новий етап розвитку, але й руйнацію попереднього; по-друге, саме формулювання «заперечення заперечень» формує переконання у тому, що нове заперечення неостаточне, недосконале, бо його змінить нове заперечення, що має наслідком стримування творчої ініціативи людини². Більш логічною є інтерпретація цього закону через послідовність трансформацій на основі зміни конфігурації взаємодії його різних якостей під дією зовнішніх та внутрішніх чинників.

Накладаючи ідейний базис діалектичного методу заперечення заперечень на дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, слід зауважити, що його розвиток має перманентний характер, що пояснюється мінливістю зовнішнього середовища його формування, зміною уявлень про суть суспільного добробуту, ефективні способи й роль кожного із суб'єктів економіки у його забезпеченні. Наприклад, в період превалювання кейнсіанських підходів до регулювання економіки у фінансовому інструментарії забезпечення суспільного добробуту мали пріоритет різні форми та інструменти бюджетного фінансування матеріального забезпечення різних верств населен-

---

¹ Лободіна З. Діалектичний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *European journal of economics and management*. 2018. Vol. 4. Issue 5. P. 7.

² Мискін Ю. Діалектика фіскальної соціології: від амбівалентності до синергетики. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 93–94.

ня, надання суспільних послуг. Однак, криза соціальної держави спричинила повернення до неокласичних підходів до регулювання економіки, в тому числі у фінансовій сфері. Це виявилось у посиленні ролі інструментів фінансового регулювання, в тому числі й щодо процесів забезпечення суспільного добробуту, а також зміни підходів до бюджетного фінансування, впровадження непрямих схем розподілу бюджетних коштів, що містять ознаки змагальності за отримання фінансування. В теперішній час з утвердженням парадигми інклюзивного розвитку в складі фінансового механізму посилюється роль фінансових інструментів, покликаних забезпечити стійке зростання суспільного добробуту, однак, на принципово іншій основі – через максимальне включення усіх суспільних верств до продуктивної зайнятості, розширення можливостей для втілення підприємницьких ініціатив, зростання доступності суспільних послуг.

Поряд з основними законами, важливу роль у застосуванні діалектичного методу пізнання відіграють категорії діалектики – поняття, що відображають найбільш загальні та суттєві властивості, зв'язки, відношення явищ і предметів реальної дійсності. Відповідно до закону єдності і боротьби протилежностей у його синергетичній інтерпретації, наукове дослідження фінансового механізму забезпечення потребує застосування полярних і, водночас, взаємодоповнюючих філософських категорій «сутність» та «явище», «форма» і зміст».

На думку О. Тулай, категорії сутності та явища характеризують певні відношення в дійсності (онтологічний аспект); зв'язок об'єкта та суб'єкта у процесі пізнання (гносеологічний аспект); відповідні відношення у людському мисленні (логічний аспект)¹. У взаємодії сутності і явища виявляється зв'язок між раціональним та емпіричним знанням, оскільки знання про сутність має об'єктивний характер лише у випадку, якщо воно є результатом синтезу мислення та емпіричного експерименту. Розкриття сутності означає з'ясування глибинних причин та принципів існування об'єкта, його розвитку. Натомість, явище характеризує те, як об'єкт функціонує в об'єктивній дійсності.

---

¹ Тулай О. І. Методологічні аспекти дослідження державних фінансів. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 162.

Сутність характеризує внутрішнє наповнення об'єкта, їх природу, явище – це зовнішній вияв сутності, форма її прояву. Явище без сутності існувати не може, і, зворотно – чи можна пізнати сутність об'єкта, якщо він не має прояву в об'єктивній дійсності. Таким чином, сутність і явище являють собою суперечні, але взаємодоповнюючі характеристики об'єкта пізнання, що доповнюють одна одну.

Як засвідчили результати дослідження концептуальних засад фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, в сучасній науковій літературі наявний широкий спектр поглядів на трактування базового поняття «фінансовий механізм»: як сукупність фінансових методів, форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток; сукупність конкретних форм та методів забезпечення розподільчих та перерозподільчих відносин; сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю тощо (див. табл. А.1 додатку А). Кожна із представлених дефініцій має право на існування, розкриває певні особливості фінансового механізму, які сукупно характеризують його сутність як складного економічного поняття.

Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту є різновидом фінансового механізму, що має спільні з ним риси, але володіє також певними особливостями, що характеризують його суспільне призначення. Загальними характеристиками фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що поєднують його з іншими різновидами фінансового механізму, є те, що вони оперують вартісними нормами, нормативами, показниками; передбачають застосування фінансових методів, важелів, інструментів; призначені для впливу на процеси розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів; змінюються та вдосконалюються із розвитком ринкових відносин.

Ключовими специфічними рисами фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є те, що використання усіх його складових спрямоване на забезпечення цілеспрямованого впливу держави на формування фінансових ресурсів та їх спрямування на цілі, що визначають стан суспільного добробуту; трансформація цього механізму відбувається не тільки під впливом розвитку ринкових відносин,

але й із зміною суспільного уявлення про стан добробуту, підходи до його забезпечення та розподіл сфер відповідальності між основними суб'єктами економіки у цих процесах; він втілює у собі способи практичної реалізації консенсусу між суспільством, державою та бізнесом стосовно рівня забезпечення потреб населення в економічних благах та створення умов для розвитку і самореалізації кожного члена суспільства.

Таким чином, за сутністю фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту являє собою засіб впливу на процес формування та використання фінансових ресурсів для задоволення потреб суспільства та створення умов для його розвитку, що характеризують стан добробуту. Як явище реальної дійсності, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту виявляється через регулюючий вплив на процеси формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту, що здійснюється відповідно до певних формальних і неформальних правил організації.

Вияв сутності фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як об'єктивного економічного поняття відбувається за допомогою функцій, які він виконує. Відзначимо, що навідріз від функцій власне фінансів, функції фінансового механізму практично не представлені у сучасних наукових працях з фінансової проблематики. Частина науковців дотримується позиції, що через фінансовий механізм отримують своє вираження функції фінансової політики. Окремі науковці, зокрема Л. Катан та О. Добровольська, наділяють фінансовий механізм переліком функцій: відтворювальною, мотиваційною, регулюючою, раціоналізацій, перерозподільчою, контрольною¹. На наш погляд, вказані функції не є об'єктивним виявом сутності фінансового механізму як економічного поняття, а характеризують функціональне призначення окремих його складових. Функція, відображаючи об'єктивні властивості економічного поняття, виявляє свою дію впродовж усього періоду його існування. Зважаючи на це, визначені Л. Катан та

---

¹ Катан Л., Добровольська О. Фінансово-кредитне державне регулювання АПК в структурі функцій фінансового механізму. Взаємодія банків та інших фінансових установ з підприємствами: теорія, методика і практична реальність: монографія / за заг. ред. Л. Катан та Н. Демчук. Дніпро: Пороги, 2018. С. 269–272.

О. Добровольською функції фінансового механізму не можуть бути такими в принципі. Для прикладу, чи можна охарактеризувати застосування фінансових санкцій як прояв мотиваційної функції фінансового механізму, або ж чи у всіх випадках застосування інструментарію фінансового механізму є прояв раціоналізації. Подібні контраргументи можна підібрати і щодо інших пропонованих функцій фінансового механізму.

Більш прийнятною у цьому ракурсі є позиція О. Василика, який розглядає бюджетний механізм, наділяючи його функціями бюджетного забезпечення та бюджетного регулювання. Між тим, науковець визнає, що ці функції є повною теоретичною абстракцією, оскільки бюджетне забезпечення може одночасно виконувати функцію бюджетного регулювання, так само як регулювання може здійснювати функцію бюджетного забезпечення¹. Оскільки бюджетний механізм є складовою фінансового механізму, то за правилом «частина – ціле», відповідними функціями можна наділити і сам фінансовий механізм. Отож, на наш погляд, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту виконує функції фінансового забезпечення і фінансового регулювання, які водночас є основними методами впливу на процес формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту. Застосування регуляторних інструментів, таких як дотації, субсидії, хоч і належить до царини фінансового регулювання, фактично можна розглядати як елемент фінансового забезпечення, але зі стимулюючим підтекстом. З іншого боку, у різноманітних інструментах фінансового забезпечення також можна прослідкувати елементи регулювання.

Вдалою є думка О. Василика, що кількісний та якісний бік бюджетного механізму визначаються тим, яка величина бюджетних ресурсів зосереджується і витрачається на відповідних рівнях управління, а також яка технологія їх зосередження і витрачання. Очевидно, успішність функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту залежить не тільки від обсягів фінансових ресурсів, які

---

¹ Василик О., Павлюк К. Бюджетна система: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. С. 45.

надходять з цією метою від усіх суб'єктів економіки, але й від того, які форми, важелі та інструменти та в якій комбінації при цьому використовують. Відповідно до положень парадигми інклюзивного розвитку, на сьогодні для фінансового забезпечення суспільного добробуту характерна тенденція до звуження масштабів зовнішнього фінансування і посилення ролі самофінансування населенням власного добробуту. Водночас з інструментів зовнішнього, зокрема бюджетного фінансування, пріоритет отримують ті з них, які передбачають елементи змагальності при розподілі коштів.

Функція фінансового регулювання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту полягає у застосуванні фінансового інструментарію для коригування об'ємно-структурних параметрів фінансових ресурсів, які суб'єкти економіки направляють на забезпечення суспільного добробуту. При цьому в рамках регулювання можуть застосуватись як експансивні (стимулюючі), так і рестриктивні (стримуючі) фінансові інструменти. Так встановлення пільгових ставок непрямих податків на товари першої потреби покликане забезпечити їх доступність для широких суспільних верств. Або навпаки, підвищення рівня податкового навантаження на шкідливі для здоров'я товари покликане знизити їх споживання через ціновий механізм.

Важливою ознакою будь-якого об'єктивного явища чи процесу є його зміст, що характеризує сукупність всіх його елементів, єдність їх властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, суперечностей і тенденцій розвитку. Форма являє собою спосіб вияву змісту, відносно стійку визначеність зв'язку та взаємодії його елементів¹. Це внутрішня та зовнішня організація змісту, спосіб його існування, що має певну визначність, стабільність, самостійність. Зміст та форма єдині, адже не може існувати безформного змісту і форми, позбавленої змісту. Форма підпорядкована змісту, є його внутрішнім зв'язком та порядком. Вона може відставати від трансформації змісту, що виявляється у виникненні суперечностей між ними. Із наростанням глибини невідповідності

---

¹ Лободіна З. Діалектичний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *European journal of economics and management*. 2018. Vol. 4. Issue 5. P. 7.

форми змістові виникає необхідність руйнації застарілої форми та виникнення нової, такої, що відповідає новому змісту. Так у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту застосовують різні форми фінансування. Якщо вони не відповідають вимогам часу, їх ефективність є недостатньою, вони гальмують можливість реалізації змісту фінансового забезпечення і потребують оновлення. Водночас поява нових форм фінансування спричиняє певні трансформації самого змісту фінансового забезпечення.

За економічним змістом фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту є сукупністю методів, форм, важелів й інструментів, застосування яких забезпечує кількісні та якісні зміни процесу формування та використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту. В сукупності ці елементи складають функціональну підсистему, яка характеризує призначення фінансового механізму. Втім реалізація потенціалу функціональної підсистеми неможлива без існування забезпечувальної підсистеми фінансового механізму, яку утворюють нормативно-правове, організаційне, інформаційне забезпечення.

При функціонуванні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту його структурні елементи утворюють різноманітні форми. Формами фінансового механізму є способи формування та використання фінансових ресурсів. В рамках фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту отримують застосування різні форми внутрішнього, зовнішнього фінансування, а також змішаного фінансування. У період планової економіки найважливішою формою фінансового забезпечення суспільного добробуту виступало бюджетне фінансування, під яким в науковій літературі розуміють надання грошових коштів з бюджету на виконання заходів, передбачених бюджетом. З переходом до ринкової економіки у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту все більшого значення отримують інші форми зовнішнього фінансування, зокрема фінансування за проектами корпоративної соціальної відповідальності, а також фінансування за благодійними проектами. У зв'язку із динамічним зростанням масштабів трудової міграції в теперішній час підвищується роль такої форми

внутрішнього фінансування суспільного добробуту як фінансування за міжсімейними трансфертами. Винятково важливу роль у забезпеченні добробуту непрацездатної частини населення відіграє така форма змішаного фінансування як страхування. В теперішній час через різні види соціального страхування забезпечується матеріальний добробут майже третини населення України, різні види виплат за соціальним страхуванням (пенсії, допомоги та ін.) забезпечують формування майже чверті сукупних грошових доходів громадян.

У практиці фінансового регулювання суспільного добробуту отримують застосування дві його форми – фіскально-бюджетне та грошово-кредитне (або монетарне). Перша форма фінансового регулювання передбачає використання фіскально-бюджетного інструментарію (податків, трансфертів) для впливу на формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту. В умовах ринку провідна роль серед інструментів регулювання належить податкам. Через зміни в ставках податків, коригування податкової бази, кола платників, податкові пільги держава може суттєво впливати на обсяг і спрямування коштів, що направляються усіма суб'єктами економіки на цілі, які визначають параметри суспільного добробуту. Не менше значення серед інструментів фіскально-бюджетного регулювання мають трансферти, зокрема бюджетні дотації та субсидії. Незважаючи на те, що за формою прояву ці види бюджетних трансфертів подібні до бюджетного фінансування, вони мають інше призначення, яке полягає у стимулюванні реципієнта до певних дій у бажаному напрямку, мотивації його до перерозподілу власних фінансових ресурсів на користь напрямку використання, що впливає на рівень суспільного добробуту. Зокрема фінансова підтримка малого підприємництва через часткове покриття зобов'язань зі сплати процентів за банківськими кредитами покликана сприяти розвитку підприємництва і вирішення за рахунок цього проблеми безробіття та низького рівня життя населення. Державні і місцеві програми співфінансування проектів енергозбереження для фізичних осіб спрямовані на підтримку зусиль громадян щодо підвищення енергоефективності будівель, зменшення витрат енергоресурсів, підвищення комфорту життя, що є важливою характеристикою добробуту.

Інша форма фінансового регулювання суспільного добробуту – грошово-кредитне регулювання – полягає у використанні монетарних інструментів для впливу на пропозицію грошових ресурсів на ринку, вартість кредитів, рівень інфляції, валютний курс. Проводячи політику експансії, грошово-кредитний регулятор стимулює збільшення пропозиції кредитних ресурсів на ринку, їх здешевлення, що сприяє активізації економічної діяльності, зростанню рівня зайнятості та доходів населення. Однак, негативним моментом такої політики є підвищення темпів інфляції. Рестрикційна політика спрямована на обмеження економічної активності задля зниження темпів інфляції. Незважаючи на те, що монетарна політика призначена перш за все для регулювання темпів інфляції та економічного зростання, її вплив на рівень суспільного добробуту очевидний. Регулюючи рівень процентних ставок за активними і пасивними операціями фінансово-кредитних установ, Національний банк України визначає траєкторію зміни депозитів фізичних і юридичних осіб, обсяги кредитування, таким чином впливаючи на показники доходів населення від фінансового інвестування, а також можливості домогосподарств з розширення споживання за рахунок кредитів.

Серед універсальних загальнонаукових методів пізнання в сучасній науці значного поширення отримав системний підхід. Він передбачає розгляд об'єкта наукового інтересу як системи, складної динамічної єдності, усі частини якої (підсистеми) перебувають між собою в органічній єдності та взаємодії. Він дає можливість віднайти внутрішній механізм дії не тільки окремих компонентів, а й їх взаємодії на різних рівнях¹.

Хоча розробником теорії систем вважають К. Л. фон Берталанфі, однак, ідея про системність у філософії висловлена ще Г. Гегелем: «Кожна частина філософії є філософським цілим, замкнутим у собі колом, але філософська ідея є в кожній із цих частин в особливій визначеності або особливому елементі. ... Ціле є колом тому, що складається з кіл, кожне із яких є необхідним моментом, так що

---

¹ Керимов Д. А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права: 4-е изд. М.: Изд-во СГУ, 2008. С. 229.

система їх своєрідних елементів складає всю ідею, яка разом із тим виявляється і в кожному з них»¹. За розумінням К. Л. фон Берталанфі, система є комплексом взаємодіючих елементів, елементів, що перебувають у певних відносинах один з одним та із середовищем². Саме завдяки акценту на цілісності інтегративності властивостей об'єктів, які є складовими системи, системний підхід отримав значне поширення у наукових дослідженнях.

Згідно Філософського енциклопедичного словника за ред. В. Шинкарука система (грецьк. συντημα – поєднання, утворення) – це сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія; якісні характеристики цих складових елементів визначають зміст системи, а сукупність закономірних зв'язків між ними – внутрішню форму (структуру цієї системи)³. Інші довідкові джерела визначають систему як: порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; форму, спосіб організації чого-небудь; значну кількість закономірно пов'язаних одних з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, принципів), які становлять єдине цілісне утворення, єдність⁴.

На думку багатьох науковців важливою ознакою системи є наявність у неї додаткових властивостей, нехарактерних для її відокремлених складових частин. Як зазначає В. Афанасьєв, цілісна система – це сукупність об'єктів, взаємодія яких зумовлює появу нових інтегративних якостей, нехарактерних для частин, компонентів, які її утворюють⁵. В. Садовський стверджує, що властивості системи є не просто сумою властивостей окремих елементів, а визначаються наявністю і специфікою зв'язків між елементами. Завдяки таким зв'язкам між елементами системи, а також породженим ними інтегративним,

---

¹ Гегель Г.-В. Ф. Сочинения: в 14 т. М.: Государственное издательство политической литературы, 1929. Т. 1. С. 33.

² Берталанфи К. Л. Фон. Общая теория систем – критический обзор. Исследования по общей теории систем: Сб. пер.; Общ. ред. и вст. ст. В. Садовського и Э. Юдина; пер. с англ. Н. Юлиной. М.: Прогресс, 1969. С. 23–82. URL: http://grachev62.narod.ru/bertalanffy/bertalanffy_1.html.

³ Філософський енциклопедичний словник / під гол. ред. В. І. Шинкарука. К.: Абрис, 2002. С. 583.

⁴ Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис слів і словосполучень / укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. С. 628.

⁵ Афанасьєв В. Г. Системность и общество. М. Политиздат, 1980. С. 19.

цілісним властивостям системи, вона може відносно самостійно, відокремлено функціонувати¹. В іншій праці В. Садовський разом І. Блаубергом та Б. Юдіним визначає основні засади системного дослідження:

- пізнання системи як єдиного цілого, утвореного елементами системи, а також наявність середовища функціонування системи;
- конкретизація поняття системи через поняття зв'язків, особлива увага до системоутворюючих стійких зв'язків, що утворюють структуру системи, забезпечують її впорядкованість;
- розгляд вертикальної та горизонтальної організації структури системи та зв'язків між ними, що реалізуються через управління².

У відповідності до системного підходу, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту можна розглядати з двох позицій: як автономну систему зі своїми специфічними характеристиками, функціонування якої створює умови для підвищення суспільного добробуту; як компоненту фінансового механізму соціально-економічного розвитку держави, покликану забезпечити досягнення частини важливих національних пріоритетів, а саме соціального спрямування.

Фінансовому механізмові забезпечення суспільного добробуту як системі притаманні низка характеристик:

- цілісність, що передбачає розгляд фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як комплексу взаємопов'язаних елементів. Елементами такого механізму є методи, форми, важелі, інструменти фінансового впливу на процеси формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту;
- структурованість (ієрархічність), коли складові системи вищого порядку самі можуть розглядатись як системи нижчого порядку. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту можна розглядати як об'єднання підсистем нижчого порядку: функціональної, яку утворюють ключові методи фінансового механізму, а саме – фінансове забезпечення та фінансове регулювання, що мають складну

---

¹ Садовський В. Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ. М.: Наука, 1974. С. 83–84.

² Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Б. Г. Философский принцип системности и системный подход. *Вопросы философии*. 1978. № 8. С. 40–41.

структуру; забезпечувальної, складовими якої є нормативно-правове, інформаційне, організаційне забезпечення фінансового механізму, покликані забезпечити ефективну роботу функціональної підсистеми;

– адаптація (єдність із середовищем), що полягає в адекватній реакції на зміни зовнішніх чинників. Трансформація складових фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту значною мірою пов'язана із змінами, які відбуваються у середовищі його функціонування – економічною динамікою в країні, політичними, міграційними процесами, зміною уявлень суспільства про прийнятний рівень добробуту та ін. Більш того, зв'язок між середовищем та системою двосторонній, адже трансформації у системі (фінансовому механізмі забезпечення суспільного добробуту) можуть спричиняти відповідні зміни у середовищі його функціонування;

– єдність головної мети, яка передбачає, що усі складові досліджуваного фінансового механізму функціонують для досягнення єдиної мети, яка полягає у забезпеченні суспільного добробуту. Цій меті підпорядковані дві підсистеми механізму – функціональна, що розкриває його призначення, і забезпечувальна, покликана забезпечити дію функціональної. У цьому виражається взаємозв'язок між підсистемами фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що характеризує іншу ознаку системності – наявність зв'язків між елементами. Крім цього, тісні зв'язки об'єднують компоненти функціональної підсистеми, адже в сучасних умовах вирішення складних питань соціально-економічного розвитку зазвичай передбачає застосування комбінації різних методів, важелів, інструментів фінансового впливу на об'єкт управління. Це забезпечує високий рівень ефективності функціонування цілого механізму;

– гомеостатичність (рівновага), що вказує на спроможність системи за відсутності радикальних змін у зовнішньому середовищі зберігати ефективність свого функціонування. Трактуючи зміст цієї ознаки, ми виходимо із того, що реально функціонуюча модель фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в країні відповідає певному рівню розвитку економіки, очікуванням суспільства та іншим чинникам середовища. Підстави для радикальних змін у цій

моделі фінансового механізму можуть виникнути у випадку, якщо довгий час він показує вкрай низьку ефективність функціонування або ж при глибоких змінах у чинниках зовнішнього середовища (різка економічна рецесія, суспільні протести, військовий конфлікт та ін.);

– емерджентність та синергізм, які передбачають, що внаслідок існування зв'язків між складовими системи вона, як єдине ціле, характеризується певними додатковими властивостями, нехарактерними для її елементів. Примітно, що у науковій літературі поняття емерджентності та синергізму часто ототожнюють¹; ². Однак, на наш погляд, варто погодитись з аргументами О. Муратова та І. Поварич, які провели теоретичне розмежування цих понять у відповідності до характеру чинників, що спричиняють виникнення додаткового ефекту від поєднання елементів системи. На їхню думку, синергізм формують внутрішні (ендогенні) чинники, тоді як емерджентність – зовнішні (екзогенні) чинники, що впливають на систему³. На наше переконання, високого рівня ефективності щодо впливу фінансового механізму на рівень суспільного добробуту в умовах нестабільності зовнішнього середовища можливо досягти тільки за умови комбінації різних методів, форм, важелів та інструментів. Так вирішення проблеми низького рівня життя населення потребує багатьох дій, зокрема стимулювання підприємницької діяльності через програми прямої та непрямой фінансової підтримки, вдосконалення системи оплати праці, в тому числі у бюджетній сфері, посилення адресності соціальних трансфертів та інше. При цьому ефект від застосування фінансового інструментарію для сприяння розвитку малого підприємництва можна розглядати більш широко, ніж приріст виробництва, адже розвиток малого бізнесу вирішує багато соціальних проблем (безробіття, низький рівень доходів, соціальна індиферентність, утриманство та ін.), сприяє становленню середнього класу, демократизації суспільства та його розвитку. Або ж комплексне поєднання елементів фінансового

---

¹ Смирнов Э. А. Теория организации: уч. пос. М.: ИНФРА-М, 2003. С. 150.

² Акимова Т. А. Теория организации: уч. пос. для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. С. 178–179.

³ Муратов А. С., Поварич И. П. Синергизм и эмерджентность: генезис их гармонизации в экономике и управлении. *Вестник КемГУ*. 2012. № 1 (49). С. 273.

забезпечення та фінансового регулювання при вирішенні завдань зі сфери екологічної безпеки дає можливість не тільки покращити умови життєдіяльності населення, але й мати додатковий економічний ефект від зниження захворюваності, підвищення продуктивності праці, а також може створити умови для розвитку нових видів економічної діяльності. Відтак стверджувати про наявність додаткового ефекту від функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як цілісної системи, про його емерджентність та синергізм цілком правомірно.

Окремим методологічним напрямком наукового пізнання є інституційний підхід, що отримав розвиток у 20–30-х рр. ХХ ст. Інституціоналізм (від лат. *institutio* – звичай, повчання) базується на ідеї про синтезу міждисциплінарного (економічного, соціального, політичного, нормативного, ментального) аналізу, це вчення про значення інститутів, різних чинників (інституцій), їх взаємодію у процесі прийняття певних рішень, інституційні зміни в суспільстві, їх наслідки. Таким чином, базовими поняттями інституціоналізму є терміни «інститут», «інституція», «інституційне середовище». Незважаючи на тривалу наукову полеміку щодо змістовного наповнення цих понять та їх співвідношення, на сьогодні у науковому середовищі можна прослідкувати зародження певного консенсусу щодо їх розмежування. Проведене М. Кармазіною і О. Шурбованою дослідження теоретичних підходів до трактування цих понять представниками теорії інституціоналізму переконливо довело, що їх ототожнення недоречне, а невиправдане ігнорування терміну «інституції» у пострадянській економічній науці пов'язане із недоліками перекладу праць зарубіжних основоположників інституційної теорії.

На думку М. Кармазіної та О. Шурбованої, інституції хибно визначають як організації, котрі певним чином об'єднують людей; є регулятивними зразками, через які суспільство обмежує поведінку індивідів. Звертаючись до позиції П. Бергера, який наділяє інституції такими базовими ознаками як екстернальність, об'єктивність, спонукальна сила, історичність, моральний авторитет, дослідниці визначають поняття «інституція» як традицію, порядок, зведений у суспільстві, а

«інститут», відповідно, як закріплення таких звичаїв та порядків у законах і правових нормах¹. Ці міркування М. Кармазіна і О. Шурбована підкріплюють поглядами провідних науковців інституціоналізму М. Оріу, Д. Норта. М. Оріу розрізняв «інститути-речі» (норми, що регулюють суспільні відносини) та «інститути-корпорації» (органи влади та заклади, які забезпечують виконання цих норм), що дає право їх ототожнити із, відповідно, інституціями та інститутами. Відомий апологет неоінституціоналізму Д. Норт визначав інституції як закони, правила, звичаї, норми – тобто «правила гри» в суспільстві, створені людиною обмеження, що спрямовують відносини між людьми у певному напрямку. При цьому інституції можна розмежувати на формальні (закони, норми права та ін.) і неформальні (усталені звичаї, традиції тощо). Під інститутами Д. Норт розумів організації (державі органи, політичні партії, професійні спілки), яких він визначав «акторами», межі компетенції яких – формування стратегії та майстерність².

Ми поділяємо методологічну позицію згадуваних вище науковців щодо необхідності розмежування понять інституція та інститут, однак, вважаємо, що вона потребує певного впорядкування. Ми не можемо погодитись із позицією М. Кармазіної та О. Шурбованої щодо розуміння ними інституту як законодавчо визначеної інституції. У цій же науковій публікації дослідниці вживають поняття неформальних інститутів³, яких, з огляду на вищесказане, взагалі не повинно існувати. Дискусійною, на наш погляд, є позиція Д. Норта, М. Оріу щодо фактичного ототожнення інститутів з певною організаційною структурою (суб'єктом управління). З цих позицій, не можуть існувати такі загальновизнані інститути як інститут власності, держави, права та ін.

На наш погляд, у питанні розмежування понять інституції та інституту доцільно застосувати діалектичні категорії «змісту» і «форми», коли під формою розуміють певний спосіб поєднання елементів

---

¹ Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2016. № 4. С. 13.

² Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. К.: Основи, 2000. С. 10–17.

³ Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2016. № 4. С. 15.

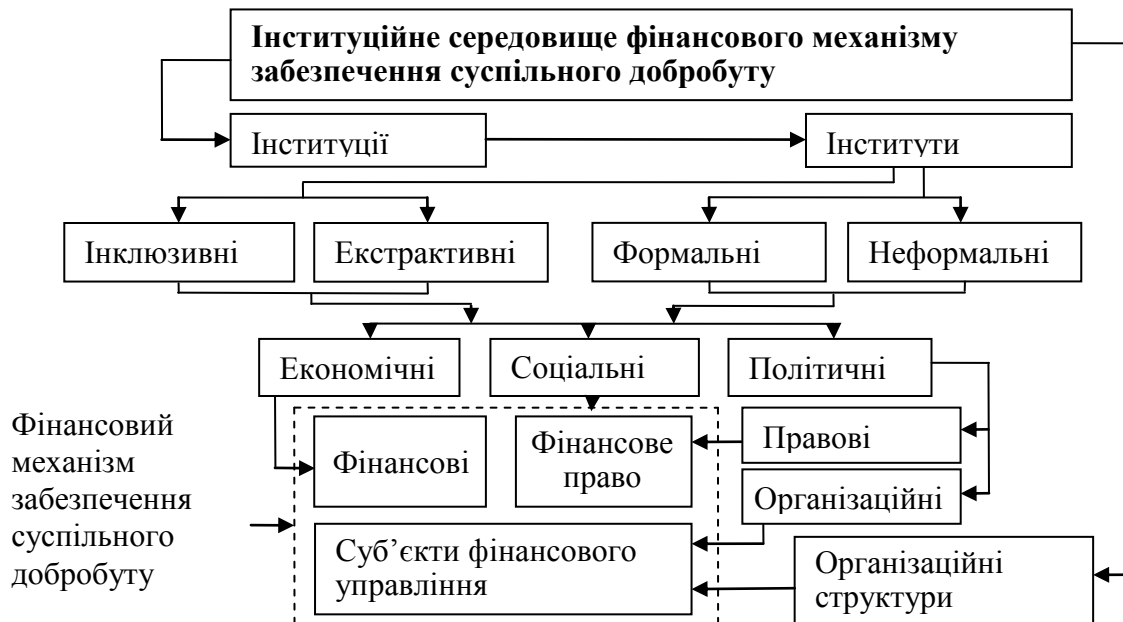
явища. Узагальнюючи наведені підходи до розмежування понять інституцій та інститутів, а також з огляду на наші міркування, можемо зазначити, що під першими ми розуміємо сукупність норм, правил, традицій, які врегульовують відносини між людьми у суспільстві, а інститути – це організаційні формування, комплекси взаємодії інституцій, які покликані забезпечити їх дотримання. Інституції та інститути, на наш погляд, можливо розмежувати на формальні (такі, що мають законодавче оформлення) та неформальні (діють приховано, тіньові). Так до формальних інституцій ми зараховуємо правові норми та правила регулювання відносин в суспільстві, тоді як неформальні інституції об'єднують норми і правила, визначені ментальними, національними та іншими традиціями суспільства. У складі інститутів також можна виділити формальні (ті, що отримали своє оформлення у вигляді певних комбінацій правових норм) та неформальні (так звані тіньові інститути, які не мають легального оформлення, однак, справляють вагомий вплив на відносини у суспільстві). За ознакою сфери функціонування, інституції та інститути, на наш погляд, доцільно розмежовувати на економічні, соціальні та політичні. При цьому функціонування формальних та неформальних інститутів забезпечують відповідні організаційні структури, представлені органами влади, політичними партіями та рухами, суб'єктами підприємництва, неурядовими громадськими організаціями, профспілками, неформальними лідерами тощо. Окремі науковці характеризують їх як інститути-організації¹, на протипагу інститутам-правилам.

Застосовуючи інституційний підхід до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, вважаємо за доцільне розглядати його як сукупність формальних та неформальних фінансових інститутів, в основу яких покладені відповідні інституції, та які застосовуються для впливу на відносини щодо формування і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення суспільного добробуту. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту, на нашу думку, реалізується у взаємодії з іншими економічними, а також політичними

---

¹ Стрижак О. Теоретичні основи дослідження інституціонального середовища людського розвитку. *Вісник КрНУ імені М. Остроградського*. 2016. № 4 (99). С. 119.

та соціальними інститутами в поєднанні з організаційними структурами, що забезпечують їх функціонування інститутів. Таким чином утворюється інституційне середовище фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що містить політичну, соціальну та економічну компоненту (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Інституційне середовище фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: складено автором самостійно

Політична компонента інституційного середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту представлена правовою та організаційною складовими. Правову складову формують законодавчі та нормативні акти, що регулюють відносини, пов'язані із застосуванням інструментарію фінансового забезпечення і фінансового регулювання суспільного добробуту. До складу цих правових актів належать фундаментальні правові документи, які закріплюють соціальний характер держави та визнають її відповідальність за реалізацію базових прав людини; соціальне законодавство, яке визначає обсяг соціальних зобов'язань держави, показники соціальних стандартів та гарантій для різних верств населення й окремого громадянина зокрема; фінансове законодавство, яке у прямий чи непрямий спосіб регулює процеси формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту.

Організаційна складова політичної компоненти представлена найперше органами державної та місцевої влади, місцевого самоврядування, компетенція яких передбачає повноваження стосовно регулювання процесів формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту. До організаційної складової політичної компоненти також належать управлінські структури суб'єктів господарювання, які реалізують фінансову політику на відповідному мікроекономічному рівні й ухвалюють рішення щодо формування і використання фінансових ресурсів, в тому числі на напрямки, що впливають на рівень суспільного добробуту. До політичної компоненти цілком правомірно зарахувати також окремих індивідів та їх спільноти, які приймають рішення щодо розподілу фінансових ресурсів на рівні окремого домогосподарства та їх цільового спрямування. В сучасних умовах винятково значення набув інститут громадянського суспільства як найвищої форми самоорганізації громадян та засіб здійснення ними спільної діяльності для захисту їхніх інтересів. Розвинуте громадянське суспільство в умовах демократії справляє багатоаспектний вплив на фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту. Завдяки тиску інститутів громадянського суспільства (політичні партії, профспілки, асоціації роботодавців, органи самоорганізації, громадські організації тощо) відбувається зміна об'ємно-структурних параметрів та напрямів використання фінансових ресурсів, які надходять від усіх суб'єктів економіки на забезпечення суспільного добробуту. Залучення громадськості до управління публічними фінансами через інститут громадського контролю є, на наш погляд, одним із найбільш дієвих способів впливу населення на економічну політику держави та ефективність використання публічних коштів. Разом з тим, ефективність такого контролю напряму залежить від інкорпорації у правове поле реальних, а не декларативних інструментів впливу громадськості на процес прийняття управлінських рішень щодо управління публічними фінансами на різних рівнях публічної влади.

Економічна складова інституційного середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту представлена економічними інститутами, що регулюють поведінку індивідів в економічній

сфері діяльності. Виникнення цих інститутів пов'язують із тим, що люди в соціальних групах намагаються реалізувати свої потреби спільно. В рамках цієї практики вони знаходять певні прийнятні для цієї спільноти інституції (зразки, норми поведінки), які через повторення і оцінювання трансформуються у стандартизовані, отримують організаційне оформлення. До головних економічних інститутів у ракурсі нашого дослідження належать власність, економічна влада, праця, споживання, нагромадження, які виступають для їх носіїв підставою для отримання доходів (у формі прибутку, ренти, доходу від підприємницької діяльності, зарплати).

У соціально орієнтованій економіці важливим економічним інститутом є інститут редистрибуції (перерозподілу), який також справляє вагомий вплив на фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту. За визначенням Ю. Оболенського, при редистрибуції відбувається наділення господарюючих суб'єктів певною єдиною власністю та встановлюються правила її використання, тобто задаються параметри розподілу та акумуляції ресурсів та продуктованих благ. Загальний характер власності передбачає, що вона має використовуватись «на користь суспільству» за певними правилами та призначенням. Якщо така умова не дотримана і виникає збиток інтересам суспільства, діють механізми вилучення та повернення власності її основному власнику та передачі її іншому суб'єкту, який забезпечить її ефективне використання¹. Зауважимо, що інститут редистрибуції покладений в основу організації надання більшості суспільних благ, він є одним із найважливіших детермінант, що визначає параметри моделі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

З розвитком інституту редистрибуції пов'язане становлення цілого спектру фінансових, зокрема бюджетних інститутів, таких як бюджет, податок, позика, пільга, трансферт тощо. Вони мають складну внутрішню структуру, сформовану формальними та неформальними інституціями та диференційовані залежно від форм руху фінансових ресурсів.

---

¹ Оболенський О. Ю. Інститути економічної системи суспільства як об'єкти публічного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка*. 2010. Вип. 8. С. 29–30.

Дотримання цих норм та правил забезпечують відповідні організаційні структури, в першу чергу, органи державного влади, наділені повноваженнями з управління фінансовими ресурсами публічного сектору економіки. Розвиток фінансових інститутів, обумовлений змінами в інших (політичних, економічних, соціальних) інститутах, безпосередньо впливає на архітектуру фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

В процесі інституціоналізації (перетворення інституцій в інститути) нерідко виникають розбіжності між інтересами суспільства при задоволенні певної потреби та інтересами індивіда чи соціальної групи, які її реалізують для суспільства. У випадку, коли потреба соціальної групи тривалий час ігнорується суспільством, це стає підґрунтям для появи підпільних економічних інститутів, до найбільш поширених з яких належать корупція, ухилення від сплати податків, лобізм, непотизм та ін. Такі економічні інститути належать до екстрактивних, тобто таких, що гальмують інноваційний розвиток та сприяють поглибленню майнової нерівності в суспільстві. Теоретиками екстрактивних та інклюзивних інститутів Д. Аджемоглу та Дж. Робінсоном в їхній хрестоматійній праці «Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності» було обґрунтовано тісний зв'язок між розвитком цих інститутів та рівнем процвітання країни¹. Існування екстрактивних економічних і політичних інститутів веде до зниження ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, який не виконує свого основного призначення.

Одним з найбільш небезпечних екстрактивних інститутів є олігархічна влада, що забезпечує концентрацію фактичних владних повноважень у руках еліти (за дефініцією Ю. Радіонова – інститут бездіяльного класу²) та безконтрольного застосування цієї влади для експлуатації решти населення. Вплив олігархічної влади базується на багатьох екстрактивних політичних та економічних інститутах, що дають можливість зберігати фактичну владу в суспільстві, навіть незважаючи на

---

¹ Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності; пер. з англ. О. Дем'янчука. К.: Наш формат, 2016. С. 67–72.

² Радіонов Ю. Д. Інститути та їх роль у розвитку національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 3. С. 28.

зміну політичних сил в органах державного управління. Натомість перспективи економічного розвитку та підвищення рівня суспільного добробуту, на думку науковців, напряму пов'язані із ефективним функціонуванням базових інститутів ринкової економіки – приватної власності, конкуренції, обміну, праці, прибутку.

Виняткову роль на функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту справляють соціальні інститути. Слід відмітити, що серед науковців соціологів до соціальних інститутів зараховують політичні, економічні й інші інститути, оскільки усі вони функціонують у суспільстві¹; ². Натомість в наукових працях економічного напрямку під соціальними інститутами зазвичай розуміють частину інститутів, пов'язану із регулюванням соціальних взаємин між людьми, соціалізацією людини, створенням, зміцненням та розвитком культурно-духовних цінностей³. До числа цих соціальних інститутів належать інститути сім'ї, наука, освіта, культура, соціальний захист, моральні норми, виховання та ін. Ознаками соціальних інститутів визначають їх об'єктивність, обов'язковість, моральний авторитет та історичність⁴.

Виняткова роль соціальних інститутів для функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту пояснюється тим, що фактично вони є першопричиною самого існування фінансового механізму, адже розвиток таких соціальних інститутів як освіта, культура, наука, соціальний захист багато в чому визначає потребу в фінансових ресурсах на їх функціонування, а також масштаби та варіації застосування інструментарію фінансового забезпечення та фінансового регулювання відповідних суспільних потреб.

Соціальні інститути перебувають у процесі постійної трансформації, зміни своєї форми. Джерелом такої трансформації є ендо- та екзогенні чинники. Також значний вплив на еволюцію соціальних

---

¹ Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 72.

² Соціологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2010. С. 62.

³ Стрижак О. Теоретичні основи дослідження інституціонального середовища людського розвитку. *Вісник КрНУ імені М. Остроградського*. 2016. № 4 (99). С. 118.

⁴ Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 151.

інститутів справляють зміни у ціннісних орієнтаціях, особливо критерії оцінювання об'єктивної реальності, які формують «світогляд» певної культурної спільноти¹. Так непослідовні ринкові трансформації в Україні, становлення олігархічної монополізованої економіки, падіння вартості кваліфікованої праці призвели до значного знецінення таких соціальних інститутів, як освіта, наука, культура, використання залишкового підходу до фінансування відповідних галузей соціальної сфери.

Однак, зміна ставлення суспільства до інститутів освіти, культури, науки обумовлена не тільки сформованими ринковими перетвореннями економічними реаліями. Варто також згадати про різке зниження ефективності функціонування самих соціальних інститутів в нових ринкових умовах. Як зазначає Н. Осипова, соціальні інститути зазнають ендогенних змін через те, що той чи інший інститут перестає ефективно виконувати свої функції, не досягає мети, яка перед ним стоїть, не реалізовує потреб та інтересів соціальних груп². Таким чином, зміна ставлення суспільства до соціальних інститутів освіти, культури, науки стала наслідком невідповідності між тим, що могли запропонувати населенню ці інститути, та що від них очікувало суспільство. Знецінення освіти як чинника, що міг забезпечити підвищення соціального статусу людини, зростання рівня її добробуту призвело до втрати морального авторитету освіти в суспільстві, відтак необхідності її трансформації. В сучасний період одним із важливих аспектів трансформації цього соціального інституту є зміна підходів до його фінансового забезпечення, що передбачає впровадження елементів ринкової конкуренції та спрямоване на посилення практичного характеру освіти та її відповідності до потреб суспільства.

Серед найважливіших соціальних інститутів, що формують інституційне середовище фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, є також соціальний захист, що має багатокомпонентну структуру та об'єднує соціальні інститути соціальної допомоги (соціальних послуг), соціальних трансфертів та соціального страхування. В свою чергу, ідейним підґрунтям для формування цих соціальних інститутів

---

¹ Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. К.: Юрінком Інтер, 2003. С. 72.

² Там само.

виступає соціальний інститут патерналізму. М. Гурик та М. Шумка, прослідковуючи трансформацію соціального інституту патерналізму, розкривають архаїчний підхід до його трактування як особливої форми влади над людьми за схемою «добрий батько – слухняний син» (влада опікується своїм населенням, населення відповідає «синівською» відданістю і послухом¹. Превалювання такої моделі взаємин між державою та населенням в радянський період призвело до закріплення в менталітеті сучасного суспільства таких рис, як безпорадність, фаталізм, інфантилізм, бажання делегувати відповідальність за власний добробут на когось, страх позбутися підтримки². Навіть через майже три десятиліття після започаткування переходу до демократії і ринкової економіки, понад 1/4 населення відводить державі провідну роль у формуванні їхнього добробуту, а майже 2/3 вважає, що їх особистий внесок та роль держави мають бути рівноцінними³. Низька суспільна підтримка ідей лібералізму та превалювання патерналістських настроїв на фоні невисокого рівня добробуту значної частини населення є сприятливим ґрунтом для консервації олігархічної моделі влади, безпрецедентного розвитку політичних маніпуляцій суспільством та гальмування процесів модернізації. Збереження успадкованого із радянських часів, однак, непомірного для сучасного рівня економічного розвитку масштабу соціальних зобов'язань держави вимагає значних обсягів фінансування, що є причиною збереження високого рівня податкового тиску на бізнес. Наслідками цього є високий рівень тінізації економіки, безпрецедентні масштаби ухилення від сплати податків, тіньова зайнятість та ін. Таким чином, об'єктивним фактом є необхідність трансформації соціального інституту патерналізму відповідно до його модерного розуміння. На думку В. Сусака, в демократичному суспільстві держава має право (і обов'язок – *авт.*) лише допомагати людині здійснити вибір за власним бажанням, при тому, що він (патерналізм)

---

¹ Гурик М., Шумка М. Трансформація специфічних ознак патерналізму в умовах децентралізації в Україні. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 27.

² Гречко А. Роль інституційного середовища у розвитку національної економіки. *Сучасні проблеми економіки та підприємництво*. 2013. Вип. 11. С. 31.

³ Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів за 2017 рік (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

ґрунтується на твердій волі та чітких намірах людини, а роль держави полягає у наголошуванні на можливих небезпеках таких дій для цієї особи або інших осіб¹. Особливістю сучасного підходу до трактування патерналізму є те, що він передбачає відхід держави як провідного суб'єкта соціального захисту населення та передачу цієї відповідальності до громадянського суспільства. Утвердження такого підходу до розуміння патерналізму, на наш погляд, може спричинити радикальні зміни у структурі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що полягатимуть у посиленні інструментарію фінансового регулювання, а також зниженні ролі держави у забезпеченні суспільного добробуту на користь інших суб'єктів економіки.

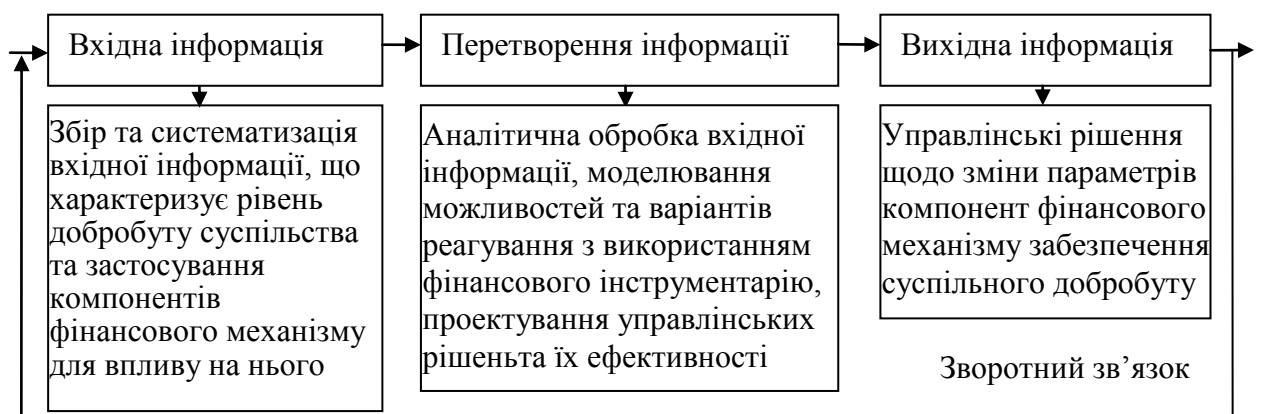
В умовах інформаційного суспільства інноваційним методом наукового пізнання є інформаційний підхід, який передбачає ґрунтовне дослідження інформаційних аспектів функціонування явища чи процесу. В основу цього методологічного підходу пізнання покладений принцип інформаційності, який передбачає, що всі явища та процеси реальної дійсності мають інформаційну основу, інформація є носієм їх змісту, а всі відносини між цими явищами чи в рамках процесів мають комунікативну природу та обумовлені передачею і сприйняттям інформації. Доцільність застосування інформаційного підходу до наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту пояснюється винятковою залежністю ефективності його функціонування від належного інформаційного забезпечення. Багатоаспектна природа суспільного добробуту, інформаційна асиметрія та зниження ентропії інформації в рамках міжсуб'єктних комунікацій стають причинами невідповідності застосовуваних підходів та інструментарію фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту об'єктивним реаліям. Інформаційний підхід у його прикладному розумінні передбачає використання пізнавальних можливостей інформаційно-комунікативної діяльності як сукупності процесів пошуку, збирання, аналітико-синтетичної обробки та розповсюдження інформації, які використовують комунікативні посередники.

---

¹ Сусак В. І. Патерналістські установки і практики громадян України в умовах пост-комуністичних трансформацій: дис. ... канд. соціолог. наук: 22.00.03. К., 2009. 365 с.

В умовах постіндустріального інформаційного суспільства інформаційна складова суспільного розвитку стає однією із найважливіших. Її домінування дає можливість тим, хто володіє інформацією, посилювати свій контроль над суспільством, з іншого боку, неконтрольоване зростання обсягів інформації веде до зниження ентропії, тобто розчинення корисної інформації в масиві «пустих» інформаційних повідомлень (так званого інформаційного шуму). Це вкрай ускладнює процес прийняття обґрунтованих управлінських рішень та актуалізує питання вдосконалення технологій генерування, обробки корисної інформації, що є передумовою підвищення ефективності управління.

Інформаційний підхід дає можливість розглядати об'єкт пізнання як систему комунікативних зв'язків, пов'язаних із акумулюванням, аналізом та обробкою, перетворенням інформації. Функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, на наш погляд, також можна розглядати з точки зору інформаційного підходу як систему комунікативних зв'язків, що супроводжують процес збору та систематизації різних типів вхідної інформації, її аналітичної обробки та проектування на цій основі управлінських рішень щодо застосування інструментарію фінансового механізму на формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Інформаційно-комунікативна модель функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: складено самостійно

Вхідний масив інформації представлений кількома її типами¹:

– інформація-знання, тобто фактологічна, дескриптивна інформація (показники макроекономічної динаміки, параметри, що характеризують вплив чинників зовнішнього середовища на рівень суспільного добробуту, показники динаміки фінансових ресурсів та витрат населення, обсяги фінансування різних видів соціальних послуг та ін.);

– інформація-досвід – інформація нормативного, програмного характеру (визначені законодавством пріоритети соціально-економічного розвитку, стратегічні та операційні цілі соціальної, економічної (податкової, бюджетної) політики, положення міжнародних угод, норми фінансового законодавства, що регулюють застосування інструментарію фінансового механізму тощо;

– інформація-цінності, або оціночні дані (дані про показники самооцінки населенням рівня власного добробуту, суспільні пріоритети, моральні цінності й установки, очікування населення щодо відповідальності суб'єктів економіки за забезпечення добробуту та ін.).

У відповідності до інформаційного підходу, функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту можна розглядати як певну послідовність комунікацій, об'єднаних у три стадії:

– перша стадія об'єднує операції, пов'язані із акумуляцією необхідної інформації, забезпечення її об'єктивності, повноти та адекватності. Складність цього завдання полягає у необхідності концентрації значних масивів різних типів інформації та з багатьох інформаційних джерел, оптимального вибору комунікаційних посередників. Важливими завданнями є формалізація даних, оскільки значний масив інформації, що, наприклад, оцінює рівень добробуту населення, має описовий характер та складно вимірюваний за допомогою індикаторів. Іншим важливим завданням на цій стадії є підвищення рівня інформаційної ентропії, тобто «відсіювання» з інформаційного масиву даних, які не мають цінності для цілей управління (інформаційного шуму);

– друга стадія передбачає аналітичну обробку вхідної інформації з метою формування об'єктивного бачення рівня суспільного добробуту

---

¹ Пожуєв В. І. Осмислення місця і ролі інформації у сучасному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 6.

та тенденцій його зміни, ефективності застосування фінансового інструментарію для його регулювання. Центральною ланкою цього етапу комунікаційного ланцюга є вироблення варіантів управлінських рішень щодо реагування на дані, які отримані за підсумками аналітичної роботи, а також вибору з них оптимального. Складність розробки управлінських рішень щодо застосування інструментарію фінансового механізму для підвищення суспільного добробуту пояснюється тим, що для неї характерні такі ознаки: мультисуб'єктність, що передбачає існування багатьох центрів впливу на зміст управлінського рішення, що відстоюють свої інтереси (влада, бізнес, профспілки, громадські організації та ін.); мультирівневість, оскільки управлінські рішення щодо фінансового забезпечення та регулювання суспільного добробуту зазвичай передбачають узгоджені дії на різних рівнях управлінської ієрархії; інтерсуб'єктивність, що передбачає узгодженість дій між різними суб'єктами управління для того, щоб забезпечити високий рівень ефективності реалізації управлінських рішень;

– третя стадія передбачає донесення вихідної інформації у вигляді ухвалених управлінських рішень щодо коригування параметрів застосування фінансового інструментарію для впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту для їх виконання. Важливою передумовою ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є також розробка об'єктивних показників оцінювання, що дадуть можливість проаналізувати ефективність та доцільність раніше ухвалених управлінських рішень та стануть підґрунтям для подальшого вдосконалення практики застосування інструментарію фінансового механізму для підвищення добробуту суспільства. Відтак характерною особливістю функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як комплексу комунікативних зв'язків є його циклічність, відповідність базовим законам діалектики, що розкривають суть суспільного розвитку.

2.3. Концептуальні підходи до розробки методики оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Питання ефективності управління процесами формування і використання фінансових ресурсів є ключовими та покладені в основу значної частини наукових досліджень, котрі ставлять за основну мету вироблення пріоритетів та рецептів вдосконалення інструментарію впливу фінансів на суспільний розвиток. Головна мета розробки методики оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту полягає у створенні передумов для своєчасного відстеження деструктивних змін у показниках суспільного добробуту та виробленні рекомендацій щодо застосування фінансового інструментарію для їх виправлення.

Ефективність є одним із найскладніших наукових понять, питання її сутності та підходів до оцінювання не перестають бути об'єктом дискусій у науковому середовищі. У загальному, під ефективністю розуміють отримання максимального ефекту від вжитих заходів чи проведених операцій. У господарській діяльності ефективність об'єктивно характеризують показники чистого прибутку, рівня рентабельності, чистого грошового потоку. Однак, методичні підходи до оцінки ефективності, прийнятні для застосування на рівні суб'єкта господарювання, нерідко дуже складно, а то й неможливо застосувати для оцінювання ефективності управління на макроекономічному рівні, в публічному секторі економіки. Так діяльність держави, пов'язана із виконанням властивих їй функцій, не передбачає отримання вигоди у формі прибутку, вона спрямована на досягнення принципово іншого, нематеріального ефекту у вигляді поліпшення якості надання публічних послуг, підвищення рівня життя населення тощо. Це вимагає кардинально іншого підходу до трактування ефективності та вироблення індикаторів її оцінювання.

В англійській мові для позначення поняття ефективності використовують два терміни «effectiveness» та «efficiency», ідентичні при перекладі на українську мову, але які мають принципову відмінність за змістом та характеризують два ключових підходи до трактування ефек-

тивності. Поняття «effectiveness» вказує на ступінь досягнення поставленої мети без огляду на витрати, тобто наскільки явище/система реалізує те призначення, для чого вона була створена. Натомість «efficiency» – це поняття, яке характеризує шлях до мети, тобто наскільки раціональним був обраний варіант досягнення необхідного завдання. Таким чином, «efficiency» поглиблює розуміння ефективності, оскільки характеризує, наскільки явище/система реалізує своє призначення при мінімізації витрат ресурсів/енергії¹.

Зміст поняття «effectiveness» можливо більш точно передати не терміном «ефективність», а скоріше «результативність», оскільки він вказує на здатність явища/системи досягати цілі, яка характеризує його функціональне призначення. Навідміну від результату, ефект не завжди пов'язаний із певною діяльністю, його не завжди можливо об'єктивно оцінити чи відслідкувати після закінчення дій. Як зазначають окремі науковці, у випадку із ефективністю використання коштів бюджету використовувати традиційні показники дієвості управлінських рішень за схемою «витрати – випуск», «витрати – результат» взагалі недоречно². У цьому ракурсі більш прийнятним є порівняння отриманих результатів зі здійсненими витратами за формулою:

$$\text{Ефективність} = \frac{\text{результати}}{\text{витрати}} \quad (2.1)$$

Ще більш проблематичним є застосування такого підходу для оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, оскільки параметри результуючих показників можуть вимірюватись не тільки вартісними показниками (для прикладу, середня тривалість життя, рівень захворюваності населення, ступінь поляризації доходів та ін.), а тому безпосереднє співставлення їх з витратами може виглядати безглуздо. Крім цього, наявність прямої залежності між результуючими індикаторами та, для прикладу, обсягом видатків бюджету може бути сумнівною, адже

---

¹ Adizes I. On Effectiveness and Efficiency and Their Repercussions. URL: http://www.management.com.ua/notes/effectiveness_and_efficiency.html.

² Мазур И., Шапиро В., Ольдерогге Н. Эффективный менеджмент. М.: Высшая школа, 2003. С. 155.

показники суспільного добробуту формуються під впливом цілого комплексу чинників, кожен із яких тією чи іншою мірою визначає їх значення.

У наукових дослідженнях дієвим, а відтак широкоживаних підходом до оцінювання ефективності складно порівнюваних величин, а також прогнозування економічних явищ та процесів є кореляційно-регресійний аналіз. Ефективність застосування цього підходу залежить від обраного діапазону даних та тісноти залежності між ними. Зазвичай такі моделі мають вигляд:

$$\bar{Y}_x = a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n, \quad (2.2)$$

де: $\bar{Y}_x$ – результуючий показник регресії;

x_1^n – причинно-зумовлені змінні;

a_0^n – параметри лінійного рівняння¹.

У якості результуючих показників можуть бути вибрані індикатори, які характеризують кількісно-якісні параметри розвитку досліджуваного об'єкта, їх кількість не регламентована та обумовлюється метою, покладеною в основу побудови регресії та суб'єктивних оцінок дослідника. Однак, відбір причинно-зумовлених змінних має враховувати дві умови: наявність невинного зв'язку між змінною та результуючим показником; перевірку змінної на колінеарність із результуючим показником та відкиданням з вибірки тих індикаторів, коефіцієнт кореляції яких із результуючим показником засвідчує дуже сильну (більше 0,9) або незначну (менше 0,5) щільність.

Методика оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, на нашу думку, являє собою логічно впорядковану послідовність етапів, які передбачають: визначення основної мети оцінювання; вибір напрямів (об'єктів) оцінювання; формулювання переліку індикаторів оцінювання та визначення методики їх розрахунку; безпосередній розрахунок індикаторів, формування аналітичної інформації; розробку заходів реагування; чинники, які зумовлюють деструктивні зміни об'єкта аналізу.

---

¹ Воробйов Ю. М., Воробйова О. І., Блажкевич О. Г. Фінансова безпека будівельних підприємств: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. С. 99.

Екстраполюючи пропоновану методику на об'єкт дослідження, можна зауважити, що метою аналізу ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є визначення рівня дієвості застосування тих чи інших інструментів фінансового механізму для забезпечення зміни параметрів суспільного добробуту в бажаному напрямку.

Питання вибору напряму (об'єкта) оцінки у випадку вимірювання впливу фінансового механізму на таке багатокомпонентне явище як суспільний добробут складне. Логічно припустити, що у якості об'єкта має виступати інтегральний індикатор, який комплексно характеризуватиме усі аспекти досліджуваного явища. Наукові дослідження, присвячені виробленню інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту, зазвичай передбачають також обґрунтування вибору комплексу фактичних індикаторів, які характеризують окремі компоненти цього загального показника.

Концептуальні ідеї щодо критеріїв оцінювання суспільного добробуту зустрічаються ще у працях представників класичної економічної теорії (А. Сміт, Й. фон Юсті), які ототожнювали його з багатством. Засновники теорії суспільного добробуту (В. Парето, А. Пігу) не виробили узгодженої позиції щодо принципів та методології його вимірювання. В. Парето практично заперечував можливість оцінки добробуту населення за допомогою цифрових показників, вважаючи, що його сприйняття є індивідуальним для кожної особи¹. Натомість А. Пігу вказував на можливість порівняння добробуту окремих індивідумів і визначення на цій основі рівня економічного добробуту за допомогою показника подушного ВВП². Однак, використання ВВП як показника добробуту було піддано гострій критиці через ігнорування ступеня нерівності у доходах населення, зміни якості товарів, впливу тіньової економіки, інших чинників. Таким чином, ВВП визначали швидше показником, що вимірює економічну потугу держави, а не рівень добробуту її мешканців.

---

¹ Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело, 1994. С. 540.

² Пігу А. Экономическая теория благосостояния. В 2-х т.: Т.1 / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1985. С. 327.

Очевидні недоліки використання ВВП для оцінювання добробуту дали поштовх до наукових пошуків інших показників, що дали б можливість об'єктивніше відобразити рівень суспільного добробуту. У наступні десятиліття були розроблені показники чистого економічного добробуту MEW (Measure of Economic Welfare) та стійкого економічного добробуту SMEW (Sustainable Measure of Economic Welfare) В. Нордгауза, Дж. Тобіна та П. Семюельсона ¹, чистого національного прибутку NNW (Net National Welfare) М. Шиохари ² та інші. Незважаючи на відмінності у їх розрахунку, спільним для цих підходів було збереження вартісного принципу вимірювання добробуту. Так показник чистого економічного добробуту являє собою ВВП, скоригований на три показники експансивного характеру, що збільшували базу розрахунку (монетизовані обсяги позаринкової діяльності, продукovanі у тіньовій сфері блага, грошове вираження збільшення вільного часу і відпочинку) та три показники рестриктивного типу (монетизовані обсяги негативних наслідків погіршення екології, продукovanі тіньовою сферою антиблага, негативні наслідки монополізації та урбанізації)³. У розвиток цього підходу Х. Золотас запропонував індекс економічних аспектів добробуту, в основу якого було покладено рахунки національного доходу та показник особистого споживання з урахуванням екологічних чинників та використання природних ресурсів. Вчений віднімав від підсумкового показника добробуту споживчі витрати населення на товари тривалого користування, вартість реклами, використаних природних ресурсів, втрати суспільства від забруднення довкілля, приватні витрати на охорону здоров'я та здобуття освіти. Натомість збільшували показник добробуту, за розрахунками Х. Золотаса, обсяги приватного споживання публічних послуг, домашніх послуг, корисний ефект від використання товарів тривалого користування, вартість вільного часу та ін. ⁴.

---

¹ Семюельсон П. А., Нордгауз В. Д. Макроекономіка; пер. з англ. К.: Основи, 1995. С. 69.

² Shinohara M. et al. Measuring Net National Welfare of Japan. Tokyo, Economic Council of Japan, 1972.

³ Hoffren J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National Economy. The Case of Finland. Academic Dissertation. Tampere, 2001. 199 p.

⁴ Economic Growth and Declining Social Welfare. By Xenophon Zolotas. New York: New York University Press, 1981.

У 1989 році Г. Дейлі та Дж. Б. Кобб запропонували показник ISEW або індекс сталого розвитку суспільства. Цей індекс передбачав комплекс поправок до обсягу ВВП, які враховували вплив соціальних та екологічних чинників, а також використання природних ресурсів. ISEW, серед іншого, передбачав змінну, що відповідала за розподіл доходів у суспільстві, натомість не враховував вартість вільного часу і відпочинку, які, на думку вчених, було важко виміряти об'єктивно¹. Застосування такого підходу до розрахунку суспільного добробуту США засвідчило, що максимуму він досяг у 1970-х рр., після чого нарощування економічного потенціалу країни забезпечували за рахунок посилення руйнівного впливу на довкілля та поглиблення показників соціальної нерівності.

Продовженням ISEW став розрахунок індикатора справжнього прогресу GNI, який передбачає урахування 26 показників із трьох ключових напрямів сталого розвитку: економічної складової (обсяги особистого споживання, вартість домашньої праці, суспільних послуг та ін.), соціальної (розрахункова вартість втрат від злочинності, безробіття, зменшення вільного часу та ін.), екологічної (втрати від забруднення довкілля, втрати від дорожньо-транспортних пригод, виснаження не відтворювальних ресурсів, руйнування озонового шару та ін.)².

Більшість економістів пострадянського простору теж поділяють вартісний підхід до оцінювання суспільного добробуту, формулюючи власні варіанти набору показників для його розрахунку. Так В. Бочкарьова³, Н. Римашевська⁴ зараховують до ключових індикаторів суспільного добробуту показники зайнятості, рівень доходів та нерівність їхнього розподілу між окремими групами населення, структуру споживання, показники здоров'я і освіти. Т. Гакаленко зазначає, що основними чинниками суспільного добробуту є темпи економіч-

---

¹ Hoffren J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National Economy. The Case of Finland. Academic Dissertation. Tampere, 2001. P. 72–73.

² Там само, P. 73–74.

³ Бочкарева В. К. Интегральный показатель качества жизни. Народонаселение. 2001. № 3. С. 63–67.

⁴ Народное благосостояние: Тенденции и перспективы / Отв. ред. Н. М. Римашевская, Л. А. Оников. М.: Наука, 1992. С. 255.

ного зростання та нерівність у розподілі благ, а ключовими аспектами його визначення – рівень доходів та можливості його підвищення, а також наявність власності, використання якої може давати прибуток¹. При цьому вона пропонує для вимірювання добробуту застосовувати систему показників, які характеризують умови життєдіяльності населення: рівень купівельної спроможності населення, міру забезпеченості товарами тривалого користування, ступінь нерівності розподілу доходів населення, рівень бідності, наявність пропозиції якісних суспільних та ринкових благ².

В. Палехова доповнює методику оцінки суспільного добробуту індексом купівельної спроможності. На її думку, якщо середньостатистичний індивід спроможний придбати менше одного набору прожиткового мінімуму – це вказує на стан зубожіння країни; якщо ж доходи дають можливість купити більше 4-х наборів прожиткового мінімуму, то у державі має місце високий рівень добробуту³. Натомість О. Машкова стверджує, що в силу багатоплановості поняття «добробут населення» воно не може бути оцінене не тільки одним, але навіть групою показників. На її думку, із зростанням інтенсивності науково-технічного прогресу виявляється все більше аспектів соціального життя людей, які стають об'єктом державного регулювання і розширюють межі поняття «добробут»⁴. Зважаючи на це, більшість економістів скептично оцінюють можливість розробки інтегрального показника суспільного добробуту.

Наведені індекси, попри збереження вартісного підходу, об'єднують спільна ознака – вони базуються на переконанні, що вимірювати суспільний добробут лише показником ВВП недоречно. Ця ідея отримала продовження в ініціативі «beyond GDP» (більше, ніж ВВП), що передбачає урахування широкого діапазону чинників, які в

---

¹ Гакаленко Т. М. Трансформаційні процеси як фактор низького рівня добробуту населення України. Наукові записки НаУКМА. Київ, 2005. Т. 44. С. 27.

² Фертікова Т. М. Добробут як фактор економічного зростання в національній економіці / Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. С. 7.

³ Палехова В. А. Макроекономіка: Навч. посібник. 2-ге вид., доп. та перероб. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. С. 19.

⁴ Машкова О. Суспільно-географічний аналіз наукових підходів дослідження категорії «якість життя». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. 2008. Вип. 1. С. 111.

сукупності визначають параметри суспільного добробуту. Згідно ідей ініціативи «beyond GDP» суспільний добробут нерозривно пов'язаний із забезпеченням екологічного благополуччя, суспільної стабільності та прогресу. Організаційне оформлення ініціативи «beyond GDP» було започатковане у 2007 році спільною однойменною конференцією за участі Єврокомісії, Європейського парламенту, Римського клубу, ОЕСР та Всесвітнього фонду дикої природи WWF, де було підтримано перспективу розробки об'єктивних показників вимірювання суспільного добробуту, що враховували б нові виклики XXI ст. – бідність, виснаження ресурсів, зміни клімату, здоров'я та якість життя людини. У 2009 році Європейською комісією було розроблено Дорожню карту «GDP and beyond: Measuring progress in a changing world» (ВВП і більше: вимірювання прогресу в мінливому світі), де було передбачено ключові дії, спрямовані на стимулювання показників прогресу у відповідності з ідеями ініціативи «beyond GDP»¹. У 2012 році на конференції ООН зі стійкого розвитку «Ріо+20» було ухвалено резолюцію Генеральної асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми бажаємо», де було визначено цілі сталого розвитку та зафіксовано прихильність до забезпечення побудови економічного, соціально та екологічно стійкого майбутнього планети та цього та майбутніх поколінь².

Утвердження ініціативи «beyond GDP» стимулювало розробку багатьох показників, які комплексно характеризують усі аспекти суспільного добробуту. Так відповідно до звіту Комісії з питань вимірювання результатів економічної діяльності та економічного прогресу при його розрахунку передбачено аналіз дотримання матеріальних життєво-необхідних стандартів (дохід, споживання), показників освіти, охорони здоров'я, рівня задоволення особистих інтересів та захисту основних прав, рівня безпеки та ін.³. Серед найвідоміших індексів, що покликані виміряти суспільний добробут, можна виокремити Індекс щастя (The Happy Planet Index, HPI), який складається з таких основних

---

¹ Beyond GDP. Measuring progress, true wealth, and well-being. URL: https://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/background_en.html.

² The future we want. The outcome document of the Rio+20 conference. United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD). URL: <https://www.preventionweb.net/publications/view/24577>.

³ Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. CMEPSP. 2009. September. URL: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.

компонентів: середньої очікуваної тривалості життя при народженні, рівня задоволення життям та системи показників екологічного чинника (ВВП на душу населення, викиди CO₂ на одну особу, щільність населення, структура економіки та ін.)¹; Індекс людського розвитку (The Human Development Index), який враховує очікувану при народженні тривалість життя у роках, середню тривалість навчання у роках, очікувану тривалість навчання у роках, валовий національний дохід (ВНД) на душу населення²; Індекс процвітання The Prosperity Index інституту Legatum, що враховує 8 індикаторів, зокрема персональні свободи, соціальний капітал, безпека та захист, освіта, здоров'я, довкілля та ін.³. До 2019 року, коли було змінено методіку його розрахунку, соціальні індикатори займали вагоме місце при розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), зокрема індикатори тривалості життя та поширення окремих захворювань, якості початкової освіти, якості викладання математики та управління школами, охоплення населення різними ступенями освіти та ін.⁴. Разом з тим, запропонований Світовим економічним форумом у м. Давос Індекс інклюзивного розвитку (The Inclusive Development Index), на наш погляд, надто вузько характеризує суспільний прогрес та недосконалий для оцінювання рівня суспільного добробуту. Він передбачає розрахунок 11 індикаторів, об'єднаних у три виміри економічного прогресу: економічне зростання та розвиток, інклюзія, солідарність поколінь⁵.

Незважаючи на значну неоднорідність підходів до формулювання переліку індикаторів, що характеризують суспільний добробут, спільним для них є визнання того, що рівень суспільного добробуту не може визначатись виключно єдиним вартісним показником на кшталт ВВП, навіть з урахуванням певного числа корекцій. Ми не ставимо перед собою завдання вироблення універсальної системи індикаторів оціню-

---

¹ Abdallah S., Thompson S., Michaelson J., Marcs N., Steuer N. TheHappyPlanetIndex 2.0. NEF. 2009. Jun. URL: <http://www.happyplanetindex.org>.

² Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. URL: <http://hdr.undp.org/en/2019-report>.

³ The Legatum Prosperity Index. Legatum Institute. URL: <https://www.prosperity.com>.

⁴ The Global Competitiveness Report 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018>.

⁵ The Inclusive Development Index 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-inclusive-development-index-2018>.

вання рівня суспільного добробуту, оскільки це виходить за межі нашого наукового дослідження. Разом з тим вважаємо, що при виробленні методичного підходу до оцінювання ефективності впливу фінансового механізму на рівень суспільного добробуту можливо застосувати пропонуване у розд. 1 бачення розуміння сутності суспільного добробуту як єдності характеристик індивідуального добробуту та параметричних значень критеріїв колективного добробуту.

Відштовхуючись від цієї наукової позиції, вважаємо, що методика відбору індикаторів оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має передбачати визначення відповідності застосовуваного інструментарію функціональної та забезпечувальної підсистем крізь призму виконання ключових принципів інклюзивного розвитку, а саме – справедливості, інклюзивності, ефективності та інноваційності (рис. 2.8). На наш погляд, перевагою пропонуваного методичного підходу є те, що він створює передумови для формування переліку індикаторів, що усесторонньо оцінюють суспільний добробут та знижує ризик вибіркості індикаторів. Формулюючи мету оцінювання ефективності впливу інструментарію фінансового механізму на певний аспект суспільного добробуту, дослідник зможе сформулювати оптимальний, на його думку, перелік індикаторів оцінки, що забезпечить високу об'єктивність отриманих результатів. Однак, проблемним моментом підходу є проблема вузькості інформаційної бази для визначення найбільш прийнятних індикаторів оцінювання. Для прикладу, однією із проблем оцінювання результатів виконання Стратегії подолання бідності за висновками Рахункової палати України обмежена інформаційно-статистична база для вивчення ситуації щодо соціального відчуження¹. Між тим, ці показники є важливими з точки зору оцінювання такого аспекту суспільного добробуту, як забезпечення прав, свобод і можливостей. Крім того, формування відповідної інформаційної бази є вимогою для реалізації соціальної політики у країнах ЄС.

---

¹ Звіт про результати аналізу виконання заходів з реалізації Стратегії подолання бідності: затверджений рішенням Рахункової палати України від 11.09.2018 р. № 23-3 / відп. В. І. Невідомий. К.: Рахункова палата України, 2018. 94 с. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/23-3_2018/Zvit_23-3_2018.pdf.

Рис. 2.8. Методичний підхід до відбору індикаторів оцінки ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: розроблено автором самостійно

Пропонований методичний підхід дає можливість залучити до оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту різні за характером та одиницями виміру показники. Для забезпечення об'єктивності результатів оцінювання вони мають відповідати певним вимогам:

– релевантності, тобто відібрані для процесу оцінювання показники мають вказувати на не випадковий зв'язок між застосуванням

інструментарію фінансового механізму і рівнем суспільного добробуту, забезпечувати комплексне оцінювання ефективності;

– повноти, тобто обрані для оцінювання індикатори мають забезпечувати охоплення усіх аспектів досліджуваного ракурсу впливу фінансового механізму на рівень суспільного добробуту. Дотримання цього принципу вимагає значного розширення інформаційно-статистичної бази відстеження тенденцій забезпечення суспільного добробуту у розрізі окремих його напрямів;

– диверсифікації оцінювання, що передбачає обґрунтоване поєднання кількісних, якісних індикаторів, розширення застосування гендерно-чутливих та інклюзивно-чутливих індикаторів оцінювання;

– об'єктивності, за яким процес оцінювання має передбачати неупереджене відображення результатів впливу фінансового механізму на суспільний добробут;

– порівнянності, що передбачає можливість співставлення індикаторів різних років для вияву тенденцій їх зміни, формування висновків про довгостроковий характер впливу фінансового інструментарію на відповідні аспекти суспільного добробуту;

– економічності, що передбачає використання для оцінювання індикаторів, які максимально базуються на існуючих механізмах акумулювання інформації та не будуть надміру вартісними.

Поєднання негомогенних індикаторів при оцінюванні впливу фінансового механізму на рівень суспільного добробуту актуалізує питання пошуку алгоритму забезпечення уніфікації відібраних індикаторів для забезпечення їх порівнянності і створення передумов для вироблення єдиного агрегатного індикатора. Варіантом вирішення цієї проблеми є застосування бального методу формалізації параметрів індикаторів, які не мають кількісного виміру. Застосування методу є поширеним прийомом в економічних дослідженнях, що забезпечує високий рівень порівнянності результатів оцінювання. Зважаючи на концептуальний характер пропонованої методики вибору індикаторів оцінки ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, застосування при цьому бального методу для вироблення єдиного агрегатного індикатора потребує більш ґрунтовних досліджень.

РОЗДІЛ 3

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В УКРАЇНІ

3.1. Фінансові ресурси недержавного сектору економіки як джерело фінансування суспільного добробуту.

Визначальним завданням економічної політики сучасної цивілізованої держави є забезпечення стійкого підвищення суспільного добробуту. В умовах планової економічної системи з тотальним домінуванням державної власності на засоби виробництва його реалізація досягалась за рахунок збільшення обсягу фінансових ресурсів, які надходили з централізованих фондів грошових коштів держави на потреби матеріального забезпечення непрацевдатних осіб, оплату праці у виробничому секторі та соціальній сфері, фінансування суспільних послуг. Натомість в умовах становлення ринкових відносин роль держави у перерозподілі ресурсів в економіці знижується, сфера її втручання обмежується тими напрямками суспільного життя, де ринок не справляється, або ж ринкове саморегулювання недоречне. Відтак все більшу роль починають відігравати непрямі методи державного регулювання економічних процесів, тоді як пряма участь держави у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту неухильно знижується.

Період структурних трансформацій характеризується корінними змінами у механізмах розподілу ресурсів, їхньому правовому обґрунтуванні. У цей період відбувається становлення нових інститутів власності, реструктуризація наявних та поява нових фінансових структур та суспільних інституцій. В Україні цей процес впродовж перших років незалежності був доволі складним і хаотичним. Відмова від усталених підходів до ведення господарської діяльності призвела до дестабілізації роботи значної частини економічних агентів, що різко негативно позначилось на рівні добробуту основної маси населення. Головною причиною економічної рецесії початку 1990-х років та безпрецедентного

падіння рівня суспільного добробуту було зволікання з проведенням економічних реформ через відсутність досвіду трансформації економіки та управління нею в умовах ринку, нерозуміння законів ринкової економіки та, зрештою, неузгодженість дій різних політичних сил, збереження при владі представників колишньої партійної номенклатури. Впродовж перших років незалежності економічна політика уряду формувалася на основі ідеї захисту суб'єктивних інтересів правлячого класу, головним завданням якого було збереження пріоритетного доступу до власності та ресурсів. Внаслідок такого розподілу суспільства на привілейований та непривілейований класи, нерівноправності у доступі до економічних ресурсів, в країні гіпертрофованих масштабів набули корупція та зловживання.

В умовах ринку фінансова основа суспільного добробуту закладається у приватному секторі економіки. Ефективне функціонування підприємств різних форм власності створює передумови для збільшення доходів не тільки їхніх власників, але й дає можливість підвищувати рівень оплати праці найманих працівників. Зважаючи на це, перспективи підвищення суспільного добробуту в економічних системах будь-якого типу в першу чергу пов'язані з темпами економічного зростання. Після десятиліття економічної рецесії, 2000–2008 роки були позначені стійким економічним піднесенням, обумовленим завершенням формування необхідних ринкових інститутів та адаптацією більшості суб'єктів господарювання до нових економічних реалій. Стабілізація економічної ситуації та прискорене зростання вітчизняної економіки дало змогу забезпечити стійке підвищення добробуту основної маси населення. Воно виявилось насамперед у швидкому нарощуванні номінальних і реальних доходів населення, підвищенні рівня основних соціальних стандартів і гарантій. Зростання ВВП, який є основою формування суспільного добробуту за період 2001–2008 рр. склало 4,7 рази, а його абсолютний розмір досяг 990,8 млрд грн. В розрахунку на одного мешканця України ВВП за 2008 році становив 21,4 тис грн, що в 4,9 рази більше рівня 2001 року (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Окремі макроекономічні індикатори в Україні у 2001–2008 рр.

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ВВП, млрд грн	211,18	234,14	277,36	357,54	457,33	565,02	751,11	990,82
в т.ч. оплата праці найманих працівників	86,44	103,12	122,19	157,45	216,60	268,63	351,94	470,46
питома вага оплати праці у ВВП, %	40,9	44,0	44,1	44,0	47,4	47,5	46,9	47,5
Темп зростання ВВП, %								
– номінальний	119,90	110,87	118,46	128,91	127,91	123,55	132,93	131,91
– реальний	108,8	105,3	109,5	111,8	103,1	107,6	108,2	102,2
ВВП в розрахунку на одну особу, тис грн	4,34	4,86	5,80	7,54	9,71	12,08	16,15	21,42
Наявні доходи в розрахунку на одну особу, тис грн	–	–	3,28	4,29	6,33	7,77	10,13	13,72
Темп зростання реальних наявних доходів населення, %	–	121,2	105,8	116,8	123,9	111,8	114,8	107,6

Джерело: складено автором за^{1, 2}

Кризові явища у вітчизняній економіці у 2009 році негативно позначились на показниках соціально-економічного розвитку. Зниження реального обсягу ВВП у 2009 році склало 15,1% і виявилось найвищим за період після 1994 року. Погіршення макроекономічної ситуації призвело до зниження рівня суспільного добробуту – вперше за період з початку відновлення економіки скоротилися сукупний обсяг фонду оплати праці, відбулось значне падіння реальних доходів населення. Відновлення позитивної економічної динаміки у 2010–2013 рр. супроводжувалось прискореним ростом доходів населення. У 2010 році при реальному зростанні ВВП на 4,1% реальні наявні доходи населення підвищились аж на 17,1%, у 2011 році – відповідно на 5,4% та 8,0%. Особливо помітним було швидке нарощування реальних доходів населення у 2012–2013 рр., коли на фоні фактичної стагнації економіки мало місце зростання реальних наявних доходів населення на 13,9% у 2012 році та 6,1% – у 2013 році.

¹ Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Ускладнення суспільно-політичної та економічної ситуації в країні, що стало наслідком анексії АР Крим та іноземної агресії на Сході України після Революції Гідності, призвело до різкого зниження основних макроекономічних показників розвитку держави. Так ВВП у 2014 році скоротився на 6,6%, у 2015 році – ще на 9,8%. За складних економічних умов, спричинених закриттям традиційних ринків збуту вітчизняної продукції, величезним дефіцитом валюти і кількаразовою девальвацією гривні доходи населення різко впали. Так у 2014 році вони знизились на 11,5%, у 2015 році – на 22,3%. Таким чином, за два роки реальні наявні доходи населення зменшились майже на третину. Лише внаслідок високої інфляції у ці роки відбулось деяке зростання номінального обсягу доходів населення в розрахунку на одну особу: у 2014 році – на 0,2%, у 2015 році – на 15,9%. З 2017 року дотепер спостерігаються швидкі темпи зростання реальних доходів населення, що у 2-3 рази перевищують темпи реального приросту ВВП, при цьому показники зростання номінального обсягу ВВП та номінальних доходів населення відносно порівняні (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Окремі макроекономічні показники в Україні у 2009–2019 рр.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП, млрд грн	947,04	1120,59	1349,18	1459,10	1522,66	1586,92	1988,54	2383,18	2983,88	3560,60	3974,56
в т.ч. оплата праці найманих працівників	451,34	518,18	610,62	705,84	730,65	734,94	777,65	875,69	1170,75	1472,32	1725,00
Частка оплати праці у ВВП, %	47,7	48,0	47,0	50,2	49,9	46,3	39,1	36,7	39,2	41,4	43,4
Темп росту ВВП, %											
номінальний	95,58	118,32	120,40	108,15	104,36	104,22	125,31	119,85	125,21	119,33	111,63
реальний	84,9	104,1	105,4	100,2	100,0	93,4	90,2	102,3	102,5	103,4	103,2
ВВП на одну особу, тис грн	20,56	24,43	29,52	32,00	33,47	36,90	46,41	55,85	70,23	84,24	94,57
Наявні доходи на одну особу, тис грн	14,37	18,49	21,64	25,21	26,72	26,78	31,80	37,08	47,27	58,44	н.д.
Темп росту реальних наявних доходів населення, %	90,0	117,1	108,0	113,9	106,1	88,5	79,6	102,0	110,9	110,9	н.д.

Джерело: складено автором за ¹; ²

¹ Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Поступальне зростання доходів населення на фоні суперечливої динаміки економічного розвитку та несприятливих умов для ведення підприємницької діяльності дає підстави констатувати, що воно мало переважно інфляційну природу. Зокрема, при номінальному зростанні наявних подушних доходів населення за 2003–2016 рр. у 10,9 рази, у реальному вимірі вони збільшились всього вдвічі. При цьому за 2009–2016 рр. при номінальному зростанні в 2,5 рази реальне збільшення обсягу наявних доходів населення склало всього 5,4%. У 2017–2018 рр. диспропорція дещо вирівнялась, однак, при номінальному зростанні подушних доходів населення в 1,6 рази, реальний їх приріст склав менше 23%.

Причини невідповідності темпів економічного розвитку та показників реального зростання доходів населення, на наш погляд, у тому, що в Україні вагомий вплив на формування тенденцій в оплаті праці та доходах населення справляють позаекономічні чинники. На думку деяких експертів, уряд доволі часто використовував прискорене збільшення соціальних стандартів, оплати праці в бюджетній сфері для досягнення поточних економічних та політичних цілей. По-перше, швидке зростання номінальних доходів населення провокує активізацію інфляційних процесів та девальвації гривні, що в свою чергу викликає зростання обсягів надходжень непрямих податків до бюджету. Відтак «розкручування» інфляції фіскально вигідне, адже дає можливість поліпшити показники виконання планових обсягів доходів бюджету. По-друге, оскільки рівень доходів є одним з чутливих соціальних подразників, підвищення рівня заробітної плати чи соціальних виплат майже завжди позитивно сприймається суспільством (навіть за відсутності на те економічних підстав), а тому є «популярним» інструментом підвищення електоральних симпатій в період проведення виборчих кампаній.

Прискорені показники зростання реальних доходів населення у 2017–2018 рр. також бути спричинені не успіхами розвитку економіки, адже темпи економічного зростання в цей період були достатньо слабкими. Головним чинником приросту доходів населення у 2017 році було дворазове підвищення мінімальної заробітної плати в рамках

заходів з детінізації економіки. Також вагомий вплив на зростання зарплат в Україні справляє наростання масштабів трудової міграції населення та посилення конкуренції на внутрішньому ринку праці за залучення кваліфікованих кадрів. Форсоване зростання заробітних плат навіть на рівні уряду визначають як один з дієвих способів стримування відтоку трудових ресурсів за межі країни.

Підтвердженням вагомого впливу позаекономічних чинників на тенденції в оплаті праці є також стійка тенденція до перевищення темпів зростання заробітної плати над темпами підвищення продуктивності праці. Для прикладу, тільки у п'яти із дев'ятнадцяти останніх років продуктивність праці зростала вищим темпом, ніж середня заробітна плата. Стримане зростання рівня оплати праці порівняно з ростом продуктивності у 2014–2015 рр., на наше переконання, зовсім не свідчило про зміну підходів до реалізації економічної політики, а було продиктоване необхідністю спрямування значних коштів на зміцнення обороноздатності країни. У 2017–2019 рр. у зв'язку із тиском міграційного чинника, темпи зростання заробітної плати в 1,4–1,8 рази перевищували ріст продуктивності праці (табл. Б.1, Б.2 додатку Б, рис. 3.1).

Рис. 3.1. Темпи зростання продуктивності праці та середнього розміру заробітної плати в Україні у 2001–2019 рр., %

На думку М. Семикіної, випереджувальне зростання рівня оплати праці порівняно з продуктивністю має певне виправдання тільки у нетривалому періоді, адже повністю суперечить світовій практиці і теоретичним засадам економіки, свідчить про відсутність зв'язку між механізмом оплати праці та результатами діяльності галузей економіки, втрату керованості в управлінні продуктивністю праці¹. Однак, важко не погодитись з позицією Г. Кулікова, що внаслідок безпрецедентного знецінення вартості робочої сили на початку 90-х років відставання рівня оплати праці в Україні порівняно з розвинутими країнами ЄС набагато перевищує відповідне відставання продуктивності праці². Така невідповідність є нічим іншим, як свідченням надмірної експлуатації робочої сили. Звісно, в умовах безробіття та високої монополізації вітчизняної економіки досягти еквівалентності оплати праці й трудових зусиль практично неможливо. Однак, надмірні масштаби нееквівалентності обміну здійснених трудових зусиль та отриманого доходу є неприйнятними та мають бути об'єктом уваги з боку органів державної влади.

Негативним наслідком стримування росту зарплати у 2014–2015 рр. стало різке зниження частки оплати праці у ВВП. Якщо у 2013 році цей показник досяг «пікового» значення на рівні 52,8%, то у 2015 році він знизився до 39,3%, а в 2016 році – до безпрецедентного рівня 36,7%, найменшого показника за десятиліття. Отож, в умовах економічної рецесії відбулось різке погіршення рівня добробуту основної маси працюючого населення за рахунок перерозподілу ресурсів на користь держави і бізнесу. На наш погляд, тільки через наростання відтоку трудових ресурсів та заходи з протидії тінізації економічних відносин на фоні слабких темпів економічного розвитку відбулось підвищення показника частки оплати праці у ВВП, яка до 2019 року сягнула 43,4%.

Показники продуктивності праці та її оплати тісно пов'язані. З одного боку, низький рівень оплати праці демотивує працівників до

---

¹ Семикіна М. В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17 URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf.

² Куликов Г. Т. Шляхи регулювання оплати праці в Україні. *Праця і зарплата*. 2008. № 29 (6 серпня). С. 4.

праці, що стає причиною низької продуктивності. З іншого боку, підвищення продуктивності праці створює підґрунтя для збільшення розмірів оплати праці. Втім в Україні тривале випереджальне зростання заробітної плати фактично засвідчує, що економічні передумови для підвищення рівня оплати праці відсутні, а саме воно продиктоване позаекономічними мотивами. На наш погляд, швидке збільшення номінальних обсягів оплати праці в Україні стало не наслідком, а чинником, причиною економічного зростання.

Впродовж багатьох років уряд дотримувався кейнсіанських підходів до стимулювання економічного росту, які у вітчизняних умовах показують доволі низьку дієвість. У 2017–2019 рр. на фоні переходу до політики інфляційного таргетування та формування несприятливої кон'юнктури на сировинних ринках, основними драйверами росту економіки стали внутрішнє споживання й інвестиції. Поряд з помірним зростанням заробітних плат, пенсій, збільшення споживчих витрат населення було пов'язане із швидким приростом грошових переказів трудових мігрантів. Загалом з період 2014–2019 рр. вони зросли майже вдвічі, з 6,49 млрд дол до 12,0 млрд дол США. При цьому тільки в 2017 році грошові перекази з-за кордону зросли на 23,3% (1,75 млрд дол), в 2018 році – на 19,6% (1,82 млрд дол), 2019 році – на 8,2% (0,91 млрд дол)¹.

У 2016–2019 рр. поряд із споживчим попитом, драйвером економіки стали інвестиції, зокрема в транспортну інфраструктуру. Зростання у будівництві склало у 2016 році 117,5%, у 2017 році – 126,4%, у 2018 році – 108,6%, у 2019 році – 123,6%. Примітно, що навідріз від попередніх років, прискореними темпами збільшувались обсяги будівництва нежитлових будівель, інженерних споруд, що пов'язане із швидким розвитком аграрного сектору та масштабними державними інвестиціями у дорожнє будівництво, соціальну інфраструктуру в регіонах.

Завдяки переходу до багатостороннього стимулювання сукупного попиту, останні роки позначені зниженням темпів інфляції та відсутністю тенденції до погіршення платіжного балансу навіть на фоні

---

¹ Грошові перекази в Україну з-за кордону з 2008 по 2019 рр. (млн дол США). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer>.

низьких показників приросту іноземних інвестицій. Оцінюючи наведені показники, можна констатувати, що забезпечення економічного зростання за рахунок стимулювання сукупного попиту виправдане тоді, коли воно має інвестиційну природу та поєднується зі створенням сприятливих умов для активізації підприємницької діяльності у царині виробництва товарів і послуг. В іншому випадку, зростання доходів населення стимулює насичення товарного ринку імпортом, що негативно позначається на рівні платіжного балансу.

Економічна модель, представлена у країні, напряду визначає об'ємно-структурні параметри доходів населення як основи суспільного добробуту. Для прикладу, у країнах з консервативною моделлю економіки питома вага доходів населення від найманої праці є порівняно вищою, ніж в країнах з іншими економічними моделями. З розвитком процесів концентрації капіталу, які серед іншого супроводжуються збільшенням чисельності найманих працівників, роль заробітної плати як доходу від продажу праці поступово зростає. Натомість у державах з ліберальною економічною політикою у структурі доходів населення порівняно вищою є частка прибутку і доходів від власності. Висока питома вага доходів населення у формі прибутку обумовлена широким розвитком культури інвестування домогосподарств у фінансові активи і так званім «культутом» підприємництва, коли для значної частини суспільства більш прийнятним є заснування власної справи порівняно з роботою за наймом. У країнах соціал-демократичної традиції вагоме місце у структурі доходів населення займають соціальні трансферти у натуральній та грошовій формі.

В Україні параметри доходів населення у недержавному секторі економіки формуються у специфічному економічному середовищі, характерними ознаками якого є:

– високі масштаби безробіття (в середньому 8,2–9,3% за 2014–2019 рр. відповідно до методології МОП)¹, що справляє негативний вплив на рівень доходів працюючого населення. На наш погляд, об'єктивність таких показників безробіття може бути сумнівною з кількох

---

¹ Основні показники ринку праці (річні дані). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm.

причин: по-перше, методика МОТ не зараховує до числа безробітних осіб, які втратили надію знайти роботу або ж не шукають її свідомо. Найбільшою складовою такого контингенту працездатного населення є трудові мігранти, чисельність яких за різними оцінками, може коливатись від 3 до 5 млн осіб¹; ², а за деякими розрахунками сягати навіть 7–8 млн осіб. Очевидно, що головним мотивом трудової еміграції переважної частини цих громадян є неможливість реалізувати себе в Україні, відсутність роботи чи очікуваного рівня оплати праці. За кордоном працює близько 15–25% від економічно активного населення країни³. Відповідно до даних Національного банку, перекази трудових мігрантів в Україну щорічно складають близько 10% сукупних доходів населення України, а з урахуванням нелегальних способів пересилання коштів цей показник може бути значно вищим. Також заниженню показників безробіття сприяє політика збереження надлишкової зайнятості у бюджетних установах, дотування державою збиткових державних підприємств заради уникнення вибухового зростання кількості незайнятого населення;

– високий рівень монополізації економіки. За даними Антимонопольного комітету України, станом на 2015 рік рівень монополізації вітчизняної економіки складав 42% і мав тенденцію до зростання⁴. Як зазначає Г. Филюк, в Україні монополізованими є не тільки окремі ринки, а цілі галузі та сфери економіки. Монополізовані не тільки сфера виробництва, але й посередництво, торгівля і сфера послуг. При цьому, на переконання економіста, економічно доцільний рівень монополізації економіки не повинен перевищувати 10–12%⁵.

---

¹ Петроє О., Васильєв В. Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для України. *Вісник НАДУ*. 2015. № 4. С. 96.

² Радчук О. У пастці економічної безвиході: нові ризики трудової міграції для України. Слово і діло. 2016. 15 червня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/06/15/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/u-pastci-ekonomichnoyi-bezvuxodi-novi-ryzyky-trudovoyi-mihracziyi-dlya-ukrayiny>.

³ Там само.

⁴ Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік: затверджений Розпорядженням АМК України від 14.03.2017 р. № 2-рп URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>.

⁵ Филюк Г. М. Високий рівень монополізації української економіки – бар'єр на шляху підвищення рівня її конкурентоспроможності. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2015. Вип. 10. С. 102–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2015_10_19.

Хоча у звітності АМК за 2018–2019 рр. відсутні чіткі оцінки рівня монополізації вітчизняної економіки¹; ², однак, за даними експертів і представників влади в Україні вкрай монополізовані такі галузі економіки, як енергетика, агропромисловий комплекс, тютюнова промисловість, металургія та хімічна промисловість, спиртова галузь, ринок мінеральних добрив та ін.³; ⁴. Високий рівень монополізації наявний в паливно-енергетичному комплексі (65%), сфері транспорту та зв'язку (82%)⁵. В перспективі монополізованими можуть стати деревообробна і меблева промисловість, виробництво лікарських препаратів, інформаційне мовлення та ін.

Володіючи монополічним становищем, а отже економічною владою, суб'єкти господарювання коригують пропорції розподілу ресурсів в економіці на свою користь, отримуючи так звані рентні доходи. Наявність рентних доходів свідчить про існування механізму несправедливого перерозподілу доходів від широких верств населення до обмеженого кола осіб, що ще більшою мірою поглиблює асиметрію майнового становища різних суспільних груп. Існування монополічної ренти є причиною рентоорієнтованої поведінки монополістів, тобто їхнього прагнення зберегти монополічну владу за рахунок встановлення контактів з органами державного управління. Як зазначає А. Дутчак, рентоорієнтована поведінка стає гальмом для економічного зростання⁶ та проведення реформ. На її думку, у ситуації, коли носіями рентних інтересів і рентоорієнтованої поведінки є економічні й державні

---

¹ Звіт Антимонопольного комітету України за 2019 рік: Затверджений розпорядженням АМК України від 12.03.2020 р. № 1-рп. URL: <https://data.gov.ua/dataset/9a5e535b-3cf1-4d38-8c01-dab68de767ed>.

² Звіт Антимонопольного комітету України за 2018 рік: Затверджений розпорядженням АМК України від 12.03.2019 р. № 2-рп. URL: <https://data.gov.ua/dataset/9a5e535b-3cf1-4d38-8c01-dab68de767ed>.

³ Названы пять самых монополизированных отраслей промышленности Украины. Металургпром. 2019. 8 ноября. URL: <https://metallurgprom.org/news/ukraine/1781-nazvany-pjat-samyh-monopolizirovannyh-otraslej-promyshlennosti-ukrainy.html>.

⁴ Крамар О. Український дирижізм. Тиждень.Уа. 2019. 20 лютого. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/226618>.

⁵ В Совете НБУ считают, что в Украине монополизирована почти половина рынков. UAprom.info. 2017. 14 ноября. URL: <http://uaprom.info/news/161561-sovete-nbu-schitayut-ukraine-monopolizirovana-pochti-polovina-rynkov.html>.

⁶ Дутчак А. В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. С. 99.

суб'єкти, що домінують у сформованій системі влади, то рентні доходи, рентні інтереси і рентиорієнтована поведінка стають домінуючими в даному економічному середовищі¹.

На наше переконання, внаслідок існування так званих «містоутворюючих» підприємств монополізація спостерігається не тільки на загальнодержавному, але й на місцевому рівні. При цьому високий рівень монополізації економіки негативно впливає не тільки на товарний ринок, стимулюючи підвищення цін, але й на ринок праці. Суб'єкти господарювання, які займають на місцевих ринках монополічне становище, мають змогу диктувати умови працевлаштування та рівень оплати праці, впливаючи таким чином на параметри трудових доходів населення. Разом з тим, високі показники трудової міграції, на наш погляд, хоча й засвідчують втрату державою трудових ресурсів, сприятимуть підвищенню рівня оплати праці всередині країни. Уже зараз частина підприємств, особливо у західній частині країни, відчуває брак кваліфікованих робітничих кадрів через неспроможність запропонувати рівень оплати праці, співставний із заробітною платою трудових мігрантів у Польщі та Чехії²;

– сильні патерналістські настрої в суспільстві. Впродовж багатьох років понад чверть громадян визначають державу як головного суб'єкта забезпечення суспільного добробуту, а 9/10 населення вважає, що держава має відгравати у забезпеченні їх добробуту не меншу роль, ніж вони самі. Схильність до самозабезпечення притаманна тільки 10–11% населення³. Внаслідок цього в Україні зберігається консервація успадкованої з часів планової економіки системи соціального забезпечення, яка не відповідає сучасним економічним реаліям, а соціальні трансферти займають друге місце у структурі сукупних доходів населення після заробітної плати. Більше того, питання зміни параметрів

---

¹ Дутчак А. В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. С. 100.

² Це тупік!: у Тернополі підприємці вже не можуть знайти робітників на зарплату у 4 тис грн. Інформаційне агентство «News24». 2017. 23 січня. URL: <https://news24.if.ua/2017/01/23/ce-tupik-u-ternopoli-pidpriyemci-vzhe-ne-mozhut-znajti-robotnikiv-na-zarplatu-u-4-tis-grn>.

³ Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2019 року): Статистичний збірник / відп. ред. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. С. 13.

соціальних трансфертів використовується як важіль політичної боротьби та спекуляцій, а більшість політичних сил декларують якщо не розширення, то принаймні збереження існуючої системи соціальних виплат та пільг. Високий рівень декларованих соціальних стандартів, на нашу думку, є одним із визначальних чинників, які обумовлюють поширення нелегальної зайнятості та відмову частини бізнесу від виконання будь-яких соціальних зобов'язань (включаючи норми щодо тривалості робочого дня, наявності вихідних, оплачуваної відпустки, сплати страхових внесків тощо);

– слабкий рівень розвитку ринкової інфраструктури. Незважаючи на чвертьстолітній період розбудови ринкових відносин, в Україні практично відсутні можливості для фінансового інвестування. Впродовж багатьох років вітчизняний ринок цінних паперів перебуває у зародковому стані, внаслідок чого широкі верстви населення практично позбавлені можливості конвертувати свої заощадження в фінансові інструменти з метою збільшення особистих доходів. Основну частину обороту на фондовому ринку складають операції з купівлі-продажу державних боргових цінних паперів, тоді як питома вага цінних паперів корпоративного сектору чи фінансових інституцій типу пайових інвестиційних фондів мізерна. Практично нерозвинутим залишається інститут фінансового посередництва (в частині розвитку інвестиційних компаній, інститутів спільного інвестування тощо), що пояснюється як вкрай низьким рівнем довіри суспільства до цих структур та відсутністю дієвих механізмів захисту інтересів вкладників. Ця проблема також поглиблюється через критичну втрату довіри з боку населення до банківської системи країни внаслідок безпрецедентної за період незалежності кризи цього сегменту фінансового сектору;

– несприятливі умови для ведення бізнесу, що обумовлює доволі низьку роль доходів населення у формі прибутку та змішаного доходу. Очевидно, що в умовах глобалізації та поступового скасування бар'єрів для зовнішньої торгівлі формування сприятливих умов для ведення бізнесу має розглядатись одним із головних пріоритетів економічної політики. Разом з тим, суттєвого прогресу в цьому плані поки не досягнуто. Інвестиційний та діловий клімат в Україні на сьогодні є одним із

найгірших серед країн європейського континенту і характеризується слабким захистом прав інвесторів, високим рівнем корупції і державного регулювання господарських відносин, надмірним податковим навантаженням тощо. За глобальним рейтингом легкості ведення бізнесу Doing Business-2020 Україна перебуває на 64 місці, що значно нижче від позиції більшості країн-сусідів і провідних країн ЄС¹. Хоча за період 2012–2020 рр. наша держава у цьому рейтингу показала стрімкий прогрес (порівняно з 152 місцем у 2012 році та 137 місцем у 2013 році), в глобальному вимірі вона поки не розглядається як приваблива територія для інвестування.

За рейтингом економічної свободи, який характеризує верховенство права (захист прав власності і рівень корупції), регуляторну ефективність, відкритість ринків та рівень фіскальної свободи, Україна у 2020 році перебувала на 134 місці з 180 країн і входила до числа переважно невеликих економік світу на рівні з багатьма слаборозвиненими країнами Африки та Азії². Незважаючи на помітний прогрес у рейтингу Paying Taxes (з передостаннього місця у 2012 році до 65 позиції у рейтингу Paying Taxes 2020)³, за індексом легкості сплати податків Україна у 2020 році перебуває на 71 позиції, а сукупний рівень податкового навантаження (45,2%) значно перевищує показник таких держав, як Польща, Угорщина, Литва, Латвія, Нідерланди. Все ж слід визнати, що ще в 2016 році Україна входила до 25 держав з найвищим рівнем податкового тиску⁴. Попри політичні декларації, не відзначена помітними успіхами і боротьба з корупцією – за Індексом сприйняття корупції Corruption Perceptions Index Rating (CPI) Україна у 2019 році посіла 126 місце із 180 країн⁵, що свідчить про тотальну корумпова-

---

¹ Do Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. Washington: International Bank for Reconstruction and Development. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>.

² Index of Economic Freedom 2020. Country Ranking. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>.

³ Paying Taxes 2020. PWS Global. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020/overall-ranking-and-data-tables.html>.

⁴ Moshinsky B. The 25 countries with the highest tax rates. URL: <http://uk.businessinsider.com/wef-countries-with-the-highest-tax-rates-2016-9/#t-22-mexico-517--government-corruption-and-bureau-cracy-are-the-main-hurdles-to-doing-business-in-mexico-despite-the-high-tax-rates-according-to-the-wef-3>.

⁵ Corruption Perceptions Index (CPI) 2019. URL: <https://www.transparency.org/cpi2019>.

ність усіх ланок державного організму. На думку експертів, особливо проблемною є ситуація у судовій гілці влади, адже досягти помітного прогресу у подоланні корупції Україні не дають саме безкарність корупційних дій та недовіра системи правосуддя. Таким чином, перспективи активізації підприємницької діяльності, а отже й формування фінансових передумов для збільшення доходів населення від трудової діяльності в першу чергу залежать від успішності дій органів законодавчої та виконавчої влади у напрямку поліпшення ділового клімату, спрощення податкової системи, ефективності боротьби з корупцією.

Незважаючи на зниження ролі трудових доходів, заробітна плата все ж залишається на сьогоднішній день провідним джерелом формування сукупних доходів домогосподарств. Разом з тим, не увесь обсяг фонду оплати праці можна вважати внеском недержавного сектору економіки у формування добробуту населення. Значну частину трудових доходів громадян складає оплата праці зайнятих у соціальній сфері, державному управлінні, обороні та охороні правопорядку, судовій гілці влади. Ці витрати покриваються за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів, а тому приватний бізнес має до них опосередковане відношення (адже джерелом формування доходів бюджету є сплачені суб'єктами господарювання податки). Сукупний обсяг видатків бюджетів усіх рівнів на оплату праці за період 2010–2019 рр. збільшився у 3,5 рази й досяг 323,5 млрд грн, з яких 222,9 млрд грн склали видатки на заробітну плату зайнятих у бюджетному секторі. Характерною тенденцією останніх років є прискорене зростання видатків на грошове забезпечення військовослужбовців – якщо за період 2010–2013 рр. вони збільшились всього на 28,4%, то у 2014–2016 рр. – у 3,8 рази до 100,58 млрд грн. Головним чинником такого зростання стало підвищення рівня оплати праці військовослужбовців, особливо учасників бойових дій в зоні проведення АТО на сході України. В цілому видатки бюджетів на оплату праці за останні роки склали в середньому близько 1/5 сукупного обсягу доходів населення у формі заробітної плати, внесок небюджетного сегменту економіки у формування трудових доходів коливався в межах 79–84% (табл. 3.3).

Витрати на оплату праці за рахунок коштів бюджету і ресурсів позабюджетних секторів економіки в Україні у 2010–2019 рр., млрд грн

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Фонд оплати праці найманих працівників всього, в т.ч.:									
540,65	636,72	705,84	767,55	734,94	777,65	873,83	1170,75	1472,32	1725,00
Оплата праці працівників бюджетних установ									
76,14	82,58	98,32	104,10	95,09	103,17	129,25	154,66	193,97	222,92
Грошове забезпечення військовослужбовців									
16,17	18,38	19,05	20,76	26,13	35,72	54,52	63,81	76,39	100,58
Оплата праці за рахунок бюджетних коштів всього									
92,31	100,96	117,37	124,86	121,22	138,89	183,77	218,47	270,36	323,50
Питома вага зарплати, виплаченої у бюджетній сфері, %									
17,07	15,86	16,63	16,27	16,49	17,84	20,95	18,66	18,36	18,75
Питома вага зарплати, виплаченої у не бюджетному секторі, %									
82,93	84,14	83,37	83,73	83,51	82,16	79,05	81,34	81,64	81,25

Джерело: складено автором за¹; ²; ³.

Внесок недержавного сектору економіки втілюється не тільки у доходах населення у формі зарплати. У структурі економічно активного населення крім найманих працівників помітне місце займає також суспільна верства власників підприємств, фізичних осіб-підприємців, громадян, які займаються веденням особистого селянського господарства чи забезпечують себе роботою самостійно. Головним джерелом їхніх доходів виступають доходи у формі прибутку та змішаного доходу. Якщо зміна питомої ваги зарплати у доходах населення є відображенням тенденцій у сфері зайнятості або ж коригування середнього розміру заробітної плати в галузях економіки, то підвищення частки прибутку і змішаного доходу вказує на активізацію господарської діяльності самих домогосподарств, провадження ними підприємницької діяльності. Доходи від власності характеризують інвестиційну активність населення, адже до них зараховують кошти, отримані громадянами

¹ Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Там само.

³ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

у формі дивідендів за банківськими та іншими вкладками, процентів за позиками, доходів у вигляді орендної плати за землю, майнові права, комерційну та житлову нерухомість, процентів за інвестиціями у цінні папери та інші фінансові інструменти.

Показники абсолютних обсягів та питомої ваги прибутку та змішаного доходу вказують на поступове підвищення ролі цього джерела в складі сукупних доходів населення. Якщо у 2009 році населення отримало у формі прибутку та змішаного доходу 129,8 млрд грн доходів, то у 2019 році – 462,7 млрд грн, або в 3,6 рази більше. Таким чином, темпи зростання підприємницьких доходів населення на третину перевищували темпи зростання доходів в цілому. Відтак питома вага цього джерела у складі сукупних доходів домогосподарств зросла до 17,5–18,6% у 2015–2019 рр. (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Доходи населення у формі прибутку та змішаного доходу,
доходи від власності в Україні у 2009-2019 рр.**

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сукупні доходи населення, в тому числі:											
млрд грн	894,29	1101,18	1266,75	1457,86	1548,73	1516,77	1772,02	2051,33	2652,08	3248,73	2649,33
%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Прибуток та змішаний дохід											
млрд грн	129,76	160,03	200,23	224,92	243,67	254,31	323,51	378,21	477,85	572,07	462,66
%	14,51	14,53	15,81	15,43	15,73	16,77	18,26	18,44	18,02	17,61	17,46
Доходи від власності											
млрд грн	34,65	67,86	68,00	80,77	87,95	85,11	80,04	75,45	78,67	91,16	54,13
%	3,87	6,16	5,37	5,54	5,68	5,61	4,52	3,68	2,97	2,81	2,04

Джерело: складено автором за¹

Оцінювати тенденцію до підвищення ролі підприємницьких доходів у структурі сукупних доходів населення можна по-різному. З

¹ Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

одного боку, це може вказувати на підвищення рентабельності підприємницької діяльності населення, збільшення кількості підприємців. Наприклад, рівень рентабельності операційної діяльності суб'єктів господарювання за III квартали 2019 року становив 10,2%, у 2016–2018 рр. – від 7,7 до 8,8%, проти 1,0% у 2015 році та мінус 4,1% у 2014 році¹. Однак, з іншого боку, в умовах кризи підвищення ролі цих доходів швидше вказує на перерозподіл ресурсів від найманих працівників до власників економічних активів, що значно посилює і без того високий рівень майнової диференціації населення в Україні.

На рівень доходів населення у формі прибутку та змішаного доходу більшою мірою впливає динаміка розвитку малого підприємництва, оскільки малі підприємства у країнах з розвинутою ринковою економікою відіграють провідну роль у соціально-економічному розвитку, охоплюючи понад половину працюючих (в окремих країнах – навіть до 80% зайнятих осіб) і забезпечуючи виробництво від 40 до 50% ВВП країни². Натомість в Україні розвиток малого підприємництва залишається недостатнім зі слабо вираженою тенденцією до зростання. Зокрема, за період 2010–2019 рр. питома вага малого бізнесу в сукупних обсягах реалізації товарів і послуг в Україні коливалась в діапазоні 19,2–25,1%, що як мінімум вдвічі нижче за показники розвинутих країн. У 2010–2015 рр. чисельність зайнятих осіб у суб'єктів малого бізнесу планомірно скорочувалась, загалом таке зменшення склало 1,1 млн осіб. Разом з тим, завдяки реформі єдиного соціального внеску, заходам щодо дерегуляції, чисельність зайнятих на малих підприємствах у 2016–2019 рр. зросла на 0,33 млн осіб до 4,17 млн. Внаслідок цього посилилось значення малого бізнесу як сфери забезпечення зайнятості населення, де станом на 2018 рік працювало майже половина зайнятих в економіці країни (табл. 3.5).

---

¹ Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Дутчак А. В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. С. 77.

**Окремі показники розвитку малого бізнесу в Україні
у 2010–2018 рр.**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої продукції:								
– малими підприємствами								
568,27	607,78	672,65	670,26	705,00	937,11	1177,39	1482,00	1766,15
– суб'єктами малого підприємництва (фізичними особами-підприємцями)								
210,93	199,99	243,63	263,46	276,30	381,86	474,60	585,80	730,80
Питома вага малих підприємств та суб'єктів малого підприємництва в сукупних обсягах реалізації продукції, %								
21,7	19,2	20,5	21,5	22,0	23,7	24,6	24,9	25,1
Чисельність зайнятих на малих підприємствах та в суб'єктів малого підприємництва (фізичних осіб-підприємців), млн осіб								
4,96	4,44	4,29	4,29	4,12	3,84	3,87	3,96	4,17
Питома вага зайнятих на малих підприємствах та в суб'єктів малого підприємництва, у % до загальної чисельності зайнятих в економіці								
46,0	43,7	43,0	44,1	46,8	46,9	47,7	48,6	48,9

Джерело: складено автором за¹; ²; ³; ⁴.

На думку авторів Дорожньої карти розвитку підприємництва в Україні, показники зайнятості в секторі малого бізнесу далекі від об'єктивності, адже офіційна статистика не враховує значну частину підприємців та їх працівників, які зайняті неофіційно через надмірну зарегульованість підприємницької діяльності та значне фіскальне навантаження. Рівень тіньової зайнятості, на думку експертів, сягає 4,5 млн осіб, з яких 2/3 чисельності працюючих зайняті у малому підприємстві і на мікропідприємствах. В деяких галузях економіки тіньова зайнятість складає до половини загальної чисельності працюючих⁵.

¹ Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³ Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Статистичний збірник / за ред. М. Кузнецової; відп. за вип. О. Колпакова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 362 с.

⁴ Там само. 485 с.

⁵ Рубановський К., Ходько Н., Балдич Н., Чорній Л. Дорожня карта розвитку підприємництва в Україні: 2015–2016 роки; за ред. Л. Чорнія. К.: Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2014. С. 3.

Серед головних перешкод для активізації підприємництва в Україні визначають: нерівноправність відносин між малим бізнесом та органами влади; поширення корупції в органах влади; надмірну зарегульованість господарської діяльності; обмеження доступу до державних та комунальних ресурсів; слабку ефективність механізмів захисту прав та інтересів суб'єктів малого бізнесу¹. Негативний вплив на розвиток підприємницької діяльності мають періодичні ініціативи у сфері оподаткування (перегляд спрощеної системи оподаткування, впровадження реєстраторів розрахункових операцій та ін.), які передбачають посилення фіскального тиску саме на малий і середній бізнес, а також дрібних аграрних виробників.

В ринковій економіці приватний сектор економіки також відіграє вагомий роль у формуванні пасивних доходів населення, тобто доходів, які не залежать від щоденної праці їхнього реципієнта. Виникнення цієї складової сукупних доходів громадян припадає на період початку переходу вітчизняної економіки на ринкові засади функціонування, оскільки в умовах планового господарства відносини, пов'язані з господарським використанням майна мали абсолютно тіньовий характер. В сучасний період доходи від власності відіграють в Україні у структурі сукупних доходів населення порівняно незначну роль – близько 4,5–5,5%. Натомість у США впродовж останніх десятиліть частка цих доходів в обсягах особистих доходів населення складає 13–19%². Причини таких відмінностей, на наш погляд, необхідно шукати у тому, в яких умовах відбувалось становлення в Україні суспільного прошарку власників-рантьє.

На час розпаду СРСР на рахунках мешканців України в колишньому Ощадбанку знаходилось 127,7 млрд рублів, що за тодішнім валютним курсом складало близько 150 млрд дол³, або понад 9/10 від обсягу ВВП України. Оскільки можливостей виконати зобов'язання з

---

¹ Рубановський К., Ходько Н., Балдич Н., Чорній Л. Дорожня карта розвитку підприємництва в Україні: 2015–2016 роки; за ред. Л. Чорнія. К.: Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2014. С. 11–12.

² Гуцан Т. Аналіз матеріальної складової рівня життя населення та особливості її регулювання в національній економіці. *Бізнес-Інформ*. 2013. № 7. С. 193.

³ Усенко М. Про борги Ощадбанку СРСР. Інтернет-газета «Звягель». 2008. 2 лютого. URL: http://www.zvyagel.com.ua/2008_02/02_actual.shtml.

повернення цих заощаджень у держави не було, вони були визнані заборгованістю, що мала бути погашена в майбутньому. Внаслідок гіперінфляції початку 90-х років кошти, «заморожені» на рахунках колишнього Ощадбанку та Держстраху СРСР значною мірою втратили свою вартість. Вони на тривалий період перетворились на предмет активних політичних спекуляцій та політичного протиборства, а реальних механізмів їхнього повернення так і не було розроблено. Зокрема, наприкінці 1996 року обсяг втрачених заощаджень населення було проіндексовано за слабо обґрунтованим співвідношенням 1 : 1,05, внаслідок чого заборгованість була визначена на рівні 131,96 млрд грн. Зважаючи на актуальний на той час валютний курс 1,8 грн/дол, завдяки цьому перерахунку реальна заборгованість за вкладами була знижена більш, ніж вдвічі. Внаслідок проведення двох етапів (у 2008 та 2012 рр.) з повернення втрачених заощаджень, які мали здебільшого негативний вплив на економіку, громадянам було повернуто 16,5 млрд грн, або менше 1/6 від сукупного обсягу заборгованості. Зважаючи на те, що кошти на виплату втрачених заощаджень були передбачені у державному бюджеті, такі дії були позбавлені економічної логіки. Фактично, громадяни за рахунок сплачених до бюджету податків більш ніж наполовину профінансували видатки на повернення втрачених заощаджень, оплативши також організаційно-адміністративні витрати¹. У зв'язку з необхідністю стабілізації економічної ситуації в країні у 2014 році компенсацію заощаджень вкладникам колишнього Ощадного банку СРСР було припинено. Однак, законодавчі ініціативи щодо відновлення виплат втрачених заощаджень, їхнього зарахування в оплату заборгованості за житлово-комунальні послуги з'являються доволі часто²; ³. На наш погляд, такі ініціативи містять більше політичного змісту, ніж економічних розрахунків, можуть викликати різке погір-

---

¹ Заблоцький М. Борги Ощадбанку СРСР: не з тої кишені. Економічна правда. 2013. 1 листопада. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/1/401277>.

² Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 12.07.2016 р. № 4946 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59641.

³ Звернення до Прем'єр-міністра України та Верховної Ради України щодо необхідності відновлення компенсації заощаджень вкладникам: затверджене рішенням Львівської обласної ради від 7.03.2017 р. № 387 URL: [http://gw1.oblrada.lviv.ua/rada/rishennialor.nsf/52889c345440ab40c2257b55007e8f51/3f8581fadf6804f8c22580e3004befec/\\$FILE/387.doc](http://gw1.oblrada.lviv.ua/rada/rishennialor.nsf/52889c345440ab40c2257b55007e8f51/3f8581fadf6804f8c22580e3004befec/$FILE/387.doc).

шення фінансового становища сфери житлово-комунального господарства та мати інші негативні наслідки економічного характеру. Разом з тим, доводиться констатувати, що внаслідок непрофесійних дій уряду щодо розподілу активів колишнього СРСР та прорахунків в економічній політиці перших років незалежності потенціал формування потужного суспільного прошарку громадян-власників (за оцінками експертів, рахунки в Ощадбанку СРСР мали близько 30 млн осіб, або майже 2/3 чисельності населення України) було розгублено, що й значною мірою визначило параметри наявної в нашій державі високої майнової диференціації суспільства.

Негативний вплив на становлення суспільної верстви громадян-власників, які формують свій матеріальний добробут за рахунок пасивних доходів також справили недоліки у проведенні приватизації. На початковому етапі ринкових трансформацій, на думку Н. Холода, був важливим сам факт приватизації¹ для закладання основ багатокладної економіки, а розглядати її як засіб для підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва почали лише згодом. Як зазначає А. Дутчак, головні стратегічні об'єкти державної власності були розподілені між фінансово-монополістичними групами, в тому числі шляхом їхнього штучного доведення до банкрутства і подальшого продажу за заниженою ціною². Внаслідок цього, процес приватизації забезпечив перерозподіл власності на користь домінуючих у той час суспільних прошарків, однак, не привніс на підприємства нової якості управління. Основна маса населення отримала лише формальний доступ до приватизації державного майна, внаслідок чого декларований державою принцип «кожному громадянину України створюється можливість володіти засобами виробництва, житлом і землею»³ так і залишився не наповненим реальним змістом. Натомість були закладені основи олігархічної кланової економіки, головними

---

¹ Холод Н. М. Державне регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2000. 20 с.

² Дутчак А. В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. С. 92.

³ Гакаленко Т. Трансформаційні процеси як фактор низького рівня добробуту населення України. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2005. Т. 44. С. 26.

ознаками чого стали концентрація економічних активів в руках обмеженого кола осіб, різке майнове розшарування суспільства і зниження рівня добробуту основної маси населення.

До найвагоміших формальних і неформальних бар'єрів для формування суспільної групи громадян-власників можна зарахувати:

– неефективність інформаційної кампанії, спрямованої на роз'яснення населенню основних принципів масової приватизації та можливих вигод від її проведення. Через це 5,3 млн громадян взагалі не отримали приватизаційні сертифікати, адже не бачили перспектив їхнього використання, а 2,5 млн не скористалися ними. Частину приватизаційних сертифікатів було реалізовано населенням одразу після їхнього отримання за зниженою ціною у прагненні збільшити поточні доходи¹;

– наявність штучних обмежень доступу до приватизації державної власності. Окремим категоріям громадян (бюрократичному апарату, трудовим колективам) було надано пільгові умови обміну сертифікатів на цінні папери, створено штучні бар'єри для обмеження кола учасників процесу приватизації;

– порушення у проведенні оцінювання вартості майна та фінансових результатів підприємств, які приватизувалися. Штучне заниження ціни об'єктів приватизації у поєднанні з обмеженням доступу до неї незаконним чином збільшувало приватизовану частину обмеженого кола власників. Мотивоване маніпулювання результатами діяльності приватизованих підприємств з метою штучного заниження дивідендних виплат стимулювали власників дрібних пакетів акцій до їх продажу за заниженими цінами, що призвело до ще більшої концентрації власності у руках невеликого прошарку населення².

Траєкторію обсягів та питомої ваги доходів населення від власності можна поділити на три відрізки: у 2009–2013 рр. спостерігалась довгострокова тенденція до їх прискореного зростання, що давало підстави говорити про зародження в Україні відповідної соціальної групи –

---

¹ Гальчинський А. Власність, яка вона є чи зможемо подолати глибоку реформованість? Дзеркало тижня. Україна. 2000. 29 вересня. URL: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/vlasnist_yaka_yona_e_chi_zmozheмо_podolati_gliboku_deformovanist.html.

² Галата Я. Приватизаційне кидалово. *Політика і культура*. 2002. № 11. С. 27.

рантьє, які основну частину особистих доходів отримують від використання власності. Однак, у зв'язку з девальвацією національної валюти, найбільшою за період незалежності кризою банківської системи, обвалом фондових індексів у 2014–2016 рр. мало місце поступальне зниження питомої ваги цих доходів у структурі сукупних ресурсів населення, яке у 2017–2018 рр. ще більше прискорилось. Таким чином, величезний відтік депозитів з банківської системи, тінізація відносин оренди майна, відсутність передумов для пожвавлення на фондовому ринку вказують на те, що формування класу власників, основним джерелом доходів яких є прибутки від використання майна для України є далекою перспективою.

Поряд із формуванням доходів населення як фінансового підґрунтя для задоволення матеріальних потреб, недержавний сектор економіки відіграє певну роль і в фінансовому забезпеченні суспільних послуг, споживання яких визначає параметри якості життя індивіда. Наприклад, у 2017/18 навчальному році в Україні налічувалось 0,2 тис приватних шкіл, у яких навчалися близько 27,5 тис дітей і працювало 4,5 тис вчителів¹. Водночас, у сфері вищої освіти в Україні у 2017/18 навчальному році функціонувало 128 приватних навчальних закладів, у яких навчалось 128,7 тис студентів². Втім обсяг фінансових ресурсів, який концентрується у приватному секторі освіти залишається невеликим. Зважаючи на відсутність даних офіційної статистики, можемо оцінити структуру фінансових ресурсів галузі лише за період 2010–2018 рр. Із загального обсягу суспільних витрат на освіту у 2018 році більше 88% становили кошти бюджету усіх рівнів, при цьому цей показник за останній період поступово зростає. Натомість внесок приватних структур у фінансування закладів освіти впродовж 2010–2016 рр. практично не змінювався і становив 0,8–0,9 млрд грн, у 2017–2018 рр. він дещо зріс, однак, і надалі залишається меншим за 1% від сукупних обсягів фінансування. Також попри зростання абсолютних обсягів

---

¹ Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади освіти в Україні. Статистичний збірник / відп. за вип. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. С. 15.

² Вища освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. С. 22–23.

впродовж 2010–2018 рр. спостерігалось зниження питомої ваги коштів домогосподарств, які вони направили у галузь освіти (табл. 3.6). Головна причина такої динаміки – висока плата за навчання у приватних закладах освіти, втрата популярності здобуття освіти в Україні та масовий виїзд випускників шкіл на навчання за кордон.

Таблиця 3.6

**Суспільні витрати на освіту в Україні у 2010–2018 рр.,
у розрізі джерел фінансування**

Показники		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Суспільні витрати на освіту, в т.ч.:	млрд грн	91,07	97,60	111,18	115,96	109,52	127,12	139,97	182,98	214,00
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Витрати держави	млрд грн	74,26	80,11	94,01	97,75	93,23	106,15	119,53	161,50	189,41
	%	81,54	82,08	84,56	84,30	85,13	83,50	85,40	88,26	88,51
Витрати недержавного сектору економіки	млрд грн	0,88	0,78	0,83	0,88	0,87	0,89	0,98	1,16	1,44
	%	0,97	0,80	0,75	0,76	0,79	0,70	0,70	0,63	0,67
Витрати домогосподарств	млрд грн	15,93	16,71	16,34	17,33	15,40	20,08	19,46	20,33	23,16
	%	17,49	17,12	14,70	14,94	14,06	15,80	13,90	11,11	10,82

Джерело: складено автором за¹; ²

Хоча формально фінансову основу діяльності охорони здоров'я формують ресурси бюджетної системи, недержавний сектор на сьогодні відіграє провідну роль у забезпеченні діяльності медичної галузі. При цьому внесок приватного сектору економіки у функціонування охорони здоров'я виявляється у двох аспектах: по-перше, у роботі приватних медичних закладів; по-друге, у тому, що переважну більшість медичних препаратів, лікувальних процедур, обстежень та інших витрат, пов'язаних із процесом лікування населення оплачує самостійно.

Якщо звернути увагу на приватний сегмент мережі лікувальних закладів, то на сьогодні із 6,3 тис приватних медичних кабінетів 3,8 тис

¹ Національні рахунки освіти України у 2016 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 105 с.

² Сателітні рахунки освіти в Україні у 2017–2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

складають стоматологічні кабінети, а близько 2 тис – дерматологічні заклади. Із 12,3 тис лікарів, які займаються приватною практикою, 6,5 тис (понад 52%) складають стоматологи, 1,7 тис (14%) – лікарі терапевтичної групи, і лише 0,2 тис – педіатри¹. З огляду на те, що фінансові аспекти роботи приватного сектору охорони здоров'я нерідко є комерційною таємницею, обсяг коштів, який обертається у ньому може бути оцінений тільки орієнтовно. На думку експертів, обсяг ринку приватних медичних послуг в Україні складає 1,0–1,3 млрд дол США. Понад 54% обсягу цих коштів (0,6–0,7 млрд дол США) складає плата за стоматологічні послуги, акушерські та гінекологічні послуги – близько 18% (понад 0,2 млрд дол США), дерматовенерологічні послуги та послуги хірургічного втручання – близько 14% (0,17 млрд дол США), на інші послуги припадає менше 1% обсягу коштів, сплачених за приватні медичні послуги².

За оцінками експертів агентства «Кредит-рейтинг», послугами приватних медичних закладів користуються близько 20% громадян країни, або 9 млн осіб³. Невисокий рівень популярності приватної медицини у наших громадян пояснюється її ціною недоступністю. Поряд з цим, виходячи з комерційних інтересів, у приватному секторі розвиваються переважно «комерційно» вигідні напрями медичних послуг (косметологічні, стоматологічні, діагностика та ін.), тоді як терапевтичний сегмент практично не представлений.

Якщо ж звернути увагу на другий аспект прояву внеску недержавного сектору у фінансове забезпечення охорони здоров'я, то за даними табл. 3.7 можна помітити, що у 2018 році за рахунок коштів суб'єктів господарювання і фізичних осіб було сформовано понад половину сукупного обсягу ресурсів галузі. При цьому більше 96% цього обсягу припадало на кошти, сплачені за медичне обслуговування самими

---

¹ Бахтеева Т. Противопоставляют государственную медицину частной бессмысленно и некорректно. URL: <http://debaty.tochka.net/225-tatyana-bakhteeva-protivopostavlyat-gosudarstvennuyu-i-chastnuyu-meditsinu-bessmyslenno-i-nekorrektno/?lang=ru>.

² Чорноротов О. Характеристика ринку приватної медицини України. Агентство «Кредит-Рейтинг» URL: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical-articles/12899>.

³ Частная медицина в Украине: здоровье от 1 тыс грн в сутки URL: <http://finance.tochka.net/12323-chastnaya-meditsina-v-ukraine-zdorove-ot-1-tys-grn-v-sutki>.

громадянами, внесок лікарняних кас, а також підприємницьких структур залишався незначним (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Суспільні витрати на охорону здоров'я в Україні у 2010–2018 рр., у розрізі джерел фінансування

Показники		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Суспільні витрати на охорону здоров'я, в т.ч.:	млрд грн	84,74	95,71	108,95	115,76	117,75	155,22	181,59	223,72	272,33
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Витрати держави	млрд грн	47,71	52,93	62,32	65,06	60,88	75,59	81,35	111,06	133,12
	%	56,3	55,3	57,2	56,2	51,7	48,7	44,8	49,6	48,9
Витрати недержавного сектору економіки	млрд грн	2,20	2,39	2,61	2,89	2,47	2,48	3,09	4,50	5,82
	%	2,6	2,5	2,4	2,5	2,1	1,6	1,7	2,0	2,1
Витрати домогосподарств	млрд грн	34,58	40,10	43,80	47,58	54,17	76,52	95,88	106,15	131,38
	%	40,8	41,9	40,2	41,1	46	49,3	52,8	47,4	48,2
Витрати донорів	млрд грн	0,25	0,29	0,22	0,23	0,24	0,62	1,27	2,01	2,01
	%	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,4	0,7	0,9	0,7

Джерело: розраховано автором за^{1, 2}

Підсумовуючи сказане, можемо констатувати, що в умовах перехідної економіки України недержавний сектор відіграє провідну роль у формуванні фінансової бази суспільного добробуту. У царині формування матеріального добробуту суспільства його значення визначальне, адже у приватному секторі формується більше 4/5 сукупних доходів населення. Щодо соціальної сфери, то попри формальну першість державного сектору, значну частину ресурсів галузей освіти і охорони здоров'я складають кошти, акумульовані від суб'єктів господарювання і приватних осіб.

¹ Національні рахунки охорони здоров'я в Україні у 2016 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 172 с.

² Сателітні рахунки охорони здоров'я в Україні у 2017–2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3.2. Бюджетне фінансування суспільного добробуту: сучасні тенденції, проблеми та пріоритети

В сучасних умовах ступінь цивілізованості та соціальної спрямованості політики держави вимірюється не тільки тим, яким чином формуються та як розподілені доходи суспільства, але й тим, яким чином держава забезпечує можливості для задоволення кожним індивідом духовно-культурних, освітніх потреб, забезпечує комфортні умови життєдіяльності та захист від впливу різних несприятливих чинників зовнішнього середовища. У відповідності до положень концепції інклюзивного розвитку, ключем до вирішення соціальних проблем бідності, соціально-майнової нерівності є розширення доступу до суспільно важливих послуг освіти, медичного обслуговування, задоволення культурних потреб. Це дає можливість досягти помітних результатів у розвитку людського капіталу, посиленні конкурентоспроможності та адаптованості трудових ресурсів до вимог ринку праці, а через зростання зайнятості – до збільшення доходів населення та звуження масштабів бідності.

Однак, вкладання коштів в приріст людського капіталу є питанням не лише соціальної відповідальності, але й економічної ефективності. Величина вкладень у людський капітал прямо впливає на зростання продуктивності праці, доходи працівника, а через них – на підвищення суспільного добробуту. На важливості інвестицій в освіту наголошував свого часу ще А. Сміт. На його думку, витрати на освіту й навчання працівника можна розглядати як вкладення у його здатність заробляти в майбутньому¹. На переконання апологета теорії людського капіталу Е. Денісона, вкладання інвестицій у нарощування людського капіталу має економічну віддачу, що в 5–6 разів перевищує ефект від інвестицій у матеріальне виробництво². Г. Беккер зазначає, що людський капітал формується завдяки вкладенням у людину, зокрема навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я,

---

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов; пер. с англ. В. С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2007. С. 286.

² Denison E. F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us, Supplementary Paper No 13. New York, Committee for Economic Development, 1962. 297 p. P. 53–67.

міграцію та пошук інформації¹. Відтак людський капітал є капіталом першочергової важливості, а витрати на його розвиток – найважливішими інвестиціями.

Період активного впровадження новітніх технологій, стрімкого розвитку інформаційних та біотехнологій, зміни структури економіки в контексті посилення її сервісного характеру позначений новими вимогами до підготовки робочої сили. Якщо у попередні десятиліття підготовка працівників не вимагала тривалих зусиль, то в сучасних умовах роботизація і стандартизація виробництва ставлять перед суспільством принципово нові вимоги щодо фахового рівня працюючих. На зміну працівнику, який спроможний швидко виконувати стандартні операції, в сучасних умовах посилюється значення творчих здібностей працівника, рівня його креативного мислення, здатності адаптуватись до виконання нових завдань. Інтелектуалізація праці та зростання ролі висококваліфікованої робочої сили в динамічному ринковому середовищі зумовлюють прискорене зростання вкладень в людину (освіту, здоров'я та умови життя). У зв'язку із зростанням інтелектуалоємності праці та продукту на професії, що передбачають превалювання розумової праці, у розвинутих країнах припадає основна частина приросту зайнятості².

Усе це вимагає переосмислення ролі освіти у забезпеченні економічного зростання. Все частіше у науковому середовищі визначають освіту як головний чинник забезпечення росту економіки в пост-індустріальному інформаційному світі. Підвищення рівня «освіченості» суспільства на один академічний рік забезпечує приріст економіки країн ЄС на 5% у короткостроковій та 2,5% у довгостроковій перспективі³. За цих умов роль держави як основного гаранта доступності та якості освітніх послуг для широких суспільних верств неухильно підвищується. Якщо у середині ХХ століття держави брали на себе зобов'язання забезпечити кожному громадянину початкову та

---

¹ Becker G. S. Human capital: theoretical and empirical analysis, with special reference to education. Ch. University of Chicago Press, 1993. 64 p.

² Зарецька Л. М., Кулініч О. А. Роль освіти в економічному розвитку. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2014. Вип. 2. С. 203.

³ Там само. С. 198.

загальну середню освіту, то в теперішній час все більш актуальною стає думка про те, що масове поширення вищої освіти в суспільстві є запорукою його сталого прогресу.

Вітчизняне суспільство головну роль у фінансовому забезпеченні початкової та середньої освіти традиційно відводить державі. Критеріальним підґрунтям формування інформаційного суспільства є забезпечення державою доступності та якості надання освітніх послуг в системі дошкільної та середньої освіти. Хоча сегмент приватної освіти в Україні поступово розвивається, однак, його роль у підготовці фахівців поки мізерний, що має об'єктивне пояснення. З одного боку, в силу неможливості більшої частини вітчизняного суспільства дозволити собі оплачувати початкову та середню освіту дітей за наявності безкоштовної альтернативи готовий дуже незначний прошарок населення. У багатьох випадках навчання дітей у приватному освітньому закладі є не необхідністю, а бажанням виявити свій статус та проявом снобізму з боку заможних батьків. З іншого боку, освіта є однією із небагатьох сфер соціальної сфери, яка в Україні є доволі конкурентоспроможною порівняно з іншими країнами. Тому витрачання коштів у приватних закладах освіти на здобуття дітьми загальних знань на думку більшості вітчизняних громадян не має сенсу.

Однак, проблему відстороненості приватних закладів освіти від надання освітніх послуг за рахунок бюджетних коштів необхідно розглядати у ракурсі недотримання прав громадян на рівний доступ до гарантованих державою освітніх послуг. Відповідно до чинного законодавства гарантована кожному громадянину безоплатність середньої освіти забезпечується за рахунок коштів держави. Однак, зважаючи на відсутність практики бюджетного фінансування закладів освіти недержавної форми власності для контингенту учнів, які в них навчаються, це право на безоплатність освіти не виконується, що є свідченням дискримінації з боку держави. Вирішити цю проблему мало впровадження в освітнє законодавство норми, що передбачає право на отримання бюджетного фінансування закладами загальної освіти приватної чи корпоративної форми власності при наявності відповідної ліцензії. Таке фінансування передбачене у формі цільового трансферту в обсязі

фінансового нормативу бюджетної забезпеченості (з урахування певних коригуючих коефіцієнтів) в розрахунку на одного учня¹. Впровадження такої схеми бюджетного фінансування освіти засвідчило б реальний перехід до принципу фінансування освітніх послуг. Для держави як замовника освітніх послуг не має бути важливим, хто їх надаватиме, вона має бути зацікавленою насамперед у змісті та рівні якості цих послуг. Якщо послуги освіти приватних шкіл користуються попитом у споживачів, а держава гарантує безоплатне здобуття освіти для усіх громадян, то фінансування приватних шкіл з бюджету було б цілком обгрунтованим. Незважаючи на наявність норм щодо субсидування недержавних закладів освіти, в сучасних умовах ці норми поки не отримали практичного застосування.

Зважаючи на ці обставини, хоча в Україні і розвивається мережа приватних шкіл, основу освітньої галузі складають фінансовані за рахунок коштів бюджету державні та комунальні заклади освіти. Відтак основну роль у фінансовому забезпеченні освіти відіграють кошти бюджетів усіх рівнів. В останні десятиліття вони формують більше 9/10 сукупних ресурсів галузі, решту складають благодійні кошти, кошти суб'єктів господарювання та інші ресурси. Хоча науковці піддають сумніву ці дані, зважаючи на ігнорування офіційною статистикою інформації про неофіційні платежі та благодійні пожертви батьків на ремонти навчальних закладів, зміцнення їх матеріальної бази, придбання підручників і навчальних матеріалів, але те, що кошти бюджетів фактично забезпечують функціонування галузі освіти в Україні визнають усі дослідники.

Сучасні тенденції цивілізаційного розвитку висувають нові вимоги до змісту та якості освітнього процесу в системі загальноосвітнього навчання, підготовки кадрів та інших освітніх напрямках. За умов, коли інформація дуже швидко втрачає актуальність, система освіти не може продовжувати працювати за звичними принципами надання доступу до знань, вона повинна адаптуватись і перебудуватись, щоб споживачі освітніх послуг могли отримувати такі навички і компетенції, які є

---

¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>.

актуальними на сьогоднішній день. Структурні зміни у сфері зайнятості, потреби підвищення конкурентоспроможності економіки країни визначають необхідність у ґрунтовній перебудові системи освіти, яку реалізувати без належного фінансового забезпечення неможливо.

Характерними ознаками вітчизняної моделі бюджетного фінансування освіти в Україні є такі: перманентний дефіцит коштів на належне надання освітніх послуг в системі дошкільної та середньої освіти; розмежування відповідальності за фінансування освіти між державним та місцевими бюджетами з тенденцією до підвищення ролі останніх; збереження розвинутої мережі закладів середньої освіти, яка не відповідає сучасним демографічним тенденціям в Україні, що породжує проблему переповненості закладів освіти у містах та низьку комплектацію в сільській місцевості; слабкий рівень розвитку практики надання закладами освіти додаткових послуг на платній основі та залучення додаткових ресурсів з позабюджетних джерел та ін.

В Україні основну роль у формуванні фінансового забезпечення освіти традиційно відіграють місцеві бюджети. Відповідно до критерію субсидіарності при розмежуванні суспільних послуг та джерел їх фінансування, першість місцевих бюджетів у фінансуванні освітніх послуг є об'єктивною необхідністю. Роль місцевих органів влади у фінансуванні освіти в останні роки суттєво підвищилась у зв'язку із проведенням реформи децентралізації, яка передбачає передачу додаткових владних повноважень на місцевий рівень публічного управління. Відтак в сучасних умовах держава гарантує надання з державного бюджету тільки частини ресурсів, необхідних для забезпечення належного надання освітніх послуг в системі дошкільної та загальної середньої підготовки. Вони надходять до місцевих бюджетів у формі освітньої субвенції та спрямовуються на оплату праці педагогічних працівників і сплату єдиного соціального внеску в закладах освіти. Натомість потреби розвитку навчальних закладів, а також оплата праці допоміжного персоналу в закладах освіти на теперішній час передані на фінансування з місцевих бюджетів.

В абсолютному вимірі обсяги видатків бюджетів усіх рівнів на потреби освіти характеризуються стійким зростанням. Загалом за

період 2010–2019 рр. видатки бюджетів на усі напрями освіти у номінальному вираженні зросли майже втричі, в тому числі обсяги бюджетного фінансування дошкільної та загальної середньої освіти – в 3,5 рази, професійно-технічної та вищої освіти – в 2,1 рази, поза-шкільної освіти – в 3,1 рази. У 2019 році сукупні обсяги бюджетних видатків на усі напрями освіти склали майже 238,8 млрд грн, з яких майже половину коштів було спрямовано на потреби загальної середньої освіти (табл. В.1 додатку В).

Якщо звернути увагу на графік зміни обсягів видатків зведеного бюджету на освіту за 2010–2019 рр., можна спостерігати високу амплітуду коливань показників їх щорічного приросту та їх певну відірваність від макроекономічної динаміки, зокрема темпів економічного зростання та індексу споживчих цін. Зокрема, 17,8%-ве нарощення видатків на освіту в 2012 році відбулось на фоні практично нульових показників економічного зростання та дефляції. У 2014 році на фоні високих темпів інфляції та від’ємних показників економічного росту вперше за десятиліття період відбулось зменшення обсягів бюджетного фінансування освіти. У 2015 році 14,1%-вий приріст бюджетного фінансування освіти спостерігався в умовах практично дворазового зростання інфляції та поглиблення економічної рецесії. Натомість у наступні роки, схожі за темпами економічного зростання та показниками інфляції, варіація темпів зростання видатків зведеного бюджету на освіту була високою (рис. 3.2).

Відірваність траєкторій зміни видатків зведеного бюджету на освіту та макроекономічних індикаторів свідчить про вагомий вплив позаекономічних чинників на показники фінансування соціальної сфери. Високі темпи приросту бюджетного фінансування освіти у 2012 році були обумовлені підвищенням соціальних стандартів у передвиборчий період, у 2017 році майже 1,4-разове зростання видатків зведеного бюджету на освіту було спричинене кількома чинниками: підвищенням основних соціальних стандартів, зокрема дворазовим зростанням мінімальної зарплати, зростанням вартості енергоносіїв та інших комунальних благ, продовженням реформи децентралізації.

Рис. 3.2. Темпи зростання ВВП, споживчих цін та видатків зведеного бюджету на освіту в Україні у 2010–2019 рр., %

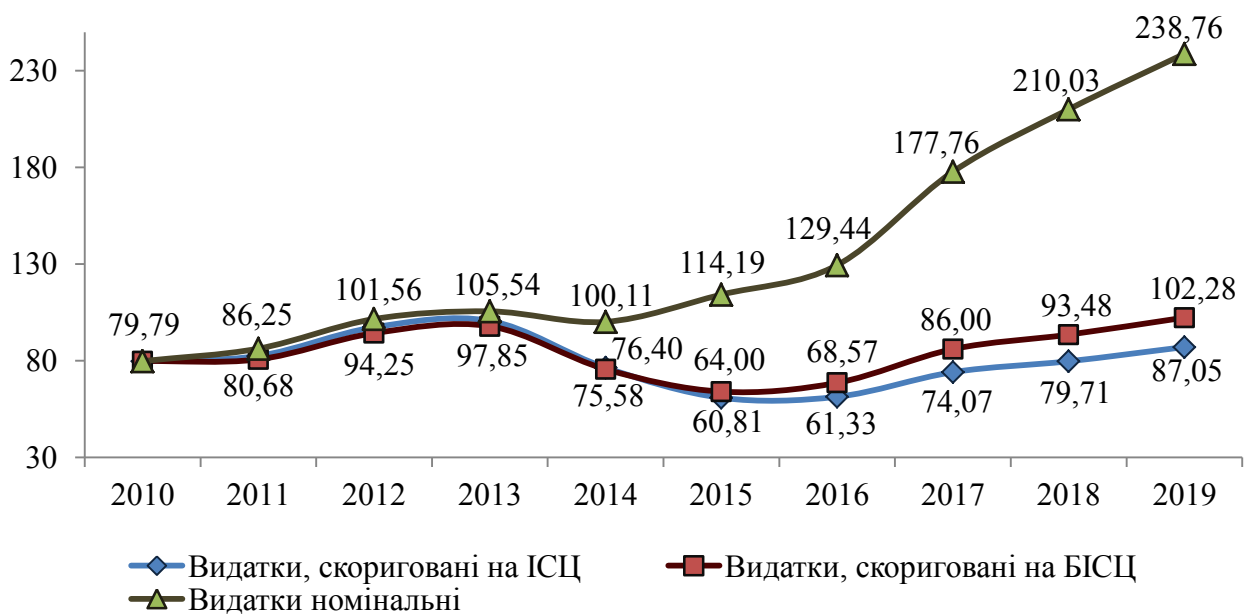
Джерело: побудовано за^{1, 2, 3}

Однак, відслідковування динаміки номінальних обсягів видатків бюджету на освіту недостатньо об'єктивно характеризує динаміку фінансування цієї галузі соціальної сфери. Незважаючи на існування багатьох чинників впливу, в останні роки можна помітити визначальний вплив інфляційних процесів на траєкторію зміни освітніх видатків. Високі показники галопуючої інфляції в Україні у 2014–2018 рр. спричинили втрату національною валютою реальної вартості наполовину. Отже, для збереження фактичного рівня фінансування освіти на рівні 2014 року у співставних цінах видатки у 2019 році мали б бути принаймні на третину більшими. Загалом за 2010–2019 рр. темп зростання споживчих цін кумулятивно склав понад 274,3%, тому тільки для збереження сталих обсягів фінансування освіти у співставних цінах приріст відповідних видатків у номінальному вираженні за відповідний часовий проміжок мав би становити більше 2,7 рази.

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Номінальний ВВП України з 2002 по 2019 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp>.

³ Індеси споживчих цін на товари та послуги у 1992–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Рис. 3.3. Видатки зведеного бюджету України на освіту номінальні та скориговані на ІСЦ та БІСЦ у 2010–2019 рр., млрд грн

Примітки: ІСЦ – індекс споживчих цін; БІСЦ – базовий індекс споживчих цін.
 Джерело: розраховано автором за^{1, 2, 3}

Дані рис. 3.3 засвідчують, що «вилка» розбіжності між номінальними та реальними з урахуванням дії інфляційного чинника видатками на освіту почала формуватись з 2014 року, що пояснюється достатньо високими показниками інфляції в умовах економічної рецесії 2014–2015 рр. та подальшої стагнації економічного розвитку. Відтак до 2019 року розрив між видатками бюджету на освіту у фактичних цінах та реальними їх обсягами, визначеними у співставних цінах 2010 року, досяг 151,7 млрд грн. Якщо виключити знецінення реальної вартості грошової одиниці під впливом інфляційних процесів, то фактичний приріст бюджетного фінансування освіти у 2019 році порівняно з 2010 роком не перевищує 9%. Також з 2016 року помітно зріс вплив сезонної компоненти у приріст інфляції, що пояснюється посиленням цінової нестабільності на ринку сировинних продуктів з низьким

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Базовий індекс споживчих цін. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/bisc/bisc_u/arh_bisc_u.htm.

³ Індеси споживчих цін на товари та послуги у 1992–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_gr_u.htm.

ступенем обробки, палива та його похідних, а також проведенням реформ тарифів на житлово-комунальні послуги. Відтак зросла розбіжність між базовим та загальним індексом споживчих цін, що відображене на показниках реального зростання бюджетних видатків на освіту.

Якщо обсяги бюджетного фінансування освіти у співставних цінах за представлений період не мали чітко вираженої динаміки, то щодо їх питомої ваги у ВВП та сукупних видатках зведеного бюджету сформувалася чітко виражена низхідна тенденція. Зокрема, якщо у 2010–2013 рр. частка видатків на освіту в структурі сукупних видатків зведеного бюджету коливалася в діапазоні 20,5–21,1%, то у 2014–2016 рр. відбулось стрімке зниження цього показника на 5,37 в. п. до 15,49%, що стало безпрецедентно низьким значенням за останні роки. Незважаючи на повільне підвищення частки освіти у структурі сукупних видатків зведеного бюджету, цей показник на даний час суттєво не досягає до кризового рівня. Відповідна траєкторія характерна для питомої ваги видатків бюджету на освіту у ВВП. Якщо у 2010–2014 рр. цей показник не опускався нижче 6,4%, а в трьох із п'яти років періоду перевищував 7% ВВП, то у часовому проміжку 2015–2018 рр. співвідношення сукупних видатків держави на освіту до ВВП жодного разу не перевищило 6%.

Хоча траєкторію до зниження бюджетних витрат на освіту відносно ВВП для України можна оцінювати негативно, вона відповідає сучасним тенденціям практики фінансування освіти у зарубіжних країнах. Із сформованої вибірки європейських країн, в тому числі п'яти найбільших економік Європи, тільки у Швеції у часовому інтервалі 2010–2016 рр. відбулось підвищення показника питомої ваги видатків розширеного уряду на освіту. Параметричні значення цього індикатора порівняно вищі у країнах усталеної соціал-демократичної традиції у соціальній політиці, зокрема (станом на 2018 рік) в Ісландії – 7,3% від ВВП, Швеції – 6,9%, Данії – 6,4%; держави з домінуючим консервативним підходом до реалізації соціальної політики виділяють на освіту в середньому 4–5% від ВВП, в тому числі у Франції – 5,1%, Польщі – 5,0%, Німеччині – 4,0%, Австрії – 4,8%; найнижчий рівень урядових

витрат на освіту характерний для країн – нових членів ЄС та окремих держав півдня Європи (табл. В.2 додатку В). Однак, доцільно наголосити, що при порівняних показниках частки видатків бюджету на освіту до ВВП, в абсолютному вимірі в зарубіжних країнах на її потреби виділяють в кілька разів більше коштів, ніж в Україні.

Примітно, що у відповідності до положень Закону України «Про освіту»¹ держава гарантує фінансування галузі освіти на рівні не менше 7% від ВВП, при цьому джерелами ресурсів можуть бути як кошти державного та місцевих бюджетів, так і додаткові джерела, не заборонені законодавством. Зважаючи на цей показник, можна констатувати, що вимоги законодавства щодо мінімального рівня державного фінансування освіти є завищеними порівняно із практикою інших держав та не враховують сучасні економічні реалії України. Крім цього, дискусійним є сам зміст правової норми, адже держава гарантує мобілізацію для потреб освіти коштів, надходження яких характеризується певною ймовірністю (інші не заборонені законом джерела). Якщо абстрагуватись від цього джерела ресурсів, то визначений у правовому порядку мінімальний рівень фінансування освіти значно перевищує показники більшості держав, навіть країн з міцною економікою та соціал-демократичними традиціями у соціальній політиці. У цьому ракурсі доволі фантазійно виглядав закріплений у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України індикатор мінімального обсягу видатків зведеного бюджету на освіту у 8,3% від ВВП², що перевищує кращі досягнення найбільш економічно процвітаючих країн. Після ухвалення нової редакції цієї методики значення цього індикатора було понижене до 6,5% від ВВП (задовільне) та 7,0% (оптимальне)³. Відтак доводиться констатувати, що навіть після коригування нормативних вимог щодо критично необхідного обсягу бюджетного фінансування освіти його

---

¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/find?text=%E2%E0%EB%EE%E2%EE%E3%EE>.

² Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07>.

³ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.

фактичні параметри в теперішній час перебувають за межами безпечного діапазону.

Якщо звернути увагу на пропорції розподілу повноважень з фінансування освіти між урядом та органами місцевої влади, то можна зауважити, що понад $\frac{3}{4}$ сукупних обсягів бюджетних видатків припадає на місцеві бюджети. Однак, зважаючи на цей показник, може скластися хибне враження про другорядну роль державного бюджету у фінансуванні освіти. Насправді, вказані пропорції характеризують кінцеві видатки бюджетів на освіту, коли кошти бюджету безпосередньо спрямовуються до закладів освіти на надання освітніх послуг. Однак, у 2015–2016 рр. близько половини, а в 2017–2019 рр. коло 40% видатків місцевих бюджетів на освіту були здійснені за рахунок освітніх субвенцій з державного бюджету. Таким чином, органи місцевої влади виступають лише формальною стороною використання цих коштів, оскільки цільове призначення їх передбачене подавцем субвенції. З урахуванням цього аргументу значення державного бюджету як фактичного джерела фінансування освіти в Україні суттєво підвищується. Так у 2015–2016 рр. 60–70% сукупних видатків бюджету на освіту прямо чи опосередковано були виділені з державного бюджету, в 2017–2019 рр. цей показник значно знизився, однак, продовжував перевищувати половину сукупних бюджетних видатків на освіту (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Видатки Зведеного бюджету України на освіту
(за окремими напрямками) у 2014–2019 рр., млрд грн**

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	2	3	4	5	6	7
Видатки на освіту, в тому числі:	100,11	114,19	129,44	177,76	210,03	238,76
Видатки з державного бюджету, з них:	28,68	30,12	34,83	41,14	44,32	51,66
за програмами підготовки кадрів ВНЗ III-IV рівня акредитації, підпорядкованими:						
Міністерству освіти і науки	15,04	17,72	20,01	20,33	26,05	30,06
Міністерству охорони здоров'я	1,95	н.д.	2,96	4,12	4,79	5,49
Міністерству внутрішніх прав	0,64	0,71	1,11	1,31	1,63	2,12
Державній прикордонній службі	0,13	0,16	0,24	0,30	0,35	0,49
Національній гвардії	0,10	0,21	0,30	0,35	0,48	0,64

Продовження табл. 3.8

1	2	3	4	5	6	7
іншим міністерствам та іншим органам державної виконавчої влади	0,56	0,97	1,01	1,35	1,61	1,92
Видатки з місцевих бюджетів, в т.ч.:	71,43	84,07	94,61	136,62	165,71	187,10
Видатки за рахунок субвенцій з державного бюджету:	–	49,58	44,59	51,64	61,85	73,10
освітньої	–	44,09	44,55	51,49	60,42	70,36
на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами	–	–	–	0,10	0,25	0,45
на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»	–	–	–	–	1,08	1,02
інших субвенцій на освіту	–	5,49	0,04	0,05	0,10	1,27
Питома вага видатків місцевих бюджетів на освіту за рахунок субвенцій, %	–	59,0	47,1	37,8	37,3	39,1
Видатки на освіту, у % до сукупних видатків зведеного бюджету						

Джерело: розраховано автором за¹

Відповідно до чинної бюджетної практики до сфери відповідальності органів місцевої влади у царині фінансування освіти належать практично усі напрями надання освітніх послуг, окрім підготовки кадрів у системі вищої освіти. Незважаючи на те, що з місцевих бюджетів спрямовується певний обсяг коштів на надання вищої освіти у комунальних ЗВО, все ж провідну роль у цьому питанні відіграє державний бюджет.

У бюджетному фінансуванні вищої освіти останнє десятиліття позначене низкою тенденцій. Зокрема, у 2013–2015 рр. відбулось скорочення кількості бюджетних програм та розпорядників коштів державного бюджету. Було об'єднано низку бюджетних програм, які перебували у віданні Міністерств внутрішніх справ, культури, охорони

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

здоров'я, а бюджетні програми підготовки кадрів, які перебували у підпорядкуванні Міністерства аграрної політики та продовольства і Державної фіскальної служби були припинені. У середині 2015 року вищі навчальні заклади аграрного профілю, а також навчальні заклади, підпорядковані Державній фіскальній службі були передані в управління Міністерства освіти і науки України¹. Відтак найбільшими розпорядниками коштів державного бюджету за бюджетними програмами підготовки кадрів у 2014–2019 рр. були: Міністерство освіти і науки, яке у 2019 році здійснило видатків на суму 30,06 млрд грн, або понад 3/4 сукупних видатків державного бюджету на підготовку кадрів ВНЗ III–IV рівня акредитації; Міністерство охорони здоров'я – на суму 5,49 млрд грн, або 13,5%; Міністерство внутрішніх справ – на суму 2,12 млрд грн, або 7,1%.

Динаміка фінансування вищої освіти у розрізі бюджетних програм вказує на їхню залежність від суспільно-політичної ситуації в країні. Так в умовах військової агресії проти нашої країни прискореними темпами збільшуються видатки на підготовку кадрів у закладах вищої освіти військового профілю. Якщо за період 2014–2019 рр. сукупні видатки на вищу освіту зросли в 1,8 рази, то за бюджетними програмами підготовки кадрів, виконавцем яких виступає Міністерство внутрішніх справ – в 3,3 рази, Державна прикордонна служба – в 3,8 рази, Національна гвардія – в 6,4 рази.

Питання оцінювання ефективності видатків на освіту складне, оскільки об'єктивна методика його проведення на теперішній час відсутня. Пропонована Міністерством освіти і науки України методика містить достатньо сумнівний перелік індикаторів, які переважно вимірюють виробничі показники діяльності закладів освіти. На наш погляд, такі показники не відображають ефективність використання бюджетних коштів на освіту, оскільки не враховують якості надання цих послуг для їх безпосередніх споживачів. Об'єктивне оцінювання ефективності таких видатків потребує використання додаткових індикаторів, які б характеризували рівень задоволеності споживачів освітніх послуг їх якістю та доступністю, індикаторів успішності навчання тощо. Завдяки

---

¹ В управлінні МОН передано аграрні ВНЗ. URL: <http://osvita.ua/vnz/45954>.

цьому буде можливо виявити вплив динаміки видатків бюджету на надання відповідних послуг на якісні результати роботи закладів, що їх надають. Однак, проведення такого оцінювання ускладнюється практично повною відсутністю показників, які характеризують рівень оцінювання громадянами якості та доступності освіти. Соціологічні дослідження з цих питань мають вибірковий характер і виходять із значним часовим лагом, внаслідок чого оприлюднені дані втрачають свою актуальність. Більш того, відповідні дослідження на рівні областей та районів, окремих територіальних громад взагалі не проводяться.

Якщо взяти за основу оцінювання ефективності критерій відповідності динаміки фінансування та виробничих показників закладів освіти, що вона має низхідний характер. Приріст фінансування дошкільних закладів освіти в 2016–2018 рр. відбувався на фоні збільшення кількості місць та дітей, охоплених дошкільним вихованням, однак, частка таких дітей у загальній кількості дітей відповідного віку не збільшується і складає 57–59%¹. За показником рівня навантаження на одне місце у закладах дошкільної освіти дефіцит місць відчувають 21 регіон України із 25 областей та м. Києва. Найбільш гостро проблема переповненості дитсадків стоїть у Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях, де кількість дітей, які відвідують садки більш, ніж на чверть перевищує кількість місць у них. У 10 областях країни, в тому числі у Тернопільській області, коефіцієнт навантаження на одне місце у закладах дошкільної освіти складає від 1,08 до 1,14. Тільки в областях, які межують із зоною проведення ООС на сході України, а також Черкаській та Херсонській областях цей показник складає менше 1².

Торкаючись питання доступності дошкільної освіти для дітей віком 3–5 років, то показник охоплення цієї вікової категорії дошкільним вихованням за період 2015–2017 рр. дещо зріс і становив 72,0%. Найвищі показники за цей період спостерігались у Києві та Київській

---

¹ Заклади дошкільної освіти у 1990–2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Освіта в Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. К.: Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики», 2018. 210 с.

областях, а також Сумській, Хмельницькій, Закарпатській, Житомирській і Черкаській областях. Натомість в Івано-Франківській, Львівській областях показник охоплення дітей вікової категорії 3–5 років дошкільним вихованням найнижчий і складає 59–66%, в Одеській, Тернопільській та Волинській областях – 68–74%.

В контексті забезпечення інклюзивного розвитку суспільства важливо забезпечити доступність освітніх послуг для усіх категорій населення незалежно від місця проживання. Якщо звернути увагу на рівень охоплення дошкільною освітою дітей із сільської місцевості, то він є радикально нижчим, порівняно із дітьми, які проживають у містах. Серед міських мешканців вікової категорії 3–5 років рівень охоплення дошкільною освітою в більшості областей України перевищує 90%, а в шести областях він складає 100%. Натомість серед дітей з сільської місцевості в Івано-Франківській області відвідують заклади дошкільної освіти тільки 37,7%, у Чернігівській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Львівській, Одеській областях цей показник складає близько 50%. В цілому по Україні менше 60% дітей вікової категорії 3–5 років із сільської місцевості охоплені дошкільною освітою. Зважаючи на такі показники, можна констатувати збереження проблеми дискримінації сільських мешканців у питанні доступності дошкільної освіти.

Проблема відсутності необхідної інформаційної бази для оцінювання якості та доступності освітніх послуг їх безпосередніми споживачами також актуальна для загальної середньої освіти. Зважаючи на обов'язковість середньої освіти в Україні, оцінювати ефективність видатків на її надання показником охоплення дітей відповідного віку недоречно. На наш погляд, належно відобразити таку ефективність можуть показники якості навчання, а саме результати зовнішнього незалежного оцінювання з базових предметів, підсумки участі учнів в предметних олімпіадах. Окреме місце серед показників, які дають змогу сформулювати уявлення про ефективність видатків на загальну середню освіту є показники навантаження на одного вчителя, масштаби впровадження інклюзивної компоненти у середню освіту та ін.

Забезпечення доступності освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами є однією із умов успішного функціонування сис-

теми середньої освіти. Процес інтегрування цієї категорії учнів в освітній простір за останні роки відбувається достатньо активно. Зокрема, у 2017/2018 навчальному році кількість шкіл з інклюзивним навчанням збільшилась в порівнянні з попереднім навчальним роком на 73%, з 1,52 тис закладів до 2,62 тис закладів. Найбільше загальноосвітніх закладів з інклюзивними класами у 2017/2018 навчальному році функціонувало в Київській (225 од.), Житомирській (183 од.), Рівненській (158 од.), Дніпропетровській (152 од.) областях, тоді як у Донецькій, Луганській, Миколаївській областях їх кількість найменша (від 23 до 32 од.). Найвищий приріст зростання кількості загальноосвітніх шкіл з інклюзивним навчанням у 2017/2018 навчальному році спостерігався у Харківській (в 17,8 рази до 142 од.), а також у Львівській, Івано-Франківській, Запорізькій, Чернівецькій, Одеській областях, де він становив 2,7–2,9 рази¹.

Тільки за один навчальний рік кількість інклюзивних класів у закладах середньої освіти України зросла майже в 1,9 рази, з 2,72 тис од. до 5,03 тис од. Найбільше класів з інклюзивним навчанням у 2017/2018 навчальному році функціонувало у Київській (445 од.), Житомирській (391 од.), Кіровоградській (316 од.), Дніпропетровській (309 од.) областях, найменше таких класів серед регіонів країни було у Донецькій, Луганській, Миколаївській, Сумській областях (від 45 до 83 од.). Найвищі показники приросту кількості класів з інклюзивним навчанням у 2017/2018 навчальному році показали Львівська, Запорізька, Харківська, Кіровоградська, Одеська, Івано-Франківська області². При цьому кількість учнів з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних класах у 2017/2018 навчальному році зросла до 7,18 тис учнів, що в 1,7 рази більше в порівнянні з попереднім роком, а також в 3,3 рази більше рівня 2014/2015 навчального року. Серед регіонів України найбільше учнів з особливими освітніми потребами у 2017/2018 навчальному році навчались у Київській області та м. Києві (сумарно 1,25 тис осіб), Дніпропетровській, Кіровоградській, Житомир-

---

¹ Освіта в Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. К.: Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики», 2018. С. 70.

² Там само. С. 71.

ській областях (в середньому по 400–450 осіб у кожній). Найменше таких дітей навчалось у закладах середньої освіти Миколаївської, Луганської, Донецької, Вінницької областей (від 60 до 150 учнів).

Одним із об'єктивних критеріїв оцінювання ефективності видатків бюджету на освіту є результати участі школярів у предметних олімпіадах. Оцінюючи місце регіону в загальному рейтингу участі учнівських команд у IV етапі Всеукраїнських предметних олімпіад, можна сформулювати загальне уявлення про якість відповідного напрямку діяльності освітніх закладів. Так найвищий рейтинг серед регіонів країни за цим критерієм займають Харківська, Львівська, Черкаська області та м. Київ, тоді як аутсайдерами цього рейтингу є Луганська, Кіровоградська, Херсонська та Вінницька області. Примітно, що різниця у показниках між лідерами та аутсайдерами рейтингу складає понад 5,4 рази. Львівська, Харківська, Херсонська області лідирують у рейтингу участі школярів у всеукраїнських учнівських інтернет-олімпіадах, отримавши в середньому 30–38 учнівських нагород, тоді як у Чернівецькій, Тернопільській, Івано-Франківській, Київській, Житомирській областях такі нагороди в учнів були відсутні взагалі.

Подібний розподіл регіонів країни спостерігається і щодо результатів участі учнівських команд загальноосвітніх шкіл у міжнародних предметних олімпіадах. Примітно, що впродовж останніх років спостерігається зниження загальної кількості отриманих вітчизняними учнями нагород, але поліпшується їх якість – якщо у 2015–2016 рр. школярі України вибороли 2–3 золоті медалі, то у 2017 році – 6 золотих медалей. Серед регіонів з найбільшим числом переможців міжнародних учнівських олімпіад традиційно перебувають м. Київ, Харківська, Львівська області, тоді як завершують цей рейтинг Чернівецька, Сумська, Тернопільська, Запорізька області¹.

Іншим критерієм якості освіти, за яким можна оцінювати ефективність використання відповідних бюджетних видатків, є результати ЗНО з базових предметів у розрізі років. Для прикладу, за питомою

---

¹ Освіта в Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. К.: Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики», 2018. С. 100.

вагою випускників, які отримали за результатами ЗНО з української мови та літератури 160 і вище балів, до числа лідерів, крім традиційних м. Києва, Львівської, Харківської областей у 2018 році також належали Тернопільська, Сумська області. Якщо в середньому по Україні цей показник становив 40%, то у областей-лідерів – 46–58%, в аутсайдерів рейтингу (Закарпатська, Чернівецька, Херсонська області) – 20–30%. Львівська, Волинська, Тернопільська, Харківська області та м. Київ належать до числа областей-лідерів рейтингу за питомою вагою випускників закладів середньої освіти, які склали ЗНО з іноземної мови на 160 і вище балів. Натомість при загальноукраїнському показнику 32% рівень здачі ЗНО з іноземної мови з результатом 160 і вище балів у Донецькій, Луганській, Херсонській, Миколаївській областях складає 22–23%, тобто на третину нижчий.

Як і у випадку з дошкільним вихованням показники якості середньої освіти значно диференціюють в залежності від типу місцевості, де розташований навчальний заклад. За підсумками складання ЗНО з української мови та літератури поріг склав/не склав подолали 81,4% випускників із сільської місцевості та 96,4% – мешканців міст; з математики поріг склав/не склав у 2018 році змогли подолати тільки 71,5% мешканців сіл та 90,4% випускників шкіл з міст; з історії України показники становили 75,8% та 91,1%, відповідно. До числа освітніх закладів лідерів за підсумками ЗНО у 2018–2019 рр. належать загальноосвітні заклади Києва, Львова, Дніпра, Івано-Франківська. Із першої двадцятки цього рейтингу 11 закладів представляють м. Київ, 3 освітніх заклади з м. Дніпра, по 2 школи зі Львова, Івано-Франківської області, а також по 1-му закладу з Харкова та Черкас¹.

Вкрай складним є питання оцінювання ефективності видатків бюджету на вищу освіту. Впродовж тривалого часу результативність діяльності закладів вищої освіти традиційно вимірювали кількісними показниками, що визначали обсяги підготовки фахівців. Такий підхід був позбавлений компоненти, що мотивувала в навчальні заклади підвищувати якість освітніх послуг, посилювати їх відповідність потребам ринку

---

¹ ТОП-200 шкіл України за результатами ЗНО 2019 року. URL: <https://osvita.ua/school/rating/65353>.

праці. Відтак превалювання академічної освіти, нестача практичної компоненти у підготовці фахівців, поєднані з ігноруванням потреб ринку праці призвели в теперішній час до загострення проблеми високого рівня безробіття серед осіб з вищою освітою на фоні дефіциту кваліфікованих кадрів у різних секторах національної економіки.

З точки зору концепції інклюзивного розвитку ефективність витратків на освіту і, зрештою, освіти як галузі, спрямованої на людський розвиток, чітко характеризують такі індикатори, як рівень зайнятості осіб з різним рівнем освіти, затребуваність фахівців того чи іншого фаху на ринку праці, а також рівень їх оплати праці. У відповідності до показників статистичної звітності про рівень неактивності, зайнятості та безробіття, складених за даними Державної служби зайнятості, можна прослідкувати залежність між рівнем освіти та можливостями щодо працевлаштування. Так найвищі показники неактивності спостерігаються серед осіб з базовою та повною середньою освітою, що цілком зрозуміло, адже випускники шкіл, в більшості, продовжують своє навчання у закладах вищої та професійної освіти. Примітно, що в останні роки цей показник значно зріс (для осіб з базовою загальною освітою з 60–65% у 2010–2013 рр. до 79–80% у 2015–2018 рр.; для осіб з повною загальною середньою освітою – з 37–38% до 52–53%, відповідно), що на наш погляд, пояснюється укріпленням в суспільстві хибного переконання, що логічним продовженням закінчення навчання у школі є вступ до закладу вищої освіти, а також зростанням популярності освіти за кордоном. Однак, якщо концентрувати увагу на показниках неактивності для осіб, що мають професійно-технічну та вищу освіту, то можна відзначити, що здобуття вищої освіти знижує цей показник в середньому на чверть (табл. Д.1 додатку Д).

Аналогічні висновки можна зробити за показниками зайнятості населення віком від 15 до 64 років. Найнижчі показники спостерігаються в осіб з базовою та повною середньою освітою, а також базовою вищою освітою. Натомість рівень зайнятості осіб з повною вищою освітою в середньому на 12–13% вищий, ніж для осіб, що мають професійно-технічну освіту. Рівень безробіття серед осіб з вищою освітою впродовж останніх років за даними офіційних джерел складає в серед-

ньому близько 8% порівняно з 6–7% у 2010–2013 рр. Тенденція до підвищення рівня зареєстрованого безробіття в Україні серед осіб віком 15–64 роки характерна для усіх груп населення незалежно від рівня освіти. Як і щодо попередніх прикладів, найвищий рівень безробіття, як правило, пов'язаний із продовженням навчання, а серед власників професійно-технічної освіти він в середньому на третину вищий, ніж серед осіб з повною вищою освітою. Таким чином, якщо відштовхуватись від даних офіційної статистики, можна зробити висновок, що незважаючи на стійке в суспільстві переконання про недостатню якість вищої освіти в Україні, вона все ж значно підвищує для особи ймовірність працевлаштування.

Однак, показники табл. Д.2 додатку Д свідчать, що в умовах відновлення економічного зростання темпи скорочення кількості зареєстрованих безробітних з вищим рівнем освіти значно відстають від відповідної динаміки для осіб з нижчим освітньо-кваліфікаційним рівнем. Наприклад, у 2019 році в порівнянні із 2013–2015 роками, коли спостерігались «пікові» показники безробіття, кількість зареєстрованих безробітних з числа робітників з обслуговування і представників найпростіших професій, що не потребують високого рівня освіти, зменшилась наполовину, кваліфікованих робітників – на 60%, тоді як фахівців, професіоналів всього на 40–45%. Відповідно кількість наявних у базі Державної служби зайнятості вакансій для робітників з обслуговування обладнання і представників найпростіших професій зросла в 2019 році порівняно з 2013 роком в 5,0–5,5 разів, для кваліфікованих робітників – в 4,5–4,7 рази, тоді як для професіоналів та фахівців – у 2,8–3,4 рази, а для державних службовців та менеджерів – всього в 2,6 рази. Відтак навантаження на одне вакантне робоче місце для працівників найпростіших професій та робітників, що не потребують високого рівня освіти, на теперішній час нижче, ніж для зареєстрованих безробітних осіб з вищими освітньо-кваліфікаційними характеристиками, а для державних службовців та менеджерів воно складає понад 9 осіб на вільну вакансію.

Парадоксально, але показники офіційної статистики щодо рівня зайнятості, динаміки вакансій та шукачів роботи, на наш погляд, можуть бути недостатньо об'єктивними. Цьому є декілька причин. По-перше,

обтяжлива процедура, а також наявність формальних обмежень для реєстрації статусу безробітного спонукають частину осіб, які є фактично безробітними, відмовлятися від набуття відповідного статусу. По-друге, зважаючи на високий рівень тінізації трудових відносин та оплати праці в Україні, публіковані Державною службою зайнятості показники пропонованої заробітної плати за вакансіями можуть бути частково необ'єктивними. По-третє, інерційність у роботі Державної служби зайнятості є причиною того, що нерідко вакансії, які вона пропонує, є неактуальними або «формальними». Крім того, вагома частина пропонованих Державною службою зайнятості вакансій низької якості, тобто передбачають неконкурентоспроможну заробітну плату чи оплату праці на рівні обов'язкового мінімуму.

Альтернативою для оцінювання тенденцій на ринку праці та їх залежності від освітньо-кваліфікаційного критерію, на наш погляд, є показники приватних рекрутингових сервісів, зокрема Work.ua, Rabota.ua, Jobs.ua та інших. Наприклад, найбільший в Україні інтернет-сайт рекрутингу Work.ua щомісячно оновлює показники кількості вакансій та медіанної оплати праці за вакансіями. У базі цього агентства міститься понад 2,7 млн резюме шукачів роботи, показники медіанної заробітної плати у розрізі сфер діяльності розраховуються щомісячно за даними понад 26,8 тис вакансій, а в розрізі окремих посад – за даними понад 97,0 тис вакансій. Для порівняння: у базі даних Державної служби зайнятості у 2018 році були дані про 58,4 тис вакансій, у 2019 році – про 100,9 тис вакансій.

Дані табл. Д.3 додатку Д дають можливість зробити ряд висновків щодо відповідності попиту та пропозиції на ринку праці та їх зв'язку із рівнем освіти. Так найбільш затребуваними на теперішній час є працівники сфер з високими показниками оборотності капіталу, зокрема сфери обслуговування, продажів та логістики, роздрібною торгівлі, транспортних послуг, а також кваліфіковані робітники. Серед працівників з високим рівнем освіти найбільший попит мають лише ІТ-спеціалісти та менеджери середньої ланки. Найменш затребуваними на ринку праці є фахівці з юриспруденції, страхування, операцій з нерухомим майном. Якщо звернути увагу на показники пропонованого рівня оплати праці по

вакансіях та резюме, то найбільш «цінованими» є фахівці з топ-менеджменту, операцій з нерухомістю, фахівців середньої ланки управління та транспортних послуг. Натомість у зв'язку з перенасиченням ринку, найбільш переоціненими серед представників професій, що потребують вищої освіти (за відношенням очікуваної зарплати по вакансіях і резюме) є спеціалісти з фінансово-банківської сфери, страхування, аудиторських та бухгалтерських послуг. Зважаючи на те, що рівень пропонованої за такими вакансіями заробітної плати не є високим, це дає підстави стверджувати про кризу надлишку фахівців відповідного фаху, що веде до зниження пропонованого їм рівня оплати праці. Такий же висновок про перенасичення ринку можна зробити і про фахівців зі сфери юриспруденції, менеджменту вищої ланки, однак, бізнес все ж визнає необхідність високого рівня оплати праці для них.

До числа лідерів за пропонованим рівнем оплати праці за вакансіями належать ряд професій, що не потребують високого рівня освіти – надання транспортних послуг, сільське господарство, будівництво, сфера продажів, робітничі спеціальності. По них також спостерігається значне перевищення між очікуваною зарплатою за резюме та вакансіями. Причиною цього є конкуренція з боку іноземних компаній та широкі можливості для трудової міграції, що сприяє формуванню ринку пропозиції, мотивує працівників завищувати очікуваний рівень зарплати порівняно з тим, що готовий платити бізнес.

Оцінюючи наведені показники, можемо констатувати, що система освіти в нашій країні на теперішній час значною мірою функціонує відірвано від потреб ринку праці, що веде до формування несприятливої кон'юнктури по багатьох сферах діяльності, які потребують фахівців з вищою освітою. Внаслідок цього спостерігається процес «девальвації» кваліфікованої праці, коли наявність вищої освіти не гарантує підвищення рівня доходів, а спеціалісти з вищим освітньо-кваліфікаційним рівнем отримують заробітну плату нижчу, ніж робітники без освіти.

Однак, причини дисбалансу між обсягом випущених системою вищої освіти фахівців та потребами ринку праці не доцільно зводити тільки до недоліків в організації підготовки фахівців, вони мають комплексний характер. На думку фахівців Державної служби зайнятості,

вагомим чинником поширення безробіття серед фахівців з вищою освітою є наслідки ментальних стереотипів вітчизняного суспільства про непрестижність робітничих професій. Тому, якщо у зарубіжних країнах понад 2/3 випускників шкіл продовжують навчання у закладах професійної освіти, то в Україні рівень охоплення населення вищою освітою складає понад 80%¹.

Крім інформаційної асиметрії та браку комунікацій між роботодавцями та закладами вищої освіти, що на наш погляд, є головними причинами відірваності навчальних програм підготовки фахівців від потреб ринку праці, С. Аляб'єва, К. Коваль, О. Мензул вказують також на інші причини високого безробіття серед осіб з вищою освітою, а саме проблему «замкнутого кола» та психологічної неготовності випускників². Дійсно, переважну частину вакансій на ринку праці складають пропозиції щодо працевлаштування, які передбачають наявність у претендента певного трудового стажу. Це різко звужує можливості щодо пошуку роботи для осіб, які тільки закінчили навчатись. Не маючи стажу роботи, вони практично позбавлені можливості його здобути через завищені вимоги роботодавців до претендентів на роботу.

Іншою причиною є психологічна неготовність претендентів навіть за наявності необхідних теоретичних та практичних знань і навиків довести свою професійну придатність роботодавцеві. Аналітичні дослідження підтверджують, що вітчизняні роботодавці в переважній більшості незадоволені практичними навиками випускників закладів вищої освіти, в тому числі рівнем «особистих» навиків «soft skills», які значно впливають на ефективність роботи працівника (комунікація, самопрезентація, self- та time-management, уміння розподіляти і делегувати завдання, критичне мислення, розвиток емоційного інтелекту та ін.)³. На думку роботодавців, розвиткові цих навиків система вищої освіти приділяє недостатньо уваги.

---

¹ Майже половина безробітних мають вищу освіту – Держслужба зайнятості. УНІАН. 2018. 31 липня. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/10207938-mayzhe-polovina-bezrobitnih-mayut-vishchu-osvitu-derzhsluzhba-zaynyatosti.html>.

² Аляб'єва С. С., Коваль К. О., Мензул О. М. Працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: проблеми та державний інструментарій їх вирішення. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 128–134.

³ Майструк С. Чому українська освіта не готує до потреб сучасного ринку праці. *Тиждень.UA*. 2016. 6 вересня. <https://tyzhden.ua/Economics/173301>.

Не менш важливими чинниками, що зумовлюють безробіття серед молоді та, зокрема, випускників закладів вищої освіти, є дискримінаційні процеси на ринку праці, а також низький рівень територіальної мобільності в Україні¹. Звичними явищами на вітчизняному ринку праці є гендерна нерівність, застосування роботодавцями неофіційного неоплачуваного випробувального терміну, завищені вимоги щодо тривалості робочого часу, що нерідко стають причиною, яка мотивує людину відмовитись від працевлаштування на таких дискримінаційних умовах та розглядати можливості щодо трудової міграції. З іншого боку, для ринку праці в Україні характерна ознака низької територіальної мобільності, коли рівень оплати праці не може компенсувати економічних та моральних втрат (додаткові витрати на найм житла, розлука з родиною та ін.) від переїзду фахівця за новим місцем працевлаштування. Наслідком цього, для прикладу, є ситуація дефіциту фахівців певного профілю в одних регіонах країни за наявності надлишку таких спеціалістів в інших регіонах. Природній шлях до вирішення цієї проблеми, на наш погляд, лежить через підвищення оплати праці до такого рівня, коли заробіток даватиме можливість не відчувати дискомфорту та втрат від переїзду за новим місцем роботи.

В рамках вдосконалення підходів до фінансування вищої освіти, з 2020 року впроваджено новий формульний порядок розподілу бюджетних коштів між закладами вищої освіти, що враховує масштаби навчального закладу стосовно його контингенту, регіональний коефіцієнт для упередження повної концентрації студентів у столиці та регіональних центрах, позиції закладу вищої освіти у міжнародних рейтингах, а також обсягу коштів, що їх залучає університет від бізнесу чи міжнародних грантів. Однак, наведені індикатори дещо побічно характеризують результативність виконання основного завдання закладу вищої освіти, а саме – підготовки фахівців для потреб ринку праці. Враховуючи це, з 2021 року до переліку результативних показників

---

¹ Барковська О. Я., Рогуля О. Ю., Лебединець В. О., Огарь С. В. Теоретико-методичні підходи до впровадження системи моніторингу працевлаштування фахівців фармації. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2019. № 2 (58). С. 8.

діяльності закладів вищої освіти буде додатково враховано індикатор працевлаштування випускників¹.

Щодо системи дошкільної та середньої освіти, то головним завданням в контексті підвищення ефективності видатків бюджету на надання освітніх послуг є врахування демографічних тенденцій при формуванні мережі закладів освіти. В теперішній час спостерігається зростання чисельності дітей, яких необхідно забезпечити дошкільною освітою та падіння контингенту учнів загальноосвітніх шкіл. Внаслідок цього різко зросла кількість малокомплектних шкіл, особливо у сільській місцевості, вартість підготовки учнів у яких в рази перевищує середньоукраїнський рівень. Низький рівень завантаженості шкільних приміщень, зменшення педагогічного навантаження для працівників закладів середньої освіти негативно позначається на якості освіти. У багатьох малокомплектних школах через брак фахівців викладання багатьох предметів здійснюється непрофільними вчителями, або взагалі не ведеться. Водночас, відбувається стрімкий розвиток освітніх закладів нового типу – ліцеїв, гімназій, які потребують обґрунтування нових штатних нормативів та вироблення особливих підходів до їх фінансування. В багатьох випадках реорганізація середніх шкіл у заклади нового типу має формальний характер і продиктована намаганням вивести заклад з процесу оптимізації та нівелювати вплив несприятливих норм законодавства на педагогічне навантаження.

Поряд з оптимізацією мережі та, відповідно, витрат на надання послуг освіти галузь освіти потребує реформ у питанні вдосконалення навчальних планів та загальної демократизації управління із залученням зацікавлених сторін. На думку фахівців, сучасна школа в Україні не дає учням необхідних навиків для успішної адаптації до дорослого життя в умовах ринку та посилення жорсткої конкуренції на ринку праці, продовжуючи зберігати традиційний імператив про надання знань. Позбавившись відповідальності за забезпечення випускників шкіл робочими місцями, держава пропонує їм уніфіковані програми навчання, котрі не пов'язані з вимогами ринку праці.

---

¹ Вацяк Я. ВНЗ отримують фінансування за результатами діяльності: які показники будуть враховувати. Українські новини. 2020. 24 січня. URL: <https://ukranews.com/ua/news/679589-finansuvannya-vyshiv-v-2020-bude-zalezhaty-vid-riznyh-pokaznykiv>.

Поряд з цим, система загальної середньої освіти потребує посилення впливу громадськості на прийняття рішень. Таке посилення може здійснюватись у формі заснування шкільних рад з числа батьків та представників громадських організацій відповідного профілю, що забезпечуватимуть контроль за коштами, які надходять до закладів середньої освіти у формі благодійних внесків, плати за послуги. Однак, громадський контроль не має обмежуватись вказаними сферами, але має поширюватись також на питання коригування навчальних планів, організації харчування, преміювання тощо.

Таким чином, попри позитивну динаміку бюджетних видатків, чіткої траєкторії підвищення ефективності їх використання на надання освітніх послуг прослідкувати неможливо. У системі освіти зберігається низка негативних тенденцій, які потребують прийняття непопулярних рішень та можуть викликати нарощення соціальної напруги. Додаткової уваги потребує питання залучення для потреб освіти додаткових коштів та загальної демократизації процесу управління навчальними закладами.

Поряд з освітою іншим важливим напрямом бюджетного фінансування суспільного добробуту є охорона здоров'я. Вона є однією з найважливіших складових соціальної сфери, послуги якої належать до життєво необхідних для кожної людини. Відповідно до ідей концепції інклюзивного розвитку, медичні послуги мають бути доступними для будь-якої людини, незалежно від її соціального статусу чи матеріального становища; держава зобов'язана гарантувати можливість для кожної людини отримати медичне обслуговування на рівні гарантованих стандартів. Практична реалізація цієї гарантії потребує застосування різних фіскально-бюджетних інструментів.

Завдання охорони здоров'я як функції держави має полягати у наданні послуг, що дають можливість упередити втрату здоров'я людини, забезпечити відновлення втраченої працездатності, а також реалізації комплексу заходів, покликаних забезпечити профілактику захворюваності, пропагування здорового способу життя, забезпечення стійкого розвитку морально-духовних сил людини з метою тривалості активного життя кожного громадянина і забезпечення його працездатності. Однак, у практичній площині під охороною здоров'я розу-

міють послуги, пов'язані із лікуванням захворювань, тобто надання первинної та вторинної медичної допомоги. Натомість питання профілактики захворювань та вакцинації населення через значні масштаби зловживань, формування у суспільстві стійкого негативного ставлення практично випали зі сфери уваги органів управління охороною здоров'я.

Фінансові ресурси галузі охорони здоров'я формуються з багатьох джерел, при цьому в кожній країні вибудована власна модель її фінансування. В Україні зважаючи на суспільні очікування та традиції, основу фінансового забезпечення охорони здоров'я, відповідно до офіційних даних статистики, складають бюджетні ресурси. Однак, виняткового поширення в Україні набула практика неформальної оплати послуг лікаря, що в сукупності з офіційною платою за надання медичних послуг в державних та комунальних закладах охорони здоров'я перетворює власні кошти населення у провідне джерело фінансування галузі. Доводиться визнавати, що розвиток приватного сегменту охорони здоров'я в окремих аспектах веде не до посилення конкуренції та підвищення якості медичних послуг, а засвідчує процес заміщення доступної безкоштовної медицини платною. Такий процес стосується окремих видів спеціалізованої медичної допомоги, а також широкого спектру діагностичних досліджень та проведення аналізів. Надання цих послуг в державних та комунальних медичних закладах практично припинене і повністю перейшло до сегменту приватної медицини.

Питання оцінювання ефективності видатків бюджету на надання послуг охорони здоров'я складне. Така складність обумовлюється низкою чинників: впровадженням нової моделі фінансування галузі охорони здоров'я на основі оплати гарантованого пакету медичних послуг (оплату гарантованого пакета буде здійснювати Національна служба охорони здоров'я – НСЗУ); часткове охоплення населення новою системою оплати надання медичних послуг (угоди з лікарем про надання первинної медичної допомоги уклали менше 80% населення країни, решту громадян залишаються за межами нової моделі; збереження традиційного підходу до фінансування спеціалізованої медичної допомоги; перерозподіл відповідальності за фінансування окремих складо-

вих надання послуг охорони здоров'я між державним та місцевими бюджетами (оплата безпосередньо медичних послуг в межах гарантованого пакету з державного бюджету, витрати на функціонування закладів охорони здоров'я з місцевих бюджетів) тощо.

На думку Г. Возняк, неоднозначність оцінювання ефективності видатків бюджету на охорону здоров'я також обумовлюється тим, що залежно від очікуваного результату в цій галузі доцільно виділяти кілька різновидів ефективності її функціонування: соціальну – характеризується показниками суспільного здоров'я (тривалість тимчасової непрацездатності, втрата працездатності у зв'язку з інвалідністю тощо); структурну – характеризується показниками у розрізі окремих видів медичної допомоги (екстрена, стаціонарна, паліативна, амбулаторна); медико-економічну – характеризується показниками досягнення результатів у лікуванні шляхом зменшення видатків на різновиди наданої медичної допомоги. У зв'язку з цим, як слушно зазначає Г. Возняк, оцінювання ефективності видатків на охорону здоров'я не може обмежуватись суто економічним вимірюванням витрат на медичне обслуговування, оскільки першочерговим є визначення саме соціального ефекту фінансування. Варто погодитись із думкою вченої, що критеріями результативності фінансування в охороні здоров'я слід розглядати: зниження смертності населення; зростання обсягів наданої медичної допомоги на амбулаторно-поліклінічному рівні; зміцнення матеріально-технічної бази лікувальних і оздоровчих закладів та інші¹.

Очевидно, що досягнення високої ефективності надання медичних послуг для населення в першу чергу залежить від достатності фінансування галузі та раціонального використання виділених коштів. Ці параметри, в свою чергу, визначаються тим, наскільки розвинутою є мережа медичних закладів, яка чисельність медичного персоналу, ступінь використання стаціонару денного перебування хворих та інших показників.

В умовах проведення медичної реформи відбувається перерозподіл відповідальності за фінансування охорони здоров'я між рівнями

---

¹ Возняк Г. В. Видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я: оцінка ефективності. *Фінанси України*. 2014. № 4. С. 96.

бюджетної системи. Зі створенням Національної служби здоров'я України (НСЗУ) до неї передано частину сукупних бюджетних видатків на надання медичних послуг, а саме – первинної медичної допомоги (оплата послуг сімейних лікарів, педіатрів та терапевтів, які мають укладені угоди з пацієнтами про надання медичних послуг з медичних закладів, які уклали договори з НСЗУ), що призвело до зменшення обсягів відповідних видатків з місцевих бюджетів. Це підтверджує також зміна структури видатків на охорону здоров'я у розрізі функціональних напрямів медичних послуг, де у 2019 році відбулось скорочення фінансування за напрямом поліклінік та амбулаторій, швидкої та невідкладної допомоги, тоді як за напрямом «Інші видатки на охорону здоров'я» видатки значно зросли (табл. Е.1 додатку Е).

Іншою причиною зростання видатків за підрозділом «Інші видатки на охорону здоров'я» стало започаткування в рамках реформи децентралізації та медичної реформи цільових програм, спрямованих на розвиток інфраструктури медичних закладів та модернізацію схем її надання на рівні органів місцевого самоврядування. За цим напрямом фінансування охорони здоров'я відображені видатки на реалізацію цільових програм розвитку телемедицини, будівництва амбулаторій у селах, а також видатки за програмою «Доступні ліки», яка полягає у відшкодуванні вартості медичних препаратів для окремих категорій громадян.

Як і щодо фінансування освіти необхідно розрізнити формальне та реальне джерело коштів. Формально, провідну роль у фінансуванні охорони здоров'я відіграють місцеві бюджети, на які у 2010–2018 рр. припадало в середньому 80–83% відповідних сукупних видатків зведеного бюджету і лише в 2019 році цей показник знизився до рівня 70%. Однак, якщо звернути увагу на походження коштів, які виділяють з місцевих бюджетів на фінансування охорони здоров'я, то вони майже на 2/3 складаються з видатків за рахунок субвенцій з державного бюджету. Таким чином, напряду чи опосередковано, в останні роки майже 3/4 сукупних видатків бюджетів надходять на охорону здоров'я із державного бюджету (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

**Видатки Державного та місцевих бюджетів України
на охорону здоров'я у 2010–2019 рр., млрд грн**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на охорону здоров'я, в тому числі:									
44,77	48,96	58,45	61,57	57,15	71,00	75,50	102,39	115,85	128,38
видатки державного бюджету									
8,76	10,22	11,35	12,88	10,58	11,45	12,46	16,73	22,62	38,56
видатки місцевих бюджетів									
36,01	38,74	47,10	48,69	46,57	59,55	63,04	85,66	93,23	89,82
в тому числі:									
видатки за рахунок медичної субвенції									
–	–	–	–	–	46,18	44,43	56,22	61,65	56,11
видатки за рахунок інших субвенцій на охорону здоров'я, в т.ч.:									
0,13	0,56	0,20	0,46	0,26	0,20	0,33	1,75	2,16	2,01
видатки за рахунок субвенції на відшкодування вартості лікарських засобів для лікування окремих захворювань									
–	–	0,003	0,16	0,12	–	–	0,63	1,04	0,24
Питома вага видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я за рахунок субвенцій з державного бюджету, %									
0,36	1,45	0,42	0,94	0,56	77,88	71,00	67,67	68,44	64,71

Джерело: складено за¹

Перехід до другого етапу медичної реформи призведе до подальшого перерозподілу відповідальності за фінансування охорони здоров'я від органів місцевого самоврядування до НСЗУ. З 2020 року нові підходи до розподілу бюджетного фінансування, які зарекомендували себе в рамках реформування первинної медичної допомоги, передбачено поширити також на спеціалізовану медичну допомогу у відповідності до програми державних гарантій медичного обслуговування населення. Внаслідок цього фінансовий ресурс, який буде передано в розпорядження НСЗУ на 2020 рік запланований в обсязі 72,3 млрд грн, що в 3,9 рази перевищує показник 2019 року. За винятком управлінських витрат, понад 99,6% цих коштів передбачено спрямувати на реалізацію цільової бюджетної програми надання державних гарантій медичного обслуговування (табл. 3.10).

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

**Видатки Національної служби здоров'я України
у 2018–2020 рр., млрд грн**

Показники	2018	2019	2020 (план)
Загальні видатки НСЗУ, в т.ч.:	3,50	18,57	72,29
Надання первинної медичної допомоги населенню	3,45	16,75	72,00 ¹
відшкодування вартості лікарських засобів	–	0,65	0,00
інші видатки	0,05	1,82	0,29

Примітки: 1 – видатки за бюджетною програмою державних гарантій медичного обслуговування населення

Джерело: складено за¹

Незважаючи на щорічне зростання обсягів бюджетного фінансування охорони здоров'я, загалом можна констатувати зменшення уваги з боку органів влади до потреб галузі. Це підтверджує низхідна тенденція зміни відношення їх обсягу до ВВП та сукупних видатків зведеного бюджету. Загалом за часовий проміжок 2010–2019 рр. значення індикатора питомої ваги бюджетних видатків на охорону здоров'я у ВВП знизилось з понад 4,1–4,2% у 2010–2013 рр. до 2,8–3,4% у 2016–2019 рр. Відповідно, питома вага видатків на охорону здоров'я у структурі сукупних видатків бюджетів, яка в період 2010–2013 рр. становила в середньому 11,8–12,2%, у 2017–2019 рр. знизилась до 9,3–9,7%, або на більш, ніж 2,5 в. п. (рис. Е.1 додатку Е).

Тенденцію до зниження рівня бюджетних видатків на охорону здоров'я у ВВП і сукупних обсягах видатків бюджетів суперечить загальноєвропейському тренду до розширення участі держави у фінансуванні охорони здоров'я та можна оцінювати як вкрай негативну. Більш того, за абсолютними і відносними показниками видатків на охорону здоров'я наша держава належить до числа аутсайдерів. Для прикладу, за даними інтернет-платформи Our World in Data, яку ведуть фахівці Оксфордського університету, у 2014 році у Польщі, Угорщині, Литві, Румунії публічні видатки на охорону здоров'я становили 4–5% ВВП, в Чехії, Іспанії, Італії – 6–7%, в Бельгії, Японії, Німеччині – 8–9%, а в Франції та країнах Північної Європи – понад 9% ВВП (рис. Е.3

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

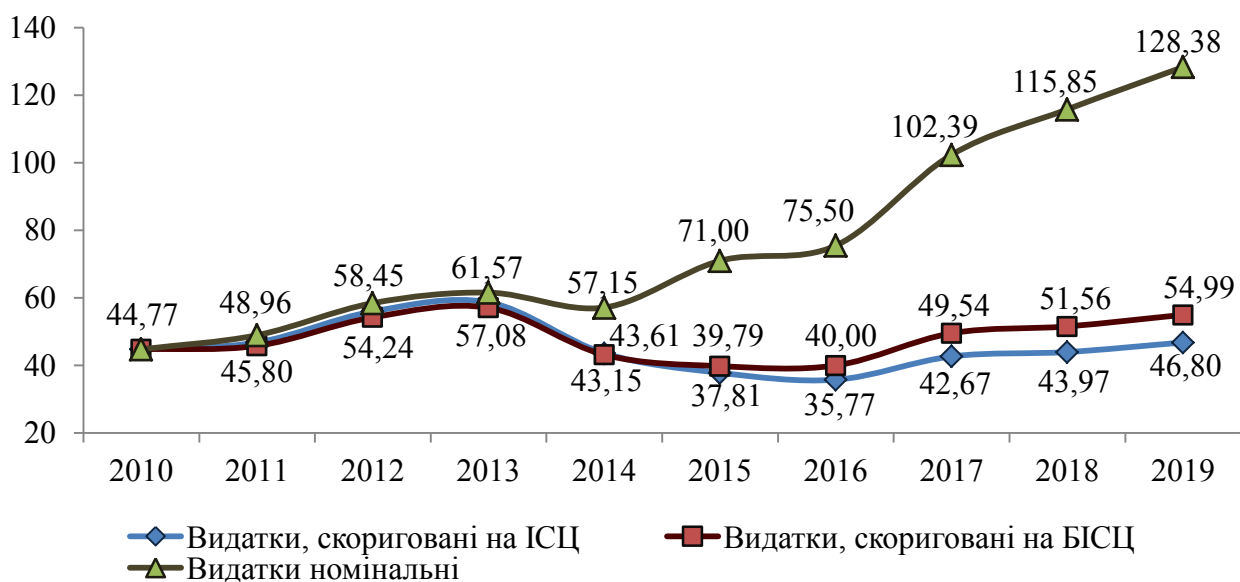
додатку Е). При цьому в абсолютних обсягах видатки на охорону здоров'я в Україні та країнах Європи різняться на порядок. Примітно, що й структура сукупних витрат на охорону здоров'я в Україні та інших країнах Європи значно відмінна. Для України характерна структура цих витрат, яка спостерігається у державах з доходами нижче середньосвітового рівня, коли понад половину сукупних витрат на охорону здоров'я складають кошти самого населення, а на видатки держави припадає менше половини сукупних ресурсів галузі. Натомість із зростанням рівня розвитку країни питома вага фінансових ресурсів держави у структурі сукупних витрат на охорону здоров'я поступово підвищується, у країнах з найвищими доходами вона складає 60–70%¹.

Як і щодо інших галузей соціальної сфери, зростання обсягів бюджетного фінансування охорони здоров'я у фактичних цінах є недостатньо об'єктивним, адже не враховує зниження реальної вартості цих ресурсів під дією інфляції. Зважаючи на високі темпи галопуючої інфляції, з 2014 року почав формуватись тренд до зниження реальних, визначених у постійних цінах 2010 року, обсягів бюджетного фінансування галузі. Відтак якщо в номінальному вираженні видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я у 2019 році зросли порівняно з 2010 роком майже в 2,9 рази, то з урахуванням дії інфляційного чинника, таке зростання склало всього 4,5%, а впродовж 2014–2018 рр. в реальному вимірі фінансування охорони здоров'я з бюджетів усіх рівнів було навіть нижчим, ніж досягнутий рівень 2010 року (рис. 3.4).

Зважаючи на важливе соціальне призначення галузі охорони здоров'я, оцінювати ефективність видатків на її функціонування суто економічними показниками витрат на надання відповідних послуг неможливо. Очевидно, що першочерговим є визначення саме соціальних наслідків таких видатків, які полягають у зниженні захворюваності та смертності населення, підвищенні доступності медичних послуг, зростанні показників оцінювання населенням кількісно-якісних параметрів функціонування галузі.

---

¹ Public expenditure on health by country income groups, 1995 to 2014. Our World in Data. Global Change Data Lab; The University of Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/public-expenditure-on-healthcare-by-country-income-groups>.

Рис. 3.4. Видатки зведеного бюджету України на охорону здоров'я номінальні та скориговані на ІСЦ та БІСЦ у 2010–2019 рр., млрд грн

Примітки: ІСЦ – індекс споживчих цін; БІСЦ – базовий індекс споживчих цін.
Джерело: розраховано автором за¹; ²; ³

Зважаючи на незначні темпи реального нарощування обсягів фінансування охорони здоров'я, ефективність відповідних видатків бюджетів серед фахівців оцінюється неоднозначно. На думку багатьох експертів галузі, приріст фінансування охорони здоров'я тільки компенсує втрати від знецінення гривні та не дає підстав сподіватись на радикальні зрушення у якісних параметрах роботи цієї складової соціальної сфери. Це чітко підтверджують показники статистики захворюваності населення країни, які залишаються значно вищими за рівень зарубіжних країн. За даними статистичних спостережень, рівень захворюваності населення за усіма типами хвороб за останні роки дещо знизився, з 72,4 випадків на 100 осіб у 2010 році до 64,4 випадків у 2016 році та 62,9 випадків на 100 осіб у 2017 році⁴. При цьому в

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Базовий індекс споживчих цін. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/bisc/bisc_u/arh_bisc_u.htm.

³ Індеси споживчих цін на товари та послуги у 1992–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_gr_u.htm.

⁴ Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році / відп. за вип. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 109 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf.

більшості областей цей показник значно вищий за середній по країні, в тому числі у Дніпропетровській області – 89,1 випадок на 100 осіб, м. Києві – 85,8 випадків, Івано-Франківській та Київській областях – 84,7 та 77,3 випадки на 100 осіб, відповідно.

Однак, за даними Світового банку та Всесвітньої організації охорони здоров'я останні роки позначені в Україні поступальним поліпшенням рівня суспільного здоров'я, що виявляється у збільшенні тривалості життя, а також покращенні інших показників, які оцінюють ефективність роботи медицини. Для прикладу, за період 2008–2018 рр. спостерігалось 1,5-разове зниження рівня захворюваності на активний туберкульоз, рівень материнської смертності за цей період знизився на більш, ніж 40%, на третину знизився також рівень смертності новонароджених (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

**Окремі показники здоров'я населення в Україні у 2008–2018 рр.
(за даними Світового банку та Всесвітньої організації охорони здоров'я ООН)**

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Тривалість життя при народженні, років										
68,25	69,19	70,27	70,81	70,94	71,16	71,19	71,19	71,48	71,78	71,58
Рівень захворювання на туберкульоз, од./100 тис населення										
119	115	110	105	101	96	94	94	87	87	80
Рівень дитячої смертності, од./1 тис народжених										
11,09	10,60	10,08	9,59	9,13	8,74	8,41	8,14	7,90	7,68	7,48
Рівень материнської смертності, вип./1 тис народжених										
11,1	10,6	10,1	9,6	9,1	8,7	8,4	8,1	7,9	7,7	7,7

Джерело: складено за^{1, 2, 3, 4}

Однак, на даний час не досягнуто помітного прогресу щодо зниження захворюваності на злоякісні утворення, ВІЛ-інфекцію, СНІД,

¹ Life expectancy at birth, total (years) – Ukraine. The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.IMRT.IN?view=map&year=2018>.

² Infant mortality rate (deaths/per 1,000 live births). World Health Organization Site. URL: [https://www.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent/indicator-explorer-new/mca/infant-mortality-rate-\(per-1000-live-births\)](https://www.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent/indicator-explorer-new/mca/infant-mortality-rate-(per-1000-live-births)).

³ Incidence of tuberculosis (per 100,000 people). The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.TBS.INCD?view=map&year=2018>.

⁴ Maternal mortality ratio (modeled estimate, per 100,000 live births). The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.MMRT?view=map>.

інші небезпечні хвороби. Незважаючи на те, що кількість вперше виявлених ВІЛ-інфікованих осіб в Україні у 2017 році скоротилась до 18,2 тис осіб проти 20,5 тис осіб у 2010 році, рівень захворюваності на ВІЛ-інфекцію зріс з 37,2 випадків на 100 тис осіб у 2015 році до 43,1 випадки у 2017 році. На обліку в медичних закладах України у 2017 році перебувало 141,6 тис ВІЛ-інфікованих проти 110,5 тис осіб у 2010 році. Показник захворюваності за цей період зріс в 1,4 рази до 335,4 випадків на 100 тис осіб. На обліку в медичних закладах України у 2017 році перебувало 43,9 тис осіб, хворих на СНІД проти 14,0 тис осіб у 2010 році (рівень захворюваності зріс з 30,8 до 103,9 випадків на 100 тис осіб). Разом з тим, за останні роки вдалось суттєво знизити рівень захворюваності на алкоголізм та розлади психіки¹.

Незважаючи на те, що ефективність функціонування охорони здоров'я значною мірою залежить від наявності відповідного фінансового забезпечення, стверджувати однозначно, що вирішити проблеми галузі можна за рахунок лише нарощування обсягів бюджетного фінансування недоречно. Очевидно, що причини низької ефективності охорони здоров'я в Україні є набагато глибшими та пов'язані з використанням недієвих підходів до розподілу і використання коштів. В теперішній час зберігається успадкована з радянських часів мережа закладів медичного обслуговування, яка не відповідає демографічним реаліям (щорічно населення країни скорочується на 200–250 тис осіб, а всього за період незалежності воно зменшилось з понад 52 млн осіб до менш, ніж 42 млн осіб станом на початку 2020 року²), що веде до розпорошування витрат між закладами, збільшує частку витрат на їх утримання та відволікає кошти від безпосереднього надання медичних послуг. Система оплати праці лікарів в системі спеціалізованої медичної допомоги не враховує напруженості та якості роботи, натомість рівень заробітної плати лікаря залежить від стажу роботи, наявності різного роду надбавок та підвищень. Таким чином, молодим випускникам медичних

---

¹ Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році / відп. за вип. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 109 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf.

² Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2020 року та середня чисельність у 2019 році. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

ВНЗ практично неможливо очікувати пристойного рівня оплати праці у державних та комунальних закладах охорони здоров'я, а тому мотивація їх до якісної роботи мінімальна. Наслідком цього є відтік кваліфікованих медичних кадрів за межі країни та в інші сфери зайнятості. Якщо чисельність лікарів за останні роки практично залишалась незмінною (186–187 тис осіб у 2014–2017 рр.), то чисельність середнього медичного персоналу за цей період зменшилась на 19 тис осіб¹. Через низький рівень оплати праці значна частина територіальних громад відчують гострий дефіцит кадрів для належного функціонування медичних закладів і гарантування надання медичної допомоги населенню.

Переконливим підтвердженням того, що ефективність функціонування охорони здоров'я залежить не тільки від обсягів фінансування, але й від того, які способи та інструментарій застосовують при їх цільовому використанні, які позаекономічні чинники впливають на ці процеси, є ситуація у царині вакцинації населення та санітарно-епідеміологічного контролю. За даними бюджетної звітності, обсяги бюджетного фінансування санітарно-профілактичних та епідеміологічних заходів та закладів, в рамках яких враховують видатки на проведення імунізації та закупівлю вакцин, у 2010–2014 рр. зменшились вдвічі, з 2,07 до 1,05 млрд грн. Незважаючи на те, що в 2015–2019 рр. відбулось майже 1,8-разове збільшення видатків бюджетів за цим напрямком фінансування охорони здоров'я, ці обсяги так і не досягли показників 2010–2011 рр.

Однією з причин зменшення обсягу видатків за цим напрямком бюджетного фінансування охорони здоров'я стало рішення уряду про ліквідацію Державної санітарно-епідеміологічної служби та передачу її функцій до Державної служби з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів², що викликало неоднозначне ставлення з боку науковців та практиків. З одного боку, робота Державної санітарно-епідеміологічної служби через недосконалість багатьох процедурних моментів проведення контрольних заходів характеризувалась низьким

---

¹ Медичні кадри в Україні у 1990–2017 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 р. № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-%D0%BF>.

рівнем ефективності, в суспільстві утвердилось чітке уявлення про цей орган як корупційну структуру, що здійснює адміністративний тиск на бізнес. Однак, повноваження Державної служби з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів, якій були передані функції ліквідованого органу більшою мірою сконцентровані не на санітарному, а на епідеміологічному нагляді, тобто на реабілітаційних заходах (коли порушення вже зафіксоване) при зверненні конкретних споживачів зі скаргами. Додатковим обмеженням для здійснення контролюючих заходів стала кількарічна пролонгація мораторію на проведення перевірок для поліпшення бізнес-середовища. Відтак у царині санітарного профілактичного контролю фактично утворився вакуум повноважень.

На думку експертів, ліквідація системи санітарно-епідеміологічного контролю, обтяження Державної служби з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів додатковими повноваженнями має наслідком зниження ефективності контролю за дотриманням санітарних норм і загальної санітарно-епідеміологічної ситуації в країні. В підтвердження цьому наводять зростання в останні роки випадків сказу, лептоспірозу, ботулізму, харчових отруєнь, епідемії кору та менінгіту. Катастрофічною визначають ситуацію із якістю харчових продуктів, рівень фальсифікації яких за різними товарними групами сягає 30–50%. Більш того, використання фальсифікованих і шкідливих для здоров'я людини продуктів фіксують навіть у закладах дошкільної та середньої освіти¹. В цих умовах на початку 2020 року прийнято рішення про відновлення діяльності санітарно-епідеміологічної служби, що прогнозовано призведе до збільшення обсягів фінансування цього напрямку охорони здоров'я.

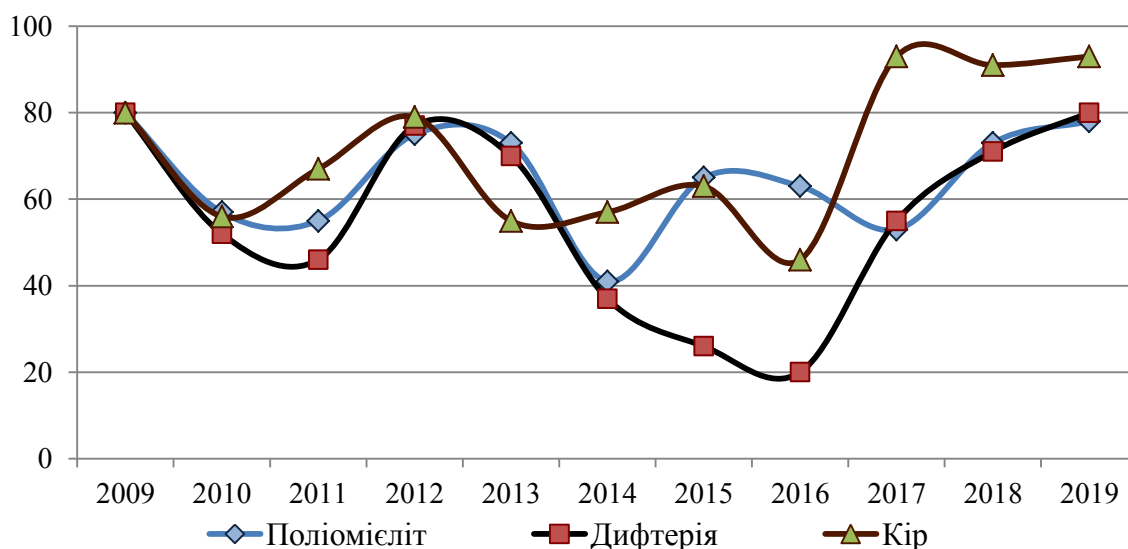
Іншим прикладом того, що підвищення ефективності видатків на охорону здоров'я значною мірою залежить від підходів та обраного інструментарію їх використання є трансформація процедур закупівель ліків за бюджетні кошти, що спостерігалась впродовж 2015–2020 рр. Причиною цих трансформацій стало катастрофічне погіршення показників вакцинації населення на фоні зростання антивакцинальних настроїв у суспільстві. Зниження масштабів вакцинації було спровоковане

---

¹ Голубева О. Схаменулися! У розпал пандемії влада вирішила відроджувати СЕС. 112.Ua. 2020. 15 березня. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/skhamenulyisia-u-rozpal-pandemii-vlada-vyrishyla-vidrodzhuvaty-ses-529160.html>.

кризою довіри до влади, високим рівнем корупції та зловживань у царині державних закупівель ліків. За даними Служби безпеки України, до 40% коштів, виділених з бюджету на закупівлю ліків, втрачались через переплати або розкрадання¹. Інформаційний простір країни був наповнений даними про дефіцит та низьку якість вакцин, непоодинокі летальні випадки серед дітей після вакцинації, що додатково підривало довіру до неї. Відтак якщо у 2009 році близько 80% дітей віком до 1 року були щеплені проти поліомієліту та дифтерії, 80% однорічних – від кору, то за наступні кілька років ці показники зменшились кардинально – у 2014 році тільки 40% дітей були вакциновані від поліомієліту, в 2016 році – лише 20% від дифтерії та 45% від кору (рис. 3.5). Низький рівень вакцинації став причиною безпрецедентного спалаху кору, яким за 2017–2018 рр. в Україні захворіло понад 115,0 тис осіб, а тільки за I квартал 2019 року – понад 35,0 тис дітей².

Рис. 3.5. Рівень вакцинації населення від поліомієліту, дифтерії, кору в Україні у 2009–2019 рр., % дітей до 1 року.

Джерело: побудовано за³; ⁴

¹ Відповіді на поширені питання про міжнародні закупівлі. Веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2018. 24 травня. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/vidpovidi-na-poshireni-pitannya-pro-mizhnarodni-zakupivli>.

² Європейський тиждень імунізації. КЗОЗ «Харківський міський центр здоров'я». 2019. 16 квітня. Веб-сайт КНП «Міська поліклініка № 20 Харківської міської ради». URL: <http://20pol.city.kharkov.ua/європейський-тиждень-імунізації>.

³ Куришко Д. Вакцинація: чому українці бояться щеплень? BBCnews Україна. 2019. 6 травня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48040635>.

⁴ Загальні дані щодо охоплення щепленнями по Україні. Веб-сайт Центру громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/imunizaciya/okhophlennya-sheplennyami>.

Катастрофічна ситуація з вакцинацією населення, а також загроза зриву закупівель життєво необхідних ліків для окремих категорій у 2014 році стали підґрунтям для радикальної зміни схеми використання коштів на придбання ліків та медичних препаратів за бюджетні кошти. У відповідності до законодавчих змін¹ з 2015 року в Україні впроваджено механізм залучення до закупівель ліків за бюджетні кошти спеціалізованих міжнародних організацій (UNICEF, Програми розвитку ООН, Crown Agents (Велика Британія) та ін.), а також загальноприйнятої у світовій практиці методики розрахунку потреби у вакцинах у відповідності до міжнародних стандартів.

Впровадження нової схеми закупівель ліків – за даними Рахункової палати України – дало можливість забезпечити економію бюджетних коштів на рівні до 39%. Вартість окремих видів ліків після впровадження новацій зменшилась у 67 разів, кількість додатково придбаних ліків за окремими програмами сягала до 70%. За даними Міністерства охорони здоров'я України ефективність нової схеми державних закупівель ліків за кошти державного бюджету була особливо помітною на фоні відповідних операцій, здійснюваних регіональними закладами охорони здоров'я, де вартість медичних препаратів іноді втричі перевищувала ціни, за якими відповідні препарати закуповували міжнародні організації². Іншим наслідком реформи стало те, що навідріз від 2010–2016 рр., коли однією із причин низького рівня вакцинації населення був дефіцит вакцин, у 2017–2018 рр. Міністерство охорони здоров'я зіштовхнулося із проблемою надлишку медичних препаратів, що змусило внести корективи у процедури планування їх закупівель.

Перехід до прозорої схеми закупівель ліків із залученням авторитетних міжнародних організацій в поєднанні із активною кампанією пропагування вакцинації дали можливість суттєво підвищити рівень охоплення населення України щепленнями. Рівень охоплення вакци-

---

¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення своєчасного доступу пацієнтів до необхідних лікарських засобів та медичних виробів шляхом здійснення державних закупівель із залученням спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі: Закон України від 19.03.2015 р. № 269-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-19/ed20150319>.

² Відповіді на поширені питання про міжнародні закупівлі. Веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2018. 24 травня. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/vidpovidi-na-poshireni-pitannya-pro-mizhnarodni-zakupivli>.

нацією від кору зріс в порівнянні з 2016 роком вдвічі, від дифтерії, поліомієліту – вчетверо. Також майже втричі зросла кількість дітей, які мають захист від гепатиту В (65,2%), рівень вакцинації від туберкульозу підвищився до 84%. Завдяки відкритості роботи та проведенню активної інформаційної кампанії почало змінюватись ставлення населення до вакцинації – якщо у 2008 році позитивно її оцінювали всього 28% батьків, то у 2018 році – втричі більше, а в 2019 році вже майже 90% батьків визнавали необхідність вакцинації власних дітей¹.

Впровадження схеми із залучення міжнародних організацій до закупівлі ліків було тимчасовим рішенням. У відповідності до Концепції реформування закупівель лікарських засобів та медичних виробів, допоміжних засобів, інших товарів медичного призначення² ці повноваження з 2020 року мали бути передані централізованій закупівельній організації. З цією метою наприкінці 2018 року було створене ДП «Медичні закупівлі». Неврегульованість значної частини правових та процедурних питань функціонування цієї структури, відсутність досвіду організації тендерних процедур та напрацьованого механізму закупівель, передчасне повне усунення міжнародних організацій від закупівель ліків за бюджетні кошти загрожувало поверненням корупційних схем у практику централізованого постачання медичних препаратів та негативними наслідками для забезпеченості окремих категорій громадян життєво необхідними ліками. Відтак наприкінці 2019 року строки залучення міжнародних організацій до державних закупівель ліків було пролонговано до 2022 року³. За цей термін ДП «Медичні закупівлі» має освоїти організацію незалежних тендерних процедур і вибудувати власний ефективний механізм закупівель.

Таким чином, медична реформа передбачає радикальні перетворення у галузі в напрямку підвищення ефективності її функціонування і

---

¹ Куришко Д. Вакцинація: чому українці бояться щеплень? BBCnews Україна. 2019. 6 травня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48040635>.

² Про схвалення Концепції реформування закупівель лікарських засобів та медичних виробів, допоміжних засобів, інших товарів медичного призначення: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 582-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2017-%D1%80>.

³ Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель: Закон України від 19.09.2019 р. № 114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20/find?text=2022>.

забезпечення поліпшення якості медичної допомоги населенню. Серед найважливіших кроків реформи є впровадження гарантованого пакету медичної допомоги, посилення конкуренції між закладами і спеціалістами охорони здоров'я через впровадження механізму вільного вибору громадянами сімейного лікаря, педіатра; створення єдиної електронної системи охорони здоров'я, що зменшить документообіг в галузі та підвищить зручність відвідування лікаря; впровадження програми реімбурсації медикаментів із використанням електронного рецепту; передача державних закупівель медичних препаратів та вакцин до міжнародних організацій тощо.

Як засвідчують соціологічні дослідження, ці новації в охороні здоров'я мають значну підтримку у вітчизняному суспільстві, що дає підстави сподіватись на підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів, які надходять на забезпечення цієї важливої складової соціальної функції держави. Зокрема, як свідчить звітність про виконання бюджетної програми «Надання первинної медичної допомоги населенню», рівень підтримки новацій, спрямованих на впровадження нової моделі розподілу фінансування на надання первинної медичної допомоги населенню сягає 100%¹, учасниками нової моделі стали понад 28,4 млн осіб або 68% населення країни, при цьому в 14 областях цей показник наближається до 80%².

Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що у сфері охорони здоров'я існує певна залежність між обсягами бюджетного фінансування та результатами діяльності. Незначний реальний приріст видатків на надання медичних послуг за останні роки супроводжувався відповідним зниженням рівня захворюваності населення. Разом з тим, нестача фінансових ресурсів не дає можливості знизити гостроту проблем високого рівня інфекційних та онкологічних захворювань, поширення епідемії ВІЛ-СНІДу. Однак, впровадження радикальних новацій в рамках медичної реформи та високий ступінь їх суспільної підтримки дають підстави

---

¹ Звіт про виконання паспорта бюджетної програми «Надання первинної медичної допомоги населенню» на 2018 рік. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/zvit-pro-vikon-pasporta-2308020-za-novoyu-formoyu-18-01-2019.pdf>.

² Звіт НСЗУ про виконання договорів про медичне обслуговування населення та договорів про реімбурсацію за програмою медичних гарантій за 3 квартал 2019 року. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/3-qrt-2019-report-nszu.pdf>.

очікувати поліпшення якості роботи галузі та підвищення ефективності використання бюджетних коштів, які надходять на її потреби.

Одним із триади найважливіших напрямів фінансування соціальної сфери, роль якого в теперішній час виявляється особливо показово, є культура та духовність. Багато науковців небезпідставно стверджують, що саме через недостатню увагу з боку держави до культурної сфери, відсутність заходів щодо формування цілісного культурного простору, ігнорування культурної експансії з боку сусідніх країн сепаратистські настрої набули таких масштабів, що в кінцевому рахунку вилились у військове протистояння і втрату державою частини своєї території. Як справедливо зазначають члени Американської асоціації українських студій, культура, освіта, мистецтво і наука в сучасних умовах постають ключовими чинниками у глобальному визнанні суверенітету держави. Без власної культури та освіти країна перетворюється на територію, що сама запрошує колонізаторів, що обертається втратою людських життів¹. Отже, проведення активної культурної політики, спрямованої на формування сучасного, патріотичного, духовно багатого та інтелектуально освіченого суспільства слід визначати серед найважливіших пріоритетів забезпечення національної безпеки.

Поряд з цим, впродовж останнього десятиліття креативну економіку розглядають як нову модель зростання, що передбачає пріоритетне інвестування у так звану «м'яку» інфраструктуру – знання або людський капітал, включно із ідеями, культурними нормами, концептами. Утвердження креативної економіки непомірно посилює значення таких видів діяльності, що потребують креативного мислення, творчого підходу для пошуку нестандартних способів вирішення складних проблем. Розвиток креативних індустрій, що походять з творчості індивіда, навичок і талантів, сучасна економічна наука розглядає як потенціал для формування добробуту суспільства, створення нових робочих місць через генерування та використання інтелектуальної власності².

---

¹ Ковач О. Скорочення фінансування культури та освіти впливає на здатність України захистити себе (західна преса). Радіо Свобода. 2020. 20 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ohliad-zakhidoji-presy/30565434.html>.

² Скиба М. Креативна економіка в Європі: 5 кроків для злету. Веб-сайт Програми ЄС-Східного партнерства «Культура і креативність». URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/creative-economy-steps-to-rise>.

Важлива роль культури у формуванні суспільного добробуту полягає також у тому, що вона є сферою зайнятості численних дрібних підприємців, самозайнятих осіб творчих професій, що сприяє зміцненню середнього класу та зниженню показників економічної нерівності. Активний розвиток культурних індустрій створює передумови для зростання масштабів культурного туризму, що формує мультиплікаційний ефект для економічного поступу країни.

Численні наукові дослідження представників західної економічної науки переконливо доводять тісний зв'язок культури та економіки. Один зі засновників інституціоналізму М. Вебер визначав культуру як важливу частину соціальної системи, задіяну у формуванні та розвитку соціальних відносин, її основними компонентами – загальнолюдські цінності, ціннісні орієнтації, правила поведінки¹. П. Бурдьє вводить в науковий обіг поняття «культурного капіталу» як мовної та культурної компетенції людини, багатства у формі знань та ідей, які ...підтримують встановлений соціальний лад, існуючу соціальну ієрархію². В іншій праці П. Бурдьє розглядає культурний капітал як джерело утворення та підсилення інтелектуального капіталу, а відтак формування соціального капіталу як ключового чинника зростання економіки та добробуту суспільства³.

Необхідність використання різних форм бюджетної підтримки культури була вперше ґрунтовно розкрита у праці В. Баумоля та В. Боуена «Виконавське мистецтво, економічна дилема: дослідження проблем, загальних для театру, опери, музики і танців»⁴. Розкриваючи основні ідеї В. Баумоля у навчальному посібнику з економіки культури⁵, Дж. Гейлбрюн звертає увагу на так звану «хворобу витрат», характерну для галузі культури. Її суть полягає в тому, що навідміну від інших

---

¹ Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл П. П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. 808 с.

² Бурдьє П. Формы капитала. *Экономическая социология*. 2002. Т. 3. № 5. С. 62.

³ Бурдьє П. Социология политики. Пер. с фр. / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.

⁴ Baumol W. J., & Bowen W. G. *Performing Arts, The Economic Dilemma: a study of problems common to theater, opera, music, and dance*. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1966.

⁵ *A Handbook of Cultural Economics, Second Edition*. 2nd edition. R. Towse (Ed.), Bournemouth University and CREATE Fellow in Cultural Economics, University of Glasgow, UK, 2013. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/elgeebook/13789.htm>.

галузей економіки, для яких характерне постійне зростання продуктивності праці за рахунок технологічних новацій, підвищення кваліфікації персоналу, економії від масштабу виробництва, кращого менеджменту, у культурних індустріях такий ефект неможливий. Адже «для концерту Бетховена для струнного квартету зараз також потрібні четверо музикантів, як і в 1800 році»¹. Більш того, якщо в інших галузях економіки діяльність працівника є засобом для досягнення результату, то у виконавському мистецтві власне діяльність артиста є кінцевим результатом, а оцінка її якості має винятково суб'єктивний характер.

Такі особливості економіки культури є причиною того, що найчастіше доходи закладів та організацій культури, пов'язаних з виконавським мистецтвом, не покривають усіх витрат на продукування відповідних культурних благ, а різниця може бути покрита за рахунок суспільних коштів чи приватних пожертв. Резонанс від розповсюдження ідей В. Баумоля став поштовхом для введення у багатьох розвинутих країнах програм субсидування та фінансової підтримки галузі культури, зокрема творчих індустрій. Послідовники ідей В. Баумоля зазначали, що «хвороба витрат» характерна для усіх галузей соціальної сфери, в тому числі надання освітніх чи медичних послуг.

Також раціональною є думка про те, що виконавське мистецтво переслідує не тільки економічні мотиви, адже для нього сильний чинник моральної винагороди (визнання, повага, самореалізація та ін.). На наш погляд, моральні наслідки виконавської діяльності можуть стати основою для отримання цілком конкретних економічних вигод. Впізнаваність виконавця, як результат його творчої діяльності, на сьогодні отримує матеріалізацію у вигляді плати за участь у публічних заходах, рекламних кампаніях чи програмах телебачення. Також необхідно враховувати еволюцію ринків культурного продукту та можливості отримання додаткових економічних вигод від володіння «монопольною рентою» у вигляді авторського права на розповсюдження чи демонстрування мистецьких творів.

---

¹ Heilbrun J. Ch. 11. Baumol's cost disease. *A Handbook of Cultural Economics, Second Edition*. 2nd edition. R. Towse (Ed.), Bournemouth University and CREATe Fellow in Cultural Economics, University of Glasgow, UK, 2013. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/18507446.pdf>.

Незважаючи на розширення можливостей для отримання економічних вигод від реалізації культурного продукту, тотальна комерціалізація галузі культури неможлива. Особливістю державної політики у галузі культури є те, що вона має передбачати реалізацію двоєдиного завдання: з одного боку, галузь культури має продукувати культурний продукт, який затребуваний населенням, що безпосередньо позначається на показниках економічної ефективності роботи закладів та організацій галузі; з іншого боку, держава має розглядати культурну політику як засіб пропагування певних ідей, цінностей, просування якісного культурного продукту заради підвищення культурного рівня населення. Орієнтація виключно на задоволення запитів населення неприйнятна, вона загрожує тотальною комерціалізацією, спрощенням культурного продукту, домінуванням низькоякісних масових видів культури, «відсуванням» від уваги суспільства зникаючих та орієнтованих на вузьку аудиторію видів мистецтва та, як наслідок, поступовою культурною деградацією суспільства.

Попри виняткове безпекове, економічне та виховне значення культури в сучасному суспільстві, в Україні вона впродовж трьох десятиліть належить до пріоритетів державної діяльності значною мірою декларативно. У вітчизняній практиці утвердилась традиція залишкового фінансування галузі культури, видатки на її потреби найперше підпадають під секвестрування при виникненні дефіциту бюджетних ресурсів. Підтвердженням реального ставлення до культури як до другорядної галузі економіки є також факт, що показники діяльності закладів та установ культури відображаються на інтернет-платформі органу державної статистики з двохрічним запізненням, а неспроможність індивіда задовольнити власні культурні потреби у статистичних дослідженнях не розглядають як ознаку бідності при оцінюванні рівня життя та депривацій.

На думку фахівців від культури, стійкий стереотип про непотрібність, другочерговість культури у вітчизняному суспільстві культивується впродовж багатьох десятиліть. Великий пласт освітньої інформації – історія культури, що фактично робить людину культурною, випадає з освіти. Раніше культура була включена останнім підрозділом

у параграфах шкільної програми з історії, що зазвичай залишався на самотійне опрацювання. Таким чином, на рівні школи спостерігалось потурання зневажливому ставленню до культури. На теперішній час культурно-мистецька складова освітнього процесу зведена до мінімуму, що ніяк не сприяє вирішенню проблеми культурної деградації суспільства¹.

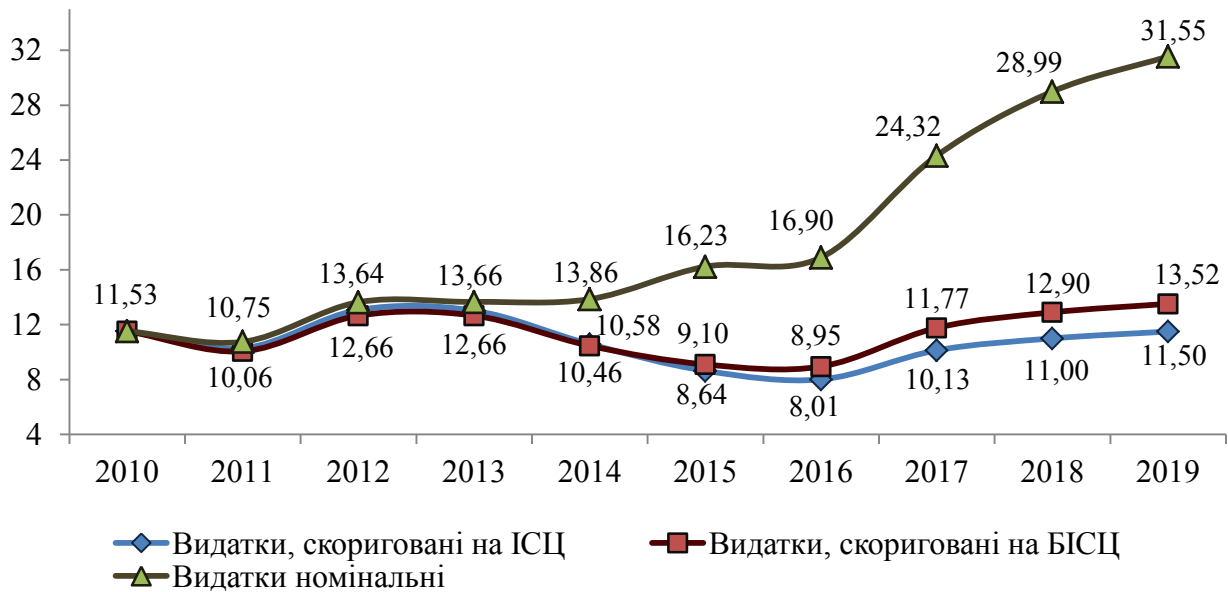
В Україні з радянських часів збереглася розвинута мережа закладів культури, діяльність яких спрямована на надання широко спектру культурних послуг. Навідміну від сусідніх країн, де культурні індустрії (книговидавництво, кінопрокат, музичний та шоу-бізнес) в основному були приватизовані протягом 90-х років, українську галузь культури приватизація практично оминула. Досі приватизовано лише кінотеатри (часто зі зміною профілю діяльності), а також будинки культури, які перебували у складі майнових комплексів державних підприємств, що підлягали роздержавленню. Зважаючи на це, можна говорити про існування двох секторів культурних послуг – приватного (шоу-бізнес, музична індустрія, приватні видавництва, кінопрокат та ін.) та суспільного (мережа державних та комунальних закладів культури – клубів, бібліотек та ін.). При цьому достовірно оцінити масштаби першого сектору культурних послуг практично неможливо з огляду на конфіденційність інформації про фінансові аспекти діяльності більшості недержавних структур у царині культури. Однак, за оцінками експертів, у цьому сегменті галузі культури може обертатися до 1 млрд дол США.

За фактичної відсутності інструментів непрямого сприяння галузі культури у формі податкових пільг та інших преференцій, основу фінансової підтримки другого сегменту надання культурних послуг формує пряме бюджетне фінансування установ та закладів культури. Традиційно бюджетні кошти в Україні спрямовуються на утримання закладів культурного обслуговування населення, до яких належать будинки та палаци культури, бібліотечні заклади, музеї та філармонії та ін. Додатково за підрозділом видатків на фізичних та культурний розвиток відображені показники бюджетного фінансування фізичної

---

¹ Мимка Д. Ходіть в музеї – там не страшно. Як музеям стати дружніми до дітей. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/hodit_v_muzei_tam_ne_strashno_lvivski_kulturni_diyachky_vydaly_kny_zhku_dlya_batkiv_aby_ti_hodyly_z_ditmy_v_muzei_95998.html.

культури і спорту, а також фінансової підтримки засобів масової інформації. Сумарні обсяги видатків на духовний та фізичний розвиток з бюджетів усіх рівнів у 2019 році досягли 31,55 млрд грн, що майже втричі перевищує показники 2010 року. Однак, розрахунок об'ємів фінансування, скоригованих на рівень зростання споживчих цін, переконливо підтверджують стагнацію бюджетної підтримки культури (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Видатки зведеного бюджету України на духовний та фізичний розвиток номінальні та скориговані на ІСЦ та БІСЦ у 2010–2019 рр., млрд грн

Примітки: ІСЦ – індекс споживчих цін; БІСЦ – базовий індекс споживчих цін.
Джерело: розраховано автором за ¹; ²; ³

Незважаючи на те, що найбільшими за обсягами спрямування коштів напрямками бюджетного фінансування культури є видатки на утримання мережі установ культури, бібліотек, театральних, музейних та музично-мистецьких закладів, окремої уваги заслуговує динаміка видатків на кіновиробництво. За багаторічною практикою, підтримка

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Базовий індекс споживчих цін. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/bisc/bisc_u/arh_bisc_u.htm.

³ Індеси споживчих цін на товари та послуги у 1992–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/isc_gr_u.htm.

кіноіндустрії належала до найбільш забутих напрямів фінансування вітчизняної культури, щорічні обсяги якої становили близько 50–100 млн грн. Ігнорування питань розвитку та практично цілковите домінування у вітчизняному кінопросторі іноземних фільмів, що пропагували чужорідні вітчизняному суспільству цінності, давало підстави характеризувати Україну як сучасний приклад культурної колонії.

Нові суспільно-політичні та економічні реалії, пов'язані з іноземною агресією та окупацією частини країни, стали поштовхом для радикальних зрушень у такій важливій для формування суспільної думки та національної ідентичності сфері, як кіновиробництво. Із прийняттям законодавства про підтримку розвитку вітчизняного кіно¹ було створено передумови для відродження кіновиробництва в Україні. Видатки на нові механізми підтримки продукування вітчизняних кінофільмів, серіалів, кіноосвіту за 2016–2019 рр. зросли вчетверо, що дало можливість втричі збільшити кількість кінопроектів, які отримали державну підтримку (з 109 од. у 2016 році до 292 од. у 2019 році) в рамках кількох цільових програм, в тому числі програми виробництва фільмів патріотичного спрямування. Вітчизняні кінофільми за останні роки отримали кілька нагород на міжнародних кінофестивалях, що стало підтвердженням ефективності діючих механізмів фінансової підтримки кіновиробництва. Однак, більш вагомим результатом трансформації політики держави щодо фінансової підтримки кіновиробництва стало повернення інтересу вітчизняного суспільства до українського кіно, втраченого за багаторічну практику його ігнорування з боку держави².

Традиційно ефективність бюджетного фінансування культури оцінюють крізь призму виробничих показників діяльності відповідних закладів, зокрема стан матеріально-технічної бази, чисельність персоналу та ін. Лише частину показників звітності галузі культури, які можна визначити як індикатори результативності відповідних видатків, відображають кількісні параметри надання відповідних послуг та рівень охоплення ними населення. Враховуючи ці показники, можемо конста-

---

¹ Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23.03.2017 р. № 1977-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19>.

² Український кінематограф сьогодні: є підстави для оптимізму. Delo.Ua. 2019. 13 січня. URL: <https://delo.ua/lifestyle/ukrajinskij-kinematograf-sogodni-pidstavi-dlja-349156>.

тувати, що після різкого спаду в 2014 році, що має об'єктивне пояснення, в наступні роки спостерігається поступове відновлення інтересу суспільства до культурного продукту, який надають заклади галузі культури. Найбільші показники охоплення населення характерні для діяльності музейних закладів, що певною мірою обумовлене налагодженою практикою співпраці між регіональними та місцевими музеями та закладами середньої і вищої освіти. На школярів та студентів у різні роки припадало від половини до 2/3 загальної кількості відвідувачів музейних установ. Натомість доводиться констатувати фактичну незатребуваність суспільством продукту, пропонованого театральними та концертними закладами, що підтверджують вкрай низькі показники відвідуваності за цими напрямками надання культурних послуг. За даними статистики послугами мережі бібліотечних закладів за останні роки охоплена в середньому третина населення країни (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Показники діяльності закладів культури в Україні у 2010–2017 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Відвідуваність населенням закладів культури, % до всього населення								
музеї	41	42	44	43	33	35	37	39
театри	14	15	15	15	13	13	14	15
концерти	9	9	10	9	6	6	6	7
Відвідуваність населенням закладів культури, млн осіб								
музеї	18,0	18,1	18,9	18,7	14,2	15,1	15,8	16,4
театри	6,0	6,2	6,3	6,4	5,4	5,6	5,8	6,2
концерти	3,7	3,7	4,2	4,1	2,4	2,5	2,6	2,8
бібліотеки	15,75	15,28	14,93	14,77	12,49	13,02	12,66	12,37
кількість книговидач на 1 читача, од/рік	23	23	23	23	23	23	23	23

Джерело: складено за ^{1, 2, 3}

¹ Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2014 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2015. 94 с.

² Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2016 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2017. 89 с.

³ Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 95 с.

Оцінюючи динаміку результатів діяльності культури, на наш погляд, їх не можна визначити повною мірою об'єктивними. Підстави для таких висновків дає успадкована з часів планової економіки практика приписування показників, відсутність об'єктивних індикаторів оцінювання результативності виконання бюджетних програм у галузі культури, достовірність яких можна підтвердити емпірично. Тематичні дослідження ефективності видатків місцевих бюджетів на виконання бюджетних програм у галузі культури¹; ² свідчать, що визначені у них показники результативності й ефективності нерідко мають формальний характер та можуть бути достатньо легко зманіпульовані або ж взагалі не мають дієвих способів перевірки рівня виконання. Більш того, у складі індикаторів виконання більшості бюджетних програм, в тому числі у галузі культури, відсутні показники, які б відображали задоволеність кількісно-якісними параметрами надання цих послуг їх безпосередніх споживачів.

Для прикладу, викликають сумніви щорічно фіксовані у звітності органів офіційної статистики показники діяльності бібліотек. Впродовж останніх років залишається незмінним показник кількості книговидач в середньому на 1-го читача, що на наш погляд, малоймовірно. На противагу статистичній звітності, яка фіксує охоплення бібліотечним обслуговуванням 1/3 населення країни, результати соціологічних досліджень свідчать, що майже 60% дорослих мешканців країни взагалі не виявляють інтересу до читання, а хоча б один раз на рік відвідують бібліотеку менше 23% українців³. Більш того, за даними соціології, у 2018 році лише 6,4% охоплених опитуванням українців прочитали більше 10 книг за рік, а більше 25 книг – 3,7% опитаних, що переконливо підтверджує нереальність показника офіційної статистики щодо середньої кількості книговидач на 1-го читача.

---

¹ Аналітична записка за результатами публічного звітування головних розпорядників коштів обласного бюджету Тернопільської області за підсумками 2016 року / Б. Малиняк та ін. Тернопіль: ZAZA-print, 2017. 32 с.

² Аналітична записка про ефективність використання коштів обласного бюджету Тернопільської області на підтримку і розвиток театрального та філармонійного мистецтва / Б. Малиняк та ін. Тернопіль: ZAZA-print, 2017. 57 с.

³ 60% українців за останній рік не відвідали жодної бібліотеки чи книгарні. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. URL: <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini>.

Результати соціологічних досліджень також вказують на те, що фактично проваленою можна вважати іншу важливу місію бібліотек, а саме заохочення суспільства до читання – як способу проведення вільно часу. На теперішній час найбільш поширеними формами дозвілля громадяни відзначають перегляд телевізійних програм (58%), читання новин у ЗМІ та активність у соціальних мережах (31% і 30%, відповідно), тоді як читання книг – всього 21% опитаних. При цьому більше 30% опитаних мешканців країни визнають, що вони ніколи не читають книг, а серед жителів Західного та Південного регіонів України ці показники складають 39–40%. Оцінюючи ці дані, доводиться констатувати, що популярне у радянські часи уявлення про найбільш читаючу націю у світі на теперішній час значною мірою розвінчане, а вітчизняне суспільство поступово трансформується у низькоінтелектуальне, де превалує споживання продукції масової культури. За рівнем інтересу до читання Україна на сьогодні належить до аутсайдерів серед країн Європи, а найбільш читаючими націями у світі є мешканці найбільш розвинених країн світу (США, Великобританія) та держав, що прикладають зусиль для перетворення у лідерів глобального розвитку (Китай, Індія)¹.

Збереження бібліотеками застарілих підходів до роботи, відсутність ініціативи щодо популяризації читання як способу проведення дозвілля та інструменту для саморозвитку, на наш погляд, є причиною того, що понад 2/3 мешканців України, які не читають книг, не мають бажання цього робити або не вбачають потреби². На нашу думку, поглиблює проблему також широко рекламований в суспільстві життєвий принцип «будь собою», що можна тлумачити як «сприймай себе таким як є, не займайся саморозвитком, не змінюйся». Завдяки цьому створене сприятливе середовище для прискореної інтелектуальної та культурної деградації нашого суспільства, непоодинокі прояви чого можна спостерігати у різних сферах суспільного життя (руйнація пам'яток архітектури та археології, падіння культури спілкування у

---

¹ Эксперты назвали самые читающие и самые мало читающие нации. Naked Science. 2015. 19 мая. URL: <https://naked-science.ru/article/media/eksperty-nazvali-samye-chitayu>.

² Читання в Україні. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini>.

соціальних мережах, зниження довіри до офіційної медицини на користь «народних» методів лікування, падіння престижу освіти та інтелектуальної праці та ін.). Це ставить під сумнів перспективи збереження статусу України як сучасної цивілізованої, освіченої та культурно розвиненої держави.

Поряд з показниками офіційної статистики, які простежують недостатній інтерес з боку суспільства до культурного продукту, пропонованого закладами галузі, дисонанс між пропозицією культурних послуг та інтересами населення додатково підтверджують результати тематичних соціологічних досліджень. Результати опитування Інституту Гете в рамках проекту «Культурно-освітня академія» засвідчили, що лише п'ята частина мешканців міст задоволені рівнем культурного життя, а серед причин власної пасивності у культурному житті на чільне місце респонденти поставили нестачу цікавих культурних подій (34%), вказавши серед них також брак коштів (28%) та часу (25%)¹. Таким чином, поряд із матеріальними чинниками (відсутність фінансових можливостей та зайнятість, значною мірою обумовлена низькими життєвими стандартами), понад третина населення прямо вказує на прогалини у роботі закладів культури як причину незадоволення їх культурних потреб. За наявності у великих містах театральних та музично-мистецьких закладів значна частина їх мешканців (14–17%) відзначили нестачу в культурному житті концертів, музичних фестивалів, театральних вистав. Такі показники на фоні низьких результатів відвідуваності закладів театального та філармонійного мистецтва додатково підтверджують недостатню відповідність пропонованого ними культурного продукту потребам споживачів.

Навідміну від великих міст, де культурне життя певною мірою триває, у невеликих містах та сільських територіальних громадах в нових соціально-економічних реаліях воно практично зупинилось, змушувшись до проведення одиничних культурно-мистецьких заходів, приурочених до визначних дат. Будинки культури та клуби у сільській місцевості залишаються основними осередками культурного життя,

---

¹ Тільки 21% українців задоволений рівнем культури у своїх містах, – опитування. LB.Ua. 2015. 16 грудня. URL: https://ukr.lb.ua/culture/2015/12/16/323670_tilki_21_ukrainsiv_zadovoleniy.html.

нерідко вони являють собою єдине місце для дозвілля та творчого розвитку дітей та дорослих. Як зазначає В. Баласанян, передача цих установ на фінансування з бюджетів територіальних громад не передбачала жодних механізмів державної підтримки їх функціонування. При цьому громади не мають повноважень самостійно коригувати мережу будинків культури та клубів без погодження з Міністерством культури¹. Значна частина цих клубних закладів перебуває у вкрай занедбаному стані, потребує капітального ремонту, оновлення обладнання, апаратури, що власними силами територіальні громади зробити не в змозі. Через низькі стандарти оплати праці та відсутність професійних перспектив клубні установи у сільських громадах переживають дефіцит кваліфікованих кадрів. Через нестачу фінансування для забезпечення повноцінної роботи закладів культури у багатьох територіальних громадах вони перетворились на симулякри, що формально існують, однак, не провадять жодної діяльності. Відтак реалією сьогодення для значної частини сільського населення є позбавлення доступу до будь-яких культурних послуг, не кажучи уже про їх якість та відповідність очікуванням.

Окрему проблему функціонування закладів культури в Україні з точки зору реалізації ідей інклюзивного розвитку складає непристосованість закладів культурної інфраструктури до потреб людей з інвалідністю, що містить фізичну та змістовну компоненту. Зазвичай під дотриманням вимог інклюзивності розуміють суто фізичну доступність культурних благ для відвідувачів з інвалідністю, тобто зовнішню і внутрішню обладнаність приміщень закладів культури спеціальними зручностями, що створюють комфортне середовище перебування у закладі цієї категорії населення. Однак, складність дотримання цього виміру інклюзивності в багатьох випадках пояснюється тим, що заклади культури розташовані у старих приміщеннях, що стає додатковою перешкодою для їх реконструкції під потреби людей з інвалідністю. Іншим виміром інклюзивності, що на теперішній час залишається практично не реалізованим, є забезпечення змістовної доступ-

---

¹ Баласанян В. Культура і реформа децентралізації: що робити з клубними установами? Ліга. Блоги. 2019. 5 грудня. URL: <https://blog.liga.net/user/vbalasanian/article/35236>.

ності культурних благ, тобто адаптація форм їх подачі для потреб людей з інвалідністю. Приклади того, коли у музейних та інших закладах культури створені можливості для повноцінного долучення до культурного продукту осіб з вадами зору, слуху (через тифлокоментування, тактильне сприйняття) мають поодинокий характер та зазвичай є результатом ентузіазму працівників за підтримки неурядових інституцій та благодійних фондів¹.

Таким чином, через фактичну відсутність культури серед пріоритетів діяльності держави, у цій сфері на теперішній час зберігається ряд гострих проблем, які перешкоджають належному наданню громадянам відповідних послуг і стримують підвищення їхньої якості. До них слід зарахувати:

- нестабільність структури бюджетних видатків на культурні цілі, їхня незбалансованість за напрямками, відсутність чітких пріоритетів у фінансуванні культури, маргінальна роль нових механізмів фінансування, орієнтованих на підтримку конкретних проектів, а не на утримання закладів;

- недостатні обсяги та неефективне використання власних надходжень закладів культури. Бюджетного фінансування театрам, музеям, бібліотекам, будинкам культури і клубам зазвичай вистачає лише на утримання будівель, комунальні платежі та зарплату. Музеї відчувають перманентний дефіцит коштів на проведення наукових досліджень, охорону, придбання нових експонатів; украй повільно оновлюються бібліотечні фонди; у багатьох будинках культури та клубах практично не ведеться ніякої культурно-масової роботи. Власні зароблені кошти перетворилися на важливе джерело доходів навіть для бібліотек і музеїв, які традиційно мають обмежені можливості для одержання коштів від платних послуг. Однак, це ознака не стільки їхньої господарчої вправності, скільки недостатнього бюджетного фінансування.

Усе це приводить до висновку про необхідність важливих змін у системі фінансування культури на загальнодержавному рівні: по-перше, необхідне суттєве збільшення обсягів видатків на культуру і мистецтво

---

¹ Виртосу І. Доступ до культури: найцікавіші музеї, адаптовані для незрячих дітей. Веб-сайт проекту «Нова Українська школа». 2019. 10 жовтня. URL: <https://nus.org.ua/articles/dostup-do-kultury-najtsikavishi-muzeyi-adaptovani-dlya-nezryachyh-ditej>.

у державному та місцевих бюджетах; по-друге, так званий програмний принцип формування бюджетів потребує істотної адаптації до специфіки культурного сектора.

Окрім бюджетного фінансування та власних зароблених коштів, важливим джерелом фінансування закладів, які надають культурні послуги є благодійні пожертви і спонсорські внески. Однак, фінансова статистика діяльності різних типів культурно-мистецьких закладів та організацій в Україні показує, що, по-перше, обсяги офіційно заявлених благодійних пожертв є доволі незначними, по-друге, є підстава вважати, що культурні організації нерідко намагаються приховати реальні обсяги надходжень від спонсорства та благодійництва, тим більше, що часто вони мають місце не в грошовій формі, а у вигляді надання послуг чи інших благ. Причиною приховування є недостатні податкові пільги як для донорів, так і для реципієнтів, а також недоліки законодавчого регулювання діяльності неприбуткових організацій.

Вирішення вищезазначених проблем вимагає проведення кардинальних реформ у царині культури, спрямованих на широке впровадження ринкових інструментів у її діяльності, поступовий перехід від бюджетного забезпечення до бюджетного регулювання галузі. На наш погляд, серед найважливіших змін, яких потребує галузь культури в Україні, доцільно відмітити наступні:

– впровадження концепції сучасного культурного менеджменту, що передбачає відмову від вузькоспеціалізованого профілю місцевих закладів культури та перехід до їх поліфункціональності. У цьому контексті варто погодитись із фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, які вбачають перспективи закладів культури низового рівня у реалізації спектру комунікаційних та просвітницьких завдань, наданні соціальних послуг. Така поліфункціональність дасть змогу уникнути маргіналізації закладів культури, відійти від традиційного їх сприйняття як установ дозвілля та сприятиме їх становленню як оновлених інститутів гуманітарного розвитку громад¹;

---

¹ Актуальні питання реформування управління сферою культури у сучасних умовах. Аналітична записка. Веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2017. 13 квітня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-pitannya-reformuvannya-upravlinnya-sferoyu-kulturi-u>.

– реальне впровадження програмного принципу формування бюджету галузі. Нині більшість бюджетних програм мають середньо-строковий характер, однак, з орієнтовними обсягами фінансування та «розмитими» цілями. Нерідко конкретні обсяги видатків виявляються заниженими порівняно з реальною потребою, а плани із залучення коштів з позабюджетних джерел – надмірно оптимістичними. Негативно позначаються на ефективності бюджетних програм у галузі культури не розробленість єдиних правил формування і затвердження цільових програм, а також прогалини методики оцінювання результатів їхнього виконання;

– оптимізація мережі закладів культури як передумова для реформування механізму бюджетного фінансування галузі. Усі бюджетні заклади культури, на наш погляд, доцільно розмежувати на групи залежно від їхньої спроможності до самостійного функціонування в умовах ринку. Відтак держава чітко з'ясує питання, яка частина закладів у короткий термін може бути роздержавлена, яким закладам культури доцільно надати статус неприбуткових організацій зі збереженням часткового бюджетного субсидування, а також для яких закладів варто зберегти існуючу практику повного утримання за рахунок бюджетних коштів;

– вдосконалення законодавства, яке стримує надання закладами культури комерційних послуг, що знижує перспективи їх трансформації у самоокупні. До прикладу, на сьогодні музеї позбавлені можливості випускати та реалізовувати сувенірну продукцію, відкрити музейне кафе, де б відвідувачі могли поділитись враженнями (що є звичною практикою в багатьох країнах), змінювати графік роботи для залучення додаткових відвідувачів, організувати платні програми для різних вікових категорій населення та інше. Поряд з цим, до цього часу не сформоване правове поле меценатства, що дало б можливість залучити для потреб культури кошти соціально відповідального бізнесу та заможних людей¹;

---

¹ Мимка Д. Ходіть в музеї – там не страшно. Як музеям стати дружніми до дітей. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/hodit_v_muzei_tam_ne_strashno_lvivski_kulturni_diyachky_vydaly_kny_zhku_dlya_batkiv_aby_ti_hodyly_z_ditmy_v_muzei_95998.html.

– диверсифікація джерел та методів фінансування культурних заходів. В рамках диверсифікації доцільно забезпечити стимулювання та протекціонізм щодо вітчизняної культури, адже нині податкова система передбачає незначні преференції для бізнес-структур, які займаються благодійництвом у царині культурних послуг. Також варто звернути увагу на популяризацію стимулів не фінансового характеру щодо залучення бізнесу до фінансування культурних проєктів. Тут мається на увазі практиковане у західних країнах закріплення за бізнес-структурами статусу головного мецената закладу культури з можливістю використання цього для формування його позитивного іміджу. Поряд з цим, доцільно розглянути можливість впровадження методів спільного фінансування культурних проєктів на засадах державно-приватного партнерства. На наш погляд, використання такого механізму дасть можливість досягти концентрації бюджетних коштів у найбільш затребуваних сферах культурних індустрій.

3.3. Страхування як форма фінансування суспільного добробуту: сучасні тенденції та проблеми функціонування.

В умовах домінування ідеалів соціальної філософії антропоцентризму визначальною траєкторією розвитку сучасної цивілізації є посилення уваги до питань захисту прав людини, забезпечення реалізації її потреб та інтересів, формування умов для сталого усебічного розвитку кожного члена суспільства. У цьому контексті важливим надбанням ХХ століття є розвиток соціального страхування. З'явившись як відповідь держави на активізацію робітничого руху, в сучасних умовах воно стало невід'ємним елементом фінансових систем більшості країн світу.

В ринковій економіці головним джерелом матеріального добробуту кожного індивіда виступає ефективна трудова діяльність, підприємницька ініціатива чи наявність власності. Однак, існує чимало чинників, які можуть негативно позначитись на здатності людини самостійно забезпечувати собі матеріальний достаток впродовж усього життя. Через фізіологічні особливості людини можливості її організму

працювати не безмежні та можуть втрачатися під впливом різного роду негативних явищ (хвороба, нещасний випадок тощо), що неминуче веде до повного або часткового позбавлення індивіда наявних засобів до існування. Крім цього, як зазначає О. Петрушка, далеко не кожен індивід здатний рівномірно розподілити зароблені кошти на увесь період усього життя¹, на перешкоді цьому постають як психологічні особливості людини (схильність до поточного споживання), так і відсутність необхідних знань та навиків фахового розпоряджання заощадженими ресурсами. У зв'язку з цим одним із важливих питань соціальної політики держави є формування механізмів захисту майнових інтересів та соціальних прав громадян в умовах реалізації соціальних ризиків, що ведуть до втрати наявного рівня добробуту. Таким механізмом в сучасних умовах виступає соціальне страхування.

Соціальне страхування є одним із найбільш складних і багатогранних соціально-економічних явищ сьогодення. Рушійною силою його виникнення була необхідність вирішення проблеми матеріального забезпечення громадян у випадку втрати працездатності, адже, як писав видатний вчений М. Туган-Барановський «...усіляка втрата працездатності працівника позбавляє його заробітку і прирікає, за відсутності у нього заощаджень, на злидні». При цьому соціальне страхування, на переконання науковця, було покликане «послабити згубний вплив на заробіток працівника різного роду випадковостей»². В процесі еволюційного розвитку соціальне страхування зазнало кардинальних змін, а його межі суттєво розширились, охопивши практично усі притаманні людському буттю соціальні ризики. Розвиток соціального страхування, як пише М. Туган-Барановський, засвідчив, що держава пориває з наявними поглядами, що кожен сам відповідає за себе і визнає новий принцип – право кожного індивіда на гідне існування та зобов'язання держави це право йому забезпечити³.

В сучасних умовах соціальне страхування являє собою важливу складову механізму забезпечення суспільного добробуту, що вдало

---

¹ Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія/ О. П. Кириленко та ін.; за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 7.

² Туган-Барановський М. И. Основы политической экономии. СПб.: Типография АО «Слово», 1909. С. 604.

³ Там само. С. 608.

поєднує два базові принципи побудови цивілізованого суспільства: особисту відповідальність людини за рівень власного матеріального благополуччя, а також колективну взаємодопомогу членів суспільства при реалізації соціальних ризиків. Будучи державно-правовим механізмом захисту матеріальних інтересів людини від дії соціальних ризиків, соціальне страхування відіграє велику консолідуючу роль, сприяючи зміцненню громадянського суспільства. Залучення до соціального страхування найширших верств населення, демократичний характер організації його функціонування, забезпечення прозорості грошових потоків та цільового використання коштів перетворюють його у могутній механізм консолідації суспільства¹, узгодження інтересів усіх сторін соціального діалогу.

Соціальне страхування нерозривно пов'язане з поняттям соціального ризику. Воно є одним із базових у теорії соціального страхування і сформоване двома вихідними термінами – «соціальне» та «ризик». Ризик має суспільно-соціальний характер, оскільки визначається соціальними умовами і не залежить від окремої людини². Таким чином, середовищем виникнення ризику є суспільство, а сам він семантично може бути означений як небезпека порушення природного перебігу соціальних відносин. Зазвичай у наукових колах соціальні відносини ототожнюють з поняттям суспільних відносин загалом. Провівши ґрунтовний аналіз базових категорій соціального порядку, В. Тропіна зводить сутність соціальних відносин до максимізації соціально позитивних явищ (можливість працювати, освіта, здоров'я, житлові умови) і мінімізації соціально негативних явищ (які ведуть до духовної та фізичної деградації індивіда), що в підсумку сприяє збереженню цілісності суспільства та забезпеченню його розвитку³. Поділяючи цю наукову позицію, можемо стверджувати, що соціальний ризик – це небезпека зниження (втрати) наявного рівня добробуту під впливом певних обставин, а соціальне страхування – метод компенсації втрати цього добробуту у випадку їхнього настання.

---

¹ Соціальне страхування: підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2016. С. 30.

² Внукова Н., Кузьминчук Н. Соціальне страхування: кредитно-модульний курс. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. С. 21.

³ Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства. К.: НДФІ, 2008. С. 16.

Однією із ключових ознак ризику є ймовірність настання ризикової події. На підставі її оцінювання відбувається формування розміру страхового тарифу. Специфіка ризику в соціальному страхуванні полягає у тому, що у випадку із пенсійним страхуванням така ймовірність складає сто відсотків. Крім цього, у соціальному страхуванні розміри матеріального відшкодування визначаються не тільки обсягом сплачених страхових внесків, але й вимогами нормативно-правових актів щодо мінімальних соціальних стандартів і гарантій. З точки зору страхового бізнесу, страхування ризиків, настання яких неможливо упередити, а розміри виплат чітко регульовані, є недоцільним. Водночас, держава не може відмовитись від зобов'язань щодо матеріального забезпечення громадян у старості чи в інших випадках, навіть за умови, коли сплачені ними страхові внески не покривають потреби у коштах на надання матеріального забезпечення на рівні законодавчо визначених норм. Це дає підстави говорити про соціальне страхування як про особливу форму фінансового забезпечення суспільного добробуту. У випадку із забезпеченням захисту матеріальних інтересів літніх людей соціальне страхування фактично виступає методом перерозподілу коштів у часі.

Суспільне призначення соціального страхування традиційно зводять до виконання двох завдань: гарантованого матеріального забезпечення осіб, які втратили працездатність, або не мали її з тих чи інших причин; забезпечення відновлення і збереження працездатності економічно активного населення, в тому числі за рахунок профілактики, оздоровчих заходів, перепідготовки кадрів. Воно покликане не тільки компенсувати певний рівень матеріального добробуту індивіда, знижений через втрату працездатності, але й сприяти відновленню цієї працездатності, тобто здатності до генерування людиною доходу для задоволення своїх потреб за рахунок власних трудових зусиль. Відтак соціальне страхування дає можливість гарантувати стабільність матеріального добробуту людини як за рахунок компенсування (часткового чи повного) втраченого доходу, так і за рахунок усунення самої причини такої втрати.

У соціальному страхуванні закладений також вагомий мотиваційно-виховний компонент, оскільки, на відміну від соціального

забезпечення, воно передбачає певну залежність рівнем матеріального забезпечення (і взагалі правом на його отримання) та обсягами сплачених страхових внесків. Відтак бажання забезпечити собі вищий рівень майбутніх соціальних виплат за рахунок збільшення обсягів сплачених страхових внесків мотивує людину до більш активної трудової діяльності, пошуку роботи з вищою оплатою праці, здобуття нових знань та навичок, турботи про власне здоров'я. Таким чином, соціальне страхування сприяє також інтелектуальному та духовно-культурному розвитку громадян, що є вагомим ознакою підвищення рівня суспільного добробуту.

В сучасних умовах система соціального страхування в Україні за своїм змістом не є страховою в класичному розумінні, зберігаючи ознаки соціального забезпечення. Причина цього полягає у неузгодженості розміру страхових внесків та рівня соціального та професійного ризику, параметрів взятих на себе державою соціальних зобов'язань. Внаслідок цього впродовж останніх років у системі соціального страхування спостерігається втрата фінансової автономії та зростання залежності від трансфертів з бюджетів та інших фондів фінансових ресурсів держави. Специфіка функціонування системи соціального страхування в Україні обумовлюється ще й тим, що наявна у нашій державі структура населення з високою питомою вагою непрацездатних притаманна для країн з розвинутою економікою, тоді як економічні можливості держави подібні до можливостей держав, які розвиваються. Внаслідок цього, в сучасних умовах система соціального страхування практично не спроможна належним чином виконувати обсяг соціальних зобов'язань, сформований на базі успадкованих з радянських часів стандартів соціального захисту.

У світовій практиці управлінськими структурами, відповідальними за акумуляцію, розподіл та використання страхових внесків є зазвичай публічні позабюджетні соціальні фонди. У багатьох розвинутих державах існує практика функціонування єдиного страхового фонду, з якого здійснюється фінансування соціальних виплат та послуг за усіма видами соціального страхування. Головні причини цього – бажання сконцентрувати ресурси соціального страхування у «руках»

єдиного розпорядника, а також економія адміністративних витрат. В Україні функціонування соціального страхування забезпечує система фондів соціального страхування, яка в даний час об'єднує Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування на випадок безробіття та Фонд соціального страхування, створений шляхом об'єднання фондів соціального страхування, які здійснювали державне регулювання матеріального забезпечення на випадок тимчасової втрати працездатності, а також нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання.

Консолідація фондів соціального страхування, зважаючи на наявність спільних ознак страхованого ризику – втрати доходу через непрацездатність, – виглядає цілком обґрунтованою. Разом з тим, таке об'єднання, яке мало бути здійснене з 1 січня 2015 року, у практичній площині постійно відкладалось. Причиною цього були численні правові прорахунки, які ускладнювали процес інвентаризації та передачі майна від ліквідованих фондів до новостворюваної структури, не враховували структурних відмінностей фондів тощо. Незважаючи на це, у 2016 році Міністерством юстиції України було зареєстровано Статут Фонду соціального страхування України, у зв'язку з чим Кабінетом Міністрів України були прийняті постанови про затвердження його бюджету на 2016 та 2017 роки. За відсутності Фонду соціального страхування як реально існуючої інституційної одиниці параметри його бюджету були визначені як сумарний обсяг бюджетів двох фондів соціального страхування, які в рамках реформи заплановано ліквідувати. Відтак внаслідок непередуманості та поспішності прийняття рішень в рамках реформування управління системою соціального страхування, замість одного об'єданого Фонду було утворено третій Фонд додатково до двох уже існуючих. Це давало підстави очікувати, що головна мета реформи – зменшення адміністративних витрат (згідно плану – на 0,6 млрд грн), не тільки не буде досягнута, але й навпаки, – спостерігатиметься їхнє розширення. Повноцінне виконання покладених на нього функцій Фонд соціального страхування України розпочав тільки з серпня 2017 року. Підсумки виконання бюджету об'єданого Фонду соціального страхування переконливо підтвердили ці міркування: у 2017 році зростання адміністративних витрат склало 45,2% (з 0,88 до

1,27 млрд грн), у 2018 році вони дещо зменшились (до 1,16 млрд грн), однак, залишалися на 32,9% вищими, ніж до злиття¹. Поряд з цим, у 2017–2018 рр. у складі адміністративних витрат Фонду з'явилась стаття на розвиток та функціонування його інформаційно-аналітичних систем. Як слушно зазначає А. Іващенко, зважаючи на обмеженість інформаційного наповнення веб-ресурсу Фонду, а також сам факт існування одного веб-сайту замість двох до об'єднання, обґрунтованість цих видатків не з'ясована. На думку науковців, також має місце необґрунтоване ускладнення бюрократичних процедур акумуляції та розподілу фінансових ресурсів цих видів страхування, що формує сприятливе середовище для корупції.

Швидке нарощування адміністративних витрат є спільною проблемою для усіх фондів соціального страхування. Особливо високою питома вага витрат на управління є у соціальному страхуванні на випадок безробіття, що пояснюється тим, що поряд із здійсненням матеріальних виплат безробітним, значна частина коштів направляється на фінансування заходів щодо пошуку роботи, перенавчання чи підвищення рівня кваліфікації безробітних. Питання обґрунтованості фінансування адміністративних витрат за рахунок коштів від сплати страхових внесків є предметом дискусії серед науковців та практиків. Доволі поширена думка, що відшкодування управлінських витрат за рахунок страхових внесків порушує принцип взаємозв'язку між сплаченими коштами і страховими виплатами, а тому їх необхідно перенести на державний бюджет. На наш погляд, така пропозиція є слабо аргументованою. Процес страхування не може відбуватись сам по собі, проведення розрахунків страхових внесків, контроль за їхнім справлянням, врешті-решт, нарахування і виплата страхового відшкодування вимагають залучення трудових та інших ресурсів. Вважаємо, що покриття витрат, пов'язаних з організацією страхування, невіддільне від самого страхування, а тому їхнє фінансування за рахунок страхових внесків цілком природне. Разом з тим, питання ефективності цих витрат, їх складу та динаміки може бути предметом дискутування.

---

¹ Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2019. С. 12.

Зокрема, одним із головних аргументів на користь високої питомої ваги управлінських витрат у соціальному страхуванні на випадок безробіття є те, що Державною службою зайнятості України проводиться робота з ведення обліку безробітних, пошуку роботи, перенавчання та підвищення кваліфікації тощо. Фактично, можна говорити про виконання цією неприбутковою інституцією функцій рекрутингового агентства. Між тим, в Україні успішно функціонують мережа Інтернет-агентств з працевлаштування, які на практичному досвіді довели свою ефективність як посередники між роботодавцями і безробітними громадянами. Враховуючи це, риторичним видається питання про доцільність витрачання значних коштів на функціонування структури Державної служби зайнятості, якщо її функції можуть виконувати ринкові структури. Виходом з цієї ситуації є проведення кардинальної реформи цієї Служби, позбавлення її від функцій, які можуть успішно здійснюватись ринком та концентрація уваги на найважливіших завданнях – обліку безробітних громадян та прогнозуванні ринку праці з метою визначення найбільш затребуваних професій і, відповідно, взаємодії з навчальними закладами для коригування масштабів підготовки тих чи інших фахівців; виплаті матеріального забезпечення безробітним. За цією структурою доцільно також закріпити функцію координації діяльності мережі рекрутингових агентств з метою якнайповнішого охоплення безробітних пошуком можливих вакансій для працевлаштування. Для цього доцільно на законодавчому рівні закріпити норму про передачу баз даних безробітних осіб рекрутинговим агентствам і обмеження сфери повноважень Державної служби зайнятості контрольно-наглядовими функціями.

З метою підвищення ефективності функціонування системи соціального страхування на випадок безробіття у 2016 року Державна служба зайнятості мала бути реорганізована у Національне агентство зайнятості зі зміною не тільки назви, але й підходів до вирішення проблеми безробіття. Реформою було передбачене переведення більшості послуг для безробітних у формат он-лайн сервісів, що мало суттєво скоротити строк пошуку роботи. Крім цього, було передбачене впровадження новацій для вирішення проблеми працевлаштування

молоді, серед яких – обов’язкове стажування студентів за фахом та податкові пільги для роботодавців при співпраці з вузами. Станом на початок 2020 року більшість із цих завдань залишаються нереалізованими, що залишає відкритим питання про ефективність цієї реформи.

Методологічним підґрунтям оцінювання ролі соціального страхування у забезпеченні суспільного добробуту виступають взаємовиключні на перший погляд критерії ефективності та справедливості. На наше переконання, крізь призму цих критеріїв необхідно оцінювати не тільки процеси розподілу ресурсів системи соціального страхування, але й процес їхнього формування.

В науковій літературі поняттю «ефективність» відводиться особливе місце, оскільки будь-яка діяльність має передбачати, що корисний ефект від її здійснення (дохід, прибуток чи ін.) перевищить вартісну оцінку здійснених витрат. Загалом до трактування цього поняття підходять з двох позицій:

– ефективність у розумінні результативності, тобто здатності досягти поставленої мети незважаючи на витрати. Таку ефективність можна визначити як функціональну, оскільки вона вказує на спроможність суб’єкта реалізувати поставлені завдання, виконувати покладені на нього функції. В Економічній енциклопедії за редакцією С. Мочерного знаходимо, що ефективність – це «здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту»¹. В системі координат соціального страхування зазначений підхід до трактування ефективності можна визначити як здатність цієї системи забезпечити дієвий захист матеріальних інтересів громадян при реалізації соціальних ризиків, відповідність рівня життя населення, охопленого соціальним страхуванням суспільно визнаним у країні стандартам;

– ефективність у розумінні здатності приносити найвищу віддачу на вкладені ресурси, відношення між отриманим результатом та прикладеними для цього зусиллями². На думку авторів Сучасного економічного словника, ефективність є «відносним ефектом, результативністю

---

¹ Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т 1. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2000. С. 508.

² Булавінець В. М. Оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів соціального призначення: теоретичні аспекти. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 2. С. 33.

процесу, операції, проекту», розрахувати яку можна шляхом «...відношення ефекту, результату до витрат, видатків, які забезпечили його досягнення»¹. У контексті оцінювання впливу соціального страхування на рівень добробуту суспільства такий підхід до розуміння ефективності можна сформулювати як рівень заміщення сплачених внесків рівнем пенсійної виплати (для окремого індивіда) та відношенням середньої пенсії у загальнодержавному вимірі до середнього розміру страхового внеску. Враховуючи те, що ознакою добробуту суспільства є відповідність прийнятним параметрам не стільки усереднених показників, скільки мінімальних, то ефективність страхового захисту, на наш погляд, визначатиметься як відношення мінімальної страхової виплати до рівня мінімального страхового внеску.

Іншим критерієм оцінювання впливу соціального страхування на рівень суспільного добробуту є критерій справедливості. Зазвичай під справедливістю розуміють певний етичний ідеал того, яким чином мають розподілятися блага в суспільстві. При цьому перерозподіл ресурсів від бідних до багатих прошарків населення вважається таким, що сприяє зростанню соціальної справедливості. З точки зору логіки найбільш соціально справедливим можна визначити такий стан суспільства, коли майнової нерівності немає взагалі. Однак, застосування такого підходу до розуміння соціальної справедливості у соціальній політиці європейських країн у 70-х роках ХХ ст. засвідчило його повну неспроможність. Більше того, курс на максимізацію перерозподілу ресурсів породив нові, досі малозначимі соціальні проблеми – поширення серед молоді схильності до соціального утриманства, дармоїдства, моральної деградації частини населення. За оцінками соціологів, у розвинутих країнах цілі покоління не були залучені до трудової діяльності². Надмірні масштаби майнового вирівнювання знижували мотивацію до праці, адже у будь-якому випадку державні механізми соціального захисту були зобов'язані забезпечити добробут індивіда на рівні суспільно визнаних стандартів. Очевидно, що визнати цю модель

---

¹ Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. Современный экономический словарь. М.: Инфра-М, 1996. С. 404.

² Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Монографія. Львів: Каменяр, 2000. С. 52.

забезпечення соціальної справедливості досконалою немає жодних підстав.

На думку М. Небави, розуміння справедливості у сенсі безпристрасності не є таким однозначним. Крім позиції, що справедливість – це рівність у будь-чому (зазвичай у доходах), вона також може означати те, що винагорода має відповідати здійсненому внеску чи заслугам, або й навіть розрахунок на очікування, які мають виправдовуватись. На прикладі пенсійного забезпечення справедливість, на думку М. Небави, можна визначати як: у першому випадку, однаковий розмір пенсії для усіх; у другому випадку – коли пенсія у людини, яка виконувала складнішу та відповідальнішу роботу, є порівняно вищою; у третьому випадку справедливість означає, що люди мають отримувати таку пенсію, на яку вони були вправі розраховувати¹.

Поділяючи наукову позицію М. Небави, можемо інтерпретувати її таким чином: для осіб з ідентичними характеристиками участі у системі соціального страхування (ставка та обсяг сплачених страхових внесків, період перебування у системі тощо) рівень соціальних виплат має бути рівнозначним; громадяни, які претендують на вищі розміри страхових виплат, мають на це підстави за більш вагомого фінансового внеску до системи соціального страхування (вищі ставка чи обсяг страхових внесків, більш тривалий строк перебування у системі в якості платника); мінімальний рівень соціальних трансфертів за соціальним страхуванням має відповідати мінімально прийнятним з точки зору суспільства параметрам, а виконання застрахованою особою критеріїв, що враховуються при розрахунку соціальних виплат понад встановлені мінімальні вимоги, має відповідним чином позначатися на їхньому розмірі.

Більше того, критерій справедливості у соціальному страхуванні можна використати і щодо процесу формування його фінансових ресурсів. На наш погляд, навідріз від оподаткування особистих доходів, застосування для розрахунку страхових платежів відмінних від базової ставок єдиного внеску виправдане тільки у тому випадку, якщо до

---

¹ Небава М. І. Досягнення соціальної справедливості як принципова основа ефективності соціальної політики. *Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ*, м. Вінниця, 23–24 березня 2016 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2016/paper/download/72/225>.

таких застрахованих осіб буде застосований особливий порядок встановлення страхових виплат. Відповідним критерію справедливості має бути також розподіл фіскального навантаження зі сплати страхових внесків – воно має бути розподілене між роботодавцем і працюючим у певній пропорції, визначеній у відповідності до вигоди, яку та чи інша сторона отримує від застосування робочої сили в економічній діяльності. Очевидно, що у вітчизняній економіці, де практично аксіомою стала теза про недооціненість робочої сили, порівняно вище фіскальне навантаження має бути покладене саме на роботодавців. Разом з тим, повне перенесення обов'язку зі сплати страхових внесків на роботодавців, на наш погляд, неприйнятне, адже напругу суперечить критерію самостійної відповідальності індивіда за рівень свого добробуту – одного з базових принципів функціонування соціальної держави.

Оцінюючи відповідність двом критеріям суспільного добробуту процесу формування фінансових ресурсів системи соціального страхування, доцільно зазначити, що провідним джерелом доходів фондів соціального страхування в сучасний період є надходження єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ), які доповнюють інші джерела надходжень – трансферти з бюджетів різних рівнів, цільові збори, благодійні пожертви тощо. Відразу після впровадження у 2011 році відповідно до норм Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹ ставки ЄСВ були диференційовані для роботодавців в межах 36,76–49,7% від бази нарахування в залежності від класу професійного ризику виробництва. Додатково до цього була встановлена ставка ЄСВ у відсотках до розміру нарахованої заробітної плати працюючого на рівні 3,6% від суми.

Для стимулювання детінізації доходів населення, зниження фіскального тиску на фонд оплати праці з 2016 року базова ставка ЄСВ була знижена до 22%. Законодавством також передбачене застосування пільгових і підвищених ставок ЄСВ у випадках: для суб'єктів господарю-

---

¹ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>.

вання, які працевлаштовують інвалідів, ставка єдиного внеску складає 8,41% бази нарахування для інвалідів. Для підприємств та організацій, заснованих товариствами інвалідів, якщо на них кількість працевлаштованих інвалідів складає більше половини працюючих, а їх фонд оплати праці – більше 25% загальних витрат на оплату праці, ставка ЄСВ визначена на рівні 5,5% бази нарахування, а для товариств УТОГ та УТОС – 5,3% бази нарахування¹. Мобілізовані за рахунок сплати страхових внесків кошти фактично в «ручному» режимі розподіляються між фондами соціального страхування, оскільки пропорції такого розподілу визначаються постановами Кабінету Міністрів України з урахуванням параметрів соціальних стандартів, фінансового становища фондів соціального страхування та інших чинників. Так з початку 2017 році відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 26.11.2014 р. № 675² такі пропорції були суттєво змінені: частку єдиного внеску на страхування на випадок безробіття знижено з 7,1767% до 6,3596%; на страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві – з 14,2657% до 11,1204%; на пенсійне страхування – збільшено, відповідно, з 78,5576% до 82,52%. Однак, з 1 квітня 2017 року пропорції розподілу ЄСВ знову були переглянуті: частку страхування на випадок безробіття знижено до 5,8797%; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві – до 10,2754%; пенсійного страхування – збільшено до 83,8449%³.

Незважаючи на те, що диференціацію ставок єдиного соціального внеску можна оцінювати в цілому позитивно, варто зауважити, що вона не пов'язана із реалізацією страхових принципів у функціонуванні соціального страхування. Очевидно, що знижені ставки ЄСВ введені в рамках реалізації заходів соціальної політики стосовно інвалідів та не

---

¹ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>.

² Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 675 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-2014-п>.

³ Деякі питання соціального захисту застрахованих осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 145 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/145-2017-п>.

враховують відмінностей у рівні професійного ризику. Поряд з цим вважаємо, що після встановлення єдиної базової ставки ЄСВ цей принцип (залежності розміру страхового тарифу від рівня ризику певного виду професійної діяльності) було порушено. Відтак можна говорити про несправедливий перерозподіл фіскального навантаження зі сплати внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від роботодавців, які здійснюють діяльність у галузях з високим рівнем ризику виробничої смертності і травматизму до роботодавців з відносно «безпечних» у плані професійного ризику галузей економіки. Внаслідок цього роботодавці втрачають мотивацію поліпшувати умови праці. Зауважимо, що подібна практика, яка широко використовувалась за часів планової економіки (покриття збитків збиткових підприємств за рахунок прибутків рентабельних підприємств), визначалася економістами одним із головних чинників, що спричиняли загальне зниження ефективності функціонування соціалістичного господарства.

Специфічною нормою законодавства щодо соціального страхування є обмеження бази нарахування єдиного соціального внеску. У 2016 році цей рівень був підвищений з 17 до 25-кратного розміру прожиткового мінімуму, а з 2018 року визначений як 15-кратний розмір мінімальної зарплати¹. Зважаючи на те, що держава також обмежує розміри максимальної пенсії 10-кратним значенням прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, встановлення ліміту для бази нарахування виглядає цілком логічним. Разом з тим, в сучасний період політика пенсійного забезпечення часто визначається фінансовими можливостями державного бюджету, навіть всупереч вимогам пенсійного законодавства. Зокрема, на 2017 рік максимальна пенсійна виплата була визначена на рівні 10,74 тис грн, або 8,6-кратному значенні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Цей показник не переглядався впродовж року, незважаючи на зміни у розмірах прожиткового мінімуму. Причини такого «ручного» визначення максимальної величини пенсійної виплати полягала у відсутності фінансових ресурсів для її повноцінного виконання. Однак, слід

---

¹ Про затвердження Порядку нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 р. № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2011-%D0%BF>.

визнати, що у 2018–2019 рр. розміри максимальної пенсійної виплати були чітко прив'язані до змін параметрів прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність. Принагідно варто зауважити, що в сучасний період норма законодавства про обмеження бази для нарахування внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування застосовується суб'єктами господарювання як один із способів легальної мінімізації зобов'язань зі сплати ЄСВ.

Суперечливий характер рішення про адміністративне встановлення рівня максимальної пенсійної виплати обумовлює збільшення кількості випадків його судового оскарження. Так у 2016 році Конституційний Суд України визнав таке обмеження неконституційним для суддів, військовослужбовців, працівників органів прокуратури та деяких інших категорій працюючих¹; ². Паралельно до цього, впродовж останніх років поступово втрачали дію норми законодавства щодо оподаткування пенсій, введеного у 2014 році. Так з липня 2016 року було скасоване оподаткування пенсій в межах максимального розміру, однак, норма щодо сплати ПДФО була залишена для пенсійних виплат понад максимальний розмір та пенсій працюючим пенсіонерам. Пенсійні виплати оподатковувались ПДФО за ставкою 18% та додатково військовим збором 1,5%³. Працюючі пенсіонери, які отримували пенсії у розмірі понад 150% прожиткового мінімуму, сплачували ПДФО за ставкою 15%. З жовтня 2017 року із прийняттям нового пакету змін до пенсійного законодавства (так звана «пенсійна реформа» 2017) додатково відмінене оподаткування пенсій для працюючих пенсіонерів⁴. Таким чином, станом на початок 2018 року чинним залишались тільки норми щодо оподаткування високих пенсій. Однак, згідно рішення Конституційного Суду України, оподаткування пенсій було визначне таким, що

---

¹ Конституційний суд заборонив обмежувати пенсії суддям сумою в 10740 грн. Інтернет-видання «ZN,UA». 10.06.2016 URL: http://dt.ua/POLITICS/konstituciyniy-sud-zaboroniv-obmezhuвати-pensiyi-suddyam-sumoyu-v-10740-grn-210862_.html.

² Конституційний суд скасував обмеження максимальної пенсії військових. Інтернет-видання «ZN,UA». 23.12.2016 URL: http://dt.ua/UKRAINE/konstituciyniy-sud-skasuvav-obmezhennya-maksimalnoyi-pensiyi-viyskovih-228329_.html.

³ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування пенсій: Закон України від 02.06.2016 р. № 1411-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1411-19>.

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>.

суперечить Конституції України, у зв'язку з чим відповідна стаття Податкового кодексу України втратила чинність. Відтак органи Пенсійного фонду України з лютого 2018 року припинили утримання ПДФО та військового збору з пенсій ата щомісячного довічного грошового забезпечення¹.

Непродуманим з точки зору відповідності критерію справедливості є повне зміщення фіскального навантаження зі сплати страхових внесків на користь роботодавців, що практично не має аналогів у зарубіжних країнах. Якщо для країн ЄС співвідношення внеску роботодавця до внеску найманого працівника по сплаті страхових внесків складає в середньому 2 : 1, то в Україні до внесення змін у фіскальне законодавство воно становило 91 : 9, а з 2016 року – 100 : 0 (табл. 3.13). Така пропорція розподілу фіскального навантаження, на наш погляд, алогічна. В підтвердження раціональності наших міркувань долучимо провідну ідею, покладену в основу концепції «економічної людини» А. Сміта, що будь-який індивід переслідує у своїй діяльності насамперед власні інтереси, навіть тоді, коли нібито відстоює інтереси суспільства². Зважаючи на те, що факт сплати страхових внесків на рівень майбутнього добробуту роботодавця не має жодного впливу, він не має особистої мотивації справно їх сплачувати. Високі показники навантаження на фонд оплати праці, навпаки, провакують бажання її приховувати для мінімізації страхових платежів. Натомість працівники більш зацікавлені у повній своєчасній сплаті страхових внесків, оскільки від цього залежать параметри їхніх майбутніх соціальних виплат. Зважаючи на це, сьогодні існує необхідність істотного зміщення навантаження зі сплати внесків від роботодавця до працівника. Більше того, зважаючи на недостатній рівень податкової культури та суспільної свідомості, варто розглянути питання щодо повного передання відповідальності за сплату внесків до працюючих, оскільки особиста відповідальність за власний добробут після втрати працездатності – це найкращий мотив чесно сплачувати внески та утримуватись від приховування реальної заробітної плати.

---

¹ Оподаткування пенсій. Веб-сайт Пенсійного фонду України. 2018. 4 червня. URL: <https://www.pfu.gov.ua/3046-opodatкування-pensij-3>.

² Smith A. *The Theory of Moral Sentiments*. (Ed. K. Haakonssen). Cambridge: University Press, 2002. P. 214.

Тарифи внесків на пенсійне страхування в деяких країнах світу у 2018 році

Тариф внесків вище ЄСВ				Тариф внесків вище ЄСВ			
Країна	Тарифи внесків, %			Країна	Тарифи внесків, %		
	Праців- ник	Робото- давець	Всього		Праців- ник	Робото- давець	Всього
Італія	9,19	23,81	33,0	Швеція	7,0	14,7	21,7
Іспанія ²	4,7	23,6	28,3	Норвегія	7,6	12,5	20,1
Чехія	6,5	21,5	28,0	Туреччина	9,0	11,0	20,0
Бельгія	7,5	8,9	16,4	Німеччина	9,3	9,3	18,6
Китай	8,0	20,0	28,0	Японія	9,15	9,15	18,3
Польща	11,3	16,3	27,5	Словаччина	4,0	14,0	18,0
Франція	11,2	16,3	27,5	США	6,2	6,2	12,4
Угорщина	10,0	15,5	25,5	Данія ¹	4,0	8,0	12,0
Індія	12,0	12,0	24,0	Канада	4,95	4,95	9,9
Австрія	10,3	12,6	22,8	Австралія ¹	0,0	9,5	9,5
Португалія	7,2	15,5	22,7	Південна Корея	4,5	4,5	9,0
Україна	0,0	22,0	22,0	Мексика ¹	1,1	5,2	6,3

Примітки: 1 – внески здійснюють тільки до недержавної пенсійної системи; 2 – дані за 2016 рік

Джерело: побудовано за¹; ²; ³

Перерозподіл фіскальної відповідальності зі сплати страхового внеску до працівника має супроводжувати збільшенням зарплати, тобто вивільнені завдяки перерозподілу зобов'язань кошти роботодавці мають направляти на підвищення заробітної плати найманим працівникам. В іншому випадку, матиме місце зменшення реальної зарплати й загальне падіння рівня життя. Однак, якщо забезпечити підвищення мінімального розміру оплати праці нескладно, то досягти адекватного зростання середньої зарплати на рівні держави в цілому можна лише із широким застосуванням механізмів соціального діалогу на всіх рівнях.

Відповідаючи запитам бізнес-середовища, зниження ставки єдиного соціального внеску призвело у 2016 році до зниження надходжень

¹ Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/pensions-at-a-glance-2019_b6d3dcfc-en.

² Pensions at a Glance 2019. Country Profiles – India, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2019-country-profile-India.pdf>.

³ Pensions at a Glance 2019. Country Profiles – China, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2019-country-profile-China.pdf>.

тільки до бюджету Пенсійного фонду України на понад 50 млрд грн, або на 29%¹. Причиною такого падіння стали нижчі за очікувані темпи зростання рівня оплати праці в економіці та показників її детінізації. Це переконливо довело, що зниження ставки ЄСВ для того, щоб економіка почала «виходити» з тіні недостатньо. На наш погляд, ефективними такі заходи можуть бути у випадку їхнього поєднання зі зниженням масштабів бюрократичного втручання у господарські процеси, ефективною боротьбою з корупцією на всіх рівнях влади та створенням сприятливого бізнес-клімату в країні. Примітно, що нижчі за прогнозовані темпи детінізації фонду оплати праці послужили головним чинником дворазового підвищення мінімального рівня оплати праці з початку 2017 року, а також введення обов'язкової сплати ЄСВ фізичними особами-підприємцями за наявності нульових доходів.

Незважаючи на суперечливі результати, рішення про зниження ставки ЄСВ можна оцінити в цілому як раціональне, адже високий тариф страхових внесків більш характерний для країн, що розвиваються (Індія, Китай, Бразилія, Аргентина), країн з високою питомою вагою пенсіонерів у структурі населення (Італія, Іспанія), окремих постсоціалістичних держав (Угорщина, Польща, Чехія). Натомість більшість провідних за рівнем економічного розвитку держав (США, Канада, Австралія, Японія, Німеччина, Південна Корея, скандинавські держави) утримують ставку внесків на пенсійне страхування (з урахуванням внесків до недержавних пенсійних фондів) на рівні, нижчому за вітчизняний навіть з урахуванням його зниження (табл. 3.13).

Ефективність формування фінансових ресурсів соціального страхування з точки зору впливу на рівень суспільного добробуту – це здатність цієї системи забезпечити фінансування усіх необхідних потреб за рахунок власних ресурсів. Наведені у табл. 3.14 показники свідчать, що до 2014 року була наявною стійка тенденція до збільшення власних фінансових ресурсів фондів соціального страхування. Однак, темпи такого зростання мали чітко виражену низхідну траєкторію: якщо у 2010 році вони збільшились на 19,8%, то у 2011 році – на 16,1%,

---

¹ У 2016 році надходження від ЄСВ зменшилися на 29%. Інтернет-сайт «Еспресо.ТВ». URL: http://espreso.tv/news/2017/01/04/u_2016_roci_nadkhodzheniya_vid_eshv_zmenshylysy_na_29.

2012 році – на 14,4%, у 2013 році – на 5,7%, а в 2014 році – всього на 0,08%. У 2015–2016 рр. у зв'язку з негативним впливом макроекономічної ситуації в країні та реформуванням системи соціального страхування її власні фінансові ресурси скорочувались – на 0,6% у 2015 році, на 29,2% у 2016 році. Внаслідок реалізації цих заходів відбулось суттєве зниження показника питомої ваги власних фінансових ресурсів соціального страхування у ВВП, який у 2009–2013 рр. коливався у діапазоні 12,7–13,4%, а в 2015 році знизився до 9,8%, у 2016 році – до 5,7%.

Таблиця 3.14

Фінансові ресурси, видатки та рівень самозабезпечення системи соціального страхування в Україні у 2010–2015 рр., у розрізі складових

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	2	3	4	5	6	7
Система соціального страхування						
Власні фінансові ресурси	138,07	160,31	183,43	193,94	194,09	193,01
Сукупні видатки	210,57	231,11	257,92	279,85	267,83	288,44
Рівень самозабезпечення, %	65,57	69,37	71,12	69,30	72,47	66,92
Пенсійне страхування						
Власні фінансові ресурси	119,34	139,06	157,98	166,86	165,92	169,87
Видатки на пенсійне забезпечення та адміністрування (А), в тому числі:	191,47	210,71	233,70	250,35	243,48	265,67
за рахунок власних доходів (Б)	154,75	163,80	191,43	199,43	192,37	210,77
Рівень самозабезпечення (А), %	62,33	66,00	67,60	66,65	68,15	63,94
Рівень самозабезпечення (Б), %	77,12	84,90	82,53	83,67	86,25	80,59
Страхування на випадок безробіття						
Власні фінансові ресурси	7,12	7,98	8,93 ¹	9,81 ¹	10,81	8,21
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	6,86	8,20	9,21	10,31	6,88	7,84
Рівень самозабезпечення, %	103,79	97,32	96,96	95,24	157,12	104,72
Страхування з тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань						
Страхування з тимчасової втрати працездатності						
Власні фінансові ресурси	7,48	7,84	10,33	10,63	10,78	8,08 ¹
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	8,19	7,56	9,28	11,58	10,18	6,93
Рівень самозабезпечення, %	91,33	103,70	111,31	91,80	105,89	116,59

Продовження табл. 3.14

1	2	3	4	5	6	7
Страховання від нещасних випадків на виробництві						
Власні фінансові ресурси	4,13	5,43	6,19	6,64 ¹	6,58 ¹	6,85 ¹
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	4,05	4,64	5,73	7,62	7,29	8,00
Рівень самозабезпечення, %	101,98	117,03	108,03	87,15	90,26	85,63

Примітка: 1 – планові доходи

Джерело: розраховано автором за¹; ²; ³, а також звітністю фондів соціального страхування, постановами КМУ про затвердження бюджету ФСС України

Внаслідок різкого зниження ставки єдиного соціального внеску, у 2016 році відбулось обвальне падіння рівня самозабезпечення системи соціального страхування власними фінансовими ресурсами. Він знизився до 49,05%, що є найнижчим значенням за останнє десятиліття. Однак, уже в 2017 році у зв'язку із дворазовим підвищенням мінімальної зарплати та детінізацією економіки власні доходи соціального страхування зросли на 36,3%, або 49,6 млрд грн, а рівень самозабезпечення видатків системи соціального страхування підвищився до 58,3%. Наступні роки позначені поступовим відновленням рівня фінансової самостійності системи соціального страхування (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Фінансові ресурси, видатки та рівень самозабезпечення системи соціального страхування в Україні у 2016–2020 рр., у розрізі складових

Показники	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6
Система соціального страхування					
Власні фінансові ресурси	136,67	186,25	235,48	279,11	344,2
Сукупні видатки	278,64	319,24	391,54	472,75	498,35
Рівень самозабезпечення, %	49,05	58,34	60,14	59,04	69,07

¹ Звіти про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhzet/zvit-pro-vykonannya-byudzhzetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny>.

² Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування на випадок безробіття / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2018. 20 с.

³ Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2019. 26 с.

1	2	3	4	5	6
Пенсійне страхування					
Власні фінансові ресурси	111,71	158,91	202,08	241,75	301,78 ¹
Видатки на пенсійне забезпечення та адміністрування (А), в тому числі:	253,45	291,47	358,6	435,94	448,36 ¹
за рахунок власних доходів (Б)	202,1	226,68	259,17	303,11	325,36 ¹
Рівень самозабезпечення (А), %	44,08	54,52	56,35	55,45	67,31
Рівень самозабезпечення (Б), %	55,27	70,10	77,97	79,76	92,75
Страхування на випадок безробіття					
Власні фінансові ресурси	8,73	10,34	12,85	14,72	13,70 ¹
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	8,30	9,19	10,72	13,54	20,79 ¹
Рівень самозабезпечення, %	105,18	112,51	119,87	108,71	65,90
Страхування з тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань					
Власні фінансові ресурси	16,23 ¹	17,00 ¹	20,55 ¹	22,64 ¹	28,72 ¹
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	16,89 ¹	18,58 ¹	22,22 ¹	23,27 ¹	29,20 ¹
Рівень самозабезпечення, %	96,09	91,50	92,48	97,29	98,36

Примітка: 1 – планові доходи

Джерело: розраховано автором за ¹; ²; ³, а також звітністю фондів соціального страхування, постановами КМУ про затвердження бюджету ФСС України

Динаміка обсягів власних фінансових ресурсів пенсійного страхування певною мірою повторює траєкторію зміни обсягів ресурсів системи соціального страхування в цілому. Впродовж 2009–2012 рр. вони щорічно збільшувались в середньому на 19–20 млрд грн. Головним чинником стійкого зростання власних доходів пенсійного страхування у 2009–2012 рр. було періодичне підвищення соціальних стандартів та відповідне збільшення надходжень страхових внесків. У 2014 році у зв'язку із загрозою фінансового банкрутства держави підвищення соціальних стандартів, зокрема мінімального стандарту оплати праці,

¹ Звіти про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzh/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny>.

² Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування на випадок безробіття / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2018. 20 с.

³ Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2019. 26 с.

було відкладене, через що власні доходи пенсійної системи вперше за останні роки зменшились на 0,9 млрд грн. Продовження економічної рецесії у 2015 році, а також зростання безробіття та «заморожування» зарплат у бюджетному секторі зумовили практично нульовий приріст власних доходів системи пенсійного страхування.

Найскладнішим з точки зору фінансової самостійності для пенсійного страхування став 2016 рік, коли наслідком фактично дворазового зниження страхового навантаження на фонд оплати праці стало падіння власних доходів пенсійної системи на третину, або на 58,2 млрд грн. Рівень самозабезпечення пенсійного страхування власними фінансовими ресурсами знизився до 44,08%, в тому числі на виконання власних видатків – до 55,27%. Однак, зниження ставки ЄСВ в поєднанні із дворазовим підвищенням мінімальної заробітної плати стало підґрунтям для 1,4-разового зростання власних доходів пенсійного страхування у 2017 році, що дещо меншими темпами було продовжене у 2018–2019 рр. Щодо планів на 2020 рік, то, зважаючи на локдаун та падіння економіки через епідемію COVID-19, вони можуть бути переглянуті, адже очікувати приросту надходжень ЄСВ у умовах економічної рецесії та різкого зростання безробіття мало ймовірно.

За іншими складовими системи соціального страхування рівень самозабезпечення значно вищий. Примітно, що в соціальному страхуванні на випадок безробіття впродовж останнього десятиліття в більшості років обсяг власних фінансових ресурсів перевищував потребу в коштах на адміністрування, матеріальне забезпечення та надання послуг, при цьому в 2016–2018 рр. рівень самозабезпечення поступально підвищувався й досяг 119,87%. Навідміну від інших складових соціального страхування у страхуванні на випадок безробіття, за логікою, обернено залежні: при зростанні зайнятості та доходів від трудової діяльності, надходження на соціальне страхування на випадок безробіття також будуть зростати; натомість, у зв'язку із звуженням контингенту безробітних, видатки на виплату матеріального забезпечення та послуги з працевлаштування матимуть тенденцію до зниження. Саме такими чинниками, а також відмовою від підвищення мінімальної виплати по безробіттю пояснюється, на наш погляд, зростання профіциту бюджету ФЗССБ. Так у 2012–2018 рр. мінімальний розмір

цієї допомоги для незастрахованих осіб був зафіксований на рівні 544 грн/міс., тільки з 2019 року він був підвищений до 610 грн/міс., з початку 2020 року – до 650 грн/міс, а в рамках заходів протидії епідемії COVID-19 – до 1,0 тис грн/міс.¹. Підвищення виплат по безробіттю відповідним чином вплинуло на зростання видатків соціального страхування на випадок безробіття й рівні самозабезпечення цієї складової соціального страхування.

Незважаючи на зростання обсягу власних фінансових ресурсів, система соціального страхування загалом не спроможна самостійно покрити потребу в коштах на матеріальне забезпечення та соціальні послуги застрахованим при реалізації соціальних ризиків. Більше того, впродовж 2014–2016 рр. мала місце тенденція до зниження рівня фінансової самостійності системи соціального страхування: якщо у 2011–2013 рр. він становив 69–71%, то у 2015 році – 66,9%, у 2016 році – всього 49,1%. Незважаючи на поступове зростання показника у 2017–2019 рр., він поки залишається значно нижчим, ніж на початку десятиліття і з огляду на перманентний тиск суспільства щодо необхідності підвищення виплат за усіма видами соціального страхування, кризові явища в економіці, досягнення повного самозабезпечення системою соціального страхування є перспективою не ближчого майбутнього.

Говорячи про причини недостатньої фінансової спроможності системи соціального страхування, можна визначити їх суб'єктивний та об'єктивний характер. Однією з головних причин дефіциту ресурсів системи соціального страхування є значні масштаби тінізації вітчизняної економіки, що суттєво звужує базу нарахування страхових внесків. За різними оцінками, рівень тіньової економіки коливається в межах 25–45% від розміру офіційного ВВП²; ³; ⁴, в абсолютних цифрах

---

¹ На час карантину мінімальна допомога по безробіттю – 1000 гривень. Веб-сайт Державної служби зайнятості. 2020. 21 квітня. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/na-chas-karantynu-minimalna-dopomoga-po-bezrobittyu-1000-gryven>.

² Мінекономрозвитку: тіньова економіка рекордно скоротилася до 35% ВВП. Уніан. 2017. 20 січня. URL: <https://economics.unian.ua/finance/1734546-minekonomrozvitku-tinova-ekonomika-rekordno-skorotilasya-do-35-vvp.html>.

³ Рівень тіньової економіки України у 2015 році знизився до 40% ВВП URL: http://dt.ua/ECONOMICS/riven-tinovoyi-ekonomiki-ukrayini-u-2015-roci-znizivsya-do-40-vvp-212784_.html.

⁴ Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні. Веб-сайт Національного банку України 2020. 17 лютого. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaє-v-tini>.

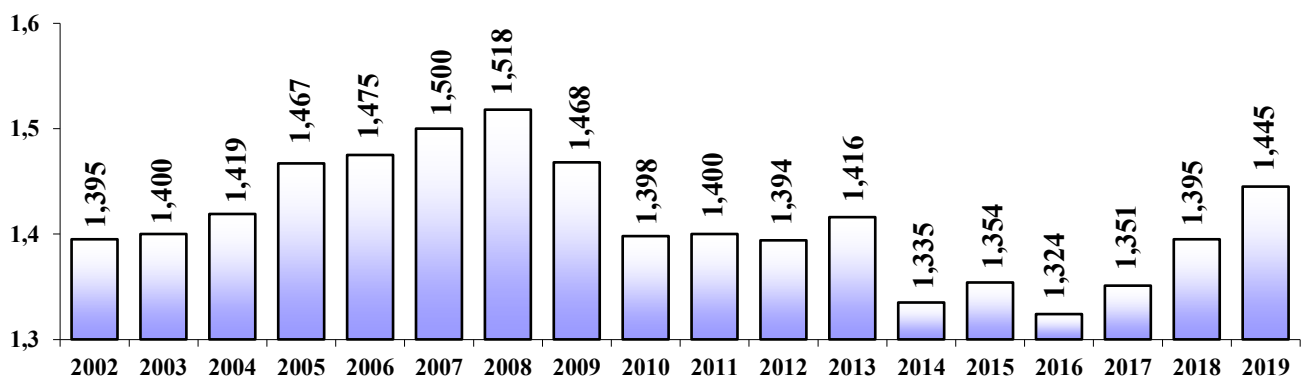
тіньовий сектор складає від 790 до 850 млрд грн. Внаслідок цього, якщо б вплив інших чинників на динаміку надходжень ЄСВ виявився нейтральним, то втрати доходів системи соціального страхування можна оцінити на рівні 70–80 млрд грн. Їх мобілізація дала б змогу підвищити рівень фінансової самостійності системи соціального страхування до рівня понад 80–85% обсягу видаткових повноважень. За оцінками Державної служби статистики України з 28,5 млн осіб працездатного віку (15–64 роки) в офіційному секторі економіки зайнято 15,9 млн осіб¹, кількість застрахованих осіб (систематично сплачують внески) становила у грудні 2019 року 13,2 млн осіб або 83% від зайнятих². Таким чином, посилення контролю за тіньовою зайнятістю, припинення практики виплати заробітних плат в «конвертах» та інших негативних явищ на сьогодні має стати одним з головних пріоритетів соціальної політики уряду.

Об'єктивним чинником, що зумовлює дефіцит власних ресурсів системи соціального страхування, є складна демографічна ситуація в країні і посилення демографічного навантаження на працююче населення. Особливо помітно ця проблема торкнулася системи пенсійного страхування, яка функціонує в нашій країні на солідарних принципах. Фінансова стабільність солідарної пенсійної системи визначається відношенням між зайнятим населенням та чисельністю пенсіонерів. Питома вага пенсіонерів в Україні є однією із найвищих у Європі, що пояснюється низкою причин (низький вік виходу на пенсію, наявність пільг, поширених у радянський період переїзд людей в Україну після виходу на пенсію та ін.). Внаслідок цього відношення між чисельністю працюючих та пенсіонерів в Україні у 2016 році досягло критичного для фінансової спроможності пенсійної системи рівня, що складав дещо більше ніж 1:1,3 (рис. 3.7). Це давало підстави стверджувати, що пенсійна система перебуває на межі банкрутства. На здійснення пенсійних виплат держава у 2015 році направила більше 13% ВВП, а в 2016–2019 роках – майже 11%. Примітно, що у 2013 році цей показник становив майже 18%, а так звана пенсійна реформа майже не вплинула

¹ Основні показники ринку праці у 2010–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Звіти про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzheth/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny>.

на його динаміку. Зниження цього значення головним чином пов'язане із припиненням виплати пенсій особам, які перебувають на тимчасово окупованих територіях країни, у 2017–2019 рр. певний ефект дали активізація зайнятості, підвищення заробітних плат, заходи із виявлення неофіційних трудових відносин та виплати зарплат у «конвертах». Зростання кількості зайнятих в економіці на фоні поступового зниження кількості пенсіонерів стало причиною підвищення відповідного коефіцієнта відношення. Однак, незважаючи на прискорене зростання власних доходів пенсійної системи, щорічно на підтримку її платоспроможності держава витрачає майже 1/5 ресурсів бюджетної системи.

Рис. 3.7. Співвідношення зайнятого населення до кількості пенсіонерів в Україні у 2002–2019 рр.

Джерело: складено автором за^{1, 2}

Торкаючись питання ефективності й справедливості використання коштів системи соціального страхування, перш за все слід звернути увагу на рівень матеріального забезпечення застрахованим особам. З огляду на те, що провідну роль у системі соціального страхування відіграє його пенсійна складова, рівень пенсійного забезпечення найбільш показово характеризує її ефективність на етапі використання коштів. Від результатів роботи Пенсійного фонду України залежить добробут більше 11,7 млн пенсіонерів, що складає майже 28% жителів країни. За рахунок коштів Фонду здійснюються пенсійні виплати за

¹ Основні показники ринку праці у 2010–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL:<http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Соціальний захист населення України: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2019. 124 с.

віком, інвалідам, по втраті годувальника, а також пенсії, призначені за окремими законами (спеціальні пенсії), компенсаційні виплати та підвищення до базового розміру пенсії, інші форми матеріальної підтримки. З бюджету Фонду також відшкодовуються витрати на утримання його апарату.

Якщо звернути увагу на динаміку видатків з бюджету Пенсійного фонду України за останні роки, то можна зауважити, що впродовж 2010–2013 рр. вони характеризувались сталим зростанням, однак, у наступні роки чітко вираженої траєкторії їхньої зміни немає. Основним чинником, який обумовлював динаміку видатків на пенсійне страхування у 2010–2013 рр. було підвищення соціальних стандартів у царині пенсійного забезпечення. У 2014 році у зв'язку з розгортанням активних бойових дій на Сході України кількість пенсіонерів значно зменшилась, оскільки близько 2,3 млн осіб залишилось на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, значна частина пенсіонерів проживала на території нині окупованої АР Крим. Внаслідок цього видатки Пенсійного фонду України у 2014 році зменшились до 243,5 млрд грн. Поширення так званого «пенсійного туризму» з окупованих регіонів Сходу України, перереєстрація пенсіонерів на неокупованій частині Донбасу, а також підвищення розміру пенсійних виплат обумовили зростання видатків Пенсійного фонду України у 2015 році до 265,7 млрд грн. Для упередження зловживань та припинення практики «пенсійного туризму» у 2016 році в Україні проведено верифікацію соціальних виплат, в тому числі пенсій, що призвело до скорочення видатків Пенсійного фонду до 253,5 млрд грн. Наступні роки позначені проведенням політики поступового підвищення пенсійних виплат, а також скасування обмежень на розміри виплат, внаслідок чого видатки Пенсійного фонду України у 2017 році зросли на 15,0%, у 2018 році – на 23,0%, у 2019 році – на 21,6%. Згідно затвердженого бюджету Пенсійного фонду України на 2020 рік передбачене мізерне зростання його видаткової частини, що має скласти всього 2,8% (табл. 3.15).

Понад 2/3 обсягу видатків системи пенсійного страхування спрямовуються на матеріальне забезпечення застрахованих осіб відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (виплата звичайних пенсій, розрахунково-касове обслуговування, послуги доставки пенсій, щомісячна цільова грошова допомога на прожиття). У 2019 році на ці потреби витрачено 297,8 млрд грн. У 2017–2019 рр. 27–28% від сукупного обсягу видатків на пенсійне забезпечення складають кошти, які спрямовуються Пенсійним фондом України на виплату пенсій, призначених за особливими програмами, а також надбавок та підвищень до базового розміру пенсії за віком. При цьому темпи приросту фінансування спеціальних пенсій та пенсійних надбавок суттєво перевищують показники зростання витрат на виплату звичайних пенсій. Це пояснюється, на наш погляд, двома причинами: по-перше, порівняно вищими темпами росту розмірів спеціальних пенсій; по-друге, швидким нарощуванням витрат Фонду на приведення пенсійних виплат до мінімального розміру, оскільки чинна методика їхнього призначення така, що нерідко навіть особам зі значним трудовим стажем, але скромними доходами базовий рівень пенсії за віком встановлюється нижче мінімальної. Такий же підхід зберігається і щодо осіб, яким призначена соціальна пенсія. Таким чином, можемо стверджувати про порушення принципів соціальної справедливості у пенсійному забезпеченні.

Незважаючи на нарощування обсягу видатків Пенсійного фонду України впродовж останнього десятиліття в цілому в 1,3 рази, вітчизняна пенсійна система гарантує низькі стандарти матеріального забезпечення непрацездатних осіб. Середній розмір пенсійної виплати за період 2006–2019 рр. підвищився з 417,7 грн до 3064,0 грн, або в 7,3 рази. Мінімальна пенсійна виплата у початку 2019 року була визначена на рівні 1497,0 грн, що в 4,3 разу більше рівня 2006 року. Такі високі показники номінального зростання пенсій дають формальні підстави стверджувати про високу ефективність функціонування пенсійного страхування в Україні. Однак, інтерпретуючи наукові погляди А. Сена, можна зауважити, що важливим є не рівень доходу індивіда, а

ті можливості, які він дає¹. Високі показники зростання номінальних показників пенсій значною мірою обумовлені дією інфляційного чинника і слабо кореспондують з динамікою розвитку економіки. Зокрема, в умовах доволі високих темпів росту економіки у 2006–2007 рр. зростання мінімального розміру пенсії було незначним і навіть не перекрыло рівня споживчої інфляції. Натомість у 2008 році при низьких темпах зростання ВВП мінімальний розмір пенсії був підвищений відразу на 23,7% (це зростання на 9/10 було нівельоване інфляцією). Аналогічні диспропорції мали місце також у 2012–2013 рр. У 2016–2019 рр. темпи підвищення мінімальної пенсійної виплати щорічно відставали від темпів зростання номінального ВВП, така ж ситуація спостерігалась при порівнянні реальних показників їх росту. Оцінка динаміки пенсійних виплат впродовж останнього десятиліття дає підстави припустити про визначальний вплив політичного чинника на рівень пенсійних виплат, оскільки найвищі темпи їх зростання припали на періоди проведення виборчих кампаній чи посилення політичної боротьби в Україні. Примітно, що більшою мірою цей вплив відчувався у 2006–2013 рр., тоді як в останні роки така залежність значно послабилась.

Урахування динаміки споживчих цін при оцінці тенденцій пенсійного забезпечення дає підстави констатувати, що рівень реального зростання пенсій значно нижчий за їх номінальний приріст. За 2006–2019 рр. реальне зростання мінімального розміру пенсії спостерігалось лише у дев'яти часових проміжках, у решті років мало місце зниження цього показника. Більш того, в цілому за наведений період реальний розмір мінімальної пенсії скоротився і в 2019 році становив всього 84,4% від рівня 2005 року. Подібна ситуація спостерігається і щодо середнього розміру пенсії, при високих темпах номінального зростання якої реальний приріст за 2006–2019 рр. склав 76,9%. При цьому основна частина цього приросту припала на останні два роки періоду (табл. 3.16).

---

¹ Sen A. *Development as freedom*. Oxford: Oxford University Press, 2001. P. 20.

Мінімальний та середній розмір пенсії в Україні у 2006–2019 рр.

Період	Мінімальний розмір пенсії		Середній розмір пенсії		Темп зростання споживчих цін, %	Темп зростання реального розміру пенсії, %	
	грн	у % до поперед. року	грн	у % до поперед. року		Мінім.	Серед.
2007	380,0	108,6	497,0	119,0	116,6	93,1	102,1
2008	470,0	123,7	798,9	160,7	122,3	101,1	131,4
2009	498,0	106,0	942,7	118,0	112,3	94,4	105,1
2010	695,0	139,6	1039,6	110,3	109,1	128,0	101,1
2011	750,0	107,9	1156,0	111,2	104,6	103,2	106,3
2012	822,0	109,6	1252,4	108,3	99,8	109,8	108,5
2013	894,0	108,8	1464,3	116,9	100,5	108,3	116,3
2014	949,0	106,2	1521,6	103,9	124,9	85,0	83,2
2015	949,0	100,0	1573,0	103,4	143,3	69,8	72,2
2016	1074,0	113,2	1690,3	107,5	112,4	100,7	95,6
2017	1247,0	116,1	1808,9	107,0	113,7	102,1	94,1
2018	1373,0	110,1	2556,7	141,3	109,8	100,3	128,7
2019	1497,0	109,0	3064,0	119,8	104,1	104,7	115,1

Джерело: складено автором за^{1, 2}

Задля оцінювання дієвості пенсійного страхування у питанні заміщення трудових доходів населення пенсійними виплатами розрахуємо відповідний коефіцієнт. Дані табл. 3.17 свідчать, що через порівняно вищі темпи зростання мінімальної заробітної плати, коефіцієнт її заміщення мінімальною пенсією має стійку тенденцію до зниження. Найбільше падіння цього коефіцієнта відбулось у 2017 році у зв'язку з дворазовим підвищенням мінімального стандарту оплати праці. Натомість коефіцієнт заміщення середньої заробітної плати середньою пенсією впродовж 2006–2013 рр. не мав чітко вираженої траєкторії зміни, однак, з 2014 року спостерігається його стійке зниження, обумовлене ускладненням фінансового становища Пенсійного фонду України та стримуванням росту пенсійних виплат.

¹ Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Індекси споживчих цін на товари та послуги у 1992–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Показник оплати праці, пенсійного забезпечення та коефіцієнти заміщення в Україні у 2006–2019 рр.

Період	Мінімальна пенсія, грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Коефіцієнт заміщення	Середня пенсія, грн	Середня заробітна плата, грн	Коефіцієнт заміщення
2006	350,0	350,0	1,00	417,7	1041,0	0,40
2007	380,0	400,0	0,95	497,0	1351,0	0,37
2008	470,0	515,0	0,91	798,9	1806,0	0,44
2009	498,0	605,0	0,82	942,7	1906,0	0,49
2010	695,0	869,0	0,80	1039,6	2239,0	0,46
2011	750,0	941,0	0,80	1156,0	2633,0	0,44
2012	822,0	1073,0	0,77	1252,4	3026,0	0,41
2013	894,0	1147,0	0,78	1464,3	3265,0	0,45
2014	949,0	1218,0	0,78	1521,6	3480,0	0,44
2015	949,0	1218,0	0,78	1573,0	4195,0	0,37
2016	1074,0	1450,0	0,74	1690,3	5183,0	0,33
2017	1247,0	3200,0	0,39	1808,9	7104,0	0,25
2018	1373,0	3723,0	0,37	2556,7	8865,0	0,29
2019	1497,0	4173,0	0,36	3064,0	10497,0	0,29

Джерело: складено автором за ¹, ², ³

Важливим індикатором ефективності пенсійного страхування у питанні забезпечення суспільного добробуту є відношення мінімального та середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму для відповідної категорії населення. У цьому ракурсі варто зауважити, що показник прожиткового мінімуму, який має характеризувати вартість мінімально необхідного для життєдіяльності людини набору товарів і послуг, в Україні далекий від реальності та встановлюється виключно у відповідності з фінансовими можливостями бюджету щодо його забезпечення. Підтвердженням цьому є ситуація 2015 року, коли в умовах 43,3%-ної споживчої інфляції рівень прожиткового мінімуму для непрацездатних взагалі не переглядався. Для виконання вимог Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»⁴,

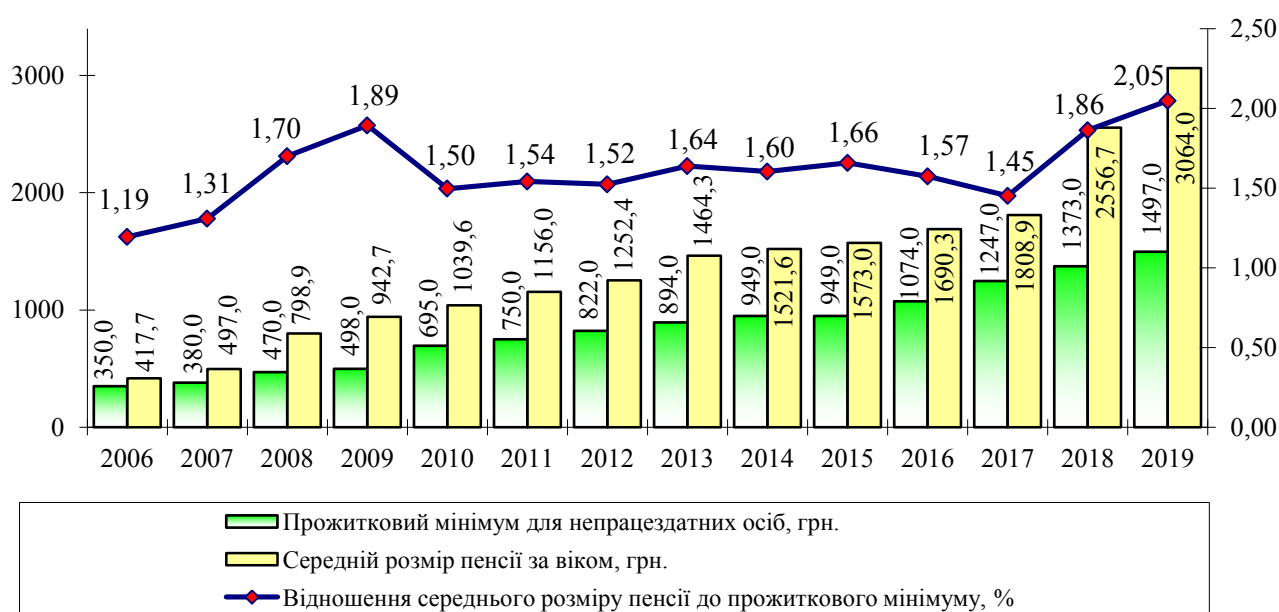
¹ Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Мінімальна заробітна плата в Україні у 2000–2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min>.

³ Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page3>.

мінімальний розмір пенсійної виплати щорічно приводиться у відповідність до цього соціального стандарту. Практично незмінним у 2010–2017 рр. залишався також рівень співвідношення між середньою пенсією і прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність. Після «пікового» значення в 1,89 рази (перевищення середньої пенсії над прожитковим мінімумом), у наступні роки він коливався в діапазоні 1,5–1,6 разу. Лише в 2018–2019 рр. у зв’язку із прискореним зростанням пенсійних виплат (з уже згадуваних причин скасування обмежень на виплати та відміни оподаткування пенсій) цей індикатор почав зростати (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Показники середньої пенсії, прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб та їх співвідношення в Україні у 2006–2019 рр.

Джерело: побудова автором за^{1, 2}

Незважаючи на формальне виконання критеріїв, які свідчать, що система пенсійного страхування забезпечує добробут непрацездатних осіб на належному рівні, говорити про це як про dokonаний факт передчасно. Причиною цього є не реалістичність показника прожиткового мінімуму, який за оцінками експертів та фахівців Міністерства соціальної політики України є майже вдвічі вищим за офіційного визна-

¹ Прожитковий мінімум в Україні у 2000–2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin>.

² Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

чений. Зокрема, на початок 2020 року він оцінювався на рівні 3,28 тис грн¹ при показнику в 1,64 тис грн, затвердженому у законодавстві.

Кореспондуючи ці дані на показники пенсійного забезпечення в нашій державі за останнє п'ятнадцятиліття, можемо констатувати, що система пенсійного страхування не виконує свого ключового завдання – захисту людей похилого віку від бідності. Мінімальна пенсія залишається наполовину нижчою за реальний розмір прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, не досягає його також середній розмір пенсійної виплати.

Показник середнього розміру пенсії недостатньо об'єктивно характеризує рівень пенсійного забезпечення громадян, він не враховує параметрів їх розподілу у розрізі груп одержувачів. За даними Пенсійного фонду України на початку 2020 року 80,0 тис осіб, або 0,7% пенсіонерів отримували пенсії у розмірі до 1,5 тис грн/місяць, або 91,6% від офіційного та близько 47% від рівня фактичного розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних; основна маса пенсіонерів отримує пенсії в діапазоні від 1,5 до 3,0 тис грн/місяць, вище 3,0 тис грн/місяць пенсійні виплати призначені 30,3% пенсіонерів² (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Структура контингенту пенсіонерів за розмірами призначених пенсій в Україні у 2016–2020 рр. (станом на 1 січня)

Розмір пенсії, грн/місяць	2016		2017		2018		2019		2020	
	тис осіб	%	тис осіб	%	тис осіб	%	тис осіб	%	тис осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
до 1000 грн	531,8	4,3	–	–	–	–	–	–	–	–
до 1400 грн	10768,5	87,5	3751,5	31,4	894,2	7,6	83,5	0,7	–	–
1401–1500 грн			2410,0	20,2	1792,0	15,3	2097,6	18,3	80,0	0,7
1501–2000 грн			3243,6	27,1	3945,1	33,7	3788,1	33,0	3949,5	34,8
2001–3000 грн			1477,0	12,4	2630,8	22,5	2781,4	24,3	3872,8	34,2
3001–4000 грн	826,1	6,7	637,8	5,3	1162,6	9,9	1203,0	10,5	1407,3	12,4
4001–5000 грн			231,7	1,9	513,2	4,4	574,1	5,0	713,1	6,3

¹Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за січень 2020 року. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18287.html>

²Звіти про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzheth/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
5001–10000 грн	186,0	1,5	185,6	1,6	655,0	5,6	802,9	7,0	1052,5	9,3
більше 10000 грн			19,1	0,2	118,4	1,0	139,7	1,2	259,5	2,3
ПМ _{оф} , грн	1074,0		1247,0		1373,0		1497,0		1638,0	
ПМ _{факт} , грн	2093,0		2318,0		2637,0		2910,0		3208,0	
Розрахункова питома вага пенсіонерів, пенсія яких нижча ПМ_{факт}, %										
		64,07	82,64		70,93		74,11		72,28	

Джерело: складено за¹

Наведена Пенсійним фондом України шкала розподілу пенсійних виплат не дає можливості відразу оцінити питому вагу пенсіонерів, що отримують пенсійні виплати у розмірі нижче офіційного чи фактичного прожиткового мінімуму. Для вирішення цієї проблеми припустимо, що у розрізі окремих груп пенсіонерів розподіл пенсій за їх розміром абсолютного рівномірний. Простий розрахунок засвідчить, що пенсійні виплати, які не перевищують фактичного прожиткового мінімуму для цієї категорії громадян на початок 2020 року отримували майже 72,3% пенсіонерів. Найвищого значення цей показник досяг на початок 2017 року, що пояснюється постійним відтермінуванням так званого «осучаснення» пенсій. Незважаючи на зниження показника у наступні роки, радикальних зрушень у питанні підвищення рівня пенсійного забезпечення в Україні поки не досягнуто. Доводиться констатувати, що пенсійна система виявляє нездатність забезпечити гідний життєвий рівень вітчизняним пенсіонерам, більшість з яких практично «балансує» на межі між бідністю та злиденністю. На сьогодні розміри пенсійних виплат в Україні є одними з найнижчих серед країн-сусідів та в рази поступаються показникам пенсійного забезпечення держав-членів ЄС.

Вирішити проблему фінансового ресурсу системи пенсійного страхування покликана пенсійна реформа, ключовими пріоритетами якої визначають: підвищення пенсійного віку, посилення страхових принципів у функціонуванні пенсійної системи за рахунок переходу до індивідуально-накопичувальної схеми, стимулювання приватних пенсійних накопичень тощо.

¹ Звіти про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzheth/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny>.

Питання підвищення пенсійного віку є одним із найбільш дискусійних моментів пенсійної реформи в Україні є. Воно має різко негативне сприйняття у вітчизняному суспільстві¹ та є предметом численних політичних спекуляцій². Разом з тим, зміна цього параметру пенсійного законодавства дає змогу зменшити поточний дефіцит коштів пенсійної системи за рахунок збільшення кількості платників і стримування росту контингенту пенсіонерів. Відтак у багатьох європейських країнах підвищення пенсійного віку було одним з ключових елементів реформи пенсійної системи. Насьогодні пенсійний вік для чоловіків у Чехії, Словаччині, Угорщині складає понад 62 роки; у Німеччині, Польщі, Великобританії, Франції – 65 років; у США, Ісландії – 66–67 років. Середній вік виходу жінок на пенсію у більшості країн ЄС та США також встановлений на рівні від 62 до 66 років. У зарубіжній практиці зазвичай поширене правило щодо гендерного паритету цього параметру³. Примітно, що у наступні 15 років (до 2030 р.) у більшості країн ЄС заплановане подальше підвищення пенсійного віку як для чоловіків, так і для жінок.

Підвищення пенсійного віку в розвинутих державах має цілком логічне пояснення з огляду на зростання середньої тривалості життя. Так у Бельгії, Німеччині, Великобританії цей показник перевищує 80 років, у Франції та Італії – 82 роки, Японії – 83 роки⁴. В нашій країні саме низькі показники середньої тривалості життя громадян поряд із суспільним несхваленням є головними аргументами противників підвищення пенсійного віку. Разом з тим, твердження про те, що при передбаченому законодавством пенсійному віці для чоловіків у 60 років (для жінок 59,6 роки) та середній тривалості життя чоловіків в Україні на рівні 66,8 років (для жінок 76,7 роки) середньостатистичний чоловік

---

¹ Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010: аналітична доповідь. Київ: FINREP USAID, 2010. 24 с. URL: http://www.pension.kiev.ua/files/pension_survey_22jul2010_ua.pdf.

² Микосянчик О. На пенсію – у 68 років. Від і до. 2013. 1 червня URL: http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/na_pensiju_-_u_68_rokiv/.

³ Retirement Ages in Member States. The Finnish Centre for Pensions URL: http://www.etk.fi/fi/service/retirement_ages/1601/retirement_ages.

⁴ Скільки живуть пенсіонери в різних країнах (ІНФОГРАФІКА) URL: http://espreso.tv/article/2014/12/17/skilky_rokiv_zhyvut_pensionery_v_riznykh_krayinakh.

проживе на пенсії менше 7 років, а жінка – 17,7 років¹; ², на наш погляд, є нічим іншим, як позбавленою економічного підґрунтя маніпуляцією з цифровими даними. Ці розрахунки не відображають реальної ситуації, яка б свідчила про тривалість життя людини після досягнення пенсійного віку, адже при цьому враховуються і дитяча смертність (яка в Україні є вищою, ніж в інших країнах), і смертність людей середнього віку (особливо чоловіків віком від 20 до 35 років).

За даними фахівців, чоловіки в Україні після завершення трудової діяльності живуть в середньому впродовж 14,7 років, а жінки – 23,4 років, тобто до 74,7 року та 78,4 року, відповідно³. Примітно, що до 2011 року в Україні показник середнього строку проживання на пенсії для жінок був одним із найвищих порівняно із іншими країнами Європи та США. Відтак поступове підвищення пенсійного віку для жінок до 2021 року є цілком обґрунтованим, а ініціативи щодо його скасування⁴; ⁵ є безпідставними та вкрай шкідливими.

Доречність підвищення пенсійного віку для жінок в Україні обумовлена ще й тим, що переважна більшість із них продовжує працювати навіть після досягнення пенсійного віку з наміром нівелювати дискримінаційну дію норм пенсійного законодавства. На думку експертів ООН, встановлення різного пенсійного віку для чоловіків та жінок є ознакою гендерної дискримінації в умовах ринкової економіки, коли рівень життя та професійна кар'єра, в першу чергу, залежать від працевлаштування й тривалості трудової активності. Важко не погодитись з Г. Герасименко, що будучи у віці 55–57 років продуктивним суб'єктом на ринку праці, жінки в першу чергу бувають відправлені на пенсію одразу ж після досягнення пенсійного віку. Більше того, для окремих категорій працюючих існують обмеження щодо працевлаштування у

---

¹ Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2018 рік. Статистичний збірник / відп. за вип. М. Б. Тімоніна. К.: Державна служба статистики України, 2019. 66 с.

² Скільки живуть пенсіонери в різних країнах (ІНФОГРАФІКА) URL: http://espresso.tv/article/2014/12/17/skilky_rokiv_zhyvut_pensionery_v_riznykh_krayinakh.

³ МакТаггарт Г. Підвищення пенсійного віку: за і проти. *Суспільство і соціальна політика*. 2010. №4. С. 34–35.

⁴ Депутати планують зменшити вік виходу на пенсію URL: <http://soc-in.com/component/content/article/4-news/3124-deputatiplanuyut-zmenshiti-vik-vihodu-na-pensiyu.html>.

⁵ Депутати пропонують знизити пенсійний вік для жінок до 55 років. Інтернет-газета «Ukr.media». 2014. 12 березня. URL: <https://ukr.media/ukrain/217701/>.

пенсійному віці. Позбавлені можливостей для подальшої трудової реалізації, такі жінки вимушені виходити на пенсію і закінчувати свою професійну кар'єру¹. Через менший страховий стаж жінки, зазвичай, отримують пенсії у розмірі, який в середньому складає 50–60% від пенсійних виплат для чоловіків. Таким чином, дискримінація у строках трудової активності напряду впливає на матеріальний добробут жінок та рівень їхніх особистих доходів.

У наукових колах в якості альтернативи підвищення пенсійного віку розглядають звуження можливостей для дострокового завершення трудової діяльності за рахунок скорочення переліку категорій осіб, які мають право на спеціальну пенсію. Дійсно, впродовж останніх років в Україні спостерігається тенденція до стрімкого зростання чисельності «спецпенсіонерів» – у 2001 році вони становили 16% від загальної чисельності одержувачів пенсій, а серед нових пенсіонерів – аж 28%. У 2015 році пенсійне законодавство передбачало 18 категорій осіб, які мали право на призначення пільгової пенсії, а також 16 категорій працюючих, яким було дозволено виходити на пенсію достроково за наявності визначеного трудового стажу². Попри вагомий економічний ефект для зміцнення фінансового становища пенсійної системи від звуження чи повного скасування можливостей для дострокового виходу на пенсію через свою «непопулярність» у суспільстві прийняття цього рішення в Україні постійно відкладається. Лише у 2016 році у зв'язку з необхідністю урахування вимог МВФ при прийнятті державного бюджету ряд категорій працюючих втратили право на достроковий вихід на пенсію. В поєднанні з підвищенням пенсійного віку для жінок це призвело до скорочення чисельності нових пенсіонерів в Україні на 46% за останні п'ять років. Однак, на початку 2020 року Конституційний Суд України скасував новації Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» в частині обмеження прав щодо дострокового виходу на

---

¹ Герасименко Г. Гендерні невідповідності пенсійної системи в Україні: проблеми та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. №2. С. 57.

² Пільгові пенсії та пенсії за вислугу років: нові вимоги до стажу та віку виходу на пенсію. *Все про бухгалтерський облік*. 2015. 2 квітня URL: <http://www.vobu.com.ua/ukr/analytics/view/11>.

пенсію окремих категорій працюючих¹, внаслідок чого питання щодо підвищення пенсійного віку не втратило актуальності. Втім відповідно до пенсійної реформи на теперішній час важливим для призначення пенсії є не стільки пенсійний вік, скільки наявність страхового стажу. Вихід на пенсію в 59–60 років можливий тільки за наявності мінімально необхідного страхового стажу, в іншому випадку він відтермінується до 63–65 років.

Іншим актуальним питанням пенсійної реформи є введення індивідуально-накопичувальної схеми формування фінансових ресурсів. Вона передбачає, що пенсійні внески кожного застрахованого індивіда, сплачені ним впродовж трудового життя будуть накопичуватись та прирощуватись за рахунок доходів від інвестування. Мобілізовані таким чином кошти стануть фінансовим ресурсом, за рахунок якого буде виплачуватись пенсія після відходу людини від активної трудової діяльності. Впровадження цієї схеми дає змогу нівелювати негативний вплив на пенсійну систему демографічних процесів, адже кожен застрахований громадянин буде самостійно формувати фінансову базу для своєї майбутньої пенсії.

Змоделюємо ефективність впровадження індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування на умовному прикладі. Методологічну основу цих розрахунків складе методика визначення майбутньої вартості ануїтету, широко використовувана у фінансовому менеджменті. Вихідними умовами моделювання стануть припущення, що: застрахована особа має мінімальний страховий стаж, визначений законодавством (n); тривалість життя після виходу на пенсію складає 15 років; ставка страхового внеску (P) та його частка, яка надходить на пенсійне страхування, визначені на рівні 2020 року; накопичені кошти інвестуються, ставка інвестиційного доходу (r) визначена у 4-х варіантах у діапазоні від 0% до 10%. Моделювання також передбачає розрахунок коефіцієнта заміщення за умови зміни окремих факторних показників (збільшення страхового стажу до 35 років, зниження ставки

---

¹ Скасовано підвищення пенсійного віку для ряду працівників. Ліга.Закон. 2020. 27 січня. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/192652_skasovano-pdvishchennya-pensynogo-vku-dlya-ryadu-pratsvnikiv.

ЄСВ до 18%). З урахуванням цих умов коефіцієнт нарощування базової суми страхового внеску складатиме:

$$FV_{RS} = P \times \frac{(1+r)^n - 1}{r}$$

Проведені у табл. 3.19 розрахунки свідчать, що за умови наявності в особи мінімального страхового стажу та низьких показників інвестиційного доходу рівень майбутньої пенсії буде доволі низьким і складатиме близько 20–25% від рівня заробітної плати. Водночас, збільшення страхового стажу навіть за низьких показників інвестиційного доходу забезпечує накопичення фінансового ресурсу, який дає можливість досягти значення коефіцієнта заміщення на рівні сучасних європейських стандартів. Ймовірно зниження ставки ЄСВ для стимулювання підприємницької діяльності може негативно відбитись на значенні коефіцієнта заміщення заробітної плати пенсією, однак, рівень такого впливу помірний. Загальний висновок за результатами моделювання полягає у тому, що введення індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування дає можливість забезпечити суттєво вищі показники пенсійного забезпечення при наявності в застрахованій особи значного страхового стажу навіть за умови низьких значень інвестиційного доходу.

Таблиця 3.19

Моделювання коефіцієнта заміщення заробітної плати пенсією при впровадженні в Україні індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування

Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, вихідні дані				
1	2	3	4	5
Рівень страхового внеску (P), %	22	22	22	22
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	18,446	18,446	18,446	18,446
Страховий стаж (n), років	15	15	15	15
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	15,000	19,157	22,657	34,950
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,185	0,236	0,279	0,430

1	2	3	4	5
Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, страховий стаж збільшений до 35 років				
Рівень страхового внеску (P), %	22	22	22	22
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	18,446	18,446	18,446	18,446
Страховий стаж (n), років	35	35	35	35
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	35,000	62,276	94,836	298,127
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,430	0,766	1,116	3,666
Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, ставка ЄСВ знижена до 18%				
Рівень страхового внеску (P), %	18	18	18	18
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	15,092	15,092	15,092	15,092
Страховий стаж (n), років	35	35	35	35
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	35,000	62,276	94,836	298,127
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,352	0,627	0,954	3,000

Третьою за обсягом акумульованих ресурсів підсистемою соціального страхування в Україні є соціальне страхування на випадок безробіття. Воно спрямоване на захист майнових інтересів громадян у випадку втрати роботи. Винятково велике значення цього Фонду в умовах проведення реформ, які зазвичай супроводжують процес ринкових перетворень. Кошти цього Фонду використовуються за кількома програмами, серед яких надання допомоги по безробіттю; виплати на поховання; професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації безробітних та інші напрямки.

Соціальне страхування на випадок безробіття є незамінним у вирішенні проблеми матеріального забезпечення осіб, які втратили роботу та перебувають у її активному пошуку. Згідно законодавства, право на отримання послуг з пошуку підходящої роботи, соціальних послуг та матеріального забезпечення отримують особи, зареєстровані як безробітні у Державній службі зайнятості. За період 2010–2019 рр. кількість зареєстрованих безробітних поступально знижувалась та

склала на кінець 2019 року 338,2 тис осіб. Однак, цей показник не можна визначити як достатньо об'єктивне відображення фактичного рівня безробіття в країні, адже за даними Державної служби статистики, на кінець 2019 року чисельність фактично безробітних осіб у працездатному віці в Україні становила близько 1,49 млн осіб. Отож, завдяки, з одного боку, оперативній діяльності Державної служби зайнятості щодо пошуку підходящої роботи та, з іншого боку, дискримінаційним умовам для реєстрації особи як безробітної, відповідний статус, а отже право на різні форми державної підтримки мали менше чверті від загальної кількості осіб, що фактично не мали роботи (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Кількість зареєстрованих безробітних та допомога по безробіттю в Україні у 2010–2019 рр.

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість безробітних осіб працездатного віку (за методологією МОП), тис осіб									
1712,5	1660,9	1589,2	1510,3	1847,1	1654,0	1677,5	1697,3	1577,6	1486,9
Кількість зареєстрованих безробітних у ДСЗУ (на кінець року), тис осіб									
544,9	482,8	506,8	487,7	512,2	490,8	390,8	354,4	341,7	338,2
Середній розмір допомоги по безробіттю (на кінець року), грн/місяць									
780	879	1028	1172	1232	1444	1997	2331	2876	н.д.
Відношення середнього розміру допомоги по безробіттю до мінімальної зарплати, %									
84,6	87,5	90,6	96,2	101,1	104,8	124,8	72,8	77,2	н.д.

Джерело: складено автором за¹; ²; ³

Відповідно до даних Державної служби зайнятості в рамках виконання поставлених на неї функцій у 2018–2019 рр. послугами служби було охоплено понад 4,2 млн осіб, в тому числі понад 2,0 млн осіб, що мали статус безробітних. Примітно, що за 2019 рік були оперативно (до набуття статусу безробітного) працевлаштовані майже 0,83 млн осіб, що практично відповідає показникам 2018 року. Таке зменшення було досягнуте, серед іншого, завдяки провадженню профілювання і кейс-

¹ Економічна активність населення України 2018. Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. С. 189–205.

² Економічна активність населення України 2013. Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2014. С. 176–197.

³ Основні показники ринку праці (річні дані). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gr/ean/ean_u/arh_osp_rik_u.htm.

менеджменту в діяльності Державної служби зайнятості, що передбачають сегментацію безробітних на категорії в залежності від ризику тривалості безробіття та вироблення індивідуальних цілей та заходів для пошуку роботи з урахуванням потреб кожного клієнта. У 2019 році профілювання пройшли майже 1,0 млн осіб, в тому числі поглиблене профілювання 0,63 млн осіб. Завдяки цьому вдалось дещо зменшити середню тривалість пошуку роботи безробітним, яка у 2019 році становила 111 днів (на 5 днів менше, ніж у 2018 році).

Незважаючи на те, що наведені показники мали б свідчити про підвищення ефективності функціонування соціального страхування на випадок безробіття, але такий висновок може бути передчасним. Традиційно у діяльності Державної служби зайнятості України основний акцент зроблений на кількісних показниках роботи – зростанні кількості безробітних, охоплених різними формами навчання та іншими послугами, кількість працевлаштованих безробітних та ін. Однак, проблемними моментами діяльності Служби є низька якість пропонуваніх місць працевлаштування, збереження високого рівня бюрократизму в роботі, нерідко формальне виконання функцій задля отримання показників роботи. Так за даними самої Державної служби зайнятості чверть вакансій передбачають рівень заробітної плати в межах її мінімального стандарту, а вакансій з високим рівнем оплати праці близько 3–4%¹. У регіональному розрізі ці показники можуть ще більше відхилятися у негативний бік. Доволі часто пропонувана заробітна плата є неконкурентоспроможною для відповідної професії порівняно із ринковою. Нерідко в статистику результативності роботи з працевлаштування зараховують також дані, коли безробітний самостійно знайшов місце роботи, що спотворює фактичні показники ефективності роботи Державної служби зайнятості.

Узагальнюючи вищенаведені факти, можемо констатувати, що для частини роботодавців співпраця з Державною службою зайнятості має характер обов'язку, а не потреби. Важливим чинником цього є також високий інтерес роботодавців до пошуку працівників, згідних

---

¹ В Україні багато вакансій із зарплатою понад 15 тисяч – Розенко. Главком. 2018. 21 березня. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/v-ukrajini-bagato-vakansiy-iz-zarplatoyu-ponad-15-tisyach-rozenko--482989.html>.

працювати на умовах неофіційної зайнятості та виплати заробітної плати в «конверті». Таким чином, відсутність довіри між роботодавцями та Державною службою зайнятості, почасти формальність їх співпраці дає підстави стверджувати, що соціальне страхування на випадок безробіття на теперішній час недостатньо реалізує своє головне призначення – ефективний захист людини від безробіття.

Щодо захисту матеріальних інтересів безробітних, то можемо констатувати, що впродовж останніх років у цьому плані спостерігається суперечлива динаміка. Середній розмір допомоги по безробіттю за період 2010–2018 рр. підвищився з 0,78 тис грн до 2,88 тис грн, або в 3,7 рази. Внаслідок прискореного зростання виплат по безробіттю, у грудні 2016 року середній розмір цієї допомоги майже на чверть перевищував розмір мінімальної заробітної плати, що давало підґрунтя до заяв про те, що перебувати у статусі безробітного більш вигідно, ніж працювати. Після дворазового підвищення рівня мінімальної зарплати з початку 2017 року, відношення середньої виплати по безробіттю до неї зменшилось до 72,8%. Для активізації самостійного пошуку роботи безробітними та зниження мотивації до перебування на обліку в Державній службі зайнятості у 2015–2018 рр. було «заморожено» розмір мінімально виплати з безробіття на рівні 0,54 тис грн, тільки у 2019 році він був підвищений до 0,61 тис грн, або близько третини від рівня офіційного прожиткового мінімуму для працездатних.

Не упускаючи важливості усіх розглянутих проблем, все ж доводиться визнати, що найважливішим чинником, що зумовлює недостатню ефективність соціального страхування у питанні підвищення суспільного добробуту є хаотичний, безсистемний характер політики його реформування. Для прикладу, наприкінці 2015 року анонсоване створення Національного агентства зайнятості, однак, воно дотепер не запрацювало. У 2016 році презентовано кілька концепцій проведення пенсійної реформи, при цьому до кінця не зрозуміло, яка позиція держави щодо забезпечення фінансової збалансованості пенсійної системи у довгостроковому періоді, зміни ставок єдиного соціального внеску, впровадження другого рівня пенсійної системи та інших важливих моментів. Відсутність консенсусу з ключових аспектів проведення ре-

форм не тільки між суспільством та органами влади, але й в середині самого механізму державного управління соціальним страхуванням посилює скептичне ставлення громадян не лише до можливих результатів реформ, але й до самого факту їхнього проведення.

3.4. Сучасні реалії кредитування в контексті підвищення суспільного добробуту

В умовах низької конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг на міжнародному ринку, існування численних формальних та неформальних торговельних бар'єрів для збільшення обсягів експорту, важливим чинником підтримання економічного зростання в Україні стає розширення внутрішнього споживання. Збільшення платоспроможного попиту населення на товари вітчизняного виробництва здатне надати поштовху до прискореного розвитку галузей, орієнтованих на випуск споживчих товарів, сприяти зростанню зайнятості та підвищенню рівня добробуту суспільства. Втім безпрецедентне падіння доходів населення впродовж останніх десятиліть, спричинене недоліками у реалізації соціально-економічних реформ, обумовлює формування значного відкладеного споживчого попиту через невідповідність між потребами населення у придбанні товарів і послуг та його фінансовими можливостями. Соціологічні дослідження засвідчують, що через низький рівень доходів населення позбавлене можливості повною мірою задовольняти потреби у придбанні навіть найбільш необхідних товарів і послуг, не кажучи про блага, які спрямовані на реалізацію інтелектуальних, духовно-культурних та інших інтересів громадян¹. Доводиться констатувати, що в Україні утвердились низькі стандарти суспільного добробуту, що вимагає нагальної уваги з боку держави та бізнесу. Вирішення цієї проблеми лежить як у площині збільшення доходів населення за рахунок підвищення оплати праці, соціальних виплат, збільшення доходів населення від підприємництва, так і в застосуванні

---

¹ Соціально-економічне становище домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dop_sesd_2006/arh_sesd.htm.

інших підходів до стимулювання сукупного попиту, важливе місце серед яких належить кредитуванню. Активізація кредитування фізичних осіб здатна забезпечити не тільки позитивні наслідки економічного характеру, але й створює можливості для суттєвого підвищення якості життя населення.

Питання теоретичного базису та практики кредитування фізичних осіб виступають об'єктом дослідження у багатьох працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Вагомий внесок у вивчення цих питань здійснили М. Алексеєнко, О. Барановський, О. Васюренко, О. Євтух, В. Лагутін, В. Міщенко, А. Мороз, А. Ковальчук, А. Пересада, М. Савлук, Т. Смовженко, Р. Тиркало та інші вчені. Однак, доводиться констатувати, що більшість наукових розвідок присвячені питанням технологій кредитування, його організації та правового забезпечення, оцінювання ефективності крізь призму захисту інтересів банківської установи. Між тим, соціальні аспекти кредитування розглядаються зазвичай поверхово, в рамках висвітлення основного предмету дослідження.

Незважаючи на те, що кредитні відносини перебувають у полі зору дослідників ще з часів зародження сучасної економічної науки, й до сьогодні у науковому середовищі ведеться активна полеміка щодо трактування сутності та форм кредитування, його суспільного призначення, принципів функціонування. У науковій літературі під кредитуванням розуміють одну із форм фінансового забезпечення потреб суб'єктів господарювання, держави та домогосподарств, яка характеризується високою ефективністю використання коштів¹; ². У ринковому секторі така ефективність досягається завдяки обопільній узгодженості інтересів обох сторін процесу кредитування – кредитора і позичальника, а також дотриманню його принципів – платності, строковості, поворотності та забезпеченості. Практика кредитування у суспільному секторі може передбачати вибіркоче застосування його базових принципів залежно від завдань, на вирішення яких воно направлене.

---

¹ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 59.

² Теорія фінансів: підручник / П. І. Юхименко та ін.; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 42.

В сучасних умовах кредитування є однією із дієвих форм фінансового впливу на рівень суспільного добробуту. Соціальний характер кредитування виявляється у наступних аспектах:

– кредитування дає можливість швидко збільшити обсяги сукупного попиту, а отже сприяє більш повному задоволенню потреб суспільства в економічних благах. Важливо те, що кредитування спроможне вирішити проблему часового лагу між періодом, у якому є потреба у споживанні товарів і послуг і часовим проміжком, необхідним для акумуляції необхідних для їхнього придбання коштів. Завдяки кредитуванню громадяни мають змогу задовольняти свої додаткові потреби, а отже підвищувати рівень та якість свого життя уже сьогодні, тоді як оплачувати новий рівень споживання впродовж тривалого часу. У цій формі фінансового забезпечення закладений також вагомий виховний потенціал, оскільки, на відміну від надання трансфертів за рахунок бюджетних коштів, кредитування як спосіб фінансової підтримки соціально вразливих верств населення все ж передбачає певний обсяг відповідальності позичальника, що мотивує його до ефективного використання отриманих коштів;

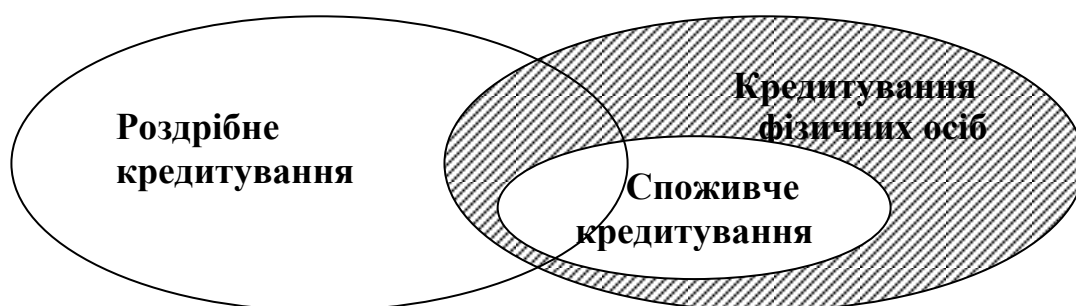
– кредитування є одним з важелів реалізації соціальної політики уряду. Примітно, що у бюджетній сфері кредитування має доволі обмежене застосування і характеризується специфічними ознаками – пільговими умовами користування та низьким рівнем прибутковості. Зазвичай дія цільових програм кредитування за рахунок бюджетних коштів поширюється на специфічні суспільні верстви (молоді сім'ї, учасники АТО, сільські мешканці, безробітні громадяни тощо), а його умови передбачають застосування значно нижчих за середньо ринкові процентних ставок, або й безкоштовний характер надання кредиту. У цьому випадку кредит набуває форми поворотної фінансової допомоги. Головне призначення такого кредитування – не отримати економічний зиск, а вирішити соціальні проблеми (забезпечити житлом громадян з невисоким рівнем доходів, розширити доступність освітніх послуг, знизити рівень безробіття й бідності за рахунок сприяння у започаткуванні власної справи тощо);

– кредитування виступає способом вияву соціальної відповідальності бізнес-структур. Реалізуючи проекти пільгового кредитування

власних працівників чи сторонніх осіб, суб'єкти господарювання показують, що їх діяльність переслідує не тільки мету отримання максимально можливого економічного ефекту, але й спрямована на забезпечення добробуту суспільства, в якому вони функціонують.

Торкаючись питання формування термінології сфери кредитних відносин, можемо констатувати, що він досі не завершений. Дискусійний характер має тлумачення таких термінологічних понять, як «кредитування населення», «роздрібне кредитування», «споживче кредитування» тощо. В окремих наукових працях спостерігається навіть синонімізація цих термінів¹, що не має належної аргументації. Якщо поняття роздрібного та споживчого кредитування співвідносяться між собою як загальне та часткове, то терміни «кредитування фізичних осіб» та «роздрібне кредитування» є дотичними (рис. 3.9). На думку А. Харченка, характерними ознаками роздрібного кредитування є масовість продажу, стандартизація кредитного продукту, невеликі розміри кредиту та нечітке формулювання його мети². Зважаючи на такі характеристики, основний контингент позичальників у роздрібному кредитуванні складають фізичні особи. Однак, до реципієнтів такої форми кредитування також належать дрібні підприємці та підприємства малого бізнесу. Натомість частина фізичних осіб (так звані вір-позичальники) зацікавлена в отриманні індивідуалізованих кредитних послуг, базованих на прийнятті спеціальних рішень про їхнє надання³. Такі кредитні послуги важко назвати масовими та стандартизованими, а тому зараховувати їх до царини роздрібного кредитування неправомірно.

Рис. 3.9. Взаємозв'язок понять роздрібного, споживчого кредитування та кредитування фізичних осіб

Джерело: побудовано автором самостійно

¹ Волков А. О потребительском кредитовании. *Банковское дело*. 2013. № 12. С. 13.

² Харченко А. М. Механізм роздрібного банківського кредитування: дис.... канд. екон. наук: 08.00.08 / Чернігівський нац. технол. ун-т. Чернігів, 2015. С. 20.

³ Там само. С. 16.

Також недоречно, на наш погляд, ототожнювати поняття «кредитування фізичних осіб» та «споживче кредитування», адже останнє є хоча й найбільш поширеним, але все ж одним із різновидів кредитування населення. Головною ознакою у розмежуванні цих понять є мета залучення кредитних ресурсів. На думку Д. Куртвелієвої, різновидами кредитування фізичних осіб є іпотечне, транспортне (кредити на придбання транспортного засобу) та власне споживче (кредит на купівлю товарів тривалого користування)¹. І. Охрименко² та деякі інші науковці пропонують розмежовувати кредитування населення на споживче та інвестиційне, зараховуючи до останнього кредити на придбання нерухомості та задоволення інших інвестиційних потреб.

Щодо споживчого кредитування, то у правових джерелах під ним звично розуміють надання коштів споживачеві (позичальнику) на умовах строковості, платності й поворотності з метою придбання економічних благ (товарів, робіт, послуг) для задоволення особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з веденням підприємницької діяльності, незалежної професійної діяльності або виконанням обов'язків найманого працівника. Таке визначення закріплене у редакції профільного Закону України «Про споживче кредитування»³. Повною мірою розкриваючи економічний зміст цього різновиду кредиту, така редакція не зазначає, хто при цьому виступає кредитором та в якій формі він надається. Натомість, у Законі України «Про захист прав споживачів» вказано, що кредитодавцем за споживчим кредитом може виступати банк чи інша фінансова установа⁴.

У більшості дефініцій споживчого кредитування, наведених у наукових публікаціях, головний акцент при розкритті його змісту відведений цільовому призначенню залучення коштів. На думку С. Мочерного, споживчий кредит – це кредит на придбання споживчих

---

¹ Куртвелієва Д. Сучасний стан кредитування фізичних осіб в Україні та шляхи його вдосконалення. *Ефективна економіка*. 2010. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=237>.

² Охрименко І. Б. Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». К., 2015. С. 6.

³ Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>.

⁴ Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

товарів тривалого користування та послуг, який повертається в розстрочку¹. Натомість І. Охрименко визначає цільовим призначенням споживчого кредиту споживчі потреби, які задовольняють кінцеве споживання й не пов'язані з підприємницькою діяльністю². Подібний підхід до трактування цільового призначення споживчого кредиту наводять Л. Алексеєнко та С. Гурняк³, С. Глущенко⁴ та інші вчені.

На відміну від споживчого, цільове призначення інвестиційного кредиту полягає у фінансуванні господарської діяльності з метою отримання доходу. Якщо головною причиною виникнення споживчого кредиту є невідповідність між рівнем наявних доходів індивіда та його поточних споживчих потреб, то інвестиційний кредит обумовлений бажанням людини забезпечити збільшення власних фінансових можливостей, створити фінансове підґрунтя для приросту споживання в майбутньому. Таким чином, з точки зору забезпечення добробуту індивіда, споживчий кредит спрямований на підвищення рівня його життя в поточному періоді, тоді як інвестиційний кредит – на забезпечення добробуту людини в перспективі (рис. 3.10).

Підвищення добробуту особи завдяки споживчому кредиту є, на наш погляд, певною мірою оманливим. Така форма кредитування фізичних осіб створює ілюзію багатства сьогодні та, зазвичай, пов'язана із надлишковими витратами, оскільки однією із ознак споживчого кредитування є його висока вартість. В умовах економічної нестабільності, високих ризиків безробіття та, відповідно, втрати доходів споживче кредитування може мати негативний вплив на рівень добробуту індивіда, привести до його зубожіння та навіть особистого банкрутства. Це дає підстави окремим науковцям вказувати на непродуктивний характер споживчого кредитування, яке не має наслідком зростання авансованої вартості, а лише засвідчує «проїдання» коштів⁵.

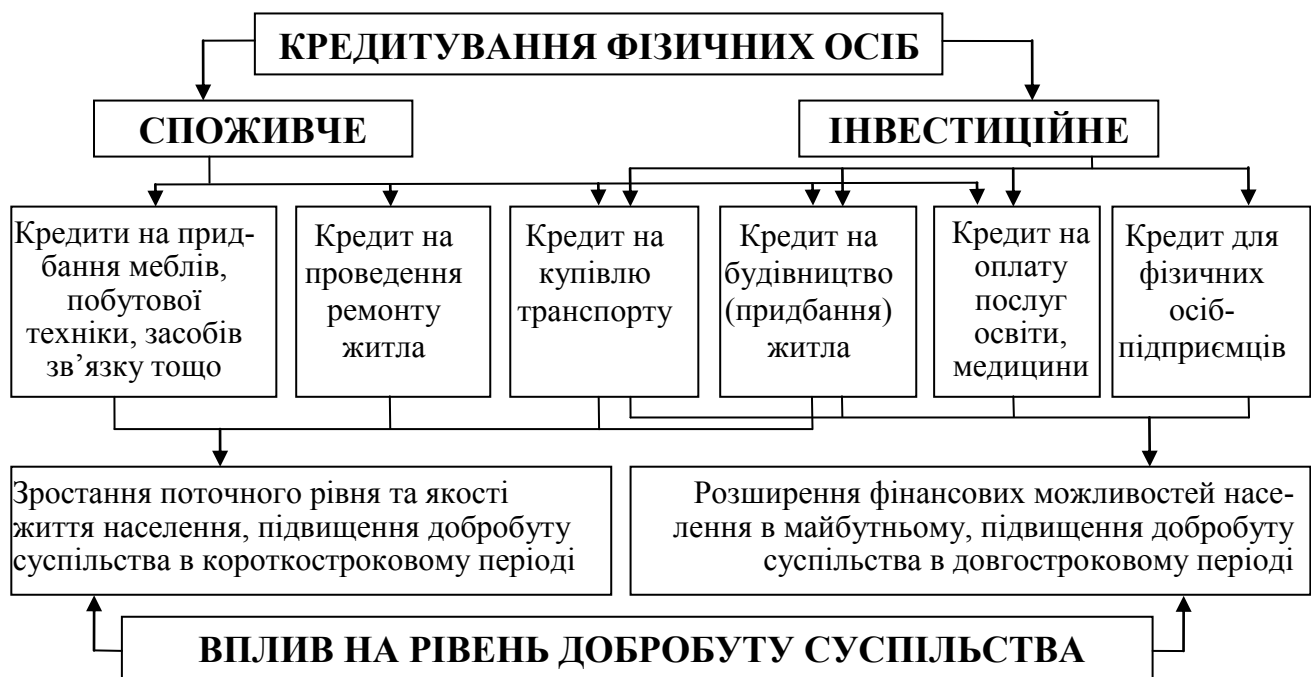
¹ Мочерний С. В., Тришак Л. С. Банківська система України. Львів: Тріада плюс, 2004. 304 с.

² Охрименко І. Б. Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». К., 2015. С. 3.

³ Алексеєнко Л. М., Гурняк С. В. Споживче кредитування в Україні: тенденції та перспективи розвитку. *Наука й економіка*. 2011. № 2(22). С. 8.

⁴ Глущенко С. В. Кредитний ринок: інститути та інструменти: навч. посіб.; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 91.

⁵ Лексис В. Кредит и банки; пер. с нем. М.: Перспектива, 1994. 120 с.

Рис. 3.10. Зв'язок між кредитуванням фізичних осіб та рівнем суспільного добробуту

Джерело: побудовано автором самостійно

На наш погляд, розмежування кредитування фізичних осіб за критерієм цільового призначення залучених коштів є до певної міри умовним, оскільки не існує дієвих способів моніторингу мотивації, якою керуються фізичні особи, придбаваючи ті чи інші товари – для власного споживання чи з метою ведення підприємницької діяльності. Очевидно, що існує цілий спектр товарів, які можуть мати різну мету використання. Для прикладу, придбання нерухомості може бути обумовлене бажанням покупця поліпшити власні житлові умови (мотив особистого споживання), отримати дохід від здачі житла в найм (мотив інвестування) чи зберегти свої заощадження від можливого знецінення (мотив безпеки). Ідентично, з різних боків може бути витлумачене придбання особою транспортного засобу, швейного приладдя, будівельного інвентарю тощо, які можуть виступати у якості як засобів для задоволення споживчих потреб, так і в якості предметів праці. Відтак можемо стверджувати про існування третього – змішаного виду кредитування фізичних осіб за ознакою цільового призначення залучених коштів.

Особливе місце серед спектру інвестиційних кредитів фізичним особам належить кредиту на будівництво (купівлю) житлової нерухо-

мості. У наукових джерелах нерідко його ототожнюють з іпотечним кредитом, що не зовсім вірно. Поняття іпотечного кредитування є значно ширшим, оскільки його об'єктом може виступати не тільки житло, але й комерційна нерухомість, земля і навіть споживчі потреби. Фундаментальна особливість іпотечного кредиту полягає у тому, що він надається позичальнику під заставу нерухомого майна¹, тоді як цільове використання позичених коштів може бути різним². Звісно, у більшості випадків іпотечний кредит використовується для будівництва чи придбання нерухомості, а також поліпшення житлових умов. Втім, враховуючи те, що кошти за іпотечним кредитом можуть бути використані на задоволення поточних споживчих потреб позичальника, його визначення як виключно інвестиційного різновиду кредиту є сумнівним.

Кредитування будівництва (купівлі) житла є одним із найбільш дієвих важелів впливу на рівень суспільного добробуту, адже дає змогу задовольнити потребу у житлі, що в ієрархії потреб А. Маслоу належить до фундаментальних потреб людини. Відсутність комфортних умов проживання та дієвих важелів їхнього забезпечення унеможливають нормальну життєдіяльність індивіда, стримують демографічну активність населення, загострюють соціальну напругу в суспільстві і, як наслідок, спричиняють уповільнення економічного розвитку країни³. Показники реалізації житлових потреб населення належать до провідних індикаторів рівня життя та, водночас, визначальних чинників, які формують рівень суспільної стабільності. Відтак кредитування житла виконує важливу соціальну роль, адже, на думку О. Євтуха, відіграє роль фінансового механізму, який здійснює перерозподіл нерухомості в інтересах суспільства⁴. Зважаючи на це, одним із базових

---

¹ Лагутін В. Д. Кредитування: теорія та практика: Навч. посіб. 4-те вид., стер. К.: Знання, 2004. С. 24.

² Стандарти надання, рефінансування та обслуговування іпотечних житлових кредитів: Рішення Наглядової ради Державної іпотечної установи від 11.09.2008 р. № 31 URL: <http://ipoteka.gov.ua/sites/default/files/standarts020212.pdf>.

³ Киричук Ю. Показник доступності житла як основний критерій ефективності державної житлової політики. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 1. С. 86.

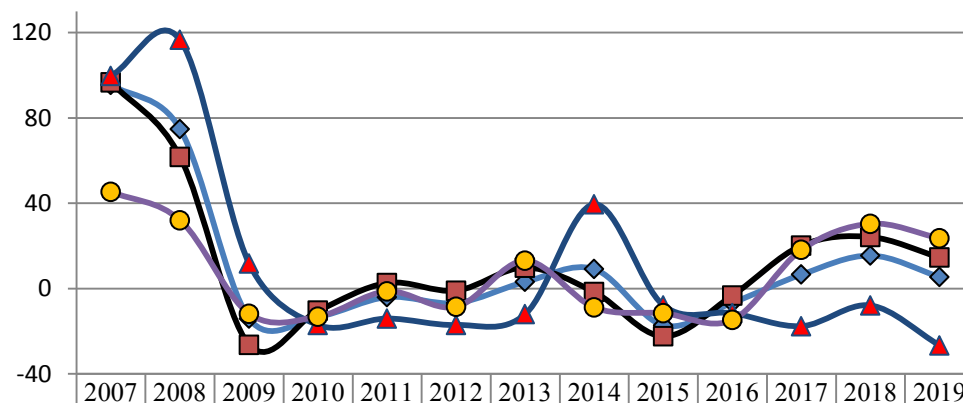
⁴ Євтух О. Іпотечний механізм інвестування. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2001. С. 16.

принципів функціонування іпотечного кредитування О. Євтух визначає принцип соціальності, зміст якого полягає в тому, що таке кредитування має бути доступним для широкого контингенту населення. Така доступність кредитування житла для окремих верств населення може досягатись за рахунок застосування фіскально-бюджетних інструментів державної підтримки¹.

Провідну роль у кредитуванні домогосподарств в Україні традиційно відіграє банківський сектор. Однак, як свідчать дані табл. 3.1, 3.2 додатку 3, обсяги кредитування впродовж останнього десятиліття мають нестійку динаміку та суттєво кореспондують із макроекономічною ситуацією в країні. Найвищі темпи зростання обсягів кредитування спостерігались у 2006 – I пол. 2008 року, тобто період високих темпів росту вітчизняної економіки (в середньому 7,0–7,9%), приріст непогашеної заборгованості за кредитами за ці роки становив 1,7–1,9 разу в річному численні. У наступних роках у зв'язку з економічною кризою, девальвацією національної грошової одиниці, кризою в банківській системі масштаби кредитування населення почали зменшуватись, за період 2008–2012 рр. обсяги непогашеної заборгованості за такими позиками скоротились в 1,5 разу. Відновлення економічного росту у 2010–2012 рр. лише пригальмувало падіння темпів кредитування населення, адже фундаментальні чинники, які його спричинили (висока питома вага «проблемних» кредитів, закритість ринків капіталу, наслідки девальваційного шоку) не були усунуті. Незначне відновлення позитивної динаміки кредитування населення мало місце у 2013–2014 рр., однак, у наступні роки у зв'язку з новим витком економічної кризи в Україні в поєднанні з глибокою девальвацією гривні та втраченою значного економічного потенціалу через іноземну агресію, його траєкторія знову стала негативною. Відновлення економічного зростання, повернення показників доходів населення до докризових значень, а також стабілізація ситуації в банківському секторі стали підґрунтям для відновлення позитивної динаміки кредитування населення (рис. 3.11).

---

¹ Євтух О. Т. Іпотека: житлове кредитування. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2000. С. 34.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
◆ Кредити всього	95,57	74,88	-13,99	-13,14	-3,97	-6,75	3,14	9,14	-17,21	-6,6	6,6	15,5	5,5
■ Споживчі кредити	96,8	61,78	-26,32	-10,33	2,64	-0,94	9,87	-1,65	-22,36	-3,19	20,2	24,2	14,6
▲ Кредити на будівництво (придбання) нерухомості	99,8	116,65	11,82	-17,05	-14,03	-17,06	-11,95	39,55	-7,84	-11,52	-17,6	-7,9	-26,6
● Інші кредити	45,4	32,1	-11,74	-13,11	-1,29	-8,52	13,13	-8,86	-11,57	-14,66	18,2	30,4	23,6

Рис. 3.11. Показники приросту залишків за непогашеними банківськими кредитами населенню в Україні у 2007–2019 рр., %

Джерело: побудовано автором за¹

Попри потенційно вагомій економічній та соціальній наслідки кредитування домогосподарств вони можуть реалізуватись на практиці за умови, коли бізнес спроможний адекватно відреагувати на зростання сукупного попиту. У іншому випадку його неконтрольоване зростання у середньостроковому періоді може провокувати різке погіршення платіжного балансу країни. Якщо пропозиція на ринку товарів і послуг з боку вітчизняних виробників (через високий рівень адміністративного втручання, репресивну податкову систему, несприятливий інвестиційний клімат тощо) не здатна покрити приріст сукупного попиту, викликаного масштабним кредитуванням фізичних осіб, – це провокує швидке збільшення обсягів купівлі населенням товарів імпорту, поглиблення дефіциту іноземної валюти на внутрішньому ринку і, відповідно, зростання інфляції та девальваційного тиску на національну валюту. Експансія імпорту, в свою чергу, стає додатковим важелем пригнічення вітчизняного виробництва, яке залишається слабко конкурентоспроможним через високі витрати, застарілі технології та неефективне управління. Саме надмірні темпи росту споживчого кредиту-

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

вання, на думку Я. Жаліла¹, належать до головних чинників, які викликали девальвацію гривні наприкінці 2008 року та спровокували економічну кризу в країні. Натомість у 2014–2016 рр. залежність виявила зворотню дію – високі темпи інфляції та девальвація гривні, спричинені втратою економічного потенціалу на Сході України та, відповідно, валютної виручки від експорту, спровокували обвальне зниження показників банківського кредитування населення. Ревальвація гривні та прискорений ріст номінальних доходів населення на фоні сповільнення інфляції стали поштовхом для відновлення кредитування домогосподарств у 2017–2019 рр. Втім це відновлення стосувалось в основному надання споживчих кредитів, залишки за кредитами на будівництво чи купівлю житлової нерухомості продовжили падіння.

У розрізі видів кредитування за його цільовим призначенням помірно вищою волатильністю позначена динаміка кредитів на будівництво (купівлю) нерухомості – показники зростання/падіння залишків заборгованості за цими позиками значно перевищують відповідну динаміку по кредитах населенню в цілому. Причини цього, серед іншого, криються у валютній структурі кредитів населенню: споживче кредитування здійснювалось, зазвичай, у національній валюті, тоді як іпотечне – переважно в іноземній (табл. 3.3, 3.4 додатку 3). Відтак девальвація національної валюти і перегляд банками умов кредитування нерухомості стали визначальними чинниками, які викликали зростання обсягів заборгованості населення за позиками банків на придбання (будівництво) чи реконструкцію нерухомості у 2008–2009 рр. та в 2014 році. Однак, через фактичне припинення кредитування нерухомості в умовах кризи банківської системи та дії системних макроекономічних чинників у періоди певної стабілізації валютного курсу в 2009–2013 рр. та 2015–2016 рр. залишки заборгованості за кредитами на придбання житла поступово знижувались. Останні роки позначені подальшою тенденцією до посилення ролі національної валюти в кредитуванні населення. Так питома вага гривні у споживчому

---

¹ Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. С. 152.

кредитуванні у 2019 році перевищила 91%, тоді як показник кредитування у доларі США знизився порівняно з показниками 2006–2010 років в 6–7 разів, 2011–2016 рр. – в 3–5 разів, частка кредитів в інших іноземних валютах знизилась до мінімуму. Незважаючи на те, що у кредитуванні нерухомості все ще превалює надання кредитів у доларах США, їх питома вага за останні роки знизилась на 10–15 в. п., до 62,9% у 2019 році. Натомість кредити в гривні на теперішній час складають близько 1/3 сукупних обсягів кредитування нерухомості, що в 2–3 рази перевищує показники кінця 2000-х – початку 2010-х років.

Поряд з нестабільністю обмінного курсу національної валюти вплив на динаміку показників кредитування населення справляють також ставки за новими позиками. У 2009–2010 рр. 3,5-разове падіння обсягів надання нових банківських кредитів населенню спостерігалось на фоні 1,5-разового зростання процентних ставок (з 15–16% у 2006–2007 рр. до 22–25%). Відносна стабілізація процентних ставок за новими кредитами у 2011–2013 рр. створила передумови для відновлення росту кредитування населення. Втім у 2014–2016 рр. визначальний вплив на низхідну динаміку обсягів надання нових позик населенню здійснювали не процентна ставка за ними, а дія інших економічних і, більшою мірою, позаекономічних чинників. Активне відновлення кредитування спостерігалось у 2017–2019 рр., коли обсяги виданих нових кредитів населенню зросли вчетверо порівняно із 2016 роком. Примітно, що таке стрімке зростання відбулось на фоні поступово підвищення кредитних ставок, причому незалежно від терміну позики. Зростання відсоткових ставок за споживчими кредитами у гривні в 2017–2019 рр. становило 1,5 рази порівняно з рівнем 2006–2010 рр., споживчі позики у доларах здорожчали за цей період у 2,5–3 рази, а в євро – в 3–3,5 рази (табл. 3.5, 3.6 додатку 3).

Негативним моментом вітчизняної практики кредитування населення є високий рівень його регіональної концентрації. Дані табл. 3.21 засвідчують, що впродовж останніх років близько половини загального обсягу залишків за виданими кредитами домогосподарствам були сконцентровані у трьох регіонах – м. Києві, Київській та Дніпропетровській областях, а більше 7/10 від сукупного обсягу – в 7-ми провідних регіо-

нах України, які характеризуються високим рівнем ділової активності, вищим за середній рівнем доходів та споживання населення. Відтак активне кредитування населення банківськими установами у цих регіонах ще більше поглиблює рівень диференціації матеріального становища громадян у регіональному зрізі, що може стати підґрунтям для посилення соціальних конфліктів та міжрегіональної нетерпимості. На наш погляд, така ситуація є додатковим чинником, що сприяє відтоку населення та фінансових ресурсів до більш розвинутих регіонів країни, що значною мірою нівелює перспективи поліпшення соціально-економічної ситуації в депресивних областях.

Таблиця 3.21

Показники кредитування населення України депозитними корпораціями (банками) у регіональному зрізі у 2012–2019 рр.

Регіони		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Всього	млрд грн	187,63	193,53	211,22	174,87	163,33	174,18	201,1	212,52
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Київ та Київська	млрд грн	72,20	82,53	88,27	64,87	58,78	55,30	70,71	89,28
	%	38,5	42,6	41,8	37,1	36,0	31,7	35,2	42,0
Дніпропетровська	млрд грн	14,61	14,76	17,96	15,32	16,18	19,18	21,22	21,28
	%	7,8	7,6	8,5	8,8	9,9	11,0	10,6	10,0
Одеська	млрд грн	14,12	12,96	18,42	17,85	16,24	13,43	13,40	9,32
	%	7,5	6,7	8,7	10,2	9,9	7,7	6,7	4,4
Харківська	млрд грн	9,92	9,01	10,51	10,13	9,73	10,30	11,44	10,93
	%	5,3	4,7	5,0	5,8	6,0	5,9	5,7	5,1
Донецька	млрд грн	13,50	13,96	13,72	9,37	7,82	10,71	11,22	8,90
	%	7,2	7,2	6,5	5,4	4,8	6,1	5,6	4,2
Львівська	млрд грн	7,15	6,61	6,90	7,08	6,75	7,73	8,92	10,04
	%	3,8	3,4	3,3	4,0	4,1	4,4	4,4	4,7
Інші області	млрд грн	56,13	53,70	55,44	50,25	47,83	57,53	64,19	62,77
	%	29,9	27,7	26,2	28,7	29,3	33,0	31,9	29,5

Джерело: складено автором за¹.

Посилення економічної і суспільно-політичної нестабільності негативно позначалось також на показниках строкової структури кредитування, в складі якого посилилась поточна компонента. Якщо у 2006–2008 рр. офердрафтні та строкові кредити терміном залучення до

¹ Кредити у розрізі регіонів. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

1 року становили в середньому 25–30% сукупних обсягів виданих нових кредитів, то у 2009–2014 рр. – вдвічі більше. Після певного зниження питомої ваги короткострокових і офердрафтних кредитів у 2015–2018 рр. (до 46–52% від сукупного обсягу), у 2019 році цей показник сягнув більше 70%, що є найвищим значенням за зазначений період. Примітно, що такі тенденції більшою мірою притаманні споживчому кредитуванню, структура позик на будівництво (купівлю) нерухомості не зазнала суттєвих змін. Зокрема, частка споживчих кредитів терміном до 1 року підвищилась з 17–20% у 2006–2007 рр. до 37–38% у 2013–2014 рр. та 46–51% у 2018–2019 рр., або у 2,5 рази, тоді як питома вага кредитів з терміном погашення більше 5 років зменшилась втричі. Натомість у структурі позик на будівництво (придбання) житла питома вага кредитів з терміном погашення більше 10 років у 2006–2019 рр. залишалась доволі стабільною в межах 3/4 сукупного обсягу, зміни у структурі спостерігались у розрізі позик до 1 року (їхня частка повернулася до показників 2006–2007 рр.), коливання значень за позиками з іншими термінами погашення було мінімальним (табл. 3.7, 3.8 додатку 3).

Вплив кредитування на рівень добробуту суспільства, в першу чергу, виявляється у зростанні сукупного споживання. Показники табл. 3.22 свідчать, що у 2006–2008 рр. кредити різного цільового призначення відігравали вагомую роль у збільшенні обсягів сукупного споживання в Україні. У період кредитного «буму» в Україні у 2006–2007 рр. на одну гривню споживчих витрат припадало 0,5–0,6 грн нових кредитів населення. У 2016 році кожен відсоток приросту споживчих витрат населення супроводжувався приростом нових кредитів домогосподарств на 4,71%, у 2017 році – на 2,22%. У 2018 році ситуація розвивалась інерційно, обсяги нових кредитів становили майже чверть від сукупних обсягів споживання, однак, кожна гривня приросту сукупних витрат супроводжувалась збільшенням обсягів залучення нових кредитів всього на 0,05 грн.

Економічна рецесія 2009 року катастрофічно вплинула на кредитування населення, оскільки обсяги нових кредитів впали в 3,6 рази на фоні слабкого номінального приросту споживчих витрат домогос-

подарств. Відновлення з 2010 року економічного зростання дещо поживило процеси кредитування населення, однак, до 2013 року вони так і не досягли докризового рівня, а їх роль у формуванні сукупного споживчого попиту продовжувала залишатись у 2–3 рази нижчою, ніж у 2006–2007 рр. (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Показники кредитування депозитними корпораціями (банками) домогосподарств в Україні у 2006–2018 рр., млрд грн

Роки	Обсяги нових кредитів д/г	Витрати д/г на придбання товарів і послуг	Обсяги нових кредитів, у % до споживчих витрат д/г	Зміна обсягу нових кредитів на 1 грн приросту споживчих витрат д/г, грн	Зміна обсягу нових кредитів на 1% приросту витрат д/г, %
2006	91,16	385,68	23,6	0,63	4,71
2007	156,13	509,53	30,6	0,52	2,22
2008	165,37	695,62	23,8	0,05	0,16
2009	45,52	709,03	6,4	-8,94	-37,59
2010	57,80	838,21	6,9	0,10	1,48
2011	98,21	1030,64	9,5	0,21	3,05
2012	104,10	1194,79	8,7	0,04	0,38
2013	134,27	1304,03	10,3	0,28	3,17
2014	97,16	1316,76	7,4	-2,92	-28,31
2015	61,39	1568,17	3,9	-0,14	-1,93
2016	77,87	1840,26	4,2	0,06	1,55
2017	119,30	2359,99	5,1	0,08	1,88
2018	177,41	2884,97	6,1	0,11	2,19
2019	314,30	н.д.	–	–	–

Примітка: д/г – скорочено домогосподарство

Джерело: побудовано за^{1, 2}

Економічна рецесія, що супроводжувала зміну влади в країні та іноземну агресію проти України, призвела до формування низхідного тренду в динаміці кредитування домогосподарств. На фоні галопуючої інфляції, обвального падіння курсу національної грошової одиниці та найбільшої за період незалежності кризи банківської системи обсяги

¹ Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

видачі нових позик населенню зменшились в 2,2 рази. В середньому на 1% приросту витрат населення на придбання товарів та послуг у 2014 році спостерігалось скорочення обсягів кредитування на 28,3%. Однак, зі стабілізацією економічної ситуації, валютного курсу та зниженням темпів інфляції, масштаби кредитування населення знову відновили зростання, а в 2019 рр. воно набуло характеру кредитного «буму». Тільки за цей рік обсяги виданих нових кредитів населенню зросли в 1,8 рази до 314,3 млрд грн. Отож, попри суперечливу динаміку впродовж останнього десятиліття, кредитування продовжує відігравати достатньо важливу роль як інструмент стимулювання споживання.

На траєкторію обсягів кредитування населення здійснюють вплив цілий комплекс як економічних, так і позаекономічних чинників. До числа перших, крім обмінного курсу національної грошової одиниці, належать також динаміка зростання економіки, доходів та витрат населення, кон'юнктура на кредитному ринку та інше. Оцінити залежність показників кредитування від дії цих чинників дає змогу застосування методів кореляційного і регресійного аналізу. У якості результуючого показника може виступати приріст залишків заборгованості за кредитами населенню (як показник, що характеризує сальдо кредитування, тобто різницю між обсягами залучення та повернення позик), тоді як формування вибірки факторних індикаторів потребує попереднього аналізу. Результати кореляційного аналізу засвідчили слабкість зв'язку між результуючим показником та індикаторами індексу зростання фізичного обсягу ВВП, індексом споживчих цін, обмінним курсом валюти (зважаючи на те, що впродовж періоду спостереження він формування не стільки під впливом економічної динаміки, як внаслідок адміністративного регулювання); натомість доволі помітний прямий зв'язок у показника приросту залишків за кредитами домогосподарствам існує з показниками приросту номінального ВВП, доходів та витрат населення, а також тісний обернений зв'язок з рівнем процентних витрат за новими банківськими кредитами населенню. Відтак включимо ці індикатори в число факторних при моделюванні (табл. 3.23).

**Результати кореляційного аналізу залишків заборгованості
за кредитами населенню та динаміки окремих макроекономічних
індикаторів за даними 2006–2018 рр.**

Результуючий показник (Y)		Факторні індикатори ($x_1 \dots x_n$)			
Приріст залишків за кредитами, %		Приріст сукупних доходів населення, %	Приріст споживчих витрат населення, %	Приріст номінального ВВП, %	Процентна ставка за новими кредитами, %
2006	129,984	23,769	25,723	23,548	15,2
2007	95,574	32,036	32,112	32,935	15,6
2008	74,880	35,674	36,522	31,915	18,7
2009	-13,990	5,752	1,928	-4,418	22,3
2010	-13,144	23,135	18,219	18,325	25,2
2011	-3,971	15,036	22,957	20,399	26,5
2012	-6,754	15,087	15,927	8,147	27,4
2013	3,144	0,060	9,143	4,356	27,3
2014	9,141	3,978	0,976	4,220	26,8
2015	-17,210	16,828	19,093	25,309	28,1
2016	-6,599	15,763	17,351	19,955	30,6
2017	6,643	29,286	28,242	25,091	29,1
2018	15,455	22,497	22,245	19,328	30,4
Коефіцієнт кореляції		0,558003	0,584481	0,53051	-0,84734

Джерело: побудовано за^{1, 2, 3}

За результатами аналізу чотирьохфакторна модель регресійного зв'язку між показником приросту заборгованості за виданими кредитами населенню та вибіркою макроекономічних індикаторів набуде такого вигляду:

$$Y = 166,2841 - 1,01503x_1 + 1,526545x_2 + 0,729513x_3 - 6,79298x_4$$

де: x_1 – приріст сукупних доходів домогосподарств, у % до попереднього року; x_2 – приріст споживчих витрат домогосподарств, у % до переднього року; x_3 – приріст номінального ВВП у % до попереднього року; x_4 – процентна ставка за новими банківськими кредитами домогосподарствам, %. $R^2 = 0,803523$ (результативний показник залежить від факторних на 80,35%). Коефіцієнт множинної кореляції $R_m = 0,8964$

¹ Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

свідчить про сильний (тісний) зв'язок між показниками. Перевірка істотності зв'язку за F-критерієм: $8,1793 > 4,103$ при $\alpha=0,05$ та числі ступенів вільності $k_1=2$, $k_2=10$. Отже, зв'язок між показниками, які включено у чотирьохфакторну регресійну модель, є істотним (невипадковим) (додаток Й).

Інтерпретуючи отримані результати можемо констатувати, що найвищим потенціалом серед факторних показників у питанні активізації кредитування населення володіє рівень процентних ставок за новими позиками – зниження цього показника на 1 в. п. дає приріст залишків за видатними кредитами на 6,79%. Об'єктивно, що зростання сукупних доходів населення зменшує його інтерес до отримання банківських кредитів, тоді як кожен 1% приросту споживчого попиту та номінального ВВП викликає зростання обсягів заборгованості за кредитами населенню на 1,53% та 0,73% відповідно. Таким чином, формулюючи висновки про перспективи активізації кредитування населення, можемо констатувати, що вони закладені у досягненні економічного зростання та суттєвого здешевлення кредитних ресурсів.

Щодо інших депозитних корпорацій, зокрема (кредитних спілок, ломбардів та ін.), то їхня роль у формуванні суспільного добробуту залишається мізерною. Якщо у світовій практиці кредитні спілки виступають реальною альтернативою банківській системі, то в Україні їх діяльність перебуває практично у зародковому стані. З огляду на те, що офіційна статистика не подає даних про надані послуги фінансових компаній у розрізі інституційних секторів економіки або ж фізичних та юридичних осіб, це ускладнює оцінку їх ролі у кредитуванні домогосподарств. Тому зосередимо увагу на показниках кредитування населення з боку кредитних спілок та ломбардів.

Незважаючи на відновлення економічного зростання, кредитні спілки на теперішній час переживають глибоку кризу. Втрата довіри з боку населення до цих фінансових установ є головним чинником того, що у 2-й половині 2010-х років залишки за непогашеними позиками кредитних спілок коливаються в межах 1,8–2,2 млрд грн, що значно нижче періоду 2006–2010 рр. Натомість ломбардна діяльність характеризується поступальним розвитком, що цілком очікувано. На теперішній час банківські установи значно посилили вимоги до позичальників при наданні кредитів, внаслідок чого частина потенційних реципієнтів

позик переорієнтувалась на кредитування в інших фінансових установах, насамперед у ломбардах (через нестачу чи наявність неформальних доходів, або ж небажання витратити час на взяття позики). З точки зору техніки кредитування перевагою ломбардів є ліберальні вимоги до позичальника та спрощений документообіг, однак, значним негативним моментом є винятково висока вартість таких позик. Попри високу вартість, ринок ломбардних позик активно розвивається: у 2016–2018 рр. обсяг наданих ломбардами кредитів зріс в порівнянні з 2012–2014 рр. вдвічі, у 2019 році він досяг 18,2 млрд грн (табл. 3.24).

Таблиця 3.24

Показники кредитування домогосподарств окремими видами небанківських фінансових установ в Україні у 2006–2019 рр., млрд грн

Період	Обсяги виданих кредитів	В тому числі:		Сукупні витрати населення на товари і послуги	Обсяги кредитів, у % до сукупних споживчих витрат населення
		Кредитні спілки	Ломбарди		
2006	4,16	2,60	1,56	385,68	1,1
2007	6,47	4,51	1,96	509,53	1,3
2008	7,70	5,57	2,13	695,62	1,1
2009	7,42	3,91	3,51	709,03	1,0
2010	8,85	3,35	5,50	838,21	1,1
2011	9,57	2,24	7,33	1030,64	0,9
2012	11,48	2,53	8,95	1194,79	1,0
2013	10,72	2,35	8,37	1304,03	0,8
2014	10,40	1,99	8,41	1316,76	0,8
2015	14,25	1,79	12,46	1568,17	0,9
2016	18,52	1,80	16,72	1840,26	1,0
2017	18,29	1,90	16,39	2359,99	0,8
2018	18,46	2,02	16,44	2884,97	0,6
2019	20,46	2,28	18,18	н.д.	–

Джерело: побудовано за^{1, 2, 3}

Структурна трансформація вітчизняної економіки в період переходу до ринкових умов господарювання призвела до виникнення нової суспільної верстви громадян-підприємців. У зарубіжних країнах мале

¹ Інформація про стан і розвиток ломбардів України. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-lombardiv-Ukrainy.html>.

² Інформація про стан і розвиток фінансових компаній та лізингодавців. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-finansovykh-kompanii-lizynhodavtsiv-ta-lombardiv-Ukrainy.html>.

³ Інформація про стан і розвиток кредитних установ України. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html>.

підприємництво виконує не стільки економічну функцію як виробник економічних благ, скільки має вагоме соціальне призначення, забезпечуючи роботою більше 2/3 зайнятих. Враховуючи це, сприяння розвитку малого бізнесу є одним із дієвих способів вирішення проблеми безробіття працездатного населення, зниження рівня бідності та становлення середнього класу. Не останню роль при цьому відіграє механізм кредитування фізичних осіб-підприємців, який впродовж останніх років в Україні активно розвивається. Вагомим чинником, що стримує розвиток цього різновиду кредитування є конфлікт інтересів кредитора і позичальника: з одного боку, більшість підприємців потребують додаткового фінансування саме у перший рік функціонування їхнього бізнесу, нестача коштів є причиною закриття впродовж року з дати заснування більше третини усіх новостворених малих підприємств; з іншого боку, зважаючи на доволі високий рівень ризику кредитування малого підприємництва банківські установи зацікавлені у наданні позик суб'єктам малого бізнесу, які уже функціонують певний час (від року і більше). Вирішити цю проблему дає можливість застосування інструментарію державної підтримки кредитування малого бізнесу (розробка схем гарантування кредитів, пільгового фінансування банківських установ, часткового погашення інтересу за кредитами тощо).

До інших чинників, що стримують розвиток кредитування малого бізнесу в Україні зараховують: ускладнення процедур видачі кредитів, впровадження більш жорсткої системи оцінювання ризиків та нової методики оцінювання заставки. В рамках перевірки кредитоспроможності потенційного позичальника проводиться: перевірка фінансового стану суб'єкта малого бізнесу, визначення його прибутковості, волатильності доходів; перевірка наявності зобов'язань перед третіми особами; прогнозування руху коштів; оцінювання професійності власників, структури клієнтської бази та інші чинники¹. Низька прибутковість кредитування малого бізнесу (зважаючи на невеликі обсяги позик та високі трансакційні витрати) в поєднанні з підвищеним ризиком знижують привабливість цього напряму діяльності для банківських уста-

---

¹ Шморгай М., Кривень Н. Сучасні тенденції розвитку банківського мікrokредитування малого бізнесу в Україні. *Економіка розвитку*. 2011. № 2. С. 27.

нов. Недоотримані від надання кредитів малому бізнесу доходи банківські установи компенсують за рахунок високої комісії та підвищення процентних ставок, що ще більше знижує доступність та привабливість такого кредитування для суб'єктів малого підприємництва. Ми погоджуємось з позицією О. Булавинця, що вирішити ці проблеми без застосування регуляторних важелів практично неможливо, а активність держави має виявлятися у двох напрямках: формування стимулюючого законодавчого поля; вдосконалення форм державної підтримки кредитування малого бізнесу¹.

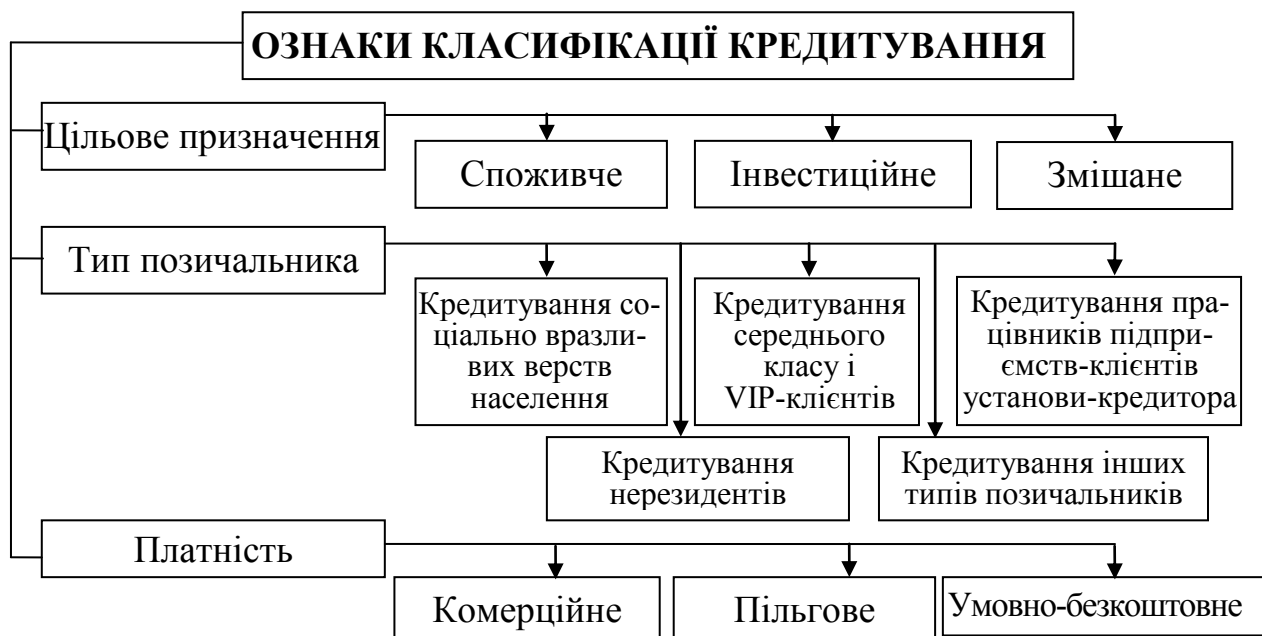
Примітно, що розкриваючи зміст інвестиційного (виробничого) кредиту, більшість науковців зводить його цільове призначення до придбання певних товарів інвестиційного характеру (нерухомості, виробничого обладнання тощо) з метою ведення господарської діяльності. Між тим, одним із поширених видів кредитування фізичних осіб, що отримало широке розповсюдження у практиці розвинутих країн, є кредитування освітніх послуг. Воно поєднує ознаки як споживчого, так і інвестиційного кредитування. З одного боку, кредитування освітніх послуг не пов'язане зі спрямуванням коштів на виробничі цілі чи їхнім інвестуванням у певні матеріальні чи нематеріальні активи, що приносять дохід. З іншого боку, продуктивний характер кредитування освіти очевидний, адже вкладання коштів у приріст знань, навиків індивіда створює передумови для підвищення його добробуту в майбутньому за рахунок отримання більш оплачуваної роботи, започаткування власної справи чи використання інших способів збільшення особистих доходів.

Розглядаючи таксономічні аспекти кредитування фізичних осіб, доцільно відзначити, що більшість ознак їхньої класифікації пов'язані з особливостями банківських технологій кредитування. Втім поряд із «традиційними» ознаками класифікації кредитів (термін кредитування, розміри та валюта кредиту, вид забезпечення, спосіб погашення тощо), окремі науковці пропонують виділяти також ознаки, які вказують на соціальні аспекти кредитування. На думку Н. Бабіної, важливою ознакою класифікації кредитів є тип позичальника, адже представники різних суспільних верств можуть потребувати кредитів різного функ-

---

¹ Булавинець О. В. Позичений капітал у фінансуванні підприємств в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ, 2016. С. 173.

ціонального призначення. За цим критерієм в окрему групу доцільно виділяти кредити таким позичальникам, як абітурієнти (студенти), працюючі пенсіонери, молоді сім'ї, в яких один член подружжя не досяг 30-річного віку. Такі кредити, на думку науковця, характеризуються низькою прибутковістю, а надаючи їх, банк реалізує певну соціальну функцію фінансування осіб, які відчувають матеріальні труднощі¹. Окрему групу позичальників складають працівники суб'єктів господарювання – клієнтів банку-кредитора, вони формують основу контингенту користувачів так званими корпоративними кредитами (із забезпеченням у формі поручительства організації-роботодавця). До інших соціальних верств для розмежування кредитів Н. Бабіна пропонує зараховувати: фізичних осіб-позичальників із позитивною кредитною історією; VIP-клієнтів; приватних підприємців; іноземців тощо². Вважаємо, що такий підхід до розмежування кредитів фізичним особам є корисним, оскільки створює передумови для проведення банком більш соціально відповідальної та справедливої кредитної політики, що передбачає пільгові умови кредитування для соціально вразливих прошарків суспільства – з одного боку, та врахування індивідуальних потреб представників середнього та вищого класу – з іншого боку (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Соціоцентричні ознаки класифікації кредитування

Джерело: побудовано автором самостійно

¹ Бабіна Н. В. К вопросу о классификации потребительских кредитов. *Сервис в России и за рубежом*. 2009. № 1. С. 31.

² Там само.

Оригінальністю відзначається підхід до класифікації кредитів фізичним особам, запропонований М. Чирковою. На її думку, в основу такого розподілу мають бути покладені специфіка позичальника і, власне, кредитного продукту, згідно чого доцільно виділяти масово-роздрібні, індивідуально-роздрібні та умовно-роздрібні кредити. До першої групи належить більшість кредитів на придбання споживчих товарів і послуг; друга група об'єднує іпотечні кредити та позики для клієнтів категорії VIP; до третьої групи належать позики для підприємців¹.

Важливою ознакою класифікації кредитів, яка вказує на тісний зв'язок між кредитуванням та рівнем суспільного добробуту, є критерій платності. За цією ознакою кредити, на наш погляд, доцільно розмежувати на комерційні, пільговані та умовно-безкоштовні. До числа комерційних доцільно зарахувати більшість споживчих кредитів, оскільки вони, як-правило, видаються за дуже високими ставками, що можуть перевищувати 100 і більше відсотків річних. Пільгованими є кредити, відсоткова ставка за якими значно нижча від середньоринкової, що, зазвичай, є наслідком державного регулювання. Для прикладу, до цієї групи належать позики, видані за державними програмами сприяння житловому будівництву (Державною програмою забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки², Державною програмою забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки³, Державною цільовою соціально-економічною програмою будівництва (придбання) доступного житла на 2010–2017 роки⁴, програмою кредитування житла для учасників АТО⁵ тощо), а також державними та регіональними програмами стимулювання розвитку малого підприємництва (позики, видані із застосуванням механізму часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами малому бізнесу⁶).

---

¹ Чиркова М. Б., Ієвлева А. А. Розничные кредитные продукты коммерческих банков: сущность, виды и критерии классификации. *Вестник Российского государственного торгово-экономического университета*. 2010. № 1 (39). С. 121–128.

² Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки: Постанова КМУ від 29.07.2002 р. № 1089 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1089-2002-п>.

³ Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки: Постанова КМУ від 24.10.2012 р. № 967 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-п>.

⁴ Про затвердження Державної цільової соціально-економічної програми будівництва (придбання) доступного житла на 2010–2017 роки: Постанова КМУ від 11.11.2009 р. № 1249 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1249-2009-п>.

⁵ Розпочато пільгове кредитування учасників АТО на придбання житла URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/news/npart/rozpochato-pilgove-kredituvannya-uchasnikiv-ato-na-privbannya-jitla.html>.

⁶ Про затвердження Програми підвищення конкурентоспроможності Львівської області на 2016–2020 роки: рішення Львівської обласної ради від 26.04.2016 р. № 163 URL: http://www.loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Programa%20pidvYschennya%20konkurentospromozhnosti%20L_vivs_koi%20oblasti.pdf.

Основним проблемним моментом пільгованого кредитування є те, що воно вимагає проходження складних бюрократичних процедур погодження позики в органах державної влади, що демотивує потенційних позичальників до їхнього залучення. Таким чином, незважаючи на в цілому раціональну ідею щодо використання важелів державного регулювання з метою підвищення доступності кредитів для окремих суспільних верств, важливим недоліком такої практики є збереження корупційного середовища, оскільки вирішення того, чи отримає потенційний позичальник державну підтримку, відбувається у ручному режимі. Крім цього, на думку окремих експертів, механізм здешевлення кредитів для представників малого бізнесу чи в рамках програм сприяння житловому будівництву через часткове погашення відсоткових ставок є нічим іншим, як механізмом «перекачування» коштів з бюджету до власників банків.

Оригінальним механізмом стимулювання соціальної активності бізнесу в Україні є пільгове кредитування соціальних підприємств, яке реалізує низка комерційних банків в рамках Програми соціального інвестування WNISEF. Відповідно до вимог Програми, право на отримання кредитів за зниженими фіксованими ставками проценту мають суб'єкти господарювання, які у своїх статутних документах декларують соціальну (екологічну) мету діяльності, а також мають чітко прописаний механізм розподілу прибутку, що передбачає спрямування його певного відсотка на соціальні цілі. Крім цього, перевага при відборі претендентів на отримання кредитування віддається проектам, які передбачають вагомий соціальний ефект від їхньої реалізації¹.

До числа умовно безкоштовних кредитів належать позики, які можуть видаватись фізичним особам, домогосподарствам та мікропідприємствам в рамках сучасних бізнес-моделей фінансування. Як зазначає У. Штибель, одним із напрямів фінансової інклюзивності (поширення фінансових послуг на усі верстви населення, в тому числі бідних) є мікрокредитування, що передбачає надання невеликих за обсягом кредитів мікропідприємствам чи фізичним особам, рівень матеріального достатку яких не дає їм можливості претендувати на загальноринкові банківські кредити через відсутність стійкої зайнятості чи ліквідної застави². Умовно

---

¹ Фінансування соціальних підприємств URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/instrumenty/finansuvannya-sotsialnykh-pidpriemstv/158-pilhovi-kredyty-dlia-sotsialnykh-pidpriemstv-vid-wnisef>.

² Штибель У. І. Формування соціально-орієнтованої банківської системи в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. С. 59.

безкоштовним таке кредитування слід вважати тому, що організації-партнери, які забезпечують його функціонування, все ж беруть певну комісію за свої послуги (оформлення заявок на отримання кредитів, їхня публікація на Інтернет-платформі тощо). Слід зауважити, що в теперішній час механізми народного (спільного) кредитування набули значного розвитку, світовими лідерами у цій сфері залишаються системи Kiva¹, Zopa², Babyloan³ та інші. Для прикладу, кредитами у системі Kiva скористались більше 1,6 млн осіб у 82 країнах, а рівень поворотності позик складає 97%.

Мікрокредитування, на наш погляд, слід розглядати як комплементарну до інвестиційного і споживчого кредитування форму фінансового забезпечення суспільного добробуту. Споживче кредитування може сприяти вирівнюванню фінансових можливостей між заможним прошарком населення та громадянами з середніми доходами, однак, воно не спроможне вирішити проблему низького рівня споживання найбідніших. Для того, щоб отримати споживчий кредит, людина все ж повинна володіти певним рівнем доходів. Тому для громадян, які перебувають у скрутному матеріальному становищі та найбільше потребують збільшення споживання, він зазвичай недоступний через відмову банку. Однак, мікрокредитування, у його первинному сенсі, здатне вирішити цю проблему.

В основу розвитку мікрокредитування та інших напрямів фінансової інклюзії покладена ідея, що найменш заможні верстви населення володіють величезним нереалізованим потенціалом у споживанні, виробництві, послугах чи інноваціях, а тому сприяючи їхньому залученню до активного економічного життя, допомагаючи вийти з так званої «пастки бідності», бізнес-структури стимулюють розширення ринків збуту, підвищення кваліфікації робочої сили, а також зміцнюють свою репутацію в суспільстві як соціально-відповідального суб'єкта господарювання. Втім, слід визнати, що у вітчизняних умовах поняття «мікрокредитування» має спотворений зміст, практично повністю позбавлений соціальної компоненти. В Україні під мікрокредитами розуміють споживчі позики або позики малому бізнесу, що характеризуються незначним обсягом та високою вартістю. Чи сприяє таке кредитування підвищенню рівня добробуту суспільства і вирішенню проблеми бідності – питання дискусійне.

---

¹ Kiva international nonprofit URL: <https://www.kiva.org>.

² Zopaloans URL: <https://www.zopa.com>.

³ Babyloan: 1-er site européen de microcrédit solidaire URL: <http://www.babyloan.org/fr>.

РОЗДІЛ 4

ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В УКРАЇНІ

4.1. Прямі податки в підсистемі фінансового регулювання суспільного добробуту

З утвердженням ринкових відносин фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту зазнає якісних трансформацій. В доповнення до методів задоволення суспільних потреб, які передбачають безпосереднє спрямування фінансових ресурсів держави та інших суб'єктів економіки на формування доходів населення та здійснення соціальних виплат, продукування соціальних послуг, все більшого застосування отримує інструментарій, який передбачає непряме втручання у соціально-економічні процеси за допомогою фіскально-бюджетних інструментів фінансового регулювання.

Фінансове регулювання суспільного добробуту в Україні передбачає застосування різного спектру фіскально-бюджетних і монетарних інструментів впливу на фінансові відносини, пов'язані із формуванням доходів населення чи надання йому суспільних послуг. Однак, під впливом економічних, історичних та інших обставин в Україні інструментарій фінансового регулювання отримує застосування головно для реалізації фінансової політики у сфері доходів населення, натомість при організації надання суспільних послуг чи в захисті довкілля превалюють інструменти фінансового забезпечення. Така ситуація, в першу чергу, пояснюється успадкованою з часів планової економіки моделлю організації надання суспільних послуг за рахунок бюджетних коштів та із залученням розвинутої мережі державних та комунальних закладів соціальної сфери. Незважаючи на створення умов для розвитку недержавного сегменту освіти, надання медичних послуг чи соціального обслуговування, в Україні вони мають маргінальний характер та не відіграють помітної ролі у задоволенні потреб населення у відповідних благах. Зважаючи на вузькість контингенту споживачів цих послуг, які надаються на платній основі, недержавний сегмент

закладів соціальної сфери складно визначити як альтернативу відповідним закладам державної та комунальної форми власності, швидше, їхнє існування є відповіддю бізнесу на снобізм невеликого прошарку заможного населення країни. Винятком з цього правила є вузький сегмент медичних послуг (зокрема, стоматологічні послуги, медична діагностика та дослідження), які на сьогодні забезпечує переважно приватний сегмент охорони здоров'я.

Зважаючи на превалювання інструментарію фінансового забезпечення при наданні суспільних послуг, фінансове регулювання отримує застосування переважно у сфері забезпечення матеріальної складової суспільного добробуту. Серед усього спектру регуляторних фінансових інструментів провідну роль відіграє оподаткування, зокрема податки на доходи та прибуток. В Україні провідним інструментом фінансового регулювання матеріального добробуту населення є податок на доходи фізичних осіб.

У будь-якій державі система оподаткування доходів населення регулює відносини між державою та платниками податків – фізичними особами. Вона, з одного боку, забезпечує формування значної частини доходів держави, а з іншого, – виступає важливим інструментом реалізації політики суспільного добробуту. Регулюючи параметри оподаткування доходів громадян, держава прагне не тільки наповнити бюджети різних рівнів, але й вирішувати соціальні проблеми, коригуючи параметри майнового розшарування у розрізі окремих суспільних верств, впливаючи на показники суспільного споживання, обсяги заощаджень населення та інше. З досвіду країн з демократичними режимами із чітко визначеними умовами суспільного договору, високим рівнем життя і доходів населення можна стверджувати, що оподаткування доходів населення є дієвим інструментом перерозподілу та забезпечення соціальної справедливості. За своєю природою податок на особисті доходи скерований на забезпечення соціальної справедливості податкової системи, адже рівень оподаткування у цьому випадку перебуває у прямій залежності від обсягів доходу платника.

Вітчизняна модель оподаткування доходів населення перебуває у стані постійного реформування, що передбачає зміну ставок, бази оподаткування, критеріїв надання пільг тощо. Однак, у науковому середовищі та суспільній думці побутує думка про несправедливий

характер податку на доходи фізичних осіб, його низьку дієвість щодо зниження майнової нерівності населення та детінізації вітчизняної економіки. Широко критикованою є також практика застосування податкової соціальної пільги, військового збору тощо. Вирішення цих проблем не можливе шляхом сліпого копіювання зарубіжного досвіду, оскільки в умовах України західні рецепти податково-бюджетного регулювання не завжди спрацьовують. У питанні вдосконалення оподаткування особистих доходів населення також важливо утриматись від застосування методу спроб і помилок, що може мати шкідливі наслідки для економіки країни та показників соціального розвитку. Прийняттю управлінських рішень у цій сфері мають передувати ґрунтовні наукові дослідження та розрахунки, зокрема моніторинг соціальної ефективності податку на особисті доходи з точки зору впливу на рівень добробуту населення та ступінь майнового розшарування.

Проблематика оподаткування особистих доходів населення та його оптимізації постійно перебуває у полі зору науковців економічного профілю. Серед актуальних публікацій останніх років з цієї тематики слід відзначити праці: А. Крисоватого і А. Луцика (щодо впливу податків на рівень суспільного добробуту¹); Л. Коцан, (присвячену оцінюванню впливу змін у ставках податку на особисті доходи на населення з різним рівнем добробуту²); М. Кондратенко (стосовно розподілу податкового навантаження між різними верствами населення³); Ю. Сибірянської та П. Пірнікози, (у якій розглянуті соціальні та фіскальні ефекти реформування податку на доходи фізичних осіб в Україні⁴).

Практика оподаткування особистих доходів громадян в Україні пройшла тривалу історію перетворень, яка налічує періоди функціонування як прогресивної, так і пропорційної шкали ставок цього

---

¹ Крисоватий А., Луцик А. Податкові аспекти соціального добробуту в Україні. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 2 (47). С. 7–17.

² Коцан Л. Соціально-регулююча роль оподаткування доходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 88–91.

³ Кондратенко М. Розподіл податкового навантаження на фізичних осіб в Україні та напрями його оптимізації. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 3 (153). С. 414–422.

⁴ Сибірянська Ю., Парнікоза П. Фіскальні та соціальні ефекти реформування податку на доходи фізичних осіб в Україні / За заг. ред. В. Мазярчука. Київ: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2017. 31 с.

податку. Втім пошуки оптимальної моделі оподаткування доходів громадян поки тривають. Період функціонування прогресивної шкали податку на доходи фізичних осіб припав на 1991–2004 роки, при цьому рівень прогресії ставок поступово знижувався. Якщо у 1991 році максимальна ставка ПДФО становила 90% (це призвело до різкого зниження доходів бюджету, оскільки мотивувало платників ухилятися від сплати податку), то у 2004 році мінімальна ставка податку становила 10%, а максимальна – 40% від оподаткованого доходу. При цьому розміри ставки податку були диференційовані залежно від оподаткованого доходу, виміряного у кількості мінімальних заробітних плат. З 2004 року в Україні впроваджено єдину пропорційну ставку оподаткування розміром 13% (з 2007 року – 15%). З 2011 року діяла базова ставка розміром 15% для доходів, які за місяць не перевищують 10 мінімальних зарплат та 17% (20% з 2015 року) – для доходів понад 10 мінімальних заробітних плат. Таким чином, було повернуто норму про слабку прогресію в оподаткуванні доходів фізичних осіб.

Відповідно до норм Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» помірно прогресивна шкала оподаткування доходів фізичних осіб вчергове була відмінена й замінена на єдину ставку податку 18%¹. Впровадження пропорційної моделі податку обґрунтовувалось необхідністю встановити єдині правила для усіх громадян і стимулювати інвестиційну активність заможних прошарків суспільства. Іншим мотивом новацій було очікування детінізації доходів населення, оскільки навіть за слабкої прогресії ставок та недостатнього розвитку податкової культури існувала ймовірність збереження практики масового приховування доходів від оподаткування. Однак, у науковій літературі такі новації в оподаткуванні особистих доходів оцінювались як антисоціальні. Як підтвердила практика, суттєвих зрушень у питанні детінізації доходів найбільш заможних громадян не відбулось, а надходження ПДФО після реформи скоротилися. Це дало підстави окремим науковцям стверджувати, що існуюча в Україні модель оподаткування

---

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 р. № 909-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/lawsshow909-19> (дата звернення: 31.10.2018).

особистих доходів зорієнтована на захист інтересів заможних верств населення і поглиблює рівень майнового розшарування у суспільстві¹.

Послаблення соціальної функції оподаткування доходів є одним із основних дестабілізуючих факторів вітчизняної податкової системи. Проведені Л. Коцан розрахунки засвідчили, що найбільший вплив підвищення ставки з 15% до 18% мало на осіб із середнім рівнем доходів, а це – більша частина населення України. Збільшився податковий тягар і на бідні верстви населення. Проте для громадян, які отримують значні доходи, у розмірі більшому ніж 10 мінімальних заробітних плат, навпаки – податковий тягар послабився².

З точки зору справедливого розподілу податкового навантаження між різними верствами населення неоднозначно можна оцінити наявність в Україні знижених ставок податку для пасивних (незароблених) доходів. З 2017 року ставка ПДФО на рівні 9% застосовується до доходів у формі дивідендів по акціях, інвестиційних сертифікатах, корпоративних правах, нарахованих інститутами спільного інвестування і суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток; ставка 5% – для доходів у вигляді дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами – платниками податку на прибуток підприємств. З одного боку, знижені ставки податку для пасивних доходів ймовірно можуть стимулювати населення до фінансового інвестування, адже якщо застосовувати до таких доходів стандартну ставку податку, то це спонукатиме інвесторів приховувати доходи від оподаткування. Але в умовах слабого рівня розвитку фінансового ринку та обмеженого вибору інструментів фінансового інвестування ефективність таких новацій сумнівна. З іншого боку, введення зниженої ставки податку на інвестиційні доходи може бути продиктоване бажанням політичних еліт зменшити свої фіскальні зобов'язання перед бюджетом. Провальне проведення сертифікатної приватизації позбавило більшість населення можливості мати у володінні власність, яка б реально приносила дохід. Через це в Україні спостерігається високий рівень монополізації капіталу, власники якого через вплив на громадську думку забезпечили пільгове оподаткування своїх інвестиційних доходів. Крім цього, знижені ставки

---

¹ Коцан Л. Соціально-регулююча роль оподаткування доходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 91.

² Там само. С. 90.

оподаткування пасивних доходів є одним із відомих механізмів мінімізації податкових платежів.

Для підтвердження гіпотези про дискримінаційний характер податку для трудових доходів розраховуємо значення його ефективної ставки та порівнюємо із базовою та пільговими ставками податку, які застосовують у даний час. Для розрахунку ефективної ставки податку візьмемо до уваги тільки доходи, які підпадають під оподаткування (доходи у формі заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, а також від власності). Дані табл. 4.1 показують, що впродовж 2010–2018 рр. рівень податкового навантаження на доходи населення зріс майже в 1,4 рази з 7,53% до 11,57%. Разом з тим, через існування знижених ставок податку, а також пільг зі сплати ефективна ставка ПДФО продовжує залишатись значно нижчою за базову.

Таблиця 4.1

Розрахунок ефективної ставки податку на доходи фізичних осіб в Україні у 2010–2018 рр., млрд грн

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сукупні доходи населення, в т.ч.:								
1101,18	1266,75	1457,86	1548,73	1516,77	1772,02	2051,33	2652,08	3248,73
<i>Доходи, які підпадають під оподаткування:</i>								
677,46	797,36	915,08	962,35	954,44	1113,14	1351,99	1765,62	2192,60
<i>Заробітна плата</i>								
449,55	529,13	609,39	630,73	615,02	709,59	898,33	1209,10	1529,37
<i>Прибуток та змішаний дохід</i>								
160,03	200,23	224,92	243,67	254,31	323,51	378,21	477,85	572,07
<i>Доходи від власності</i>								
67,86	68,00	80,77	87,95	85,11	80,04	75,45	78,67	91,16
Надходження ПДФО (з урахуванням військового збору) до зведеного бюджету								
51,03	60,22	68,09	72,15	75,20	99,98	138,78	185,69	229,90
Базова ставка ПДФО, %								
15	15/17	15/17	15/17	15/17	15/20	18	18	18
Ставка ПДФО з урахуванням військового збору, %								
15	15/17	15/17	15/17	16,5/18,5	16,5/21,5	19,5	19,5	19,5
Ефективна ставка ПДФО, %								
7,53	7,55	7,44	7,50	7,88	8,98	10,26	10,52	10,49

Джерело: розраховано автором за^{1, 2}

¹ Доходи та витрати населення України. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

У продовження наших міркувань розрахуємо рівень навантаження на найважливішу складову доходів населення, а саме – доходи у формі заробітної плати. З цією метою для виокремлення із загальних обсягів надходжень ПДФО до зведеного бюджету України частини, яка визначає фіскальний результат від оподаткування заробітної плати, звернемося до методики Державної служби статистики України при підготовці звітності про доходи і витрати населення¹. Згідно цієї методики до складу доходів у формі заробітної плати зараховують, крім оплати праці найманих працівників, обсяги грошового забезпечення та інших виплат військовослужбовців, а також доходи, отримані від трудової діяльності за угодами цивільно-правового характеру. Необхідно зауважити, що трудові відносини за угодами цивільно-правового характеру у Україні на даний час отримали значного поширення та розглядаються як один із способів для мінімізації податкових платежів, пов'язаних із витратами на оплату праці. Їх зарахування до складу доходів у формі заробітної плати обґрунтоване ще з принципу «від протилежного», оскільки їх недоречно характеризувати як доходи від підприємницької діяльності, а також вони не є доходами від власності.

Розрахунок ефективної ставки податку на доходи фізичних осіб з доходів населення у формі оплати найманої праці (табл. 4.2) засвідчує, що рівень ефективної ставки податкового навантаження характеризується тенденцією до сталого підвищення – якщо в 2010–2012 рр. він варіювався в межах 10,7–10,9% від об'єкта оподаткування, то в 2013–2015 рр. – 11,0–11,2%, а в 2017–2018 рр. перевищив 13%. Якщо порівняти рівень ефективної ставки ПДФО на доходи від найманої праці із рівнем ефективної ставки податку по усіх доходах, які підпадають під оподаткування, то можемо зауважити підтвердження висновку про дискримінаційний характер оподаткування трудових доходів. Так рівень податкового тиску на активні (трудові) доходи у 1,5 рази перевищує ефективну ставку ПДФО, а отже натомість пасивні (інвестиційні) доходи оподатковуються за значно нижчими ставками.

---

¹ Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України, затверджені наказом Держкомстату від 07.03.2002 р. № 113 із змінами, затвердженими наказом Держкомстату від 01.03.2006 р. № 62. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця 4.2

Розрахунок ефективної ставки податку на доходи фізичних осіб з доходів від найманої праці в Україні у 2010–2018 рр., млрд грн

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг доходів населення у формі заробітної плати								
449,55	529,13	609,39	630,73	615,02	709,59	898,33	1209,10	1529,37
Обсяг сплаченого ПДФО із доходів у формі заробітної плати								
49,06	56,74	65,58	69,54	68,62	79,38	115,23	160,89	201,37
Ефективна ставка ПДФО, %								
10,91	10,72	10,76	11,03	11,16	11,19	12,83	13,31	13,17

Отож, вітчизняна модель оподаткування особистих доходів в Україні розвивається у напрямку зниження ставок податку для пасивних доходів за одночасної стабільності ставок для активних доходів. Поряд з цим, у 2016–2017 рр. мала місце практика оподаткування пенсій. Податковий тиск на громадян із низькими доходами залишається високим, що негативно впливає на їх рівень життя, тоді як більш заможні громадяни сплачують податок із пасивних доходів за заниженими ставками. Відтак на сьогоднішньому етапі податок на доходи фізичних осіб у частині чинних ставок є надміру фіскально спрямованим та не виконує належним чином соціально-регулюючої функції. Відхід від прогресивного оподаткування лише погіршує ситуацію, поглиблює диференціацію між доходами різних соціальних груп населення, збільшуючи нерівність між ними.

Специфічною складовою вітчизняної моделі оподаткування доходів населення, яка має значний регуляторний потенціал, є податкова соціальна пільга. Разом з тим, практика використання цього фінансового інструменту в Україні викликає багато запитань. Для прикладу, право на отримання такої пільги мають громадяни, які отримують зарплату на рівні, що не перевищує 1,4-кратного розміру прожиткового мінімуму. Однак, законодавство передбачає винятки для батьків, що утримують двох і більше дітей віком до 18 років, одиноких матерів та окремих інших категорій громадян. Для них розмір доходу для визначення права на користування податковою пільгою встановлений у 1,0–2,0 розміри податкової соціальної пільги, помножені на кількість дітей-утриманців.

Розміри податкової соціальної пільги диференційовані у таких розмірах:

- половина прожиткового мінімуму – для будь-якого платника;
- прожитковий мінімум – для платника податку, який утримує двох чи більше дітей віком до 18 років, у розрахунку на кожную таку дитину;
- 1,5 розміру прожиткового мінімуму – для одиноких матерів, опікунів, вдів та деяких інших платників, у розрахунку на кожную дитину віком до 18 років;
- 2-кратний розмір прожиткового мінімуму – для платників окремих категорій (особи, відзначені державними нагородами, інваліди війни, учасники бойових дії та інші)¹.

На думку В. Федосової, концептуальною вадою вітчизняної практики застосування податкової соціальної пільги є те, що в кінцевому рахунку вона не забезпечує платнику після оподаткування суму доходу, який би не був нижчим за реальний розмір прожиткового мінімуму². Актуальність цієї проблеми ще більше посилюється, якщо взяти до уваги не офіційно визначений прожитковий мінімум (2,1 тис грн з початку 2020 року), який є фактично політичним показником, що не має реального економічного змісту, а його фактичний обґрунтований розмір.

На жаль, в Україні існує три версії прожиткового мінімуму: прожитковий мінімум, який затверджується при ухваленні закону України про державний бюджет; прожитковий мінімум, який не визнаний державним соціальним стандартом, але використовується органами статистики для спостереження за рівнем життя населення (більш наближений до реального рівня); прожитковий мінімум, який розрахований Федерацією профспілок України і є найбільш наближеним до реального розміру. Співвідношення між цими показниками наступне: станом на січень 2020 року фактичний розмір прожиткового мінімуму (тобто реальна вартість мінімального набору товарів і послуг без податків)

---

¹ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

² Федосова В. Податкова соціальна пільга в системі податкових преференцій під час оподаткування доходів фізичних осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 2(27). С. 82.

складав 3,92 тис грн на одну особу¹ і майже вдвічі перевищував показник, закріплений при затвердженні Державного бюджету України. З урахуванням податку на доходи фізичних осіб прожитковий мінімум для працездатних осіб на початку 2020 року мав би бути визначеним на рівні 4,86 тис грн на одну особу в місяць. Втім, на думку представників Федерації профспілок України, навіть цей показник є недостатньо реалістичним і заниженим порівняно з фактичним рівнем. Так за розрахунками профспілок, фактичний прожитковий мінімум для працездатних осіб з урахуванням витрат на придбання або оренду житла, медичне обслуговування, освіти та прогнозного індексу споживчих цін мав з початку 2020 року становити 5,64 тис грн, або на 3,54 тис грн більше офіційно затвердженого показника на початок 2020 року². Отож, офіційна величина прожиткового мінімуму в середньому на одну особу, встановлена на початок 2020 року була занижена порівняно з фактичним розміром прожиткового мінімуму на одну особу на 53,2%, або в 2,1 рази (2,03 тис грн проти 4,34 тис грн), а для працездатних осіб – на 56,8%, або в 2,3 рази (2,1 тис грн проти 4,86 тис грн).

Екстраполюючи цей висновок до норм застосування податкової соціальної пільги, можемо констатувати, що вона неспроможна виконати свого головного призначення, а саме – забезпечити в кінцевому рахунку чистий дохід платника на рівні, який достатній для придбання необхідного для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродуктованих товарів і послуг, необхідних для задоволення основних соціально-культурних потреб особи. Із застосуванням нереалістичного розміру прожиткового мінімуму це неможливо априорі.

Іншим недоліком застосування податкової соціальної пільги є те, що через наявні загальні обмеження доходу під час її застосування (не більше 1,4-кратного розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи) вона неспроможна компенсувати різницю між затвердженим

---

¹ Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015–2020 роках. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/12286.html>.

² Федерація профспілки наполягає на встановленні з 1 січня 2020 року мін зарплати 7276 грн. Дебет-Кредит. 2019. 18 жовтня. URL: <https://news.dtki.ua/labor/other/58378>.

законом розміром прожиткового мінімуму та його фактичним розміром. Отож, оподатковується дохід фактично менший за величину реального прожиткового мінімуму. Більше того, дохід платника навіть після застосування пільги виявляється нижчим за офіційно визначений розмір прожиткового мінімуму, що є алогічним по суті.

Для оцінювання впливу застосування податкової соціальної пільги на рівень добробуту населення проведемо відповідні розрахунки на умовному прикладі для двох домогосподарств (перше домогосподарство складається із двох дорослих та однієї дитини віком до 6 років, друге домогосподарство – двоє дорослих та двоє дітей віком до 6 років та 6–18 років), у яких дорослі члени отримують мінімальну заробітну плату (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Розрахунок ефекту від податкової соціальної пільги для доходів умовних домогосподарств в Україні у 2012–2020 рр.

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Мінімальна заробітна плата, грн								
1073	1147	1218	1218	1450	3200	3723	4173	4723
Прожитковий мінімум для працездатної особи, грн								
1073	1147	1218	1218	1378	1600	1762	1921	2102
Прожитковий мінімум для дитини віком до 6 років, грн								
893	972	1032	1032	1167	1355	1492	1626	1779
Прожитковий мінімум для дитини віком 6-18 років, грн								
1112	1210	1286	1286	1455	1689	1860	2027	2218
Ставка ПДФО + військовий збір, %								
15	15	16,5	16,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5
Варіант I (сім'я двоє дорослих, одна дитина до 6 років)								
Необхідний прожитковий мінімум на сім'ю, грн								
3039	3266	3468	3468	3923	4555	5016	5468	5983
Податкова соціальна пільга, грн								
536,5	573,5	609,0	609,0	689,0	–	–	–	–
Фактичний дохід (після сплати ПДФО), грн								
1904,58	2035,93	2134,55	2134,55	2468,86	5152	5994,03	6718,53	7604,03
Сума зменшення податкового зобов'язання (ПЗ), грн								
80,48	86,03	100,49	100,49	134,36	–	–	–	–
Співвідношення реальний дохід/необхідний мінімум, %								
62,7	62,3	61,5	61,5	62,9	113,1	119,5	122,9	127,1
Ефект від застосування ПСП (сума зменшення ПЗ/необхідний ПМ на сім'ю), %								
2,6	2,6	2,9	2,9	3,4	0	0	0	0
Варіант II (сім'я двоє дорослих, двоє дітей до 6 років та 6-18 років)								
Необхідний прожитковий мінімум на сім'ю, грн								
4151	4476	4754	4754	5378	6244	6876	7495	8201
Податкова соціальна пільга, грн								
2146	2294	2436	2436	2756	3200	3524	3842	4204

Продовження табл.4.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Фактичний дохід (після сплати ПДФО), грн								
1985,05	2121,95	2235,03	2235,03	2603,21	5464,00	6337,62	7093,13	8013,92
Сума зменшення податкового зобов'язання (ПЗ), грн								
160,95	172,05	200,97	200,97	268,71	312,00	343,59	374,60	409,89
Співвідношення реальний дохід/необхідний мінімум, %								
47,8	47,4	47,0	47,0	48,4	87,5	92,2	94,6	97,7
Ефект від застосування ПСП (сума зменшення ПЗ/необхідний ПМ на сім'ю), %								
3,9	3,8	4,2	4,2	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0

Джерело: розраховано автором за^{1, 2, 3}

Розрахунки для умовної сім'ї із двох працюючих осіб (з мінімальною заробітною платою) та однієї дитини віком до 6 років засвідчив, що у 2012–2016 рр. ефект від застосування податкової соціальної пільги становив 2,6–3,4% від необхідного доходу сім'ї, однак, навіть після цього фактичний дохід сім'ї становив менше 2/3 від необхідного мінімуму, розрахованого за офіційно визначеними розмірами прожиткового мінімуму. З 2017 року, коли відкинуто практику прив'язування рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, із застосуванням податкової соціальної пільги складається взагалі неоднозначна ситуація. Фактично, навіть після використання поправочного коефіцієнта в 1,4 величина доходу платника, який давав формальне право на використання податкової соціальної пільги, мала скласти 2,24 тис грн/місяць, тоді як рівень мінімальної заробітної плати був визначений в обсязі 3,2 тис грн. Фактично, з 2017 року більшість одержувачів податкової соціальної пільги втратили право на її призначення. Зокрема, втратила таке право і умовна сім'я з двох працюючих з мінімальною заробітною платою і неповнолітньою дитиною, оскільки їх сукупний сімейний дохід після сплати податків перевищив рівень, розрахований за офіційними показниками прожиткового мінімуму.

Для іншої умовної сім'ї із двох працюючих (на мінімальну заробітну плату) та двох неповнолітніх дітей різного віку право на подат-

¹ Прожитковий мінімум в Україні у 2000–2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin>.

² Мінімальна заробітна плата в Україні у 2000–2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min>.

³ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

кову соціальну пільгу після різкого підвищення мінімальної заробітної плати збереглося. Навіть після застосування податкової соціальної пільги фактичний дохід сім'ї на початку 2020 року залишався нижчим, ніж необхідний мінімум, розрахований на підставі офіційних показників прожиткового мінімуму для відповідних категорій населення. Втім ефективність цього інструменту фінансового регулювання дещо підвищилась – якщо у 2012–2016 рр. податкова соціальна пільга збільшувала фактичний дохід сім'ї на 3,9–4,2% від необхідного мінімуму, то у 2017–2020 рр. – на 5%.

Чинне законодавство про застосування податкової соціальної пільги містить також низку інших норм, які на думку В. Федосової, нівелюють її роль як інструмента фінансового регулювання:

– обмеження щодо застосування пільги для доходів, інших, ніж заробітна плата. Таким чином, податковою соціальною пільгою не можуть скористатися особи, які одночасно навчаються і працюють, займаються підприємництвом, здійснюють незалежну професійну діяльність. На наш погляд, такий підхід є несправедливим, у цьому випадку не враховується як загальний граничний дохід, розмір якого є підставою для застосування податкової соціальної пільги, так і залишковий чистий дохід у відповідного платника податку в контексті його співвідношення з реальним розміром прожиткового мінімуму, не кажучи вже про величину такого мінімуму на кожного члена сім'ї платника податку;

– неврахування сукупного доходу сім'ї, який може виявитися меншим за величину реального розміру прожиткового мінімуму, навіть за умови, якщо в такій сім'ї є щонайменше дві працюючі особи, або ж платник податку отримує дохід більше як за одним місцем його нарахування (виплати)¹.

Дискусійним є також розрахунок розміру податкової соціальної пільги для сім'ї з двома і більше дітьми. Чинне законодавство передбачає, що такий розмір визначається на основі прожиткового мінімуму для працездатної особи, тоді як щорічно розміри прожиткового

---

¹ Федосова В. Податкова соціальна пільга в системі податкових преференцій під час оподаткування доходів фізичних осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 2(27). С. 84.

мінімуму для різних соціально-демографічних груп диференційовані. За логікою, при розрахунку податкової соціальної пільги доцільно враховувати таку диференціацію показників прожиткового мінімуму.

Таким чином, діючий порядок застосування податкової соціальної пільги в силу об'єктивних причин, які полягають у загальному хибному підході до побудови системи податкових преференцій під час оподаткування доходів фізичних осіб, у кінцевому підсумку не забезпечує належної результативності даного інструменту. Це ставить питання про доцільність існування цієї норми. На сьогодні система субсидій для населення приносить набагато більше користі, ніж існування та правило застосування податкової соціальної пільги з податку на доходи фізичних осіб.

Аналогічним чином можна оцінювати також впровадження пільгового оподаткування спадщини, для чого застосовуються ставки 5% (для майна, яке успадковане особами, які не належать до першого чи другого кола спадкоємців; 0% – у випадку успадкування майна найближчими родичами). Підставою для впровадження цієї норми у податкове законодавство було те, що для більшості громадян України при успадкуванні майна буде складно сплатити податок за базовою ставкою 18% через низьку платоспроможність. Однак, в сучасних умовах процедура успадкування (дарування) майна часто використовується заможними громадянами для уникнення сплати податків. Відтак прихованим мотивом пільгового оподаткування спадщини, на наш погляд, є саме бажання найбагатшої частини вітчизняного суспільства вивести з-під оподаткування власне майно. У багатьох зарубіжних країнах при оподаткуванні спадщини застосовуються стандартні або підвищені ставки податку на особисті доходи. Так у Великобританії діє єдина ставка податку на спадщину на рівні 40%, тоді як шкала прогресії податку на особисті доходи складає від 0 до 45%. У Франції при оподаткуванні спадку діє шкала ставок, які диференційовані від 5% до 60% залежно від вартості успадкованого майна і рівня спорідненості спадкоємців. У Німеччині успадковане майно обкладається податком у розмірі від 7% до 30%¹. Отже, вітчизняну модель оподаткування спадщини можна визначити як одну із найбільш ліберальних та лояльних до заможних громадян.

---

¹ Финансы: Учебник для вузов / ред. Л. А. Дробозина. М.: ЮНИТИ, 2001. С. 138.

Наслідком проведення неоднозначної політики оподаткування особистих доходів населення стала економічна нерівність, масштаби якої можна оцінити як загрозливі для стабільності суспільства. При цьому, як влучно зазначають А. Крисоватий та А. Луцик, за офіційними статистичними даними Україна є дуже рівноправною, адже показники майнового розшарування є одними із найнижчих серед європейських країн. Разом з тим, життєві реалії і самопочуття населення не підтверджують цих оцінок. Відповідно до офіційних стандартів ООН порогом бідності вважають рівень доходу нижче 1,25 дол США на день, або ж 37,5 дол на місяць¹. Станом на початок 2020 року прожитковий мінімум в Україні був визначений на рівні 2,1 тис грн, або 88,7 дол США за офіційним курсом НБУ. Звісно, це вище за поріг бідності, визначений згідно із стандартами ООН, але якщо вирахувати з цього показника приховані витрати на здобуття освіти, медичне обслуговування тощо, то стає зрозумілим, що більшість населення країни перебуває на межі бідності.

Викликають сумніви і показники майнового розшарування в Україні. За даними ООН, в нашій державі питома вага 10% найбагатших громадян у структурі сукупних доходів становила 22,5%, а 10% найбідніших – 3,8%. Таким чином, за офіційними даними рівень майнового розшарування доволі низький і становить всього близько 6 разів. Зауважимо, що навіть у Швеції, яка належить до переліку найбільш благополучних країн світу згідно рейтингу процвітання, рівень майнового розшарування складає 6,2. У таких країнах Європи, як Польща чи Латвія відношення між доходами 10% найбагатших і найбідніших громадян складає близько 10 разів, а в країнах, що розвиваються, воно ще вище. Між тим, на думку окремих економістів, рівень майнового розшарування в Україні складає понад 40 разів і за цим показником наша країна належить до найбільш нерівноправних у Європі². Причиною такої невідповідності між офіційними та реальними показниками є безпрецедентно високі показники тінізації вітчизняної

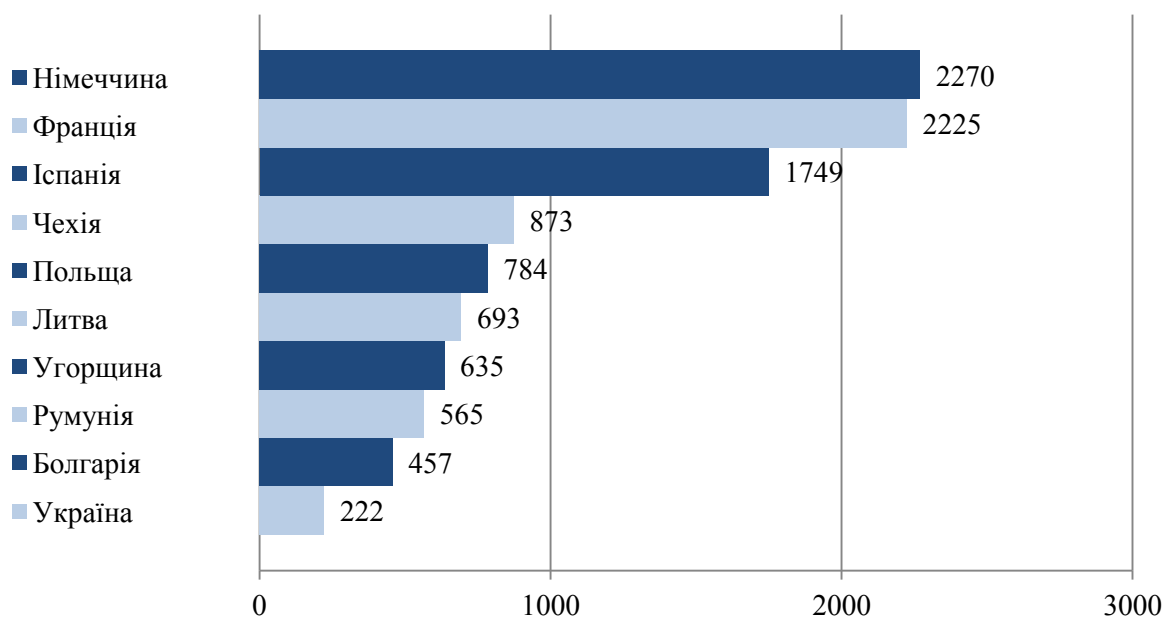
---

¹ Крисоватий А., Луцик А. Податкові аспекти соціальногодобробуту в Україні. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 2 (47). С. 12.

² Сірко А. В. Економічна теорія. Політекономія: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2014. С. 417.

економіки (за цим показником наша держава займає друге-третє місце у світі), що серед іншого виявляється у виплаті заробітних плат у конвертах, широкому використанні схем мінімізації та приховування доходів.

Ефективність впливу оподаткування на рівень добробуту населення можна оцінити за показником чистої заробітної плати, яка залишається після сплати податків. В Україні наприкінці 2018 року рівень середньої заробітної плати після сплати податків становив 222 євро/місяць і був серед найнижчих з усіх країн Європи. В порівнянні з провідними країнами Європи (Франція, Німеччина, Іспанія) рівень середньої зарплати в Україні після сплати податків нижчий у 8–10 разів, у порівнянні з новими членами ЄС – у 3–4 рази нижчий, удвічі нижчий ніж у найбільшій країні ЄС Болгарії (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Показники середньої заробітної плати після сплати податків в Україні та країнах Європи наприкінці 2018 року, євро/місяць.

Джерело: побудовано за¹

Іншим показником, який характеризує вплив оподаткування на рівень доходів працюючого населення, є співвідношення середньої заробітної плати до і після сплати податків. Для прикладу, в Україні

¹ Average Salary in European Union 2018. Reinis Fischer. 2018. 15 March. URL: <https://www.reinisfischer.com/average-salary-european-union-2018>.

при показнику середньої заробітної плати у січні 2020 року на рівні 10,73 тис грн фактично після сплати податку на доходи фізичних осіб і військового збору працівник отримав 8,64 тис грн, або 80,5% від нарахованого. Примітно, що такий показник був одним із найвищих серед країн Європи, що виступає додатковим аргументом на користь переконання про ліберальний характер вітчизняної моделі податку на особисті доходи громадян. Зауважимо, що у так званих «старих» членах ЄС, у яких представлена соціал-демократична модель економічної системи, рівень оподаткування трудових доходів значно вищий. У Німеччині, Швеції, Бельгії податкові платежі із зарплати складають у середньому 1/3 її розміру¹.

Незважаючи на ліберальну модель оподаткування доходів фізичних осіб, низький загальний рівень доходів обумовлює те, що податкові платежі ще більшою мірою поглиблюють рівень бідності в Україні. Так у січні 2020 року при офіційно визначеному розмірі мінімальної заробітної плати на рівні 4,72 тис грн, або 2,2-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, фактично «на руки» працівник отримував 3,80 тис грн, тоді як сума податку на доходи фізичних осіб і військового збору становила понад 0,9 тис грн. Таким чином, після сплати податків співвідношення між мінімальною заробітною платою і прожитковим мінімумом знижувалось до 1,8 рази. У 2018 році при мінімальній заробітній платі у 3,72 тис грн фактичний її обсяг, який може бути направлений на придбання товарів і послуг, складав 3,0 тис грн, або також 1,8 розміру прожиткового мінімуму.

Поряд із податком на доходи фізичних осіб одним з дієвих фіскальних інструментів регулювання суспільного добробуту є податок на майно, який має в багатьох країнах складну структуру та об'єднує низку «дрібніших» податків, якими обкладаються конкретні види рухомого і нерухомого майна. У наукових публікаціях останнього часу податок на майно зазвичай вивчають з точки зору його фіскального значення як джерела наповнення бюджетів різного рівня, побічно звертаючи увагу на його потенціал як соціального регулятора. Однак,

---

¹ Wages and Taxes for the Average Joe in the EU 27 2017. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page (дата звернення: 31.10.2018).

вітчизняна модель оподаткування майна фізичних осіб не тільки не приносить вагомих фіскальних надходжень до бюджету, але й багато в чому не відповідає параметрам соціальної справедливості.

З точки зору регулювання суспільного добробуту податок на майно володіє безперечними позитивними властивостями:

– по-перше, забезпечення соціальної справедливості та перерозподілу багатства в суспільстві завдяки оподаткуванню майна заможних верств населення. На думку В. Андрущенка, враховуючи високий рівень бідності в Україні, перерозподіл доходів багатії меншості за рахунок прогресивного оподаткування нерухомого майна є Парето-оптимальним, адже при незмінному обсязі фінансових ресурсів суб'єктивно прийнятний суспільний добробут зростає¹. Однак, апологети концепції так званого «нового погляду» на майнове оподаткування П. Мешковські та Дж. Зодроу²; ³ на підставі результатів аналізу сфери оподаткування у контексті моделі загальної рівноваги Харбергера доводили деструктивний вплив податку на рівень суспільного добробуту. На думку вчених, наявність податкової конкуренції між територіями може призвести до відтоку капіталу з юрисдикцій з високим рівнем податку на майно до юрисдикцій, де податок нижчий. Внаслідок цього у територій з високим рівнем податкового тиску на майно спостерігатиметься падіння рівня зайнятості та скорочення податкової бази. Однак, такі висновки, на наш погляд, дещо перебільшені, адже вони ігнорують вплив інших чинників, які можуть утримати капітал від відтоку в низько податковій юрисдикції. Крім цього, для реальної мотивації відтоку капіталу диференціація ставок податку в розрізі регіонів має бути достатньо високою. Однак, рівень ефективності реалізації податком на майно цього завдання залежить від низки умов: впровадження вартісного підходу до визначення бази оподаткування; впровадження прогресії ставок податку; використання пільг та виключень для вразливих верств населення. Втім якщо окремі з цих умов

---

¹ Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Монографія. Львів: Каменяр, 2000. С. 56.

² Mieszkowski P. M. The Incidence of the Local Property Tax: a Re-evaluation. National bureau of economic research. *National Tax Journal*. 1985. Vol. 38. № 4. P. 489–496.

³ Mieszkowski P. M., Zodrow G. R. New View of the Property Tax: a Reformulation. *Regional Science and Urban Economics*. 1986. Vol. 16. P. 309–327.

не виконуються, перерозподільчий потенціал податку на майно виявляється лише частково;

– по-друге, залучення до оподаткування тіньових доходів, які були виведені з-під оподаткування завдяки схемам мінімізації зобов'язань з податку на особисті доходи. На відміну від грошових доходів, для яких існують достатньо широкі можливості приховування чи виведення у низькоподатковій юрисдикції, нерухомість чи землю важко приховати або перемістити, а також складно перекласти фіскальний обов'язок зі сплати податку на іншого індивіда. Таким чином, податок на нерухомість можна означити як сатисфакцію держави за уникнення від оподаткування особистих доходів;

– по-третє, оподаткування нерухомості стримує спекуляції на ринку житла та може бути чинником здешевшання житлової нерухомості. Не секрет, що з огляду на нестабільність вітчизняної валюти, нерозвиненість фінансового ринку та низький рівень довіри до банківської системи вкладання коштів у нерухоме майно в Україні є одним з популярних способів інвестування власних активів. Відтак у регіонах зі значною кількістю трудових мігрантів та високим економічним потенціалом спостерігається непропорційно високий попит на нерухомість, що не відповідає динаміці доходів основної частини населення та стимулює спекулятивне зростання цін на житло. Внаслідок цього можливості поліпшити житлові умови у тих, хто цього потребує, ще більше звужуються. Високий рівень податкового навантаження на нерухомість знижує інтерес до такого способу інвестування заощаджень. У цьому випадку податок може спонукати власників житла, придбаного з метою інвестування, продати його для зменшення податкових зобов'язань. Це сприяло б загальному падінню цін на житло та підвищення його доступності для більшого числа громадян.

Соціальний ефект від функціонування податку на майно виявляється ще й у тому, що він виступає важливим джерелом доходів місцевих бюджетів, з яких здійснюється переважна частина найважливіших суспільних благ та послуг для населення. Більше того, існування такого зв'язку «податки – блага» лягло в основу концепції вигоди (benefit view) майнового оподаткування. Представники цієї

концепції Б. Хемілтон¹ та У. Фішел²; ³ розглядати податок на нерухоме майно як фінансовані з бюджету суспільні послуги щодо збереження відповідного майна і упередження втрати його вартості. Очевидно, що вартість нерухомості залежить від того, чи забезпечується охорона правопорядку на території розташування об'єкта нерухомості, чи належним чином функціонує енергетична, транспортна інфраструктура тощо. Однак, соціальний ефект від податку на нерухомість слід розглядати більш широко. В Україні та більшості розвинутих країн цей податок належить до числа місцевих і наповнює бюджети територіальних громад. Водночас, з місцевих бюджетів фінансується переважна частина найважливіших для суспільства благ колективного споживання. Відтак, хоча податок на нерухоме майно не має цільового призначення, за рахунок його сплати здійснюється фінансування суспільних благ, які визначають рівень добробуту суспільства.

Однак, ефективність у питанні регулювання рівня доходів населення та зменшення масштабів нерівності не є іманентною ознакою податку на майно, вона вимагає відповідних підходів до визначення об'єкта і бази оподаткування, встановлення ставок податку. Вважаємо хибним визначати податок на майно апріорі як відповідний принципу соціальної справедливості, оскільки володіння землею чи нерухомістю свідчить про певний рівень доходів⁴. На наш погляд, такий умовивід може бути достовірним для країн зі сталою ринковою економікою, однак, стосовно країн з перехідною економікою такий висновок передчасний. Зокрема в Україні значна частина населення країни отримала нерухоме майно у власність не за рахунок нагромадження власних заощаджень чи ведення підприємницької діяльності, а в рамках кампанії з приватизації житла чи проведення земельної реформи. Відтак звичним для України є явище, коли власники нерухомості належать до числа вразливих верств населення (пенсіонерів, інвалідів та ін.). Тому

---

¹ Hamilton B. W. Zoning and Property Taxation in a System of Local Governments. *Urban Studies*. 1975. № 12. P. 205–211.

² Fischel W. A. Zoning and Land Use Regulation. *Encyclopedia of Law and Economics* / Ed. By Boudewijn Bouckaert Gerrit De Geest. Edward Elgar and the University of Ghent, 1998. P. 403–442.

³ Fischel W. A. Municipal Corporations, Homeowners, and the Benefit View of the Property Tax. Dartmouth College. Working Paper 00-03, 2000, 62 p.

⁴ Петленко Ю. В. Місцеві фінанси: опорний конспект лекцій. К.: Кондор, 2004. С. 163.

наводити паралелі між власністю на майно та рівнем доходів в Україні не зовсім доречно.

Регуляторний потенціал податку на нерухомість реалізується через такі його елементи, як об'єкт та база оподаткування, а також ставки податку. Згідно Податкового кодексу платниками податку виступають фізичні та юридичні особи, які є власниками об'єктів житлової і нежитлової нерухомості. В основу визначення переліку об'єктів нерухомості, які не підлягають оподаткуванню, покладений соціальний принцип. Так не є об'єктами оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: об'єкти соціальної сфери, що утримуються за рахунок коштів бюджету; заклади дошкільної та середньої освіти, незалежно від форми власності; об'єкти, що належать дітям-сиротам, громадським об'єднанням осіб з інвалідністю, дитячі будинки сімейного типу, об'єкти нерухомості, що належать багатодітним або прийомним сім'ям, у яких виховується більше п'яти дітей тощо.

Натомість у законодавчому окресленні бази оподаткування застосовано універсальний підхід до встановлення неоподатковуваної частини нерухомості. Зокрема, незалежно від категорії платника та його матеріального становища, база оподаткування об'єкта житлової нерухомості зменшується на: 60 м² для квартир, на 120 м² для будинків, на 180 м² для різних типів нерухомості. Однак, у випадку, якщо площа об'єкта нерухомості перевищує п'ятикратну величину неоподаткованої площі, або нерухомість використовується для отримання доходу пільги щодо бази оподаткування не застосовуються.

Незважаючи на те, що надання пільг з податку на нерухоме майно в цілому відповідає практиці інших країн, але використовуваний в Україні підхід до їх надання дискусійний. По-перше, універсальний принцип визначення неоподаткованої площі не відповідає принципу соціальної справедливості оподаткування, адже жодним чином не пов'язаний із матеріальним становищем платника. По-друге, передбачені у законодавстві норми щодо незастосування пільг для власників нерухомості, яка використовується для отримання доходу, хоча й обґрунтовані у теоретичному плані, у практичному використанні

мають характер малоздійсненої декларації. За даними фахівців Мін-регіонбуду (на теперішній час – Міністерство розвитку громад та територій України), рівень тінізації операцій з оренди житла становить на теперішній час від 70¹ до 90% ринку². За таких обставин розглядати ефективність виконання норми щодо незастосування пільги для власників житла, які здають його в оренду, немає сенсу.

Певний регуляторний потенціал закладений в такому елементі податку на нерухомість, як його ставки. Відповідно до законодавства повноваження щодо встановлення ставок податку закріплені за органами місцевого самоврядування, однак, вони можуть перевищувати 1,5% від розміру мінімальної заробітної плати за кожен м² бази оподаткування. Як свідчить практика, можливості диференціації ставок податку на нерухомість органи місцевого самоврядування використовують не для посилення соціального характеру оподаткування, а в рамках міжтериторіальної податкової конкуренції, досягнення економічних та політичних цілей. У багатьох територіальних громадах встановлення низьких ставок податку на нерухомість розглядають як спосіб отримання конкурентних переваг для залучення інвестицій та підвищення інвестиційної привабливості. Водночас, як слушно зазначають Ю. Раделицький, Р. Галамай, Н. Семанич, територіальні громади зазвичай практикують встановлення ставок податку на нерухомість на значно нижчому за граничний рівні з огляду на такі чинники: побоювання суспільного осуду з боку мешканців територіальної громади та ризику зниження політичної підтримки; захист власних економічних інтересів, оскільки в більшості громад депутати є представниками бізнесу³. Втім навіть гранично максимальна ставка податку, зважаючи на встановлені пільги для платників та підхід до визначення бази оподаткування, справляє помірний фіскальний вплив

---

¹ Оренда житла. Чому за послугою краще звернутися до ріелтора. Новое время. 2018. 25 вересня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/orenda-zhitla-chomu-za-posluhoju-krashche-zvernutisja-do-rieltora-2496374.html>.

² В Україні хочуть легалізувати ринок оренди житла. Економічна правда. 2019. 2 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/08/2/650247>.

³ Раделицький Ю. О., Галамай Р. Я., Семанич Н. Б. Імплементация досвіду ефективного адміністрування майнових податків розвинених країн у вітчизняну практику. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 70.

на доходи платників. Однак, для податку на нерухомість характерна прямопропорційна регресивність у контексті його обтяжливості для доходів платника. Так умовний приклад розрахунку податкового зобов'язання зі сплати податку на нерухоме майно для двох індивідів з 10-кратним розривом у доходах, у власності яких перебуває квартира площею 80 м², засвідчив, що податкове навантаження зі сплати податку для більш заможних платників знижується пропорційно із зростанням їх доходів, що суперечить базовим принципам справедливості оподаткування (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Розрахунок податкового навантаження з податку на нерухоме майно для умовних платників з різним рівнем особистих доходів

Показники	Індивід А	Індивід Б	Індивід Б ²
Середній річний дохід, грн/рік ¹	56676	566760	566760
Ставка податку, %	1,5%	1,5%	1,5%
Загальна площа квартири/будинку, м ²	80	80	320
База оподаткування, м ²	20	20	200
Сума податку в розрахунку на 1 м ² , грн	70,845	70,845	70,845
Податкове зобов'язання, грн/рік	1416,90	1416,90	14169,00
Рівень податкового зобов'язання, у % до середнього річного доходу	2,5%	0,25%	2,5%

Примітки: 1 – показник, розрахований на підставі розміру мінімальної заробітної плати, визначеної станом на 01.01.2020 р.; 2 – у власності платника перебуває будинок відповідної площі.

Джерело: розраховано автором самостійно

Найбільш дискусійним елементом податку на нерухомість, який виявляє дискримінаційний характер податку стосовно незаможних громадян, є підхід до визначення бази оподаткування, якою згідно законодавства є площа об'єкта нерухомого майна. На думку А. Мельник, така практика створює неоднакові умови для власників нової нерухомості або такої, що має краще розташування, та власників нерухомого майна зі значним ступенем зносу чи менш вдалим розташуванням¹. Натомість вартісний підхід до встановлення бази оподаткування, на думку А. Дулько, дасть можливість забезпечити фіскальну ефективність

¹ Мельник А. М. Проблеми оподаткування нерухомого майна в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 19. С. 83.

податку на нерухоме майно¹. В. Скоробагач вказує, що застосування вартісного виміру майна при його оподаткуванні є гарантією дотримання принципу соціальної справедливості та попередить дії власників, спрямовані на зменшення суми платежів².

На думку М. Гончаренко, перехід до вартісного виміру майна при його оподаткуванні потребує значної попередньої роботи щодо впорядкування інформаційної бази стосовно наявності та вартості об'єктів нерухомого майна та забезпечення її публічності³. Поділяючи цю позицію, А. Мазурова та В. Киричик зазначають, що визначення оціночної вартості об'єкта нерухомості є складним і витратним процесом, а тому розглядати його впровадження на даний час недоречно⁴. На думку Ю. Раделицького, Р. Галамай, Н. Семанич, перехід до вартості нерухомого майна як бази його оподаткування потребує відповідного інституційного середовища, а саме наявності достатньої кількості кваліфікованих оцінювачів, правдивої інформації про об'єкти нерухомості, розвиненого ринку нерухомого майна. За відсутності цих передумов оцінка майна на основі визначення його ринкової вартості, по суті, неможлива або дуже складна⁵.

Компромісним варіантом, що дасть можливість посилити справедливість оподаткування нерухомого майна є використання коригуючих коефіцієнтів при визначенні бази оподаткування. На думку Н. Бобох, до оподатковуваної площі нерухомості слід застосовувати коригувальні коефіцієнти, що враховуватимуть місце розташування об'єкта (міська чи сільська місцевість, центр чи околиці населеного пункту), а

---

¹ Дулько А. М. Становлення і розвиток оподаткування нерухомого майна в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Університет ДФС України. Ірпінь, 2017. С. 119–120.

² Скоробагач В. І. Правове регулювання місцевих податків та зборів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 133.

³ Гончаренко М. Розвиток механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. *Державне будівництво*. 2018. № 1. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/2/2_3.pdf.

⁴ Мазурова А., Киричик В. Введення податку на нерухомість в Україні: проблеми і перспективи. *Наука и образование: матер. науч. конф. Секция: Экономика*. Praha: Publishing house Education and Sciences. r.o., 2013. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2013/Economics/3_123771.doc.htm.

⁵ Раделицький Ю. О., Галамай Р. Я., Семанич Н. Б. Імплементация досвіду ефективного адміністрування майнових податків розвинених країн у вітчизняну практику. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 71.

при наданні пільг доцільно використовувати поособовий підхід (неоподатковувана площа на кожного мешканця та додатково загальний норматив на сім'ю)¹. Хоча пропонується підхід враховує чинник місця розташування оподаткованого об'єкта нерухомості, однак, він не враховує таких його ознак, як вік будівлі та ступінь зносу, обладнаність зручностями, близькість до транспортних комунікацій, які багато в чому визначають ринкову вартість нерухомості. Відтак слушною є думка щодо необхідності розширення переліку коригувальних коефіцієнтів при збереженні кількісного підходу до встановлення бази оподаткування нерухомого майна². Разом з тим, в стратегічному вимірі все ж доцільно передбачити перехід до визначення бази оподаткування на основі вартості оподаткованого об'єкта нерухомості, що дасть можливість повною мірою забезпечити соціальну справедливість такого оподаткування.

Окремим недоліком, що знижує ефективність податку на нерухоме майно з погляду інклюзивності й соціальної справедливості, є прорахунки у реєстрації об'єктів оподаткування. Згідно чинного законодавства база оподаткування податком на нерухоме майно визначається на підставі даних відповідного Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Дані цього Державного реєстру формуються на підставі документів на право власності. Між тим, як зазначають Ю. Раделицький, Р. Галамай, Н. Семанич, значна частина власників житлової нерухомості, особливо у сільській місцевості, не мають відповідних документів, а тому не підпадають під оподаткування³. Тому, поряд із втратами доходів бюджетів територіальних громад, можна стверджувати про явище вибіркового оподаткування нерухомості, що суперечить принципу його соціальної справедливості.

Отже, попри потенційну здатність бути одним із ефективних інструментів фінансового регулювання суспільного добробуту, податок на нерухоме майно в сучасних умовах має виражену регресивність та

---

¹ Бобох Н. Формування в Україні механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2013. № 5. С. 61.

² Раделицький Ю. О., Галамай Р. Я., Семанич Н. Б. Імплементация досвіду ефективного адміністрування майнових податків розвинених країн у вітчизняну практику. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 71.

³ Там само.

дискримінаційний характер стосовно громадян з низьким рівнем доходів. Прорахунки в адмініструванні податку порушують принципи інклюзивності (загальності) оподаткування та дають можливості значній частині потенційних платників уникати податкових зобов'язань.

Суттєвим потенціалом у регулюванні суспільного добробуту, який поки не отримав належного використання володіє земельний податок як різновид податку на майно. На соціальних аспектах оподаткування землі свого часу наголошували ще представники класичної економічної теорії. Так А. Сміт виправдовував оподаткування землі тим, що володіння нею рівнозначне володінню незаробленим доходом; вона генерує дохід, а будь-який дохід має оподатковуватись. Дж. Хенрі серед аргументів на користь запровадження податку на землю вказував те, що він здатний забезпечити загальний добробут. Оскільки земля приносить дохід (ренту), який не вимагає суттєвих економічних зусиль, то лендлорди з точки зору моралі не мають права його привласнювати. Однак, якщо лендлорди мають переважний доступ до землі та, відповідно, до привласнення ренти, то суспільство має отримати певну компенсацію у вигляді земельного податку¹.

У зв'язку із відсутністю вільного ринку землі, а отже неможливістю офіційної її концентрації у володінні одного власника, земельний податок виконує переважно фіскальну функцію, наповнюючи місцеві бюджети. Однак, з точки зору техніки оподаткування, земельний податок більше відповідає принципу соціальної справедливості, ніж податок на нерухоме майно, адже базою оподаткування виступає вартість земельної ділянки, визначена згідно нормативно-грошової оцінки. Слід зауважити, що впродовж тривалого часу процес проведення нормативно-грошової оцінки земель в Україні проходив вкрай повільно, характеризувався високим рівнем корупції та зловживань. Втім у 2012–2013 рр. було завершено роботи з проведення первинної нормативної оцінки земель, яка у відповідності до положень Закону України «Про оцінку земель»² має переглядатись не рідше, ніж раз на

---

¹ Henry G. Progress and Poverty, centenary edn. 1979. New York: Robert Schalkenbach Foundation, 2006. 344 p. URL: http://www.henrygeorge.org/pdfs/PandP_Drake.pdf.

² Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.

5–7 років. Таким чином, у 2020 році у більшості населених пунктів країни має бути проведена переоцінка нормативно-грошової вартості земель. Однак, станом на початок 2020 року із загальної кількості 29,7 тис населених пунктів України потребували оновлення нормативно-грошової оцінки 19,7 тис, або 2/3 населених пунктів¹.

Іншими елементами земельного податку, що практично нівелюють його регуляторний потенціал в Україні є ставки та перелік пільг. Так відповідно до норм Податкового кодексу України від сплати земельного податку звільнені широкий перелік категорій населення: особи з інвалідністю I та II групи; особи, які виховують трьох і більше дітей до 18 років; пенсіонери за віком; ветерани війни; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Разом з тим, зважаючи на категоріальний підхід до формування переліку пільговиків (без урахування матеріального становища), для забезпечення справедливості оподаткування масштаб застосування пільги обмежується (зокрема, до 2 га для введення особистого селянського господарства, 0,1–0,25 га для будівництва та обслуговування житлового будинку та ін.). Завдяки застосуванню цих норм контингент платників земельного податку різко звужується.

Щодо ставок податку, то згідно законодавства право на їх встановлення закріплене за органами місцевого самоврядування. При цьому Податковим кодексом визначені граничні розміри ставки земельного податку, які варіюють від 0,1% від нормативно-грошової оцінки для земель лісового фонду до 12% для земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні. Базова ставка податку для земель, щодо яких проведено нормативно-грошову оцінку, визначена на рівні не більше 3%².

Зважаючи на невисокі ставки земельного податку, в сучасних умовах він відіграє доволі незначну фіскальну роль як наповнювач бюджету. На 2020 рік надходження земельного податку (включаючи

---

¹ Довідник показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів станом на 01.01.2020. Офіційний веб-сайт Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-zemel-naselenykh-punktiv-stanom-na-01-10-2019>.

² Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

орендну плату за землю) заплановані на рівні 30,33 млрд грн, що складає близько 6,8% сукупних доходів місцевих бюджетів та 2,2% сукупних доходів зведеного бюджету України. При цьому надходження від фізичних осіб визначені в обсязі 1,86 млрд грн, або дещо більше 6,0% від сукупних надходжень від сплати податку.

Земельний податок також фіскально необтяжливий для фізичних осіб власників землі. Для прикладу, припустимо умовно, що власником земельної ділянки розміром 0,2 га у м. Києві (нормативно-грошова оцінка землі станом на 01.02.2020 р. складає 686,46 грн/м²) є особа з доходом на рівні мінімальної заробітної плати, визначеної на початок 2020 року. Також нехай для справляння земельного податку визначений граничний рівень ставки земельного податку 3%. Таким чином, сума земельного податку за кожен м² понад пільгову норму (0,1 га) складатиме 20,59 грн, загальний обсяг податкового зобов'язання зі сплати земельного податку становитиме 2059,38 грн/рік, або 171,62 грн/місяць. Це складає всього 3,6% від розміру мінімальної заробітної плати.

Зрозуміло, що для умовного прикладу застосовані найбільш обтяжливі умови застосування податку (показник нормативно-грошової оцінки вартості землі у м. Києві є одним із найвищих в країні, що в 1,5–2,0 рази перевищує значення у найбільших містах країни та в десятки разів вище, ніж у невеликих населених пунктах; гранично допустимий рівень ставки земельного податку 3%, при цьому для більшості видів цільового призначення земель у м. Києві застосовується ставка земельного податку на рівні 1%¹). На практиці такий збіг найбільш обтяжливих умов сплати податку важко уявити, тому земельний податок для тієї обмеженої частини населення, яке з урахуванням пільг все ж підпадає під оподаткування, є фіскально невідчутним.

Окремий вплив на рівень доходів населення справляє регулювання ставки іншого різновиду плати за землю, а саме орендної плати.

---

¹ Про внесення змін до рішення Київської міської ради від 23 червня 2011 року № 242/5629 «Про встановлення місцевих податків і зборів у м. Києві»: Рішення Київської міської ради від 18.10.2018 р. № 1910/5974. URL: <http://officevp.sfs.gov.ua/rishennya-mistsevih-rad-/inshe/358707.html>.

Відповідно до норм Типового договору оренди землі¹ мінімальний розмір орендної плати не може бути меншим за мінімальну суму орендного платежу, встановленого законодавством з питань оренди землі. Згідно Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)»² розмір орендного платежу має становити не менше 3% від вартості земельної частки (паю). Зважаючи на відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення, вартість паїв визначається на підставі нормативно-грошової оцінки, яка, за аналітичними оцінками, значно відрізняється від реальної вартості землі. За оцінками експертів аналітичного центру VoxUkraine, найбільш недооціненими є сільськогосподарські землі у Львівській, Київській, Житомирській, Вінницькій областях, натомість через вплив військових дій на Сході України, ринкова вартість сільськогосподарської землі у Донецькій та Луганській областях нижча, ніж визначена за процедурою нормативно-грошової оцінки³.

Наслідком невідповідності нормативно-грошової оцінки та ринкової ціни на землю є недоотримання доходів власниками землі. Для розрахунку втрат через відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення припустимо, що за усіма угодами оренди встановлений мінімальний рівень орендної плати 3% від її вартості. Враховуючи відмінність між нормативно-грошовою оцінкою та медіанною ринковою ціною на земельні частки (паї), недоотриманий дохід власників паїв складає від 2,6% у Харківській області до 150,4% у Львівській області.

---

¹ Про затвердження Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF>.

² Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 02.02.2002 р. № 92/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>.

³ Клименюк О. Скільки дійсно коштує земля під мораторієм в Україні? Аналіз 5620 оголошень про продаж паїв на OLX. VoxUkraine. 2019. 3 липня. URL: <https://voxukraine.org/uk/skilki-dijсно-koshtuye-zemlya-pid-moratoriyem-v-ukrayini-analiz-5620-ogoloshen-pro-prodazh-payiv-na-olx>.

Таблиця 4.5

Розрахунок втрат доходів власників земельних часток (паїв) через відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні у розрізі регіонів

Області	Нормативно-грошова оцінка, грн/га	Медіанна ціна продажу за 2017-2019 рр., грн/га	Середній розмір паю, га	Середній дохід за НГО, грн	Середній дохід за медіанною ціною, грн	Недоотриманий дохід, грн	
						грн	%
АР Крим	26005,00	н.д.	5,1	3978,77	–	–	–
Вінницька	27184,00	51377,00	2,5	2038,80	3853,28	1814,48	89,0
Волинська	21806,00	39408,00	2,5	1635,45	2955,60	1320,15	80,7
Дніпропетровська	30251,00	32413,00	5,7	5172,92	5542,62	369,70	7,1
Донецька	31111,00	22539,00	6,1	5693,31	4124,64	-1568,68	-27,6
Житомирська	21411,00	41444,00	3,6	2312,39	4475,95	2163,56	93,6
Закарпатська	27268,00	н.д.	1,4	1145,26	–	–	–
Запорізька	24984,00	27992,00	7,2	5396,54	6046,27	649,73	12,0
Івано-Франківська	26087,00	н.д.	1,1	860,87	–	–	–
Київська	26531,00	52261,00	3,2	2546,98	5017,06	2470,08	97,0
Кіровоградська	31888,00	41863,00	5,7	5452,85	7158,57	1705,73	31,3
Луганська	27125,00	26079,00	8,8	7161,00	6884,86	-276,14	-3,9
Львівська	21492,00	53824,00	1,9	1225,04	3067,97	1842,92	150,4
Миколаївська	27038,00	35683,00	6,9	5596,87	7386,38	1789,52	32,0
Одеська	31017,00	36071,00	4,7	4373,40	5086,01	712,61	16,3
Полтавська	30390,00	49710,00	4,1	3737,97	6114,33	2376,36	63,6
Рівненська	21938,00	38951,00	2,7	1776,98	3155,03	1378,05	77,6
Сумська	26793,00	36680,00	4,0	3215,16	4401,60	1186,44	36,9
Тернопільська	29035,00	50070,00	2,1	1829,21	3154,41	1325,21	72,4
Харківська	32237,00	33077,00	6,6	6382,93	6549,25	166,32	2,6
Херсонська	24450,00	28142,00	6,8	4987,80	5740,97	753,17	15,1
Хмельницька	30477,00	45622,00	2,6	2377,21	3558,52	1181,31	49,7
Черкаська	33646,00	50236,00	2,7	2725,33	4069,12	1343,79	49,3
Чернівецька	33264,00	47938,00	1,4	1397,09	2013,40	616,31	44,1
Чернігівська	24065,00	26126,00	4,1	2960,00	3213,50	253,50	8,6

Джерело: розраховано автором на основі^{1, 2, 3}

¹ Середній розмір земельної частки (паю) в розрізі регіонів. Дебет-Кредит: український фінансово-бухгалтерський сайт. URL: <https://docs.dtki.ua/download/pdf/1221.616.1>.

² Довідник показників нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2020. Офіційний веб-портал Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-stanom-na-01-01-2019>.

³ Клименюк О. Скільки дійсно коштує земля під мораторієм в Україні? Аналіз 5620 оголошень про продаж паїв на OLX. VoxUkraine. 2019. 3 липня. URL: <https://voxukraine.org/uk/skilki-dijsno-koshtuye-zemlya-pid-moratoriyem-v-ukrayini-analiz-5620-ogoloshen-pro-prodazh-payiv-na-olx>.

Очевидно, що на практиці в значній частини орендарів ставки орендної плати за земельні частки вищі за гранично мінімальний рівень, що збільшує доходи власників. Однак, зростання вартості оренди земель, що належать фізичним особам стримують організаційні проблеми, зокрема відсутність дієвих об'єднань власників землі, наявність локальних монополій орендарів та ін. Внаслідок цього, якщо на ринку оренди земель державної власності завдяки формуванню високо конкурентного середовища та прозорості процесів мають місце ознаки класичного «ринку продавця», то для земель приватної власності характерний «ринок покупця», наслідком чого є втрата доходів власників землі. Так у 2017 році землі державної власності здавались в оренду в середньому в 2,13 рази дорожче, ніж землі, що перебувають у приватній власності, при цьому спостерігається тенденція до збільшення такого розриву¹. Зважаючи на це, цілком виправданою є ініціатива щодо підвищення рівня орендної плати за користування земельними частками (паями) до 7%², що практично не матиме наслідків для оренди земель державної власності, однак, дасть можливість захистити інтереси дрібних власників землі в умовах «ринку покупця».

Підсумовуючи аналіз фінансового регулювання суспільного добробуту із застосуванням інструментів прямого оподаткування, можемо констатувати, що воно характеризується недостатньою ефективністю та нереалізованістю свого перерозподільчого потенціалу в контексті вирівнювання доходів населення. Пріоритети усунення цих недоліків, в першу чергу, пов'язані з поверненням до помірної прогресії ставок податку на доходи фізичних осіб, підвищенням рівня податкового навантаження на пасивні доходи. Однак, в контексті міжнародних податкових тенденцій, необхідним є поступове зміщення акценту в прямому оподаткуванні з податків на доходи до майнових податків, що відповідатиме критерію соціальної справедливості оподаткування і інклюзивності (загального підходу) до сплати податків. Також потребують

---

¹ Де найвища орендна плата за паї. URL: <https://agroreview.com/news/de-najvyshcha-orendna-plata-za-paii?page=21>.

² Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо додаткових заходів з підвищення соціального захисту власників земельних ділянок, земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення) від 11.07.2019 р. № 10445. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66203.

вдосконалення існуючі підходи до оподаткування майна у контексті мінімізації їх регресивного характеру та захисту інтересів незаможних верств населення.

4.2. Соціальні виміри оподаткування споживання

В умовах соціально орієнтованої ринкової економіки механізми впливу держави на вирішення питань економічного та соціального розвитку зазнають суттєвих трансформацій. На зміну підходам, які орієнтовані на нарощування обсягів фінансових ресурсів, що надходять з усіх складових публічного сектору (бюджетів усіх рівнів, позабюджетних фондів соціального призначення) на вирішення соціальних проблем та підвищення добробуту суспільства, все більшого використання отримують інструменти та важелі непрямого впливу, які передбачають вплив на пропорції розподілу фінансових ресурсів на різних етапах суспільного відтворення. Економічна наука головну роль серед спектру регуляторних інструментів, що використовують для впливу на соціальні та економічні процеси, відводить податкам.

Упродовж століть впровадження тих чи інших податків переслідувало, перш за все, фіскальні цілі, оскільки податки є найважливішим інструментом формування доходів держави. Головно фіскальними мотивами можна також пояснити активний розвиток податків на споживання, які в більшості країн відіграють роль найважливішого механізму мобілізації бюджетних ресурсів. В теперішній час система податків на споживання представлена універсальними та специфічними акцизами, які суттєво різняться за своїм економічним змістом та суспільним призначенням. Якщо виникнення специфічних акцизів понад дві тисячі років тому було продиктоване необхідністю залучення до оподаткування широких верств населення, зміцнення єдиного економічного простору країни, то впровадження у ХХ ст. універсального акцизу мало на меті виключно фіскальні мотиви. В сучасних умовах, незважаючи на посилення значення специфічних акцизів як бюджетоформуючих податків, їх регуляторна функція превалює. Більше того, в період глобалізації світового господарства, наростання гостроти між-

народної податкової конкуренції, роль податків на споживання як інструменту державного регулювання економічних та соціальних процесів неухильно зростає.

Проблематика функціонування податків на споживання завжди займала важливе місце у наукових розвідках вітчизняних і зарубіжних вчених. Питання теорії та практики оподаткування споживання свого часу вивчали Ф. Лассаль, М. Фішер, А. Лаффер. Серед сучасних вітчизняних науковців значний внесок у розкриття теоретичних засад, фіскальних і регуляторних аспектів використання податків на споживання здійснили А. Крисоватий, І. Луніна, І. Русакова, Ю. Сибірянська, І. Сидор, Л. Сідельникова, А. Соколовська, В. Суторміна, О. Шитря та інші вчені. Однак, зважаючи на вагомий фіскальний потенціал цих податків, більшість наукових розвідок концентрують увагу на проблематиці їх використання для наповнення бюджетів різних рівнів. Натомість публікації, присвячені питанням використання податків на споживання як інструменту державного регулювання економіки, тим паче соціальних процесів мають поодинокий характер.

Принципових відмінностей у формулюванні змісту поняття податкового регулювання серед науковців немає, однак, формулюючи його призначення, вчені переважно акцентують увагу на коригуванні пропорцій розвитку економіки, стимулюванні чи стримуванні економічної активності. Між тим, оподаткування є також дієвим важелем впливу держави на соціальні процеси, зниження гостроти соціальних деформацій, стимулювання росту суспільного добробуту. При цьому спрямування та характер дії податків на параметри, що визначають суспільний добробут, суттєво відрізняються в залежності від видів податкових платежів. Прямі податки зорієнтовані на регулювання доходів платників податків через вилучення їх частини до бюджету. В поєднанні з соціальними трансфертами це дає змогу зменшити масштаби розшарування населення за рівнем доходів. Натомість непрямі податки, поряд із наповненням бюджету, покликані коригувати як загальні параметри споживчого попиту, так і обсяги споживання тих чи інших товарів, в першу чергу – шкідливих для здоров'я людини чи довкілля.

Вплив податків на споживання на суспільний добробут виявляється у багатьох аспектах. Найперше, виступаючи в останні роки найважливішим за своїм фіскальним значенням підрозділом доходів бюджетної системи, податки на споживання формують фінансову базу для фінансування програм та заходів соціальної та гуманітарної політики, що визначають параметри суспільного добробуту. Однак, масштаби вилучення фінансових ресурсів з економіки за допомогою податків на споживання обмежуються необхідністю збереження мотивації до господарської діяльності. Тому більший інтерес мають можливості використання цих фіскальних інструментів для впливу на поведінку платників податків і посилення справедливого характеру оподаткування.

На думку сучасних науковців, у складі інструментарію податкового регулювання доцільно розрізняти основні елементи – суттєві характеристики податку, без яких не можливо уявити відповідний регуляторний механізм (платник податку, об'єкт та база оподаткування, ставки податку), та додаткові елементи – характеристики податку, які розкривають специфіку конкретного інструменту оподаткування (податкові пільги, місце зарахування платежів, терміни та періодичність розрахунку і сплати тощо)¹.

Важливою ознакою універсального акцизу, який в Україні представлений податком на додану вартість, є загальний підхід до встановлення кола його платників – до нього належать практично усі суб'єкти господарювання, які здійснюють операції з купівлі-продажу благ незалежно від виду діяльності. З метою стимулювання окремих видів господарської діяльності, в тому числі таких, що мають важливе соціальне значення, податкове законодавство може передбачати певні преференції щодо оподаткування доданої вартості, зокрема звільнення від сплати податку чи виключення з бази оподаткування. В Україні для стимулювання розвитку малого підприємництва податкове законодавство передбачає функціонування спрощеної системи оподатку-

---

¹ Дубинецька П. П. Податкове регулювання в системі управління національним господарством: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2015. С. 32.

вання, яке не вимагає від її учасників обов'язкової реєстрації як платників податку на додану вартість. Відтак підприємці з річним оборотом до 5 млн грн (з 2020 р. – 7 млн грн, згідно закону про «податкову реформу»¹) не належать до платників податку на додану вартість (за винятком добровільно зареєстрованих у частині III групи платників єдиного податку).

Встановлення преференцій з податку на додану вартість для платників з числа суб'єктів малого підприємництва відповідає ідеям сучасної концепції інклюзивного економічного розвитку для досягнення суспільного добробуту. В сучасних умовах на малий бізнес припадає до 50% усіх зайнятих в економіці та 70–80% нових робочих місць², а тому стимулювання його розвитку, в тому числі за рахунок впровадження преференцій з податку на додану вартість, має вагоме соціальне значення, оскільки сприяє вирішенню проблеми безробіття та підвищення добробуту населення шляхом розширення масштабів інклюзії людей до економічної діяльності, а не через механізм соціальних трансфертів. Розвиток малого підприємництва також сприяє становленню середнього класу, що знижує показники соціально-майнової диференціації суспільства.

Іншим дієвим регуляторним інструментом у сфері оподаткування доданої вартості, який в теперішній час отримав значне поширення у країнах Європи, є диференціація ставок податку. Стандартна ставка ПДВ у ЄС варіюється від 15% (найнижча дозволена ставка) у Люксембургу та на Кіпрі до 25% у Швеції та Данії. У більшості країн поряд з базовою ставкою є пільгове оподаткування доданої вартості для окремих видів товарів та послуг, а також звільнення від оподаткування. Зокрема у Великобританії ПДВ не обкладають продовольчі товари і транспортні послуги, знижені ставки податку на продовольчі та інші товари діють у Німеччині – 7%, Італії – 4%, Іспанії – 10% і 4%,

---

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Проект Закону України від 30.08.2019 р. № 1210. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66520.

² Капітан В. Розвиток малого бізнесу в контексті вирішення проблеми зайнятості в Україні. *Innovative Solutions In Modern Science*. 2017. № 1 (10). URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/viewFile/1086/1208>.

Греції – 13% та 6%, Франції – 2,1%, 5,5% та 10%¹. У Польщі поряд із базовою ставкою податку на рівні 23% існує ставка 5% для операцій із виробництва соціально важливих продуктів харчування (хліб, м'ясо, молочна продукція, овочі, фрукти) і 8% – на послуги у постачанні води, фармацевтичної продукції, виробництво дитячих крісел для авто, будівництво соціального житла; поліграфічну продукцію; продаж квитків у театри, музеї та кінотеатри; проживання у готелях, виробництво одягу тощо. У Румунії базова ставка ПДВ складає 24%, однак, діють знижені ставки податку на рівні 5 та 9%².

Таким чином, в основі використання пільгових ставок ПДВ покладена переважно соціальна мотивація – стимулювання суспільно важливих секторів економіки, вплив на поведінку населення для поліпшення показників здоров'я чи навколишнього середовища. Однак, в останні роки зі зростанням підтримки ідей інклюзивного розвитку, що пропагує максимальне залучення усіх верств населення до економічної діяльності як шлях до вирішення проблем бідності, у податковій політиці більшого використання отримують неоліберальні підходи до регулювання економіки. Вони передбачають переорієнтацію податкового тиску з доходів на споживання. Впродовж останнього десятиліття у багатьох країнах ЄС ставки податків на особисті та корпоративні доходи були знижені, натомість для компенсації бюджетних втрат було переглянуто базові та знижені ставки податків на споживання. Так в рамках податкових реформ у Німеччині ставка ПДВ була підвищена на 3% до 19%. З 2010 року на виконання програми зменшення бюджетного дефіциту у Франції підвищено пільгову ставку ПДВ з 5,5% до 7% для усіх товарів, крім продуктів харчування. З 2008 року політика підвищення ставок податку на додану вартість набула у країнах ЄС повсюдного поширення і продовжувалась до 2018 року, коли низка рішень щодо підвищення ставок податку, зокрема в Італії, Японії, Хорватії, були відстрочені на більш пізній час.

Щодо пільгових ставок податку на додану вартість, то в багатьох країнах ЄС вони в останні роки також були переглянуті в бік підви-

---

¹ International VAT and GST rates for 2019. URL: <https://www.avalara.com/vatlive/en/vat-rates/international-vat-and-gst-rates.html>.

² Там само.

щення. Зокрема в Італії пільгова ставка ПДВ була підвищена з 10% до 11,5%, у Норвегії – з 10% до 12%, у Нідерландах – з 6% до 9%. Однак, альтернативою зниженню пільгової ставки податку є поширення її дії на додаткові види діяльності. Зокрема у Латвії знижена ставка ПДВ (5% замість 21% базової) застосовується при оподаткуванні продажу овочів та фруктів; на Мальті пільгову ставку ПДВ поширили на послуги прокату велосипедів (7% замість базової 18%), а в Угорщині – для доступу до Інтернету (5% замість 18%)¹.

Питання коригування ставок податку на додану вартість, розширення сфери застосування пільгової ставки податку дискусійне. На думку багатьох економістів, з точки зору інвестиційної привабливості України, базова ставка податку є надто високою, а тому її зниження є економічно доцільним, оскільки спричинить розширення податкової бази, приведе структуру податків у відповідність із можливостями споживачів². Знижені ставки податку на товари першої необхідності знижують його регресивність, оскільки універсальна ставка не враховує відмінностей у спроможності окремих груп платників сплачувати податок. Як наслідок, заможні громадяни недоплачують, тоді як населення з низькими доходами відчуває відносно вищий рівень податкового навантаження.

Однак, на думку багатьох вчених, застосування в Україні зниженої ставки податку на додану вартість в теперішній час є неприйнятним, оскільки сильно ускладнить і без того складну систему нарахування і сплати податків, а також вплине на її подорожчання. На думку окремих науковців, диференційовані ставки податку на додану вартість застосувати в Україні доволі складно через кризу товарного виробництва, високий рівень тінізації економіки, недоліки фінансово-бюджетних розрахунків між учасниками податкового процесу³.

На наш погляд, диференціація ставок податку на додану вартість потрібна з точки зору використання його регуляторного потенціалу, а

---

¹ VAT, GST and sales tax trends in 2018. URL: <https://www.ey.com/gl/en/services/tax/vat--gst-and-other-sales-taxes/ey-indirect-tax-developments-in-2018#accordion-2>.

² Карпінський Б. А., Залуцька Н. С. Вплив системи адміністрування податку на додану вартість на регіональний розвиток. *Науковий вісник НЛТУ*. 2007. Вип. 17.3. С. 321–327.

³ Гринкевич С., Севастьянова Г., Голубка М. Податок на додану вартість у контексті непрямого оподаткування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.12. С. 182.

також з огляду на поширення такої практики у більшості країн ЄС. Насьогодні відсутність пільгової ставки податку називають серед головних причин високого рівня цін в Україні, які в сегменті продуктів харчування перевищують рівень країн Європи. Таким чином, поширення пільгової ставки податку на додану вартість на окремі групи товарів першої необхідності сприятиме підвищенню рівня добробуту найменш захищених категорій громадян. Проблеми, пов'язані зі впровадженням зниженої ставки податку, можуть бути вирішені шляхом ґрунтовного правового регламентування усіх аспектів її використання. Більше того, враховуючи те, що прецедент застосування зниженої ставки податку в Україні вже є, то розширення масштабів її застосування не вимагатиме значних законодавчих новацій.

У питанні вироблення підходу до диференціації ставок податку на додану вартість, на наш погляд, доцільно орієнтуватись на практику країн ЄС, де ставки податку розмежовують за трьома основними товарними групами: мінімальні – на життєво важливі товари першої необхідності, стандартні – на основну масу товарів, максимальні – на товари розкоші. Щодо безпосередньо ставок податку, то вони можуть бути запропоновані у такому варіанті: базова ставка залишена на рівні 20% (що відповідає середньому рівню країн ЄС, враховуючи тенденцію до посилення податкового навантаження на споживання); ставка 7% – для продуктів харчування, ліків та медичних препаратів, дитячого взуття та одягу, інших товарів першої необхідності; 0% – для товарів, які експортуються. Крім цього, можливим є варіант впровадження підвищеної ставки податку на рівні 25–30% для товарів розкоші, але доцільність цього кроку потребує додаткових досліджень.

Для оцінювання ефекту від застосування регуляторних інструментів при оподаткуванні доданої вартості проведемо розрахунок ефективності ставки податку, коефіцієнта продуктивності податку та обсягів відхилення фактичних надходжень від його сплати порівняно із потенційними. Ефективна ставка податку характеризує реальний рівень оподаткування доданої вартості, з урахуванням пільг та виключень з податкової бази. Коефіцієнт продуктивності податку вказує, яку частину складає ефективна його ставка відносно базової (офіційної) ставки.

На рівень продуктивності податку впливають масштаби надання податкових пільг зі сплати, звільнення від оподаткування окремих видів товарів/послуг, а також масштаби ухилення від сплати податку. У випадку, коли відсутнє – як явище – ухилення від сплати податку, база оподаткування охоплює усі товари та послуги, призначені для кінцевого споживання, для всіх товарів/послуг впроваджено єдину ставку податку, коефіцієнт продуктивності складає 100%. За оцінками Інституту соціально-економічної трансформації та Центру соціально-економічних досліджень CASE-Ukraine після останніх законодавчих новацій щодо адміністрування податку на додану вартість (зокрема впровадження автоматичного реєстру податкових накладних з відшкодування податкового кредиту, скасуванням більшості галузевих пільг та ін.) масштаби зловживань у цій сфері різко зменшились і на теперішній час оцінюються на рівні 7–9 млрд грн у рік¹. Тому з високою ймовірністю можна стверджувати, що так звані «бюджетні втрати» з ПДВ та відхилення коефіцієнта продуктивності податку від 100% зумовлені переважно цілеспрямованим застосуванням інструментів податкового регулювання, в тому числі з мотивів, що мають соціальний характер.

Як свідчать дані табл. 4.6, податкові новації у сфері справляння податку на додану вартість спричинили підвищення його ефективної ставки з 13,4% у 2015 році до 15,0% у 2016 році та 15,4–15,8% в середньому за 2017–2018 рр. Таким чином, ефект від вирішення проблем у сфері справляння податку на додану вартість для бюджету склав понад 2,0% від бази оподаткування, або понад 48,6 млрд грн додатково станом на 2018 рік. Натомість обсяги фінансових ресурсів, які мали б бути потенційно вилучені до бюджету, однак залишились в платників через застосування інструментів податкового регулювання та ухилення від сплати податку, у 2018 році склали орієнтовно 111,6 млрд грн. За даними за III квартали 2019 року, ефективна ставка податку знизилась до 13,06%, а грошовий ефект від регулювання – понад 144,0 млрд грн.

---

¹ Зінченко А. Лайки та дизлайки податкової реформи. Бізнес. 2019. 30 вересня. URL: <https://business.ua/economy/6615-lajki-ta-dizlajki-podatkovoji-reformi>.

Ефективна ставка ПДВ, коефіцієнт продуктивності та обсяги відхилення фактичних надходжень податку від потенційних в Україні у 2015–2019 рр.

Показники	2015	2016	2017	2018	2019¹
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, млрд грн	1331,53	1569,70	1977,64	2431,01	2075,59
Надходження податку на додану вартість до бюджету, млрд грн	178,45	235,50	313,98	374,51	271,14
Ефективна ставка ПДВ, %	13,40	15,00	15,88	15,41	13,06
Коефіцієнт продуктивності ПДВ, %	67,01	75,01	79,38	77,03	65,30
Відхилення фактичних надходжень податку на додану вартість порівняно із потенційними, млрд грн	87,88	78,49	81,48	111,58	144,05

Примітка: 1 – дані за три квартали року

Джерело: розраховано за^{1, 2}

Навідміну від універсального акцизу специфічні акцизи мають, в першу чергу, регуляторне призначення, фіскальний ефект від їх функціонування є більше наслідком регулювання, а не його первинним завданням. Специфічні акцизи сплачують тільки один раз при купівлі відповідного товару. За рахунок цього різновиду податків на споживання непрямо, за згодою покупця, у заможної частини суспільства вилучають «надлишкові» доходи. Фіскальне значення специфічних акцизів як бюджетоформуючого джерела залежить від обсягів споживання підакцизних товарів, а також від ефективності протидії нелегальному виробництву та обігу цих товарів, а також боротьби з тіньовими схемами ухилення від сплати податку.

Регуляторний потенціал специфічних акцизів реалізується через вплив на обсяги та структуру споживання окремих видів товарів та послуг, визначених як підакцизні. Питання визначення кола підакцизних товарів дискусійне. Цей перелік впродовж усього періоду існування специфічних акцизів зазнавав кардинальних змін. На початковому етапі функціонування специфічних акцизів ними обкладались

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями у 2015–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

товари першої необхідності (сірники, гас, сіль та ін.) задля залучення незаможних верств населення до формування доходів держави. В теперішній час коло підакцизних товарів визначають відповідно до певних завдань, які поставлені перед податком:

– зниження зацікавленості підприємницьких структур у започаткуванні окремих видів господарської діяльності через обмеження рівня прибутковості, а також вилучення частини надмірних доходів від виробництва товарів з високим рівнем рентабельності (алкогольні напої, певні види сировини та ін.);

– обмеження попиту на певні види товарів, які є шкідливими для здоров'я людини, сприяють поширенню деструктивних соціальних явищ, або ж мають негативні екологічні наслідки. Відповідно до цього завдання до підакцизних товарів зараховують пальне та інші продукти нафтопереробки, які шкідливі для екології та є одним із головних чинників глобальної зміни клімату; тютюнові вироби, що підвищують рівень захворюваності населення; алкогольні напої, що поряд з провокуванням росту захворюваності населення, спричиняють чисельні деструктивні соціальні явища (алкоголізм, сімейне насильство, соціальне сирітство та ін.); транспортні засоби (одне з основних джерел забруднення довкілля);

– вилучення надмірних доходів заможних верств населення у рамках суспільного запиту на соціальну справедливість. Підвищене оподаткування товарів розкошів, попит на які малоеластичний за ціною, дозволяє вилучити до бюджету додаткові доходи, які можуть бути джерелом фінансування соціальних програм для незаможних. До предметів розкошів у світовій практиці належать транспортні засоби (в тому числі дорогі автомобілі, яхти, мотоцикли), вироби із золота, платини та інших дорогоцінних металів.

В останні роки до числа об'єктів оподаткування акцизним податком також потрапили операції з торгівлі окремими видами цінних паперів (деривативи), які використовують у фінансових спекуляціях. На перший погляд, внесення цих операцій до підакцизних необґрунтоване. Однак, фінансові спекуляції зазвичай дуже прибуткові, а зароблені таким чином кошти багато в чому схожі на виграш у тоталізаторі.

Зважаючи на це, підвищений рівень податкового навантаження на надприбутки від фінансових спекуляцій є цілком обґрунтованим.

Як і визначення переліку оподатковуваних товарів регулювання ставок акцизного податку переслідує не тільки фіскальні, але й також соціальні цілі. Підвищуючи ставку податку на «соціально шкідливі» товари, держава стимулює зростання цін на них, що посилює тенденцію до зниження попиту. Підвищення цін на алкогольні напої чи тютюнові вироби знижує їх доступність для населення й веде до обмеження кола потенційних споживачів.

Однак, залежність між рівнем податкового навантаження на підакцизні товари та попитом на них не варто переоцінювати, адже необхідно враховувати інерційність попиту на ці товари. Саме по собі підвищення ставок акцизного податку на алкогольні напої та тютюнові вироби, а отже й зростання їх вартості, хоча й спричиняє скорочення обсягів реалізації цих підакцизних товарів, однак, його рівень може бути значно нижчим, ніж підвищення цін. Як свідчать дані соціологічних опитувань, тільки п'ята частина курців готові припинити палити у випадку різкого підвищення цін на сигарети, ще 25,8% вказали, що палитимуть менше¹. Таким чином, понад 1/2 курців визнали, що не готові покинути паління тютюну, навіть за умови його різкого здорожчання. Щодо алкогольних напоїв, то вплив підвищення акцизів на динаміку їх споживання, на наш погляд, є ще нижчим, оскільки у цьому випадку необхідно враховувати такі чинники, як зростання масштабів споживання фальсифікату, розширення тіньового сегменту алкогольного ринку². Ефективність рішень щодо підвищення ставок для зниження масштабів негативної дії соціально шкідливих підакцизних товарів значною мірою залежить від дієвості державного контролю за їх обігом, чи надійними є перешкоди для їх проникнення на ринок без оподаткування акцизом.

---

¹ Поширеність куріння в Україні зменшилась на 20%. Веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2018. 15 листопада. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/poshirenist-kurinnja-v-ukraini-zmenshilas-na-20>.

² Горин В. П. Проблеми сучасного акцизного оподаткування: фіскальні та соціальні наслідки. *Наука молода*. 2004. Вип. 2. С. 135–136.

Втім ігнорувати ефективність регулювання податкового навантаження на підакцизні товари у контексті впливу на обсяги їх споживання також недоречно. В поєднанні з іншими заходами, зокрема заборонаю на рекламу, просування та спонсорства алкоголю і тютюну, обмеженням споживання цих продуктів у громадських місцях, активними роз'яснювальними кампаніями, підвищення рівня акцизного навантаження на ці групи підакцизних товарів дало змогу за останнє десятиліття досягти помітного скорочення їх споживання, а отже – й негативних наслідків соціального характеру. За даними колишнього міністра охорони здоров'я М. Поліщука, проведене у 2008–2010 рр. дворазове підвищення акцизів на алкоголь і тютюн дало можливість знизити смертність від їх споживання на 30%, в тому числі від причин, прямо пов'язаних з алкоголем – вдвічі, від хвороб органів дихання, пов'язаних із палінням – на 22%¹.

Продовження політики підвищення рівня акцизного навантаження на алкогольні напої та тютюн, в поєднанні із заходами нефіскального характеру дало можливість у наступні роки досягти подальшого зниження захворюваності та смертності від їх споживання. Ефективна ставка акцизного навантаження на алкогольні напої та тютюнові вироби у 2016 році досягла 49,16%, що на 3,45 в.п. більше, ніж у 2010 році (табл. 4.7). При цьому за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я рівень споживання алкоголю в Україні за 2010–2017 рр. знизився на третину – з 14,3 до 8,6 літри чистого спирту в розрахунку на одного мешканця віком понад 15 років². Поширеність паління серед дорослих мешканців України за 2010–2017 рр. знизилась на 20%, серед підлітків – на 23%³.

---

¹ Поліщук М. Вибираємо життя або алкоголь?! Українська правда. 2012. 24 січня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2012/01/24/6901919>.

² Global status report on alcohol and health 2018. Geneva: World Health Organization; 2018. 472 p. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/274603/9789241565639-eng.pdf?ua=1>.

³ Поширеність куріння в Україні зменшилась на 20%. Веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2018. 15 листопада. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/poshirenist-kurinnja-v-ukraini-zmenshilas-na-20>.

Таблиця 4.7

Ефективна ставка акцизного податку на споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів в Україні у 2010–2019 рр.

Показники	2010	2015	2016	2017	2018	2019 ¹
Споживчі витрати домашніх господарств на придбання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, млрд грн	45,88	95,47	117,22	147,35	180,24	153,98
Надходження акцизного податку з алкогольних напоїв та тютюнових виробів до бюджету, млрд грн	20,97	39,30	57,63	59,64	63,75	46,36
Ефективний рівень акцизного податку на споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, %	45,71	41,16	49,16	40,48	35,37	30,11

Примітка: 1 – дані за три квартали року

Джерело: розраховано за^{1, 2}

Зменшення показників споживання алкоголю супроводжувалось падінням рівня захворюваності на спричинені ним хвороби. Кількість вперше виявлених випадків алкоголізму та алкогольних психозів до 2017 року в порівнянні з 2010 роком зменшились на третину, кількість хворих, які перебувають на обліку – на чверть, в розрахунку на 10 тис населення – на 17,5% (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Показники захворюваності на алкоголізм та алкогольні психози в Україні у 2005–2017 рр.

Показники	2005	2010	2015	2016	2017
Кількість вперше виявлених хворих на алкоголізм та алкогольні психози, тис осіб	57,0	42,7	28,9	29,4	28,3
на 100 тис осіб	121,5	93,5	67,8	69,1	66,9
Всього перебувають на обліку, тис осіб	650,2	607,5	475,7	470,2	463,9
на 10 тис осіб	139,1	133,2	111,7	110,9	109,9

Джерело: побудовано за³

¹ Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями у 2015–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

³ Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році. Статистичний збірник / відп. за випуск О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 109 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf.

Незважаючи на прогрес щодо зниження гостроти соціальних наслідків споживання підакцизних товарів, в тому числі завдяки продуманій політиці регулювання ставок акцизного податку на алкоголь і тютюн, Україна дотепер перебуває серед лідерів за захворюваністю та смертністю від їх вживання. За даними Міністерства охорони здоров'я України, безпосередньо від отруєння алкоголем у 2018 році в Україні померли 3,4 тис осіб¹, однак, прямі та непрямі наслідки його вживання є причиною понад 40% смертей чоловіків та 22% жінок працездатного віку. За рівнем смертності від алкоголю Україна входить до десятки країн з найвищими показниками у світі².

Розрахунок ефективного рівня акцизного навантаження на споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів засвідчив, що з 2017 року намітилась тенденція до його зниження. Це пов'язано із стриманим зростанням ставок акцизного податку на алкогольні напої через формування негативних тенденцій падіння обсягів вітчизняного виробництва та зростанням масштабів тіньового ринку. У 2016–2018 рр. обсяги легального виробництва та реалізації алкоголю в Україні зменшувались майже по усіх групах алкогольної продукції. Водночас, стрімким зростанням позначений імпорту алкогольної продукції: за 2016–2018 рр. обсяги ввезення пива зросли в міцного алкоголю зросли в 2,1 рази, виноградних вин – в 1,5 рази, міцного алкоголю – в 1,6 рази³. Щодо політики акцизного оподаткування тютюнових виробів, то останні роки позначені планомірним підвищенням ставок податку у відповідності до взятих Україною зобов'язань перед ЄС з його приведення до середньоєвропейського рівня (90 євро за 1 тис шт. сигарет) до 2025 року.

У зв'язку із зниженням рівня сукупного податкового навантаження на підакцизні товари є підстави говорити про підвищення їх доступності для населення, а отже створення умов для зростання

---

¹ Причини смерті в Україні, 2018: Спільний проект Державної служби статистики України та Українського центру суспільних даних. URL: <https://socialdata.org.ua/death>.

² Україна не відстає: названо країни з найбільшим рівнем смертності від алкоголю. Веб-сайт Телеканалу 24. 2018. 30 серпня. URL: https://24tv.ua/health/ukrayina_ne_vidstaye_nazvano_krayini_z_naubilshim_rivnem_smertnosti_vid_alkogolyu_n1023459.

³ Ринок алкогольної продукції. Ретинг: бізнес в офіційних цифрах. 2019. 19 червня. URL: <https://rating.zone/rynok-alkoholnoi-produktsii>.

обсягів споживання. Однак, як свідчать дані фахівців алкогольного ринку, зростання номінальних доходів населення та підвищення акцизів на алкогольну продукцію зумовлює зміну споживчих пріоритетів громадян, їх перехід до вживання продукції з меншим вмістом спирту та вищої якості. З цих же причин, на наш погляд, не варто очікувати зростання масштабів споживання контрафактного алкоголю та росту обсягів кустарного виробництва. Натомість стрімке підвищення акцизного навантаження на тютюнові вироби, а також непослідовна політика уряду щодо регулювання ринку може спричинити подальше падіння обсягів легального виробництва тютюнових виробів, зростання обсягів реалізації контрабанди та контрафактної продукції¹.

Політика вдосконалення оподаткування підакцизних товарів має бути сконцентрована на питаннях встановлення економічно обґрунтованих рівня та ставок податку, що відповідають європейській практиці та дають можливість повноцінно реалізувати регуляторну функцію податку як інструмента обмеження споживання окремих видів товарів.

Однією з умов ефективності таких новацій є забезпечення належного контролю за виробництвом та обігом підакцизних товарів, таких як алкогольні напої, тютюнові вироби. В сучасних умовах питома вага тіньового сегменту ринку алкоголю в Україні оцінюється на рівні до половини сукупних продаж. У сфері виробництва алкоголю в Україні зберігаються схеми уникнення від оподаткування з використанням різних схем: «псевдоекспорту» підакцизних товарів; декларування товарів на фіктивні фірми; заниження митної вартості імпортованих товарів; переміщення товарів за фіктивними документами; використання необлікованого етилового спирту при виробництві горілкової продукції. Повною мірою не вирішило проблеми неконтрольованого обігу етилового спирту створення акцизних складів. Сфера застосування цих складів в Україні звужена до місць виробництва і зберігання етилового спирту, горілки і лікєро-горілочаних виробів. Їх форма за своєю суттю не відповідає нормам, які діють в країнах ЄС, де акцизні склади являються платниками податків.

---

¹ Різке підвищення акцизу на тютюнові вироби: скільки коштуватимуть цигарки з наступного року. Під прицілом. 2019. 10 вересня. URL: <https://p-p.com.ua/news/rizke-pidvyshchennya-aktsyzu-na-tyutyunovi-vyroby-skilky-koshtuvatymut-tsygarky-z-nastupnogo-roku>.

Вирішити цю проблему покликане впровадження електронної системи адміністрування обсягу етилового спирту акцизними складами з використанням спеціальних пристроїв – витратомірів на кожному місці отримання і відпуску спирту. Витратоміри призначені для вимірювання, запам'ятовування, фіксації та відображення в електронному вигляді даних щодо обсягу отримання та відпуску спирту. Такі дані реєструються в Єдиному реєстрі витратомірів – лічильників обсягу виробленого спирту. Без їх використання реалізація спирту з середини 2019 року заборонена.

Таким чином, політика у сфері оподаткування споживання в теперішній час спрямована не лише на забезпечення високої фіскальної ефективності цієї групи податків, але й на повноцінну реалізацію їх потенціалу як інструментів податкового регулювання економічного та соціального розвитку. Податки на споживання характеризуються високою дієвістю не тільки щодо стимулювання або стримування економічної активності, регулювання попиту на окремі групи економічних благ, але й набувають все більшого значення як інструмент впливу на соціальні процеси, зниження гостроти соціальних деформацій, підвищення суспільного добробуту. У фіскальній практиці розвинутих країн з ринковою економікою регуляторні елементи (диференціація ставок податків, виключення з бази оподаткування чи кола платників та ін.) активно використовують при оподаткуванні підакцизних товарів, але в останні десятиліття – також при функціонуванні універсальних акцизів. В більшості випадків вони покликані врахувати соціальні аспекти при оподаткуванні, забезпечити рівнонапруженість податкового навантаження, його справедливий характер. Перспективи розвитку податків на споживання у контексті реалізації їх регуляторного потенціалу пов'язані з оптимізацією масштабів використання регуляторних норм задля виконання триєдиного завдання – забезпечення простоти їх адміністрування, стимулювання економічної активності, сприяння росту суспільного добробуту.

4.3. Роль бюджетних трансфертів у фінансовому регулюванні суспільного добробуту

Поряд із фіскальними інструментами, що передбачають непрямий вплив на процеси формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту через коригування параметрів системи оподаткування, дієвою складовою фінансового регулювання виступають бюджетні трансферти. Застосування фіскального інструментарію регулювання суспільного добробуту полягає у коригуванні елементів фіскальних платежів (бази оподаткування, ставок податку, переліку пільг та інших), що має на меті вплинути на об'ємно-структурні параметри та направленість потоків фінансових ресурсів суб'єктів економіки для їх спрямування на потреби, що визначають рівень суспільного добробуту. Натомість основним видом бюджетних інструментів регулювання суспільного добробуту є бюджетні трансферти.

В останні роки спостерігається сплеск наукового інтересу до питань функціонування бюджетних трансфертів, що пов'язане із проведенням реформи місцевого самоврядування, більш відомої як реформа децентралізації. Однак, основна увага дослідників концентрується на вивченні бюджетних трансфертів у контексті міжбюджетного вирівнювання фінансової спроможності органів місцевого самоврядування. Відтак в багатьох наукових працях спостерігається звуження змісту та призначення бюджетних трансфертів, зведення їх виключно до одного різновиду, а саме міжбюджетних трансфертів.

Поняття трансферт неоднозначно трактується у сучасній довідковій літературі. Так Словник української мови за редакцією І. Білодіда визначає трансферт з двох позицій: як переказ іноземної валюти або золота з однієї країни до іншої; передача права володіння цінними паперами іншій особі¹. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови В. Бусела трансферти розглядають більш широко, доповнюючи уже наведені дефініції додатковими: трансферти – це кошти, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у

---

¹ Словник української мови / гол. ред. кол. І. К. Білодід. Т. 10: Т – Ф. за ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. К.: Наукова думка, 1979. С. 233.

вигляді дотацій, субсидій та інших формах. Разом з тим, під трансфертними платежами це джерело визначає процес передачі податкових внесків пенсіонерам, безробітним та іншим незахищеним верствам населення¹. Отож, можемо констатувати абсолютну змістовну відірваність похідного поняття «трансфертний платіж» від базового терміну «трансферт». Також невиправдано вузьким є саме трактування термін «трансферт», адже зводити його зміст виключно до міждержавного переказу валютних цінностей недоречно.

На думку О. Длугопольського, трансферт (від лат. *transfere* – переносити, переказувати) є процесом передачі матеріальних цінностей між економічними суб'єктами на незворотній та безоплатній основі. Незворотність трансферту передбачає відсутність вимоги щодо його повернення, бо подавець трансферту втрачає право власності на кошти, проте отримує негрошові вигоди, пов'язані із певною поведінкою одержувача трансферту. Безоплатність трансферту, за позицією О. Длугопольського, означає те, що за користування отриманими коштами не стягується платня².

Якщо звернутись до наукових напрацювань з тематики функціонування трансфертів, то можна констатувати, що найбільшу увагу вчених привертають такі їх різновиди, як міжбюджетні та соціальні трансферти. Зважаючи на те, що перший термін вказує на сферу функціонування трансфертів, а другий – на їх суспільне призначення, для формування чіткої теоретичної моделі бюджетних трансфертів і розкриття їх ролі у забезпеченні суспільного добробуту доцільно перш за все впорядкувати відповідний понятійний апарат.

У сучасній науковій літературі наявний цілий спектр підходів до трактування сутності міжбюджетних трансфертів. На думку В. Кравченка, вони є головним інструментом організації міжбюджетних відносин, проведення державної регіональної політики; інструментами міжбюджетних відносин виступають дотації, субсидії та

---

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1469.

² Длугопольський О. Перспективи застосування зарубіжних моделей фіскального федералізму в умовах трансформаційної економіки України. *Журнал європейської економіки*. 2007. Т. 6 (№ 2). С. 210.

субвенції, які регулюють доходи місцевих бюджетів¹. Ю. Радіонов визначає головне завдання трансфертів – як розв’язання проблеми вертикальної незбалансованості, що є наслідком невідповідності між відповідальністю за видатки та податкоспроможністю. На його думку, система формування доходів місцевих бюджетів, базована на трансфертах з інших бюджетів, є фактично системою міжбюджетних відносин з надання мінімальної фінансової самостійності тим рівням державної влади, які отримують кошти². У цій дефініції, запропонованій до проведення реформи децентралізації, розкрита найважливіша проблема функціонування місцевих фінансів впродовж тривалого часу – високий рівень залежності місцевих бюджетів від трансфертів. Однак, із зниженням гостроти проблеми фінансової самостійності місцевих бюджетів таке трактування міжбюджетних трансфертів втрачає актуальність, а зводити їх призначення виключно до подолання вертикальних дисбалансів, на наш погляд, недоречно.

На думку В. Письменного, міжбюджетні трансферти являють собою бюджетні кошти, що безоплатно та безповоротно передаються з одного бюджету до іншого для недопущення виникнення або уникнення постфактум горизонтальних і вертикальних дисбалансів – невідповідності між обсягами бюджетних коштів того чи іншого рівня влади та повноваженнями, які на нього покладені в процесі розподілу компетенцій та відповідальності³. Разом з тим, на думку К. Ткач, зводити суть міжбюджетних трансфертів до платежів, покликаних просто збалансувати місцеві бюджети та вирівняти міжрегіональні диспропорції, недоречно. Як зазначає К. Ткач, трансферти виступають одним із джерел забезпечення фінансування делегованих із загальнодержавного рівня повноважень, що в єдності із закріпленими загальнодержавними ресурсами формують подвійну модель взаємовідносин державного та місцевих бюджетів. Відтак міжбюджетні трансферти дають змогу забезпечити державну єдність, цілісність фінансової політики, а

---

¹ Кравченко В. І. Місцеві фінанси України. К.: Т-во «Знання»: КОО, 1999. С. 260.

² Радіонов Ю. Актуальні проблеми розвитку міжбюджетних відносин. *Економіка України*. 2011. № 5. С. 55.

³ Письменний В. В. Міжбюджетні трансферти як інструмент фінансового вирівнювання територій. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 26.

отже для них притаманні позаекономічні властивості з площини політико-владних та управлінських процесів¹.

Т. Боднарук розглядає міжбюджетні трансферти з двох боків: по-перше, як систему фінансових відносин між державним та місцевими бюджетами, між місцевими бюджетами і суб'єктами господарювання та домогосподарствами з приводу планування, формування, розподілу і використання певних бюджетних ресурсів та контролю за їх використанням; по-друге, як організаційно-правову форму мобілізації частини фінансових ресурсів одних рівнів у розпорядження бюджетів інших рівнів як за допомогою податкового розщеплення, так і прямого надання коштів². На наш погляд, з семантичних позицій зараховувати до складу міжбюджетних трансфертів, тобто таких, що існують виключно між окремими бюджетами, відносини між бюджетом та суб'єктами господарювання і домогосподарствами недоречно. Однак, у пропонуваній дефініції Т. Боднарук вказала на інший різновид бюджетних трансфертів, які залишаються практично поза увагою дослідників, а саме – зовнішні бюджетні трансферти. Вони є матеріальним вираженням відносин між бюджетом та фізичними і юридичними особами з приводу виділення з бюджету коштів на певні цілі, передбачені пріоритетами бюджетної політики.

Таким чином, за організаційною ознакою бюджетні трансферти доцільно розмежовувати на внутрішні (або внутрісистемні, оскільки функціонують в межах бюджетної системи) трансферти, які у науковій літературі визначають як міжбюджетні, а також зовнішні бюджетні трансферти, які є матеріальним вираженням взаємодії між бюджетом та суб'єктами економіки (в тому числі з суб'єктами сектору загального державного управління) поза межами бюджетної системи. На думку О. Длугопольського, самі по собі трансферти не можуть означати безпосередньої зміни у суспільному добробуті, адже передбачають тільки передачу коштів від одного суб'єкта економіки до іншого.

---

¹ Ткач К. Теоретичні аспекти міжбюджетних трансфертів як інструменту конвергенції економічного та соціального розвитку. *Світ фінансів*. 2014. № 4. С. 98–99.

² Боднарук Т. Ефективність трансфертної політики в системі міжбюджетних відносин. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 5 (83). С. 147.

Однак, використання бюджетних трансфертів їх одержувачами може сприяти зміні рівня суспільного добробуту¹.

Поділяючи наукову позицію К. Ткач, можемо зауважити, що призначення бюджетних трансфертів доцільно характеризувати у вузькому та широкому трактуванні. У вузькому розумінні бюджетні трансферти призначені, по-перше, для усунення горизонтальних і вертикальних дисбалансів між повноваженнями та ресурсними можливостями органів місцевої влади; по-друге, для створення фінансового підґрунтя і мотивації суб'єктів економіки до діяльності, задля якої надається трансферт. Для прикладу, виділення з бюджету трансферту суб'єкту господарювання для реалізації інвестиційного проекту призначене забезпечити фінансові можливості та мотивацію для його виконання. Або ж трансферти у формі соціальних виплат населенню покликані спонукати людей до розширення споживання та більш повного задоволення власних потреб, а отже підвищення рівня життя. У широкому розумінні бюджетні трансферти є інструментом реалізації стратегічних і тактичних пріоритетів фінансової політики уряду, забезпечення повноцінного виконання усіма рівнями владної вертикалі взятих державою на себе зобов'язань перед суспільством.

У науковій літературі представлені багато підходів до розмежування бюджетних трансфертів: за соціально-економічним призначенням, напрямом руху коштів, наявністю обмежень на використання, матеріальною формою надання та ін. Посилаючись на праці Е. Гремліча, О. Длугопольський наводить одну із загальновизнаних типологій бюджетних трансфертів, що передбачають їх поділ на такі типи²:

– грант-субсидія, який призначений для покриття витрат на продукування суспільних благ в межах певного територіального утворення, коли існує ефекти переміщення вигод. У бюджетній практиці грант-субсидія отримує вираження у трансфертах з державного бюджету у випадку, коли фінансовані з бюджету певної територіальної

---

¹ Длугопольський О. Перспективи застосування зарубіжних моделей фіскального федералізму в умовах трансформаційної економіки України. *Журнал європейської економіки*. 2007. Т. 6 (№ 2). С. 210.

² Там само. С. 211.

одиниці економічні блага доступні для мешканців інших територіальних формувань. Іншим прикладом грант-субсидії у вітчизняній бюджетній практиці є трансферти, які передаються між місцевими бюджетами в рамках міжмуніципального співробітництва;

– грант-дотація, який передбачає перерозподіл бюджетних доходів від сплати фіскальних платежів, які більш ефективно адмініструвати на рівні уряду для перерозподілу ресурсів у міжтериторіальному контексті;

– цільовий грант, який виступає інструментом для реалізації зобов'язань уряду щодо забезпечення певного рівня надання державних послуг незалежно від того, з якого бюджету фінансується їх продукування.

На наш погляд, в основу розмежування бюджетних трансфертів має бути покладений функціональний підхід, тобто спрямованість на реалізацію заходів у конкретній сфері життєдіяльності суспільства. Поділяючи поширену серед науковців позицію щодо виокремлення функцій держави, вважаємо, що у складі зовнішніх бюджетних трансфертів доцільно виділяти економічні, соціальні, екологічні, безпекові та інші трансферти, у залежності від того, на які цілі спрямовуються кошти. Однак, щодо внутрішніх (міжбюджетних) трансфертів такий підхід можна застосувати лише частково, оскільки частина трансфертів не має цільового призначення (дотації) та покликана збалансувати видатки й доходи місцевих бюджетів. Натомість у цільових міжбюджетних трансфертах (вертикальних та горизонтальних) можливо прослідкувати їх призначення, тому виокремлення серед субвенцій соціальних, економічних, екологічних та інших не викликає складнощів.

Отже, фактично соціальні трансферти можливо виокремити у складі як внутрішніх (міжбюджетних), так і зовнішніх – бюджетних трансфертів. Такий підхід дещо суперечить усталеним у вітчизняній науці поглядам на трактування соціальних трансфертів, адже традиційно під ними прийнято розуміти передачу населенню державними та некомерційними установами і організаціями ресурсів у грошовій та не грошовій формі переважно на безоплатній основі.

Соціальні трансферти є складним економічним поняттям. На думку О. Комарової, соціальні трансферти є інструментом державного

забезпечення, надаються населенню в натуральному та грошовому вигляді, на безготівковій основі та як пільги або послуги соціально-побутового характеру. Призначення соціальних трансфертів О. Комарова визначає у захисті всіх верств населення при настанні певних обставин, підтриманні умов для реалізації соціального потенціалу особистості, обмеженні соціального розшарування населення за рівнем доходів¹. М. Шаварина характеризує соціальні трансферти як передачу державою певним верствам населення податкових та неподаткових надходжень з державного та місцевих бюджетів у формі видатків та кредитів, призначених для підтримки платоспроможності громадян під час несприятливої економічної ситуації в державі². Суперечливу позицію висловлює О. Пищуліна, яка характеризує соціальні трансферти як форму перерозподілу на користь нужденних громадян частини мобілізованих у доходи державних грошових коштів державного бюджету, однак, в подальшому вказує на низьку роль соціального страхування у системі соціальних трансфертів³. Отже, частина науковців пов'язує функціонування соціальних трансфертів виключно із бюджетом, що не виправдано звужує їх суть та сферу застосування. В умовах соціально орієнтованої ринкової економіки винятково важливу роль відіграють соціальні трансферти, фінансовані не за рахунок бюджету, а коштів системи соціального страхування. Поряд з цим, в теперішній час все більшого значення у вирішенні соціальних проблем набувають соціальні трансферти, здійснювані в рамках програм корпоративної соціальної відповідальності бізнес-структур.

Частина науковців при визначенні соціальних трансфертів наголошують на їх суспільному призначенні чи формі надання. Такий підхід більшою мірою характерний для зарубіжної фінансової науки, однак, його застосовують також вітчизняні науковці. Так Л. Гордієнко визначає соціальні трансферти одним з інструментів перерозподілу

---

¹ Комарова О. Функціональне призначення соціальних трансфертів в умовах трансформації суспільства. *Український соціум*. 2008. № 3. С. 75.

² Шаварина М. Вдосконалення соціальних трансфертів та посилення їх впливу на доходи домогосподарств. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики: збірник наук. праць*. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 144.

³ Пищуліна О. М. Роль соціальних трансфертів у реалізації перерозподільчої політики держави. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2012. № 1(3). С. 20, 24.

доходів в суспільстві, призначення яких полягає у зменшенні рівня диференціації доходів населення і соціальної нерівності¹. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень трактують соціальні трансферти як систему грошових та натуральних виплат населенню, не пов'язаних з його участю у господарській діяльності в даний час або в минулому². Французьке національне бюро статистики у глосарії термінів визначає соціальні трансферти (або соціальні виплати) як натуральні та грошові трансферти особам або сім'ям для полегшення фінансового тягаря захисту від різних ризиків³. Дж. Рук, Н. Фріленд, С. Девере характеризують соціальні трансферти як безвідплатну соціальну допомогу, яку надають державні та громадські структури тим, хто живе в бідності або ризикує потрапити у стан бідності (соціальні пенсії, допомоги на дітей, по інвалідності та ін.)⁴.

Однак, більш поширеними серед зарубіжної наукової спільноти є дослідження, які присвячені практичним аспектам функціонування соціальних трансфертів. Так Б. Бредбері, М. Джанті, Л. Ліндаль відзначають залежність рівня бідності дітей з сімей з низькими доходами від рівня ринкових доходів і соціальних трансфертів, який у розрізі окремих країн може суттєво відрізнятися⁵. Е. Барчена-Мартін, М. Бланко-Арана, С. Перез-Морено вказують на вищу ефективність соціальних трансфертів сім'ям з дітьми (допомога у зв'язку із пологами, по вагітності, на дітей та ін.) для зниження рівня бідності дітей у порівнянні із соціальними трансфертами, орієнтованими на захист доходу. Крім цього, вчені зазначають, що ефективність політики зниження бідності залежить

---

¹ Гордієнко Л. Роль соціальних трансфертів у формуванні доходів населення. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 36. Ч. II. Т. 1. С. 38.

² Соціальні трансферти як чинники вирівнювання добробуту населення України: Аналітична записка. Офіційний веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2017. 24 грудня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/socialni-transfert-i-yak-chinniki-virivnyuvannya-dobrobutu>.

³ Social benefits (or social transfers). The National Institute of Statistics and Economic Studies collects, analyses and disseminates information on the French economy and society. URL: <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1562>.

⁴ Devereux S. et al. What are social transfers? Regional Hunger and Vulnerability Programme. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ajnYiudZcw0J:https://europa.eu/capacity4dev/file/12912/download%3Ftoken%3DMcPvGtEc+%&cd=9&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=firefox-b-ab>.

⁵ Bradbury B., Jäntti M., Lindahl L. Labour income, social transfers and child poverty, LIS Working Paper Series, No. 707, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg, 2017. 35 p.

не тільки від рівня суспільних витрат на надання соціальних трансфертів, але й від конфігурації самої системи соціальних трансфертів, при цьому універсальних рецептів її побудови для усіх країн немає. Критикуючи надмірну орієнтацію соціальної політики на вирішення проблеми бідності через зростання зайнятості, вчені зазначають, що сама зайнятість не може бути достатньою умовою для скорочення бідності, оскільки низький рівень оплати праці та нестабільність робочих місць можуть зумовлювати низький рівень життя навіть у працюючого населення¹. На залежність ефективності соціальних трансфертів від умов їх надання (рівень і методика забезпечення адресності) вказують також Дж. Ноттен та А.-К. Гуїйо. Вони звертають увагу на те, що соціальні трансферти мають вплив не тільки на рівень бідності населення за доходами, але й на ступінь депривації (недоступності) матеріальних благ².

Окрему увагу слід звернути на результати дослідження А. Баррієнтоса та Дж. Скотта, які свідчать, що соціальні трансферти не тільки знижують бідність у поточному періоді, але й дають можливість незаможним домогосподарствам подолати так звану «пастку бідності» в майбутньому. Вплив програм соціальних трансфертів на економічну активність домогосподарств виявляється у трьох аспектах: розширення доступу до кредитів, зокрема – програм мікрокредитування; сприяння більш ефективному вкладанню інвестицій (у більш вартісні, але більш ефективні види діяльності); зростання інвестицій у особистий розвиток (освіту, медичні послуги), що веде до зміцнення здоров'я, підвищення продуктивності та кваліфікації працюючих членів сім'ї, а отже їх доходів³. Таким чином, А. Баррієнтос та Дж. Скотт спростовують поширену в наукових колах думку, що соціальні трансферти не мають продуктивного характеру і належать до числа інструментів пасивної соціальної політики, покликаних виключно виправляти наслідки бідності.

---

¹ Barcena-Martin E., Carmen Blanco-Arana M., Perez-Moreno S. Social Transfers and Child Poverty in European Countries: Pro-poor Targeting or Pro-child Targeting? *Journal of Social Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. No 47 (4). P. 739–758.

² Notten G., Guio A. C. The impact of social transfers on income poverty and material deprivation, ImPRovE Working Paper N°16/17. Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerp, 2016. P. 22–24.

³ Barrientos A., Scott J. Social transfers and growth: a review. Global Development Institute Working Paper Series 5208, GDI, The University of Manchester. Chronic Poverty Research Centre 2008. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/127453/WP112_Barrientos-Scott.pdf.

Незважаючи на суперечність підходів вітчизняної та зарубіжної науки до дослідження соціальних трансфертів, можна констатувати, що їх іманентною ознакою є те, що реципієнтом цих трансфертів є населення: як окремі індивіди, так і домогосподарства. У цьому контексті частину міжбюджетних трансфертів, які надходять з державного до місцевих бюджетів на соціальні цілі, а саме освітню та медичну субвенції, недоречно розглядати як соціальні трансферти. По-перше, вони спрямовуються не на соціальні виплати населенню, а по-друге, бенефіціарами таких трансфертів є не фізичні особи, а бюджетні установи, що продукують суспільні послуги. Такі трансферти можна розглядати як складову єдиного ланцюга фінансування суспільних послуг, надання яких гарантоване для усіх громадян незалежно від місця проживання. Фактично, вони являють собою інструмент для просторового перерозподілу бюджетного фінансування освітніх та медичних послуг з державного до місцевих бюджетів.

Натомість субвенції на соціальний захист населення, зокрема на надання пільг і житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг, виплату різних видів соціальної допомоги (сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю, на дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та ін.), які надходять до місцевих бюджетів, трансформуються в подальшому у відповідні соціальні трансферти. Регуляторний ефект від їх існування полягає у тому, що вони є кінцевою ланкою механізму перерозподілу доходів між різними суспільними верствами, яке реалізує держава задля утримання показників майнового розшарування суспільства в безпечних межах.

Зважаючи на історичні, економічні, демографічні, ментальні особливості вітчизняного суспільства, в Україні соціальні трансферти відіграють винятково високу роль у забезпеченні матеріального добробуту населення. Загальний обсяг соціальних допомог та інших соціальних трансфертів населенню України характеризується стійким зростанням. В абсолютному вимірі вони збільшились з 423,7 млрд грн у 2010 році до 1056,1 млрд грн, або в 2,5 рази.

Найбільшу частку у структурі соціальних трансфертів займають соціальні допомоги, до яких зараховують виплати домогосподарствам

на забезпечення потреб, що виникли у зв'язку з певними подіями або обставинами (хвороба, безробіття, вихід на пенсію, отримання освіти, сімейні обставини тощо). За окреслений період вони збільшились з 237,2 млрд грн у 200 році до 465,8 млрд грн у 2018 році, або майже вдвічі. Навідміну від загального обсягу соціальних трансфертів, динаміка обсягів соціальної допомоги була нестабільною, у 2014 та 2016 роках спостерігалось зменшення цих виплат населенню на 11,8 млрд грн та 4,8 млрд грн, відповідно. Причин такої динаміки соціальних виплат було кілька: по-перше, відмова від підвищення соціальних стандартів у 2014 році у зв'язку із заходами з відвернення фінансової катастрофи; по-друге, скасування окремих видів соціальної допомоги, зокрема допомоги по догляду за дитиною до 3-х років; по-третє, проведення верифікації соціальних виплат, що полягала у перевірці усіх реципієнтів соціальних виплат щодо законності їх отримання; по-четверте, несприятливими демографічними тенденціями, тобто скороченням кількості одержувачів пенсій та різким падінням народжуваності (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

**Соціальні трансферти у складі доходів населення України
у 2010–2018 рр., млрд грн.**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, в т.ч.:								
423,74	469,39	542,78	586,38	562,33	658,89	699,34	886,46	1056,13
<i>Соціальні допомоги</i>								
237,21	263,63	301,62	323,12	311,36	342,56	337,77	391,78	465,78
<i>Інші одержані поточні трансферти</i>								
34,40	40,98	48,33	58,42	55,08	79,68	91,01	112,34	144,17
<i>Соціальні трансферти у натуральній формі</i>								
152,13	164,78	192,83	204,84	195,88	236,65	270,56	382,35	446,19
Доходи населення всього								
1101,18	1266,75	1457,86	1548,73	1516,77	1772,02	2051,33	2652,08	3248,73
<i>Питома вага соціальних трансфертів у доходах населення, %</i>								
38,5	37,1	37,2	37,9	37,1	37,2	34,1	33,4	32,5

Джерело: складено за¹

¹ Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

У складі соціальних трансфертів порівняно незначну частину складають інші одержані трансферти, до яких зараховують страхові виплати, страхові відшкодування, штрафи та пені, виплати одноразової матеріальної допомоги працюючим та компенсації, інші виплати. В абсолютному вимірі ці трансферти зросли за представлений період майже в 4,2 рази, з 34,4 млрд грн до 144,2 млрд грн. Особливо інтенсивне нарощування цих трансфертів спостерігалось у 2017–2018 рр., на 23,4% та 28,3%, відповідно. Це пояснюється врахуванням до складу цього підрозділу соціальних трансфертів переказів трудових мігрантів. В останні роки міграційний відтік робочої сили за кордон значно активізувався, що стало причиною різкого зростання надходжень від грошових переказів.

Швидким нарощуванням обсягів характеризуються соціальні трансферти у натуральній формі. Їх обсяги визначають за вартістю товарів та послуг, які населення отримує безкоштовно або за економічно незначущими цінами від органів загального державного управління та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. До таких трансфертів належать не тільки такі види соціальної допомоги, як житлові субсидії на відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, соціальні пільги у натуральній формі, але й обсяги послуг, наданих населенню безкоштовно або за пільговими цінами бюджетними установами. Таким чином, усі послуги, що надаються населенню закладами соціальної сфери, розглядають як соціальні трансферти у натуральній формі. Динаміка трансфертів у натуральній формі характеризується зависхідним ростом, при цьому в 2017–2018 рр. це зростання особливо прискорилось. Так у 2010–2016 рр. приріст абсолютних обсягів соціальних трансфертів у натуральній формі склав майже 1,8 рази, а за 2017–2018 рр. – понад 1,6 рази. Тільки в 2017 році зростання обсягів надання цих трансфертів збільшилось в 1,4 рази, з 270,6 млрд грн до 382,4 млрд грн. Основна причина такого стрімкого нарощування обсягів соціальних трансфертів у натуральній формі полягає у прискореному зростанні видатків бюджету на надання житлових субсидій, які лише з 2019 року частково були переведені у грошову форму.

Приділимо більш ґрунтовну увагу бюджетним соціальним трансфертам. З погляду методології статистики, такі трансферти концентруються у розділах видатків бюджету на соціальний захист населення (трансферти у грошовій та натуральній формі), а також видатків на освіту, охорону здоров'я, культурний та фізичний розвиток (трансферти у натуральній формі). Однак, не увесь спектр цих бюджетних соціальних трансфертів можливо зарахувати до інструментів фінансового регулювання суспільного добробуту. За нашою науковою позицією, характерною ознакою регуляторних фінансових інструментів є мотиваційна компонента, якої позбавлені інструменти фінансового забезпечення. Соціальні трансферти у натуральній формі, що втілюються у суспільних послугах, які безкоштовно отримує населення від закладів соціальної сфери, виражають собою факт виконання державою взятих перед суспільством зобов'язань щодо забезпечення певного гарантованого рівня їх (послуг) надання. Споживання цих суспільних послуг не вимагає від одержувача ніяких дій, не стимулює його до перерозподілу особистих ресурсів на користь певного напрямку діяльності, не передбачає співфінансування.

Натомість соціальні трансферти за рахунок бюджетних коштів, такі як соціальні допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям та інші, житлові субсидії, соціальні пільги тощо є елементами фінансового регулювання доходів населення та їх приведення до офіційно визначених стандартів. Більшість із соціальних виплат передбачають певну співучасть одержувача у матеріальному забезпеченні власного добробуту чи є винагородою за певні дії. Так допомога при народженні дитини є водночас винагородою індивіда за факт народження нового мешканця країни, а також інструментом компенсації втрат доходів, які він спричиняє. Соціальні виплати по малозабезпеченості, житлові субсидії та інші види соціальної допомоги передбачають певний рівень самозабезпечення та особистого внеску реципієнта допомоги, що враховується при її призначенні. Кориґуючи порядок та умови надання соціальних виплат, рівень соціальних стандартів, які враховуються при їх нарахуванні, держава таким чином впливає на параметри матеріальної забезпеченості різних суспільних верств, особливо малозабез-

печених, може регулювати показники майнового розшарування та рівень бідності.

У відповідності до звітності про виконання зведеного бюджету згідно із економічною класифікацією, показники соціальних трансфертів населенню за рахунок бюджетних коштів характеризуються нестійкою динамікою, оскільки роки прискореного зростання відповідних видатків бюджету у 2012–2013 рр., 2015–2016 рр. чергувались із періодами стагнації та зменшення у 2011, 2014, 2017 роках. Загалом за представлений період обсяги соціальних трансфертів населенню за рахунок бюджетних коштів зросли втричі, від 100,5 млрд грн до 314,1 млрд грн, при цьому майже увесь їх обсяг представлений поточними соціальними трансфертами.

З усього обсягу бюджетних поточних соціальних трансфертів найбільшу питому вагу складають видатки на виплату пенсій та різних видів соціальної допомоги, однак, їх частка практично упродовж усього спостережуваного періоду характеризувалась поступовим зниженням. Якщо у 2010–2013 рр. вони щорічно перевищували 60% обсягів поточних трансфертів населенню, то у 2017–2018 рр. їх питома вага знизилась в середньому на 10%. Причин такої зміни структури бюджетних соціальних трансфертів декілька:

- по-перше, стримування росту видатків бюджету, зокрема соціального призначення в період складної економічної та політичної ситуації в країні (у 2014 році було «заморожено» основні соціальні стандарти в рамках політики відвернення фінансової катастрофи), що напряду вплинуло на показники фінансування поточних соціальних трансфертів;

- по-друге, зменшення контингенту реципієнтів пенсій, соціальної допомоги та інших соціальних виплат у зв'язку із окупацією частини території країни, зокрема регіонів з більш несприятливими демографічними тенденціями (високою часткою населення пенсійного віку, нижчим від середньоукраїнських значень рівнем народжуваності);

- по-третє, зміна складу соціальних допомог (скасування допомоги по догляду за дитиною до 3-х років, введення соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб та ін.), а також верифікація соціальних виплат;

– по-четверте, житлово-комунальна реформа, що передбачала приведення вартості житлово-комунальних благ та послуг до ринкових цін та розширення доступу до програми житлових субсидій. Останній чинник найбільше вплинув на динаміку видатків бюджетів на інші грошові виплати населенню, які після помірного зростання у 2010–2014 роках у період 2015–2018 рр. збільшились в 2,6 рази, або на 89,1 млрд грн. Однак, у 2019 році у зв'язку із розширенням складу і підвищенням розмірів соціальних виплат, а також зменшенням потреби у фінансуванні програми житлових субсидій питома вага видатків на пенсії та різні види соціальної допомоги знову стрімко підвищилась (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Соціальні трансферти населенню за рахунок бюджетних коштів в Україні у 2010–2019 рр., млрд грн.

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Соціальні трансферти (згідно економічної класифікації) всього, з них:									
100,51	100,80	119,51	139,7	133,89	170,66	253,75	243,51	302,24	314,09
Поточні трансферти, в т.ч.:									
100,16	100,58	118,96	139,52	133,83	170,41	253,08	243,16	300,74	312,34
<i>Виплата пенсій та допомоги</i>									
66,63	60,72	66,95	85,01	77,54	96,17	144,08	115,07	151,29	182,93
<i>Стипендії</i>									
1,30	1,34	1,38	1,38	1,23	1,30	1,26	4,54	5,24	5,27
<i>Інші грошові виплати населенню</i>									
32,23	38,52	50,63	53,12	55,06	72,94	107,75	123,55	144,21	135,16
Капітальні трансферти									
0,35	0,22	0,55	0,18	0,06	0,25	0,67	0,35	1,50	1,75

Джерело: складено за¹

Високою мінливістю характеризується динаміка капітальних трансфертів населенню за рахунок бюджетних коштів. Найнижчого рівня ці трансферти досягли у 2014 році, коли вони склали всього 58,3 млн грн. Причина такого падіння полягає у призупиненні виконання більшості бюджетних програм розвитку в умовах глибокої кризи

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

бюджетної системи. Зокрема були практично призупинені програми пільгового кредитування житла для молоді та інших категорій населення, тепло модернізації, енергоефективності, інші програми капітального характеру. Тільки із стабілізацією економічної ситуації в країні висхідна траєкторія капітальних трансфертів населенню відновилась. Загалом за 2014–2019 рр. вони збільшились майже в 30 разів, до більш, ніж 1,7 млрд грн.

Якщо взяти до уваги функціональний підхід до класифікації видатків бюджету, то бюджетні соціальні трансферти концентруються у кількох розділах бюджету – видатках на освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, а також видатках на соціальний захист та соціальне забезпечення населення. При цьому лише частину із цих соціальних трансфертів, за нашою позицією, складають інструменти фінансового регулювання суспільного добробуту, тоді як решту ми зараховуємо до інструментарію його бюджетного фінансування. Незважаючи на те, що освітня, медична та деякі інші субвенції спрямовуються на надання суспільно важливих послуг для населення, вони мають регуляторну роль не для кінцевих реципієнтів відповідних послуг, а для місцевих бюджетів. Рівень співфінансування населенням освітніх чи медичних послуг незначний, а для конкретного індивіда неважливо, з якого бюджету будуть фінансуватись ці послуги. Натомість більшість соціальних виплат, які здійснюються за рахунок видатків бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення, враховують матеріальне становище реципієнта, а тому за своєю сутністю є інструментами фінансового регулювання суспільного добробуту.

Більш інформативним буде аналіз динаміки видатків зведеного бюджету на соціальний захист у розрізі окремих напрямів діяльності, що дасть змогу виокремити із загального обсягу ті видатки, які мають регуляторний характер. Так впродовж представленого періоду, за винятком 2017–2018 рр., близько 60% сукупних обсягів видатків бюджетів на соціальний захист населення надходило на потреби соціального захисту пенсіонерів. В абсолютному вимірі ці видатки зросли з 67,2 млрд грн у 2010 році до 191,2 млрд грн у 2019 році (табл. 4.11).

Видатки Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2010–2019 рр., у розрізі напрямів, млрд грн.

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, в т.ч.:									
104,53	105,43	125,31	145,06	138,00	176,34	258,33	285,76	309,36	321,79
<i>Соціальний захист на випадок непрацездатності</i>									
4,40	5,17	6,60	7,68	7,96	8,70	10,31	12,83	16,11	18,71
<i>Соціальний захист пенсіонерів, в т.ч.:</i>									
67,16	61,65	68,28	87,26	79,81	99,59	147,61	140,23	157,94	191,23
<i>покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України для виплати пенсій</i>									
26,60	17,76	15,32	21,76	14,68	31,80	81,30	68,67	50,65	60,27
<i>Соціальний захист ветеранів війни та праці</i>									
4,51	4,67	5,27	4,89	4,69	5,37	6,98	6,79	10,23	9,88
<i>Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді</i>									
20,49	24,86	29,88	35,71	36,40	36,48	40,71	44,12	41,88	44,09
<i>Допомога у вирішенні житлового питання</i>									
2,17	2,78	3,60	2,68	2,60	15,52	41,63	68,73	69,23	41,89
<i>Видатки на соціальний захист інших категорій населення та інші видатки</i>									
5,80	6,30	11,68	6,84	6,54	10,68	11,09	13,06	13,97	15,99

Джерело: складено за^{1, 2}

Динаміка видатків бюджету на соціальний захист пенсіонерів тісно кореспондує із заходами соціальної політики у царині пенсійного страхування і пенсійного забезпечення. В різні роки представленого періоду від 18,4% у 2014 році до 55,1% у 2016 році цих обсягів складала дотація з державного бюджету Пенсійному фонду України на покриття дефіциту його коштів. Зважаючи на характерну особистість вітчизняної політичної культури, якою є перманентне протиборство політичних сил, підвищення пенсійних виплат неодноразово отримувало використання в якості інструмента здобуття політичних рейтингів у періоди виборчих кампаній. Однак, таке підвищення нерідко було відірване від економічної динаміки, що вело до поглиблення дефіциту

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Звіти про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhets/zvit-pro-vikonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny>.

бюджету Пенсійного фонду України та необхідності його субсидування з державного бюджету.

Однак, у 2016 році стрімке зростання видатків бюджету на субсидування Пенсійного фонду України, зокрема на покриття дефіциту його бюджету було пов'язане із проведенням реформи фіскального навантаження на фонд оплати праці із зниженням базової ставки ЄСВ до 22%. Внаслідок цього обсяг дотації на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України тільки у 2016 році зріс в 2,6 рази до 81,3 млрд грн. У наступні роки у зв'язку із прискореними темпами зростання номінальних доходів населення потреба у субсидуванні солідарної пенсійної системи значно зменшилась.

Значним регуляторним потенціалом володіють такі різновиди бюджетних соціальних трансфертів як соціальні допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, окремим категоріям громадян, а також бюджетні трансферти в рамках соціального захисту молоді. Видатки бюджетів на ці потреби характеризуються достатньо нестійким зростанням впродовж усього представленого періоду. У 2019 році на соціальний захист сімей, дітей та молоді з бюджетів усіх рівнів було спрямовано 44,1 млрд грн, що в 2,2 рази більше рівня 2010 року. Однак, якщо у 2010–2013 рр. чітко проглядалась висхідна траєкторія зростання цих видатків, то в наступні роки можна відзначити стагнацію обсягів бюджетних трансфертів на соціальний захист сімей, дітей та молоді. Основні причини, які лежать в основі такої тенденції – стрімке погіршення демографічної ситуації в країні, поєднане із фіксацією розмірів виплат, покликаних стимулювати народжуваність. В умовах ускладнення суспільно-політичної та безпекової ситуації в країні, економічної невизначеності, затяжного характеру війни на сході України, спостерігається катастрофічне скорочення рівня народжуваності. Якщо у 2010 році народилось 497,7 тис дітей, у 2012 році – 520,7 тис дітей, у 2014 році – 465,9 тис дітей, у 2016 році – 397,0 тис дітей, у 2018 році – 335,9 тис дітей, то в 2019 році – всього 308,8 тис дітей¹. Таким чином, тільки за 2012–2019 рр. рівень народжуваності в країні зменшився в

---

¹ Природний рух населення в Україні. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

1,7 рази. Додатковий вплив на погіршення показників природного руху справляє проведена у 2015 році уніфікація розмірів одноразової соціальної допомоги при народженні дитини та скасування її прив'язки до параметрів прожиткового мінімуму. Галопуюча інфляція 2015–2017 рр. (тільки за цей період зростання споживчих цін в Україні склало понад 183,1%¹) значно знизила справедливу вартість одноразової допомоги, що пояснює втрату цим інструментом соціально-демографічної політики мотиваційної функції.

Водночас, майже не переглядалися розміри низки соціальних виплат, зокрема рівень забезпечення прожиткового мінімуму (так званий гарантований мінімум), який покладений в основу розрахунку розмірів соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. В умовах зростання номінальних доходів населення контингент реципієнтів за багатьма видами соціальних виплат скоротився, що й спричинило негативну динаміку видатків місцевих бюджетів на їх надання. У 2019 році у зв'язку із переглядом низки соціальних виплат, впровадженням нової форми допомоги – так званих «бєбі-бокєв» (набору необхідних товарів для малюка) позитивна динаміка видатків на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді відновилає, вони зросли на 2,2 млрд грн.

Проведення реформи тарифів на житлово-комунальні послуги довело високий рівень дієвості фінансового регулювання суспільного добробуту через систему житлових субсидій. Роль цього регуляторного інструменту непомірно зросла із приведенням ціни енергоресурсів та житлово-комунальних послуг до їх справедливої ринкової вартості. Водночас, з метою розширення доступності програми житлових субсидій було знято деякі обмеження для її отримання. Внаслідок цього, якщо в 2010–2014 рр. щорічно за підрозділом допомоги у вирішенні житлового питання спрямовувалось з бюджетів різних рівнів в межах 2,2–3,6 млрд грн, то з 2015 року ці показники почали стрімко зростати: 15,5 млрд грн у 2015 році, 41,6 млрд грн у 2016 році, близько 69,0 млрд грн – у 2017–2018 рр. Таким чином, впродовж 4-річчя видатки бюджетів на субсидування житлово-комунальних послуг для населення зросли у кількадесят разів.

---

¹ Індекс інфляції в Україні у 2010–2020 рр. URL. <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation>.

Більш предметно динаміку бюджетних трансфертів на надання пільг і житлових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла висвітлює програмний підхід до класифікації видатків бюджету. Ці трансферти відображені за двома бюджетними програмами, які передбачають надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, субсидій та пільг на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива, а також впровадженою з 2014 року бюджетною програмою надання адресної грошової допомоги внутрішньопереміщеним особам для відшкодування витрат на проживання, в тому числі оплату житлово-комунальних послуг. Сумарний обсяг бюджетних трансфертів населенню на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла «пікових» значень досяг у 2017–2018 рр., коли ці видатки щорічно складали 75,2–75,6 млрд грн. Тільки із зміною підходів до призначення житлових субсидій, переглядом соціальних пільг, заходами з детінізації доходів населення контингент реципієнтів цієї форми соціальних трансфертів почав поступово зменшуватись. У 2018 році, хоча загальний обсяг бюджетних видатків на надання пільг, житлових субсидій та адресної допомоги дещо збільшився, такий ріст був пов'язаний виключно із черговим здорожчанням житлово-комунальних благ, тоді як чисельність одержувачів субсидій скоротилась. Відповідна тенденція отримала більш виражене продовження у 2019 році (табл. 4.12).

В основі швидкого нарощування видатків бюджету на програми житлових субсидій лежать об'єктивні та суб'єктивні причини. З одного боку, стрімке підвищення тарифів на природний газ, електроенергію, житлово-комунальні послуги відповідним чином позначалось на кількості домогосподарств, для яких новий рівень витрат на оплату комунальних благ виявився надміру обтяжливим. У 2016–2017 рр. учасниками програми житлових субсидій були понад 40% домогосподарств країни.

Таблиця 4.12

**Видатки бюджетів на надання соціальних трансфертів населенню
на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла
в Україні у 2010–2019 рр., млрд грн**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Субвенція місцевим бюджетам на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла									
5,13	6,07	6,72	6,05	6,17	17,99	44,12	69,74	69,98	44,83
Субвенція місцевим бюджетам на надання пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу									
0,50	0,56	0,74	0,73	0,71	1,12	2,28	2,63	2,69	1,82
Надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг									
–	–	–	–	0,00	3,32	3,16	2,80	2,92	2,99
Разом на програми соціальних трансфертів населенню на користування пільгами та утримання житла									
7,06	8,38	9,38	8,61	8,65	24,17	49,56	75,17	75,59	49,64
Питома вага витрат на утримання житла та комунальні послуги, % до сукупних витрат домогосподарств									
9,2	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7	16,0	17,0	15,2	14,7
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг з послуг зв'язку та інших передбачених законодавством пільг									
1,43	1,75	1,92	1,83	1,77	1,74	0,00	0,00	0,00	0,00

Джерело: складено автором за¹; ²

Впродовж 2014–2016 рр. відбулось масштабне підвищення тарифів на основні комунальні блага, за цей період вартість електроенергії зросла сумарно в 2,97 рази, природного газу – у 8,62 рази, холодного водопостачання – в 2,57 рази, водовідведення – в 2,66 рази, гарячого водопостачання та опалення – в 4,93 рази. У 2017–2018 рр. темпи зростання тарифів значно зменшились, однак, вартість водопостачання та водовідведення за цей період зросла в 1,4 рази, природного газу – на чверть, електроенергії – в 1,3 рази (табл. 4.13).

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Структура сукупних витрат домогосподарств. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

**Індекси споживчих цін на комунальні послуги в Україні
у 2010–2019 рр., %**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Електроенергія									
100,0	122,9	100,0	100,0	111,3	166,9	160,0	128,1	100,0	100,0
Природний газ									
150,1	100,0	100,0	100,0	162,8	373,0	142,0	101,2	122,9	71,3
Водопостачання									
106,4	112,9	106,5	100,2	147,4	123,0	142,1	120,2	119,9	112,7
Водовідведення									
107,1	112,1	106,1	100,2	169,5	122,5	128,3	115,1	121,2	112,2
Гаряче водопостачання, опалення									
106,2	115,1	99,5	99,8	146,9	178,4	188,0	103,5	105,2	114,4

Джерело: складено автором за¹

Як свідчать результати соціологічних опитувань, стрімке здорожчання енергоресурсів та комунальних послуг перетворило питання підвищення тарифів на одну із найбільш актуальних проблем для населення. У випадку ігнорування з боку держави, такі рішення мали б катастрофічний вплив на рівень добробуту населення та, на наш погляд, могли б спровокувати соціальні заворушення та навіть втрату державності. Однак, завдяки програмі житлових субсидій вдалось згладити негативні наслідки відмови від перехресного субсидування населення за рахунок інших споживачів (промисловості), що стало одним із важливих кроків з підготовки до лібералізації ринку енергоресурсів. Так попри стрімкий ріст тарифів у 2014–2015 рр., питома вага витрат на оплату комунальних послуг та енергоресурсів у структурі сукупних витрат домогосподарств зростає всього на 2,3 в п., з 9,4% у 2014 році до 11,7% у 2015 році. На думку авторів аналітичної записки «Енергетична бідність в Україні. Огляд чинників та інструментів державної політики», втримати на відносно стабільному рівні цей показник уряду вдалось за рахунок збільшення кількості домогосподарств, охоплених програмою житлових субсидій². У зв'язку із зміною підходів до призначення

¹ Індекси споживчих цін на товари та послуги у 1992–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Енергетична бідність в Україні. Огляд чинників та інструментів державної політики. Аналітична записка. Проект «Energy poverty – Guidance for State Policy and Public Discourse on Energy Poverty in the time of Reform». К.: АЦ DiXi Group; World Experience for Georgia, 2019. 20 с. URL: http://dixigroup.org/storage/files/2019-02-07/energy_poverty_web.pdf.

житлових субсидій у 2017–2018 рр. спостерігалось підвищення частки витрат на оплату комунальних послуг та енергоресурсів до 16–17%, однак, в подальшому цей показник почав знижуватись (до 15,0% у 2018 році, 12,7% у II кварталі 2019 року¹). Незважаючи на прискорені темпи нарощування номінальних доходів населення у 2017–2019 рр., важливість для себе проблеми зростання тарифів на житлово-комунальні послуги у першій половині 2019 року відзначали 52–53% мешканців країни^{2; 3}.

Оцінимо зв'язок між динамікою рівня енергетичної бідності та кількісно-вартісними показниками надання житлових субсидій та обтяжливості оплати витрат на житлово-комунальні послуги для домогосподарств за допомогою методів кореляційного та регресійного аналізу. Результуючим показником оберемо питому вагу домогосподарств, які за результатами самооцінювання заявили про нестачу коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі (спрощено останній показник можна визначити як рівень енергетичної бідності⁴). У якості факторних показників застосуємо рівень витрат на оплату комунальних послуг та утримання житла в структурі сукупних витрат домогосподарств, % (Q_{HE}), кількість домогосподарств, одержувачів житлових субсидій, тис. од. (N_{SR}), загальну суму нарахованих субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива, млн грн (S_S), сукупні видатки бюджету на надання пільг та житлових субсидій, млрд грн (BE_S).

---

¹ Витрати і ресурси домогосподарств України за II квартал 2019 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_vrduB_u.htm.

² Україна напередодні президентських виборів 2019 – лютий. Веб-сайт Центру соціальних та маркетингових досліджень «Социс». URL: <http://socis.kiev.ua/ua/2019-02>.

³ Українців найбільше турбують війна на Донбасі та маленькі зарплати – опитування. Інформаційне агентство «Уніан». 2019. 3 січня. URL: <https://www.unian.ua/society/10398159-ukrajinciv-na-ybilshhe-turbuyut-viyuna-na-donbasi-ta-malenki-zarplati-opituvannya.html>.

⁴ Енергетична бідність в Україні. Огляд чинників та інструментів державної політики. Аналітична записка. Проект «Energy poverty – Guidance for State Policy and Public Discourse on Energy Poverty in the time of Reform». К.: АЦ DiXi Group; World Experience for Georgia, 2019. 20 с. URL: http://dixigroup.org/storage/files/2019-02-07/energy_poverty_web.pdf.

Перед проведенням моделювання із застосуванням регресійного аналізу, оцінимо тісноту зв'язку між результативним та фактичними показниками за допомогою кореляційного аналізу. Результати такого аналізу підтверджують наявність тісного зв'язку між масивами показників (табл. 4.14), що дає підстави провести регресійне моделювання.

Таблиця 4.14

Результати кореляційного аналізу залежності рівня енергетичної бідності та кількісно-вартісними індикаторами надання житлових субсидій та обтяжливості оплати витрат на житлово-комунальні послуги для домогосподарств України у 2007–2019 рр.

Результуючий показник (Y)		Факторні індикатори ($x_1 \dots x_n$)			
Рівень енергетичної бідності $I_{EP}, \%$		$Q_{HE},$ %	$N_{SR},$ тис од.	$S_S,$ млн грн	$BE_S,$ млрд грн
2007	15,8	10,9	2577,0	407,55	4,55
2009	13,4	9,4	1505,3	232,6	4,83
2011	11,8	9,6	2312,7	481,5	6,63
2013	8,4	9,5	2016,5	487,1	6,78
2015	19,6	11,7	6010,3	3208,2	19,11
2017	26,5	17,0	9621,0	5997,8	72,37
2019	20,5	14,8	5927,1	3480,7	46,65
Коефіцієнт кореляції		0,927879	0,936936	0,925549	0,880085

За результатами аналізу чотирифакторна модель регресійного зв'язку між рівнем енергетичної бідності та вибіркою індикаторів, які характеризують кількісно-вартісні параметри надання житлових субсидій та обтяжливість витрат на оплату житлово-комунальних послуг й утримання житла для населення, набуде такого вигляду:

$$Y = -14,6678 + 2,778711x_1 + 0,000168x_2 + 0,00185x_3 - 0,26827x_4, \quad (4.1)$$

де: Y – рівень енергетичної бідності (частка домогосподарств, які за підсумками самооцінювання заявили про нестачу коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі); x_1 – частка витрат на оплату комунальних послуг та утримання житла в структурі сукупних витрат домогосподарств; x_2 – кількість домогосподарств, яким призначено житлову субсидію у відповідному році; x_3 – загальна сума призначених житлових субсидій; x_4 – сукупні видатки

бюджету на надання пільг та житлових субсидій. $R^2 = 0,930934$ (результативний показник залежить від факторних на 93,09%). Коефіцієнт множинної кореляції $R_m = 0,964849$ свідчить про тісний зв'язок між показниками. Перевірка істотності зв'язку за F-критерієм: $6,739411 > 4,103$ при $\alpha=0,05$ та числі ступенів вільності $k_1=2$, $k_2=10$. Отже, зв'язок між показниками, які включено у чотирифакторну регресійну модель, є істотним (невипадковим).

Показники регресійної моделі вказують на наявність оберненого зв'язку між динамікою видатків бюджету на надання пільг та житлових субсидій та індексом енергетичної бідності, а також прямого зв'язку останнього з рівнем витрат населення на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла в структурі сукупних витрат домогосподарств. Збільшення видатків бюджету на надання пільг та житлових субсидій на 1% зменшує рівень енергетичної бідності (самооцінки населенням неспроможності оплатити комунальні послуги та утримання житла) на 0,268%. Поряд з цим, кожен відсоток підвищення частки витрат на оплату житлово-комунальних послуг в структурі сукупних витрат домогосподарств супроводжується підвищенням рівня енергетичної бідності на 2,779%. Інші обрані чинники, незважаючи на наявність тісного кореляційного зв'язку, справляють не надто відчутний вплив на динаміку індикатора енергетичної бідності.

Поряд з об'єктивною необхідністю задіяння реабілітаційних важелів для підтримки населення за умов підвищення тарифів на комунальні послуги, іншу причину зростання масштабів інклюзії домогосподарств в програму житлових субсидій варто шукати в психологічних особливостях вітчизняного суспільства, яке тривалий час перебувало в умовах авторитаризму та планової економіки. Патерналістські настрої, психологія утриманства не втрачають суспільної підтримки навіть через десятиліття після започаткування переходу до ринкової економіки. Більше того, особливість політичного життя в Україні в тому, що підігрівання цим настроям, безмірний популізм є одними із дієвих підходів до отримання політичної підтримки з боку населення. Відтак для значної частини мешканців країни цілком прийнятно навіть без нагальної на те потреби використовувати можливості для отримання

від держави певних благ, якими б незначними за розміром вони не були.

Ознакою виконання програми житлових субсидій в Україні за останні роки є безпрецедентно широкий контингент охоплення. На думку багатьох фахівців, вагома частина цих одержувачів насправді не потребували допомоги, однак, користувались нею з корисливих мотивів. За підсумками проведеної у 2016 році верифікації соціальних виплат, Міністерство фінансів України дало понад 12,9 млн рекомендацій щодо перевірки обґрунтованості їх призначення, в тому числі 6,2 млн рекомендацій щодо передвіки соціальних пільг, 3,9 млн – щодо житлових субсидій, 2,8 млн – стосовно інших видів соціальної допомоги. В рамках верифікації було передбачено не лише перевірити обґрунтованість призначення соціальних виплат, але й уніфікувати інформацію з різних реєстрів та баз даних, вказавши тим самим на зловживання. Завдяки цьому у 2017–2018 рр., за оцінками фахівців, вдалось зменшити масштаби необґрунтованого призначення соціальних виплат на більш, ніж 14 млрд грн¹.

Втрата частини інформаційної бази про реципієнтів соціальних виплат на окупованих територіях призвела до ускладнення контролю за обґрунтованістю їх призначення. Непоодинокими стали випадки отримання соціальних виплат за втраченими документами, звичним явищем став так званий пенсійний туризм «переселенцями», які продовжують проживати на окупованих територіях та ін. Таким чином, питання доцільності впровадження дієвого механізму верифікації соціальних виплат набуло додаткової аргументації. З метою забезпечення законності та адресності надання різних видів соціальної допомоги, мінімізації масштабів необґрунтованого призначення соціальних виплат, наприкінці 2019 року було ухвалено Закон України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат»². Ним передбачене створення інформаційно-аналітичної платформи, що дасть можливість аналізу-

---

¹ Серебрянський Д. Не годувати шахраїв. Чому необхідна верифікація соцвиплат. VoxUkraine. 2019. 15 березня. URL: <https://voxukraine.org/uk/connector/ne-goduvati-shahrayiv-chomu-neobhidna-verifikatsiya-sotsviplat>.

² Про верифікацію та моніторинг державних виплат: Закон України від 03.12.2019 р. № 324-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-20>.

вати та порівнювати параметри інформації, отриманої від суб'єктів її надання, за кожним реципієнтом соціальної виплати, з подальшим визначенням відповідності цієї інформації вимогам, які впливають на набуття права та розміри соціальних виплат. Як свідчить досвід інших країн, інформатизація процедур перевірки обґрунтованості набуття права на соціальні виплати дає вагомий ефект у контексті посилення адресності соціальної підтримки та «відсіювання» неправомірних виплат. Відповідні електронні бази даних про реципієнтів соціальних виплат функціонують у Грузії, Австралії, Греції, Індії та інших країнах, що дає можливість не тільки посилити адресність соціальної підтримки, але й сприяє економії бюджетних ресурсів¹.

Однак, іншим чинником безпрецедентного рівня охоплення населення програмою житлових субсидій були ліберальні умови їх призначення, що мало зменшити суспільний спротив через різке підвищення комунальних тарифів, але створило сприятливі умови для маніпуляцій з інформацією про реальний рівень добробуту реципієнта. Іншим спірним моментом порядку призначення житлових субсидій було встановлення соціальних нормативів споживання та граничного рівня обов'язкового платежу домогосподарства на оплату послуг. Так в період 1998–2010 рр. застосовувалась норма, за якою домогосподарство мало право на отримання субсидії, якщо видатки на оплату комунальних послуг перевищували 20% сукупного доходу його членів. З 2010 року ця норма була знижена до 15%. Як зазначає М. Кузьмин, такі ліберальні умови давали змогу більшості населення сплачувати за комунальні послуги в опалювальний сезон від 9% до 16% свого доходу, а для найбідніших домогосподарств цей показник становив менше 7%. В перерахунку на річні показники обов'язкові платежі за комунальні послуги, за оцінкою М. Кузьмин, становили 5–8% для більшості домогосподарств і тільки 2% для найбідніших².

---

¹ Серебрянський Д. Не годувати шахраїв. Чому необхідна верифікація соцвиплат. VoxUkraine. 2019. 15 березня. URL: <https://voxukraine.org/uk/connector/ne-goduvati-shahrayiv-chomu-neobhidna-verifikatsiya-sotsviplat>.

² Кузьмин М. 9 фактів про систему субсидій в Україні і «справжню» ціну газу для населення. VoxUkraine. 2016. 7 червня. URL: <https://voxukraine.org/uk/9-factiv-pro-sytemu-subsidiy>.

На думку фахівців, рівень обов'язкового платежу домогосподарства за використані комунальні послуги занадто низький та не відповідає міжнародній практиці. На думку С. Фенкгаузера та С. Тепіч, граничний рівень витрат сім'ї на оплату комунальних послуг має становити 25% від сукупного доходу, тільки у випадку його перевищення державі доцільно задіювати механізми фінансової підтримки цих домогосподарств¹. До подібних висновків доходять А. Морін Аллен та інші науковці, дослідження яких свідчать, що у багатьох країнах з перехідною економікою учасниками програм субсидування мали право стати домогосподарства, якщо їх витрати на комунальні послуги перевищували 25%². Таким чином, встановлена в Україні гранична межа сукупних витрат на комунальні послуги, яка дає право домогосподарству на участь у програмі житлових субсидій, надто занижена, що сприяє більшому охопленню населення соціальною підтримкою.

До того ж слід враховувати високий рівень тінізації трудових відносин в Україні, а отже й неофіційного фонду оплати праці, що ускладнює формування об'єктивної картини про потребу домогосподарств у фінансовій підтримці з боку держави. Так тільки за рахунок підвищення рівня мінімальної заробітної плати у 2017 році фонд оплати праці за рік збільшився на третину (з 584 до 796 млрд грн) при прогнозованих показниках зростання на рівні 82 млрд грн³, що стало наслідком виведення заробітних плат з тіні. Рівень тінізації фонду оплати праці за окремими оцінками досягає 50% від сукупного обсягу⁴. За розрахунками Ю. Харазішвілі, тіньова частина заробітної плати в

---

¹ Fankhauser S., Tepic S. Can poor consumers pay for energy and water? An affordability analysis for transition countries. European Bank for Reconstruction and Development, 2005. Working paper No. 92. 31 p.

² Addressing Affordability of Utility Services in Urban Housing: Energy Efficiency Solutions. Regional Synthesis Paper. / A. Morin Allen at al. Washington: Alliance to Save Energy; Municipal Network for Energy Efficiency, 2007. С. 40.

³ Рева А. Тіньова економіка та зарплати в конвертах породжують бідність і позбавляють українців права на соціальний захист. Урядовий сайт: Єдиний веб-сайт органів виконавчої влади України. 2018. 18 квітня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/andrij-reva-tinova-ekonomika-ta-zarplati-v-konvertah-porodzhuyut-bidnist-i-pozbavlyayut-ukrayinciv-prava-na-socialnij-zahist>.

⁴ Торжевський М. Детінізація зайнятості населення в Україні: дис.. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. К.: ПІК ДСЗ України, 2017. С. 35.

Україні у 2017 році становила 8,54 тис грн¹, що в 1,2 рази більше офіційно задекларованого рівня оплати праці у цьому році. Проведене О. Пищуліною та Т. Юрочко системне дослідження проблематики інституційного середовища неформальних відносин в Україні засвідчило, що оцінки рівня неформальної зайнятості коливаються в діапазоні від 6% до майже 40%, тіньового сегменту економіки, за даними державних органів влади – від 16–19% до 42–47%, а згідно розрахунків зарубіжних вчених – понад 50% від офіційного обсягу ВВП². П'ята частина суб'єктів господарювання практикує приховування реального фонду оплати праці та виплату заробітних плат у «конвертах»³. Парадоксально, однак, така практика заходить підтримку в суспільстві, адже ті ж соціологічні опитування показують, що майже 60% найманих працівників згодні на умови праці, що передбачають офіційне працевлаштування та виплату частини заробленого у «конверті», і менше чверті з них не підтримують таку перспективу⁴.

Такий «консенсус» суспільства і бізнесу щодо прийнятності застосування різноманітних схем приховування реальних доходів став причиною того, що навіть в умовах швидкого зростання номінальних доходів населення у 2016–2017 рр. кількість реципієнтів житлових субсидій практично не зменшувалась. Зумовлене цим загрозна зростання видатків на функціонування програми житлових субсидій стало причиною введення більш жорстких умов набуття права на їх призначення, що мало на меті позбавити права на субсидію тих, хто її насправді не потребує. Впроваджені новації, зокрема зменшення соціальних нормативів споживання комунальних благ, скасування норми про врахування місця реєстрації членів домогосподарства, обмеження за ознаками перевищення площі житла та вартості матеріальних прид-

---

¹ Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. С. 114.

² Пищуліна О., Юрочко Т. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. К.: Центр Разумкова; В-во «Заповіт», 2019. С. 71–110.

³ Винокуров Я. Майже половина компаній в Україні працювала у «тіні» минулого року – опитування бізнесу. Hromadske. 2019. 11 жовтня. URL: <https://hromadske.ua/posts/majzhe-polovina-kompanij-v-ukrayini-pracyuvala-u-tini-minulogo-roku-opituvannya-biznesu>.

⁴ Пищуліна О., Юрочко Т. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. К.: Центр Разумкова; В-во «Заповіт», 2019. С. 178.

бань та інші значно звузили контингент учасників програми житлових субсидій та стали причиною зменшення видатків бюджету на їх надання.

Обґрунтовані з точки зору посилення справедливості соціального захисту населення, новації порядку надання житлових субсидій не вирішували проблеми відсутності мотивації до економного споживання ресурсів. Однак, відповідальне споживання природних ресурсів, в тому числі комунальних благ в сучасних умовах має не лише раціональний економічний сенс, але й відповідає принципам сталого інклюзивного розвитку. Способом вирішення цієї проблеми у практиці зарубіжних держав є перехід до надання соціальної підтримки у грошовій формі з можливістю вільного розпорядження зекономленою частиною допомоги. Монетизація житлових субсидій вирішує відразу кілька завдань: посилює власну відповідальність реципієнта за оплату спожитих житлово-комунальних благ, що повною мірою відповідає принципам інклюзії; мотивує одержувачів допомоги контролювати споживання задля отримання економії; звужує можливості для необґрунтованого завищення обсягів споживання комунальних благ компаніями з постачання.

Однак, на думку А. Левицького, монетизація житлових субсидій без впровадження програм стимулювання енергозберігаючих заходів не тільки не сприяє зменшенню споживання ресурсів, але й значно загострює проблему несправедливого розподілу допомоги на оплату комунальних послуг. Порівняно більшу допомогу отримуватимуть домогосподарства, які користуються більш широким спектром комунальних послуг¹. На нашу думку, такі аргументи А. Левицького дещо перебільшені та на даний час значною мірою втратили актуальність. Звісно, різниця в обсягах нарахованих субсидій залежно від переліку житлово-комунальних послуг, які отримує реципієнт, гіпотетично можлива, але вона не має такого суттєвого негативного впливу, щоб перекрити переваги монетизації. Враховуючи значне зменшення соціальних нормативів, на основі яких розраховують розмір житлової субсидії, жорсткі вимоги щодо мінімізації непогашеної заборгованості за житлово-

---

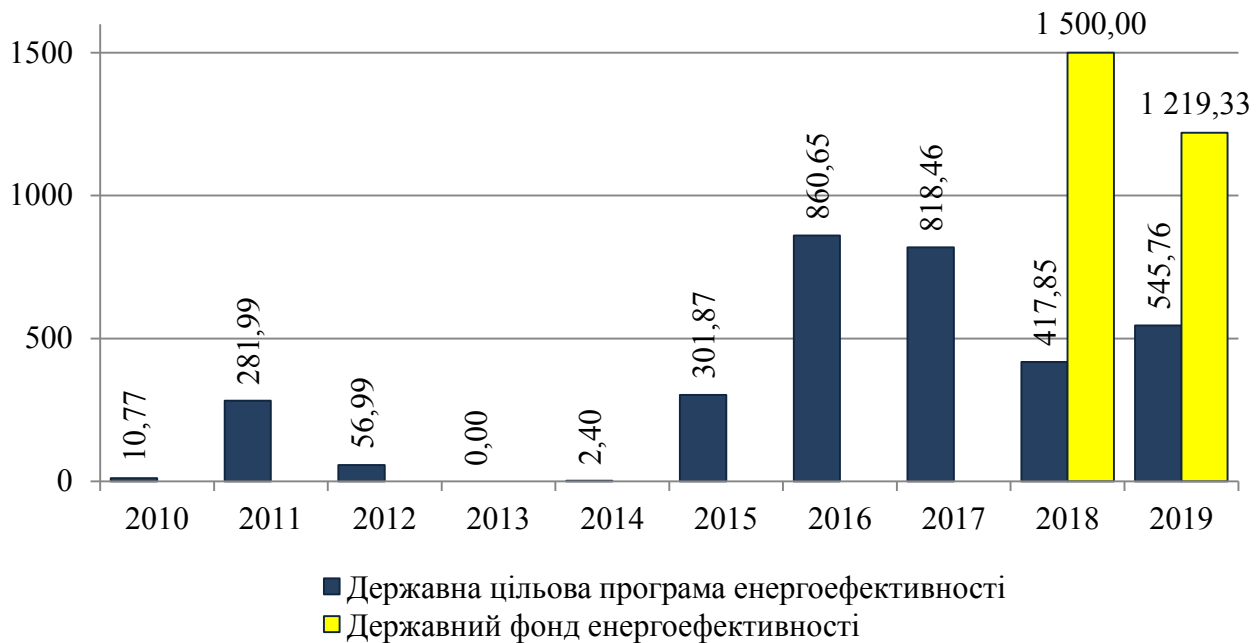
¹ Левицький А. Субсидії: за чи проти. Економічна правда. 2016. 2 березня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/03/2/583784>.

комунальні послуги, а також зміна норми щодо можливості вільного розпорядження зекономленими коштами (встановлення ліміту економії та можливості її отримання в обсягах відповідних комунальних благ) значно зменшують ймовірну несправедливість у розподілі допомоги на оплату комунальних послуг.

Однак, варто погодитись із аргументом А. Левицького щодо відсутності у програми житлових субсидій мотивації до зменшення споживання ресурсів, її виключно реабілітаційний характер. Встановлення обмежень «винагороди» за ощадливе споживання енергоресурсів практично мінімізувало зацікавленість населення у зменшенні споживання природного газу чи електроенергії, що було одним із важливих завдань «тарифної» реформи. Поряд із прискореним зростанням видатків бюджету на функціонування програми житлових субсидій, дисонують відносно незначні масштаби бюджетного стимулювання програм енергоефективності. Між тим інвестування ресурсів в енергоефективність у житлово-комунальному господарстві та приватному секторі сприяє вирішенню відразу кількох завдань економічного, соціального та безпекового характеру: по-перше, зниження витрат домогосподарств на оплату житлово-комунальних послуг; по-друге, зменшення потреби у фінансуванні програм фінансової підтримки домогосподарств, які перебувають у стані енергетичної бідності; по-третє, мінімізація масштабів перехресного субсидування, що негативно впливає на розвиток економіки; по-четверте, зниження залежності держави від імпорту енергоносіїв, що важливо для підвищення національної безпеки; по-п'яте, зниження екологічного навантаження на довкілля.

Незважаючи на очевидні переваги бюджетного стимулювання проектів енергоефективності, фінансування відповідних цільових програм впродовж 2010–2019 рр. відбувалось вкрай непослідовно. Найбільшу увагу Державній цільовій програмі енергоефективності було приділено у 2016–2017 рр., коли на її виконання з державного бюджету було виділено 860,7 млн грн та 818,5 млн грн, відповідно. У порівнянні із видатками бюджету на надання пільг та житлових субсидій у 2016–2017 рр. це становить, відповідно, 1,74% та 1,09%. У 2018 році в складі Державного бюджету України вперше було виділено кошти на

функціонування Державного фонду енергоефективності¹, покликаного підтримувати ініціативи щодо енергоефективності, впроваджувати інструменти стимулювання і підтримувати здійснення заходів з підвищення енергетичної ефективності будівель та енергозбереження, зокрема у житловому секторі. Однак, у 2019 році фінансування цієї структури було зменшено (рис. 4.2), а на 2020 рік у зв'язку із фінансовою кризою практично мінімізоване.

Рис. 4.2. Видатки Державного бюджету України на бюджетні програми енергоефективності у 2010–2019 рр., млн грн

Джерело: складено за²

Бюджетні трансферти, пов'язані із реалізацією житлових інтересів населення, не обмежуються житловими субсидіями на оплату комунальних послуг та енергоресурсів. Важливе соціальне та економічне значення мають також бюджетні інструменти, які призначені для стимулювання житлового будівництва.

Незадовільні житлові умови, відсутність окремого житла поряд із низьким рівнем матеріального забезпечення є одними із найбільш актуальних проблем, які спричиняють погіршення демографічної

¹ Про Фонд енергоефективності: Закон України від 08.06.2017 р. № 2095-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19>.

² Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

динаміки та зниження рівня народжуваності. Ця проблема є також одним із чинників, що спричиняють конфлікти між членами родини, сприяють розпаду сімей. Понад половину молодих людей в Україні зараховують житлове питання до переліку найбільш важливих проблем власної життєдіяльності¹.

Вирішити питання забезпечення молоді житлом покликані відповідні цільові програми, які передбачають залучення ресурсів з бюджетів різного рівня та інших джерел. Практика бюджетного стимулювання житлового будівництва була започаткована у 1998 році із прийняттям Програми надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. Проміжні результати її виконання за 1998–2002 рр. виявились незадовільними. За перші п'ять років існування Програми з бюджетів усіх рівнів було виділено лише 225,3 млн грн, що дало змогу надати кредити 3,97 тис молодим сім'ям і профінансувати зведення 268,72 тис м² житла²; ³.

Незважаючи на невиконання завдань Програми молодіжного житлового кредитування, у 2002 році було започатковано нову Державну програму забезпечення молоді житлом, розраховану до 2012 року. Вона передбачала залучення на будівництво житла для молоді близько 5,8 млрд грн, завершення довгобудів загальною площею 1,5 млн м² і забезпечення житлом більше 20 тис молодих сімей, а за наявності належного фінансування – ще близько 50 тис сімей. Досягнути цих показників передбачалося завдяки активізації пільгового молодіжного довготермінового кредитування житла.

Фактичні видатки бюджетів різних рівнів на виконання Програми не досягли передбачених показників. У 2003–2004 рр. спостерігалася висхідна динаміка видатків на кредитування, кількості виданих кредитів та обсягів введеного житла, однак, в подальші роки результативні

---

¹ Пархоменко-Багрянний С. Молодь є – житла нема... Українська правда. 2010. 23 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/07/23/5238439>.

² Динаміка розвитку молодіжного житлового кредитування. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/stats.php>.

³ Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2005–2013 рр. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/cms/pro-fond/zvit-pro-robotu.html>.

показники виконання Програми погіршились. Всього у 2002–2012 рр. з бюджетів усіх рівнів на пільгове молодіжне кредитування було заплановано спрямувати 2,46 млрд грн коштів, в тому числі з державного бюджету – 1,4 млрд грн, з місцевих бюджетів – 1,06 млрд грн. Фактичні обсяги фінансування склали з державного бюджету 0,73 млрд грн, або 52,5% від запланованого, з місцевих бюджетів – 0,35 млрд грн, або 33,2% запланованого (табл. 4.15). Це дало можливість надати кредит 7,7 тис молодим сім'ям, або менше 40% від консервативного прогнозу і проінвестувати звершення будівництва 692 будинків загальною площею 2,7 млн м²¹.

Таблиця 4.15

Показники бюджетного фінансування Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки, млн грн

Роки	Фінансування з державного бюджету			Фінансування з місцевих бюджетів			Фінансування з бюджетів усіх рівнів		
	план	факт	% викон.	план	факт	% викон.	план	факт	% викон.
2002	77,0	48,3	62,7	20,0	8,8	44,0	97,0	57,1	58,9
2003	100,0	69,4	69,4	40,0	17,7	44,3	140,0	87,1	62,2
2004	180,0	122,7	68,2	100,0	19,7	19,7	280,0	142,4	50,9
2005	220,0	110,5	50,2	180,0	20,8	11,6	400,0	131,3	32,8
2006	200,0	91,0	45,5	180,0	34,3	19,1	380,0	125,3	33,0
2007	180,0	94,3	52,4	160,0	51,5	32,2	340,0	145,8	42,9
2008	160,0	76,8	48,0	140,0	56,5	40,4	300,0	133,3	44,4
2009	140,0	0,0	0,0	120,0	34,2	28,5	260,0	34,2	13,2
2010	100,0	36,1	36,1	80,0	31,1	38,9	180,0	67,2	37,3
2011	20,0	60,0	300,0	20,0	40,3	201,5	40,0	100,3	250,8
2012	20,0	24,9	124,5	20,0	37,7	188,5	40,0	62,6	156,5
Всього	1397,0	734,0	52,5	1060,0	352,6	33,3	2457,0	1086,6	44,2

Джерело: складено автором за^{2, 3}.

Виконання Програми у розрізі років характеризувалось відставанням фактичних обсягів фінансування від прогнозованих. Ця ситуація

¹ Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2005–2013 рр. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/cms/pro-fond/zvit-pro-robotu.html>.

² Там само.

³ Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки: постанова КМУ від 29.07.2002 р. № 1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2002-%D0%BF>.

спостерігалась уже в перший рік виконання Програми, коли на пільгове кредитування житла для молоді було виділено всього 57,1 млн грн при запланованих 97,0 млн грн. У наступні роки фактичні обсяги фінансування Програми становили дещо більше половини від прогнозованих обсягів, а з 2005 року були у 2,5–3,3 рази меншими за розрахункові. У 2009–2010 рр. через загострення фінансової кризи ситуація з фінансуванням Програми була катастрофічною, у 2009 році на її виконання з державного бюджету коштів не було виділено взагалі, а з місцевих бюджетів – вчетверо менше від запланованого. Внаслідок цього спостерігалось накопичення заборгованості позичальників за раніше укладеними угодами, а також різке зменшення кількості нових угод. Збільшення видатків на Програму в 2011–2012 рр. дало змогу тільки покрити заборгованість за діючими угодами, зростання кількості позичальників практично не відбулось.

Поряд із незначними обсягами фінансування слабкі результати Програм забезпечення молоді житлом пояснюються також обмеженістю інструментів бюджетної підтримки житлового будівництва, використанням витратних схем кредитування зведення чи купівлі житла за бюджетні кошти. Вирішити цю проблему мала Програма часткової компенсації відсоткової ставки кредитів, наданих молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. Вона була покликана впровадити стимули для активізації участі банківських установ у кредитуванні будівництва житла. Це дало б можливість залучити приватні капітали до реалізації завдань Програми.

Період 2004–2005 рр. характеризується зростанням кількісних показників виконання Програми – обсяги видатків бюджетів склали 26,5 млн грн, що дало можливість укласти 16,94 тис кредитних угод та залучити 1,83 млрд грн банківських ресурсів на інвестування будівництва чи придбання житла для молодих сімей. У 2006 році було впроваджено низку обмежень для участі у Програмі (обов'язкове перебування позичальника на квартирному обліку, зменшення терміну компенсації до п'яти років, скасування додаткових пільг при народженні дітей), що призвело до скорочення кількості позичальників. У 2006 році угод про часткову компенсацію банківських кредитів на

будівництво чи придбання житла не було укладено взагалі, а в 2007 році – лише 205 угод¹. При цьому спостерігалось недофінансування компенсації банківських кредитів, хоча зростання бюджетних видатків на ці потреби у 2006 році склало майже 4 рази². Внаслідок цього значна частина позичальників потрапили у скрутне фінансове становище, спостерігалось накопичення заборгованості за іпотечними кредитами. Тільки у 2007 році збільшення обсягів видатків бюджету на виконання Програми дало змогу погасити заборгованість перед позичальниками, однак, довіра до держави як учасника Програми була підірвана. Внаслідок цього у 2007–2008 рр. спостерігалось різке зменшення кількості укладених договорів кредитування.

В умовах економічної кризи з 2009 року укладення нових договорів було припинене, а діяльність Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву була зосереджена на обслуговуванні раніше укладених договорів. На виконання Програми у 2011 році з державного бюджету було виділено 103,3 млн грн, що було недостатньо для повного погашення заборгованості, яка утворилась із 2009 року. Через це на початок 2012 року Фонд накопичив несплачених зобов'язань перед молодими сім'ями – позичальниками на суму понад 27,5 млн грн. Непослідовність бюджетного фінансування Програми та безвідповідальна поведінка держави стосовно позичальників зменшила інтерес до неї з боку населення. Внаслідок цього кількість діючих угод з часткової компенсації банківських іпотечних позик поступово знижується. На кінець 2012 року Фонд продовжував обслуговувати 8,4 тис таких угод, на кінець 2013 року – 6,0 тис угод, а в 2018 році – всього 5,6 тис угод.

З 2013 року було розпочато виконання чергової Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки³, завдання якої передбачали забезпечення житлом понад 16,7 тис сімей та побудову

---

¹ Динаміка розвитку часткової компенсації кредитів комерційних банків. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/stats2.php>.

² Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2005–2013 рр. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/cms/pro-fond/zvit-pro-robotu.html>.

³ Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки: Постанова КМУ від 24.10.2012 р. № 967 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-п>.

понад 1,0 млн м² житла. На реалізацію Програми було передбачено залучити з різних джерел понад 5,4 млрд грн, з них близько 3,3 млрд грн мали становити кошти державного бюджету, 1,6 млрд грн – місцевих бюджетів, а також 0,5 млрд грн – інші кошти (табл. 4.16). Навідміну від попередніх цільових програм, які передбачали залучення значних обсягів коштів із зовнішніх джерел, у новій Програмі основу фінансування мали становити бюджетні видатки. На надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям з бюджетів різного рівня було заплановано спрямувати понад 3,0 млрд грн, на виконання зобов'язань держави за Програмою часткової компенсації відсоткових ставок комерційних банків – 0,27 млрд грн.

Виконання нової Державної програми забезпечення молоді житлом було таким самим провальним, як і попередніх. Уже в перший рік її виконання при запланованих обсягах видатків на рівні 0,53 млрд грн фактично з державного бюджету було виділено всього 70,6 млн грн; з місцевих бюджетів при плані видатків на рівні 0,3 млрд грн фактично на заходи Програми було виділено 35,6 млн грн¹.

Таблиця 4.16

**Показники фінансування Державної програми
забезпечення молоді житлом на 2013–2017 рр., млрд грн.**

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	Всього за 2013– 2017 рр.
Видатки з Державного бюджету України	0,59	0,62	0,65	0,69	0,72	3,27
Видатки з місцевих бюджетів	0,30	0,31	0,33	0,34	0,36	1,64
Видатки за рахунок ресурсів з інших джерел	0,10	0,10	0,11	0,11	0,12	0,54
Всього фінансування	0,99	1,03	1,09	1,14	1,20	5,45

Джерело: складено автором за².

У наступні роки ситуація із виконанням за планових обсягів фінансування Програми була подібною: у 2015 році передбачених

¹ Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2005–2013 рр. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/cms/pro-fond/zvit-pro-robotu.html>.

² Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки: Постанова КМУ від 24.10.2012 р. № 967 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-п>.

видатках з державного бюджету в обсязі 0,62 млрд грн фактично було виділено всього 0,18 млрд грн; у 2016 році – 0,69 млрд грн згідно плану та 0,15 млрд грн фактично; у 2017 році – 0,72 млрд грн за показниками Програми і всього 0,14 млрд грн фактичних видатків. Таким чином, тільки за 2015–2017 рр. обсяги недофінансування Програми склали понад 1,56 млрд грн або 2/3 від сукупних прогнозованих показників. У 2019 році видатки державного бюджету на реалізацію бюджетних програм забезпечення молоді житлом були найнижчими за останні роки – всього 0,10 млрд грн (табл. 4.17).

Через недостатні обсяги фінансування показники надання нових кредитів мізерні. У 2016 році Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву було укладено всього 254 угоди пільгового кредитування молоді, у 2017 році – 319 угод, у 2018 році – 299 угод. З місцевих бюджетів на програми пільгового кредитування та фінансової підтримки будівництва житла у 2016 році було виділено всього 118,6 млн грн, у 2017 році – 171,6 млн грн, у 2018 році – 240,9 млн грн¹.

Таблиця 4.17

Видатки Державного бюджету України на реалізацію програм сприяння забезпечення молоді житлом у 2015–2019 рр., млн грн²

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Фінансова підтримка Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву	6,84	6,85	6,85	6,85	6,85
Збільшення статутного капіталу ДСУ «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» з подальшим використанням цих коштів на забезпечення молоді житлом	33,67	24,00	34,31	30,00	29,00
Часткова компенсація відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та одиноким громадянам на будівництво та придбання житла	59,82	53,38	41,54	33,04	25,12
Здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом	78,82	68,78	59,86	51,09	42,47
Разом видатків на забезпечення молоді житлом	179,15	153,01	142,56	120,98	103,44

¹ Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2016–2018 роки. URL: <https://www.molod-kredit.gov.ua/pro-fond/zvitnist>.

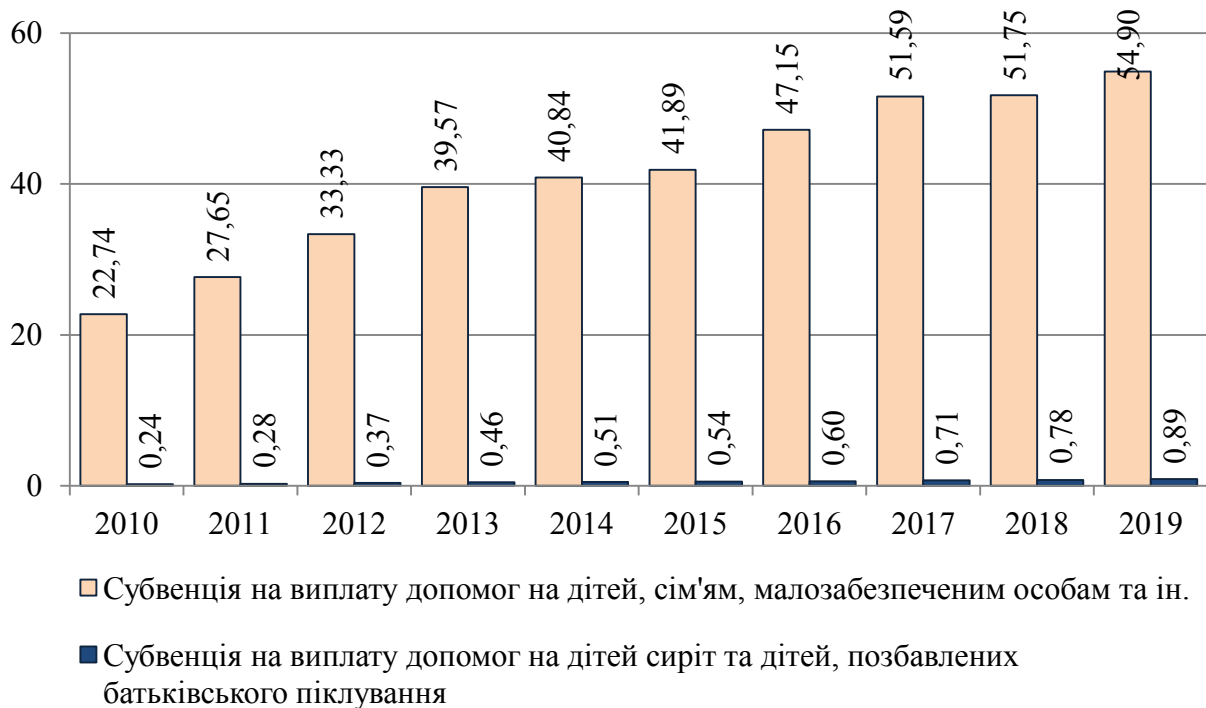
² Там само.

Отож, за 20 років діяльності Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву забезпечив житлом всього 38,7 тис сімей при тому, що на початок його роботи у 1998 році на квартирному обліку перебували понад 2,0 млн сімей. Загальний обсяг житла, збудованого за підтримки Фонду на кінець 2018 року склав 1,03 млн м², що становить лише 0,1% від загального обсягу житлового фонду України. Таким чином, можемо підсумувати, що цільові бюджетні програми фінансової підтримки житлового будівництва для молоді практично не впливають на рівень задоволення відповідних потреб молоді, а їх ефективність у питанні вирішення цієї проблеми мінімальна.

Поряд із пенсійними виплатами до складу соціальних трансфертів зазвичай зараховують також різні види соціальної допомоги малозабезпеченим, сім'ям з дітьми тощо, призначені частково компенсувати втрату доходу особи внаслідок настання певних обставин (як правило, негативних) та наблизити його рівень (доходу реципієнта) до певного офіційно визначеного стандарту. Таким стандартом за логікою має виступати прожитковий мінімум, тобто вартісна оцінка споживчого кошика, що містить мінімальний набір продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, які необхідні для збереження здоров'я людини та її нормальної життєдіяльності. Втім у вітчизняній практиці призначення більшості видів соціальної допомоги передбачає використання так званого гарантованого мінімуму (рівня забезпечення прожиткового мінімуму), який є вартісним компромісом між соціальними зобов'язаннями держави та її фінансовими можливостями. Таким чином, значна частина соціальних виплат на дітей, сім'ям та окремим категоріям громадян все ж не виконують свого головного призначення – захисту від бідності.

Обсяги фінансування різних видів соціальної допомоги сім'ям, на дітей та по догляду на особами з інвалідністю характеризуються стійкою висхідною траєкторією. Для забезпечення надання цих різновидів соціальних трансфертів з державного до місцевих бюджетів надходить два види субвенцій: перша субвенція передбачає фінансування соціальних виплат малозабезпеченим, сім'ям з дітьми, по догляду на особами з інвалідністю, соціальних пенсій та ін.; друга субвенція пов'язана із

фінансуванням державної соціальної допомоги на дітей сиріт та інших виплат, пов'язаних із доглядом та вихованням дітей сиріт у дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях та патронатом над ними. Сукупно на надання цих двох груп соціальних трансфертів у 2019 році було виділено майже 55,8 млрд грн, що в 2,4 рази більше показників 2010 року (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Видатки Державного бюджету України на надання різних видів соціальної допомоги у 2010–2019 рр., млрд грн

Джерело: складено за¹

Однак, така динаміка фінансування соціальних трансфертів характеризує тільки номінальне зростання фінансування, що не враховує знецінення реальної вартості цих виплат від інфляції. Між тим за період 2011–2019 рр. кумулятивне зростання споживчих цін в Україні склало 274,03%, найвищі темпи інфляції спостерігались у 2014–2015 рр. – 124,9% та 143,3%, відповідно². Якщо перерахувати обсяг видатків бюджету на надання усіх видів соціальної допомоги в 2019 році на масштаб цін 2010 року, то можна констатувати не

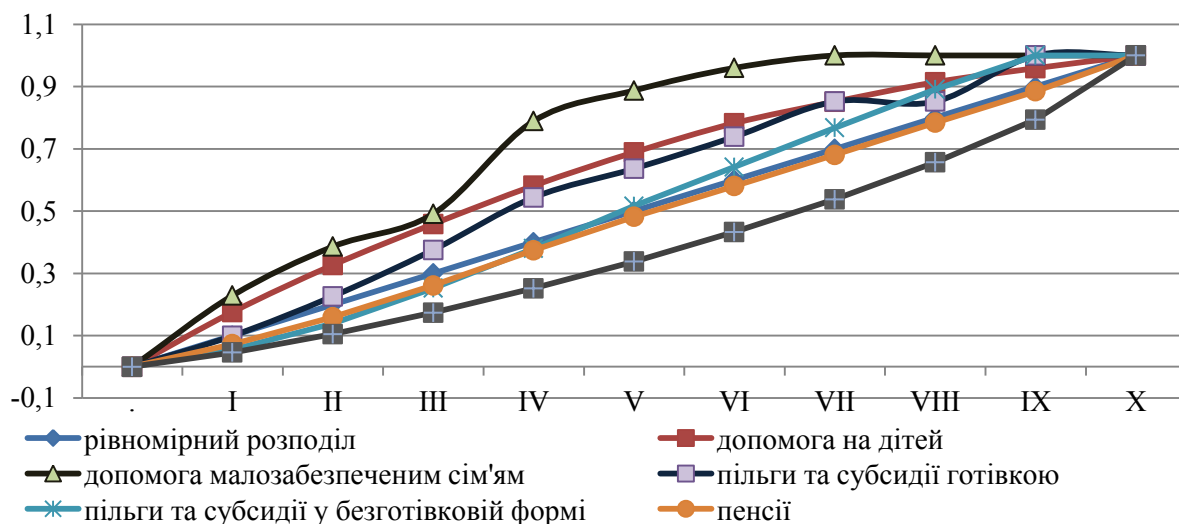
¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Індeksi споживчих цін на товари та послуги у 1992–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

зростання, а зменшення реальних обсягів видатків. Так в цінах 2010 року обсяг субвенції на виплату допомог на дітей, малозабезпеченим сім'ям, соціальних пенсій, та ін. у 2019 році склав 22,36 млрд грн, або 89,5% від рівня 2010 року; субвенції на виплату допомог на дітей сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування – 0,32 млрд грн, тобто при номінальному зростанні в 3,7 рази реальне зростання в цінах 2010 року складає всього 35,3%.

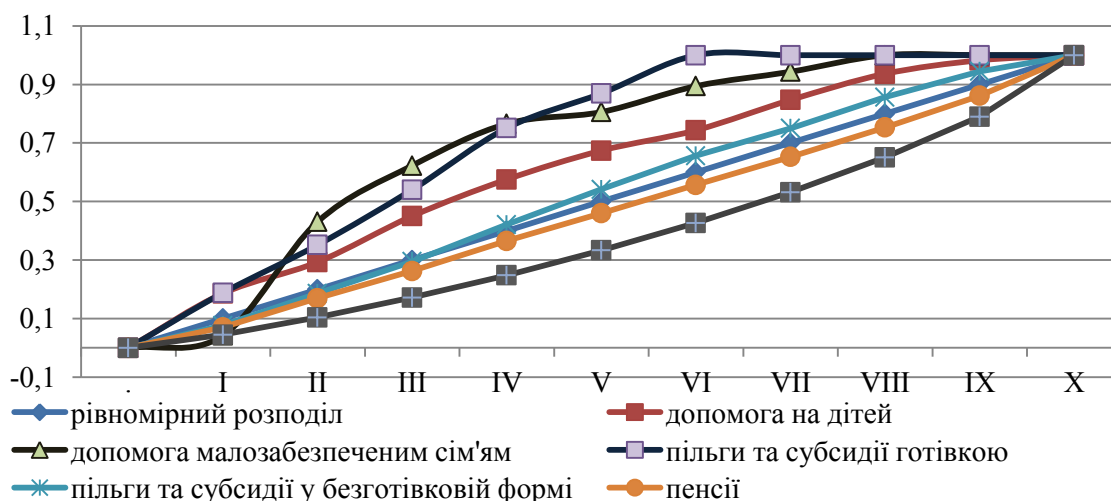
Оцінювати ефективність соціальних трансфертів з точки зору їх впливу на суспільний добробут вельми складно. На наш погляд, було б невиправдано очікувати, що механічне нарощування обсягів бюджетних видатків на програми надання соціальних трансфертів спричинить пропорційні зміни в індикаторах, які характеризують рівень соціального неблагополуччя (бідності, майнової нерівності) і мінімізує такі деструктивні соціальні явища, як бездоглядність дітей, соціальне сирітство, дискримінаційне ставлення суспільства до осіб з інвалідністю та ін. Вирішити ці проблеми разово за рахунок нарощування обсягів бюджетного фінансування неможливо, оскільки вони формуються під впливом багатьох чинників зовнішнього середовища, для них характерне явище часового лагу, який проходить між періодом вжиття регуляторних заходів та зміною результативного індикатора. Разом з тим, оцінити, якою мірою видатки на надання соціальних трансфертів відповідають вимогам індивідуальної та суспільної ефективності, сприяють формуванню сприятливих тенденцій до зниження негативних соціальних явищ, можливо.

Оцінювання розподілу обсягів соціальних трансфертів у розрізі 10%-вих децильних груп домогосподарств (до першої та десятої децильних груп належать, відповідно, по 10% найменш і найбільш заможних домогосподарств за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів) відповідно до кривої Лоренца свідчить, що основні види соціальних трансфертів зменшують загальну нерівність розподілу загальних доходів домогосподарств (до них належать грошові та негрошові доходи). Найбільший ефект для вирівнювання загальних доходів справляють допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога на дітей та пільги й субсидії у готівковій формі. Близькі до графіку рівномірного розподілу криві розподілу обсягів пільг та субсидій у безготівковій формі, а також доходів у формі пенсій (рис. 4.4, рис. 4.5, табл. 4.18).

Рис. 4.4. Крива Лоренца для соціальних трансфертів та загальних доходів домогосподарств за децильними (10%-ми) групами в Україні у 2017 році

Джерело: побудовано автором за^{1, 2}

Рис. 4.5. Крива Лоренца для соціальних трансфертів та загальних доходів домогосподарств за децильними (10%-ми) групами в Україні у 2018 році

Джерело: побудовано автором за^{1, 2}

Оцінюючи тенденції зміни кривих розподілу окремих видів соціальних трансфертів, можна помітити суперечливі тенденції. Для кривої розподілу обсягів соціальних допомог на дітей характерне незначне коливання, в цілому вона передбачає помірковане зміщення

¹ Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. Ч. 1. К., 2018. С. 233.

² Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

обсягів трансфертів на користь груп із низькими та середніми доходами. Натомість стосовно обсягів трансфертів на надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2018 році відбулось зміщення кривої на користь децильних груп із доходами вище середнього, а щодо першої децильної групи домогосподарств ця соціальна виплата взагалі поглиблювала нерівність. Це пояснюється існуванням у порядку призначення цих виплат вимог щодо певного рівня самозабезпечення доходу заявника, а також інших обмежень. Крім цього, недоліки порядку призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям спричиняють наявність алогічного явища, коли певні обсяги цієї соціальної виплати припадають на децильні групи, що належать до правої частини шкали градації, тобто на домогосподарства з середніми та вище середнього доходами. Натомість монетизація житлових субсидій та перехід до їх надання у готівковій формі супроводжувались суттєвим зміщенням кривої Лоренца для цього виду соціальних трансфертів на користь низько- та середньодоходних децильних груп домогосподарств. Навідміну від 2017 року, у 2018 році сукупний обсяг наданих населенню пільг і житлових субсидій у готівковій формі був розподілений між домогосподарствами з першої до сьомої децильних груп, тоді як у 2017 році 1/9 цього обсягу надходила до домогосподарств із високими та найвищими доходами (восьма – десята децильні групи).

Однак, дані про рівномірність розподілу обсягів соціальних трансфертів у розрізі децильних груп домогосподарств не дають відповіді на питання про їх індивідуальну ефективність, що виявляється у збільшенні доходів реципієнтів та розширенні їх можливостей для задоволення особистих потреб. Характерною ознакою вітчизняної моделі надання соціальних трансфертів є те, що через відсутність дієвих механізмів їх адресування, контингент одержувачів різних форм соціальної підтримки в Україні не виправдано широкий та не відповідає можливостям бюджетної системи. За цих обставин органи влади змушені обмежувати розміри соціальних виплат. Відтак розміри соціальних виплат вимушено залишаються низькими та не створюють відчутного впливу на доходи населення¹.

---

¹ Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку. Монографія; вст. слово С. І. Юрія. К.: Знання, 2010. С. 220.

Таблиця 4.18

Розподіл загальних доходів та доходів від окремих видів соціальних трансфертів за 10%-ми децильними групами домогосподарств України у 2017–2018 рр.

10%-ні децильні групи	Загальні доходи	Допомоги на дітей	Допомога малозабезпеченим сім'ям	Пільги та субсидії готівкою	Пільги та субсидії у безготівковій формі	Пенсії
2017						
I	4,6	17,59	22,88	9,95	5,44	7,25
II	5,9	15,11	15,74	12,71	8,50	8,71
III	6,9	13,18	10,55	14,91	11,31	10,17
IV	7,8	12,31	29,78	16,84	12,77	11,30
V	8,6	10,70	9,81	9,24	13,61	10,77
VI	9,5	9,36	7,25	10,24	12,56	9,84
VII	10,5	6,89	4,00	11,31	12,61	10,06
VIII	11,9	6,26	0,00	0,00	12,31	10,35
IX	13,7	4,51	0,00	14,80	10,89	10,06
X	20,6	4,09	0,00	0,00	0,00	11,49
Разом	100,0	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2018						
I	4,5	18,62	4,25	18,80	7,70	7,00
II	5,9	10,70	38,83	16,37	10,93	9,96
III	6,8	15,71	19,20	18,88	10,85	9,33
IV	7,6	12,51	14,28	21,06	12,66	10,28
V	8,5	9,86	4,02	11,85	12,03	9,45
VI	9,4	6,97	8,84	13,04	11,50	9,69
VII	10,5	10,36	4,93	0,00	9,32	9,54
VIII	11,9	8,93	5,66	0,00	10,70	10,05
IX	13,9	4,61	0,00	0,00	8,80	10,87
X	21,0	1,75	0,00	0,00	5,51	13,83
Разом	100,0	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: розраховано автором за^{1, 2, 3}

Відсутність політичної волі відмовитись від фінансово незабезпечених соціальних зобов'язань спонукає уряд проводити патерналістську політику максимального охоплення соціальними заходами населення, хоча дієвість цих заходів вкрай сумнівна. Ці міркування може підтвердити моніторинг надання окремих видів соціальних виплат та їх порівняння з офіційно визначним рівнем прожиткового мінімуму, а саме:

– цільову грошову допомогу непрацездатним громадянам з мінімальними доходами в Україні на початок 2019 року отримували 341,0 тис осіб, середній розмір виплати – 44,2 грн/місяць або 2,4% від прожиткового мінімуму; орієнтовні видатки на надання 180,8 млн грн на рік;

¹ Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. Ч. 1. К., 2018. С. 233.

² Там само. С. 231.

³ Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

– державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю отримували 129,5 тис осіб, середній розмір виплати – 1511,2 грн/місяць або 81,6% від прожиткового мінімуму; загальні видатки на надання – 2348,3 млн грн на рік;

– державну соціальну допомогу на догляд отримували 0,58 тис осіб, середній розмір виплати – 325,5 грн/місяць або 17,5% прожиткового мінімуму; загальні видатки на надання – 2,3 млн грн на рік;

– компенсацію непрацюючим особам, які надають соціальні послуги отримували 71,02 тис осіб, середній розмір виплати – 191,0 грн/місяць, або 10,3% прожиткового мінімуму; орієнтовні видатки на надання – 162,8 млн грн на рік;

Невідповідними об'єктивним показникам є й інші соціальні виплати, які призначаються населенню, зокрема:

– щомісячну допомогу при народженні дитини у 2018 році отримували 356,9 тис осіб, середній розмір виплати – 945,2 грн/місяць або 58,1% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей;

– допомогу на дітей одиноким особам отримували 646,4 тис осіб, середній розмір виплати – 1208,3 грн/місяць або 74,3% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей;

– щомісячну допомогу при усиновленні дитини отримували 1,2 тис осіб, середній розмір виплати – 865,2 грн/місяць або 53,2% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей¹.

Внаслідок превалювання категоріального підходу до надання соціальних трансфертів, обмеження розмірів самих соціальних виплат у відповідності до показника «гарантованого» прожиткового мінімуму їх ефективність у контексті впливу на суспільний добробут недостатня. Однак, у відповідності до ідей концепції людського розвитку рівень життя людини визначає не кількість грошей, які вона має, а їх достатність для задоволення потреб цього індивіда. Збільшення доходів веде до розширення можливостей, підвищення доступності товарів та послуг.

Ефективне функціонування програм соціальної допомоги та нарощування видатків на їх надання мало б відповідним чином позначатись

---

¹ Соціальний захист населення України: Статистичний збірник / відп. за вип. І. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2019. С. 89–101.

на показниках доступності товарів та послуг для населення, зниження індикаторів депривацій. Однак, показники табл. 4.19 свідчать, що незважаючи на стійку тенденцію до зростання номінальних обсягів соціальних трансфертів за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів, результати самооцінювання домогосподарствами рівня депривації важливих благ не мають однозначного вектору до покращення та більшою мірою залежать від загальної макроекономічної ситуації в країні. Так за наявності швидкого нарощування видатків бюджету на надання соціальних трансфертів на дітей, малозабезпеченим сім'ям та іншим категоріям громадян, рівень бідності за ознакою депривацій домогосподарств, як свідчать результати соціологічних досліджень, у 2009–2011 рр. залишався практично незмінним і тільки у 2013 році було відзначено його суттєве зменшення. Попри фактичну консервацію обсягів фінансування програм соціальних трансфертів сім'ям, на дітей тощо у 2013–2015 рр. рівень бідності за цей період зріс на 8,4 в. п., а для домогосподарств з дітьми – на 9,2 в. п. Знову таки, збільшення видатків бюджету на надання соціальних трансфертів у 2017–2018 рр. дало відчутний ефект для зниження рівня бідності за ознакою депривацій тільки у 2019 році.

Таблиця 4.19

Окремі показники самооцінювання населенням поширеності депривацій (позбавлень) у домогосподарствах України у 2007–2019 рр., %

Показники		2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019
Рівень бідності за ознаками депривації	усі ДГ	29,0	25,4	25,5	22,4	30,8	32,6	27,6
	ДГ з дітьми	29,1	25,6	25,5	21,6	30,8	30,1	22,8
Поширення окремих ознак бідності (недостатньо коштів, щоб...)								
не відмовляти собі в найнеобхідніших продуктах харчування	усі ДГ	8,8	11,0	8,5	4,9	11,3	10,4	6,8
	ДГ з дітьми	7,7	10,4	7,3	4,1	10,9	7,7	4,2
оновлювати за потребою обсяг та взуття для дорослих раз на 5 років	усі ДГ	15,9	21,0	18,4	18,0	30,4	27,5	24,9
	ДГ з дітьми	14,7	21,5	18,8	17,8	30,1	23,6	18,9
придбати за потребою новий одяг для дітей	усі ДГ	8,0	8,3	6,7	6,6	10,1	8,7	6,4
	ДГ з дітьми	17,7	19,1	18,0	17,6	26,6	22,7	17,0

Примітка: ДГ – домогосподарства.

Джерело: складено автором за¹

¹ Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за даними вибіркового опитування домогосподарств) у 2007–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Попри обтяжливість для бюджету, система соціальних трансфертів не виконує свого головного призначення – зниження гостроти соціальних проблем, захисту від бідності, приведення рівня життя вразливих верств населення до рівня визнаних стандартів. За оцінками фахівців, майнова нерівність в Україні винятково висока і попри дані офіційної статистики, розрив у доходах між найбагатшими та найбіднішими верствами населення сягає десятків разів. Згідно із соціологічними опитуваннями впродовж останніх років від 60% до 84,5%¹ громадян вважають себе бідними. Необґрунтованість розмірів соціальних виплат унеможлиблює вирішення інших соціальних проблем, таких як сирітство. Слабка підтримка з боку держави процесів усиновлення дітей в умовах складної економічної ситуації в країні спричинили за останні роки стійке зниження кількості випадків усиновлення. Так якщо у 2000 році було усиновлено 7,69 тис дітей, то у 2015 році – всього 3,21 тис дітей, а в 2017 році – 2,76 тис дітей². Зрозуміло, що частину громадян, які розглядали можливість усиновлення дитини, «зупиняє» ймовірно погіршення матеріального становища, у яке потрапляють такі сім'ї без належної підтримки з боку держави.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що бюджетні соціальні трансферти є дієвим інструментом фінансового регулювання суспільного добробуту. Попри те, що основний регуляторний потенціал бюджетних трансфертів полягає у їх залученні до алгоритму перерозподілу доходів на користь незаможних верств населення, вони також дієві у контексті вирішення житлової проблеми та ін. Але реалізація цього потенціалу потребує проведення зваженої відповідальної політики їх застосування, що відповідатиме ідеям концепції інклюзивного розвитку та справедливості соціального захисту, не підриватиме мотивації до продуктивної праці та особистої відповідальності людини за рівень власного добробуту.

---

¹ Міжнародні співставлення та позиціонування України за показниками бідності. [Бідність в Україні: міжнародний та регіональний вимір]: Матер. круглого столу «Реалії та перспективи подолання бідності в Україні»; Відп. ред. Л. Афанасьєва, М. Пересунько, В. Приходько, К. Філоненко. К.: ТОВ «Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР», 2010. С. 5.

² Соціальний захист населення України: Статистичний збірник / відп. за вип. І. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2019. С. 119.

ПІСЛЯМОВА

Сучасний етап цивілізаційного розвитку характеризується глобальними трансформаціями у різних сферах суспільного життя. Революційні новації в технологіях, посилення відкритості та взаємозалежності економічних систем, прискорення інтеграційних процесів, зростання масштабів міграції капіталів та трудових ресурсів ведуть до перегляду місця людини в економічній системі, зміни уявлень про суспільний добробут та підходи до його забезпечення. Теорія держави загального добробуту, що впродовж десятиліть була покладена в основу політики добробуту, вбачала завдання держави у тому, щоб забезпечити кожному індивіду певний рівень задоволення його потреб. Реалізація цього завдання потребувала щораз більшого обсягу фінансових ресурсів на програми соціальних трансфертів та соціальної допомоги, розширення участі держави у наданні населенню суспільних послуг. Наслідком превалювання інструментів пасивної соціальної політики стало поширення в суспільстві популярності ідей патерналізму, зниження мотивації населення до праці, зростання масштабів утриманства та проявів соціального паразитування. Водночас, така політика не вирішувала найважливішого завдання – забезпечення добробуту кожного члена суспільства за рахунок залучення до економічної діяльності, мобілізації його власних зусиль, усебічної реалізації його потенціалу.

Невідповідність теорії держави загального добробуту сучасним реаліям економічного та суспільного розвитку призвела до становлення новітньої парадигми інклюзивного розвитку, що пропагує досягнення суспільного добробуту через максимізацію включення кожного члена суспільства до економічного життя, активну політику зайнятості, врахування інтересів усіх сторін економічних відносин при їх регулюванні. Виникла потреба у перебудові фінансового механізму забезпечення сус-

пільного добробуту, впровадженні інноваційних підходів та інструментів до регулювання пропорцій формування і використання фінансових ресурсів, які суб'єкти економіки спрямовують на цілі суспільного добробуту. Відбувається трансформація складових фінансового механізму у контексті більш широкого використання у публічному секторі підходів та інструментів, застосовуваних у бізнес-середовищі, впровадження соціальних елементів у фінансові інструменти. Натомість підприємницький сектор займає все активнішу позицію у процесах забезпечення матеріального добробуту, вирішення соціальних проблем, сприяння освіті та культурному розвитку суспільства.

В умовах ринку фінансова основа суспільного добробуту закладається у приватному секторі економіки. Ефективне функціонування підприємств формує передумови для збільшення доходів їх власників, зростання рівня оплати праці найманих працівників та збільшення можливостей держави щодо фінансування суспільних благ. Нестійка динаміка розвитку економіки та несприятливих умов ведення підприємницької діяльності зумовили консервацію показників реального зростання доходів населення. Причини невідповідності темпів економічного розвитку та реальних доходів населення мають позаекономічну природу та пов'язані із дискреційними заходами держави у царині коригування соціальних стандартів та реакції на суспільно-політичні процеси в країні. В Україні має місце надмірне знецінення вартості робочої сили, що віддзеркалює несправедливий перерозподіл фінансових ресурсів на користь держави та бізнесу. Параметри доходів населення у приватному секторі економіки формуються у специфічному середовищі, ознаками якого є високі масштаби безробіття, високий ступінь монополізації економіки, сильні патерналістські настрої в суспільстві, слабкий розвиток ринкової інфраструктури, несприятливі умови ведення бізнесу. Держава також продовжує домінувати у царині надання суспільних послуг, зберігаючи застарілі підходи до організації їх надання та фінансування. Наслідком цього є деформована структура доходів населення з надмірно високим значенням соціальних транс-

фертів та заниженою питомою вагою доходів від трудової активності, підприємництва та власності. Структура доходів населення в Україні є відображенням поляризованого суспільства, для якого характерні надмірні масштаби майнової диференціації, високий рівень бідності та невирішеність соціальних проблем. В Україні дотепер не створені сприятливі умови для ведення господарської діяльності, що сприятимуть росту суспільного добробуту за рахунок активізації підприємницького потенціалу населення, розвитку малого бізнесу та становлення середнього класу.

Вітчизняна модель організації надання суспільних послуг для населення передбачає превалювання бюджетного фінансування. Характерними ознаками бюджетного фінансування освіти в Україні є дефіцит ресурсів на надання освітніх послуг, збереження розвинутої мережі закладів, що не відповідає демографічним процесам, тенденція до передачі видаткових повноважень до місцевих органів влади. Спостерігається відірваність тенденцій бюджетного фінансування освіти від темпів економічного зростання, знецінення приросту видатків на освіту під впливом інфляції. Для вітчизняної системи освіти притаманні нерівномірний доступ до освітніх послуг в територіальному розрізі, порушення принципу інклюзії стосовно учнів із закладів приватної освіти, певна відірваність діяльності системи вищої освіти від потреб ринку праці та ін.

В умовах медичної реформи відбувається перерозподіл відповідальності за фінансування охорони здоров'я зі зміщенням його на користь державного бюджету. Водночас, спостерігається зниження її фінансування у співставленні з макроекономічними індикаторами, що суперечить європейським тенденціям до посилення участі держави у формуванні фінансових ресурсів охорони здоров'я. Попри нестабільність фінансування охорони здоров'я, останні роки позначені трендом до поліпшення суспільного здоров'я, зокрема збільшення тривалості життя та інших індикаторів, що характеризують ефективність надання медичних послуг. Ефективність функціонування охорони здоров'я

залежить не тільки від обсягів фінансування, але й від підходів та інструментарію їх цільового використання. Зміна підходів до фінансування програм вакцинації дала можливість навіть за умов зменшення фінансування значно підвищити рівень охоплення населення щепленнями.

Незважаючи на неспростовні докази вагомого впливу культури на рівень суспільного добробуту та потребу її державної підтримки, у фінансуванні послуг культури продовжує домінувати залишковий підхід. У світлі критеріїв інклюзивного розвитку діяльність культури характеризується низкою проблем, серед яких нерівність у доступі до культурних благ у територіальному зрізі, низька затребуваність продукту закладів культури потребам суспільства.

Особливою формою фінансового забезпечення суспільного добробуту виступає соціальне страхування. Однак, його функціонування позначене порушенням критеріїв інклюзивного розвитку як при формуванні фінансових ресурсів, так і на етапі їхнього використання. Об'єднання страхових внесків поглибило несправедливий перерозподіл фіскального навантаження між роботодавцям з урахуванням ризику господарської діяльності. Не відповідає принципам інклюзивного розвитку практика обмеження бази нарахування страхових внесків та розподілу фіскального навантаження з їх сплати у розрізі роботодавців та працюючих осіб. Повне заміщення фіскального навантаження зі сплати страхових внесків до роботодавця суперечить практиці більшості країн, порушує принципи справедливості (відповідність внеску та вигоди) та інклюзії (вилучення з кола платників усіх працюючих). Зниження ставки страхових внесків призвело до поглиблення дефіциту фінансових ресурсів соціального страхування та її неспроможності реалізувати своє функціональне призначення. Ознаками діяльності системи соціального страхування в Україні залишаються низькі стандарти матеріального забезпечення застрахованих осіб, високі показники нерівності у розмірах страхових виплат, обмеження контингенту одержувачів. На теперішній час пенсійна система не виконує завдання

забезпечення гідного рівня життя непрацевдатних, більшість з яких балансують на межі бідності та злиднів. Перспективи підвищення фінансової спроможності системи соціального страхування пов'язані із оптимізацією пенсійного віку у гендерному розрізі, а також впровадженням індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування.

Фінансове регулювання як складова фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту отримує застосування переважно у сфері забезпечення його матеріальної складової. Ключовим фіскальним інструментом регулювання доходів населення є податок на доходи фізичних осіб. В сучасних умовах спостерігається послаблення соціальної функції оподаткування доходів, оскільки його трансформації спрямовані на захист інтересів заможних верств суспільства і дискримінаційні щодо платників з низькими доходами. В світлі положень парадигми інклюзивного розвитку порушує критерій справедливості занижене оподаткування пасивних доходів та доходів від спадщини та майна, порівняно вище податкове навантаження на доходи від трудової зайнятості. Застосування пропорційного підходу до оподаткування доходів та майна сприяє поглибленню майнової нерівності та бідності в Україні, які залишаються одними із найвищих серед європейських держав. Встановленні обмеження до застосування соціальної пільги ведуть до її неефективності щодо забезпечення реципієнту доходу на рівні вище реального прожиткового мінімуму.

Не відповідає принципам інклюзивного розвитку, залишається недієвою у питанні зниження майнової нерівності вітчизняна модель оподаткування майна. Потенційними перевагами податку на майно як інструмента регулювання суспільного добробуту є забезпечення соціальної справедливості, перерозподілу багатства, залучення до оподаткування тіньових доходів населення, стримування спекуляцій на ринку житла та підвищення доступності житлової нерухомості. Однак, ефективність податку на майно не є його іманентною ознакою та вимагає відповідних підходів до визначення елементів оподаткування. В Україні податку на нерухомість притаманні регресивність та дискри-

мінаційний характер щодо платників з низькими доходами, а недоліки обліку бази оподаткування нівелюють дотримання принципу інклюзивності оподаткування. Збереження кількісного підходу до встановлення бази оподаткування податком на майно також спричиняє втрату доходів власників землі, що негативно впливає на рівень суспільного добробуту.

Перспективи вдосконалення інструментарію прямого оподаткування повинні визначатись у єдності із принципами інклюзивного розвитку, а саме загальності (інклюзивності) оподаткування, справедливого розподілу податкового навантаження та ефективності у контексті підвищення добробуту. У контексті загальності оподаткування потребує вирішення питання надмірних масштабів тіньової зайнятості та виплати зарплат у конвертах, що вимагає активізації відповідної контрольної діяльності на рівні територіальних громад. Зважаючи на європейські тенденції в оподаткуванні доходів та з урахуванням чинника податкової конкуренції на даний час перехід до прогресії ставок податку на доходи фізичних осіб недоцільний. Реалізація такої ініціативи потребує формування відповідних передумов. Перспективним є запровадження та поступовий розвиток непрямих методів оцінки відповідності доходів та витрат громадян після проведення податкової амністії їх доходів, капіталів та майна шляхом разового всезагального декларування, так званої «нульової декларації». Радикального реформування потребує практика оподаткування нерухомості, що має передбачати перехід до вартісного підходу визначення бази оподаткування.

Незважаючи на превалювання фіскального призначення податків на споживання, вони також відіграють важливу роль у регулюванні суспільного добробуту. Застосування преференцій при оподаткуванні додатної вартості має переважно соціальну мотивацію. З позиції дотримання критеріїв інклюзивного розвитку виправданим є встановлення преференцій з податку на додану вартість для суб'єктів малого підприємства, а також використання знижених ставок податку для окремих

видів діяльності чи товарних груп. Однак, оподаткування доданої вартості недостатньо реалізує регуляторний потенціал, а ініціативи щодо введення преференційних елементів продиктовані захистом інтересів крупного капіталу і поглиблюють майнову нерівність. У контексті забезпечення інклюзивності оподаткування, транспарентності та забезпечення рівних умов удосконалення оподаткування доданої вартості має передбачати впровадження сучасних технологій спрощення адміністрування, а також протидію використанню схем для ухилення від оподаткування. Акцизний податок виявляє високу ефективність у питанні зниження обсягів споживання шкідливих для здоров'я товарів, однак в останні роки у зв'язку із проведенням політики стриманого підвищення акцизних ставок ефективна ставка податку почала знижуватись. Політика підвищення податкового навантаження на підакцизні товари має враховувати як зобов'язання держави в рамках міжнародних угод, так і проводитись узгоджено із країнами сусідами та з урахуванням динаміки купівельної спроможності населення.

Бюджетні соціальні трансфери забезпечують третину сукупних доходів населення, а їх структура змінюється у бік посилення ролі трансфертів у натуральній формі. Це пов'язане із зростанням ролі програми житлових субсидій, збільшенням обсягів фінансування суспільних послуг. В умовах багаторазового підвищення тарифів на природний газ, електроенергію, комунальні послуги розширення доступу домогосподарств до програми житлових субсидій та збільшення видатків бюджету на її функціонування дали змогу уникнути негативних наслідків тарифної реформи. Однак, проблемними моментами програми житлових субсидій залишаються недостатній рівень адресності соціальної підтримки через надміру ліберальні умови їх призначення, широкі можливості для приховування доходів та зловживань. Діючий порядок призначення житлових субсидій також недостатньо мотивує реципієнтів до економного споживання субсидованих комунальних благ та енергоресурсів. недостатньою ефективністю характеризу-

ється також функціонування інших соціальних трансфертів, зокрема соціальних допомог. Консервація незначних розмірів низки соціальних виплат є причиною того, що результати самооцінки населення ефективності соціальних трансфертів вказують на відсутність поступу у питанні зниження масштабів депривацій та підвищення добробуту.

ДОДАТКИ

Наукові дефініції поняття «фінансовий механізм»

Автори, джерело	Дефініція «фінансового механізму»	Складові елементи
М. Артус ¹	система доцільно спрямованих заходів впливу на процес відтворення у формі методів, інструментів і важелів у межах нормативно-правового забезпечення з метою соціально-економічного розвитку суспільства – це цілісність, властивості якої виявляються лише за спільної взаємодії її елементів.	перший рівень – фінансові методи; другий рівень – фінансові інструменти; третій рівень – фінансові важелі
І. Балабанов ²	система дії фінансових важелів, що виражається в організації, плануванні і стимулюванні використання фінансових ресурсів	фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне та інформаційне забезпечення
В. Базилевич, ³ Л. Баластрик ³	сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави в процесі створення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних державних структур, господарських суб'єктів та населення	економіко-організаційні та правові форми і методи управління
І. Бланк ⁴	сукупність основних елементів впливу на процес розробки і реалізації управлінських рішень в галузі фінансової діяльності	система регулювання фінансової діяльності, система зовнішньої підтримки фінансової діяльності, система фінансових важелів, методів та інструментів
О. Близнюк, Л. Лачкова, В. Оспіщев ^{5, 6}	сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства	фінансові методи і форми організації фінансових відносин, інструменти і важелі впливу
Т. Бурденюк, В. Свірський ⁷	цілісна сукупність методів, форм, інструментів та важелів впливу на процеси формування, розподілу та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення сталих темпів економічного зростання.	методи, форми, інструменти та важелі впливу

¹ Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки. *Фінанси України*. 2005. № 5. С. 57.

² Балабанов І. Т. Основи фінансового менеджмента: учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 1998. С. 50.

³ Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси: навч. посіб.; за заг. ред. В. Д. Базилевича. К.: Атіка, 2004. 368 с.

⁴ Бланк І. А. Финансовый менеджмент: учебный курс. изд. 2-е, перераб. и доп. К.: Эльга, Ника-центр, 2006. С. 20.

⁵ Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібн. / В. І. Оспіщев та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2008. С. 98.

⁶ Фінанси: навч. посіб. / О. П. Близнюк та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2006. С. 56.

⁷ Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 203.

Л. Васечко ¹	системна сукупність фінансових регуляторів та інструментів розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів для матеріального забезпечення населення та соціально-економічного розвитку суспільства	фінансові регулятори та інструменти
Л. Василенко, ² А. Василенко ²	сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин	фінансові методи і форми організації
О. Волкова ³	система фінансових важелів впливу на організацію, планування і стимулювання використання фінансових ресурсів	фінансові важелі впливу
О. Василик ⁴	сукупність форм і методів створення й використання фінансових ресурсів з метою забезпечення різних державних структур, господарських суб'єктів і населення	фінансове планування і прогнозування, фінансові показники, нормативи, ліміти й резерви, стимули й санкції, а також система управління фінансами
Л. Дробозіна ⁵	система встановлених державою форм, видів і методів організації фінансових відносин	форми, види і методи організації
Економічний енциклопедичний словник за ред. С. Мочерного ⁶	комплекс форм, засобів, та інструментів регулювання економічного способу виробництва, зокрема використання фінансових ресурсів і грошових коштів для забезпечення найважливіших соціально-економічних потреб окремих громадян, трудових колективів й усього суспільства	форми, засоби, та інструменти регулювання
Сучасний економічний словник ⁷	сукупність фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і способів регулювання економічних процесів і відносин	фінансові стимули, важелі, інструменти, форми і способи регулювання
О. Кириленко ⁸	сукупність конкретних форм та методів забезпечення розподільчих та перерозподільчих відносин, утворення доходів, фондів грошових коштів	фінансові методи, фінансові важелі, стимули, санкції, нормативно-правове забезпечення

¹ Васечко Л. Співвідношення понять «фінансовий механізм», «механізм фінансування», «фінансове забезпечення» та «фінансове регулювання». *Вісник Львівського університету. Серія «Економіка»*. 2009. Вип. 41. С. 103–107.

² Василенко Л. І., Василенко А. В. *Фінанси: навч. посіб.* К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2003. С. 182.

³ Волкова О. И. *Экономика предприятия: учебник* / О. И. Волкова и др. М.: Инфра-М, 2001. С. 114.

⁴ Василик О. Д. *Теорія фінансів: підручник*. 4-те вид., доп. К.: НІОС, 2003. С. 104.

⁵ Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник / Под ред. Л. А. Дробозиной. М.: ЮНИТИ, 1999. С. 90.

⁶ Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. *Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.2; за ред. С. В. Мочерного*. Львів: Світ, 2006. С. 508.

⁷ Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. *Современный экономический словарь*. М.: Инфра-М, 1996. С. 369.

⁸ Кириленко О. П. *Фінанси (Теорія і вітчизняна практика): Навч. посіб.* Тернопіль: Астон, 2002. С. 41.

Г. Кірейцев ¹	сукупність методів реалізації економічних інтересів шляхом фінансового впливу на соціально-економічний розвиток підприємства	фінансове забезпечення, фінансове регулювання та система фінансових індикаторів і фінансових інструментів, які дають змогу оцінити цей вплив
О. Ковалюк ²	система визначених фінансовою політикою фінансових методів і фінансових важелів та інструментів, які використовують у своїй діяльності держава та підприємства за їхнього відповідного правового, нормативного та інформаційного забезпечення	фінансові методи, фінансові важелі та інструменти
В. Ковальов ³	система організації, планування та використання фінансових ресурсів	фінансові інструменти, фінансові прийоми та методи, а також кадрове, правове, нормативне, інформаційне, технічне, програмне забезпечення
В. Коюда, Т. Лепейко, К. Заславська ⁴	сукупність форм, способів організації фінансових ресурсів, фінансових відносин, що застосовуються з метою створення умов, сприятливих для економічного розвитку	форми, способи організації фінансових ресурсів, фінансових відносин
О. Левандівський ⁵	сукупність методичних, організаційних, нормативних і правових форм, методів, інструментів, важелів та положень, на основі яких розробляють заходи, що за умови відповідного нормативно-правового та інформаційного забезпечення визначають функціонування фінансово-економічних відносин у державі, практичне застосування яких спрямоване для досягнення визначених цілей та завдань, у процесі формування, розподілу й використання цільових централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів	методичні, організаційні, нормативні та правові форми, методи, інструменти, важелі та положення
Ю. Ляшенко ⁶	сукупність форм і методів створення і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення	форми і методи створення і використання фінансових ресурсів

¹ Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. К. : ЦУЛ, 2002. С. 19.

² Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організацій економіки України (проблеми теорії і практики): монографія. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. С. 22.

³ Ковалев В.В. Финансовый анализ. М. : Финансы и статистика, 2000. С. 50.

⁴ Коюда В. О., Лепейко Т. І., Заславська К. А. Фінанси: конспект лекцій [для студентів спеціальності 7.050201 денної форми навчання]. Харків: Вид. ХНЕУ, 2004. С. 37.

⁵ Левандівський О. Т. Фінансова політика держави у природокористуванні. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2010. Вип. 7 (25). Ч. 5. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_oif/2010_7_5/2.pdf.

⁶ Фінанси: навч. посіб. / Ю. І. Ляшенко та ін.; за заг. ред. Ю. І. Ляшенка. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. С. 35.

В. Опарін ¹	сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства	фінансові методи і форми, інструменти та важелі
Л. Осіпчук ²	сукупність видів, форм і методів організації фінансових відносин	види, форми та методи організації
О. Романенко ³	сукупність форм, методів і важелів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства	форми, методи і важелі фінансового впливу
В. Федосов ⁴	сукупність економіко-організаційних і правових форм та методів управління фінансовою діяльністю держави, які функціонують в процесі формування, розподілу і використання цільових централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів з метою задоволення потреб суспільства	економіко-організаційні і правові форми та методи управління
А. Загородній, Г. Вознюк ⁵	сукупність форм і методів створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення	форми і методи створення та використання фондів фінансових ресурсів
Л. Худолій ⁶	система принципів, важелів, методів, інструментів впливу, які застосовуються як всередині підприємства, так і з боку держави, для впливу на розвиток суб'єктів економічних відносин (підприємств, галузей, економіки країни), за допомогою яких здійснюється формування і перерозподіл фінансових ресурсів для досягнення цими суб'єктами поточних завдань і кінцевої мети обраної політики	принципи, важелі, методи, інструменти впливу
С. Юрій, В. Федосов ⁷	у широкому розумінні – комплекс фінансових методів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. у вузькому розумінні – сукупність конкретних фінансових методів та важелів впливу на формування і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення функціонування й розвитку державних структур, суб'єктів господарювання і населення	фінансові методи, фінансові важелі, фінансові інструменти, нормативно-правове, інформаційне та організаційне забезпечення

¹ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 55.

² Фінанси (теоретичні основи): підручник / М. В. Грідчіна та ін.; під кер. і за наук. ред. М. В. Грідчіної, В. Б. Захожая. К.: МАУП, 2002. 187 с.

³ Романенко О. Р. Фінанси: підручник. 4-те вид. К.: Центр навчальної літератури, 2009. С. 42.

⁴ Государственные финансы: учебное пособие для студентов экон. вузов и фак. / В. М. Федосов и др.; под ред. В. М. Федосова. К.: Лыбидь, 1991. С. 68.

⁵ Загородній А. Г., Вознюк Г. А. Фінансово-економічний словник. К.: Знання, 2007. С. 515.

⁶ Фінансово-економічний механізм ефективного функціонування аграрних підприємств України. Монографія / За ред. д.е.н., проф. Л. Худолій. К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 266 с.

⁷ Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. С. 85.

Наукові дефініції поняття «фінансове забезпечення»

Автор	Дефініція поняття «фінансове забезпечення»
Я. Буздуган ¹	метод фінансового механізму, із допомогою якого формують та використовують фонди грошових коштів і який характеризує зміст впливу фінансів на різні аспекти суспільних правовідносин
О. Василик ²	функція фінансового механізму, яка здійснюється шляхом використання методів бюджетного фінансування, самофінансування, кредитування тощо; визначена законодавством сукупність заходів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення певних цілей
О. Гривківська ³	ефективне формування та найраціональніше використання фінансових ресурсів, що є неможливим без оптимального поєднання складових фінансового забезпечення, а саме самофінансування, кредитування та цільового фінансування
М. Диба, О. Юркевич, Т. Майорова та ін. ⁴	сукупність фінансових ресурсів (кількісний підхід) здатність, можливість створювати умови для формування та використання фінансових ресурсів (якісний підхід)
М. Забедюк ⁵	сукупність фінансових відносин у процесі залучення необхідного розміру фінансових ресурсів та їх ефективного використання
А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко ⁶	забезпечення фінансовими ресурсами економіки держави, соціальних потреб і програм, виробництва продукції, науково-технічних досліджень, будівництва і переобладнання підприємств, а також утримання бюджетних організацій тощо
І. Зятковський ⁷	система джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства, котре здійснюється в трьох формах: самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування

¹ Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. *Віче*. 2008. № 10. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/960>.

² Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. К.: НІОС, 2000. С. 102–103.

³ Гривківська О. В. Теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення діяльності підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2004. № 2. С. 14.

⁴ Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / М. І. Диба та ін.; за ред. д.е.н., проф. М. І. Диби, к.е.н., доц. О. М. Юркевич. К.: КНЕУ, 2013. С. 85.

⁵ Забедюк М. Теоретичні засади фінансового забезпечення діяльності підприємства. *Економічний форум*. 2016. № 3. С. 198.

⁶ Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. Львів: Центр Європи, 1997. 471 с.

⁷ Зятковський І. В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2000. С. 44.

Г. Кірейцев ¹	виділення певної суми фінансових ресурсів на вирішення окремих завдань фінансової політики господарюючого суб'єкта, реалізується через такі форми: самофінансування, акціонерний капітал, кредитування, безповоротне фінансування
І. Козій ²	формування та використання фінансових ресурсів підприємств за допомогою оптимізації співвідношення всіх його форм, що дає змогу створити такі обсяги фінансових ресурсів господарської діяльності, від яких підприємство мало б змогу функціонувати не тільки беззбитково, а й підвищувати ефективність діяльності та зміцнювати економіку країни загалом
О. Міщук ³	комплекс заходів із забезпечення економічного зростання фінансових ресурсів через методи та форми, способи фінансування
О. Москаль ⁴	сукупність економічних відносин, що виникають із приводу пошуку, залучення й ефективного використання фінансових ресурсів та організаційно-управлінських принципів, методів і форм їх впливу на соціально-економічну діяльність територіальних одиниць та господарських суб'єктів
В. Мунтян ⁵	система фінансових відносин, які включають форми, методи, інструменти їх реалізації та виникають із приводу пошуку, залучення й розподілу фінансових ресурсів для створення належних умов для ефективного функціонування та соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання, територій, держави та суспільства у цілому
Д. Олійник ⁶	організація через визначення обсягу фінансових ресурсів, науково обґрунтованого їх прогнозування, створення фінансових резервів і нормативно-правового забезпечення
В. Опарін ⁷ В. Оспіщев, О. Близнюк, Л. Лачкова ⁸	метод фінансового впливу фінансового механізму на соціально-економічний розвиток; підсистема фінансового механізму, що реалізується на основі відповідної системи фінансування, яке може здійснюватись через самофінансування, кредитування та зовнішнє фінансування

¹ Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: ЦУЛ, 2002. С. 19.

² Козій І. С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.9. С. 228.

³ Міщук О. В. Фінансове забезпечення економічного зростання: теоретичний аспект. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2011. № 2. С. 9–12.

⁴ Москаль О. І. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону (на матеріалах Чернівецької області): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Ін-т аграр. економіки УААН. К., 2001. С. 6.

⁵ Мунтян В. Теоретичні підходи до визначення поняття «фінансове забезпечення молодіжної політики». *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 574.

⁶ Олійник Д. С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. К., 2003. С. 5.

⁷ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. С. 56.

⁸ Фінанси: навч. посіб. / О. П. Близнюк та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2006. С. 59.

В. Оспіщев ¹	покриття потреб фінансового відтворювального процесу за рахунок власних або залучених коштів
І. Осьмірко ²	сукупність економічних відносин, що виникають із приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів, а також організаційно-управлінських принципів, методів і форм впливу цих ресурсів на інноваційний розвиток національної економіки
І. Петровська, Д. Клиновий ³	метод фінансового впливу на розвиток економіки у межах фінансового механізму
Я. Пилип'юк ⁴	процес покриття виробничих, інноваційних та інших витрат суб'єктів економіки за рахунок централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів
Г. Погріщук ⁵	при визначенні фінансового забезпечення доцільно врахувати такі складові як: мета, завдання, функції, методи, джерела, обсяги фінансових ресурсів, а також діяльність як держави, так і суб'єктів господарювання, що пов'язана з мобілізацією і використанням цих ресурсів ...
В. Родіонова ⁶	покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються суб'єктами господарювання і державою. Формами фінансового забезпечення є самофінансування, кредитування й державне фінансування, а інструменти механізму фінансового забезпечення – склад і структура його джерел
О. Романенко ⁷	покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання та державою
В. Федосов, С. Юрій ⁸	формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання з виділенням п'яти основних елементів фінансового забезпечення суб'єктів господарювання: самофінансування; кредитування; бюджетне фінансування; оренда; інвестування
В. Федосов ⁹	система джерел і форм фінансування розвитку економічної і соціальної сфер
С. Фролов, О. Чоботар ¹⁰	система фінансових відносин, які здійснюються за допомогою залучення та використання фінансових ресурсів

¹ Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібн. / В. І. Оспіщев та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2008. С. 14.

² Осьмірко І. В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку: поняття, структура та принципи функціонування. *Бізнес Інформ.* 2012. № 7. С. 48.

³ Петровська І. О., Клиновий Д. В. Фінанси (з елементами статистики фінансів): навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2002. С. 23.

⁴ Пилип'юк Я. В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку економіки: дис.. канд. екон. наук: 08.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. С. 50.

⁵ Погріщук Г. Б. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2005. С. 5.

⁶ Финансы / В. М. Родионова и др.; под ред. В. М. Родионовой. М.: Финансы и статистика, 1993. С. 35.

⁷ Романенко О. Фінанси: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. С. 18.

⁸ Теорія фінансів: підручник / П. І. Юхименко та ін.; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 94.

⁹ Бюджетний менеджмент: підручник / В. М. Федосов та ін.; за заг. ред. В. М. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. С. 49.

¹⁰ Фролов С., Чоботар О. Сутність фінансового забезпечення та його місце у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. *Економіка та держава.* 2014. № 9. С. 8.

Показники зростання продуктивності праці та середньої заробітної плати в Україні у 2001–2010 рр.

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВВП, млрд грн									
211,18	234,14	277,36	357,54	457,33	565,02	751,11	990,82	947,04	1120,59
Валовий випуск, млрд грн									
460,52	504,01	603,70	809,99	995,63	1182,18	1565,06	2072,17	1955,69	2388,29
Чисельність зайнятого населення (віком 15–70 років), тис осіб									
19971,5	20091,2	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4	20904,7	20972,3	20191,5	20266,0
Продуктивність праці (за ВВП), тис грн									
10,57	11,65	13,76	17,62	22,11	27,26	35,93	47,24	46,90	55,29
Продуктивність праці (за валовим випуском), тис грн									
23,06	25,09	29,94	39,91	48,14	57,03	74,87	98,81	96,86	117,85
Середньомісячна заробітна плата, грн									
311,0	376,0	462,0	590,0	806,0	1041,0	1351,0	1806,0	1906,0	2239,0
Темп зростання продуктивності праці (за ВВП), %									
121,1	110,2	118,0	128,1	125,5	123,2	131,8	131,5	99,3	117,9
Темп зростання продуктивності праці (за валовим випуском), %									
124,4	108,8	119,4	133,3	120,6	118,4	131,3	132,0	98,0	121,7
Темп зростання заробітної плати, %									
135,2	120,9	122,9	127,7	136,6	129,2	129,8	133,7	105,5	117,5

Джерело: складено автором за ^{1, 2, 3, 4, 5, 6}

¹ Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах). Офіційний веб-портал Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³ Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴ Населення (1190-2019). Демографічна та соціальна статистика /Населення та міграція. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁵ Таблиця «витрати-випуск». Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁶ Основні показники ринку праці (річні дані). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm.

Продовження додатку Б
Таблиця Б.2

Показники зростання продуктивності праці та середньої заробітної плати в Україні у 2011-2019 рр.

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП, млрд грн								
1349,18	1459,10	1522,66	1586,92	1988,54	2383,18	2983,88	3560,60	3974,56
Валовий випуск, млрд грн								
2895,28	3150,65	3189,56	3354,03	4189,24	5058,29	6255,40	7493,47	н.д.
Чисельність зайнятого населення (віком 15-70 років), тис осіб								
20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	16578,3
Продуктивність праці (за ВВП), тис грн								
66,38	71,68	74,63	87,80	120,93	146,41	184,69	217,63	239,74
Продуктивність праці (за валовим випуском), тис грн								
142,45	154,79	156,32	185,58	254,77	310,77	387,18	458,01	–
Середньомісячна заробітна плата, грн								
2633,0	3026,0	3265,0	3480,0	4195,0	5183,0	7104,0	8865,0	10497,0
Темп зростання продуктивності праці (за ВВП), %								
120,1	108,0	104,1	117,7	137,7	121,1	126,1	117,8	110,2
Темп зростання продуктивності праці (за валовим випуском), %								
120,9	108,7	101,0	118,7	137,3	122,0	124,6	118,3	–
Темп зростання заробітної плати, %								
117,6	114,9	107,9	106,6	120,5	123,6	137,1	124,8	118,4

Джерело: складено за^{1, 2, 3, 4, 5, 6}

¹ Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах). Офіційний веб-портал Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³ Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴ Населення (1190-2019). Демографічна та соціальна статистика /Населення та міграція. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

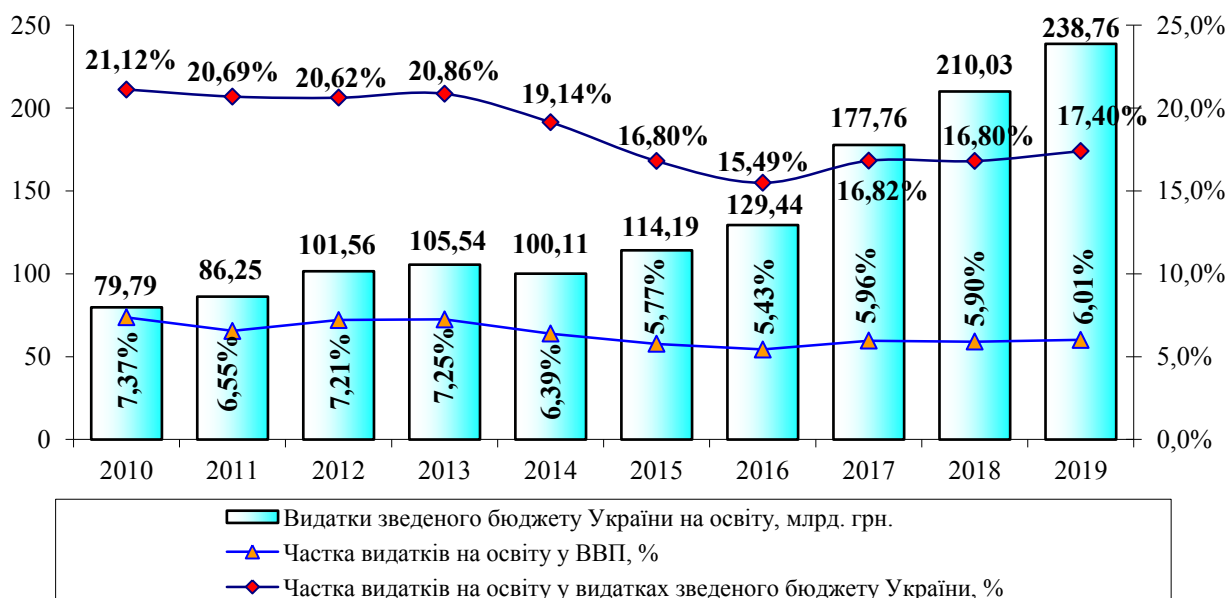
⁵ Таблиця «витрати-випуск». Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁶ Основні показники ринку праці (річні дані). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm.

**Видатки Зведеного бюджету України на освіту
(за окремими напрямками) у 2010–2019 рр., млрд грн**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на освіту, в тому числі:									
79,79	86,25	101,56	105,54	100,11	114,19	129,44	177,76	210,03	238,76
Дошкільна освіта									
10,24	11,83	14,63	15,66	15,19	18,14	20,12	28,21	31,79	36,04
Загальна середня освіта									
32,82	35,23	42,46	44,23	42,42	49,67	56,53	84,35	101,69	115,28
Професійно-технічна освіта									
5,11	5,31	6,03	6,36	5,89	6,17	6,18	8,28	10,00	10,82
Вища освіта									
25,00	26,62	29,34	30,00	28,34	30,98	35,23	38,68	44,24	51,36
Позашкільна освіта									
3,30	3,64	4,49	4,71	4,37	4,78	5,41	7,81	9,27	10,46
Інші напрями освіти									
3,32	3,62	4,61	4,58	3,90	4,45	5,97	10,43	13,04	14,80
Видатки зведеного бюджету на освіту, у % до ВВП									
7,37	6,55	7,21	7,25	6,39	5,77	5,43	5,96	5,90	6,01
Видатки на освіту, у % до сукупних видатків зведеного бюджету									
21,12	20,69	20,62	20,86	19,14	16,80	15,49	16,82	16,80	17,40

Джерело: складено за^{1, 2}

Рис. В.1. Обсяги та питома вага видатків на освіту у зведеному бюджеті та ВВП в Україні у 2010-2019 рр.

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Номінальний ВВП України з 2002 по 2019 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp>.

Продовження додатку В

Таблиця В.2

**Видатки розширеного уряду на освіту в окремих країнах Європи
у 2010–2018 рр., у % до ВВП**

Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2018
Бельгія	6,58	6,55	6,43	6,56	6,49	6,43	6,41	6,2
Болгарія	4,10	3,82	3,68	4,06	4,22	3,93	3,86	3,5
Чехія	4,25	4,51	4,33	3,95	3,84	3,79	3,56	4,6
Данія	8,81	8,75	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	6,4
Німеччина	5,08	4,98	4,64	4,61	4,57	4,52	4,45	4,2
Естонія	5,66	5,16	4,70	4,85	н.д.	н.д.	н.д.	6,2
Іспанія	4,98	4,82	4,34	4,18	4,15	4,16	4,08	4,0
Франція	5,86	5,68	5,46	5,51	5,52	5,47	5,43	5,1
Італія	4,50	4,29	4,08	4,16	4,08	4,10	3,83	4,0
Литва	5,36	5,17	4,83	н.д.	4,37	4,12	3,88	4,6
Угорщина	4,90	4,71	4,07	3,98	н.д.	4,26	4,46	5,1
Австрія	5,91	5,80	5,62	5,49	5,40	5,43	5,40	4,8
Польща	5,17	4,94	4,91	4,94	4,91	4,81	4,64	5,0
Румунія	3,53	3,07	2,64	2,67	2,75	2,72	2,58	3,2
Швеція	6,98	6,82	7,38	7,17	7,14	7,05	7,13	6,9
Великобританія	6,15	5,98	н.д.	5,89	5,85	5,68	5,40	4,8
Ісландія	7,60	7,36	7,24	6,84	6,98	6,84	6,51	7,3

Примітки: поняття розширеного уряду (General government) об'єднує центральні, регіональні та локальні органи влади, а також підконтрольні їм фонди соціального захисту¹

Джерело: складено за^{2, 3, 4}

¹ General government. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/general-government/indicator-group/english_cc9669ed-en.

² Public expenditure on education by education level and programme orientation – as % of GDP. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uae_fine06&lang=en.

³ Expenditure on education as % of GDP or public expenditure. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_figdp&lang=en.

⁴ File:Total general government expenditure on education, 2018, % of GDP.png. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Total_general_government_expenditure_on_education,_2018,_%25_of_GDP.png.

**Показники неактивності, зайнятості та безробіття в Україні
у 2010–2018 рр., у розрізі рівня освіти населення**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень економічної неактивності, %:									
всього, в т.ч.:	36,3	35,7	35,4	35,0	37,6	37,6	37,8	38,0	37,4
повна вища	20,9	21,3	21,3	21,6	21,8	22,1	23,1	23,6	22,5
базова та неповна вища	45,7	-	48,9	51,0	47,7	41,6	45,5	47,0	42,0
професійно технічна	-	-	-	-	29,3	29,3	29,6	30,7	30,7
повна загальна середня	38,2	37,4	37,0	36,8	52,5	52,8	52,8	52,6	52,0
базова загальна середня	60,7	61,8	65,0	65,6	78,8	79,4	80,1	79,7	80,4
Рівень зайнятості населення віком від 15 до 64 років, %:									
всього, в т.ч.:	61,4	61,9	62,3	62,8	59,6	60,2	60,1	60,3	61,6
повна вища	76,3	75,9	75,7	75,9	74,9	75,0	74,3	74,2	75,4
базова вища	47,6	41,3	45,4	44,2	44,1	49,7	46,4	46,3	50,0
неповна вища	69,6	68,8	68,8	68,8	65,5	66,4	66,4	66,0	68,0
професійно технічна	-	-	-	-	65,9	66,6	66,6	65,9	67,2
повна загальна середня	58,5	59,5	59,9	60,5	45,5	46,0	45,6	46,5	47,5
базова загальна середня	38,4	37,5	34,4	33,8	19,6	19,4	19,4	19,4	18,4
Рівень безробіття населення віком від 15 до 64 років, %:									
всього, в т.ч.:	8,4	8,0	7,8	7,4	9,4	9,2	9,5	9,6	8,9
повна вища	7,0	6,7	7,3	6,7	7,8	7,9	8,0	7,9	7,9
базова вища	14,0	20,2	12,6	11,1	16,2	15,6	15,3	13,7	15,1
неповна вища	7,6	7,2	6,6	7,2	8,2	8,6	8,1	9,1	7,1
професійно технічна	-	-	-	-	10,5	10,5	10,7	11,2	9,9
повна загальна середня	9,4	8,9	8,6	7,8	10,5	9,7	11,1	10,3	10,2
базова загальна середня	9,1	7,6	6,9	7,5	14,6	13,1	8,6	12,0	13,9
Кількість зареєстрованих безробітних осіб, тис осіб, в т.ч.:									
повна вища	92,9	95,8	101,3	102,5	124,3	117,0	93,4	86,0	88,8
базова та неповна вища	111,0	103,5	103,3	97,9	103,8	99,1	74,1	67,4	61,6
професійно технічна	183,1	167,2	172,1	170,9	181,2	174,0	143,0	131,3	125,9
повна загальна середня	115,5	96,6	89,6	79,2	83,0	80,6	64,4	55,4	52,3
базова загальна середня	21,0	19,1	19,8	17,9	19,0	19,0	15,0	13,6	12,5

Джерело: складено автором за^{1, 2, 3, 4}

¹ Економічна активність населення України 2011: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2012. 203 с.

² Економічна активність населення України 2013: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2014. 197 с.

³ Економічна активність населення України 2014: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2015. 207 с.

⁴ Економічна активність населення України 2018: Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 205 с.

Динаміка кількості зареєстрованих безробітних та вакансій за даними Державної служби зайнятості в Україні у 2013–2019 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість зареєстрованих безробітних, тис осіб, в т.ч.:							
державні службовці, менеджери	49,7	58,9	67,1	64,5	50,3	47,7	42,1
професіонали	41,1	48,6	43,0	33,2	29,5	29,8	26,0
фахівці	44,6	50,6	49,3	36,6	32,4	32,2	29,3
технічні службовці	25,6	29,2	30,2	20,4	18,9	19,4	16,0
працівники торгівлі та послуг	67,6	73,9	73,8	54,9	52,5	49,5	40,6
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства	22,2	24,4	24,3	21,7	20,3	19,2	9,3
кваліфіковані робітники з інструментом	55,1	58,9	48,9	35,9	31,5	29,4	22,2
робітники з обслуговування, експлуатацію та контролю за роботою устаткування	92,5	94,3	82,4	70,4	67,4	66,1	47,7
найпростіші професії	70,6	73,4	71,8	53,2	51,6	48,4	35,0
Кількість вакансій, тис осіб, в т.ч.:							
державні службовці, менеджери	3,8	2,7	1,9	2,7	3,2	3,4	4,9
професіонали	7,2	5,2	3,8	4,7	5,8	6,2	10,5
фахівці	4,8	4,0	2,8	3,9	4,9	6,2	9,6
технічні службовці	1,3	1,4	1,2	1,6	2,2	2,2	3,6
працівники торгівлі та послуг	5,4	5,0	4,2	4,8	6,6	8,8	13,4
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства	0,4	0,4	0,3	0,4	0,5	0,6	1,4
кваліфіковані робітники з інструментом	8,3	6,4	5,2	7,9	11,8	13,8	23,0
робітники з обслуговування, експлуатацію та контролю за роботою устаткування	5,5	5,2	3,8	5,8	8,9	9,8	20,9
найпростіші професії	5,8	5,0	2,7	4,2	6,5	7,4	13,6

Джерело: складено автором за^{1, 2, 3, 4, 5}

¹ Економічна активність населення України 2013: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2014. 197 с.

² Економічна активність населення України 2014: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2015. 207 с.

³ Економічна активність населення України 2018: Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 205 с.

⁴ Кількість вакансій за професійними групами у 2019 році (за даними державної служби зайнятості). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/sz_br/sz_br_u/pppg_u2019.html.

⁵ Кількість зареєстрованих безробітних за професійними групами у 2019 році (за даними державної служби зайнятості). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/sz_br/sz_br_u/kzbrpg_u2019.html.

**Показники статистики вакансій та заробітних плат
рекрутингового інтернет-сайту Work.Ua у квітні 2020 р.**

Сфери діяльності	Кількість вакансій, од.	Кількість резюме, од.	Навантаження на 1 вакансію, од.	Зарплата за вакансіями, грн	Зарплата за резюме, грн	Коефіцієнт відношення зарплати вакансії/резюме
ІТ, комп'ютери, Інтернет	2992	145331	49	14294	13739	0,96
Адміністрація, керівництво середньої ланки	2857	373358	131	15335	17500	1,14
Будівництво, архітектура	1820	154785	85	13951	17031	1,22
Бухгалтерія, аудит	2075	201721	97	11381	13160	1,16
Готельно-ресторанний бізнес	778	197012	253	10992	13808	1,26
Дизайн, творчість	661	84652	128	13587	13895	1,02
ЗМІ, видавництво, поліграфія	582	133924	230	11438	11889	1,04
Краса, фітнес, спорт	315	71284	226	13652	12265	0,90
Культура, музика, шоу-бізнес	172	60594	352	13434	13360	0,99
Логістика, склад, ЗЕД	2370	194281	82	11246	13556	1,21
Маркетинг, реклама, PR	1670	132577	79	12120	13095	1,08
Медицина, фармацевтика	1296	106437	82	11760	12416	1,06
Нерухомість	142	7586	53	19126	19830	1,04
Освіта, наука	724	155519	215	11994	12411	1,03
Охорона, безпека	645	68515	106	9398	13649	1,45
Продаж, закупівлі	5000	315890	63	14255	16368	1,15
Робочі спеціальності, виробництво	4409	265287	60	12586	15003	1,19
Роздрібна торгівля	2115	315315	149	9423	10429	1,11
Секретаріат, діловодство, АГВ	1589	349250	220	10930	11385	1,04
Сільське господарство, агробізнес	561	22028	39	14064	15519	1,10
Страхування	64	4522	71	12429	15979	1,29
Сфера обслуговування	1995	307790	154	10345	12926	1,25
Телекомунікації та зв'язок	1407	85085	60	11555	13312	1,15
Топ-менеджмент, керівництво вищої ланки	482	65950	137	19339	23445	1,21
Транспорт, авто бізнес	2022	216730	107	15526	14817	0,95
Управління персоналом, HR	437	59803	137	13799	14379	1,04
Фінанси, банки	1564	136488	87	10222	13664	1,34
Юриспруденція	313	68975	220	13672	15760	1,15
Інші сфери діяльності	0	25986			10304	

Примітка: кольором виділені 10 найбільших значень показників по кожній колонці
Джерело: побудовано за¹

¹ Статистика зарплат. Веб-сайт рекрутингової системи Work.Ua. URL: <https://www.work.ua/stat/> (дата звернення до ресурсу 25.04.2020 р.).

**Видатки Зведеного бюджету України на охорону здоров'я
у 2010–2019 рр., у розрізі напрямів, млрд грн**

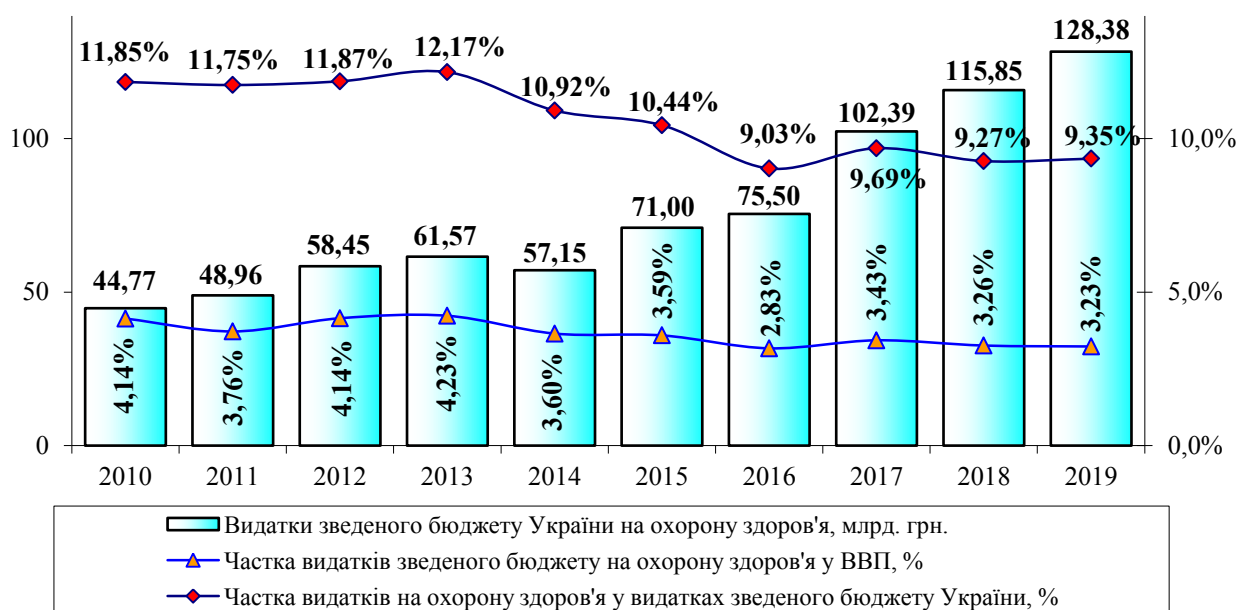
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на охорону здоров'я, в тому числі:									
44,77	48,96	58,45	61,57	57,15	71,00	75,50	102,39	115,85	128,38
Поліклініки та амбулаторії, швидка та невідкладна допомога									
6,27	6,88	9,84	12,72	12,31	14,22	16,41	22,78	22,48	15,91
Лікарні та санаторно-курортні заклади, в т.ч.:									
32,10	34,90	39,82	40,25	36,86	46,01	46,41	62,54	68,28	72,22
<i>Лікарні загального профілю та спеціалізовані, пологові будинки</i>									
30,58	33,34	38,17	38,49	35,82	44,87	45,11	41,42	44,15	46,23
Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади									
2,07	2,05	1,94	1,11	1,05	1,14	1,20	1,47	1,65	1,88
Інші видатки на охорону здоров'я									
4,33	5,13	6,85	7,49	6,93	9,63	11,48	15,60	23,44	38,37
Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я, у % до ВВП									
4,14	3,76	4,14	4,23	3,60	3,59	2,83	3,43	3,26	3,23
Видатки на охорону здоров'я, у % до сукупних видатків зведеного бюджету									
11,85	11,75	11,87	12,17	10,92	10,44	9,03	9,69	9,27	9,35

Джерело: складено за^{1, 2}

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Номінальний ВВП України з 2002 по 2019 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp>.

Продовження додатку Е

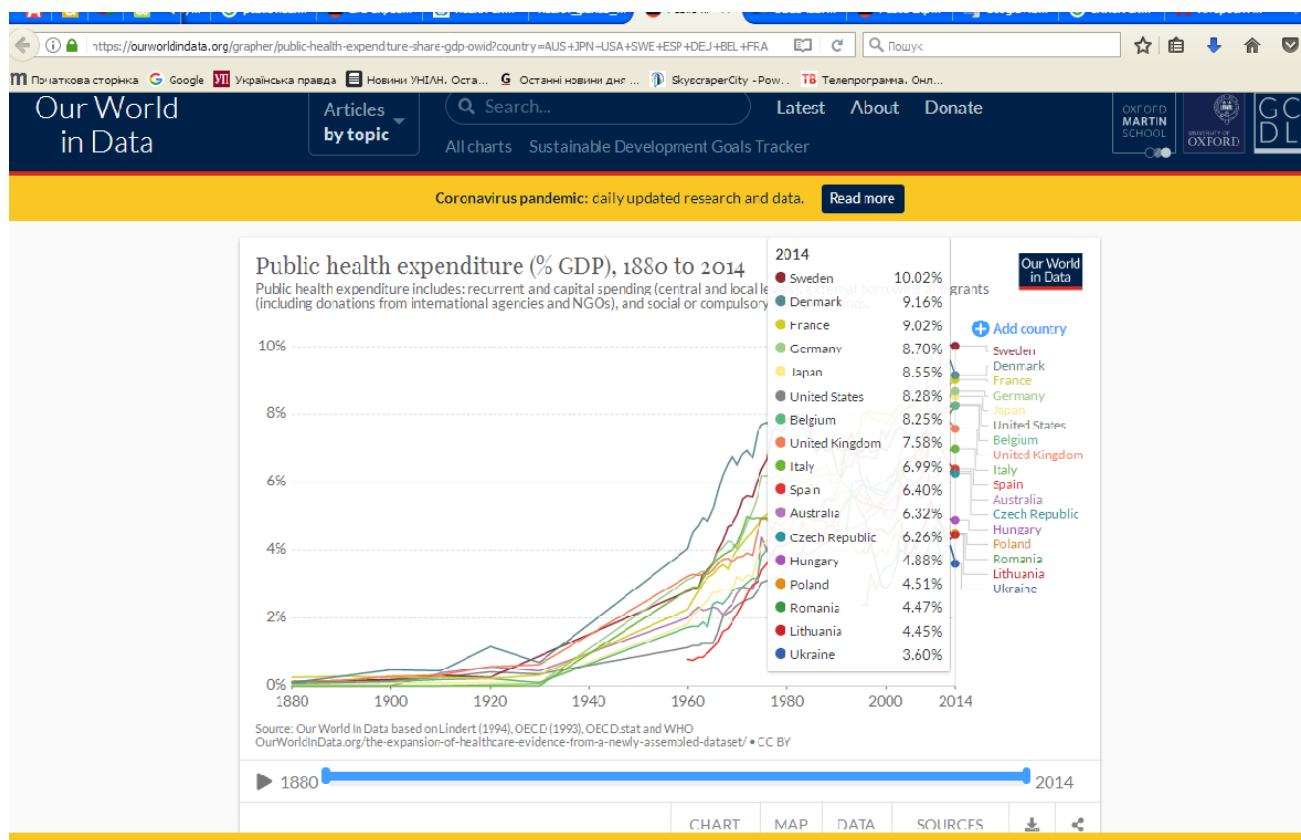

Рис. Е.1. Обсяги та питома вага видатків на охорону здоров'я у зведеному бюджеті та ВВП в Україні у 2010–2019 рр.

Джерело: складено за ^{1, 2}

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

² Номінальний ВВП України з 2002 по 2019 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp>.

Рис. Е.2. Суспільні видатки на охорону здоров'я в Україні та окремих країнах світу у 2014 році, у % до ВВП

Джерело:¹

¹ Public health expenditure (% GDP), 1880 to 2014. Our World in Data. Global Change Data Lab; The University of Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/public-health-expenditure-share-gdp-owid?country=AUS+JPN+USA+SWE+ESP+DEU+BEL+FRA+GBR+UKR+ROU+POL+ITA+LTU+CZE+HUN+DNK>.

Видатки зведеного бюджету України на культуру, мистецтво та засоби масової інформації у 2010–2017 рр., млрд грн

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на культуру і мистецтво									
6,05	6,62	8,02	8,44	8,48	8,69	10,55	15,43	17,98	19,64
в т.ч. кінематографія									
0,05	0,13	0,17	0,16	0,05	0,15	0,28	0,53	1,08	0,58
Видатки на культуру і мистецтво, у % до ВВП									
0,56	0,50	0,57	0,58	0,54	0,44	0,44	0,52	0,51	0,49
Засоби масової інформації, в т.ч.									
1,15	1,08	1,60	1,25	1,02	1,35	1,76	1,83	2,02	2,07
Фінансова підтримка Національної суспільної телерадіокомпанії України (до 2017 року «Виробництво та трансляція телерадіопрограм для державних потреб»)									
0,61	0,58	0,87	0,92	0,72	0,87	0,82	1,09	0,78	1,03

Джерело: побудовано автором за¹

¹ Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

Показники кредитування домогосподарств України депозитними корпораціями (банки) у 2006–2019 рр., (залишок на кінець року)

Період	Обсяг виданих кредитів, млрд грн	в тому числі:							
		Споживчі кредити				На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості		Інші кредити	
		Всього		в тому числі на купівлю транспорту					
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	82,01	58,45	71,3	–	–	20,41	24,9	3,15	3,8
2007	160,39	115,03	71,7	–	–	40,78	25,4	4,58	2,9
2008	280,49	186,09	66,3	–	–	88,35	31,5	6,05	2,2
2009	241,25	137,11	56,8	33,70	14,0	98,79	40,9	5,34	2,2
2010	209,54	122,94	58,7	25,09	12,0	81,95	39,1	4,64	2,2
2011	201,22	126,19	62,7	19,51	9,7	70,45	35,0	4,58	2,3
2012	187,63	125,01	66,6	18,76	10,0	58,43	31,1	4,19	2,2
2013	193,53	137,35	71,0	15,16	7,8	51,45	26,6	4,74	2,4
2014	211,22	135,09	64,0	14,88	7,0	71,80	34,0	4,32	2,0
2015	174,87	104,88	60,0	9,74	5,6	66,17	37,8	3,82	2,2
2016	163,33	101,53	62,2	10,22	6,3	58,55	35,8	3,26	2,0
2017	174,18	122,07	70,1	н.д.	–	48,27	27,7	3,85	2,2
2018	201,10	151,63	75,4	н.д.	–	44,46	22,1	5,02	2,5
2019	212,52	173,70	81,7	н.д.	–	32,61	15,3	6,20	2,9

Джерело: складено автором за^{1, 2}

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

Таблиця 3.2

**Сальдо обсягів кредитування домогосподарств України
депозитними корпораціями у 2006–2019 рр., станом на кінець року**

Період	Видані кредити всього		в тому числі:					
			Споживчі кредити		На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості		Інші кредити	
	млрд грн	% до попер. року	млрд грн	% до попер. року	млрд грн	% до попер. року	млрд грн	% до попер. року
2006	46,35	130,0	н.д.	–	н.д.	–	н.д.	–
2007	78,38	95,6	56,58	96,8	20,37	99,8	1,43	45,4
2008	120,1	74,9	71,06	61,8	47,57	116,7	1,47	32,1
2009	-39,24	-14,0	-48,98	-26,3	10,44	11,8	-0,71	-11,7
2010	-31,71	-13,1	-14,17	-10,3	-16,84	-17,0	-0,70	-13,1
2011	-8,32	-4,0	3,25	2,6	-11,5	-14,0	-0,06	-1,3
2012	-13,59	-6,8	-1,18	-0,9	-12,02	-17,1	-0,39	-8,5
2013	5,90	3,1	12,34	9,9	-6,98	-11,9	0,55	13,1
2014	17,69	9,1	-2,26	-1,6	20,35	39,6	-0,42	-8,9
2015	-36,35	-17,2	-30,21	-22,4	-5,63	-7,8	-0,50	-11,6
2016	-11,54	-6,6	-3,35	-3,2	-7,62	-11,5	-0,56	-14,7
2017	10,85	6,6	20,54	20,2	-10,28	-17,6	0,59	18,2
2018	26,92	15,5	29,56	24,2	-3,81	-7,9	1,17	30,4
2019	11,00	5,5	22,08	14,6	-11,85	-26,6	1,18	23,6

Джерело: розраховано автором за^{1, 2}

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

Залишки за споживчими кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України у 2006–2019 рр., у розрізі валюти надання

Період	Обсяг наданих кредитів, всього	В тому числі:							
		Гривня		Долар США		Євро		Інші валюти	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	58,45	26,09	44,6	30,45	52,1	1,28	2,2	0,64	1,1
2007	115,03	49,08	42,7	62,36	54,2	2,13	1,9	1,46	1,3
2008	186,09	66,69	35,8	113,77	61,1	3,71	2,0	1,92	1,0
2009	137,11	52,19	38,1	80,91	59,0	2,55	1,9	1,47	1,1
2010	122,94	52,48	42,7	67,03	54,5	1,87	1,5	1,56	1,3
2011	126,19	71,09	56,3	52,60	41,7	1,57	1,2	0,92	0,7
2012	125,01	85,38	68,3	37,75	30,2	1,18	0,9	0,69	0,6
2013	137,35	108,22	78,8	27,66	20,1	0,94	0,7	0,53	0,4
2014	135,09	95,76	70,9	37,36	27,7	1,17	0,9	0,81	0,6
2015	104,88	66,66	63,6	36,27	34,6	1,14	1,1	0,81	0,8
2016	101,53	64,86	63,9	34,90	34,4	1,03	1,0	0,73	0,7
2017	122,07	93,44	76,5	26,97	22,1	0,90	0,7	0,77	0,6
2018	151,63	125,41	82,7	24,80	16,4	0,77	0,5	0,64	0,4
2019	173,70	158,34	91,2	14,42	8,3	0,50	0,3	0,44	0,3

Джерело: складено автором за^{1, 2}

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

Продовження додатку 3

Таблиця 3.4

Залишки за кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості у 2006–2019 рр., у розрізі валюти надання

Період	Обсяг споживчих кредитів всього	В тому числі:							
		Гривня		Долар США		Євро		Інші валюти	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	20,41	2,42	11,9	17,11	83,8	0,46	2,3	0,43	2,1
2007	40,78	6,08	14,9	32,75	80,3	0,69	1,7	1,25	3,1
2008	88,35	8,84	10,0	76,03	86,1	1,30	1,5	2,17	2,5
2009	98,79	11,63	11,8	83,09	84,1	1,55	1,6	2,53	2,6
2010	81,95	9,84	12,0	69,05	84,3	1,09	1,3	1,97	2,4
2011	70,45	12,50	17,7	55,69	79,0	0,88	1,2	1,37	1,9
2012	58,43	14,24	24,4	42,32	72,4	0,78	1,3	1,09	1,9
2013	51,45	13,69	26,6	36,04	70,0	0,74	1,4	0,98	1,9
2014	71,80	11,31	15,8	57,87	80,6	1,10	1,5	1,52	2,1
2015	66,17	11,00	16,6	52,20	78,9	0,92	1,4	2,05	3,1
2016	58,55	9,72	16,6	46,52	79,5	0,81	1,4	1,51	2,6
2017	48,27	9,63	20,0	36,42	75,5	0,97	2,0	1,25	2,6
2018	44,46	10,10	22,7	32,37	72,8	0,88	2,0	1,12	2,5
2019	32,61	10,66	32,7	20,51	62,9	0,65	2,0	0,80	2,5

Джерело: складено автором за^{1, 2}

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

Обсяги виданих нових кредитів депозитними корпораціями домогосподарствам України та процентні ставки за ними у 2006–2019 рр.

Період	Обсяг виданих кредитів, всього		в тому числі:					
			Овердрафт та строкові до 1 року		Від 1 до 5 років		Більше 5 років	
	млрд грн	%-на ставка	млрд грн	%-на ставка	млрд грн	%-на ставка	млрд грн	%-на ставка
2006	91,16	15,2	27,54	16,8	63,62	14,5	–	–
2007	156,13	15,6	39,90	17,9	116,22	14,8	–	–
2008	165,37	18,7	52,22	23,7	39,80	20,1	73,35	14,5
2009	45,52	22,3	29,03	23,6	10,23	21,8	6,26	17,4
2010	57,80	25,2	42,38	26,7	10,20	23,5	5,22	16,0
2011	98,21	26,5	65,14	28,4	23,56	25,5	9,51	16,3
2012	104,10	27,4	61,25	27,8	32,89	29,3	9,97	18,4
2013	134,27	27,3	77,97	27,2	49,28	28,5	7,03	20,7
2014	97,16	26,8	59,30	27,2	33,33	26,8	4,53	20,5
2015	61,39	28,1	28,38	30,3	24,91	30,5	8,09	13,1
2016	77,87	30,6	38,36	31,4	34,68	31,7	4,83	16,4
2017	119,30	29,1	60,60	29,4	53,27	29,5	5,43	21,6
2018	177,41	30,4	93,18	28,6	77,64	33,5	6,59	19,8
2019	314,30	32,0	220,08	32,5	86,36	31,9	7,86	19,7

Джерело: складено автором за¹; ²

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

Продовження додатку 3

Таблиця 3.6

Процентні ставки за новими кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України у 2006–2019 рр., %

Період	Споживчі				Іпотечні на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості			
	Середньо-зважена	Гривня	Долар США	Євро	Середньо-зважена	Гривня	Долар США	Євро
2006	15,8	19,2	13,0	12,2	12,4	16,1	12,1	11,3
2007	16,3	19,6	13,5	12,8	13,0	15,5	12,7	11,5
2008	19,8	23,4	15,0	14,7	14,0	16,8	13,5	13,0
2009	22,4	24,0	16,3	18,1	17,6	20,6	13,3	12,4
2010	26,5	27,4	13,5	19,0	15,2	19,3	11,9	13,2
2011	28,1	28,8	13,2	14,7	14,9	16,4	9,3	12,4
2012	28,7	29,0	12,6	11,0	15,9	17,1	11,1	11,0
2013	28,5	28,5	12,7	19,5	17,6	18,5	13,0	12,7
2014	27,8	27,8	19,2	25,1	15,9	16,9	8,5	11,8
2015	29,7	29,8	18,0	32,6	11,7	11,8	9,3	12,6
2016	31,6	31,6	26,3	40,0	12,1	12,4	7,3	9,7
2017	30,0	30,0	40,0	41,2	17,3	17,4	9,0	2,9
2018	31,3	31,3	15,8	32,0	17,1	17,5	9,3	5,0
2019	32,6	32,6	36,6	41,0	17,0	17,4	7,9	3,3

Джерело: складено автором за^{1, 2}

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

Залишки за споживчими кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України у 2006–2019 рр., у розрізі термінів надання

Період	Обсяг наданих кредитів, всього	В тому числі:					
		До 1 року		Від 1 до 5 років		Більше 5 років	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	58,45	11,44	19,6	47,01	80,4	–	
2007	115,03	19,07	16,6	44,01	38,3	51,95	45,2
2008	186,09	25,13	13,5	61,88	33,3	99,08	53,2
2009	137,11	19,22	14,0	40,58	29,6	77,31	56,4
2010	122,94	23,14	18,8	32,30	26,3	67,51	54,9
2011	126,19	32,32	25,6	37,34	29,6	56,53	44,8
2012	125,01	35,87	28,7	41,68	33,3	47,46	38,0
2013	137,35	50,87	37,0	47,56	34,6	38,92	28,3
2014	135,09	51,77	38,3	40,93	30,3	42,40	31,4
2015	104,88	33,29	31,7	29,54	28,2	42,05	40,1
2016	101,53	34,26	33,7	27,85	27,4	39,42	38,8
2017	122,07	42,61	34,9	45,23	37,1	34,23	28,0
2018	151,63	69,73	46,0	49,17	32,4	32,72	21,6
2019	173,70	89,16	51,3	59,85	34,5	24,69	14,2

Джерело: складено автором за¹; ²

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

Продовження додатку 3

Таблиця 3.8

Залишки за кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості у 2006–2019 рр., у розрізі термінів надання

Період	Обсяг виданих кредитів всього	В тому числі:							
		До 1 року		Від 1 до 5 років		Від 5 до 10 років		Більше 10 років	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	20,41	0,31	1,5	20,10	98,5	–	–	–	–
2007	40,78	0,48	1,2	3,83	9,4	7,87	19,3	28,60	70,1
2008	88,35	1,38	1,6	5,31	6,0	15,24	17,2	66,42	75,2
2009	98,79	2,53	2,6	7,43	7,5	19,21	19,4	69,62	70,5
2010	81,95	2,29	2,8	4,20	5,1	14,96	18,3	60,51	73,8
2011	70,45	2,39	3,4	3,64	5,2	13,02	18,5	51,40	73,0
2012	58,43	1,55	2,7	3,78	6,5	9,31	15,9	43,79	74,9
2013	51,45	2,26	4,4	3,45	6,7	6,90	13,4	38,84	75,5
2014	71,80	3,78	5,3	3,24	4,5	7,62	10,6	57,17	79,6
2015	66,17	6,31	9,5	3,31	5,0	7,71	11,7	48,85	73,8
2016	58,55	3,58	6,1	2,50	4,3	7,55	12,9	44,92	76,7
2017	48,27	1,25	2,6	1,89	3,9	8,68	18,0	36,44	75,5
2018	44,46	1,11	2,5	1,8	4,0	8,76	19,7	32,79	73,8
2019	32,61	0,62	1,9	1,66	5,1	6,67	20,5	23,66	72,6

Джерело: складено автором за^{1,2}

¹ Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

² Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

Результати моделювання регресійного зв'язку між показником залишків заборгованості за кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України та вибіркою макроекономічних індикаторів за даними 2006–2018 рр.

ВЫВОД ИТОГОВ								
<i>Регрессионная статистика</i>								
Множественный R	0,896394494							
R-квадрат	0,803523089							
Нормированный R-квадрат	0,705284633							
Стандартная ошибка	25,77181461							
Наблюдения	13							
Дисперсионный анализ								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>			
Регрессия	4	21730,35509	5432,588773	8,179313128	0,006279863			
Остаток	8	5313,491426	664,1864283					
Итого	12	27043,84652						
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	166,2840612	48,05238509	3,460474664	0,008561809	55,47506253	277,0930598	55,47506253	277,0930598
Переменная X 1	-1,015033677	1,904074278	-0,533085126	0,608460877	-5,405836831	3,375769477	-5,405836831	3,375769477
Переменная X 2	1,526544777	2,509442037	0,608320397	0,559845615	-4,260238933	7,313328487	-4,260238933	7,313328487
Переменная X 3	0,729513449	1,876647338	0,388732307	0,707615621	-3,598043068	5,057069966	-3,598043068	5,057069966
Переменная X 4	-6,792979214	1,573124491	-4,318144718	0,002552449	-10,42061079	-3,16534763	-10,42061079	-3,165347635

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абучакра Р., Хури М. Эффективное правительство для нового века. Реформирование государственного управления в современном мире. М.: Олимп-Бизнес, 2017. 257 с. URL: http://optimacenter.org/userfiles/Эффективное_управление.pdf.
2. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності; пер. з англ. О. Дем'янчука. К.: Наш формат, 2016. 440 с.
3. Акимова Т. А. Теория организации: уч. пос. для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 367 с.
4. Актуальні питання реформування управління сферою культури у сучасних умовах. Аналітична записка. Веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2017. 13 квітня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-pitannya-reformuvannya-upravlinnya-sferoyu-kulturi-u>.
5. Алексеенко Л. М., Гурняк С. В. Споживче кредитування в Україні: тенденції та перспективи розвитку. *Наука й економіка*. 2011. № 2(22). С. 7–10.
6. Аляб'єва С. С., Коваль К. О., Мензул О. М. Працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: проблеми та державний інструментарій їх вирішення. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 128–134.
7. Аналітична записка за результатами публічного звітування головних розпорядників коштів обласного бюджету Тернопільської області за підсумками 2016 року / Малиняк Б. та ін. Тернопіль: ZAZA-print, 2017. 32 с.
8. Аналітична записка про ефективність використання коштів обласного бюджету Тернопільської області на підтримку і розвиток театрального та філармонійного мистецтва / Малиняк Б. та ін. Тернопіль: ZAZA-print, 2017. 57 с.
9. Андрусенко Г. О., Мостовий Г. І. Державне регулювання макроекономічними процесами: Опорний конспект лекцій. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2003. 168 с.
10. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Монографія. Львів: Каменяр, 2000. 305 с.
11. Арапетян А., Архипчук О. Чисті прибутки соціального підприємництва. *Практика управління*. 2008. № 7. URL: http://svb.ua/sites/default/files/Social_enterprises.pdf.
12. Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки. *Фінанси України*. 2005. № 5. С. 54–59.
13. Афанасьев В. Г. Системность и общество. М. Политиздат, 1980. 368 с.
14. Бабина Н. В. К вопросу о классификации потребительских кредитов. *Сервис в России и за рубежом*. 2009. № 1. С. 25–36.

15. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси: навч. посіб.; за заг. ред. В. Д. Базилевича. К.: Атіка, 2004. 368 с.
16. Базовий індекс споживчих цін. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/bisc/bisc_u/arh_bisc_u.htm.
17. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? М.: Финансы и статистика, 1994. 384 с.
18. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента: учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 1998. 477 с.
19. Баласанян В. Культура і реформа децентралізації: що робити з клубними установами? Ліга. Блоги. 2019. 5 грудня. URL: <https://blog.liga.net/user/vbalasanian/article/35236>.
20. Баранник Л. «Соціальне благо» як ключова категорія соціального захисту населення: теорія та реальність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 16. С. 249–255. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7037/1/36.pdf>.
21. Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи: монографія. Одеса: вид-во «ВМВ», 2009. 380 с.
22. Барковська О. Я., Рогуля О. Ю., Лебединець В. О., Огарь С. В. Теоретико-методичні підходи до впровадження системи моніторингу працевлаштування фахівців фармації. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2019. № 2 (58). С. 6–15.
23. Бахтеева Т. Противопоставляют государственную медицину частной бессмысленно и некоректно. URL: <http://debaty.tochka.net/225-tatyana-bakhteeva-protivopostavlyat-gosudarstvennuyu-i-chastnuyu-meditsinu-bessmyslenno-i-nekorrektno/?lang=ru>
24. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. СПб., 1876. 576 с.
25. Бергсон А. Творческая эволюция. М.: Канон-пресс, 1998. 384 с.
26. Бернар И., Колли Ж. К. Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2-х т. Т. II: Пер. с фр. М.: Международные отношения, 1994.
27. Берталанфи К. Л. Фон. Общая теория систем – критический обзор. Исследования по общей теории систем: Сб. пер.; Общ. ред. и вст. ст. В. Садовського и Э. Юдина; пер. с англ. Н. Юлиной. М.: Прогресс, 1969. С. 23–82. URL: http://grachev62.narod.ru/bertalanffy/bertalanffy_1.html.
28. Бланк И. А. Финансовый менеджмент: учебный курс. изд. 2-е, перераб. и доп. К.: Эльга, Ника-центр, 2006. 653 с.
29. Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Б. Г. Философский принцип системности и системный подход. *Вопросы философии*. 1978. № 8. С. 39–52.
30. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело, 1994. 720 с.
31. Блейхер В. М., Крук И. В. Толковый словарь психиатрических терминов: в 2 т. Ростов н/Д.: Феникс, 1996. Т. 1. 480 с.

32. Бобох Н. Формування в Україні механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2013. № 5. С. 55–63
33. Богатир Н. Соціальне підприємництво як неоціненна необхідність для України. Vox Ukraine: аналітична платформа. 2016. 15 лютого URL: <https://voxukraine.org/2016/02/15/sotsialne-pidpryemnytstvo-yak-neotsinenna-neobhidnist-dlya-ukrainy-ua>.
34. Боднарук Т. Ефективність трансфертної політики в системі міжбюджетних відносин. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 5 (83). С. 146–153.
35. Борщенко Т. І. Генеза теорії суспільного добробуту. *Інтелект XXI*. 2016. № 5. С. 46–50.
36. Бочкарева В. К. Интегральный показатель качества жизни. *Народонаселение*. 2001. № 3. С. 63–67.
37. Бречко О. В. Фінансовий механізм державного регулювання економіки регіону (на прикладі Тернопільської області): дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03 / Київський національний економічний ун-т. К., 2004. 254 с.
38. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. *Віче*. 2008. № 10. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/960>.
39. Булавинець В. М. Оцінювання ефективності видатків місцевих бюджетів соціального призначення: теоретичні аспекти. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 2. С. 33–38.
40. Булавинець О. В. Позичений капітал у фінансуванні підприємств в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ, 2016. 325 с.
41. Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 201–205.
42. Бурдьє П. Социология политики. Пер. с фр. / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.
43. Бурдьє П. Формы капитала. *Экономическая социология*. 2002. Т. 3. № 5. С. 60–74.
44. Бхаттачарджи А., Ситник Н. І. Методологія і організація наукових досліджень: дослідження в соціально-економічних науках. Навчальний посібник. 2016. 159 с.
45. Бьюкенен Дж. М. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчёт согласия. Границы свободы / *Нобелевские лауреаты по экономике*. Т. 1 / Фонд экономической инициативы; Гл. ред. кол.: Нуреев Р. М. и др. М.: Таурис Альфа, 1997. 560 с. URL: <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/143.pdf>.
46. Бюджетний менеджмент: підручник / В. М. Федосов та ін.; за заг. ред. В. М. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.
47. В Совете НБУ считают, что в Украине монополизирована почти половина рынков. UAprom.info. 2017. 14 ноября. URL: <http://uaprom.info/news/161561-sovete-nbu-schitayut-ukraine-monopolizirovana-pochti-polovina-rynkov.html>.

48. В Україні багато вакансій із зарплатою понад 15 тисяч – Розенко. Главком. 2018. 21 березня. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/v-ukrajini-bagato-vakansiy-iz-zarplatoyu-ponad-15-tisyach-rozenko--482989.html>.
49. В Україні хочуть легалізувати ринок оренди житла. Економічна правда. 2019. 2 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/08/2/650247>.
50. В управління МОН передано аграрні ВНЗ. URL: <http://osvita.ua/vnz/45954>.
51. Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах). Офіційний веб-портал Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
52. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
53. Васечко Л. Співвідношення понять «фінансовий механізм», «механізм фінансування», «фінансове забезпечення» та «фінансове регулювання». *Вісник Львівського університету. Серія «Економіка»*. 2009. Вип. 41. С. 103–107.
54. Василенко Л. І., Василенко А. В. Фінанси: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2003. 199 с.
55. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник. 4-те вид., доп. К.: НІОС, 2003. 411 с.
56. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. К.: НІОС, 2000. 416 с.
57. Василик О., Павлюк К. Бюджетна система: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.
58. Вацяк Я. ВНЗ отримають фінансування за результатами діяльності: які показники будуть враховувати. Українські новини. 2020. 24 січня. URL: <https://ukranews.com/ua/news/679589-finansuvannya-vyshiv-v-2020-bude-zalezhaty-vid-riznyh-pokaznykiv>.
59. Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл П. П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
60. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
61. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ Перун. 2001.
62. Винокуров Я. Майже половина компаній в Україні працювала у «тіні» минулого року – опитування бізнесу. *Hromadske*. 2019. 11 жовтня. URL: <https://hromadske.ua/posts/majzhe-polovina-kompanij-v-ukrayini-pracyovala-u-tini-minulogo-roku-opituvannya-biznesu>.
63. Виртосу І. Доступ до культури: найцікавіші музеї, адаптовані для незрячих дітей. Веб-сайт проекту «Нова Українська школа». 2019. 10 жовтня. URL: <https://nus.org.ua/articles/dostup-do-kultury-najtsikavishi-muzeyi-adaptovani-dlya-nezryachyh-ditej>.
64. Витрати і ресурси домогосподарств України за II квартал 2019 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_vrduB_u.htm.

65. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. Ч. 1. К., 2018. 380 с.
66. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. Ч. 1. К., 2019. 379 с.
67. Вища освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 298 с.
68. Відповіді на поширені питання про міжнародні закупівлі. Веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2018. 24 травня. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/vidpovidi-na-poshireni-pitannja-pro-mizhнародni-zakupivli>.
69. Внукова Н., Кузьминчук Н. Соціальне страхування: кредитно-модульний курс. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. 412 с.
70. Возняк Г. В. Видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я: оцінка ефективності. *Фінанси України*. 2014. № 4. С. 94–107.
71. Волков А. О потребительском кредитовании. *Банковское дело*. 2013. № 12. С. 13–14.
72. Волкова О. И. Экономика предприятия: учебник / О. И. Волкова и др. М.: Инфра-М, 2001. 520 с.
73. Воробйов Ю. М., Воробйова О. І., Блажкевич О. Г. Фінансова безпека будівельних підприємств: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. 180 с.
74. Воробйов Ю. М., Ворошило В. В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. 232 с.
75. Гакаленко Т. Трансформаційні процеси як фактор низького рівня добробуту населення України. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2005. Т. 44. С. 26–31.
76. Галата Я. Приватизаційне кидалово. *Політика і культура*. 2002. № 11. С. 27.
77. Галушка З. І. Розвиток теорії добробуту: суперечності чи неможливість прийняття ефективних рішень? *Економічна теорія*. 2008. № 1. С. 22–29.
78. Гальчинський А. Власність, яка вона є чи зможемо подолати глибоку реформованість? Дзеркало тижня. Україна. 2000. 29 вересня. URL: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/vlasnist,_yaka_vona_e_chi_zmozhemo_podolati_gliboku_defor_movanist.html.
79. Гегель Г.-В. Ф. Сочинения: в 14 т. М.: Государственное издательство политической литературы, 1929. Т. 1. 473 с.
80. Гелетуша Г. Унікальний податок на «зелені» котельні. Економічна правда. 2019. 7 червня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/06/7/648539>.
81. Герасименко Г. Гендерні невідповідності пенсійної системи в Україні: проблеми та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 2. С. 55–63.

82. Геронин Н. Н. Финансы домашних хозяйств в развитии инвестиционного процесса в России: дисс... канд. экон. наук: 08.00.10; Москва, 2004. 210 с.
83. Глущенко О. В. Формування фінансової архітектури забезпечення національного добробуту: дис.. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 466 с.
84. Глущенко С. В. Кредитний ринок: інститути та інструменти: навч. посіб.; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 158 с.
85. Голубєва О. Схаменулися! У розпал пандемії влада вирішила відроджувати СЕС. 112. Уа. 2020. 15 березня. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/skhamenulysia-u-rozpal-pandemii-vlada-vyrishyla-vidrodzhuvaty-ses-529160.html>.
86. Гончаренко М. Розвиток механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. *Державне будівництво*. 2018. № 1. URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/2/2_3.pdf.
87. Гончарова С., Семенченко А. Інструментарій державного регулювання доходів найманих працівників. URL: [http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11797/1/Тези%202015%20Інструментарій\(3\).pdf](http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11797/1/Тези%202015%20Інструментарій(3).pdf).
88. Гордієнко Л. Роль соціальних трансфертів у формуванні доходів населення. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 36. Ч. II. Т. 1. С. 38–42.
89. Горин В. П. Проблеми сучасного акцизного оподаткування: фіскальні та соціальні наслідки. *Наука молода*. 2004. Вип. 2. С. 133–136.
90. Государственные финансы: учебное пособие для студентов экон. вузов и фак. / В. М. Федосов и др.; под ред. В. М. Федосова. К.: Лыбидь, 1991. 276 с.
91. Гречко А. Роль інституційного середовища у розвитку національної економіки. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва*. 2013. Вип. 11. С. 27–33.
92. Гривківська О. В. Теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення діяльності підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2004. № 2. С. 12–15.
93. Гринберг Р. С., Рубинштейн А. Я. Индивидуум&Государство: экономическая дилемма. М.: Весь Мир, 2013. 480 с.
94. Гринкевич С., Севастьянова Г., Голубка М. Податок на додану вартість у контексті непрямого оподаткування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.12. С. 178–186.
95. Грошові перекази в Україну з-за кордону з 2008 по 2019 рр. (млн дол США). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer>.
96. Гуржий Т. Динаміка джерел і структури фінансових ресурсів домогосподарств. *Інтелект XXI*. 2018. № 4. С. 58–63.
97. Гурик М., Шумка М. Трансформація специфічних ознак патерналізму в умовах децентралізації в Україні. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 26–32.

98. Гуцан Т. Аналіз матеріальної складової рівня життя населення та особливості її регулювання в національній економіці. *Бізнес-Інформ*. 2013. № 7. С. 192–196.

99. Де найвища орендна плата за паї. URL: <https://agroreview.com/news/de-najvyshcha-orendna-plata-za-payi?page=21>.

100. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: моногр. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2008. 496 с.

101. Депутати планують зменшити вік виходу на пенсію URL: <http://soc-in.com/component/content/article/4-news/3124-deputatiplanuyut-zmenshiti-vik-vihodu-na-pensiyu.html>.

102. Депутати пропонують знизити пенсійний вік для жінок до 55 років. Інтернет-газета «Ukr.media». 12.03.2014 URL: <https://ukr.media/ukrain/217701/>.

103. Державні фінанси: теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі / За ред. Ю. Немеца, Г. Райта. К.: Основи, 1998. 542 с.

104. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 р. № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-%D0%BF>.

105. Деякі питання соціального захисту застрахованих осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 145 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/145-2017-п>.

106. Динаміка розвитку молодіжного житлового кредитування. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/stats.php>.

107. Динаміка розвитку часткової компенсації кредитів комерційних банків. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/stats2.php>.

108. Дідик Л. М. Фінансовий механізм управління діяльністю сучасного підприємства. *Економічний вісник НГУ*. 2011. № 2. С. 92–100.

109. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Статистичний збірник / за ред. М. Кузнецової; відп. за вип. О. Колпакова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 362 с.

110. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Статистичний збірник / за ред. М. Кузнецової; відп. за вип. О. Колпакова. К.: Державна служба статистики України, 2016. 485 с.

111. Длугопольський О. Перспективи застосування зарубіжних моделей фіскального федералізму в умовах трансформаційної економіки України. *Журнал європейської економіки*. 2007. Т. 6 (№ 2). С. 198–232.

112. Длугопольський О. В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політ економічний підхід. *Наука й економіка*. 2007. Вип. 3 (7). С. 5–20.

113. Длугопольський О. В. Особливості фінансування суспільних благ в епоху глобальних трансформацій: теоретичні та прикладні аспекти. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 2. С. 113–122.

114. Довбенко М. Видатний дослідник економічної нерівності. *Економічна теорія*. 2016. № 2. С. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_2_9.

115. Довідник показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів станом на 01.01.2020. Офіційний веб-сайт Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-zemel-naselenykh-punktiv-standom-na-01-10-2019>.

116. Довідник показників нормативної грошової оцінки сільсько-господарських угідь в Україні станом на 01.01.2020. Офіційний веб-портал Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-standom-na-01-01-2019>.

117. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні. Веб-сайт Національного банку України 2020. 17 лютого. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini>.

118. Доступні кредити 5-7-9%: Державна програма. URL: <https://5-7-9.gov.ua/#prog>.

119. Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

120. Дубинецька П. П. Податкове регулювання в системі управління національним господарством: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2015. 254 с.

121. Дулько А. М. Становлення і розвиток оподаткування нерухомого майна в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Університет ДФС України. Ірпінь, 2017. 207 с.

122. Дутчак А. В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. 250 с.

123. Економічна активність населення України 2011: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2012. 203 с.

124. Економічна активність населення України 2013. Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2014. 197 с.

125. Економічна активність населення України 2014: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2015. 207 с.

126. Економічна активність населення України 2018. Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 205 с.

127. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т 1. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2000. 864 с.

128. Енергетична бідність в Україні. Огляд чинників та інструментів державної політики. Аналітична записка. Проект «Energy poverty – Guidance for State Policy and Public Discourse on Energy Poverty in the time of Reform». К.: АЦ DiXi Group; World Experience for Georgia, 2019. 20 с. URL: http://dixigroup.org/storage/files/2019-02-07/energy_poverty_web.pdf.

129. Етимологічно-семантичний словник української мови / за ред. Ю. Мулика – Луцика. У 4-х т. Т. 2. Вінніпег: Товариство «Волинь», 1982. 401 с.
130. Європейський тиждень імунізації. КЗОЗ «Харківський міський центр здоров'я». 2019. 16 квітня. Веб-сайт КНП «Міська поліклініка № 20 Харківської міської ради». URL: <http://20pol.city.kharkov.ua/європейський-тиждень-імунізації>.
131. Євтух О. Іпотечний механізм інвестування. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2001. 259 с.
132. Євтух О. Т. Іпотека: житлове кредитування. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2000. 180 с.
133. Євтушевська О. В. Особливості сприйняття добробуту у секулярному суспільстві. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4046>.
134. Єпіфанова І., Маковецька О. Основні аспекти розвитку малого бізнесу в Україні. *Труди Одеського політехнічного університета*. 2009. Вип. 1 (31). С. 211–215.
135. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.
136. Жуков С., Дюгованець О., Балко О. Малі підприємництва в Україні: роль, стан і перспективи розвитку в період соціально-економічних потрясінь. *Вісник економічної науки*. 2019. № 1. С. 40–43.
137. Забедюк М. Теоретичні засади фінансового забезпечення діяльності підприємства. *Економічний форум*. 2016. № 3. С. 195–200.
138. Заблоцький М. Борги Ощадбанку СРСР: не з тої кишені. Економічна правда. 2013. 1 листопада. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/1/401277>.
139. Загальна декларація прав людини Організації об'єднаних націй № 995-015 від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk.
140. Загальні дані щодо охоплення щепленнями по Україні. Веб-сайт Центру громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/imunizaciya/okhoplennya-sheplennyami>.
141. Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади освіти в Україні. Статистичний збірник / відп. за вип. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 134 с.
142. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. Львів: Центр Європи, 1997. 471 с.
143. Загородній А. Г., Вознюк Г. А. Фінансово-економічний словник. К.: Знання, 2007. 1072 с.
144. Заклади дошкільної освіти у 1990–2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
145. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2014 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2015. 94 с.

146. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2016 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2017. 89 с.

147. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 95 с.

148. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 109 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf.

149. Зарецька Л. М., Кулініч О. А. Роль освіти в економічному розвитку. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2014. Вип. 2. С. 197–207.

150. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. *Методологія наукових досліджень: навч. посіб.* Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

151. Звернення до Прем'єр-міністра України та Верховної Ради України щодо необхідності відновлення компенсації заощаджень вкладникам: затверджене рішенням Львівської обласної ради від 7.03.2017 р. № 387 URL: [http://gw1.oblrada.lviv.ua/rada/rishennialor.nsf/52889c345440ab40c2257b55007e8f51/3f8581fadf6804f8c22580e3004befec/\\$FILE/387.doc](http://gw1.oblrada.lviv.ua/rada/rishennialor.nsf/52889c345440ab40c2257b55007e8f51/3f8581fadf6804f8c22580e3004befec/$FILE/387.doc).

152. Звіт Антимонопольного комітету України за 2018 рік: Затверджений розпорядженням АМК України від 12.03.2019 р. № 2-рп. URL: <https://data.gov.ua/dataset/9a5e535b-3cf1-4d38-8c01-dab68de767ed>.

153. Звіт Антимонопольного комітету України за 2019 рік: Затверджений розпорядженням АМК України від 12.03.2020 р. № 1-рп. URL: <https://data.gov.ua/dataset/9a5e535b-3cf1-4d38-8c01-dab68de767ed>.

154. Звіт НСЗУ про виконання договорів про медичне обслуговування населення та договорів про реімбурсацію за програмою медичних гарантій за 3 квартал 2019 року. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/3-qrt-2019-report-nszu.pdf>.

155. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми «Надання первинної медичної допомоги населенню» на 2018 рік. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/zvit-pro-vikon-pasporta-2308020-za-novoyu-formoyu-18-01-2019.pdf>.

156. Звіт про результати аналізу виконання заходів з реалізації Стратегії подолання бідності: затверджений рішенням Рахункової палати України від 11.09.2018 р. № 23-3 / відп. В. І. Невідомий. К.: Рахункова палата України, 2018. 94 с. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/23-3_2018/Zvit_23-3_2018.pdf.

157. Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2005–2013 рр. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/cms/pro-fond/zvit-pro-robotu.html>.

158. Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2016–2018 роки. URL: <https://www.molod-kredit.gov.ua/pro-fond/zvitnist>.

159. Звіти про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL: <https://www.pfu.gov.ua/byudzhzet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny>.
160. Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.
161. Зеленський А. В. Фінансове регулювання аграрного сектору економіки України: дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «КНЕУ імені В. Гетьмана. К., 2016. 224 с.
162. Зінченко А. Лайки та дизлайки податкової реформи. Бізнес. 2019. 30 вересня. URL: <https://business.ua/economy/6615-lajki-ta-dizlajki-podatkovoji-reformi>.
163. Зінченко О. Українці. Найнещасливіша нація чотирьох континентів. Історична правда. 2019. 22 серпня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/22/156102>.
164. Зятковський І. В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 215 с.
165. Измалков С., Сотен К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов. *Вопросы экономики*. 2008. № 1. С. 4–26.
166. Івашко О. А. Фінансовий механізм реалізації спеціальних режимів інвестиційної діяльності в Україні: моногр. Луцьк: Волин. мистецька агенція «Терен», 2011. 220 с.
167. Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2019. 26 с.
168. Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування на випадок безробіття / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2018. 20 с.
169. Індекс інфляції в Україні у 2010–2020 рр. Мінфін: інформаційний портал. <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation>.
170. Індеси споживчих цін на товари та послуги у 1992–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
171. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>.
172. Інформація про стан і розвиток кредитних установ України. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html>.
173. Інформація про стан і розвиток ломбардів України. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків

фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-lombardiv-Ukrainy.html>.

174. Інформація про стан і розвиток фінансових компаній та лізингодавців. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-finansovykh-kompanii-lizynhodavtsiv-ta-lombardiv-Ukrainy.html>.

175. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за січень 2020 року. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18287.html>.

176. Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю. Є. Петруні. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 352 с.

177. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень: Навч. посіб. Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.

178. Капітан В. Розвиток малого бізнесу в контексті вирішення проблеми зайнятості в Україні. *Innovative Solutions In Modern Science*. 2017. № 1 (10). URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/viewFile/1086/1208>.

179. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2016. № 4. С. 10–19.

180. Карпишин Н. І. Сутність, джерела та форми фінансового забезпечення охорони здоров'я. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 2 (11). С. 63–72.

181. Карпінський Б. А., Залуцька Н. С. Вплив системи адміністрування податку на додану вартість на регіональний розвиток. *Науковий вісник НЛТУ*. 2007. Вип. 17.3. С. 321–327.

182. Катан Л., Добровольська О. Фінансово-кредитне державне регулювання АПК в структурі функцій фінансового механізму. Взаємодія банків та інших фінансових установ з підприємствами: теорія, методика і практична реальність: монографія / за заг. ред. Л. Катан та Н. Демчук. Дніпро: Пороги, 2018. С. 269–282.

183. Керимов Д. А. Методологія права: предмет, функції, проблеми філософії права: 4-е изд. М.: Изд-во СГУ, 2008. 521 с.

184. Київ, Харків і Львів потрапили у рейтинг найбрудніших міст світу. Новини Полтавщини. 2018. 19 листопада. URL: <https://np.pl.ua/2018/11/kyiv-kharkiv-i-l-viv-potrasyly-u-reytynh-naubrudsnykh-mist-svitu>.

185. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія і вітчизняна практика): Навч. посіб. Тернопіль: Астон, 2002. 212 с.

186. Киричук Ю. Показник доступності житла як основний критерій ефективності державної житлової політики. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 1. С. 86–93.

187. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку. Монографія; вст. слово С. І. Юрія. К.: Знання, 2010. 431 с.

188. Кількість вакансій за професійними групами у 2019 році (за даними державної служби зайнятості). Офіційний веб-сайт Державної служби статис-

тики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/sz_br/sz_br_u/pppg_u2019.html.

189. Кількість зареєстрованих безробітних за професійними групами у 2019 році (за даними державної служби зайнятості). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/sz_br/sz_br_u/kzbrpg_u2019.html.

190. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями у 2015–2019 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

191. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: ЦУЛ, 2002. 495 с.

192. Клименюк О. Скільки дійсно коштує земля під мораторієм в Україні? Аналіз 5620 оголошень про продаж паїв на OLX. VoxUkraine. 2019. 3 липня. URL: <https://voxukraine.org/uk/skilki-dijsno-koshtuye-zemlya-pid-moratoriyem-v-ukrayini-analiz-5620-ogoloshen-pro-prodazh-payiv-na-olx>.

193. Ковалев В. В. Финансовый анализ. М.: Финансы и статистика, 2000. 336 с.

194. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організацій економіки України (проблеми теорії і практики): монографія. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. 396 с.

195. Ковач О. Скорочення фінансування культури та освіти впливає на здатність України захистити себе (західна преса). Радіо Свобода. 2020. 20 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ohliad-zakhidoji-presy/30565434.html>.

196. Когород І. В. Роль малого бізнесу в структурних трансформаціях регіональних господарських систем: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05 / Чернігівський національний технічний університет. Чернігів, 2016. 227 с.

197. Козак Ю. Г. Критика маржиналистских трактовок социализма. Одесса: Вища школа. Главное изд-во, 1988. 176 с.

198. Козій І. С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.9. С. 223–229.

199. Комарова О. Функціональне призначення соціальних трансфертів в умовах трансформації суспільства. *Український соціум*. 2008. № 3. С. 75–82.

200. Кондратенко М. Розподіл податкового навантаження на фізичних осіб в Україні та напрями його оптимізації. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 3 (153). С. 414–422.

201. Конспект лекцій з дисципліни «Методологія наукових досліджень» для студентів спеціальності 8.03050801 «Фінанси і кредит», 8.1810012 «Управління інноваційною діяльністю» укл.: Каламбет С. В. Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2015. 91 с.

202. Конституційний суд заборонив обмежувати пенсії суддям сумою в 10740 грн. Інтернет-видання «ZN,UA». 2016. 10 червня. URL: http://dt.ua/POLITICS/konstituciyniy-sud-zaboroniv-obmezhuвати-pensiyi-suddyam-sumoyu-v-10740-grn-210862_.html.

203. Конституційний суд скасував обмеження максимальної пенсії військових. Інтернет-видання «ZN,UA». 2016. 23 грудня. URL: http://dt.ua/UKRAINE/konstituciyniy-sud-skasuvav-obmezhennya-maksimalnoyi-pensiyi-viyskovih-228329_.html.
204. Корнейчук Б. В. Информационная экономика. Учебное пособие. СПб.: Питер, 2006. 400 с.
205. Костирко Л. А., Чернодубова Е. В. Адаптивний фінансовий механізм забезпечення прибутковості підприємств: монографія. 2 вид., перероб. та доп. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. 178 с.
206. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
207. Котова І. М., Павлова Т. В. Інклюзивний розвиток національної економіки: глобальні тенденції. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 4–5 жовтня 2018 р. Одеса: «Принт бистро», 2018. С. 59–64.
208. Коцан Л. Соціально-регулююча роль оподаткування доходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 88–91.
209. Коцюрубенко Г. М. Фінансові ресурси домогосподарств України: формування, розподіл та використання. автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ОНЕУ. Одеса, 2014. 22 с.
210. Коюда В. О., Лепейко Т. І., Заславська К. А. Фінанси: конспект лекцій [для студентів спеціальності 7.050201 денної форми навчання]. Харків: Вид. ХНЕУ, 2004. 276 с.
211. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України. К.: Т-во «Знання»: КОО, 1999. 487 с.
212. Кравченко Л. А. Державне фінансове регулювання економіки в умовах ринкової трансформації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2002. 18 с.
213. Кравчук Н. Я., Горин В. П., Ясеновська Т. Б. Фінанси: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 432 с.
214. Крамар О. Український дирижизм. Тиждень.Уа. 2019. 20 лютого. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/226618>.
215. Кредити у розрізі регіонів. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.
216. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.
217. Крисоватий А., Луцик А. Податкові аспекти соціальногодобробу в Україні. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 2 (47). С. 7–17.
218. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів: Вид-чий центр Львівського ун-ту ім. Івана Франка, 2001. 608 с.

219. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 320 с.
220. Кузьмин М. 9 фактів про систему субсидій в Україні і «справжню» ціну газу для населення. VoxUkraine. 2016. 7 червня. URL: <https://voxukraine.org/uk/9-factiv-pro-sytemu-subsidiy>.
221. Куликов Г. Т. Шляхи регулювання оплати праці в Україні. *Праця і зарплата*. 2008. № 29 (6 серпня). С. 4–6.
222. Кульман А. Экономические механизмы: Пер с фр. Е. П. Островской; общ. ред Н. И. Хрусталёвой. М.: Прогресс, 1993.
223. Куришко Д. Вакцинація: чому українці бояться щеплень? BBC news Україна. 2019. 6 травня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48040635>.
224. Куртвелієва Д. Сучасний стан кредитування фізичних осіб в Україні та шляхи його вдосконалення. *Ефективна економіка*. 2010. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=237>.
225. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія та практика: Навч. посіб. 4–те вид., стер. К.: Знання, 2004. 215 с.
226. Левандівський О. Т. Фінансова політика держави у природокористуванні. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2010. Вип. 7 (25). Ч. 5. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_oif/2010_7_5/2.pdf.
227. Левицький А. Субсидії: за чи проти. Економічна правда. 2016. 2 березня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/03/2/583784>.
228. Лексис В. Кредит и банки; пер. с нем. М.: Перспектива, 1994. 120 с.
229. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посібник із соціальної політики. К.: Основи, 2004. 491 с.
230. Лободіна З. Діалектичний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *European journal of economics and management*. 2018. Vol. 4. Issue 5. P. 5–11.
231. Лободіна З. М. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 411 с.
232. Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Фінанси: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2009. 384 с.
233. Львовчкін С. В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання: монографія. К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2003. 431 с.
234. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) Е. М. Лібанова та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. 383 с.
235. Мазурова А., Киричик В. Введення податку на нерухомість в Україні: проблеми і перспективи. *Наука и образование: матер. науч. конф. Секция: Экономика*. Praha: Publishing house Education and Science s.r.o., 2013. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2013/Economics/3_123771.doc.htm.
236. Мазур И., Шапиро В., Ольдерогге Н. Эффективный менеджмент. М.: Высшая школа, 2003. 555 с.

237. Майбурд Е. От пророков до профессоров: Погружение в мир экономических идей. Выпуск II. Ганновер: Семь искусств, 2017. 594 с.
238. Майже половина безробітних мають вищу освіту – Держслужба зайнятості. УНІАН. 2018. 31 липня. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/10207938-mayzhe-polovina-bezrobitnih-mayut-vishchu-osvitu-derzhsluzhba-zaunyatosti.html>.
239. Майструк С. Чому українська освіта не готує до потреб сучасного ринку праці. Тиждень.UA. 2016. 6 вересня. <https://tyzhden.ua/Economics/173301>.
240. Макарова О. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методики розробки та оцінки: Моногр. К.: Ліра-К, 2004. 328 с.
241. МакТаггарт Г. Підвищення пенсійного віку: за і проти. *Суспільство і соціальна політика*. 2010. № 4. С. 34–35.
242. Малий і середній бізнес в Україні забезпечує майже 80% робочих місць – Мінекономрозвитку. URL: <https://www.unian.ua/business/1728091-maliy-i-seredniy-biznes-v-ukrajini-zabezpechue-mayje-80-robochih-mists-minekonomrozvitku.html>.
243. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х томах. М.: Прогресс, 1993. 594 с. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Marshall.pdf>.
244. Масгрейв Р. А., Масгрейв П. Б. Государственные финансы: теория и практика / Пер. с англ. М.: Бизнес Атлас, 2009. 716 с.
245. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы: Пер. с англ. Г. Балл (общ. ред.). М.: Смысл, 1999. 425 с. URL: <http://psyberia.ru/book/maslow01.pdf>.
246. Мацієвич Т. Теоретичні засади фінансового механізму та його роль у забезпеченні екологічної політики. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 1. С. 128–139.
247. Мацьків В. Теоретичні основи регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2012. Вип. 8(1) URL: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2012-1/Мацьків.pdf>.
248. Машкова О. Суспільно-географічний аналіз наукових підходів дослідження категорії «якість життя». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. 2008. Вип. 1. С. 108–114.
249. Медичні кадри в Україні у 1990–2017 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
250. Мельник А. М. Проблеми оподаткування нерухомого майна в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 19. С. 82–86.
251. Мельник А. Ф., Васіна А. Ю., Желюк Т. Л., Попович Т. М. Національна економіка: навч. посіб.; за ред. А. Ф. Мельник. К.: Знання, 2011. 463 с.
252. Мельниченко О. А. Генеза поглядів науковців на роль держави в підвищенні рівня добробуту населення. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2. С. 14–21.
253. Метленко О., Шульга О. Концептуалізація поняття «фінансовий механізм». *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 10. С. 171–179.
254. Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України, затверджені наказом Держкомстату від 07.03.2002 р. № 113 із змінами,

затвердженими наказом Держкомстату від 01.03.2006 р. № 62. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

255. Микосянчик О. На пенсію – у 68 років. Від і до. 2013. 1 червня URL: http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/na_pensiju_-_u_68_rokiv.

256. Мимка Д. Ходить в музеї – там не страшно. Як музеям стати дружніми до дітей. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/hodit_v_muzei_tam_ne_strashno_lvivski_kulturni_diyachky_vydaly_knyzhku_dlya_batkiv_aby_ti_hodyly_z_ditmy_v_muzei_95998.html.

257. Мискін Ю. Діалектика фіскальної соціології: від амбівалентності до синергетики. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 89–95.

258. Міжнародні співставлення та позиціонування України за показниками бідності. [Бідність в Україні: міжнародний та регіональний вимір]: Матер. круглого столу «Реалії та перспективи подолання бідності в Україні»; Відп. ред. Л. Афанасьєва, М. Пересунько, В. Приходько, К. Філоненко. К.: ТОВ «Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР», 2010. 35 с.

259. Мінекономрозвитку: тіньова економіка рекордно скоротилася до 35% ВВП. Уніан. 2017. 20 січня. URL: <https://economics.unian.ua/finance/1734546-minekonomrozvitku-tinova-ekonomika-rekordno-skorotilasya-do-35-vvp.html>.

260. Мінімальна заробітна плата в Україні у 2000–2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min>.

261. Міщук О. В. Фінансове забезпечення економічного зростання: теоретичний аспект. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2011. № 2. С. 9–12.

262. Москаль О. І. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону (на матеріалах Чернівецької області): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Ін-т аграр. економіки УААН. К., 2001. 16 с.

263. Мочерний С. В. Економічна теорія. К.: ВЦ Академія 1999. 656 с.

264. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.2; за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. 568 с.

265. Мочерний С. В., Тришак Л. С. Банківська система України. Львів: Тріада плюс, 2004. 304 с.

266. Мунтян В. Теоретичні підходи до визначення поняття «фінансове забезпечення молодіжної політики». *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 572–576.

267. Муратов А. С., Поварич І. П. Синергізм и эмерджентность: генезис их гармонизации в экономике и управлении. *Вестник КемГУ*. 2012. № 1 (49). С. 271–275.

268. Мюрдаль Г. Мировая экономика: Проблемы и перспективы / Пер. с англ. А. В. Еврейскова, О. Г. Клесмет; ред. Ю. Я. Ольсевич. М.: Изд-во иностр. лит., 1958. 555 с.

269. На час карантину мінімальна допомога по безробіттю – 1000 гривень. Веб-сайт Державної служби зайнятості. 2020. 21 квітня. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/na-chas-karantynu-minimalna-dopomoga-po-bezrobittyu-1000-gryven>.

270. Названы пять самых монополизированных отраслей промышленности Украины. *Металлургпром*. 2019. 8 ноября. URL: <https://metallurgprom.org/news/ukraine/1781-nazvany-pjat-samyh-monopolizirovannyh-otraslej-promyshlennosti-ukrainy.html>.

271. Народное благосостояние: Тенденции и перспективы / Отв. ред. Н. М. Римашевская, Л. А. Оников. М.: Наука, 1992. 255 с.

272. Населення (1991–2019). Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

273. Національні рахунки освіти України у 2016 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 105 с.

274. Національні рахунки охорони здоров'я в Україні у 2016 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 172 с.

275. Небава М. І. Досягнення соціальної справедливості як принципова основа ефективності соціальної політики. *Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ*, м. Вінниця, 23–24 березня 2016 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2016/paper/download/72/225>.

276. Нескородєва І. І., Коцегуб Ю. О. Дослідження сутності економічної категорії «фінансова діяльність підприємства». *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 41. С. 200–204.

277. Нетяжук М. В. Економічні механізми в ринкових умовах. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2004. № 3. С. 18–22.

278. Новий тлумачний словник української мови / Упор. В. Яременко, О. Сліпущко. У 4-х т. Т.1. К.: Аконіт, 1999. 910 с.

279. Номінальний ВВП України у 2002–2019 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp>.

280. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. К.: Основи, 2000. 198 с.

281. Оболенський О. Ю. Інститути економічної системи суспільства як об'єкти публічного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка*. 2010. Вип. 8. С. 24–41.

282. Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

283. Олійник Д. С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. К., 2003. 17 с.

284. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.

285. Оподаткування пенсій. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. 2018. 4 червня. URL: <https://www.pfu.gov.ua/3046-opodatkuvannya-pensij-3>.

286. Оренда житла. Чому за послугою краще звернутися до ріелтора. *Новое время*. 2018. 25 вересня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/orenda-zhitla-chomu-za-posluhoju-krashche-zvernutisja-do-rieltora-2496374.html>.

287. Освіта в Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. К.: Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики», 2018. 210 с.
288. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / А. Є. Конверський та ін.; за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
289. Основні показники ринку праці (річні дані). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gr/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm.
290. Основні показники ринку праці у 2010–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
291. Осьмірко І. В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку: поняття, структура та принципи функціонування. *Бізнес Інформ*. 2012. № 7. С. 47–49.
292. Охрименко І. Б. Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». К., 2015. 20 с.
293. Палехова В. А. Макроекономіка: Навч. посібник. 2-ге вид., доп. та перероб. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 304 с.
294. Парето В. Учебник политической экономии, 1906. 25 ключевых книг по экономике / А. Бейтон, А. Казорла, К. Долло и др. Челябинск: Урал ЛТД, 1999. 560 с.
295. Парето В. Трансформация демократии. М.: Территория будущего, 2011. 207 с. URL: <https://ru.b-ok2.org/book/2979712/e52dfb>.
296. Пархоменко-Багрянний С. Молодь є – житла нема... Українська правда. 2010. 23 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/07/23/5238439>.
297. Пеліванова Н. І. Розвиток благодійності в Україні: Аналітична записка. К.: НІСД, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynosti-v-ukraini>.
298. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010: аналітична доповідь. Київ: FINREP USAID, 2010. 24 с. URL: http://www.pension.kiev.ua/files/pension_survey_22jul2010_ua.pdf.
299. Петленко Ю. В. Місцеві фінанси: опорний конспект лекцій. К.: Кондор, 2004. 282 с.
300. Петровська І. О., Клиновий Д. В. Фінанси (з елементами статистики фінансів): навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2002. 300 с.
301. Петрое О., Васільєв В. Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для України. *Вісник НАДУ*. 2015. № 4. С. 93–100.
302. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. В 2-х т.: Т.1 / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1985. 512 с.
303. Пилип'юк Я. В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку економіки: дис.. канд. екон. наук: 08.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. 263 с.
304. Письменний В. В. Міжбюджетні трансферти як інструмент фінансового вирівнювання території. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 24–30.

305. Пищуліна О. М. Роль соціальних трансфертів у реалізації перерозподільчої політики держави. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2012. № 1(3). С. 19–28.
306. Пищуліна О., Юрочко Т. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. К.: Центр Разумкова; В-во «Заповіт», 2019. 220 с.
307. Пільгові пенсії та пенсії за вислугу років: нові вимоги до стажу та віку виходу на пенсію. Все про бухгалтерський облік. 2015. 2 квітня URL: <http://www.vobu.com.ua/ukr/analytics/view/11>.
308. Погріщук Г. Б. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2005. 20 с.
309. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
310. Пожуєв В. І. Осмислення місця і ролі інформації у сучасному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 4–13.
311. Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
312. Поліщук М. Вибираємо життя або алкоголь?! Українська правда. 2012. 24 січня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2012/01/24/6901919>.
313. Полохало В. Режим, який склався, є найбільшим ворогом середнього класу. Svoboda.Fm. 2007. 25 липня. URL: <http://www.newsv.net/politics/ukraine/187164.html?language=ru>.
314. Поляков И. В. Экономическое поведение человека. Саратов: Приволжское кн. изд., 1999. 247 с.
315. Попівняк О., Ковенська О. Фінансове регулювання розвитку територіальних утворень: методи та інструменти. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Т. 28. № 9. С. 81–85.
316. Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. URL: <https://5-7-9.gov.ua/umovy.pdf>.
317. Потапов І. Соціальний добробут: сутність поняття у контексті сучасних теоретичних підходів. Теоретичні та прикладні питання державотворення: / Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. Вип. 8. С. 430–447. URL: <http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/E-8.pdf>.
318. Поширеність куріння в Україні зменшилась на 20%. Веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2018. 15 листопада. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/poshirenist-kurinnja-v-ukraini-zmenshilas-na-20>.
319. Природний рух населення в Україні. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
320. Причини смерті в Україні, 2018: Спільний проект Державної служби статистики України та Українського центру суспільних даних. URL: <https://socialdata.org.ua/death>.

321. Про верифікацію та моніторинг державних виплат: Закон України від 03.12.2019 р. № 324-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-20>.

322. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення своєчасного доступу пацієнтів до необхідних лікарських засобів та медичних виробів шляхом здійснення державних закупівель із залученням спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі: Закон України від 19.03.2015 р. № 269-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-19/ed20150319>.

323. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>

324. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель: Закон України від 19.09.2019 р. № 114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20/find?text=2022>.

325. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 р. № 909-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/lawsshow909-19> (дата звернення: 31.10.2018).

326. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Проект Закону України від 30.08.2019 р. № 1210. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66520.

327. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування пенсій: Закон України від 02.06.2016 р. № 1411-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1411-19>.

328. Про внесення змін до рішення Київської міської ради від 23 червня 2011 року № 242/5629 «Про встановлення місцевих податків і зборів у м. Києві»: Рішення Київської міської ради від 18.10.2018 р. № 1910/5974. URL: <http://officevp.sfs.gov.ua/rishennya-mistsevih-rad-/inshe/358707.html>.

329. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23.03.2017 р. № 1977-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19>.

330. Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 02.02.2002 р. № 92/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>.

331. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page3>.

332. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки: Постанова КМУ від 29.07.2002 р. № 1089 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1089-2002-п>.

333. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2017 роки: Постанова КМУ від 24.10.2012 р. № 967 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-п>.

334. Про затвердження Державної цільової соціально-економічної програми будівництва (придбання) доступного житла на 2010–2017 роки: Постанова

КМУ від 11.11.2009 р. №1249 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1249-2009-п>.

335. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07>.

336. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.

337. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 28.02.2013 р. № 336/22868. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.

338. Про затвердження Порядку нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 р. № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2011-%D0%BF>.

339. Про затвердження Програми підвищення конкурентоспроможності Львівської області на 2016–2020 роки: рішення Львівської обласної ради від 26.04.2016 р. №163 URL: http://www.loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Programa%20pidvYschennya%20konkurentospromozhnosti%20L_vivs_koi%20oblasti.pdf.

340. Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 675 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-2014-п>.

341. Про затвердження Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF>.

342. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

343. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>.

344. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>.

345. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.

346. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>.

347. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>.

348. Про схвалення Концепції реформування закупівель лікарських засобів та медичних виробів, допоміжних засобів, інших товарів медичного

призначення: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 582-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2017-%D1%80>.

349. Про Фонд енергоефективності: Закон України від 08.06.2017 р. № 2095-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19>.

350. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1. С. 187–197.

351. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 12.07.2016 р. № 4946 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59641.

352. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо додаткових заходів з підвищення соціального захисту власників земельних ділянок, земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення) від 11.07.2019 р. № 10445. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66203.

353. Проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та Національний план дій до 2020 року по впровадженню Стратегії / Руденко Л. Г. та ін. К.: Програма розвитку ООН в Україні; Глобальний екологічний фонд, 2017. 112 с. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf.

354. Прожитковий мінімум в Україні у 2000–2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin>.

355. Прохорова О. В. Фактори роста общественного благосостояния. *Вопросы экономики и управления*. 2016. № 5.1 (7.1). С. 133–136. URL: <https://moluch.ru/th/5/archive/44/1587/> (дата звернення: 19.03.2020).

356. Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.

357. Путятинская Ю. В. Принципы и подходы к совершенствованию финансового механизма регулирования воспроизводства в лесопользовании (на материалах Республики Башкортостан). *Науковедение*. 2015. Т. 7. № 5. URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/28EVN515.pdf>.

358. Раделицький Ю. О., Галамай Р. Я., Симанич Н. Б. Імплементация досвіду ефективного адміністрування майнових податків розвинених країн у вітчизняну практику. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 68–72.

359. Радіонов Ю. Актуальні проблеми розвитку міжбюджетних відносин. *Економіка України*. 2011. № 5. С. 54–58.

360. Радіонов Ю. Д. Інститути та їх роль у розвитку національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 3. С. 24–30.

361. Радчук О. У пастці економічної безвиході: нові ризики трудової міграції для України. Слово і діло. 2016. 15 червня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/06/15/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/u-pastczi-ekonomichnoyi-bezvuxodi-novi-ryzyky-trudovoyi-mihracziyi-dlya-ukrayiny>.

362. Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. Современный экономический словарь. М.: Инфра-М, 1996. 496 с.

363. Рева А. Тіньова економіка та зарплати в конвертах породжують бідність і позбавляють українців права на соціальний захист. Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. 2018. 18 квітня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/andrij-reva-tinova-ekonomika-ta-zarplati-v-konvertah-porodzhuuyut-bidnist-i-pozbavlyayut-ukrayinciv-prava-na-socialnij-zahist>.

364. Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

365. Рибаківа Т. Теоретичне дослідження поняття «фінансове регулювання». *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 34/1. С. 292–300.

366. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. М.: Эксмо, 2007. 664 с.

367. Ринок алкогольної продукції. Рейтинг: бізнес в офіційних цифрах. 2019. 19 червня. URL: <https://rating.zone/rynok-alkoholnoi-produktsii>.

368. Рівень тіньової економіки України у 2015 році знизився до 40% ВВП URL: http://dt.ua/ECONOMICS/riven-tinovoyi-ekonomiki-ukrayini-u-2015-roci-znizivsya-do-40-vvp-212784_.html.

369. Різке підвищення акцизу на тютюнові вироби: скільки коштуватимуть цигарки з наступного року. Під прицілом. 2019. 10 вересня. URL: <https://p-p.com.ua/news/rizke-pidvyshchennya-aktsyzu-na-tyutyunovi-vyroby-skilky-koshtuvatymut-tsygarky-z-nastupnogo-roku>.

370. Рікер П. Право і справедливість. Пер. з фр. О. Сирцова, В. Каденко. К.: Дух і літера, 2002. 216 с.

371. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік: затверджений Розпорядженням АМК України від 14.03.2017 р. № 2-рп URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>.

372. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія / О. П. Кириленко та ін.; за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 350 с.

373. Розвиток КСВ в Україні: 2010–2018 / уклад.: А. Зінченко, М. Саприкіна. К.: Вид-во «Юстон», 2017. 52 с. URL: http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2018/10/CSR_2017_research-1.pdf.

374. Розпочато пільгове кредитування учасників АТО на придбання житла URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/news/npart/rozpochato-pilgove-kredituvannya-uchasnikiv-ato-na-pridbannya-jitla.html>.

375. Романенко О. Фінанси: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

376. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. 4-те вид. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 312 с.

377. Рубановський К., Ходько Н., Балдич Н., Чорній Л. Дорожня карта розвитку підприємництва в Україні: 2015–2016 роки; за ред. Л. Чорнія. К.: Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2014. 20 с.

378. Садовский В. Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ. М.: Наука, 1974. 279 с.

379. Салми Дж. Сценарии устойчивого финансирования высшего образования. *Вестник международных организаций*. 2010. № 1 (27). С. 79–95.

380. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за даними вибіркового опитувань домогосподарств) у 2007–2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

381. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2019 року): Статистичний збірник; відп. ред. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 78 с.

382. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів за 2017 рік (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

383. Самуэльсон П. А., Нордхаус В. Д. Экономика / Пер. с англ. М.: «Издательство БИНОМ», 1997. 800 с.

384. Сателітні рахунки освіти в Україні у 2017–2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

385. Сателітні рахунки охорони здоров'я в Україні у 2017–2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

386. Саух П. Ю. Філософія: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.

387. Севрюков Д. Соціальна функція держави. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 296–301.

388. Семикіна М. В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17 URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf.

389. Семюелсон П. А., Нордгауз В. Д. Макроекономіка; пер. з англ. С. Панчишин. К.: Основи, 1995. 544 с.

390. Серебрянський Д. Не годувати шахраїв. Чому необхідна верифікація соцвиплат. *VoxUkraine*. 2019. 15 березня. URL: <https://voxukraine.org/uk/connector/ne-goduvati-shahrayiv-chomu-neobhidna-verifikatsiya-sotsviplat>.

391. Середній розмір земельної частки (паю) в розрізі регіонів. Дебет-Кредит: український фінансово-бухгалтерський портал. URL: <https://docs.dtkr.ua/download/pdf/1221.616.1>.

392. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

393. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

394. Серйозні штрафи та контроль за забрудненням: у Раді ініціюють новий закон про державний екологічний нагляд. URL: <https://rubryka.com/2020/02/07/u-radi-initsiyuyut-zakon-pro-derzhavnyj-ekologichnyj-naglyad>.

395. Серпенінова Ю., Бурденко І., Дмитрієв Є., Ребрик Ю. Фінансовий механізм управління ліквідністю банку: монографія; за заг. ред. Ю. Серпенінової. Суми: Університетська книга, 2011. 136 с.
396. Сибірянська Ю., Парникоза П. Фіскальні та соціальні ефекти реформування податку на доходи фізичних осіб в Україні. За заг. ред. В. Мазярчука. Київ: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2017. 31 с.
397. Сисмонди Ж. Новые начала политической экономии, или О богатстве и его отношении к народонаселению; пер. с франц. М.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1936. Т. 1 386 с.; Т. 2 342 с.
398. Сініцина І. Забезпечення адресності соціальної допомоги за допомогою бального методу з'ясування ступеню нужденності заявників: огляд літератури. К.: CASE-Україна: ЦСЕД, 2011. 46 с.
399. Сірій Є. Становлення малого підприємництва в аспектах показників державно-інституціональних чинників та суб'єктивно-ціннісних наслідків: вітчизняний досвід. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 16. С. 21–33.
400. Сірко А. В. Економічна теорія. Політекономія: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2014. 416 с.
401. Скасовано підвищення пенсійного віку для ряду працівників. Ліга.Закон. 2020. 27 січня. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/192652_skasovano-pdvishchennya-pensynogo-vku-dlya-ryadu-pratsvnikiv.
402. Скиба М. Креативна економіка в Європі: 5 кроків для злету. Веб-сайт Програми ЄС-Східного партнерства «Культура і креативність». URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/creative-economy-steps-to-rise>.
403. Скільки живуть пенсіонери в різних країнах (ІНФОГРАФІКА) URL: http://espresso.tv/article/2014/12/17/skilky_rokiv_zhyvut_pensionery_v_riznykh_krayinakh.
404. Скоробагач В. І. Правове регулювання місцевих податків та зборів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 207 с.
405. Словник української мови / гол. ред. кол. І. К. Білодід. Т. 10: Т – Ф. за ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. К.: Наукова думка, 1979. 657 с.
406. Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 1 / ред. тому Г. Горещкий, А. Бурячок, Г. Гнатюк, Н. Швидка. К.: Наукова думка, 1973. 827 с.
407. Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 3 / ред. тому Г. Гнатюк, Т. Черноризька. К.: Наукова думка, 1972. 741 с.
408. Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 4 / ред. А. Бурячок, П. Доценко. К.: Наукова думка, 1973. 839 с.
409. Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 9 / ред. тому І. Назарова, О. Петровська, Л. Скрипник, Л. Юрчук. К.: Наукова думка, 1973. 917 с.
410. Смирнов Э. А. Теория организации: уч. пос. М.: ИНФРА-М, 2003. 248 с.

411. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов; пер. с англ. В. С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2007. 960 с.
412. Соскін О. І. Народний капіталізм: економічна модель для України: монографія. К.: Вид-во «ІСТ», 2014. 396 с. URL: http://soskin.info/userfiles/file/2017/082017/0308/chapter3_O_Soskin_monograph.pdf.
413. Соціальне страхування: підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2016. 516 с.
414. Соціальний захист населення України: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2019. 124 с.
415. Соціальні трансферти як чинники вирівнювання добробуту населення України: Аналітична записка. Офіційний веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2017. 24 грудня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/socialni-transferti-yak-chinniki-virivnyuvannya-dobrobutu>.
416. Соціально-економічне становище домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dop_sesd_2006/arh_sesd.htm.
417. Соціологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2010. 224 с.
418. Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
419. Стандарти надання, рефінансування та обслуговування іпотечних житлових кредитів: Рішення Наглядової ради Державної іпотечної установи від 11.09.2008 р. № 31 URL: http://ipoteka.gov.ua/sites/default/files/standarts_020212.pdf
420. Статистика зарплат. Веб-сайт рекрутингової системи Work.Ua. URL: <https://www.work.ua/stat/> (дата звернення до ресурсу 25.04.2020 р.).
421. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора. Пер. з англ. А. Олійник та Р. Скільський. К.: Основи, 1998. 854 с.
422. Стрижак О. Теоретичні основи дослідження інституціонального середовища людського розвитку. *Вісник КрНУ імені М. Остроградського*. 2016. № 4 (99). С. 115–123.
423. Структура сукупних витрат домогосподарств. Офіційний веб-портал Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
424. Сусак В. І. Патерналістські установки і практики громадян України в умовах посткомуністичних трансформацій: дис. ... канд. соціолог. наук: 22.00.03. К., 2009. 365 с.
425. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис слів і словосполучень / укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.
426. Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2018 рік. Статистичний збірник / відп. за вип. М. Б. Тімоніна. К.: Державна служба статистики України, 2019. 66 с.
427. Таблиця «витрати-випуск». Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

428. Теорія фінансів: підручник / П. І. Юхименко та ін.; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.

429. Терехух А. А. Господарські рішення на машинобудівних підприємствах: прийняття, оцінювання та моделювання: монографія. Львів: Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола, 2010. 244 с.

430. Тимошук Л. Штрафи «за сміття»: в очікуванні суттєвих змін. До чого варто готуватися українцям? К.: МБО «Екологія – Право – Людина»; ГО «Екологічні ініціативи», 2019. 5 с. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/SHtrafy-za-smittyu.pdf>.

431. Тільки 21% українців задоволені рівнем культури у своїх містах, – опитування. LB.Ua. 2015. 16 грудня. URL: https://ukr.lb.ua/culture/2015/12/16/323670_tilki_21_ukrainsiv_zadovoleniy.html.

432. Ткач К. Теоретичні аспекти міжбюджетних трансфертів як інструменту конвергенції економічного та соціального розвитку. *Світ фінансів*. 2014. № 4. С. 97–102.

433. ТОП-200 шкіл України за результатами ЗНО 2019 року. URL: <https://osvita.ua/school/rating/65353>.

434. Торжевський М. Детінізація зайнятості населення в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. К.: ІПК ДСЗ України, 2017. 218 с.

435. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства. К.: НДФІ, 2008. 368 с.

436. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии. СПб.: Типография АО «Слово», 1909. 771 с.

437. Тулай О. І. Методологічні аспекти дослідження державних фінансів. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 158–165.

438. У 2016 році надходження від ЄСВ зменшилися на 29% / Інтернет-портал «Еспресо.ТВ» URL: http://espreso.tv/news/2017/01/04/u_2016_rosi_nadkhodzhennya_vid_yesv_zmenshylysyu_na_29.

439. Україна напередодні президентських виборів 2019 – лютий. Веб-сайт Центру соціальних та маркетингових досліджень «Социс». URL: <http://socis.kiev.ua/ua/2019-02>.

440. Україна не відстає: названо країни з найбільшим рівнем смертності від алкоголю. Веб-сайт Телеканалу 24. 2018. 30 серпня. URL: https://24tv.ua/health/ukrayina_ne_vidstaye_nazvano_krayini_z_naybilshim_rivnem_smertnosti_vid_alkogolyu_n1023459.

441. Український кінематограф сьогодні: є підстави для оптимізму. Delo.Ua. 2019. 13 січня. URL: <https://delo.ua/lifestyle/ukrajinskij-kinematograf-sogodni-pidstavi-dlja-349156>.

442. Українців найбільше турбують війна на Донбасі та маленькі зарплати – опитування. Інформаційне агентство «Уніан». 2019. 3 січня. URL: <https://www.unian.ua/society/10398159-ukrajinciv-naybilshe-turbuyut-viyna-na-donbasi-ta-malenki-zarplati-opituvannya.html>.

443. Усенко М. Про борги Ощадбанку СРСР. Інтернет-газета «Звягель». 2008. 2 лютого. URL: http://www.zvyagel.com.ua/2008_02/02_actual.shtml.
444. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015–2020 роках. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/12286.html>.
445. Федерація профспілки наполягає на встановленні з 1 січня 2020 року мінзарплати 7276 грн. Дебет-Кредит. 2019. 18 жовтня. URL: <https://news.dtkt.ua/labor/other/58378>.
446. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями. Монографія / за наук. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2002. 387 с.
447. Федосова В. Податкова соціальна пільга в системі податкових преференцій під час оподаткування доходів фізичних осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 2(27). С. 81–84.
448. Фертікова Т. М. Добробут як фактор економічного зростання в національній економіці / Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 20 с.
449. Филюк Г. М. Високий рівень монополізації української економіки – бар'єр на шляху підвищення рівня її конкурентоспроможності. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2015. Вип. 10. С. 102–109 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkprnueu_2015_10_19.
450. Финансовые и денежно-кредитные методы регулирования экономики. Теория и практика / под. ред. М. А. Абрамовой, Л. И. Гончаренко, Е. В. Маркиной. М.: Издательство Юрайт, 2014. 551 с.
451. Финансы / В. М. Родионова и др.; под ред. В. М. Родионовой. М.: Финансы и статистика, 1993. 432 с.
452. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник / Под ред. Л. А. Дробозиной. М.: ЮНИТИ, 1999. 479 с.
453. Финансы: учебник / А. Г. Грязнова и др.; под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2012. 496 с.
454. Финансы: Учебник для вузов / ред. Л. А. Дробозина. М.: ЮНИТИ, 2001. 527 с.
455. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук; наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. К.: Абрис, 2002. 751 с.
456. Філософський енциклопедичний словник / під гол. ред. В. І. Шинкарука. К.: Абрис, 2002. 742 с.
457. Фінанси (теоретичні основи): підручник / М. В. Грідчина та ін.; під кер. і за наук. ред. М. В. Грідчиної, В. Б. Захожая. К.: МАУП, 2002. 187 с.
458. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: монографія / І. Я. Чугунов та ін.; за ред. І. Я. Чугунова. Київ: ДННУ АФУ, 2009. 848 с.
459. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібн. / В. І. Оспіщев та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2008. 567 с.

460. Фінанси: навч. посіб. / О. П. Близнюк та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2006. 415 с.
461. Фінанси: навч. посіб. / Ю. І. Ляшенко та ін.; за заг. ред. Ю. І. Ляшенка. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. 368 с.
462. Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
463. Фінанси: підручник / С. І. Юрій та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид, перероб. і доповн. К.: Знання, 2012. 687 с.
464. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / М. І. Диба та ін.; за ред. д.е.н., проф. М. І. Диби, к.е.н., доц. О. М. Юркевич. К.: КНЕУ, 2013. 425 с.
465. Фінансовий менеджмент: підручник / ред. А. М. Поддєрьогін. К.: КНЕУ, 2005. 535 с.
466. Фінансово-економічний механізм ефективного функціонування аграрних підприємств України. Монографія / За ред. д.е.н., проф. Л. Худолій. К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 266 с.
467. Фінансування соціальних підприємств. URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/instrumenty/finansuvannia-sotsialnykh-pidpriemstv/158-pilhovi-kredyty-dlia-sotsialnykh-pidpriemstv-vid-wnisef>.
468. Фридман М., Фридман Р. Свобода вибирати: Наша позиція / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. 356 с.
469. Фролов С., Чоботар О. Сутність фінансового забезпечення та його місце у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. *Економіка та держава*. 2014. № 9. С. 6–9.
470. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.
471. Харченко А. М. Механізм роздрібного банківського кредитування: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Чернігівський нац. технол. ун-т. Чернігів, 2015. 247 с.
472. Холод Н. Фінансові інструменти державного регулювання доходів населення. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2009. Вип. 19. С. 483–488.
473. Холод Н. М. Державне регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2000. 20 с.
474. Це тупік!: у Тернополі підприємці вже не можуть знайти робітників на зарплату у 4 тис грн. Інформаційне агентство «News24». 2017. 23 січня. URL: <https://news24.if.ua/2017/01/23/ce-tupik-u-ternopoli-pidpriyemci-vzhe-ne-mozhut-znajti-robotnikiv-na-zarplatu-u-4-tis-grn>.
475. Частная медицина в Украине: здоровье от 1 тыс грн в сутки URL: <http://finance.tochka.net/12323-chastnaya-meditsina-v-ukraine-zdorove-ot-1-tys-grn-v-sutki>.
476. Чебышев П. Л. Полное собрание сочинений П. Л. Чебышева: в 5 томах; АН СССР. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1944–1951. Т. 5. Прочие сочинения. Биографические материалы, 1951. 474 с.

477. Чиркова М. Б., Иевлева А. А. Розничные кредитные продукты коммерческих банков: сущность, виды и критерии классификации. *Вестник Российского государственного торгово-экономического университета*. 2010. № 1 (39). С. 121–128.

478. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2020 року та середня чисельність у 2019 році. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

479. Читання в Україні. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini>.

480. Чорноротов О. Характеристика ринку приватної медицини України. Агентство «Кредит-Рейтинг» URL: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical-articles/12899>.

481. Шаварина М. Вдосконалення соціальних трансфертів та посилення їх впливу на доходи домогосподарств. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики*: збірник наук. праць. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 144–147.

482. Шморгай М., Кривень Н. Сучасні тенденції розвитку банківського мікрокредитування малого бізнесу в Україні. *Економіка розвитку*. 2011. № 2. С. 26–29.

483. Штибель У. І. Формування соціально-орієнтованої банківської системи в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 261 с.

484. Штрафи за забруднення природи планують суттєво збільшити. URL: <https://news.dtki.ua/law/liability/51209>.

485. Шулюк Б. С. Принципи формування та функціонування фінансового механізму державно-приватного партнерства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. № 14 (42). С. 119–123.

486. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и циклоконъюнктуры). М.: Мысль, 1982. 455 с.

487. Эксперты назвали самые читающие и самые мало читающие нации. *Naked Science*. 2015. 19 мая. URL: <https://naked-science.ru/article/media/eksperty-nazvali-samye-chitayu>.

488. Эрхард Л. Благосостояние для всех. М.: Начало Пресс, 1991. 261 с. URL: http://www.vixri.com/d/Erxard%20Ljudvig%20_Blagosostojanie%20dlja%20vsex..pdf.

489. Янін О. Е. Финансы, денежное обращение и кредит: учеб. 3-е изд. стер. М.: Издат. Центр «Академия», 2006. 192 с.

490. 60% українців за останній рік не відвідали жодної бібліотеки чи книгарні. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. URL: <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini>.

491. A Handbook of Cultural Economics, Second Edition. 2nd edition. R. Towse (Ed.), Bournemouth University and CREATE Fellow in Cultural Economics, University of Glasgow, UK, 2013. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/elgeebook/13789.htm>.

492. Abdallah S., Thompson S., Michaelson J., Marcs N., Steuer N. The Happy Planet Index 2.0. NEF. 2009. Jun. URL: <http://www.happyplanetindex.org/>.
493. Adizes I. On Effectiveness and Efficiency and Their Repercussions. URL: http://www.management.com.ua/notes/effectiveness_and_efficiency.html.
494. Average Salary in European Union 2018. Reinis Fischer. 2018. 15 March. URL: <https://www.reinisfischer.com/average-salary-european-union-2018>.
495. Babyloan: 1-er site européen de microcrédit solidaire URL: <http://www.babyloan.org/fr>.
496. Barcena-Martin E., Carmen Blanco-Arana M., Perez-Moreno S. Social Transfers and Child Poverty in European Countries: Pro-poor Targeting or Pro-child Targeting? *Journal of Social Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. No 47 (4). P. 739–758.
497. Barrientos A., Scott J. Social transfers and growth: a review. Global Development Institute Working Paper Series 5208, GDI, The University of Manchester. Chronic Poverty Research Centre 2008. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/127453/WP112_Barrientos-Scott.pdf.
498. Baumol W. J., Bowen W. G. Performing Arts, The Economic Dilemma: a study of problems common to theater, opera, music, and dance. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1966.
499. Becker G. S. Human capital: theoretical and empirical analysis, with special reference to education. Ch. University of Chicago Press, 1993. 64 p.
500. Beyond GDP. Measuring progress, true wealth, and well-being. URL: https://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/background_en.html.
501. Bradbury B., Jäntti M., Lindahl L. Labour income, social transfers and child poverty, LIS Working Paper Series, No. 707, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg, 2017. 35 p.
502. Clark J. Economic Institutions and Human Welfare. N.Y.: Knopi, 1957. 285 p.
503. Corruption Perceptions Index (CPI) 2019. transparency.org. URL: <https://www.transparency.org/cpi2019>.
504. Denison E. F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us, Supplementary Paper No 13. New York, Committee for Economic Development, 1962. 297 p. P. 53–67.
505. Devereux S. at. al. What are social transfers? Regional Hunger and Vulnerability Programme. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ajnYiudZcw0J:https://europa.eu/capacity4dev/file/12912/download%3Ftoken%3DMcPvGtEc+&cd=9&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=firefox-b-ab>.
506. Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. Washington: International Bank for Reconstruction and Development. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>.
507. Economic Growth and Declining Social Welfare. By Xenophon Zolotas. New York: New York University Press, 1981.
508. Expenditure on education as % of GDP or public expenditure. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_figdp&lang=en.

509. Fankhauser S., Tepic S. Can poor consumers pay for energy and water? An affordability analysis for transition countries. European Bank for Reconstruction and Development, 2005. Working paper No. 92. 31 p.

510. File:Total general government expenditure on education, 2018, % of GDP.png. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Total_general_government_expenditure_on_education,_2018,_%25_of_GDP.png.

511. Fischel W. A. Municipal Corporations, Homeowners, and the Benefit View of the Property Tax. Dartmouth College. Working Paper 00-03, 2000, 62 p.

512. Fischel W. A. Zoning and Land Use Regulation. Encyclopedia of Law and Economics / Ed. By Boudewijn Bouckaert Gerrit De Geest. Edward Elgar and the University of Ghent, 1998. P. 403–442.

513. Fox L. (2003). Safety nets in transition economies: a primer. Social Protection Discussion Paper, № 3060, World bank, Washington, DC.

514. General government. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/general-government/indicator-group/english_cc9669ed-en.

515. Global status report on alcohol and health 2018. Geneva: World Health Organization; 2018. 472 p. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/274603/9789241565639-eng.pdf?ua=1>.

516. Gupta J., Pouw N. R. M., Ros-Tonen M. A. F. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. *European Journal of Development Research*. 2015. Vol. 27. No. 4. P. 541–559.

517. Hamilton B. W. Zoning and Property Taxation in a System of Local Governments. *Urban Studies*. 1975. № 12. P. 205–211.

518. Heilbrun J. Ch. 11. Baumol's cost disease. *A Handbook of Cultural Economics, Second Edition*. 2nd edition. R. Towse (Ed.), Bournemouth University and CREATE Fellow in Cultural Economics, University of Glasgow, UK, 2013. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/18507446.pdf>.

519. Henry G. Progress and Poverty, centenary edn. 1979. New York: Robert Schalkenbach Foundation, 2006. 344 p. URL: http://www.henrygeorge.org/pdfs/PandP_Drake.pdf.

520. Hoffren J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National Economy. The Case of Finland. Academic Dissertation. Tampere, 2001. 199 p.

521. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. URL: <http://hdr.undp.org/en/2019-report>.

522. Incidence of tuberculosis (per 100,000 people). The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.TBS.INCD?view=map&year=2018>.

523. Index of Economic Freedom 2020. Country Ranking. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>.

524. Infant mortality rate (deaths/per 1,000 live births). World Health Organization Site. URL: [https://www.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent/indicator-explorer-new/mca/infant-mortality-rate-\(per-1000-live-births\)](https://www.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent/indicator-explorer-new/mca/infant-mortality-rate-(per-1000-live-births)).

525. International VAT and GST rates for 2019. URL: <https://www.avalara.com/vatlive/en/vat-rates/international-vat-and-gst-rates.html>.

526. Jebb A. T., Tay L., Diener E., Oishi Sh. Happiness, income satiation and turning points around the world. *Nature Human Behaviour*. 2018. V. 2, P. 33–38. URL: <https://www.nature.com/articles/s41562-017-0277-0>.

527. Kiva international nonprofit URL: <https://www.kiva.org>.
528. Life expectancy at birth, total (years) – Ukraine. The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.IMRT.IN?view=map&year=2018>.
529. Mabe Alan R. Anarchy? State and utopia. By R. Nozick. New York: Basic Books, Inc. 1974. Book reviews. Florida State University Law Review. 2014. Vol. 3. URL: <https://ir.law.fsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1799&context=lr>.
530. Maternal mortality ratio (modeled estimate, per 100,000 live births). The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.MMRT?view=map>.
531. Mieszkowski P. M. The Incidence of the Local Property Tax: a Re-evaluation. National bureau of economic research. *National Tax Journal*. 1985. Vol. 38. № 4. P. 489–496.
532. Mieszkowski P. M., Zodrow G. R. New View of the Property Tax: a Reformulation. *Regional Science and Urban Economics*. 1986. Vol. 16. P. 309–327
533. Morin Allen A. at al. Addressing Affordability of Utility Services in Urban Housing: Energy Efficiency Solutions. Regional Synthesis Paper. Washington: Alliance to Save Energy; Municipal Network for Energy Efficiency, 2007. 110 p.
534. Moshinsky B. The 25 countries with the highest tax rates. URL: <http://uk.businessinsider.com/wef-countries-with-the-highest-tax-rates-2016-9/#t-22-mexico-517--government-corruption-and-bureaucracy-are-the-main-hurdles-to-doing-business-in-mexico-despite-the-high-tax-rates-according-to-the-wef-3>.
535. Notten G., Guio A. C. The impact of social transfers on income poverty and material deprivation, ImPRovE Working Paper N°16/17. Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerp, 2016. 35 p.
536. Nussbaum M. *Frontiers of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. 512 p.
537. OECD Tax Policy Reform 2018: Tax Cut Trend Continues as Countries Aim to Boost Investment. URL: <http://www.austaxpolicy.com/news/oecd-tax-policy-reforms-2018-tax-cut-trend-continues-countries-aim-boost-investment>.
538. Paying Taxes 2020. PWS Global. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020/overall-ranking-and-data-tables.html>.
539. Pensions at a Glance 2019. Country Profiles – China, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2019-country-profile-China.pdf>.
540. Pensions at a Glance 2019. Country Profiles – India, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2019-country-profile-India.pdf>.
541. Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/pensions-at-a-glance-2019_b6d3dcfc-en.
542. Pigou A. C. *The Economics of Welfare*. 4-th ed. London: Macmillan and Co., 1932. 551 p. URL: http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf.
543. Public expenditure on education by education level and programme orientation – as % of GDP. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uae_fine06&lang=en.
544. Public expenditure on health by country income groups, 1995 to 2014. Our World in Data. Global Change Data Lab; The University of Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/public-expenditure-on-healthcare-by-country-income-groups>.

545. Public health expenditure (% GDP), 1880 to 2014. Our World in Data. Global Change Data Lab; The University of Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/public-health-expenditure-share-gdp-owid?country=AUS+JPN+USA+SWE+ESP+DEU+BEL+FRA+GBR+UKR+ROU+POL+ITA+LTU+CZE+HUN+DNK>.
546. Rauniar G., Kanbur R. Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective. Manila: Asian Development Bank, 2010. 48 p.
547. Retirement Ages in Member States. The Finnish Centre for Pensions URL: http://www.etk.fi/fi/service/retirement_ages/1601/retirement_ages.
548. Sen A. Development as freedom. Oxford: Oxford University Press, 2001.
549. Shinohara M. et al. Measuring Net National Welfare of Japan. Tokyo, Economic Council of Japan, 1972.
550. Sloan H., Zurcher A. Dictionary of Economics. N.Y.: Barnes and Noble, 1970. 520 p.
551. Smith A. The Theory of Moral Sentiment. (Ed. K. Haakonssen). Cambridge: University Press, 2002.
552. Social benefits (or social transfers). The National Institute of Statistics and Economic Studies collects, analyses and disseminates information on the French economy and society. URL: <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1562>
553. Steuer N., Marcs N. Local Wellbeing: Can we Measure it? Nef. September 2008. URL: <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2013/02/Local-Wellbeing-Can-we-Measure-it-September-2008.pdf>.
554. Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. CMEPSP. 2009. September. URL: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.
555. The future we want. The outcome document of the Rio+20 conference. United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD). URL: <https://www.preventionweb.net/publications/view/24577>.
556. The Global Competitiveness Report 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018>.
557. The Inclusive Development Index 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-inclusive-development-index-2018>.
558. The Legatum Prosperity Index. Legatum Institute. URL: <https://www.prosperity.com>.
559. The Welfare State and Redistribution. Gosta Esping-Andersen and John Myles. URL: https://www.researchgate.net/profile/Gosta_Esping-Andersen/publication/255583959_The_Welfare_State_and_Redistribution/links/0a85e53760297d82c4000000.pdf?origin=publication_detail.
560. VAT, GST and sales tax trends in 2018. URL: <https://www.ey.com/gl/en/services/tax/vat--gst-and-other-sales-taxes/ey-indirect-tax-developments-in-2018#accordion-2>.
561. Wages and Taxes for the Average Joe in the EU 27 2017. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page (дата звернення: 31.10.2018).
562. Yunus M., Weber K. Creating a world without poverty: social business and the future of capitalism. New York: Public Affairs, 2007. 261 c.
563. Zopa loans URL: <https://www.zopa.com>.

Наукове видання

Володимир Петрович Горин

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ :

*теоретична концептуалізація
та проблеми функціонування*

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 30.04.2020 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюкаторі.
Умов. друк. арк. 30,0. Облік.-вид. арк. 29,5.
Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua